

Nordisk politikk og europeiske ideer

En analyse av nordiske forfatningsdokumenter 1282-1449

Frode Hervik

Avhandling for graden philosophiae doctor (ph.d.)
ved Universitetet i Bergen

2012

Forord

Arbeidet med denne avhandlingen har vært svært spennende, givende og utfordrende. Først og fremst må jeg rette en stor takk til min veileder professor Sverre Bagge, som har kommet med gode råd og konstruktiv kritikk både på et overordnet og detaljert nivå, og ellers vært til stor inspirasjon. Jeg må også rette stor takk til min biveileder Erik Opsahl som med sitt kritiske blikk har luket ut mange feil og uklårheter i sine grundige og innsiktsfulle tilbakemeldinger. Uten mine veiledere hadde neppe denne avhandlingen sett dagens lys. En stor takk må også rettes til fagmiljøet ved Senter for middelalderstudier (CMS) ved Universitetet i Bergen, spesielt medlemmene av statsteamet og mine medstipendiater. Til slutt må jeg også rette en stor takk til min kone, Bente K. Hervik, for hennes tålmodighet og IKT-faglige bistand.

Frode Hervik,
Bergen, Juni 2012

Innhold

Forord	1
1. Innledning	5
Metode og kilder	11
Politisk tenkning ca. 1150-1450.....	14
2. Kong Erik Klippings danske håndfestning av 1282	17
Resepsjonen av politisk tenkning i Danmark på 1200-tallet.....	19
Konge under lov	21
Konge under lov i politisk tenkning.....	28
Individuell rettssikkerhet.....	35
Danehoffet, ”rikets beste menn” og representasjon	42
Representasjonskonseptet i politisk tenkning	48
Ideer og realpolitikk	52
3. De danske håndfestningene av 1320 og 1326	54
Resepsjonen av Aristoteles sine politiske verker	56
Hoffenes/parlamentenes kompetanse.....	58
Blandingskonstitusjon.....	69
Dansk nasjonalisme?.....	74
Stendersamfunn og føydalisering.....	83
Ideer og realpolitikk	89
4. Det svenske frihetsbrevet av 1319	91
Den svenske resepsjonen av politisk tenkning ca. 1200-1319	94
Rettferdighet, frihet og lovbasert styre.....	96
Communitas regni og representasjon	103
Bakgrunnen for representasjonskonseptet.....	110
Opprørsrett?.....	114
Fyrsteideal og konstitusjon.....	119
Ideer og realpolitikk	124
5. Kongebolken i Magnus Erikssons svenske landslov	126
Landslovens kongebolke og Konungastyrelsen.....	129
Arvelig valgkongedømme	136
Kroning, kirke og kongedømme.....	147
Kongens råd.....	152

Riksrepresentative forsamlinger	155
Fyrsteideal, lov og blandingskonstitusjon	161
Ideer og realpolitikk	170
6. Den danske landefreden av 1360.....	173
Et lovbundet monarki og sterk fyrstemakt	175
Et svakt representasjonsprinsipp?	180
Statsutvikling og føydalisme	183
Statsutvikling, føydalisme og jurisdiksjon	188
Lov og fred	192
Ideer og realpolitikk	197
7. Kong Albrekts svenske håndfestning av 1371	199
Slotts- og lenspolitikken	200
Det svenske riksrådet	204
Ideer og realpolitikk	209
8. Kong Olav Håkonssons danske håndfestning av 1376.....	210
Lov og rett	211
Blandingskonstitusjon	213
Ideer og realpolitikk	216
9. Kalmarbrevene av 1397	217
Kalmarbrevenes historiografi	219
Union til evig tid	222
Kroning, kongedømme og kirke	226
Arvekongedømme versus valgkongedømme	231
Forsvars- og utenrikspolitikk	235
Lov og rett	241
Hva var unionsbrevet?	246
Hvilken status hadde unionsbrevet?	249
Regimen regale versus regimen politicum som idépolitisk front?	253
Ideer og realpolitikk	259
10. Den svenske forliksavtalen av 1436	262
Sverige og konsilbevegelsen	263
Konge og lov	266
Nasjonal identitet og nasjonalisme	272
Nasjonalisme og frihetsbegrepet	277

Opprørsrett	282
Ideer og realpolitikk	289
11. Forslaget til ny unionsavtale 1436-1438	292
Konsilbevegelsen og de nordiske rikene	293
Lovgivning	295
Riksembetene	296
Unionell kongevalgforsamling	302
Ideer og realpolitikk	310
12. Kong Kristoffers svenske håndfestning av 1441	312
Kongens forhold til lov og lovgivning	313
Rikets råd og blandingskonstitusjon	321
Flertallsavgjørelser	329
Ideer og realpolitikk	334
13. Håndfestningene fra kongevalgene 1448-1449	336
Riksrådene	339
Den norske overgangen til valgrike	348
Arvekongedømme versus valgkongedømme i 1449?	356
Verdslige og geistlige myndigheter	361
Statsbegrepet og politisk tenkning	366
Statsutvikling	372
Ideer og realpolitikk	379
14. Konklusjoner	381
Kongedømme	381
Representasjon og blandingskonstitusjon	385
Nasjon, union og stat	388
To reformfaser	391
15. Kilder og litteratur	393
Kilder	393
Litteratur	395
Oppslagsverk og ordbøker	422
Forkortelser	422

1. Innledning

I middelalderen ble det i en rekke europeiske kongeriker utstedt dokumenter som slo fast rettigheter til innbyggerne og rammene for riksstyret. Slike dokumenter finner man i rikene på Den iberiske halvøy i Sør, i de skandinaviske rikene i nord, i England og Skottland i vest og i Ungarn i øst.¹ Det engelske *Magna Carta* (1215) er utvilsomt det mest kjente, og britiske historikere har tradisjonelt sporet det engelske demokratiet tilbake til dette skjellsettende dokumentet.² Dette synet er imidlertid i dag på vikende front.³ Historikere og idéhistorikere er likevel fremdeles opptatt av å drøfte hvor vidt de vestlige, liberale demokratiene kan sies å ha sine røtter i middelalderen. Blant annet fremveksten av representative forsamlinger, maktdeling og rettigheter til innbyggerne i middelalderen blir trukket frem av de som argumenterer for en slik kontinuitet.⁴ I de nordiske kongerikene er det for Danmarks og Norges del vanskelig å spore en uavbrutt kontinuitet tilbake til middelalderen på grunn av flere hundre år med enevælde. Også Sverige hadde en periode med enevælde, men mye kortere og ikke så gjennomført som i naborikene, noe som innebærer at det kan argumenteres for at den svenske riksdagen har sine røtter tilbake til middelalderen.⁵ Her er det ikke noe mål å argumentere for at de nordiske demokratiene hadde noen spede røtter i middelalderen. Snarere vil fokuset rettes mot de sentrale politiske prinsippene og bakgrunnen for dem i de nordiske rikene på slutten av høymiddelalderen og utover i senmiddelalderen. Kanskje det ligger noen spede røtter i middelalderen, i det minste på idéplanet, selv om man vanskelig kan argumentere for en kontinuitet.

I de nordiske kongerikene på slutten av høymiddelalderen og i senmiddelalderen ble kongens myndighet innskrenket gjennom håndfestninger, håndfestningslignende dokumenter, unionstraktater og for Sveriges del også kongebolken i Magnus Erikssons landslov. I Danmark skjedde dette allerede på slutten av 1200-tallet, i Sverige på 1300-tallet og i Norge på 1400-tallet. En håndfestning var en kongelig forpliktelse vedrørende den måten kongen aktet å utøve regjeringsmyndigheten, og kan også oppfattes som et sett av privilegier gitt til innbyggerne. Privilegier ble i middelalderen i utgangspunktet betraktet som en form for

¹ Jvf. Watts 2009: 6-8.

² Dette er en forskningstradisjon som går tilbake William Stubbs klassiske verk *Constitutional History of England*, vol. I-III (1874-78).

³ Se f. eks. Holt 1992.

⁴ Se f. eks. McIlwain [1947] 1966; Oakley 1962: 1-31; 1983: 303-335; Skinner 1978; Downing 1989: 213-247.

⁵ Spørsmålet om den svenske riksdagens oppkomst har resultert i en omfattende forskningslitteratur. For de siste bidragene og henvisninger til eldre litteratur, se Schück 1985; 2005.

private lover i henhold til romerrett og kanonisk rett, og henspeilte da på lover som ikke gjaldt for alle, men som var gyldige for én eller flere. Et privilegium kunne enten ligge utenfor eller motsi den allmenne retten (*ius commune*). I kanonisk rett opererte man også med termen *privilegia generalia* og den tilsvarende termen *privilegia communia*. Dette henspeilte da på privilegier gitt i lover til kirken som helhet eller til alle geistlige personer.⁶ Formodentlig kan de nordiske håndfestningene i middelalderen forstås på tilsvarende måte, altså som rettigheter gitt til rikene som helhet og til alle innbyggerne. Skriffestede privilegiebrev var rettstiftende dokumenter, akkurat som lover og forordninger,⁷ og håndfestningene kan dermed sies å ha fått en tilsvarende rettsstatus som de gjeldende lovene. Vanligvis ble håndfestninger utstedt i forbindelse med kongevalg i form av såkalte valghåndfestninger, men det finnes også flere eksempler på at håndfestninger ble utstedt i spesielt konfliktfylte situasjoner midt i en konges regjeringstid. Trolig var håndfestningene en videreutvikling og presisering av kongeløftet eller kongeeden, som konger avla i forbindelse med tronskifter.⁸

I håndfestningene, de håndfestningslignende dokumentene, unionstraktatene og kongebolken i den svenske landsloven ble kongens myndighet innskrenket ved at rettigheter ble gitt til innbyggerne, oftest i form av standsprivilegier, ved en formalisert maktdeling mellom kongen og aristokratiske forsamlinger og ved andre konkrete innskrenkninger i kongens myndighet, som forholdet til lov og bestemmelser vedrørende slotts- og lensforvaltningen. Disse dokumentene la således ned rammene for riksstylingen. De fleste bærer imidlertid preg av å være et resultat av forhandlinger i gitte politiske situasjoner, og var en form for traktater eller kontrakter som var juridisk bindende og rettstiftende.⁹ I utgangspunktet skulle de bare være i kongens regjeringstid, men det er også eksempler på at konger i sine egne håndfestninger stadfestet alle tidligere håndfestninger.¹⁰

En tilspisset politisk situasjon førte til at Danmark fikk sin første håndfestning i 1282. Dette banebrytende dokumentet har blitt kalt ”Danmarks Magna Carta” og ”Danmarks første grundlov”, noe som illustrerer den betydningen danske historikere har tillagt det.¹¹ I 1319 fikk Sverige sitt første håndfestningslignende dokument, som svenske historikere har karakterisert som ”Sveriges Magna Carta” og ”frihetsbrevet”.¹² Utover på 1300-tallet ble tre danske valghåndfestninger, samt landefreden av 1360 som også hadde håndfestningslignende trekk,

⁶ Blom 1967: 5-12.

⁷ Blom 1967: 12.

⁸ P. J. Jørgensen 1940: 64-71; H. Nielsen 1962: 210-212.

⁹ Jvf. Taranger 1917: 73-74.

¹⁰ Se f. eks. DRL indtil 1400: nr. 31; DRL 1397-1513: nr. 37.

¹¹ Erslev 1902: 116; Arup 1932: 9.

¹² Drar 1980: 29; Nordberg 1995: 28.

utstedt. I Sverige ble Magnus Erikssons landslov utstedt rundt 1350. Kongebolken i denne inkluderte blant annet en kongeed som har likhetstrekk med en håndfestning. Kongebolken i Magnus Erikssons svenske landslov hadde en mer varig karakter sammenlignet med de danske håndfestningene.

Senere, i 1371, ble det også utstedt en svensk håndfestning. I Norge ble det ikke utstedt håndfestninger før på midten av 1400-tallet. Dannelsen av Kalmarunionen i 1397 innebar at unionstraktater, som i utgangspunktet skulle regulere forholdene mellom de tre rikene, også delvis kunne ivareta håndfestningenes funksjon ved å legge ned rammene for riksstyringen. Det såkalte unionsbrevet fra 1397, som riktig nok aldri oppnådde en fullverdig rettsgyldig status, har også av flere historikere blitt oppfattet som en avtale mellom kongemakten og aristokratiet snarere enn som en unionstraktat.¹³ Fra midten av 1400-tallet finnes det overlevert håndfestninger fra alle de tre nordiske rikene, en forliksavtale mellom kong Erik og svenskene, som kan oppfattes som en slags håndfestning, unionstraktater og en revisjon av den svenske landsloven.

Til tross for begrenset varighet og en noe usystematisk oppbygning kan håndfestningene likevel sies å tilsvare moderne forfatninger med hensyn til oppgave og innhold.¹⁴ Dette fordi de slo fast rammene for riksstyringen, og langt på vei nedfelte rikenes *leges fundamentales*, grunnleggende lover i form av *privilegia communia*. Med hensyn til kongebolken i den svenske landsloven er det enda tydeligere at det dreide seg om en form for *leges fundamentales* vedrørende riksstyringen, fordi det eksplisitt dreide seg om en lov og ikke om *privilegia communia*. Termen *leges fundamentales* ble benyttet fra slutten av 1500-tallet.¹⁵ Konstitusjonstermen er imidlertid eldre. *Constitutio* ble benyttet i England allerede på 1100-tallet, og ble også benyttet i omtalen av *Magna Carta* på 1200-tallet. Denne tidlige bruken av termen var ikke i den moderne betydningen forfatning eller grunnlov, men snarere i betydningen lov, spesielt for å skille lov fra sedvane, *consuetudo*. Først på slutten av 1500-tallet var det tendenser til å operere med konstitusjonstermen i en mer moderne betydning.¹⁶ Tilsvarende gjelder for den tyske termen *Verfassung*, som ble benyttet i verbform på 1300-tallet og som substantiv på 1400-tallet, men som fikk sin moderne betydning senere.¹⁷ I middelalderen opererte man således ikke med noen term for grunnleggende lover eller forfatning, men det ble skilt mellom ulike typer styresett (*politia, regimen, status*) og det

¹³ Weibull 1930: 201-205; Lönnroth [1934] 1969: 51-52.

¹⁴ Taranger 1917: 73-74.

¹⁵ Om termen *leges fundamentales*, se Mohnhaupt 1998: 121-158.

¹⁶ Mellwain [1947] 1966: 23-25.

¹⁷ Mohnhaupt 1997: 839-840 og 847-848.

eksisterte lover eller rettsdokumenter som kan sies å ha hatt karakter av å være grunnleggende lover. Det kan derfor forsvares å anvende termene *leges fundamentales*, konstitusjon og forfatning innenfor middelalderen. Her vil termen forfatningsdokumenter anvendes som en samlebetegnelse for de aktuelle håndfestningene, håndfestningslignende dokumentene, unionstraktatene og kongebolken i den svenske landsloven som skal studeres her.

I middelalderen skjedde en betydelig grad av ”europisering” av det europeiske kontinentet. Periferiene i nord og øst ble kristnet, og med kristendommen fulgte også en skriftkultur med latin som språk og en europeisk kirkeorganisasjon under ledelse av paven.¹⁸ Et ledd i denne ”europisering” var studiereiser. Fra midten av 1100-tallet dro menn fra den nordiske periferien til kontinentet for å studere i Paris, først ved klosterscholene, og på 1200-tallet ved universitetet. Paris kan på 1200-tallet fortjene betegnelsen Europas intellektuelle sentrum. Menn fra Norden dro imidlertid også til andre læresteder som Bologna og Orléans. Fra midten av 1300-tallet gikk studiereisene også til Praha, og fra omkring 1400 hovedsakelig til tyske universiteter.¹⁹ Selv om studiereisene langt på vei er kartlagt, har historikerne ikke vært så opptatt av å studere virkningene av studieopphold på kontinentet. Her ligger det et potensial, fordi mange gikk inn i fremstående stillinger i kirken og i kongers tjeneste etter hjemkomsten, og ble således viktige politiske aktører. Med seg i bagasjen hadde de et tankegods de var kommet i besittelse av i studietiden. Det er rimelig å anta at dette gjorde seg gjeldende i deres virke.

I denne avhandlingen vil det bli fokusert på de nordiske forfatningsdokumentene fra den senere middelalderen med sikte på å analysere de sentrale politiske prinsippene i dem. Bakgrunnen for de sentrale politiske prinsippene vil bli drøftet i lys av den politiske tenkningen i middelalderen. En slik analyse kan kaste nytt lys over disse dokumentene gjennom å lokalisere et idégrunnlag som knytter den nordiske periferien til Europas sentrum. Dette må imidlertid ikke forstås som en ensidig resepsjonsprosess, fordi det er ikke gitt at de politiske prinsippene i forfatningsdokumentene var et resultat av en europeisk, idépolitisk påvirkning. De kan også ha vært et produkt av den politiske maktkampen i sin samtid, i den forstand at de vokste frem som en løsning på praktiske problemer uavhengig av en ytre innflytelse. Å analysere politiske prinsipper både ut fra et idépolitisk og et realpolitisk ståsted er dermed målet med denne avhandlingen. Det må presiseres at det i avhandlingen ikke er et mål å analysere forfatningsdokumentene i hele sin bredde, men å analysere de sentrale politiske prinsippene i dem. Med andre ord er det heller ikke noe mål å undersøke hvor vidt

¹⁸ Bartlett [1993] 1994.

¹⁹ Se f. eks. Bagge 1984: 1-29.

prinsippene i forfatningsdokumentene ble etterlevd av kongene, og denne problematikken vil bare i mindre grad berøres. Avhandlingen begynner med den første danske håndfestningen av 1282, og strekker seg frem til 1449, da de to første norske håndfestningene ble utstedt.

Mens den indre politiske utviklingen i de tre nordiske rikene er grundig behandlet i historieforskningen, er det gjort relativt lite for å analysere den idépolitiske påvirkningen fra et europeisk tankegods. Erik Lönnroths doktorgradsavhandling *Sverige och Kalmarunionen 1397-1457* (1934) var imidlertid banebrytende på dette feltet. Lönnroth identifiserte en idépolitisk front mellom to ideologier, en ”konstitusjonell”, *regimen politicum*, og en ”absolutistisk” *regimen regale*, som ble utviklet av tidens intellektuelle, og gjorde seg gjeldende fra begynnelsen av 1300-tallet. Han forklarte dette med at det på 1200-tallet hadde skjedd en ”revolution inom den västerländska statsfilosofien” ved at man fikk tilgang til Aristoteles *Politikken*. Det aristoteliske innslaget i Thomas Aquinas sin tenkning la videre grunnlaget for en ny autokratisk maktfilosofi som ble klarest uttrykt av Aegedius Romanus, ”absolutismens auktoritet”, mente Lönnroth. Denne læren ble spredd over store deler av Europa. Et motsvar ble først fremmet av William Ockham, men kom tydeligere til uttrykk hos Marsilius av Padova som favoriserte folkestyre, hevdet han. På midten av 1300-tallet var således den idépolitiske fronten ferdigdannet: konstitusjonalisme eller *regimen politicum* stod mot absolutisme eller *regimen regale*, en strid som i følge Lönnroth kunne sammenfattes til i motsetningen mellom valgrike og arverike. Da han skulle forklare Kalmarunionens kritiske faser; dannelsen i 1397, unionsstriden på 1430-tallet og kongevalget i 1448, stod denne konfliktdimensjonen sentralt.²⁰

Den danske historikeren Aksel E. Christensen var tydelig influert av Lönnroth, da han i *Kongemagt og aristokrati* (1945) foretok en idépolitisk analyse av den danske landefreden av 1360. Christensen hevdet at dokumentet representerte en overgang fra det føydale systemet til stendersamfunnet, der kongemakten ble styrket. Videre argumenterte han for at dokumentet var influert av den politiske tenkningen til William Ockham og Marsilius av Padova. Førstnevnte lære om det lovbundne monarki i kombinasjon med en sterk fyrstemakt og et svakt utformet representasjonsprinsipp skulle da i følge Christensen være gjenspeilet i landefreden. Den antiføydale tendensen i dokumentet hadde i følge Christensen en annen inspirasjonskilde, nemlig Marsilius av Padovas lære om at staten var en enhet med universell makt innen sitt territorium. Christensen kom frem til at både *regimen regale* og *regimen politicum* gjorde seg gjeldende i Danmark på andre halvdel av 1300-tallet, og kom til uttrykk i

²⁰ Lönnroth [1934] 1969.

landefreden, som riktignok i følge Christensen lå nærmere *regimen regale* enn *regimen politicum*.²¹ Lönnroths hovedtese om at *regimen regale* versus *regimen politicum* var den overordnede konfliktdimensjonen i senmiddelalderens politiske historie i Norden har fått bred tilslutning,²² men spesielt i senere år har de også blitt reist innvendinger, men uten et spesielt fokus på det idépolitiske grunnlaget.²³

En annen innfallsvinkel har Kristin Drar i sin avhandling *Konungens herravälde så som rättvisans, fridens och frihetens beskydd* (1980). Hun analyserer der fyrsteidealet i svenske middelalderkilder. Når det gjelder frihetsbrevet (1319) og landslovens kongeed (ca. 1350), konkluderer Drar med at fyrsteidealet der var en forestilling av kongens herredømme som forsvarer av rettferdighet, fred og frihet influert av Augustin og de andre kirkefedrene, den gregorianske reformbevegelsen og kanonisk rett. I tillegg mener hun at føydale prinsipper og innenlandske tingtradisjoner spilte en rolle, men ikke tankegods fra Aristoteles og Thomas Aquinas. Kongespeilet *Um konunga styrilisi ok höfthinga* (ca. 1340-1355) var imidlertid i følge Drar influert av Aristoteles og Thomas Aquinas i tillegg til de påvirkningskildene som gjorde seg gjeldende under utformingen av frihetsbrevet og kongeeden.²⁴

Et problem med Lönnroths og Christensens arbeider er at de synes å være utdatert når det gjelder oppfatningen av middelalderens politiske tenkning. Drar ser på sin side ut til å legge for ensidig vekt på kirkefedrene fra tidlig middelalder med Augustin i spissen, samt på den gregorianske reformbevegelsen, som påvirkningskilder i den senere middelalderen.²⁵ En del av de aktuelle forfatningsdokumentene er dermed analysert på bakgrunn av den politiske tenkningen, men analysene er dels foreldet og dels mangelfulle. Ettersom de første danske håndfestningene fra perioden 1282-1326 dessuten ikke er analysert i lys av politisk tenkning, og en analyse av disse kan også gi grunnlag for en revurdering av tidligere forskningsresultater, gjenstår mye på dette forskningsfeltet. Når det gjelder 1400-tallet, er det gjort noe for å analysere betydningen av konsilbevegelsens idégrunnlag for verdslig politikk i Norden. Lönnroth berørte dette i sin avhandling, og utdypet det i et senere arbeid.²⁶ Flere andre har også behandlet dette feltet,²⁷ men mer kan helt klart gjøres.

²¹ Christensen 1945: 195-223.

²² Se spesielt Christensen 1945; 1980; Rosén [1962] 1978; Hamre 1968; Olesen 1980; 1994; 1998; Albrechtsen 1997.

²³ L-O. Larsson 1997; Bagge 2000.

²⁴ Drar 1980.

²⁵ Hellström 1980: 164.

²⁶ Lönnroth [1934] 1969: 194-196 og 229; 1966: 47-86.

²⁷ Hamre 1955: 453-467; 1968: 96-99; Losman 1970: 182-195.

Det er således behov for å analysere forfatningsutviklingen i Norden i den senere middelalderen ut fra en europeisk, idépolitisk kontekst som er oppdatert med hensyn til forskning på middelalderens politiske tenkning. Den grunnleggende hypotesen er at det var en sammenheng mellom nordiske forfatningsdokumenter og tidens politiske tenkning i middelalderen. Målet er å kartlegge denne, samt å plassere dette inn i en realpolitisk kontekst, der et samspill mellom ideer og praktisk politikk står sentralt. Dessuten vil også en analyse av forfatningsdokumenter over et så pass langt tidsspenn åpne opp for et utviklingsperspektiv, som kan si noe om hvordan dokumentene endret karakter i løpet av perioden.

Metode og kilder

Hvordan skal man så gå frem for å forklare de sentrale politiske prinsippene i nordiske forfatningsdokumenter i middelalderen? I utgangspunktet foreligger det en hypotese om at det var en sammenheng mellom disse politiske prinsippene og politisk tenkning, og det er et ønske om å avdekke dette forholdet. Med politisk tenkning menes ideer vedrørende samfunnets natur, organisering, styresett og mål. Slike ideer ble utmeislet av intellektuelle i deres teologiske, juridiske og etter hvert også politiske skrifter, men kan også trekkes ut av det realhistoriske materialet.²⁸

Erik Lönnroths og Aksel E. Christensens metode gikk ut på å identifisere det de oppfattet som en hovedstrømning i den politiske tenkningen. Denne hovedstrømningen ble deretter anvendt i analysen av den politiske utviklingen i Sverige og Danmark. Lönnroth og Christensen var dermed opptatt av å sette ideene inn i en realpolitisk kontekst, men innvendingen er at de ukritisk overførte den idépolitiske fronten til nordisk politikk uten en nærmere klargjøring av resepsjonshistorien. På dette punktet opponerte Karl-Gustav Hildebrand mot Lönnroth, og hevdet at han ukritisk overførte rendyrkede forfatningsteorier til svensk politikk.²⁹ Hildebrands innvendinger fikk imidlertid liten betydning, og Lönnroth ble stående som 1900-tallets mest innflytelsesrike senmiddelalderhistoriker i Norden.

Kristin Drar tar utgangspunkt i den kanoniske fyrsteideologien med røtter tilbake til Augustin, for så å prøve å spore denne i det utvalgte svenske kildematerialet fra høy- og senmiddelalderen.³⁰ Således er utgangspunktet hennes å identifisere en idépolitisk strømning, for så å studere dennes virkningshistorie. Mot en slik metode kan det reises en del

²⁸ Canning [1996] 2005: xix-xx.

²⁹ Hildebrand 1934: 138-139.

³⁰ Drar 1980: 6.

innvendinger. For det første kan den lett medføre at verken resepsjonshistorien eller realhistorien blir behandlet tilstrekkelig. For det andre innebærer den også at senere politisk tenkning bare i mindre grad blir vurdert som mulig påvirkningskilde. Metoden kan dermed lett føre til at behandlingen av kildematerialet får en uheldig slagside.³¹

Hvordan bør man så gå frem for å drøfte bakgrunnen for de sentrale politiske prinsippene i de nordiske forfatningsdokumentene fra middelalderen, både med hensyn til en påvirkning fra politiske tenkning og et realpolitisk ståsted? Det som har blitt kalt en metodologisk individualisme, der fokuset ligger på de politiske aktørene som rasjonelt handlende individer i en interessekamp, har stått sterkt i historieforskningen.³² Selv om en metodologisk individualisme i seg selv ikke står i et motsetningsforhold til en påvirkning fra politisk tenkning, har en slik påvirkning vanligvis blitt tillagt liten vekt. Den metodologiske individualismen har også blitt kritisert for ensidig å legge vekt på aktørene, slik at konteksten undervurderes. Det hevdes at politiske aktører også foretar sine valg ut fra en forhåndshorisont eller en tolkningsramme, og en betydningsfull del av denne er et rammeverk av politiske ideer.³³ Politisk tenkning innenfor dette rammeverket kan utgjøre en forskjell når det gjelder politisk handling, både ved å tjene som motiv og for å kunne legitimere handlingen.³⁴ Det er imidlertid én fallgrube ved å søke å forklare bakgrunnen for de sentrale politiske prinsippene ut fra et rammeverk av politisk tenkning, fordi sammenhenger mellom en tilgjengelig teori og de aktuelle prinsippene lett kan overtolkes.³⁵

I sum innebærer dette for det første at individene som politiske aktører med interesser og nettverk er relevante ut fra et real- og maktpolitisk ståsted. De politiske aktørene må imidlertid for det andre også forstås på bakgrunn av den tankeverden de befant seg i. En politisk aktør befant seg ikke i et vakuum blottet for verdier, normer og konvensjoner, men opptrådte innenfor et rammeverk av politiske ideer. For det tredje er det viktig å identifisere dette rammeverket gjennom resepsjonshistorie. For middelalderens vedkommende står studiereisene og kirkeorganisasjonen sentralt når det gjelder spredningen av politiske ideer. De nordiske studiereisene er godt kartlagt ut fra det foreliggende kildematerialet, og man vet også mye om hva studentene lærte på de forskjellige studiene. På denne bakgrunn er det fullt

³¹ Jvf. den kritikken Jan Arvid Hellström fremførte i anmeldelsen av Drars avhandling (Hellström 1980: 164-165).

³² For slike syn, se f. eks. Namier 1955: 1-7; Seip [1958] 1983: 172-183; Dahl 1967; Lukes [1973] 1985: 123-137. Mange middelalderhistorikere som har arbeidet etter et slikt metodologisk syn, og noen har også uttrykt det eksplisitt. Se f. eks. Richardson and Sayles 1963: 372-373; Strayer 1980: xiii.

³³ Skinner [1974] 1988: 116-117; Prestwick 1989: 149; Kjelstadli 1991: 55. Jvf. Sejersted 1989: 395-411.

³⁴ Skinner [1974] 1988: 99, 101 og 107-110.

³⁵ Elton 1970: 43-53.

mulig å danne et bilde av hvilken kunnskap utdannede menn hadde i nordisk middelalder. Således kan man definere rammeverket av ideer, og kanskje også de førende ideene. Det er likevel i de fleste tilfeller en lang vei å gå fra en tilgjengelig idé til realisering i praktisk politikk. For at dette skal skje er man for det første avhengig av at noen har interesse av at ideen realiseres, og det må med andre ord være et sammenfall mellom idé og interesse. For det andre må de som har interesse av at ideen realiseres ha makt til å gjøre det. I dette samspillet mellom ide og realpolitikk er det heller ikke gitt at det er ideen i sin opprinnelige form som realiseres. Snarere må ideene i møte med de politiske aktørene gjennom et filter av menneskelige viljer og interesser, noe som ofte betyr at ideen vannes ut i et kompromiss mellom ulike interessenter, eller eventuelt i noen tilfeller også forsterkes ut fra gitte behov i den aktuelle politiske situasjonen.³⁶ Ved å ta utgangspunkt i nordiske forfatningsdokumenter i perioden 1282-1449, har man identifisert noen klart definerte studieobjekter. En analyse av de sentrale politiske prinsippene i disse både med hensyn til politisk tenkning og realpolitikk vil kunne åpne opp for nyanserte resultater. I noen tilfeller kan det også være relevant å bringe inn bredere politiske, sosiale og økonomiske forklaringsfaktorer.

Blant de nordiske forfatningsdokumentene i perioden 1282-1449 er det for Danmarks del fem håndfestninger og den danske landefreden av 1360. Det er for Sveriges del frihetsbrevet, kongebolken i landsloven, to håndfestninger og forliksavtalen av 1436. For Norges del dreier det seg om de to håndfestningene fra 1449. I tillegg kommer to unionstraktater. Til sammen dreier det seg dermed om femten forfatningsdokumenter. De danske håndfestningene fra 1282-1376, inkludert landefreden av 1360, ble alle utstedt på latin. Det samme gjaldt det svenske frihetsbrevet av 1319. De øvrige dokumentene ble utstedt på de nordiske språkene.

Det foreligger noen gråsoner når det gjelder hvilke dokumenter som skulle tas med i denne perioden, og det har derfor vært nødvendig å gjøre noen utvalg av kildematerialet. Utgangspunktet har vært å velge de dokumentene som tilfører målet med avhandlingen noe, nemlig når det gjelder å analysere de sentrale politiske prinsippene i nordiske forfatningsdokumenter fra middelalderen. Alle rettsgyldige håndfestninger i denne perioden er inkludert. Når det gjelder håndfestningslignende dokumenter og unionstraktater, er det vektlagt hvor vidt de bringer inn nye prinsipper. For Sveriges del innebærer dette at kongebolken i Magnus Eriksson landslov er med, fordi den la et grunnriss når det gjelder prinsipper for riksstyringen som varte ut middelalderen. Revisjonen av landsloven som ble

³⁶ Jvf. Hildebrand 1934: 138.

gjennomført under kong Kristoffer i 1442 er imidlertid ikke tillagt en selvstendig behandling, fordi revisjonen innebar lite nytt i kongeboiken. Kong Albrekt av Sverige som i 1371 ble avtvunget en håndfestning, måtte senere i sin regjeringstid også utstede flere håndfestningslignende dokumenter.³⁷ Disse er ikke inkludert i denne avhandlingen, fordi de ikke tilfører så mye nytt. Det samme gjelder et svensk håndfestningsutkast fra dronning Margretes tid, fordi det verken ble rettsgyldig eller innholdt noen nye prinsipper. Når det derimot gjelder unionstraktatene av 1397 og 1436-38, som i utgangspunktet ikke var rettsgyldige dokumenter, så er disse inkludert fordi de inneholdt nye politiske prinsipper. Dersom politiske prinsipper ble nedfelt i dokumenter, illustrerer det at disse prinsippene var en del av den politiske debatten, noe som er interessant i seg selv. Det er derfor ikke stilt krav om rettsgyldighet for å inkludere dokumenter. Derimot er ikke den svensk-norske avtalen om kongefelleskap av 1319 inkludert, fordi det ikke dreide seg om en unionsavtale med sentrale politiske prinsipper, men om en midlertidig avtale som skulle gjelde for kong Magnus Erikssons umyndighetstid.³⁸ Det samme gjaldt trolig det svenske frihetsbrevet av 1319, men ettersom dette markerer begynnelsen på den svenske forfatningsutviklingen på 1300-tallet med nye politiske prinsipper er dette inkludert.

For å analysere bakgrunnen for de sentrale politiske prinsippene i forfatningsdokumentene anvendes det nordiske kildematerialet som kaster lys over den realpolitiske utviklingen. Dette gjelder diplommateriale, lover, annaler, krøniker, politiske pamfletter og fyrstespeil, i første rekke det svenske, Konungastyrelsen, fra 1300-tallet. Dessuten trekkes det inn et europeisk kildemateriale som kan si noe om den idépolitiske bakgrunnen for de politiske prinsippene. Dette gjelder sentrale verk av forfattere som Aristoteles, Cicero, John av Salisbury, Thomas Aquinas, Marsilius av Padova, Jean Gerson og Nicolaus Cusanus for å nevne noen. Dessuten er det brukt kildemateriale fra romerrett og kanonisk rett. De fleste av disse arbeidene er oversatt til engelsk, men det er også brukt kildeutgaver og kildeutdrag på latin.

Politisk tenkning ca. 1150-1450

Middelalderens politisk tenkning bygde videre på filosofiske, politiske og juridiske arbeider fra antikken, som ble flittig sitert og referert til. Samtidig var den også influert av

³⁷ Schück 1976: 197-201.

³⁸ NMD: nr. 68. Se innledningen til dokumentet av Sverre Bagge, Knut Helle og Synnøve Holstad Smedsdal, og referanser til tidligere litteratur der.

kristendommen. Mesteparten av det som er skrevet om politisk tenkning i middelalderen fokuserer hovedsakelig på innholdet i de ulike verkene, og drøfter i liten grad hvor innflytelsesrike de var. Likevel går det an å sammenfatte til tre svært innflytelsesrike elementer innen middelalderens politiske tenkning i perioden ca. 1150-1450: studiet av romerrett og kanonisk rett, gjenoppdagelsen av Aristoteles og konsilbevegelsen.³⁹

Utgangspunktet for studiet av romerrett i middelalderen var det lovarbeidet som ble gjennomført på initiativ av keiser Justinian i det østromerske riket på 500-tallet, da en samling av romerrettslige skrifter, *Corpus iuris civilis*, ble samlet og gitt lovs kraft. Da denne samlingen ble introdusert i vest-Europa på 1000-tallet, ble den raskt innflytelsesrik, og resulterte utover i middelalderen i en rekke kommentararbeider. Romerretten kunne i middelalderen tas til inntekt for både mer ”absolutistiske” og mer ”konstitusjonelle” teorier om styresett på grunn av en rekke motsetninger i de ulike arbeidene som utgjorde samlingen.⁴⁰ Kanonisk rett var avledet av romerretten, men ble på 1100-tallet en selvstendig disiplin med Gratians *Decretum* (ca. 1140) som den banebrytende samlingen. Denne og senere samlinger av kanonisk rett resulterte utover i middelalderen i en rekke kommentararbeider. Akkurat som romerretten kunne også kanonisk rett tas til inntekt for vidt forskjellige styreformere, og var spesielt sentral når det gjaldt utviklingen av et representasjonskonsept.⁴¹

Gjenoppdagelsen av Aristoteles sine politiske verk, *Politikken* og *Etikken*, på midten av 1200-tallet førte til en betydningsfull videreutvikling av den politiske tenkningen, men dette var ikke en så revolusjonær nyskapning som flere tidligere har hevdet.⁴² Dette fordi nyere forskning har frembrakt at mye allerede var kjent gjennom Cicero og kirkefedrene, herunder er teorien om det menneskelige samfunnets naturlige opprinnelse i den menneskelige fornuft, og at styret skal være til det felles beste og sikre fred og rettferdighet.⁴³ Likevel var gjenoppdagelsen av Aristoteles svært betydningsfull, og *Politikken* inneholder to elementer som representerer et vendepunkt i den politiske tenkningen. Dette er for det første Aristoteles sin konstatering av at mennesket er et politisk vesen, og dessuten distinksjonen

³⁹ For en innføring i middelalderens politiske tenkning, se Burns (ed.) [1988] 2003; Black 1992; Canning [1996] 2005; Coleman 2000.

⁴⁰ Pennington [1988] 2003: 426.

⁴¹ Dette reflekteres av de klassiske verkene til Walter Ullmann og Brian Tierney fra 1955, der den førstnevnte fokuserte på kanonisk rett som det teoretiske grunnlaget for høymiddelalderens sterke, nærmest absolutistiske, pavedømme. Sistnevnte fokuserte derimot på et teoretisk grunnlag i den kanoniske retten som vektla maktdeling og representasjon, og som ledet frem til konsilbevegelsen, som var en kirkelig reformbevegelse (Ullmann 1955; Tierney 1955).

⁴² Lönnroth [1934] 1969: 20; Ullmann 1961: 231; 1975: 159.

⁴³ Nederman 1988: 3-26; Black 1992: 14-20.

mellom de seks ulike styreformene, hvor monarki, aristokrati og konstitusjonelt styre var gode, mens tyranni, oligarki og demokrati var deres dårlige motstykker.⁴⁴ En konsekvens av dette var en tydeligere åpning for en vurdering av aristokratisk og folkelig medvirkning i styret med beslutningsmyndighet, noe som innebar at monarkiet i rendyrket form kunne utfordres. *Thomas Aquinas* (ca. 1225-1274) og mange andre som fulgte i kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles hevdet således at ulike former for blandingskonstitusjoner var de beste styresettene.⁴⁵

Svekkelsen av pavemakten på 1300-tallet først under Avignon-pavedømmet (1305-78) og deretter under det store skisma (1378-1415) gav grobunn for kirkelige reformer. Konsilbevegelsen var rettet mot pavemakten i den forstand at dens hovedmål var å overføre kirkens øverste myndighet til en forsamling som representerte det kristne samfunnet, generalkonsilet. Et generalkonsil representerte det kristne samfunnet, og de ledende konsiliaristene argumenterte alle for at generalkonsilet stod over paven. Dette ledet frem til vedtaket av dekretet *Haec sancta* (1415), som slo fast at generalkonsilet stod over paven i spørsmål om lære, reformer og skisma.⁴⁶ Under Basalkonsilet (1431-1449) ble konsilets myndighet ytterligere forsterket ved at en uinnskrenket suverenitet ble tillagt generalkonsilet av den radikale majoritetsfraksjonen. Generalkonsilet skulle kunne utstede bindende dekretet uten pavens samtykke, skulle være den øverste kirkelige domstol og skulle om nødvendig kunne ta over pavens utøvende funksjon. Generalkonsilet hadde dermed full suverenitet, og all makt utgikk fra dette organet, noe som innebar at pavemakten ble redusert til et utøvende organ.⁴⁷ Dette var en revolusjon i styret av kirken, men fikk ingen varig karakter. Ettersom de konsiliære grunnprinsippene også kunne overføres til verdslige, territorielle enheter, representerte konsilbevegelsen også en utfordring for de verdslige monarkiene.

⁴⁴ *Politikken*, bok I, 2 og III, 7. Jvf. Violi 1992: 33.

⁴⁵ Blythe 1992.

⁴⁶ DEC: Sessio V, s. 409-410.

⁴⁷ Black 1979: 49-56.

2. Kong Erik Klippings danske håndfestning av 1282

Nordens første håndfestning ble utstedt av kong Erik Klipping i Nyborg 29. juli 1282.¹ Håndfestningen har av danske historikere blitt kalt ”Danmarks Magna Carta” og ”Danmarks første grundlov”,² noe som illustrerer den store betydningen dokumentet har blitt tillagt i forfatningsutviklingen. Spesielt håndfestningens bestemmelser om avholdelse av et årlig hoff/parlament, at kongen ubrytelig skulle overholde lovene og at ingen skulle fengsles uten lov og dom dannet grunnlag for slike karakteristikk. Historikerne har imidlertid ikke vært opptatt av å drøfte håndfestningen i en europeisk kontekst, verken gjennom en idèpolitisk eller komparativ analyse, utover å peke på noen likheter med Magna Carta.

Bakgrunnen for håndfestningen var en maktkamp med flere komponenter. Danmark hadde fra midten av 1100-tallet til midten av 1200-tallet en storhetstid preget av ytre ekspansjon og indre stabilitet. Etter kong Valdemar Seiers død i 1241 opphørte stabiliteten, og andre halvdel av 1200-tallet og første del av 1300-tallet var en urolig politisk tid i landets historie. Mot hverandre stod to grener av kongefamilien, Kristoffer- og Abelslinjen, som kjempet om tronen i flere generasjoner.³ I samme periode pågikk en hard strid mellom kongemakten og kirken, samtidig som det verdslige aristokratiet synes å ha samlet seg om felles standsinteresser i større grad enn tidligere.⁴ Den tradisjonelle oppfatningen, som fikk sin endelige utforming av Aksel E. Christensen, er således at en konflikt mellom kongemakt og det verdslige aristokratiet dannet bakgrunnen for håndfestningen.⁵ Andre har lagt vekt på striden om hertugdømmet Sønderjylland og grevskapet Halland som kongens slektninger krevde å få overlevert, for å forklare bakgrunnen for håndfestningen.⁶ Selve håndfestningen

¹ Håndfestningen er trykt en rekke ganger på latin og er også oversatt til moderne dansk: DD/DRB 2:3: nr. 45; DRL indtil 1400: nr. 13.

² Erslev 1902: 116; Arup 1932: 9.

³ Den dynastiske maktkampen mellom Abel- og Kristofferlinjen er analysert av Kai Hørby (Hørby 1977).

⁴ Om kirkekampen, se Niels Skyum-Nielsen (1963) og Helle Vogt (2012). Om aristokratiets politiske rolle, se Aksel E. Christensen (1945), som til tross for å være noe utdatert fremdeles er nyttig.

⁵ Christensen 1945: spesielt 93-97. Dette synet går imidlertid tilbake til Ludvig Holberg (1889: 173-178; 1895: 52-67) og går også igjen hos Anna Hude (1893: 57-62), Kristian Erslev (1902: spesielt 116-121) og Erik Arup (Arup 1932: 9-17). Etter Christensen har dette synet fått bred støtte (Kjersgaard 1963: 118-127; Paludan 1977: 450-52; Hørby 1989: 130-134).

⁶ Dette synet går tilbake til rettshistorikeren Ludvig Holberg, men selv om han tiller de arveberettigede, som i første rekke vil si den senere hertug Valdemar Eriksen av Sønderjylland og den senere grev Jacob av Halland, en ledende rolle, var det som en del av en bredere stormannsopposisjon (Holberg 1895: 63-67). Enda tydeligere blir de arveberettigede kongeslektningenes rolle betont av Niels Skyum-Nielsen og Per Andersen (Skyum-Nielsen 1963: 281; 1994: 101-107 og 110; P. Andersen 2005: 139-145). Jvf. også Kai Hørby som analyserte striden mellom kongen og de arveberettigede i denne perioden, men som merkelig nok unnlot å behandle håndfestningen i denne sammenheng (Hørby 1977).

ble av Christensen karakterisert som ”kongedømmets kapitulasjon overfor stormandsoppositionen”, noe som også har fått tilslutning fra andre.⁷ Noen forskere betrakter derimot håndfestningen som et kompromiss.⁸

Når det gjelder innholdet i håndfestningen, er allerede de tre generelle politiske prinsippene om årlige Danehoff, at ingen skulle fengsles uten lov og dom og at kongen ubrytelig skulle overholde lovene (artikkel 1, 2 og 5) nevnt. Prinsippet om at ingen skulle fengsles uten lov og dom ble supplert med andre rettssikkerhetsbestemmelser som slo fast at straffutmåling skulle skje i henhold til lov, avviste kongelig innblanding i rettsprosesser, slo ring om tinget som domstol, slo fast at beslagleggelse av jordeiendom bare kunne skje etter at noen var dømt for majestetsforbrytelser og at kongen i jordeiendomstvister skulle være underlagt Danehoffets dom (artikkel 3, 4, 11, 13 og 16). Bestemmelser for å bedre rettssikkerheten i riket var således temmelig dominerende i håndfestningen, noe som synes å være en indikasjon på at kongemakten hadde blitt utøvd ganske vilkårlig i årene forut, fordi disse bestemmelsene vanskelig kan oppfattes som noe annet enn et forsøk på å løse reelle problemer. De øvrige bestemmelsene i håndfestningen bærer preg av å ha representert mer eksplisitte standsinteresser. Bøndene ble tilgodesett med fire artikler (artikkel 6-9), noe som trolig hadde bakgrunn i bondeuroligheter i Skåne.⁹ Kirken ble tilgodesett med to artikler (artikkel 17-18) og bykjøpmennene med en (artikkel 15), og dessuten ble det foretatt en generell stadfestelse av tidligere privilegier (artikkel 12).

En analyse av den idépolitiske bakgrunnen for de sentrale politiske prinsippene i håndfestningen vil kunne bidra til å plassere den inn i en europeisk kontekst. I det følgende vil det drøftes hvor vidt håndfestningens sentrale politiske prinsipper gjenspeiles i tidens politiske tenkning, spesielt i romerrett og kanonisk rett. For å unngå å overtolke en sammenheng er det imidlertid nødvendig å ha med et realpolitisk perspektiv, blant annet fordi politiske ideer ikke blir implementert dersom noen med makt eller posisjon ikke har interesser som samsvarer med dem. I det følgende vil således prinsippene om konge under lov, individuell rettssikkerhet og avholdelse av årlige parlamenter i håndfestningen av 1282 analyseres i en idépolitisk kontekst og ut fra et realpolitisk maktperspektiv. Først er det imidlertid nødvendig å klargjøre resepsjonen av politisk tenkning, spesielt med fokus på romerrett og kanonisk rett, i Danmark på 1200-tallet.

⁷ Christensen 1945: 93-97; Hørby 1989: 134; P. Andersen 2005: 139-140; Vogt 2008: 8.

⁸ Paludan 1977: 452; Skovgaard-Petersen 2003: 362.

⁹ Skyum-Nielsen 1994: 101-103.

Resepsjonen av politisk tenkning i Danmark på 1200-tallet

På 1200-tallet skjedde det store endringer i det europeiske utdanningssystemet ved at en rekke universiteter ble etablert. Universitetet i Paris ble grunnlagt i 1215 og ble det ledende lærestedet for *artes* og teologi. *Artes* bestod av undervisning i *trivium* (grammatikk, retorikk og dialektikk) og *quadrivium* (aritmetikk, geometri, astronomi og musikk), som til sammen utgjorde de sju frie kunstene. Etter hvert ble disse fagene også supplert med etikk og metafysikk. Vanligvis var studier ved *artes*-fakultetet forberedende til studier ved de høyere fakultetene.¹⁰ Hit gikk også hovedstrømmen av nordiske studiereiser på 1200-tallet og frem til midten av 1300-tallet. I tillegg gikk en del nordiske studiereiser i andre halvdel av 1200-tallet til universitetet i Bologna, som var det fremste lærestedet for studier i romerrett og kanonisk rett. Gjenoppdagelsen av romerrett førte til at det ble opprettet et lærested i Bologna, trolig allerede på 1130-tallet. Der ble også grunnlaget lagt for kanonisk rett som eget fag med Gratian som den store pioneren, og hans arbeid *Decretum* (ca. 1140) ble den grunnleggende læreboken. I løpet av 1100-tallet ble det opprettet flere læresteder for romerrett og kanonisk rett i Italia, Frankrike, England og Tyskland.¹¹ Da universiteter ble grunnlagt på 1200-tallet, ble det undervist i kanonisk rett ved nesten samtlige av dem, mens flere manglet undervisning i romerrett.¹² Senest på 1100-tallet, muligens allerede på midten av 1000-tallet, begynte en resepsjonsprosess av romerrett og kanonisk rett i de nordiske rikene.¹³

De første nordiske studiereisene i dette tidsrommet gikk til klosterscholer i Frankrike og Tyskland, der teologi stod i fokus, men der det også ble undervist i kanonisk rett. For Danmarks del er det første kjente eksempelet på dette erkebiskop Eskil av Lund (1139-77), som studerte i Hildesheim og hadde senere opphold i Clairvaux, hvor han også synes å ha opprettet en personlig forbindelse til Bernhard av Clairvaux.¹⁴ Hans etterfølger, Absalon, (1177-1201) studerte ved klosterscholene i Paris.¹⁵ De som studerte på klosterscholene i Paris har trolig hatt kjennskap til Hugues St. Victor sine verk. I Köln ble det i 1160/70-årene opprettet et lærested for kanonisk rett,¹⁶ og med tanke på den relativt sett korte avstanden til de nordiske rikene, er det godt mulig at nordiske studiereiser også gikk dit. Det er spesielt erkebiskop Anders Sunesen av Lund (1201-1228) som knyttes til den danske resepsjonen av

¹⁰ Leff [1968] 1975: 138-160; 1992: 307-335; Piltz 1978: 21-28.

¹¹ Winroth 2006: 41-55.

¹² Brundage 2000: 178.

¹³ Fenger 1977: 50-115; Landau 2005: 24-39; Øyrehagen Sunde 2005: 103-106.

¹⁴ Norvin 1936: 78; Helk 1981: 27.

¹⁵ E. Jørgensen 1914: 338; Helk 1981: 27.

¹⁶ Winroth 2006: 50-51.

romerrett og kanonisk rett. Erkebiskop Anders hadde studert teologi i Paris, og gjennomførte rettsstudier, formodentlig både i romerrett og kanonisk rett, i Bologna og Oxford.¹⁷ Hans juridiske kunnskaper kom spesielt til uttrykk ved at han forfattet en parafrase av den skånske lov på latin med kommentarer, som viser at han trolig hadde kjennskap til Johannes Teutonicus' *Glossa ordinaria* til Gratians *Decretum*. Av erkebiskopens testamente går det også frem at hans boksamling inneholdt *Summa decretorum* (1180-91) av Hugoccio, en av de ledende kanoniske juristene i sin samtid, og en rekke andre lovbøker, samt Peter Lombardus' *Sententiarum*, den grunnleggende læreboken i teologi.¹⁸ Anders Sunesen siterte også ved flere anledninger Isidor av Sevilla sitt klassiske verk, *Etymologiae*, som det finnes et eksemplar av fra 1000-tallet ved Det Kongelige Bibliotek i København.¹⁹

Etter at universitetet i Paris ble etablert i 1215 gikk de fleste danske studiereisene dit, og på 1200-tallet er det spor av 75 menn med magistergrad, de fleste trolig fra universitetet i Paris,²⁰ der det i første rekke ble studert *artes* og teologi, men også kanonisk rett og medisin.²¹ Blant magisterne finner man fortrinnsvis menn med tilknytning til domkapitlene enten som kanniker eller i høyere embeter. Kildematerialet er svært tynt vedrørende 1200-tallet, men blant de man vet studerte i utlandet før 1282, var erkebiskop Jacob Erlandsen av Lund (1253-1274), biskop Tyge av Århus (1261-72) og Erik Klippings kansler Niels Jyde.²² På slutten av 1200-tallet ble *Collegium Dacium* grunnlagt i Paris med et eget hus gitt i gave av Roskildekanniken Peder Arnfast, som selv hadde studert i Paris og til og med oppnådd doktorgraden i teologi.²³ Når det gjelder teologi, var den grunnleggende læreboken gjennom hele 1200-tallet fremdeles Peter Lombardus' *Sententiarum*, hvis innhold etter alt å dømme må ha vært godt kjent blant kirkens menn på 1200-tallet.²⁴ Kildematerialet fra universitetet i Bologna gjør det mulig å identifisere en rekke nordiske studenter i årene 1285-1300, mens det tidligere er noe tilfeldig hva man vet om dette. Det er imidlertid grunn til å tro at flere menn fra de nordiske rikene studerte der enn hva som kan belegges.²⁵ Det ser ut til at det ikke var uvanlig utover på 1200-tallet å gjøre som Anders Sunesen, nemlig å studere teologi i Paris, og

¹⁷ Paludan 1977: 380; Helk 1981: 28.

¹⁸ P. Andersen 2006: 101-105 og 275-276.

¹⁹ S. Jørgensen 1991: 24; Andersen 2006: 277.

²⁰ E. Jørgensen 1914: 340.

²¹ Leff [1968] 1975: 138-182.

²² E. Jørgensen 1914: 340-341; Norvin 1936: 98.

²³ E. Jørgensen 1914: 343-345; Norvin 1936: 98.

²⁴ Leff [1968] 1975: 161.

²⁵ Sällström 1957: 249 og 270-274.

deretter gjennomføre rettsstudier i Bologna, noe som for eksempel også gjaldt erkebiskop Jens Grand av Lund (1289-1304).²⁶

Innflytelse fra romerrett og kanonisk rett har vært noe omdiskutert i Danmark,²⁷ men nyere forskning viser tydelig at impulser fra lærd rett gjorde seg gjeldende. Kanonisk rett gjorde seg gjeldende på andre halvdel av 1100-tallet. I Jyske lov (1241) var det en klar innflytelse fra romerrett og kanonisk rett, samt i lovbestemmelsene om majestetsforbrytelser både før og etter Jyske lov.²⁸ Gratians *Decretum* var kjent i de nordiske rikene allerede på andre halvdel av 1100-tallet, og det foreligger noen manuskripter og en mengde fragmenter av kommentararbeider, blant disse også de mest kjente av Johannes Teutonicus og Hostiensis. Det er således ingen grunn til å betvile at det i Danmark utover på 1200-tallet forelå god kjennskap til kanonisk rett,²⁹ og dessuten har det også eksistert en elementær kunnskap i romerrett. Når det så gjelder de menn som stod oppført som utstedere av håndfestningen av 1282, så vet vi ingenting om studiene til for eksempel erkebiskop Johannes Dros, men formodentlig hadde også han, i likhet med sin forgjenger og etterfølger, studert i utlandet. Vi vet heller ingen ting om studiene til de øvrige biskopene som stod oppført som utstedere av håndfestningen, men det er sannsynlig at de fleste av dem har hatt studieopphold i utlandet. Kong Erik Klippings kansler, Niels Jyde, som hadde studert i utlandet og oppnådd magistergraden, trolig i romerrett eller kanonisk rett, døde i 1282, men var i live frem til sommeren.³⁰ Selv om han ikke var nevnt blant utstederne, kan han ha medvirket til utformingen av håndfestningen.

Konge under lov

Når det gjaldt riksstyret i håndfestningen av 1282, ble et lovbasert prinsipp tydeliggjort:

”Vi forordner ogsaa og lover fast at overholde ubrødeligt salig Kong Valdemars Love, saaledes som de staar i hans Lovbøger, idet vi tilbagekalder som fuldstændigt ugyldige alle Misbrug og Afgigelser, indført mod Lovene (...).”³¹

²⁶ Sällström 1957: 270 og 273; Helk 1981: 28.

²⁷ Jvf. oversikt over eldre litteratur i Fenger 1977: 33-40.

²⁸ Fenger 1977: 73-88; 2000: 123-133; S. Jørgensen 1991: 18-25; P. Andersen 2006: spesielt 274-275.

²⁹ Landau 2005: 24-39.

³⁰ E. Jørgensen 1914: 341.

³¹ DD/DRB 2:3: nr. 45; DRL indtil 1400: nr. 13, artikkel 5. ”*Ordinamus insuper et firmiter promittimus leges regis Waldemari clare memorie, prout in suis libris legalibus continentur, inuiolabiliter obseruare, omnes abusiones et dissuetudines contra leges introductas penitus in irritum reuocantes expresse et precipue infrascriptas (...).*”

Med begrepet ”kong Valdemars love” vises det til rettstilstanden under kong Valdemar Sejr (r. 1202-41).³² Bruken av begrepet ”ubrødelig (*inuolabiliter*)” viser at bestemmelsen hadde som intensjon å utelukke kongens mulighet til å dispensere fra lovene. Når kongen måtte forplikte seg til ubrytelig å overholde lovene, innebar det at kongen skulle stå under loven. Dette kan videre henspille på to aspekter. For det første at kongen i riksstyret skulle regjere i henhold til loven, mens det for det andre dreier seg om hans personlige forhold til loven. En slik distinksjon mellom kongen som offentlig person, *persona publica*, og privatperson, *persona privata*, ble tydeliggjort på 1100-tallet, men hadde røtter tilbake til Augustin og antikken, slik Ernst H. Kantorowicz viste med konseptet *The King's Two Bodies, corpus politicum* og *corpus naturale*.³³ Denne distinksjonen er imidlertid ikke av avgjørende betydning for å forklare håndfestningsbestemmelsen, fordi kongen i henhold til denne synes å ha vært under loven både som offentlig person og som privatperson. Det siste underbygges av en utdypende bestemmelse i håndfestningen, som slo fast at kongen skulle underkaste seg hoffets/parlamentets dom i jordegodstvister med innbyggere.³⁴ Tilsvarende prinsipp om at også fyrsten kunne dømmes under konflikter med stormenn gjorde seg også gjeldende på 1200-tallet i kongeriket Jerusalem, i kongeriker på Den iberiske halvøy og i den tyske lovsamlingen *Sachsenspiegel*,³⁵ men i disse tilfellene uten en plassering av kongen under loven som offentlig person i regjeringsutøvelsen.

Før prinsippet om en uforbeholden plassering av kongen under loven drøftes nærmere, er det formålstjenlig å se nærmere på hvordan selve lovbegrepet ble oppfattet i middelalderen. I romerretten ble det skilt mellom tre lovtyper; naturrett (*ius naturale*), sivilrett (*ius civile*) og folkerett (*ius gentium*), en distinksjon som ble videreført av Isidor av Sevilla (ca. 560-636), som dannet grunnlaget for middelalderens oppfatning av lov med det innflytelsesrike verket *Etymologiae*. I følge Isidor var naturretten en guddommelig lov felles for alle folkestammer basert på naturinstinkter, mens sivilretten var menneskelige lover som hvert folk eller hver by hadde etablert spesielt for seg selv. Folkeretten var derimot felles, og omhandlet blant annet

³² Retthistorikeren Ludvig Holberg mente derimot at uttrykket ”*leges Waldemari regis*” viste til en enkelt lov, nemlig den som mer alminnelig blir omtalt som ”Den Abel-Christofferske forordning”, som vanligvis dateres til 1250-tallet, men som Holberg henførte til 1241 (Holberg 1886: 1-42; 1891: 147-162; 1895: 341-342). Dette synet har imidlertid fått liten tilslutning. Retthistorikeren Henning Matzen argumenterte mot Holbergs syn, og mente at ”*leges Waldemari regis*” viste til Jyske lov (Matzen 1895: 19-42). Heller ikke Matzens syn ble akseptert. Uttrykket ”*leges Waldemari regis*” synes snarere å vise til gjeldende lov og rett eller rettstilstand under Valdemar Sejr (Erslev 1902: 121; Arup 1932: 15-16; P. J. Jørgensen 1940: 66; P. Andersen 2005: 139-140).

³³ Kantorowicz [1957] 1997: 87-182.

³⁴ DD/DRB 2:3: nr. 45; DRL indtil 1400: nr. 13.

³⁵ Carlyle 1903-36: vol. III, 52-63; vol. V, 108-110 og 470-471.

okkupasjon av territorium.³⁶ På 1100-tallet ble kanonisk rett skilt ut fra romerretten som en egen disiplin med en lovgivning som inneholdt trosrelaterte bestemmelser og bestemmelser vedrørende kirkeorganisasjonen. Kanonisk rett var å anse som menneskelig rett, som i likhet med sivilretten stod under naturretten eller den guddommelige retten. Håndfestningsbestemmelsen spesifiserer at det her dreide seg om ”kong Valdemars love”, altså de menneskelige lovene i Danmark som i første rekke var sivilrettslige, men som også inkluderte kirkerettene. Hva innebar så dette i praksis?

Kongen stod således åpenbart under landskapslovene og andre skrevne lover, som kirkerettene og de få riksløvene som da eksisterte, som for eksempel *Vederloven*, men gjaldt håndfestningsbestemmelsen bare skrevne lover? Sentralt vedrørende middelalderens lovforståelse er forholdet mellom lov og sedvanerett, men hva var egentlig forskjellen? Lov (*lex*) og rett (*ius*) synes å ha vært to sider av samme sak, der rett i følge Isidor var en generell term, mens lov ble betraktet som et aspekt ved denne.³⁷ De danske landskapslovene fra 1100- og første del av 1200-tallet, bygde på lokale forhold og eldre sedvane, og inneholdt dessuten en viss romerrettslig påvirkning som synes å ha tiltatt utover 1200-tallet og gjorde seg i større grad gjeldende i Jyske lov (1241) enn i de eldre landskapslovene.³⁸ Skriftfestingen av lovene som positiv rett betydde et skritt bort fra den sedvaneretten som tidligere hadde dominert på tingene, ved at det ble trukket et skille mellom skrevet lov (*lex*) og sedvanerettslig lov (*consuetudo*), som ble betraktet som en form for lov som var etablert gjennom bruk når en skrevet lov manglet.³⁹ Ut fra dette har muligens håndfestningsbestemmelsen også omfattet sedvanerett innenfor enkelte områder. Sedvanerett forsvant dermed ikke som følge av skriftfestingen av lover, men fortsatte å eksistere gjennom hele middelalderen innenfor avgrensede områder der den utfylte de skrevne lovene, noe som ikke minst gjaldt vedrørende ulike privilegier. Imidlertid skjedde det også på dette området en tiltagende skriftfesting utover i middelalderen. Her er det naturlig å stille spørsmål ved om lovbegrepet også innbefattet privilegier? En eldre dansk oppfatning, som senest er gjentatt av Per Andersen, skiller klart mellom lover og privilegier. Lovene blir oppfattet som påbud til innbyggerne, mens privilegier derimot betraktes som særskilte rettigheter for en definert gruppe innvilget av makthaveren.⁴⁰ Så enkelt var det imidlertid ikke i middelalderen. Den alminnelige

³⁶ *Etymologiae*: V, i-v; jvf. *Decretum*: DD I; King [1988] 2003: 141.

³⁷ *Etymologiae*: V, iii.

³⁸ Om den danske resepsjonen av romerrett og kanonisk rett, og forholdet til landskapslovene, se Fenger 1977 og P. Andersen 2006.

³⁹ *Decretum*: distinctio I, C5; Jvf. *Etymologiae*: V, iii.

⁴⁰ P. Andersen 2005: 43-44; Jvf. Matzen 1889: 9.

oppfatningen av privilegier i middelalderen ble fremmet av Gratian, som gjentok Isidor av Sevillas definisjon. I følge denne var privilegier private lover (*privatae leges*).⁴¹ Noe klart skille mellom lov og privilegium synes det dermed ikke å ha vært, men snarere kan det se ut til at privilegium ble oppfattet som en type lov, som slo fast rettigheter for ulike grupper.⁴² Dermed omfattet trolig håndfestningsbestemmelsen også privilegier, men dette spørsmålet ble dessuten eksplisitt presisert i håndfestningens artikkel 12 som inneholdt en generell stadfestelse av alle tidligere privilegier.

Hva var så bakgrunnen for at prinsippet om at kongen ubrytelig skulle overholde loven ble tatt inn i håndfestningen av 1282? Forklaringen om at konflikten som ledet frem til håndfestningene stod mellom kongemakten og det verdslige aristokrati er basert på to kildeutsagn som omhandler et Danehoff i Nyborg i 1276. Det første omhandler valget av Erik Klippings sønn, Erik Menved, til medkonge, hvor alle deltagerne unntatt marsken Stig Andersen, i følge Lundårbogen (*Annales Lundenses*) avla troskapsed til Erik Menved i forbindelse med at han fikk kongsnavn.⁴³ Det andre kildeutsagnet dreier seg om behandlingen av en forordning om majestetsforbrytelser, som la opp til å innskjerpe kongens rettigheter. En passus i forordningsteksten hevdet imidlertid at en slik innskjerping hadde liten støtte blant rikets menn.⁴⁴ Det er ingen grunn til å betvile at begge disse tiltakene, som styrket kong Eriks maktposisjon, var omstridt innen deler av aristokratiet, men det kan diskuteres i hvor stor grad de resulterte i en opprivende konflikt mellom kongen og de verdslige stormennene.⁴⁵ I følge Rydårbogen (*Annales Ryenses*) brøt det i 1282 ut strid mellom kongen og fyrstene (*principes*),⁴⁶ noe som henspiller på de kongelige slektningene som hadde utestående arvekrav og deres tyske allierte. De arveberettigede kongeslektningene var i første rekke Valdemar Eriksen, arving til hertugdømmet Sønderjylland, som ble lagt inn under kronen etter hans fars død i 1272, samt Jacob Nielsen og Erik Knudsen, som var etterkommere etter

⁴¹ *Decretum*: distinctio 3, C3; *Etymologiae*: V, xvi.

⁴² Jvf. Blom 1967: 5-12.

⁴³ *Danmarks middelalderlige annaler*: 66.

⁴⁴ DRL 1971: nr. 10; SHKO. *Erik Klipping og hans sønner*: 50-52 (oversettelse). Stormennenes manglende sanksjon har ført til en diskusjon om rettsgyldigheten. Jvf. Holberg 1889: 170-171; P. J. Jørgensen 1940: 74; Christensen 1945: 86-87; P. Andersen 2005: 118-119.

⁴⁵ Disse to kongelige tiltakene dannet utgangspunkt for forklaringen om en konflikt mellom kongemakten og de verdslige stormennene (se litteratur anført i note 5). Hugo Yrwing har mot dette fremholdt at kildene ikke gir grunnlag for betraktningen av at en stormannsopposisjon gjorde seg gjeldende under møtet i 1276. For det første var det kun marsken som ikke avgav troskapsed, noe som kan skyldes at han ikke ville sverge troskapsed til en toåring. Videre fremhevet Yrwing at det ikke var noe som tydet på at Stig Anderson i de påfølgende år stod i opposisjon til kongen, ettersom han fortsatte i sitt marskembete i den kongelige regjering. Når det gjelder forordningen om majestetsforbrytelser, så hadde den i følge Yrwing utvilsomt støtte fra de tilstedeværende stormennene, men han erkjenner at denne var en kime til konflikt mellom stormennene og kongemakten. Yrwings mer nyanserte syn ble på dette punkt støttet av Niels Skyum-Nielsen (Skyum-Nielsen 1958-59: 358).

⁴⁶ *Danmarks middelalderlig annaler*: 175.

Valdemar Seiers uekte sønner. Dessuten ble det fremmet arvekrav av Erik Plogpennings datter, Ingeborg, som var norsk enkedronning og formynder for kong Eirik Magnusson av Norge. Striden i 1282 må ha skjedd på nyåret, fordi allerede i mars samme år ble den vordingborgske forordning, som håndfestningen bygde på, utstedt.⁴⁷ Samme måned lovet kong Erik å betale for arvegods etter et av Abels barnebarn,⁴⁸ og i juli samme år ble altså håndfestningen utstedt. Året etter, altså i 1283, ble freden gjenopprettet, og Valdemar Erikssen ble hertug av Sønderjylland og Jacob Nielsen ble greve av Nørrejylland.⁴⁹

Et hovedproblem med det lenge rådende synet, der håndfestningen ble betraktet som et resultat av en konflikt primært mellom de verdslige stormennene og kongemakten, er at de fleste historikere har neglisjert kirkens rolle representert ved episkopatet, og i beste fall tillagt biskopene en meglerrolle.⁵⁰ Ettervirkningene av den store kirkekampen mellom et kirkeparti ledet av erkebiskop Jacob Erlandsen og kongemakten på 1200-tallet, som kulminerte med et ydmykende nederlag for kirkepartiet, hadde ikke lagt seg i 1282, og mange innen episkopatet ville være tilbøyelige til å støtte en opposisjon mot kong Erik. En allianse mellom deler av kirken og abelsætlingene i Sønderjylland kom eksplisitt til uttrykk i 1259, da Erik Abelsen og hans svigerfar, Jarmer av Rügen, invaderte Sjælland, noe som resulterte i at Erik Abelsen ble forlent med hertugdømmet Sønderjylland og i frigivelsen av erkebiskop Jacob Erlandsen som satt i fangenskap.⁵¹ Det er ikke utenkelig at forbindelsen mellom kirken og abelsætlingene fremdeles gjorde seg gjeldende på 1280-tallet, da Erik Abelsens sønn, Valdemar, kjempet for å få hertugdømmet Sønderjylland i forlening. Det er således mer sannsynlig at de delene av episkopatet som hadde tilknytning til det kirkepartiet som ble ledet av erkebiskop Jacob Erlandsen, heller ville støtte kongeslektningene som reiste arvekrav på forleninger enn kong Erik. Imidlertid var det også på dette punkt i håndfestningen et insitament for å vinne oppslutning i kirkelige kretser, nemlig ved at det ble slått fast at: ”Danmarks Kirke skal nyde alle Friheder, ved hvilke den har staaet i Glans paa kong Valdemars Tid, som vilde bevare dens Frihed ubeskaaret paa ethvert Punkt.”⁵² På denne bakgrunn ser det ut til at konflikten mellom kong Erik og de arveberettigede var den utløsende årsak til striden som ledet frem til håndfestningen av 1282. Bredere deler av det verdslige aristokratiet og kirken ser imidlertid ut

⁴⁷ DRL indtil 1400: nr. 11.

⁴⁸ DD/DRB: 2:3: nr. 18; Skyum-Nielsen 1994: 110.

⁴⁹ *Danmarks middelalderlig annaler*: 87, 115 og 175; DD/DRB: 2:3, nr. 76.

⁵⁰ Matzen 1889: ix-xi og 39; Arup 1932: 9-10. Jvf. Erik Kjersgaard som også tillia biskopene en mer aktiv rolle (Kjersgaard 1963: 124-127).

⁵¹ Erslev 1902: 50-55.

⁵² DD/DRB: 2:3: nr. 45; DRL indtil 1400: nr. 13. Artikkel 18. *”Item quod ecclesia Dacie debeat gaudere omnibus libertatibus, quibus unquam floruit tempore regis Waldemari, qui libertatem eius in omnibus illibatam uoluit conseruare.”*

til å ha utnyttet denne til å tvinge gjennom reformer, der ett av de sentrale prinsippene var å få forpliktet kongen til å styre ubrytelig i henhold til lov.

I følge Fritz Kern var det i de germanske kongedømmene en tradisjon for å plassere kongen under loven, det vil si sedvaner og skikker, og han viste videre til at det var vanlig at fyrstene i middelalderen anerkjente at de var bundet av loven, noe som stod i motsetning til det romerrettslige grunnlaget for et absolutistisk kongedømme.⁵³ I sitt monumentale verk, *A History of Mædieval Political Theory in the West*, inntok brødrene Carlyle et delvis tilsvarende syn ved å fremheve at prinsippet om lovens overherredømme, som innebar at kongen stod under loven, var et av de overordnede, generelle prinsippene som ble utviklet i middelalderen fra karolingisk tid til 1200-tallet.⁵⁴ Både Kerns og Carlyle brødrenes syn er imidlertid på dette punktet utdatert i henhold til nyere forskning. Forklaringen om at kongen stod under loven i en felles germansk urrett kan ikke kildebelegges, og er avvist i moderne forskning.⁵⁵

Likevel synes det å ha vært en forestilling allerede fra karolingisk tid og i løpet av resten av middelalderen at fyrster måtte forplikte seg til å bevare rettene, frihetene, sedvanene og etter hvert lovene. Dette kom blant annet til uttrykk i ulike kroningseder eller kongeeder i forbindelse med valg,⁵⁶ men disse var ikke formulert like tydelig som de danske håndfestningene ved å plassere kongen uforbeholdent under loven. På den andre siden finnes det også eksempler på verdslige fyrster som langt på vei erklærte seg for å være løsrevet fra lovene både i Det tysk-romerske keiserriket, i England og på Sicilia.⁵⁷ For Danmarks del går en tidlig kongelig forpliktelse til å overholde lovene frem av *Ælnoths krønike* (ca. 1122), som forteller at på bakgrunn av kong Harald Hens (r. 1074-80) innsats som lovgiver ”har også danerne lige til i dag af de valgte eller udpegede konger forlangt de af kong Harald stadfæstede love efterlevet”.⁵⁸ Hva Harald Hens lover egentlig var er omdiskutert,⁵⁹ og det er derfor vanskelig å vite hva som lå i forpliktelsen. Problemstillingen om hvor vidt kongen stod over eller under loven synes først for alvor å ha gjort seg gjeldende i forbindelse med gjenoppdagelsen av romerretten utover på 1000- og 1100-tallet,⁶⁰ noe som for øvrig

⁵³ Kern 1939: 69-79 og 181-187.

⁵⁴ Carlyle 1903-36: vol. V, 457-474.

⁵⁵ Se f. eks. Krause 1958: 207-231; Oakley 1983: 308-310; King [1988] 2003: 147-153; Canning [1996] 2005: 16-17; Helle 1997: 51-57.

⁵⁶ Kern 1939: 76-77; Reynolds [1984] 1997: 21; Guenee [1971] 1985: 171-172; Luscombe [1988] 2003: 163-165; Watts 2009: 85-88.

⁵⁷ Reynolds [1984] 1997: 45-51.

⁵⁸ *Ælnoths krønike*: 40.

⁵⁹ Christensen 1977: 239-240.

⁶⁰ Kantorowicz 1961: 96.

sammenfaller med innføringen av en slik kongelig forpliktelse i Danmark. Kildematerialet er imidlertid temmelig spinkelt, og et skriftfestet kongeløfte er først overlevert fra 1440 og verken landskapslovene eller den første rikslovgivningen inneholder sekvenser hvor kongens forhold til lov kommer til uttrykk. Innledningen til kong Knuds forordning om manndrap (1200) slo fast at ”Loven ikke er sat for de retfærdige, men for de uretfærdige”,⁶¹ noe Poul J. Jørgensen tolket som et uttrykk for at kongen selv var løst fra loven.⁶² I fortalen til *Jyske lov* (1241) ble videre et generelt lovbasert prinsipp slått tydelig fast:

”Med Lov skal Land bygges (...). Var der ikke Lov i Landet, da havde den mest, som kunde tilegne sig mest. Derfor skal Loven gøres efter alles Tarv, at retsindige og fredsommelige og sagesløse kan nyde deres Fred, og uretfærdige og onde kan ræddes for det, der er skrevet i Loven (...). Loven skal ikke gøres eller skrives til nogen Mands særlige Fordel, men efter alle deres Tarv, som bor i Landet. Heller ikke skal nogen Mand dømme mod den Lov, som Kongen giver, og Landet vedtager, den kan han heller ikke ændre eller ophæve uden Landets Vilje, medmindre han aabenbart handler mod Gud.”⁶³

Christensen tolker fortalen som et uttrykk for ”Valdemarernes autokratiske, men lovbundne kongedømme”.⁶⁴ Problemet med Jørgensens og Christensens tolkninger er imidlertid at ingen av lovdokumentene de viste til, sier noe eksplisitt om kongens forhold til lov, og det er derfor vanskelig å trekke noen entydig konklusjon om dette med utgangspunkt i de lovtekstene de viste til. Det må likevel medgis at det generelle lovbaserte prinsippet som det ble lagt opp til i fortalen til *Jyske lov*, innskrenket kongens handlingsrom. Etersom riket skulle forvaltes med lov, kunne ikke kongen utøve sin makt vilkårlig. Kongen var imidlertid som lovgiver hevet over loven under valdemarstiden i Danmark. Håndfestningsbestemmelsen som slo fast at kongen ubrytelig skulle overholde lovene, innebar dermed en presisering av det generelle lovbaserte prinsippet i *jyske lov*, og plasserte kongen under loven.

⁶¹ *Danmarks gamle Love*: I, 84-85. ”(...) *iustus lex non est posita, sed iniustus*”.

⁶² P. J. Jørgensen 1940: 35.

⁶³ *Danmarks gamle love*: vol. 2, *Jyske lov*, fortalen, 135; *Danmarks gamle landskabslove*: III, *Jyske lov*, text 2, fortale I-II. ”*Mæth logh skal land byggies; æn wildæ hvær man oruæs at sint eghæt, (...). Waræ æy logh a landæ, tha hafthæ hin mest, thær mest mattæ gripæ. For thy skal logh æftær allæ mæn gøres; at rættæ mæn oc spakæ oc skiæls mæn skulæ nytæ therræ ræt oc therræ spækt, oc urættæ mæn oc folæ skulæ rættæs æftær thæt thær i loghæn ær skriuæt, (...). Loghæn skal wæræ ærlig, oc thollic, æftær lancæns wanæ, qwæmlig oc dyrlic oc opænbar swa at allæ mæn mughæ witæ oc undærstandæ hwat loghæn sighær, oc wæræ æi scriuæn oc æi gørth æftær ens mans særlic wild, num æftær allæ mæns thyrfi thær i landæt bo. Ængi man scal oc dømæ gen thæn logh thær kunung giuær, oc landæt takær with, num æftær thæn scal landæt dømæs oc rættæs; thæn logh thær kunung giuær oc landæt takær with, thæn ma han oc æi aftær takæ æth skiftæ, utæn lancæns wilæ, utæn of han waræ opænbarlic gen guth, oc tha mattæ han tho æi gen lancæns willæ.*”

⁶⁴ Christensen 1977: 396.

Oppsummert synes det å ha vært tradisjon for at danske konger i forbindelse med valget forpliktet seg til å overholde lovene, kanskje så langt tilbake som til slutten av 1000-tallet. Samtidig er det noe uvisst hva dette opprinnelig innebar. I håndfestningen av 1282 fremstod dette imidlertid tydelig. For det første var skriftfestede landskapslover da for lengst etablert, slik at det fremgikk klart hva som skulle overholdes. For det andre innebar bruken av begrepet ”ubrødelig (*inuolabiliter*)” et nytt prinsipp i den forstand at all vilkårlighet fra kongens side skulle fjernes. Prinsippet om at kongen ubrytelig skulle overholde lovene, kan sies å bygge på den tradisjonelle rettstilstanden, men representerte i en viktig presisering av denne ved å plassere kongen under loven. Røttene tilbake til den tradisjonelle rettstilstanden fremgår også klart i håndfestningen ved at det ble vist til ”Kong Valdemars Love” og sedvanerettslig ved å vise til ”kong Valdemars Tid”. Bestemmelsen om at kongen ubrytelig skulle overholde lovene synes således å ha vært et redskap for å sikre opprettholdelsen av den eldre rettstilstanden. Dermed var bestemmelsen en del av løsningen på en praktisk utfordring, og representerte en presisering av et tilsvarende prinsipp med røtter tilbake til slutten av 1000-tallet. Oppstod denne presiseringen utelukkende som et svar på et praktisk-politisk behov eller kan den ha hatt en idépolitisk bakgrunn i tidens politiske tenkning?

Konge under lov i politisk tenkning

Den økende interessen for romerrettslige studier på 11- og 1200-tallet åpnet opp for en drøfting av kongens forhold til lov med utgangspunkt i de romerrettslige samlingene, *Corpus iuris civilis*,⁶⁵ som tilsynelatende inneholdt motstridende sekvenser, men som ikke nødvendigvis ble oppfattet slik. Det ble av Ulpian (d. 223) på den ene side hevdet at ”fyrsten er løserevet fra lovene (*princeps legibus solutus est*)”,⁶⁶ mens de romerske keiserne Theodosius og Valentinianus et annet sted i de romerrettslige samlingene hevdet følgende:

”Det er en uttalelse verdig herskerens storhet for fyrsten å erklære at han selv er bundet av lovene. Vår autoritet avhenger virkelig av lovens autoritet. Og oppriktig er det større for den keiserlige regjeringen å underkaste seg lovenes suverenitet. Med denne uttalelsen erklærer vi hva vi ikke tillater oss selv.”⁶⁷

⁶⁵ Jvf. Reynolds [1984] 1997: 45-46.

⁶⁶ *Digesta*: I.3.31.

⁶⁷ Cod. 1.14(17).4: ”*Digna vox maiestate regnantis legis alligatum se principem profiteri. Adeo de auctoritate iuris nostra pendet auctoritas. Et re vera maius imperio est submittere legibus principatum. Et oraculo praesentis edicti quod nobis licere non patimur iudicamus.*” Sitert etter Pennington 1993: 78.

Romerrettens sekvenser kunne således isolert sett i middelalderens tolkning bli tatt til inntekt for henholdsvis at kongen stod over loven, og for at fyrster skulle være bundet av loven.

Middelalderens jurister løste imidlertid tidlig den romerrettslige problemstillingen gjennom en normativ tolkning, som bygde bro over de motstridende sekvensene. Ettersom fyrsten fikk sin autoritet fra en lov, *lex regia*, hevdet den innflytelsesrike juristen Azo (nevnt 1198-1230) at fyrsten skulle betale sin gjeld til loven ved å opprettholde kilden til sin autoritet. Fyrsten burde således være bundet av lovene, fordi han fikk sin autoritet fra dem.⁶⁸ Hans delvis samtidige kollega ved universitetet i Bologna, Accursius (ca. 1191-1263), ble enda mer innflytelsesrik som følge av at han skrev en kommentarutgave til *Corpus iuris civilis*, som ble lærebok for studenter i romerrett gjennom hele den senere middelalderen. Accursius fulgte opp med tilsvarende syn som Azo hadde fremmet: ”Fyrsten er løsrevet fra lovene. Det er fra lover stiftet av andre eller av han selv. Uansett underkaster han seg [loven] av sin egen vilje.”⁶⁹ Selv om fyrstene i prinsippet ikke var bundet av lovene, burde de rent normativt følge dem. Dette ble den konklusjonen som ble stående etter de romerrettslige juristenes drøfting av kongens forhold til lov på 1200-tallet, og også jurister innen kanonisk rett kom til tilsvarende standpunkter når de på samme tid drøftet pavens forhold til lov.⁷⁰

Dette er imidlertid ikke spesielt klargjørende når det gjelder den danske håndfestningsbestemmelsen, fordi dens uforbeholdne plassering av kongen under loven gikk langt utover den vanligste romerrettslige tolkningen av problematikken. Den norske landsloven av 1274 samsvarer derimot til sammenligning med blant andre Accursius. På den ene side forpliktet kongen seg i henhold til Kristensdomsbolkens kongeløfte til å holde loven, ”for at kongen skal vite sig saa meget mer skyldig til at holde loven og bedre den for sine tegner”, noe som også ble underbygd av at kongen måtte love å ”holde de kristne love (...).”⁷¹ Kongen kunne imidlertid på den andre side i henhold til Tingfarebolken bryte loven, men da med ”vise mænds samtykke”, fordi ”han er sat over lovene”.⁷² Det siste henspiller også på at kongen som lovgiver ikke var underordnet lovene, men stod over dem. Kongen var altså i

⁶⁸ Pennington 1993: 80-82. Azo underviste i romerrett ved universitetet i Bologna.

⁶⁹ *Corpus Iuris Civilis* (kommentarutgaven til Accursius). Sisert etter Tierney 1963: 387; jvf. Pennington 1993: 83. ”*Princeps legibus, ab alio conditis ut infra de arbit. nam et magistratus, vel a seipso ut infra de arbit. l. penul. Voluntate tamen sua seipsum subiicit ut Cod. Eod. l. digna et Institu. Quibus modis test. In fir. In fi. Et facit Cod. De testa. l. hac consultissima § ex imperfecto et Cod. De bon. Quae lib. l. cum mulota et infra de leg. l. i. ex imperfecto et in decret. Dist. 8 c. quae contra.*”

⁷⁰ Tierney 1963: 387-392; Pennington 1993: 57-59 og 82-87.

⁷¹ MLL: II, 8. ”*Nu af þui at konungr uiti sik þui hellðr skyllðugan logh at hallða oc vm at bota uið þegna sina. (...) oc þui hans folki sem ek em ouerðugr ifir skipaðr at ek skal þau kristin logh hallða (...).*”

⁷² MLL I, 11.3; *Norges gamle love indtil 1387*: vol. II, I, 11. ”*(...)þui at þann orskurð sem logmaðr ueitir ma engi maðr riufa nema konungr se at logbokuar mote. eða konungr sealfr se annat sannare með uitra manna samðykt. Þui at hann er ifir login skipaðr.*”

henhold til den norske landsloven løsrevet fra lovene, men han burde likevel forplikte seg til å holde dem. Når den vanligste romerrettslige tolkningen synes å ha vært kjent i Norge i årene forut for den danske håndfestningsbestemmelsen, må man anta at den også var det i Danmark, men hvorfor gikk de utover den? Er det her alternative påvirkningskilder innenfor politisk tenkning som kan ha gjort seg gjeldende?

Ciceros arbeider var på 11- og 1200-tallet gjenstand for en betydelig interesse, og han uttalte seg eksplisitt om herskernes, eller mer presist magistratenes, forhold til lov. I det innflytelsesrike verket *De officiis* hevdet Cicero at magistratene skulle bevare eller holde lovene og administrere rettferdighet, noe han presiserte i *De legibus* som at magistraten skulle styre i henhold til lovene.⁷³ John av Salisbury (ca. 1115/20-1180), som var influert av både Cicero og romerrett, behandlet også problemstillingen knyttet til kongens forhold til lov i sitt innflytelsesrike fyrstespeil *Politicratus* (1159). Her trakk John opp en distinksjon mellom konge og tyrann, der førstnevnte var lydige mot loven, mens sistnevnte plasserte lovene under sin vilje. Videre presiserte han at fyrstens stilling som lovens tolker innebar at det han besluttet hadde lovs kraft ut fra vurderinger for den felles nytte.⁷⁴ Kongen skulle således stå over loven som lovgiver, men han skulle være lydige mot de lovene han ga. Dersom den danske håndfestningsbestemmelsen har en idépolitisk bakgrunn, fremstår Cicero og John av Salisbury som de mest nærliggende kildene ut fra den populariteten deres verk hadde på 1200-tallet. Håndfestningsbestemmelsen gikk imidlertid lenger enn begge disse gjennom bruken av begrepet ubrytelig.

Det fantes også noen romerrettslige jurister som fremmet et alternativt syn som brøt med den vanligste tolkningen. Guido av Suzzara (d. ca. 1291), som underviste i romerrett på flere universiteter i italienske byer, deriblant Bologna, og tjente ved hoffet til Karl av Anjou, skilte mellom keiserens og kongers forhold til lov i et arbeid som trolig ble forfattet i 1270-årene. Bare keiseren ble betraktet som løsrevet fra lovene, men han skulle underkaste seg dem frivillig, mens konger derimot skulle være bundet av lovene i følge Guido. Dette må forstås på bakgrunn av en teori der det universelle keiserdømmet ble ansett for å stå over kongedømmene. På slutten av 1200-tallet fulgte flere franske jurister opp med å fremme tanken om at kongen skulle være bundet av lovene, men denne tendensen ble kortvarig, fordi fokuset etter hvert ble rettet mot å fremheve at den franske kongen skulle ha de samme rettighetene som keiseren innenfor sitt rike.⁷⁵ Det er således også mulig at den danske

⁷³ *De officiis*: I, 124; *De legibus*: III, 2. Jvf. d'Entrèves 1967: 82-83.

⁷⁴ *Politicratus*: III, 15 og IV, 1-2.

⁷⁵ Pennington 1993: 93-95.

håndfestningsbestemmelsen hentet inspirasjon fra juridiske miljøer i Italia eller Frankrike, men tidsrammen blir noe knapp, slik at dette fremstår som mindre sannsynlig.

En annen mulig påvirkningskilde er Aristoteles. For Aristoteles var spørsmålet om kongens forhold til lov uløselig knyttet til spørsmålet om det var best å bli styrt av den beste mannen eller av de beste lovene. Aristoteles hevdet i *Politikken* at dersom det fantes en konge med så fremragende dyder at han overgikk alle andre, så skulle det ikke være noen lov, men kongen skulle selv være loven. Når konger med overlegne dyder ikke fantes, noe som var normalsituasjonen, mente Aristoteles derimot at det var best å bli styrt etter de beste lovene, og han understreket at kongen ikke skulle kunne dispensere fra de generelle prinsippene i loven. Dersom de styrende gikk utover lovene eller gjorde andre feil, kunne de stilles til regnskap og korrigeres.⁷⁶ Gjenoppdagelsen av Aristoteles *Politikken* skjedde på midten av 1200-tallet, og en oversettelse var ferdigstilt ca. 1265. Den første resepsjonen knyttes i stor grad til Thomas Aquinas, som imidlertid inntok et standpunkt på linje med den vanligste romerrettslige tolkningen.⁷⁷ Det ser dermed ikke ut til at Aristoteles tydelige plassering av kongen under loven vant frem i den første resepsjonen av *Politikken*. Denne resepsjonen var dessuten var en tidkrevende prosess, noe som gjør en eventuell påvirkning fra den i Danmark i 1282 mindre sannsynlig.⁷⁸ Således må det fastholdes, at dersom håndfestningsbestemmelsen hadde en idépolitisk bakgrunn, er Cicero og John av Salisbury de mest nærliggende kildene.

Det er imidlertid ikke gitt at håndfestningsbestemmelsen hadde en idépolitisk bakgrunn utover den vanligste romerrettslige tolkningen, men at man i den politiske situasjonen i 1282 hadde et ønske om å gå lenger ved å plassere kongen uforbeholdent under loven for å fjerne hans mulighet for vilkårlig styre. For å vurdere dette kan det være nærliggende å sammenligne situasjonen i Danmark i 1282 med det engelske baronopprøret 1258-65, fordi disse to konfliktene tilsynelatende har noen likhetstrekk og oppstod ikke langt fra hverandre i tid og geografí. Det må også understrekes at det synes å ha vært en betydelig kontakt mellom danske og engelske geistlige på andre halvdel av 1200-tallet.⁷⁹ Akkurat som i Danmark i 1282, synes det engelske baronopprøret i 1258 å ha vært en reaksjon mot en vilkårlig kongemakt med ønske om å gjenopprette en eldre rettstillstand, og for å få dette til

⁷⁶ *Politikken*, bok III, 11 og 13-18.

⁷⁷ *Summa theologiae*: IaIIae 95, artikkel 1, ad. 2; IaIIae 96, artikkel 5, ad. 3.

In libros politicorum: bok I, 3.

⁷⁸ Jvf. Flüeler 1992a; 1992b.

⁷⁹ Skyum-Nielsen 1963: 25-27. Blant annet var det kontakt mellom erkebiskop Jacob Erlandsen og Robert Grosseteste (DD/DRB: 2:1, nr. 29), som stod i nær forbindelse med lederen av det engelske baronopprøret (1258-65), Simon de Montfort (Maddicott 1994: 79-81). Biskopen av Winchester var også i Danmark i 1268, i kjølvannet av baronopprøret (*Danmarks middelalderlige annaler*: 314; Skyum-Nielsen 1963: 26)

ble det iverksatt tiltak for å innskrenke kongens makt. Et ledd i dette var i likhet med i Danmark en bestemmelse om avholdelse av regelmessige parlamenter, men der stopper likheten. Den danske håndfestningsbestemmelsen som uforbeholdent plasserte kongen under loven hadde ikke noe motsvar i de sentrale dokumentene fra det engelske baronoppøret. I stedet tok baronene kontroll over og formaliserte kongens råd, og slik sikret seg en avgjørende innflytelse over den daglige riksstyringen. Det kan i forlengelsen av dette stilles spørsmål ved hvorfor de ikke plasserte kongen under loven i tillegg?

Problemstillingen knyttet til kongens forhold til lov var absolutt kjent i England. I bakgrunnen lå John av Salisburys distinksjon mellom en konge og en tyrann og Bracton (d. 1268) sin behandling av tematikken i tidens fremste juridiske verk i England, *De legibus et consuetudinibus Angliae* (ca. 1230):

”Kongen selv må være, ikke under mennesker, men under Gud og loven, fordi loven skaper kongen (...). For det er ingen konge der vilkårlig vilje dominerer, og ikke loven.”⁸⁰

Forfatteren hevdet imidlertid andre steder at kongen som Guds vikar på jorden ikke hadde noen overordnet makt, noe som gjorde at han stod over loven. Således er også dette verket innenfor den vanligste romerrettslige oppfatningen, men med en tydeligere fremheving av at kongen stod under loven i én sekvens.⁸¹ Det politiske diktet *Song of Lewis* (1264), som ble forfattet av en mann med tilknytning til baronpartiet, kan trolig tas til inntekt for baronenes syn på kongens forhold til lov:

”Det er en ting å styre, som er en konges plikt, en annen å ødelegge ved å gjøre motstand mot loven. Lov er slik kalt for å binde (...) vi sier at det ikke er lovlig for noen mann å gjøre hva han ønsker, men at hver mann har en herre som korrigerer ham i feil, hjelper han å gjøre godt og reiser ham opp når han faller. Vi gir den første plassen til samfunnet. Vi sier også at lov styrer kongens ære (...). Dersom kongen er uten denne loven, vil han komme på avveier; dersom han ikke holder den, vil han feile skammelig.”⁸²

⁸⁰ Sitert etter Pennington 1993: 92. ”*Ipse autem rex non debet esse sub homine sed sub Deo et sub lege, quia lex facit regem. Attribuat igitur rex legi quod lex attribuit ei, videlicet dominationem et potestatem. Non est enim rex ubi dominator voluntas et non lex.*”

⁸¹ Få middelalderforfattere har vært så omdiskutert som Bracton. I den mer moderne debatten synes det likevel å være enighet om hovedpunktet, nemlig at Bractons i utgangspunktet selvmotsigende syn på kongens forhold til lov, var i tråd med den vanligste romerrettslige tolkningen av dette problemet, mens det råder uenighet knyttet til nyansene ved dette aspektet. Se f. eks. Tierney [1963] 1979: 295-317; Nederman [1984] 1997: 61-77; 2009: 81-98, samt ytterligere referanser til eldre litteratur der.

⁸² *Song of Lewis*: 690, 840 og 860. ”*Aliud est regere, quod incumbit regi, aliud destruere resistendo legi. A ligando dicitur lex (...). Quia nulli hominum dicemus licere quicquid uult, set dominum quemlibet habere, qui errantem corrigat, beneficientem adiuvat, & erigit quandoque cadentem. Premio preferimus uniuersitatem;*

Forfatteren fremhevet ikke at kongen ubrytelig skulle være bundet av loven, men at kongen ødela dersom han gjorde motstand mot loven, som hans ære var avhengig av, og dersom han ikke fulgte den ville han feile. Dette kan således også forstås ut fra den tradisjonelle romerrettslige tolkningen av kongens forhold til lov, men fremhever tydeligere betydningen av at kongen regjerte i henhold til loven. Det eksisterte således oppfatninger i England som gikk noe lenger enn den alminnelige romerrettslige oppfatningen av kongens forhold til lov, men uten å komme til uttrykk like uforbeholdent som i den danske håndfestningsbestemmelsen. Årsaken til denne forskjellen med utgangspunkt i sammenlignbare politiske situasjoner, er trolig en forskjellig vektlegging. I England ville baronene kontrollere kongen gjennom kongens råd, mens tilsvarende ikke ble gjennomført i Danmark, der et årlig parlament skulle ha kontrollfunksjonen, noe som var et langt svakere redskap for å kontrollere kongens utøving av makt og myndighet. På denne bakgrunn kan det ha vært viktigere å plassere kongen uforbeholdent under loven i Danmark enn i England. Et prinsipp om å plassere kongen under loven gjorde seg imidlertid også gjeldende i England, men ikke like uforbeholdent som i Danmark og, men uten at det eksplisitt ble slått fast i et forfatningsdokument.

I håndfestningen av 1282 nøyde man seg ikke med å plassere kongen uforbeholdent under loven, men understreket også at det var ”kong Valdemars love, saaledes som de staar i hans lovbøger” kong Erik forpliktet seg til ubrytelig å overholde, mens avvik innført senere skulle tilbakekalles som ”fuldstændigt ugyldige”.⁸³ Dette innebar at kongen i prinsippet også ble fratatt sin lovgivende makt i henhold til håndfestningen, men dette ble ikke praktisert ettersom han i årene etter utstedte flere forordninger sammen med en stormannsforsamling.⁸⁴ Til grunn for håndfestningens prinsipp lå en konservativ holdning til lovene, som var et utslag av tesen om at gammel lov var god lov. Her er det en klar parallell til striden om den skånske kirkeretten på 1250-tallet, hvor bøndene krevde å endre den tilbake til sin opprinnelige form fra ca. 1171. Dette innebar at den sedvanerettslige utviklingen etter lovens utstedelse ville bli reversert, og dermed ville rundt 80 års rettsutvikling bli satt tilbake. Erkebiskop Jacob Erlandsen av Lund hadde et annet utgangspunkt, og ville snarere reformere den skånske

legem quoque dicimus Regis dignitatem regere (...). Si rex hac caruerit lege, deuiabit; si hanc non tenuerit, turpiter errabit.”

⁸³ DD/DRB 2:3: nr. 45; DRL indtil 1400: nr. 13, artikkel 5. ”*Ordinamus insuper et firmiter promittimus leges regis Waldemari clare memorie, prout in suis libris legalibus continentur, inuiolabiliter obseruare, omnes abusiones et dissuetudines contra leges introductas penitus in irritum reuocantes expresse et precipue infrascriptas (...).*”

⁸⁴ DRL indtil 1400: nr. 14-17.

kirkeretten slik at den i større grad ble brakt i overensstemmelse med kanonisk rett. På grunn av støtte fra kongen og det verdslige aristokratiet vant de skånske bøndene frem med sitt krav.⁸⁵ Det var samme prinsipp som ble innført i håndfestningen av 1282 med tilbakevendingen til kong Valdemars lover: Gammel lov var god lov som sikret forutsigbarhet. Konseptet gammel lov er god lov var i følge Fritz Kern et sentralt karaktertrekk ved middelalderens syn på lov, noe som videre innebar at gammel lov stod over nyere lov, og at gjenopprettelsen av gode, gamle lover ved å henvise til de lovene som var gitt av en tidligere konge, som nærmest ble opphøyet til selve lovgiveren, ble ansett for å være en positiv begivenhet som forekom i en rekke riker.⁸⁶ Dette innebar en reaksjonær holdning i den forstand at lovene ikke skulle endres, med mindre det dreide seg om en gjenoppretting av en tidligere rettstilstand. Den danske lovreverseringen var imidlertid ikke bare reaksjonær, men også moderne i den forstand at gjenopprettelsen innebar at skrevet lov ble satt over den sedvanerettslige utviklingen.

Hvorfor ble den danske håndfestningsbestemmelsen formulert så tydelig med en uforbeholden plassering av kongen under loven? Bakgrunnen for bestemmelsen må ha vært kongens vilkårlige styre, som brøt med det som ble oppfattet som den tidligere rettsstilstanden under kong Valdemar Sejr (1202-1241). Artikkelen må dermed forstås som et virkemiddel for å innskrenke kongemakten, slik at en tilbakevending til den eldre rettsstilstanden kunne opprettholdes. Bestemmelsen har dermed så absolutt utgangspunkt i en politisk situasjon, men hvor vidt den utelukkende er et produkt av denne eller også en del av en idépolitisk referanseramme kan diskuteres. Med utgangspunkt i at den vanligste romerrettslige tolkningen av kongens forhold til lov må antas å ha vært kjent i Danmark, avhenger dette av om det ville vært problematisk å gå utover den uten å kunne støtte seg på en annen autoritet. Til grunn for den romerrettslige tolkningen lå også en forestilling om kongen som lovgiver, og som lovgiver måtte han stå over lovene. Den danske håndfestningen av 1282 er imidlertid konsekvent i forhold til dette, ettersom kongen ikke bare ble uforbeholdent underordnet loven, men også ble fratatt sin myndighet som lovgiver. Som lovgiver var det vanskelig å plassere kongen uforbeholdent under loven, men når kongen langt på vei ble fratatt denne statusen var det i og for seg ingen juridisk hindring for å gjøre det. Dersom det her var en bevisst sammenheng som kom til uttrykk, er det ikke tvil om at det stod lærde menn i romerrett bak. Imidlertid kan denne sammenhengen like gjerne være et tilfeldig resultat av to ulike problemstillinger, og det er således vanskelig å komme frem til noen

⁸⁵ Skyum-Nielsen 1963: 67-88; Vogt 2012: 245-255.

⁸⁶ Kern 1939: 149-166.

entydig konklusjon. Det må likevel ha vært lettere å legitimere å gå utover den vanlige romerrettslige tolkningen av kongens forhold til lov, dersom man kunne vise til alternative synspunkt fremmet av menn med autoritet.

Individuell rettssikkerhet

Håndfestningen av 1282 innebar ikke bare en presisering av det lovbaserte styresettet når det gjaldt kongens forhold til lov, men også i form av et nytt rettssikkerhetsprinsipp som innebar at kongen måtte forplikte seg til følgende:

”at ingen maa fængsles, med mindre han frivillig paa Tinge har tilstaaet sig skyldig i, lovlig er dømt for eller grebet paa fersk Gerning i en forbrydelse, for hvilken han efter Landets Love skal miste Liv eller Lemmer”.⁸⁷

Artikkelen er nyskapende i den forstand at den formulerer en individuell rettighet som skulle gi innbyggerne rettssikkerhet. I så måte kan den betraktes som en tidlig forløper til tilsvarende bestemmelser i de moderne menneskerettighetserklæringene av 1789 og 1948. Innføringen av dette prinsippet innebar likevel ikke en fullstendig omveltning av rettsystemet, fordi en lovbasert rettshåndheving var etablert i Danmark lenge før håndfestningen av 1282. Landskapslovene, som var fra første halvdel av 1200-tallet, uttrykte prinsippet om at samfunnet skulle reguleres gjennom skriftfestet lov, og at overtredelser kunne straffes. Ikke minst når det gjaldt konfliktløsning var en lovbasert rettshåndheving viktig, fordi det dermed kunne bidra til å opprettholde fred. Det mer generelle lovbaserte prinsippet ble også eksplisitt uttrykt i *Jyske lov* der det ble slått fast at landet skulle bygges med lov og at alle med utgangspunkt i denne skulle kunne nyte sin fred, og at rettssaker skulle gjennomføres i overensstemmelse med loven.⁸⁸ Nytt i 1282 var imidlertid en eksplisitt formulering av den individuelle rettighet at ingen skulle fængsles eller straffes uten lov og dom. Håndfestningsartikkelen uttrykker ikke eksplisitt at det på dette punkt dreide seg om skrevet lov, men henviser videre til den skrevne lov (lovbøkene) når det gjaldt den lovlige dømmes rett

⁸⁷ DD/DRB 2:3: nr. 45; DRL indtil 1400: nr. 13. Artikkel 2: “*Item nullus captiuari debeat, nisi confessus sponte in iure aut legitime conuictus uel manifesto facinore deprehensus fuerit, pro quo secundum leges patrie uita carere debeat siue membris.*”

⁸⁸ *Danmarks gamle love*: vol. 2, Jyske lov, fortalen og II.8.

til å flykte ut av riket.⁸⁹ Dette synes å underbygge at hovedelementet i den lovbaserte reguleringen av samfunnet i Danmark på andre halvdel av 1200-tallet var de skrevne lovene.

Selv om en slik individuell rettighet var noe fundamentalt nytt i Norden i 1282, var samme prinsipp tidligere blitt knesatt i flere europeiske forfatningsdokumenter. Mest kjent er utvilsomt det engelske *Magna Carta* (1215), som i artikkel 39 slo fast at ingen fri mann skulle fengsles uten lov og dom.⁹⁰ Tilsvarende prinsipp er dessuten kjent fra kongeriket León (1188) på Den iberiske halvøy, der det skulle omfatte alle i likhet med i Danmark, og fra Ungarn (1222), men der innskrenket til bare å gjelde aristokratiet.⁹¹

Hva var så bakgrunnen for at prinsippet om at ingen skulle dømmes uten lov og dom ble tatt inn i håndfestningen av 1282? En rettssikkerhetstematikk er ganske dominerende i håndfestningen, ettersom fem andre artikler supplerte artikkel 2. Dette kan vanskelig oppfattes som noe annet enn et forsøk på å innskrenke et vilkårlig kongestyre som utidig grep inn i rettergangen.⁹² Når det rent konkret gjelder bestemmelsen om at ingen skal fengsles uten lov og dom, har det også vært antydning at vilkårlige fengslinger var årsaken til at den ble tatt inn i håndfestningen.⁹³ Ettersom det danske kildematerialet er relativt spinkelt, kan det for sammenligningens skyld være interessant å se på hvordan britiske historikere forklarer bakgrunnen for tilsvarende bestemmelse i *Magna Carta*. Disse forklarer entydig bakgrunnen for bestemmelsen med vilkårlige arrestasjoner som ble foretatt etter administrativ ordre.⁹⁴

I Danmark er kildegrunnet spinklere, men også der var vilkårlige arrestasjoner et virkemiddel som ble tatt i bruk i maktkampen. *Jyske krønike* beretter at kong Erik Klipping tapte et slag mot hertug Erik av Sønderjylland i 1261 på grunn av at hans hærfører Peder Finsen begikk forræderi. Dette resulterte i at kong Erik og hans mor, enkedronning Margrete av Sambiria, ble tatt til fange. Etter at enkedronningen slapp ut av fangeskapet, sørget hun straks for at Peder Finsen ble tatt til fange og hengt, uten dom i henhold til loven.⁹⁵ Den mest omstridte fengslingen som ble foretatt etter kongelig ordre i årtiene før håndfestningen, var imidlertid fengslingen av erkebiskop Jacob Erlandsen av Lund i 1259. Fengslingen var foranlediget av striden om den skånske kirkeretten. Erkebiskop Jacob ble sluppet fri samme

⁸⁹ DD/DRB 2:3; nr. 45; DRL indtil 1400: nr. 13. Artikkel 2.

⁹⁰ *English historical documents*, vol. III: nr. 20, artikkel 39; Holt 1992: appendix 6.

⁹¹ O'Callaghan [1975] 1983: 273; Engel 2001: 94.

⁹² Erslev 1902: 118-119.

⁹³ Holberg 1895: 79.

⁹⁴ Se f. eks. Powicke 1917: 114-121; Holt 1992: 327-328.

⁹⁵ *Jyske krønike*: 34; *Danmarks middelalderlige annaler*: Chronica Jutensis, s. 289.

år.⁹⁶ Det foreligger en indikasjon på at biskopen av Ribe også ble tatt til fange etter kongelig ordre på samme tid, og på omtrent samme tid ble biskopen av Børglum drept av en ridder.⁹⁷ I 1262 ble biskop Niels av Slesvig tatt til fange og fengslet, og fire år senere skjedde det samme med den sjællandske stormannen Anders Skænk.⁹⁸

De som ble nevnt fengslet, var fremstående personer, og det kan ikke utelukkes at vilkårlige fengslinger kan ha forekommet i en større skala når det gjelder menn av noe lavere rang, men kildematerialet er for spinkelt til å kunne si noe klart om dette. Likevel er håndfestningsbestemmelsen en indikasjon på at vilkårlige fengslinger i 1282 ble oppfattet som et problem. Det er imidlertid ikke gitt at dette innebar et større omfang av slike tilfeller. I seg selv er det ikke utenkelig at det var fengslingen av erkebiskop Jacob Erlandsen som var den direkte foranledningen til at rettsikkerhetsprinsippet ble tatt inn i håndfestningen av 1282, selv om dette skjedde over tjue år tidligere. Fra episkopatets ståsted var fengslingen av en kirkeleder fullstendig uakseptabelt, og førte til ekskommunikasjon av gjerningsmennene, noe som også rammet kongen.⁹⁹ En kongelig forpliktelse mot vilkårlige fengslinger i fremtiden kan således ha blitt betraktet som en sikkerhetsforanstaltning innen episkopatet i kjølvannet av Jacob Erlandsens kirkekamp. En slik sikkerhetsforanstaltning var også av interesse i verdslige kretser. For eksempel må man anta at også Valdemar Eriksen, hertugen av Sønderjylland og stormannsgrupperingen som drev frem forfatningsreformene i håndfestningen, hadde interesse av et slikt rettsikkerhetsprinsipp. Fengslingen av erkebiskop Jens Gerekssen i 1294 viser imidlertid at prinsippet fra 1282 ikke ble fulgt opp i praksis,¹⁰⁰ noe som dermed gjorde at bestemmelsen fremdeles var like aktuell i håndfestningene på 1320-tallet.

De reelle interessene knyttet til det å unngå vilkårlige arrestasjoner dannet dermed bakgrunnen for at bestemmelsen om at ingen skulle fengsles uten lov og dom ble tatt inn i håndfestningen, men hvorfor kom man frem til den løsningen som ble formulert? Det er lite trolig at de danske stormennene i 1282, eller for den del de engelske baronene i 1215, plutselig ut av det blå fikk en idé om å formulere en individuell rettighet. Mer sannsynlig er

⁹⁶ Fengslingen av erkebiskop Jacob Erlendssen er omtalt i en rekke kilder. Se f. eks. *Jyske krønike*: 33-35; *Danmarks middelalderlige annaler*: Chronica Jutensis, s. 288-289; Annales Lundenses, 1259, s. 65; Annales Visbyenses, 1259, s. 148; Annales Ryenses, 1259, s. 173; Annales Essenbecenses, 1259, s. 281. Om fengslingen, se Skyum-Nielsen 1963: 137-152.

⁹⁷ *Jyske krønike*: 33; *Danmarks middelalderlige annaler*: Chronica Jutensis, s. 289; Skyum-Nielsen 1963: 137-139 og 149-151.

⁹⁸ *Danmarks middelalderlige annaler*: Annales Ryenses, 1262; Chronica Sialandie, 1266.

⁹⁹ Skyum-Nielsen 1963: 139-141.

¹⁰⁰ *Sjællandske krønike*: 98; *Danmarks middelalderlige annaler*: Chronica Sealandie, 1294, s. 115; Annales Lundenses, 1294, s. 69; SHKO. *Erik Klipping og hans sønner*: Krøniken om Jens Grands Fangenskab, 182-187.

det at det har skjedd en gradvis politisk utvikling innenfor et rammeverk av ideer som gradvis ble utbygd. Hvordan kan så en idépolitisk ramme kaste nytt lys over innføringen av et rettssikkerhetsprinsipp i form av en individuell rettighet?

I det klassiske arbeidet til Colin Morris, *The Discovery of the Individual 1050-1200*, hevdes det at den moderne individoppfatningen og individualisme kan spores tilbake til denne perioden.¹⁰¹ Et slikt syn har dels blitt kritisert for at begrepsbruken er anakronistisk med den konsekvens at 1100-tallet blir fremstilt som mer moderne enn det var, og dels for å neglisjere 1100-tallets samfunnskontekst.¹⁰² Likevel synes det å være enighet blant middelalderforskere om at det på 1100- og begynnelsen av 1200-tallet skjedde en viss utvikling gjennom en gjensidig påvirkning innenfor teologi, moralfilosofi og kanonisk rett, influert av en fornyet interesse for antikkens intellektuelle arv, som i sum innebar et økt fokus på individet eller jeget.¹⁰³ Innen moralfilosofien er det spesielt Abelard som blir trukket frem i denne sammenheng, blant annet med sitt utsagn om at det er den moralske verdien av en persons intensjon som gir verdi til en persons handlinger, snarere enn deres konsekvenser.¹⁰⁴ Innen teologien kom et økt subjektivt fokus til å bety en sterkere vektlegging av den enkeltes personlige forhold til Gud, noe som blant annet kom til uttrykk i Det fjerde Laterankonsilets bestemmelse om utvidet praksis av privat syndsbejelse.¹⁰⁵

Utviklingen av en naturrettlig tenkning innebar også et økt fokus på individet eller jeget, og Brian Tierney har påvist at betydningsfulle fremskritt i denne sammenheng ble foretatt av kanoniske jurister på 11- og 1200-tallet. Disse innførte distinksjonen mellom *ius naturale* i betydningen objektiv lov (naturlov) og subjektiv rett (naturrett), og knyttet sistnevnte til fornuft, fri vilje og en menneskelig kraft. I følge Tierney dannet således en naturrettlig tenkning omkring 1300 utgangspunkt for forsvaret av visse rettigheter, noe som blant annet inkluderte eiendomsrett, rett til samtykke til regjering, samtykke fra begge parter ved ekteskapsinngåelse og rettigheter knyttet til juridisk prosedyre. Det sistnevnte innebar noen grunnleggende regler basert på naturrett som skulle sikre en rettferdig rettsak.¹⁰⁶ 1100- og 1200-tallet var også en brytningstid i Europa når det gjaldt etableringen av nye

¹⁰¹ Morris [1972] 1987.

¹⁰² Bynum 1980: 1-17; Melve 2006b: 237-238. Se sistnevnte for ytterligere referanser til historiografien omkring individet i middelalderen.

¹⁰³ Se f. eks. Bynum 1980: 1-17; Black [1988] 2003a: 588-589. 1100-tallets historieskriving inneholdt imidlertid trekk som virket i motsatt retning ved at individene ble skildret mer abstrakt og stereotyp, men også et økt fokus på individet gjennom et tydeligere skille mellom person og embete (Bagge 1998a: 9-35, spesielt 28; 1998b: 36-77).

¹⁰⁴ For en drøfting av Abelards syn på individet, se f. eks. Bagge 1993: 327-350.

¹⁰⁵ DEC: Lateran IV, nr. 21.

¹⁰⁶ Tierney [1997] 2001: 43-77; Jvf. Coleman 1996: 14-18.

juridiske prosedyrer som følge av studiet av romerrett og kanonisk rett. I denne moderniseringen var noen steg i retning av en individualisering et sentralt element. Generelt sett kan dette betraktes som en overgang fra et fokus på konsekvensene av forbrytelser til individets eller jegets eventuelle kriminelle intensjon og dets ansvar. Mer spesifikt kom dette til uttrykk gjennom en overgang fra en juridisk prosedyre med gudsdommer og edsavleggelser som sentrale elementer til en prosedyre basert på muntlige og skrevne bevis, der den anklagede også fikk noen rettigheter i forsvaret av sin sak. Denne utviklingen skjøt fart utover på 1100-tallet, og på 1200-tallet var gudsdommer avskaffet i mesteparten av Vest-Europa.¹⁰⁷ I Danmark ble jernbyrden avskaffet allerede omkring 1216,¹⁰⁸ men endringene i prosessretten gikk senere enn i mange andre land og ble innført i en modifisert utgave i Jyske lov.¹⁰⁹

Utviklingen av en kanonisk kriminallov innebar at noen verdslige forbrytelser kom inn under den kirkelige jurisdiksjonen. Bakgrunnen for dette var en distinksjon mellom forbrytelse og synd, der sistnevnte falt inn under kirkens jurisdiksjon. Det var imidlertid ikke alle synder som var å regne for kriminelle. Ikke-kriminelle synder var gjenstand for behandling innenfor bekjennelsessakramentet, mens kriminelle synder var å regne for forbrytelser mot den kanoniske retten. Den innflytelsesrike teologen Peter Lombard (ca. 1100-1160) hevdet i den sammenheng at det ikke eksisterte noen kriminell synd uten at det var et forbud, forstått som et innført lovforbud, noe Harold J. Berman betraktet som en tidlig forløper for prinsippet i den franske menneskerettighetserklæringen av 1789.¹¹⁰

På det praktiske planet medførte den kirkelige jurisdiksjonen et behov for å utvikle en juridisk prosedyre, *ordo iudicarius*. I denne ble den anklagede gitt noen prosedyremessige rettigheter i form av innkallelse til å møte for domstolen, skriftlig anklage, fremskaffelse av legitime vitner og skriftlig dom, som i det minste var i bruk fra omkring 1150. Etter hvert ble disse også supplert med rett til å fremlegge bevis, rett til en sakfører (*procurator*) og rett til å avlegge ed.¹¹¹ En slik praksis med prosedyremessige rettigheter ble stadfestet i flere pavebrev utstedt av Alexander III. I ett av dem befalte han at ingen skulle ekskommuniseres, settes i interdikt eller suspenderes uten *ordo iudicarius*, med mindre forbrytelsen var notorisk.¹¹² Flere klostre på slutten av 1100-tallet i England hadde også en bestemmelse i sine pavelige

¹⁰⁷ Pennington 1993: 132-133; Mäkinen and Pihlajamäki 2004: 526 og 530-542. Ulike forklaringer har blitt presentert for å forklare avskaffelsen av ildprøvene, men i dag fremstår en sammenheng med romerrett og kanonisk rett som ganske opplagt. For referanser til denne debatten, se Pennington 1993: 133-135.

¹⁰⁸ *Danmarks gamle love*: I, 88-90.

¹⁰⁹ P. Andersen 2006: 253-270.

¹¹⁰ Berman 1983: 186; Mäkinen and Pihlajamäki 2004: 531.

¹¹¹ Reid 1991-92: 64-65.

¹¹² Pennington 1993: 142.

privilegier om at deres saker måtte dømmes i henhold til *ordo iudicarius*.¹¹³ På denne bakgrunn karakteriserte Berman kanonisk rett som ”det første moderne, vestlige rettssystemet”.¹¹⁴ Dette kan kritiseres for å være en overdrivelse med hensyn til å gjøre kanonisk rett mer moderne enn den var, men likevel synes kanonisk rett å representere et sentralt vendepunkt i utviklingen av rettssystemene.

En del av det generelle idégrunnlaget om en lovbasert rettsåndheving er å finne i *Decretum* (ca. 1140) av Gratian. Etter å ha understreket betydningen av lovgivning, slo Gratian fast at når lover var blitt innført, kunne man ikke lenger avsi dom på dem, men man må da snarere avsi dom i henhold til dem.¹¹⁵ Dette ble videreutviklet av andre kanoniske jurister med henblikk på at rettssaker skulle være rettferdige, og frembrakte i den sammenheng de prosedyremessige rettighetene. Hostiensis begrunnet dette med at å frembringe rett (*ius*) i et samfunn (*civitas*) forutsatte at man gav rett tilbake, noe som kan tolkes som et uttrykk for individuelle rettigheter.¹¹⁶ Det er imidlertid ikke gitt at dette ble oppfattet som individuelle rettigheter, men uansett ser det ut til å ha dreid seg om å gi rettigheter til befolkningen.

Prinsippet om at man skulle dømme i henhold til lov gjorde seg ikke bare gjeldende innenfor kanonisk rett. John av Salisbury hevdet, trolig influert av kanonisk rett, følgende:

”For siden lov vil straffeforfølge de kritikkverdige uten personlig fiendskap, må fyrsten straffe lovovertredere ordentlig, ikke i henhold til et rasende motiv, men etter lovens fredelige vilje.”¹¹⁷

Det ser ut til at det allerede i andre halvdel av 1100-tallet var en utbredt oppfatning av at rettsåndhevingen skulle være lovbasert. Thomas Aquinas utdypet dette i *Summa theologica* (1265-73) med utgangspunkt i en betraktning om at det å dømme var å fastsette det som var rettferdig:

”På den ene side, skrevet lov inneholder virkelig naturrett; men den etablerer den ikke, for naturrett avleder ikke sin kraft fra [skrevet] lov men fra naturen. På den andre side, den skrevne loven inneholder både positiv rett og etablerer den ved å gi den autoritets kraft. Og således er det nødvendig å dømme i

¹¹³ Pennington 1993: 135-145.

¹¹⁴ Berman 1983: 199. ”*Canon Law: The first Modern Western Legal System*”.

¹¹⁵ *Decretum*: DD. IV, C2, 3.

¹¹⁶ Gallagher 1978: 125-126 og 154-162.

¹¹⁷ *Politicratus*: IV, 2. ”*Nam, sicut lex culpam persequitur sine odio personarum, ita et princeps delinquentes rectissime punit, non aliquo iracundiae motu sed mansuetudinis legis arbitrio.*”

henhold til skrevet lov; ellers vil ikke dømmekraften være tilstrekkelig ut fra naturrett eller positiv rett.”¹¹⁸

Dermed var Thomas tydelig på at det skulle dømmes i henhold til lov, og var trolig influert av kanonisk rett og eventuelt John av Salisbury på dette punktet, men gikk noe lenger ved å presisere at det dreide seg om skrevet lov.

Er dette idépolitiske bakteppet relevant for å forklare hvorfor prinsippet om at ingen skulle dømmes uten lov og dom ble innført i Danmark i 1282? I løpet av 1100-tallet skjedde det en endring i synet på individet eller jeget innen moralfilosofien, noe som kan ha influert den samtidige tendensen i studiet av kanonisk rett og utviklingen av den juridiske prosedyren under kirkens jurisdiksjon.¹¹⁹ Dette influerte igjen romerrettslig tenkning, og juridisk praksis i verdslige domstoler. Formuleringen fra Leon i 1188 slo fast at den anklagede skriftlig skulle innkalles til å møte for domstolen og dømmes i henhold til loven.¹²⁰ Skriftlig innkalling har helt klart en parallell i *ordo iudicarius*, og synes å være influert av kanonisk rett og praksis under kirkelig jurisdiksjon. Tilsvarende står ikke i verken den danske håndfestningen av 1282 eller i Magna Carta, men det er interessant at formuleringene i den danske håndfestningen av 1320 er noe endret på dette punktet i forhold til 1282:

”Fremdeles at ingen må fængsles eller dømmes til døden eller berøves sit gods, med mindre han først retmæssigt og med lejde er stævnet, offentlig anklaget og dømt efter loven, således som landets love kræver.”¹²¹

Hva som menes med ”retmæssigt og med lejde stævnet (*iuste et secure uocatus*)” er noe usikkert, men det er godt mulig at det implisitt i dette lå et krav om skriftlig stevning. Dette vil i så fall ha sitt opphav i kanonisk rett og kirkelig praksis, men forklarer uansett ikke formuleringen av en individuell rettighet. Det ble imidlertid fremhevet både innenfor kanonisk rett, samt av tenkere som John av Salisbury og Thomas Aquinas, at det skulle dømmes i henhold til lov. Dette prinsippet kunne lett videreutvikles ved å omformulere det til

¹¹⁸ *Summa theologica*: Iallae 60, artikkel 5. ”*leges autem scribuntur ad utriusque juris declarationem: aliter tamen, et aliter: nam legis scriptura jus quidem naturale continet, sed non instituit: non enim habet robur ex lege, sed ex natura: jus autem positivum scribtura legis et continent, et instituit, dans ei auctoritatis robur; et ideo necesse est, quod iudicium fiat secundum legis scripturam, alioquin iudicium deficeret vel a justo naturali vel a justo positivo.*” Jvf. Carlyle 1903-36: vol. V, 42-43.

¹¹⁹ Mäkinen and Pihlajamäki 2004: 526.

¹²⁰ O’Callaghan [1975] 1983: 273.

¹²¹ DD/DRB 2:8: nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22. Artikkel 29: ”*Item ut nullus capi debeat nec ad mortem uel bonis priuari, nisi prius iuste et secure uocatus, publice incausatus et legaliter conuictus, prout exigunt leges terre.*”

en individuell rettighet i et forfatningsdokument. Eksistensen av en rettighetstenkning i tilknytning til prosedyre bidro også til at det ikke nødvendigvis var et stort skritt å omformulere det lovbaserte prinsippet til en individuell rettighet.

En del av det felles europeiske tankegodset som forelå på 1100-tallet innebar noen steg i retning av et økt fokus på individet eller jeget. Både kanonisk rett og praksisen i den kirkelige jurisdiksjonen, teologistudiet og John av Salisbury pekte i denne retning ved å fremheve straffefølgelse i henhold til lov. På denne bakgrunn var det fullt mulig å ta skrittet over til å formulere en individuell rettighet, som skulle sikre innbyggerne rettssikkerhet mot et tyrannisk styre med vilkårlige fengslinger. Dermed kan prinsippet om individuell rettssikkerhet betraktes som en presisering av den lovbaserte rettshåndhevingen. Nettopp vilkårlige fengslinger, akkurat som i Magna Carta, synes å være den direkte årsaken til bestemmelsen ble tatt inn i den danske håndfestningen av 1282. Den idépolitiske rammen bak bestemmelsen kan således være sammensatt, men kanonisk rett synes å ha vært avgjørende, fordi biskopene som stod som utstedere av håndfestningen med sikkerhet hadde kjennskap til denne.

Danehoffet, ”rikets beste menn” og representasjon

Da Erik Klipping i håndfestningen av 1282 måtte forplikte seg til ”at der een Gang om Aaret ved Midfaste skal holdes den Forsamling (*perlamentum*), som kaldes Hof”,¹²² ble et banebrytende prinsipp innført. Prinsippet ble videreført i alle de danske håndfestningene på 1300-tallet, og forsamlingen ble fra midten av 1300-tallet kalt *Danehof*. En eldre historikertradisjon betraktet Danehoffene som et riksomfattende folketing som ble utviklet fra landstingene, og som senere ble til senmiddelalderens stenderforsamling.¹²³ Dette synet er for lengst foreldet, ettersom den ”moderne” oppfatningen av Danehoffene ble utformet av Anna Hude i avhandlingen *Danehoffet og dets plads i Danmarks statsforfatning* (1893). Hude avviste Danehoffets påståtte karakter av et folketing/stendermøte, og fremhevet derimot dets aristokratiske karakter som en stormannsforsamling, mens de lavere klassene bare kunne være tilskuere.¹²⁴ Dette synet har senere blitt allment akseptert blant historikere.¹²⁵ Kristian Erslev

¹²² DD/DRB 2:3: nr. 45, artikkel 1; DRL indtil 1400: nr. 13. ”*Quod semel in mediaquadragesima parlamentum, quod hof dicitur, debeat celebrari.*”

¹²³ For dette synet, se spesielt J. E. Larsen 1840.

¹²⁴ Hude 1893: 4-62 og 172-200. Tilsvarende syn var tidligere fremmet av Henning Matzen (Matzen 1889: 54-60) og Ludvig Holberg (Holberg 1889: 180-181 og 199), men ble utdypet av Hude og har etter hennes avhandling blitt akseptert av danske historikere.

støttet dette grunnsynet, men foretok imidlertid en viktig presisering ved å betrakte Danehoffet som ”et Rigmøde af særlig Natur”, og ved å fokusere på stormennenes funksjoner som ”rikets beste menn” også utenom Danehoffet.¹²⁶ Bestemmelsen i håndfestningen av 1282 reiser imidlertid to spørsmål som ikke tidligere har vært behandlet. For det første dreier det seg om hvor vidt hoffet/parlamentet skulle ha en representativ karakter, og for det andre hvor vidt dette i så fall var influert av tidens politiske tenkning. I det følgende vil dette bli drøftet.

Først må det tas stilling til hvor vidt man det i det hele tatt kan sies å ha eksistert et politisk representasjonskonsept i middelalderen. I eldre forskning ble middelalderens politiske forsamlinger betraktet som et uttrykk for folkelig suverenitet,¹²⁷ men slike syn er i dag å anse for utdatert.¹²⁸ I stedet foreligger det to hovedposisjoner vedrørende et politisk representasjonskonsept, der den første betrakter representative forsamlinger primært som et moderne fenomen nært forbundet med demokrati. Innenfor denne posisjonen er Hannah Pitkin innflytelsesrik.¹²⁹ Influert av samfunnsvitere som Pitkin definerer middelalderforskeren Cary J. Nederman politisk representasjon, som et forhold mellom en fullmakts giver og en agent, der agenten kan handle på en bindende måte på vegne av, men uavhengig av, fullmakts giveren. Politisk representasjon dreier seg således i følge Nederman om både symbolsk og delegert autoritet, og innebærer at representanten må ta hensyn til interessene og ønskene til velgerne. Bare når velgerne uttrykkelig gav fullmakt til en stedfortreder kunne han samtykke som en representant, hevder Nederman.¹³⁰ Således opererer han med strenge kriterier for politisk representasjon ved implisitt å legge til grunn at politisk representasjon avhenger av en formell delegasjon av makt gjennom valg. Konklusjonen til Nederman blir dermed at det er anakronistisk å karakterisere middelalderlige forsamlinger som representative institusjoner i politisk forstand.¹³¹ Det er lett å være enig i at alle middelalderlige forsamlinger ikke var representative institusjoner, men Nederman opererer

¹²⁵ Erslev [1904] 1937: 192-195; Arup 1932: 10-12; P. J. Jørgensen 1940: 484-489; Christensen 1945: 89-90; Helle 1972: 296-298; Hørby 1989: 130-132; Skovgaard-Petersen 2003: 361-363; Schück 2005: 14-17.

¹²⁶ Erslev [1904] 1937: 195-207.

¹²⁷ For slike syn, se f. eks. Gierke [1881] 1958: 61-67; Ullmann 1961: 20-21.

¹²⁸ Jvf. Lee 2008: 34-35.

¹²⁹ Pitkin 1967: 209-240; Jvf. Birch 1971: 18-21; Rehfeld 2005: 3-28 og 177-186; Urbinati 2006: 1-16.

¹³⁰ Nederman 2009: 101-102 og 106. *“By a theory of political representation, I refer most generally to a philosophical or conceptual basis for the relationship between a principal and an agent such that the agent is able to act in a binding fashion on behalf of yet independent from the principal. (...) Political representation characteristically involves elements of both symbolic and delegated authority at once. Political representation thus posits that in at least some measure the representative must simultaneously concern herself/himself with the interests of constituents (...) and the wishes of constituents (...).”*

¹³¹ Nederman 2009: 106.

med for strenge definisjonskriterier. Det spørs om ikke dette er en noe lettvint måte å avfeie et middelalderlig konsept om politisk representasjon.

Den andre hovedposisjonen når det gjelder et politisk representasjonskonsept innebærer at valg ikke anses for å være en forutsetning for politisk representasjon. Susan Reynolds hevder det er en anakronisme å anta at politisk representasjon impliserte valg, fordi det ikke var valg som var det essensielle ved representasjon, men forestillingen om et politisk fellesskap, eksempelvis gjennom anvendelse av begrepet *communitas regni*.¹³² Hvordan skal man da definere politisk representasjon? En av de første som behandlet dette spørsmålet vedrørende middelalderen var Maude Clarke. På generelt grunnlag forklarte hun det politiske representasjonskonseptet med at en eller flere står eller handler på vegne av andre, i det minste med det utgangspunkt at en interesseidentitet mellom dem er antatt, noe som forutsetter en forestilling av et samfunn som en helhet.¹³³ I videreføringen av dette opererer Brian Tierney med tre ulike varianter av politisk representasjon. Den første er *symbolsk representasjon* eller *personifisering*, der et helt samfunns representeres av sitt overhode. Den andre kaller Tierney *mimesis*, der en forsamling betraktes som en representant for hele samfunnet, mens den tredje varianten kalles *delegering*, der samfunnsmedlemmene overfører sin myndighet til representanter gjennom valg.¹³⁴

De to første variantene av politisk representasjon i Tierneys terminologi var utbredt i middelalderen. En konge representerte sitt rike som dets overhode, og etter hvert kunne også forsamlinger hevde å representere riket som et supplement til kongen, i kongens fravær eller som kongens motpart.¹³⁵ Danehoffet og senere riksrådene i de nordiske rikene i senmiddelalderen er eksempler på dette. I følge Tierney innebar en *mimesis* form for politisk representasjon at forsamlingen gjenspeilte samfunnet ved å bestå av dets ulike elementer, og

¹³² Reynolds [1984] 1997: 302-319, spesielt 303 og 318.

¹³³ Clarke 1936: 278 og 289.

¹³⁴ Tierney [1983] 1997: 25.

¹³⁵ Jvf. Post 1964: 63-70; Monahan 1987: 121-126; Black 1992: 163-165; Lee 2008: 34-36. Disse to formene for middelalderlig representasjon, kongen og forsamlingen, kaller Hwa-Yong Lee for "The representative's two bodies" med klar referanse til Ernst H. Kantorowicz sitt berømte konsept om "the king's two bodies". Det kan sikkert diskuteres hvor vellykket det er å overføre denne terminologien på et representasjonskonsept, men mer kritikkverdigg er det når Lee knytter de to formene til Walter Ullmanns like berømte tese om maktens utspring nedenfra eller ovenfra, "ascending" versus "decending" til disse to formene for representasjon, der førstnevnte identifiseres med den representative forsamlingen og sistnevnte med kongen. Dette fordi det ikke nødvendigvis var en vesensforskjell mellom måten en valgt konge som fikk sin autoritet "nedenfra" og en arvekonge som fikk sin makt "ovenfra" representerte sitt rike. Tilsvarende kan det også være vanskelig å oppfatte middelalderens representative forsamlinger som et uttrykk for folkelig suverenitet som fikk sin makt "nedenfra". Lee er selvsagt klar over svakhetene ved Ullmanns tese. Det er derfor vanskelig å forstå hvorfor hun absolutt skal knytte hans begrepsbruk, som i denne sammenheng forvirrer mer enn den klargjør, til et representasjonskonsept i en ellers god drøfting av denne tematikken (Lee 2008: 34-36).

hadde dermed karakter av en form for stenderforsamling.¹³⁶ Denne formen for politisk representasjon oppstod i senmiddelalderen, men en annen variant var langt mer utbredt, nemlig aristokratiske forsamlinger som gjorde krav på å representere hele riket, ofte i kraft av å være ”rikets beste menn”. En svakhet ved Tierneys terminologi er at den ikke inkluderer en slik type politisk representasjon. Når det gjelder den tredje varianten til Tierney, politisk representasjon basert på delegasjon, så fantes det også eksempler på denne i middelalderen, selv om valgene, for eksempel til det engelske parlamentet, selvsagt ikke skjedde i henhold til moderne, demokratiske standarder. En representativ, politisk forsamling i middelalderen var dermed enten en aristokratisk forsamling eller en stenderforsamling, som begge representerte folket som helhet og handlet på deres vegne med eller uten en formell delegering av makt. Det faktum at man hadde forskjellige varianter av politisk representasjon knyttet til forsamlinger i middelalderen, gjør det vanskelig å operere med en markert distinksjon mellom én middelalderlig og én moderne form for politisk representasjon.¹³⁷ Snarere synes det å ha vært en gradvis utvikling fra aristokratiske forsamlinger via stenderforsamlinger til moderne demokratiske forsamlinger.¹³⁸

Det fantes således et politisk representasjonskonsept i middelalderen, men hadde det hoffet/parlamentet som kom til uttrykk i håndfestningen av 1282 en representativ karakter? Denne forsamlingen, som senere ble kalt Danehoffet, hadde røtter tilbake til andre halvdel av 1100-tallet, da det sporadisk forekom at kongen innkalte stormenn fra hele riket til riksmøter. Allerede i 1250-årene synes møtene en periode å ha vært en årlig begivenhet under Kristoffer I, før de igjen ble avholdt mer sporadisk.¹³⁹ Det har blitt hevdet at disse møtene var en videreutvikling av hirdmøtene (*huskarlestævnerne*).¹⁴⁰ Selv om Danmark ikke var føydalisert i samme grad som andre deler av Europa, hadde slike møter klare likhetstrekk med føydale forsamlinger, der vasaller hadde plikt til å bistå sin herre med råd og hjelp (*auxilium et*

¹³⁶ Tierney [1983] 1997: 25.

¹³⁷ Harvey C. Mansfield Jr. har argumentert for et slikt skille mellom et moderne og et middelalderlig representasjonskonsept, men ikke med utgangspunkt i at forskjellen ligger i representasjon ved delegasjon i tilknytning til demokrati. For Mansfield lå forskjellen snarere i at det middelalderlige representasjonskonseptet var knyttet til religionen, mens det moderne var sekulært (Mansfield 1968: 81-81). Dette er imidlertid en overdreven forenkling.

¹³⁸ Oakley 1983: 303-335; Monahan 1987: 111-133; Quillet [1988] 2003: 554-572; Black 1992: 162-185. En slik kontinuitet er imidlertid omdiskutert, og blir avvist av flere (Guenée [1971] 1985: 172-187; Nederman 2009: 99-121). Selv er jeg mest enig med de som argumenterer for kontinuitet.

¹³⁹ Hude 1893: 39-44.

¹⁴⁰ Hude 1893: 37-39; Holberg 1895: 70-73; P. J. Jørgensen 1940: 485; A. E. Christensen 1945: 80; Helle 1972: 231.

concilium).¹⁴¹ Føydale forsamlinger blir ofte betraktet som forløpere for representative forsamlinger i senmiddelalderen.¹⁴² Det var imidlertid en vesentlig forskjell mellom tidligere, føydale forsamlinger og de senere, representative forsamlinger: Deltakerne i den førstnevnte ble innkalt av fyrsten for å bistå han med råd og hjelp, uten at de representerte noen andre enn seg selv,¹⁴³ mens deltakerne i representative forsamlinger gjorde krav på å representere riket både når de bisto fyrsten, opptådte som hans motpart eller virket i hans fravær. Med andre ord var ikke deltakelse lenger bare basert på det personlige forholdet mellom fyrsten og hans menn, men også på et representasjonskonsept. Det er en utbredt oppfatning å relatere fremveksten av slike forsamlinger til statsutviklingsprosessen. Krigføring førte til økt skattelegging, noe som ikke bare førte til en utbygging av et administrativt apparat, men også til krav om at slike skulle godkjennes av aristokratiske forsamlinger.¹⁴⁴ I slike sammenhenger og i interne konflikter opptådte ikke disse bare på vegne av seg selv, men de gjorde krav på å representere riket eller det politiske samfunnet, *communitas regni*, som kongens motpart.¹⁴⁵

Det kunne imidlertid også være stor innbyrdes forskjell mellom ulike representative forsamlinger. I *The new Cambridge Medieval History* deler Wim Blockmans middelalderens representative forsamlinger inn i to hovedtyper; monarkiske og kommunale. Den førstnevnte var under kontroll av monarken, som kalte inn og oppløste forsamlingene, mens den sistnevnte var basert på initiativ nedenfra utenfor monarkisk kontroll.¹⁴⁶ Blockmans distinksjon mellom monarkiske og kommunale forsamlinger må imidlertid oppfattes som idealtyper, der det også er fullt mulig at en forsamling innholdt elementer av begge to.

Hvordan skal man så plassere den forsamlingen som kom til uttrykk i håndfestningen av 1282 i dette bildet? På 1200-tallet ble den aristokratiske forsamlingen i Danmark vanligvis betegnet som *consilium*, ofte med tillegget *regni*, men også sporadisk som *convocatio* og *colloquium*, og deltakerne som *meliorum regni* eller *majorum regni*, altså rikets beste menn

¹⁴¹ Jägerstad 1948: 44-50, 57-58 og 99-100; Helle 1972: 230-231. Hans Jägerstad og Knut Helle behandlet henholdsvis Sverige og Norge, men begge to trakk in et nordisk perspektiv som dermed også inkluderte Danmark.

¹⁴² Se f.eks, Marongiu 1968: 20-24 og 45-52; Caenegem [1988] 2003: 207; Koenigsberger 1995: 137-142.

¹⁴³ Jvf. Marongiu 1968: 48-57; Monahan 1987: 111-121; Koenigsberger 1995: 139-140.

¹⁴⁴ Bisson 1966: 1199-1218; Reynolds [1984] 1997: 302-319; Blockmans 1998: 48-53; Watts 2009: 224-238.

¹⁴⁵ Jvf. Reynolds [1984] 1997: 318-319; Koenigsberger 1995: 147-149.

¹⁴⁶ Blockmans 1998: 29-64, spesielt 30 og 61-64. Wim P. Blockmans la her en enklere typologi til grunn enn hva han tidligere hadde operert med (Blockmans 1978: 189-215), der han eksplisitt fulgte i tradisjonen fra Otto Hintze ved å forsøke å si noe om hvordan ulike varianter av middelalderens representative forsamlinger førte til statsutvikling. Hintze foretok en distinksjon mellom et tokammerssystem og et *kurien*-system, hvor det førstnevnte oppstod i England, Skandinavia og Østeuropa, mens dets sistnevnte oppstod innenfor grensene til det tidligere karolingerriket. Hintzes tese var da at tokammerssystemet ledet til demokrati, mens *kurien*-systemet førte til absolutisme (Hintze [1931] 1975: 305-353). Senere forskning avviser imidlertid at det er mulig på bakgrunn av en typologi av middelalderens representative forsamlinger å si noe om den videre statsutviklingen, jvf. Bulst 1996: 44-46. Se der for ytterligere referanser til denne tematikken.

eller rikets stormenn.¹⁴⁷ I 1282-håndfestningen ble for første gang betegnelsen *parlamentum* brukt, og med bestemmelsen om årlige møter på fastsatt tid og sted ble det også lagt et grunnlag for en mer uavhengig stilling for denne forsamlingen. Begrepsmessig ble likevel *consilium* fortsatt brukt i tillegg til *parlamentum*, inntil det sistnevnte på midten av 1300-tallet ble den faste termen. Da fikk den også tillegget *Danorum* eller *generale Danorum*, som da ble oversatt til *Danehof*.¹⁴⁸ Parlamentsbegrepet er ikke i seg selv en indikator på en overgang fra en føydal til en representativ forsamling, fordi det ble anvendt på kontinentet allerede på slutten av 1000-tallet, og opptrådte også eksplisitt i en føydal kontekst.¹⁴⁹ I England ble parlamentsbegrepet anvendt som en term for store politiske forsamlinger på 1230-tallet, og i løpet av 1200-tallet tok det engelske parlamentet form som en representativ forsamling, der stormennene som gjorde krav på å representere riket, etter hvert supplert med valgte representanter fra grevskapene.¹⁵⁰ Av den danske håndfestningen av 1320 går det tydelig frem at deltakerne på hoffene/parlamentene var de samme som på de tidligere møtene, ettersom det der ble slått fast at nye lover skulle gis med ”samtykke på det førstkommende almindelige rigsmøde, ved hvilket møde den nye konge efter råd af prelaterne og rigets bedste mænd”.¹⁵¹ På denne bakgrunn synes det å være klart at hoffene primært bestod av geistlige og verdslige stormenn, og var dermed en videreføring av de tidligere stormannsmøtene.

Ettersom deltakerne ble omtalt med en tilknytning til riket (*regnum*), synes en representativ karakter å ha gjort seg gjeldende, og det synes dermed ikke å ha dreid seg om en rendyrket føydal forsamling. Imidlertid kom også en kongelig tilhørighet til uttrykk da kongen i en annen bestemmelse i håndfestningen av 1282 underkastet seg ”vore tro Mænds Raad og Bestemmelse paa vore Hoffer, som til enhver Tid afholdes” i jordegodstvister som involverte han selv.¹⁵² Med begrepet ”våre tro menns råd og samtykke” (*fideliū nostrorum...*) henspiles det på et føydalt vasallitetsforhold. Innholdet i bestemmelsen kan imidlertid vanskelig sies å ha et føydalt preg, ettersom kongen faktisk underkastet seg forsamlingens dom i jordegodstvister der han selv var part.

Bestemmelsen om årlige møter til fastsatt tid og sted henspiler heller ikke på de føydale forpliktelsene vasallene hadde til å bistå sin herre med råd og hjelp. Det forelå heller

¹⁴⁷ Hude 1893: 39-44.

¹⁴⁸ Hude 1893: 40-42; P. J. Jørgensen 1940: 486-487.

¹⁴⁹ Marongui 1968: 48.

¹⁵⁰ Maddicott 2010: 157-166 og 206-218

¹⁵¹ DD/DRB: 2:8, nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22. Artikkel 37: “(...) *consensu tocius regni in parlamento generali in proximo celebrando, in quo uidelicet parlamento liceat regi futuro de consilio prelatorum et meliorum regni (...).*”

¹⁵² DD/DRB: 2:3, nr. 45; DRL indtil 1400: nr. 13. Artikkel 16: “(...) *super hoc stabimus consilio et ordinacioni fidelium nostrorum in perlamentis nostris pro tempore celebrandis.*”

ingen bestemmelse i håndfestningen, som indikerer at samtykke til beskatning var et sentralt formål. Danmark ser dermed ikke ut til å passe inn i det vanligste europeiske mønsteret når det gjelder fremveksten av representative forsamlinger i middelalderen. Snarere synes bestemmelsen om årlige møter å gi inntrykk av ”rikets beste menns” ønske om å utøve en kontrollfunksjon overfor kongen. Aristokratiets medvirkning i riksstyret ble således til en viss grad også mer formalisert og innebar en viss institusjonalisering av organet. Hovedhensikten med dette har trolig vært et ønske fra aristokratiets side om å møte kongen regelmessig til et fastsatt møte for å drøfte rikets anliggender, slik at hoffet/parlamentet i større grad kan karakteriseres som et forum enn som et organ med fastlagte funksjoner.¹⁵³ Dermed kunne de verdslige stormennene og episkopatet på en helt annen måte enn tidligere øve innflytelse på og kontroll med det kongelige styret. Håndfestningen av 1282 gav imidlertid ikke parlamentet eksplisitt beslutningsmyndighet innenfor et eneste politisk område, men det fikk juridisk beslutningsmyndighet som rikets øverste domstol, i den forstand at det også skulle dømme i jordegodstvister som kongen var involvert i.

Bestemmelsen om årlige møter til fastsatt tid og sted innebar at sammenkallingen av parlamenter ikke lenger primært skulle skje etter kongens initiativ, men det var i og for seg ingenting til hinder for at kongen etter behov skulle kunne innkalle til møter utover det årlig fastsatte møtet dersom det skulle være behov for det. Artikkelen om årlige møter til fastsatt tid innskrenket likevel kongens sammenkallingsmyndighet, og initiativet skulle dermed ikke lenger være på hans side unntatt ved ekstraordinære møter. Dette innebar at kongen ikke lenger skulle ha et suverent eierskap til møtene; det skulle ikke lenger bare være hans møter, men også aristokratiets. Selv om dette ikke ble fulgt opp i praksis, endret likevel møtene i Blockmans terminologi karakter fra å være en i utgangspunktet monarkisk forsamling til i noe større grad også å være en kommunal forsamling. Et representasjonskonsept kom imidlertid ikke eksplisitt til uttrykk i håndfestningen, men gjennom tidligere og senere betegnelser for møtene og deltakerne synes det klart at deltakerne oppfattet seg og ble oppfattet som å representere riket.

Representasjonskonseptet i politisk tenkning

Hvordan var så den idépolitiske utviklingen av et representasjonskonsept? Et representasjonskonsept synes å ha sine røtter i romerretten, noe som er grundig belagt av

¹⁵³ Erslev [1904] 1937: 193-198; P. J. Jørgensen 1940: 488. Jvf. Schück 2005: 16.

Gaines Post. Både et individ og en korporasjon kunne la seg juridisk representere av en agent (*actor, procurator, syndic*) med mandat eller full makt (*plena potestas*) til å handle på vegne av oppdragsgiveren. I en korporasjon krevde dette alle medlemmenes samtykke (*consensus*), fordi det som berørte alle, skulle godkjennes av alle (*quod omnes tangit...*).¹⁵⁴ På bakgrunn av disse juridiske prinsippene utviklet jurister i romerrett og spesielt jurister i kanonisk rett i middelalderen et mer generelt representasjonskonsept, delvis på bakgrunn av de administrative utfordringene i en kirkeorganisasjon i vekst på 1100-tallet og delvis som følge av et ønske om at kirken på ulike nivå skulle fremstå som en korporativ helhet (*universitas*), som for eksempel gjennom de store kirkekonsilene og domkapitlene. Begrepet *quod omnes tangit...* (det som berører alle, skal godkjennes av alle) ble i *Decretum* (ca. 1140) anvendt vedrørende prosedyrer til bruk i kirkelige hoff, som innebar at en biskop skulle opptre med råd eller samtykke fra sitt kapittel, og dannet mot slutten av 11- og begynnelsen av 1200-tallet grunnlaget for kirkelige og verdslige representative forsamlinger. Dette var imidlertid ikke et uttrykk for at en folkelig suverenitetstankegang slo gjennom, men forsamlingens samtykke må snarere oppfattes som et ledd i en juridisk prosess der den var underlagt kongens beslutning som rikets øverste politiske makt, i følge Post.¹⁵⁵

Brian Tierney bygde videre på Posts resultater, og avdekket et tydeligere teoretisk grunnlag for utviklingen av representative forsamlinger i kanonisk rett. Den vanlige oppfatningen av at bare paven representerte hele kirken ble utfordret gjennom en diskusjon blant kanoniske jurister, med utgangspunkt i hva som skulle gjøres dersom en pave feilet. Det var en generell oppfatning på slutten av 1100- og begynnelsen av 1200-tallet at en pave kunne feile, men samtidig at troen til hele kirken aldri kunne feile. På denne bakgrunn kunne ikke paven alene representere hele kirken i alle henseender, og det ble derfor reist spørsmål ved om en annen institusjon kunne representere kirken mer ufeilbarlig. Løsningen, som det ble pekt på, var et generalkonsil, under henvisning til *quod omnes tangit*, som i det minste i trosspørsmål ble ansett for å være mer perfekt enn paven.¹⁵⁶ Dermed ble det av fremtredende kanoniske jurister som blant andre Hugoccio hevdet at paven var bundet av konsilenes statutter, noe som på begynnelsen av 1200-tallet var generelt akseptert. En annen av tidens mest betydningsfulle kanoniske jurister, Johannes Teutonicus, utdypet dette ved å hevde at paven skulle være bundet til å kalle sammen et konsil av biskoper når troen var berørt, og da

¹⁵⁴ Post 1964: 61-238, spesielt 61-63 og 92-93; Jvf. Monahan 1987: 111-121.

¹⁵⁵ Post 1964: 163-180; Jvf. Marongiu 1968: 33-37; Monahan 1987: 97-111.

¹⁵⁶ Tierney 1955: 23-56; 1982: 21-25; 1983: 25-26. Jvf. Pennington 2006: 21-40.

skulle konsilet være større enn paven.¹⁵⁷ Under pave Innocens III (r. 1198-1216) ble ideen om et generalkonsil som representerte hele kirken realisert i praktisk politikk. På det fjerde Laterankonsilet i 1215 deltok rundt 400 biskoper, over 800 abbeder, representanter for domkapitler og verdslige herskere sammensatt fra hele kristenheten. En slik begivenhet gikk ikke upåaktet hen, og øvde muligens i seg selv en betydelig påvirkning på utviklingen av verdslige representative forsamlinger utover 1200-tallet.¹⁵⁸ I tillegg har det vært pekt andre representative elementer i den kirkelige organisasjonen som kan ha influert den verdslige praksisen. Dette innbefatter provinskonsiler i erkebispedømmene, kirkemøter i bispedømmene, klosterordeners generalkapitler som alle kan betraktes som en form for representative forsamlinger.¹⁵⁹

Et idégrunnlag for et representasjonskonsept kan således spores i romerrett og kanonisk rett, og dette ble iverksatt i den kirkelige organisasjonen. Er det grunn til å anta at utviklingen av det danske hoffet/parlamentet var influert av dette? Gaines Post har påvist en påvirkning fra kanonisk rett og romerrett når det gjaldt utviklingen av representative forsamlinger i kongerikene på Den iberiske halvøy og i Italia, mens Maude Clarke langt på vei har gjort det samme vedrørende England, der hun dessuten la vekt på en påvirkning fra den kirkelige organisasjonen.¹⁶⁰ For Danmarks vedkommende er kildegrunnlaget spinklere, men prinsippet om årlige hoff/parlamerter kan muligens være en god indikator for å drøfte en mulig påvirkning fra kanonisk rett og kirkens organisasjon.

Håndfestningsbestemmelsen om at det skulle avholdes årlige parlamerter på fastsatt tid og sted fremhevet derimot et tydelig prinsipp, og det kan stilles spørsmål ved hva som var bakgrunnen for dette. Regelmessige riksmøter ble ikke bare innført i Danmark, men også i flere europeiske land. I England var det intensjonen i *Provisions of Oxford* (1258) at parlamentet skulle møtes til fastsatte tider tre ganger årlig for å drøfte rikets anliggender, og ellers kalles inn av kongen etter behov, noe som senere ble modifisert til ett ordinært møte årlig.¹⁶¹ I kongeriket Aragon på Den iberiske halvøy ble et prinsipp om avholdelse av årlige *cortes* (riksmøter) innført i en form for håndfestning, *Privilegio general*, der privilegiene til aristokratiet og byborgerne ble stadfestet i 1283. Samme år ble tilsvarende innført i naboriket

¹⁵⁷ Johannes Teutonicus sitert etter Tierney (Tierney [1983] 1997: 26); Tierney [1957] 1979: 197-210.

¹⁵⁸ Clarke 1936: 295-297; Tierney [1983] 1997: 25-27; Oakley 1983: 314-315.

¹⁵⁹ Clarke 1936: 297-304; Marongui 1968: 37-41.

¹⁶⁰ Post 1964: 61-90; Clarke 1936: 278-316.

¹⁶¹ *English Historical Documents*, vol. III: nr. 36 og 100.

Katalonia, der tid og sted for neste møte skulle fastsettes hver gang.¹⁶² Tilsvarende prinsipp ble også innført i Ungarn i 1290 i en slags valghåndfestning, som slo fast at det årlig skulle avholdes riksdag.¹⁶³ Når et prinsipp om regelmessighet ble innført omtrent på samme tid i flere europeiske land på vidt forskjellige deler av kontinentet, er det lite trolig at en innbyrdes påvirkning mellom de respektive rikene spilte noen rolle. Derfor er det nærliggende å stille spørsmålet om regelmessighetsprinsippet kan ha et felles idéopphav, som ble realisert gjennom tilsvarende maktpolitiske utfordringer?

I motsetning til i Norge, der det forelå lovbestemmelser som slo fast at landskapstingene skulle møtes årlig,¹⁶⁴ inneholdt ikke de danske landskapslovene like tydelige bestemmelser om regelmessighet, men det synes å ha vært en viss regelmessighet der de danske landstingene møttes mye oftere, faktisk trolig så ofte som hver 14. dag (*half manæth thing*) i de opprinnelige landstingene.¹⁶⁵ Etter hvert som disse ble redusert til tre (Sjælland, Jylland og Skåne) forekom vel neppe tingmøtene like hyppig. Hvor vidt de ble avholdt årlig er usikkert, men det kan ikke utelukkes. I alle fall illustrerer de norske lovene at ideen om årlige ting forelå i Skandinavia. 1200-tallets politiske tenkning er taus vedrørende krav om regelmessighet i politiske forsamlinger. Dersom vi vender blikket mot kanonisk rett og den kirkelige organisasjonen, ser det imidlertid ut til å være mer å hente. Det fjerde Laterankonsilet (1215) vedtok nemlig:

”Som det er kjent å ha blitt bestemt i gammel tid av de hellige fedre, skulle ikke erkebiskoper feile i å holde provinskonsiler hvert år med deres lydbiskoper (...). La dem se til opprettholdelsen av de ting som de bestemmer, som publiseres i episkopale kirkemøter som skal holdes årlig i hvert bispedømme.”

¹⁶⁶

Prinsippet om årlige provinskonsiler i erkebispedømmene var således lett overførbart til en innføring av et prinsipp om årlige riksmøter i verdslig sammenheng.¹⁶⁷ På denne bakgrunn kan bestemmelsene om regelmessige eller årlige riksmøter i ulike europeiske land, inkludert Danmark, ha hatt et felles idéopphav i kanonisk rett og den kirkelige organisasjonen.

¹⁶² Marongui 1968: 68 og 73; MacKay [1977] 2002: 104-117; Guenée [1971] 1985: 171; O' Callaghan [1975] 1983: 439.

¹⁶³ Engel 2001: 110.

¹⁶⁴ MLL: I, kap. 1; Jvf. *Gulatingslovi*: I. 3.

¹⁶⁵ P. J. Jørgensen 1940: 243-246.

¹⁶⁶ DEC, vol. I: 236-237. “*Sicut olim a sanctis patribus noscitur institutum, metropolitani singulis annis cum suis suffraganeis provincialia non omittant concilia celebrare (...) et quae statuerint, faciant observari, publicantes ea in episcopalibus synodis, annuatim per singulas dioceses celebrandis.*”

¹⁶⁷ DEC, vol. I: 236-237; Marongui 1968: 40-41.

Bestemmelsen om provinskonsiler ble iverksatt i den danske kirkeprovinsen, men erkebiskopene lyktes ikke i å avholde møtene hvert år. På begynnelsen av 1200-tallet ser det ut til at det ble avholdt provinskonsiler hvert tredje år, og på midten av århundret gikk man over til å avholde dem annen hvert år.¹⁶⁸ På denne bakgrunn foreligger det indisier på at kirkeorganisasjonen kan ha vært en kilde til bestemmelsen om årlige hoff/parlamenter, men det er også mulig at dette ble influert av organiseringen av tingene.

Bestemmelsen om årlige hoff/parlamenter, og introduksjonen av termen Danehof på 1300-tallet, indikerer at hoffet/parlamentet var en representativ forsamling, i den forstand at den gjorde krav på å representere riket. Fremveksten av slike forsamlinger var ikke bare et dansk fenomen, men et europeisk fenomen på 12- og 1300-tallet. Dette forutsatte at et representasjonskonsept ble utviklet, noe som må forklares med bakgrunn i romerrett og kanonisk rett. Fremveksten av representative forsamlinger må imidlertid også forklares på bakgrunn av den realpolitiske utviklingen. For Danmarks del er ikke den vanligste forklaringen knyttet til behovet for samtykke til beskatning gyldig, men snarere synes det å ha vært et behov for å utøve en kontrollfunksjon overfor kongemakten som lå til grunn. Det ser imidlertid ikke ut til at bestemmelsen om årlige hoff/parlamenter ble etterlevd i praksis,¹⁶⁹ men ettersom bestemmelsen om det ble gjentatt i de senere håndfestningene på 1300-tallet, må det likevel ha foreligget et klart ønske om en slik regelmessighet. Forklaringen på dette er trolig at en regelmessighet gjennom årlige møter ville sikre at stormennene kunne utøve en kontrollfunksjon overfor kongen for å sikre at han styrte godt og rettferdig.

Ideer og realpolitikk

Historikerne har tradisjonelt operert med en konfliktdimensjon der kongemakt stod mot aristokrati for å forklare bakgrunnen for håndfestningen av 1282. En slik konflikt kom til uttrykk i 1276, men synes ikke å forklare hele bildet. Noen historikere har i stedet lagt vekt på mer dynastiske forklaringer der de arveberettigede kongeslektningene og deres støttespilleres press mot kongen ledet frem til håndfestningen. I tillegg kom konflikten med Norge om arven til dronning Ingeborg og etterdønningene etter kirkestriden, slik at kong Erik Klipping var involvert i flere konflikter, men der den mot de arveberettigede synes å ha vært den overordnede på begynnelsen av 1280-tallet. Utstedelsen av håndfestningen i 1282 må dermed trolig forstås i lys av flere konflikter i samtiden.

¹⁶⁸ Skyum-Nielsen 1963: 91 og 276-277; Dahlerup 1968 (KLN, XIII): 530.

¹⁶⁹ Hude 1893: 156-169. Jvf. P. J. Jørgensen 1940: 487; Helle 1972: 195.

På bakgrunn av denne gjennomgangen ser det ut til at håndfestningens generelle prinsipper om uforbeholdent å plassere kongen under loven, individuell rettssikkerhet og årlige hoff/parlamentar samsvarte med interessene til både det verdslige og det geistlige aristokratiet, inkludert de arveberettigede, samt øvrige befolkningsgrupper. De to sistnevnte prinsippene ser ut til å ha vært influert av kanonisk rett, mens det førstnevnte skilte seg fra den vanlige romerrettslige tolkningen, men reflekterte likevel et idéstandpunkt som fantes i tiden. De nye politiske prinsippene i håndfestningen lå således innenfor en idépolitisk ramme som var kjent i samtiden. Forbindelsen til kanonisk rett og biskopenes rolle i utformingen av håndfestningen kan tyde på at opphavsmennene er å finne innenfor episkopatet. Det må også understrekes at det synes å ha vært en betydelig kontakt mellom danske og engelske geistlige.¹⁷⁰ Ettersom bestemmelsen om at ingen skulle fengsles uten lov og bestemmelsen om årlige parlamenter hadde paralleller i den engelske forfatningsutviklingen på 1200-tallet, kan det således også tenkes at impulser derfra influerte håndfestningens bestemmelser.

Ut fra de prinsippene håndfestningen inneholder synes det klart at menn med høy utdanning var involvert i utformingen. Dersom håndfestningen var et forlik på riksnivå som et resultat av forhandlinger, snarere enn en kongelig kapitulasjon, kan også kongevennlige biskoper ha medvirket. I så fall er det heller ikke utenkelig at kansleren Niels Jyde, som var magister, hadde en finger med i spillet. Å peke på noen spesifikke opphavsmenn er imidlertid umulig ut fra det foreliggende kildematerialet.

¹⁷⁰ Skyum-Nielsen 1963: 25-27.

3. De danske håndfestningene av 1320 og 1326

Kong Kristoffer Eriksens håndfestning ble utstedt i Viborg 25. januar 1320. Bakgrunnen var kong Erik Menveds død året før. Dermed kom ”rigets bedste mænd og allmuen” sammen for å velge en ny konge, og i den anledning ble håndfestningens bestemmelser ”besluttet og endrægtigt fastsatt”.¹ Seks år senere var det duket for et nytt kongevalg, og rikets beste menn og allmuerepresentanter valgte Valdemar Eriksen til ny konge.² I den anledning ble det også forhandlet frem en ny håndfestning som ble utstedt 7. juni 1326. Disse to håndfestningene karakteriseres av en markert innskrenking av kongens makt til fordel for aristokratiet, spesielt ved at hoffene ble tillagt lovgivende myndighet og myndighet i krigsspørsmål.

De tre første danske håndfestningene er uløselig knyttet til hverandre i den forstand at de 18 artiklene i håndfestningen av 1282 i det vesentligste ble videreført i håndfestningen av 1320, og de 37 artiklene fra 1320 ble for det meste videreført i håndfestningen av 1326. Imidlertid skjedde det en gradvis utvidelse i 1320 og 1326, slik at håndfestningen av 1326 inneholdt hele 46 artikler. Artiklene i håndfestningene av 1320 og 1326 var stramt redigert. Først følger de artiklene som vedrørte kirken (ti artikler i 1320 og åtte i 1326) med fokus på skattefritak og jurisdiksjon. Geistlige skulle ikke stevnes for verdslige domstoler og kongens rett til å innsette prelater ble begrenset til kirker kongen hadde patronatsrett til. Ingen biskop eller annen geistlig skulle fengsles, drives i landflyktighet eller frarøves sitt gods, og erkebiskopens gods og borg skulle frigis og leveres tilbake, noe som var direkte foranlediget av de foregående stridene mellom kongemakten og kirken.³ Deretter følger de artiklene som vedrørte det verdslige aristokrati spesielt, men som også inneholdt noen bestemmelser om styret av riket og noen bestemmelser som også innbefattet det geistlige aristokratiet (ni artikler i 1320 og sju i 1326). Det ble blant annet slått fast at ingen kunne tvinges til å dra i leidang utenfor rikets grenser, at de landflyktige stormennene og deres arvinger skulle få sitt gods tilbakelevert, at løsepenger skulle betales for å få frigitt menn som satt i fangeskap for den forrige kongens skyld og at ingen tyskere skulle være i besittelse av borger og ombud eller ha sete i kongens råd. Dessuten skulle alle borger, underforstått kongelige borger, rives

¹ DD/DRB: 2:8, nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22. ”Anno domini millesimo tricentesimo uicesimo in die conuersionis beati Pauli conuenientibus Wibergis regni melioribus una cum popularibus ad electionem noui regis placitatum fuit et concorditer ordinatum: (...)”

² *Sjællandske krønike: 1326; Danmarks middelalderlige annaler: Chronica Sialandie, 1326.*

³ DD/DRB 2:8: nr. 176, DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 1-10; DD/DRB 2:9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 1-8.

ned på Nord-Jylland unntatt Ribe, Kolding og Skanderborg.⁴ Så følger de artiklene som vedrørte byborgerskapet (tre artikler i 1320 og 1326), hvor det ble slått fast at de fritt kunne drive handel uten å bli pålagt nye byrder, og det skulle ikke utstedes forbud mot utførsel av varer unntatt i spesielle tilfeller. Dessuten skulle kongen forplikte seg til å betale tilbake hvis han opptok lån hos kjøpmenn.⁵ Deretter følger de artiklene som angikk bøndene (fire artikler i 1320 og to i 1326) hvor det ble slått fast at heller ikke bøndene skulle pålegges nye skatter og byrder, og fogdene skulle pålegges å innsette en av herredets bønder som sin tjenestemann.⁶ Til slutt følger artikler med generelle bestemmelser om styresettet, rettshåndhevingen og skatteinnkrevningen (tolv i 1320 og tjueseks i 1326). Disse videreførte prinsippet om årlige hoff/parlamentar, at kongen ubrytelig skulle overholde lovene og rettsikkerhetsbestemmelsene fra 1282 i en mer utfyllende utgave. I tillegg ble det slått fast at alle skatter som var innført etter kong Valdemars tid skulle fjernes, og dermed ble skattenivået frosset for hele kong Kristoffers regjeringstid. I denne delen av håndfestningen ble også hoffets/parlamentets myndighet i lovgivning og krigsspørsmål nedfelt. Det ble i 1326 også gitt generell rett til å oppføre bygninger av stein for alle, noe som i praksis gjaldt stormenn, kirken og rike byborgere.⁷

I dansk historieforskning har håndfestningene fra 1320-årene blitt viet relativt liten oppmerksomhet, men det har vært enighet om at håndfestningene var et resultat av kongenes svake maktstilling og et aristokrati på offensiven.⁸ Aksel E. Christensen hevdet at en stenderinndeling for første gang i Nordens historie fikk et ”forfatningsmessigt udtryk” i håndfestningene av 1320 og 1326, og knyttet videre oppkomsten av stendersamfunnet til en dansk føydaliseringsprosess som han tidfestet til perioden 1241-1340.⁹ Det har vært enighet om at 1320-tallets håndfestninger kan oppfattes som et uttrykk for et stendersamfunn,¹⁰ men det er omdiskutert hvor vidt det parallelt pågikk en føydaliseringsprosess.¹¹ Ett bidrag til forskningen på de to håndfestningene fra 1320-årene har fokusert på en gjennomgang av

⁴ DD/DRB 2:8: nr. 176, DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 11-17; DD/DRB 2:9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 9-15.

⁵ DD/DRB 2:8: nr. 176, DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 20-22; DD/DRB 2:9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 16-18.

⁶ DD/DRB 2:8: nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 23-25 og 33; DD/DRB 2:9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 19-20.

⁷ DD/DRB 2:8: nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 26-37; DD/DRB 2:9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 21-46.

⁸ Erslev 1902: 243-244 og 256-258; Arup 1932: 60-77; Christensen 1945: 98-100; Kjersgaard 1963: 220-233; Paludan 1977: 456-458; Hørby 1989: 187-193.

⁹ Christensen 1945: 143-178; 1976 (1963): 262-263; 1978: 50-52.

¹⁰ Paludan 1977: 433; Bøgh 1994: 93-94; Olesen 2007: 17

¹¹ Paludan 1977: 455-459; Gelting 1988: 3-17; 2011: 159-184; Bøgh 1994: 88-105.

utstederne,¹² men mest diskusjon har en tilleggsartikkel om hertugdømmet Sønderjylland til slutt i håndfestningen av 1326 vakt.¹³

En idépolitisk analyse av håndfestningene fra 1320-tallet er ikke foretatt, men Christensen antyder at bak håndfestningen av 1320 lå det en ny ”statretsideologi” som ble utviklet i Europa. Med dette mente Christensen ”den aristoteliske statslæres” påvirkning, som først kom til uttrykk gjennom Thomas Aquinas og deretter gjennom teoretikerne under striden mellom Filip IV av Frankrike og pave Bonifacius VIII, og som av disse ble omformet til en lære om ”det lovbundne monarki”.¹⁴ Dette var ikke et hovedanliggende for Christensens arbeid, som omhandlet de nordiske kongeskiftene i 1319, men var mer et skissepreget utsyn avslutningsvis. En grundigere idépolitisk analyse kan bidra til å kaste nytt lys over disse forfatningsdokumentene. I det følgende vil de sentrale politiske prinsippene i håndfestningene av 1320 og 1326 drøftes både på bakgrunn av tidens politiske tenkning og den politiske utviklingen i Danmark. De sentrale politiske prinsippene i håndfestningene innebar en maktdeling mellom konge og aristokrati gjennom hoffet/parlamentet, som må drøftes nærmere. Videre må det også diskuteres hvor vidt en form for nasjonalisme kom til uttrykk i tilknytning til slotts- og lenspolitikken. Dessuten vil også Christensens syn på håndfestningene som et uttrykk for stendersamfunnets oppkomst og en føydaliseringssprosess drøftes. Først er det imidlertid nødvendig å se nærmere på resepsjonen av Aristoteles sine politiske verk.

Resepsjonen av Aristoteles sine politiske verker

Den politiske tenkningen til Aristoteles fremkommer i første rekke i *Politikken* som ble oversatt til latin av Wilhelm von Moerbeke i sin helhet på midten av 1260-tallet.¹⁵ En del vedrørende politisk tenkning fremkom også i *Etikken*, som den engelske biskopen Robert Grosseteste fullførte den første komplette oversettelsen av i 1246/47, men oversettelser av deler av verket hadde da allerede sirkulert i mange år.¹⁶ Allerede i 1215 ble det undervist i de første fire bøkene av *Etikken* på *Artes*-fakultetet, og verkets posisjon i undervisningen ble

¹² Prange 1959-61: 164-172.

¹³ Artikkelen slo fast at hertugdømmet Sønderjylland ikke måtte ha samme hersker som det danske kongeriket, og diskusjonen har dreid seg om hvor vidt denne artikkel ble tilføyd allerede i 1326, eller på et senere tidspunkt som en forfalskning. Om denne debatten, se Erslev [1895] 1937: 205-248; Arup 1928: 258-280; Fabricius 1960-62: 245-267.

¹⁴ Christensen [1968] 1976: 64.

¹⁵ Første del (*translatio imperfecta*) var ferdigstilt i perioden 1255-61, mens hele oversettelsen (*translatio completa*) forelå før 1267/68 (Flüeler 1992a: 15-29).

¹⁶ Wieland [1982]1990: 657-660.

styrket på midten av 1200-tallet.¹⁷ *Politikken* synes derimot å ha brukt lengre tid på å etablere seg som en del av den ordinære undervisningen, men det ble holdt ekstraordinære forelesninger for spesielt interesserte studenter.¹⁸ I kjølvannet av Moerbekes oversettelse fulgte en mengde kommentararbeider av Albertus Magnus (1260-tallet), Thomas Aquinas (1269-72) med fortsettelse av Petrus de Alvernia (1274-90), som også forfattet en egen kommentar i spørsmålsform, og i tillegg kommentararbeider av flere andre forfattere. Blant de første kommentatorene synes Petrus å ha vært den mest innflytelsesrike, noe som dels henger sammen med den sentrale posisjonen han hadde ved universitetet i Paris, der han underviste frem til 1302.¹⁹ Thomas Aquinas var influert av Aristoteles da han forfattet sitt teologiske hovedverk, *Summa theologica*, som inneholder en god del politisk tenkning, og sitt fyrstespeil *De regimine principum*.²⁰ Begge disse verkene ble etter hvert innflytelsesrike.

En sentral skikkelse i tilknytning til den danske resepsjonen av Aristoteles var Martinus de Dacia (Morten Mogensen, d. 1304) som var magister fra *Artes*-fakultetet og oppnådde doktorgraden i teologi. Han virket i en årrekke ved universitetet i Paris før han dro hjem til Danmark, og ble senest i 1288 kong Erik Menveds kansler. Han forfattet et verk om logikk, trolig på slutten av 1260-tallet, og sitt hovedverk, det språkteoretiske *Modi Significandi*, på 1270-tallet.²¹ Spesielt interessant ved Martinus er det at han virket ved universitetet i Paris samtidig som Thomas Aquinas og Petrus de Alvernia innehadde sentrale roller der, og dermed befant seg i det samme intellektuelle miljø som den tidlige resepsjonen av Aristoteles sine politiske verk fant sted. Det at Martinus også vendte tilbake til Danmark og kom i besittelse av kanslerembetet innebar en mulighet for spredning av det tankegodset han var i besittelse av. Muligens var Martinus, i likhet med de fleste intellektuelle kapasitetene med tilknytning til universitetet i Paris i sin samtid, medlem av dominikanerordenen.

Uansett så hadde dominikanerne (grunnlagt 1216) en sentral rolle når det gjaldt å fremme læring, primært innenfor ordenen, men også overfor menn som stod utenfor ordenen. De etablerte læresteder blant annet i Paris, der lærestedet etter hvert ble inkorporert i universitet,²² og i Köln, der dominikanernes lærested utgjorde en del av forhistorien til

¹⁷ Steenberghen 1955: 163-165; Wieland [1982] 1990: 659-660

¹⁸ Flüeler 1992a: 33; Miethke 2000a: 266-267; 2000b: 213; Jvf. Verger 1997: 18

¹⁹ Flüeler 1992b: 129-132; Blythe 1992: 77.

²⁰ Se f. eks. Weisheipl 1975: 219-223; Blythe 1992: 39-40.

²¹ Ebbesen 2002: 63-65.

²² For en generell innføring i dominikanernes utdanningsssystem, se Hinnebusch 1973: 3-82.

etableringen av universitet der i 1388.²³ *Dacia* ble en egen ordensprovins som omfattet hele Skandinavia, og det ble i Danmark opprettet fjorten konventer i løpet av 1200-tallet, de første i byer med bispeseter som Lund, Roskilde, Ribe, Århus, Odense og Slesvig.²⁴ Konventene var også læresteder som utdannet prester. Dessuten sendte ordensprovinsene medlemmer til høyere studier, noe som for den skandinaviske ordensprovinsens del i første rekke innebar studier i Köln og Paris, men ordensbrødre fra de nordiske rikene ble også sendt andre steder.²⁵

For å oppsummere kan det slås fast at det på ingen måte er utenkelig at kjennskap til Aristoteles sine politiske verk, *Etikken* og *Politikken*, forelå i Danmark i 1320-årene. Likevel må det konstateres at resepsjonen av disse verkene ikke stod spesielt sentralt ved universitetet, men en påvirkning fra dem gjorde seg også gjeldende i teologiske arbeider, spesielt *Summa theologica* av Thomas Aquinas, og i diverse fyrstespeil som *De regimine principum* av Aegidius Romanus og med samme tittel av Aquinas med fortsettelse av Ptolemeus av Lucca. Trolig var dette minst like viktig for spredningen av aristotelisk influert tankegods. Aquinas sin teologiske lære var imidlertid omstridt, delvis på grunn av at han ble forbundet med den arabiske filosofen Averroes (d. 1198), som også var influert av Aristoteles. I 1270-årene førte dette til en stor konflikt ved universitetet i Paris, som resulterte i den store fordømmelsen av 1277, som inneholdt 219 artikler rettet mot den hedenske innflytelsen fra Aristoteles og arabiske filosofer, noe som også rammet Aquinas.²⁶ Hans lære ble imidlertid forsvart av dominikanerne, som spilte en viktig rolle i spredningen av denne,²⁷ og *Summa theologica* var også et standardverk som inngikk i bibliotekene ved lærestedene, formodentlig også ved dominikanske konventer i de nordiske rikene.²⁸ På midten av 1400-tallet erstattet også *Summa theologica* Petrus Lombardus sin *Sententiarum* som den grunnleggende læreboken i teologi i dominikanske konventer og på tyske universiteter.²⁹

Hoffenes/parlamentenes kompetanse

I moderne, statsrettslig forstand tillegges vanligvis en representativ forsamling den lovgivende og den bevilgende myndighet. Sistnevnte innebærer også en fastleggelse av skattepolitikken. I håndfestningen av 1282 fikk ikke stormannsmøtene definert noen kompetanse innenfor disse

²³ Rashdall [1895/1936] 1958: 254-255.

²⁴ Gallén 1958 (KLN III): 178-179.

²⁵ E. Jørgensen 1914: 347-348; Gallén 1958: 180-181.

²⁶ Steenberghen 1955: 230-238.

²⁷ Asztalos 1992: 428-430

²⁸ Jvf. Hinnebusch 1973: 199 og 202; Verger 1997: 72; Hedlund 1993: 29.

²⁹ Asztalos 1992: 440.

eller andre områder, men snarere fremgår det at man var opptatt av å opprettholde de gamle lovene og tradisjonelt skattenivå. Dette ble imidlertid endret i håndfestningen av 1320, da stormannsmøtene fikk en definert kompetanse innenfor avgrensede områder:

”13. Fremdeles må han [kongen] ikke begynde krig mod nogen uden at have fået råd og samtykke hos prælaterne og rigets stormænd. (...).

20. Fremdeles at borgerne (...) skal (...) kunne føre, hva de vil købe eller sælge, ud af riget, med mindre kongen med gyldig grunn og af bydende nødvendighed med rigets bedste mænds almene samtykke udsteder forbud mod udførsel af enkelte varer. (...).

37. Fremdeles må der ikke findes på nye love, undtagen med hele rigets samtykke på det førstkommende almindelige rigsmøde, ved hvilket møde den nye konge efter råd af prælaterne og rigets bedste mænd kan ændre ovennævnte artikler (...).”³⁰

Disse bestemmelsene ble gjentatt i håndfestningen av 1326,³¹ og i tillegg kom en ny bestemmelse som supplerte med en tilleggskompetanse:

”44. Fremdeles maa Søleding paa ingen Maade udbydes, med mindre bydende og aabenbar Nødvendighed gør det paakrævet, og den bliver forordnet med Raad af Biskopperne og Rigets bedste Mænd.”³²

Det ble her benyttet tre ulike betegnelser på hvem som skulle gi sitt samtykke: ”rigets bedste mænd”, ”prælaterne og rigets stormænd” eller tilsvarende og ”hele rigets samtykke på det førstkommende almindelige rigsmøde”, men da presisert at ”prælaterne og rigets stormænd” opptrådte på hele rikets vegne. Det henspiles her på to varianter av disse stormannsmøtene; ekstraordinære som kongen kalte inn til etter behov og ordinære, som ble avholdt årlig til fastsatt tid og sted. Ekstraordinære møter kunne det kalles inn til for eksempel i forbindelse med krig og andre spesielle situasjoner, som vanligvis ikke kunne vente til de årlige

³⁰ DD/DRB 2:8: nr. 177; DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 13, 20 og 37. ”(13.) *Item ut guerras contra aliquem inchoare non debeat nisi cum consilio et consensus prelatorum et regni pociorum. (...) (20.) Item ut burgenses libere utantur suis mercaturis absque aliquibus grauaminibus nouis et theloneis inponendis, et absque quacumque quota mercimoniorum suorum ducant extra regnum, que uendenda habuerint uel emenda, nisi ex rationabili causa et urgente necessitate rex de communi consensu meliorum super aliquibus non deducendis inhibitionem duxerit faciendam. (...) (37.) Item non inueniantur noue leges, nisi de consensu tocius regni in parlamento generali in proximo celebrando, in quo uidelicet parlamento liceat regi futuro de consilio prelatorum et meliorum regni supradictos articulos immutare (...).*”

³¹ DD/DRB 2: 9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 12, 16 og 46.

³² DD/DRB 2: 9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 44: “*Item expedicio naualis nullatenus edicetur, nisi urgens et euidentis necessitas ingruerit, et hoc de consilio episcoporum et meliorum regni fuerit ordinatum.*”

stormannsmøtene. Lovgivning skulle derimot finne sted på det førstkomende alminnelige riksmøtet, fordi lovgivning ikke hadde samme hast.

Kristian Erslev mente at det var en vesensforskjell på disse to variantene av stormannsmøter i den forstand at Danehoffet var en bredere sammensatt stormannsforsamling enn den som ble utgjort av "rikets beste menn" og tilsvarende, og at den sistnevnte betegnet en forløper til riksrådet, mens den førstnevnte ble betraktet som en forløper til herredagen, som oppstod på 1500-tallet.³³ Herman Schück har imidlertid vist for Sveriges del hvordan ulike begrep henspeilte på samme type stormannsforsamling, og at det var et uklart skille mellom en snevrere rådgiverkrets og bredere sammensatte møter inntil 1430-tallet.³⁴ Det kan også utelukkes at de to førstnevnte betegnelse henspeilte på kongens råd, fordi kongens rådgivere allerede i 1276 fremstod som en innsnevret gruppering som var skilt fra "rikets beste menn", da en lov ble gitt "af den højbaarne danske Konges Raadgivere og andre Rigets gode Mænd".³⁵ Erslev mente imidlertid at betegnelsen "gode menn" var noe annet enn "beste menn", og isolert sett foreligger det en forskjell i den forstand at "gode menn" var en videre betegnelse enn "beste menn". Begge variantene er likevel oversatt fra *melior* og tilsvarende på latin, og sammenstilt til "rikets gode menn" og "rikets beste menn". Derfor er det vanskelig å godta at betydningen skulle være så forskjellig som Erslev ville ha det til.³⁶ Således synes det på slutten av 1200-tallet å ha blitt trukket opp et skille mellom kongens rådgivere og de øvrige av "rikets beste menn", noe som også gjorde seg gjeldende i håndfestningen av 1320, der det ble slått fast at ingen tysker skulle ha sete i kongens råd (*concilium regni*).³⁷ På denne bakgrunn kan det slås fast at betegnelse som er brukt i håndfestningene av 1320 og 1326 når det gjaldt hvem som ha en samtykkende kompetanse ikke dreide seg om kongens råd, men om en bredere sammensatt stormannsforsamling i form av et hoff/parlament.

Hoffenes/parlamentenes kompetanse, som i henhold til håndfestningene av 1320 og 1326 innebar myndighet i lovgivning, krigsspørsmål og eksportforbud, hadde paralleller også i andre land. Prinsippet om at samtykke måtte innhentes i krigsspørsmål har en parallell i det engelske forfatningsdokumentet, *The new Ordinances* (1311),³⁸ samt i forfatningsdokumenter

³³ Erslev [1904] 1937: 195-207.

³⁴ Schück 2005: spesielt 27-44 og 110-129. Jvf. også hans behandling av ulike begrep om det svenske stormannsmøtet: 20-63.

³⁵ DRL indtil 1400: nr. 10; SHKO, Erik Klipping og hans sønner: 50. "per consiliarios illustris regis Danor[um] et ceteros meliores (...)."

³⁶ Jvf. Knut Helle som i sin gjennomgang av denne terminologien ikke opererer med en distinksjon mellom "gode menn" og "beste menn" (Helle 1972: 23-37).

³⁷ DD/DRB 2:8: nr. 176, artikkel 14; P. J. Jørgensen 1940: 484-489; Jvf. Schuck 2005: 27-34. Schück viser hvordan tilsvarende skjedde i Sverige på samme tid.

³⁸ *English Historical Documents*: vol. III, nr. 100.

fra kongerikene Leon (1188) og Aragon (1283) på Den iberiske halvøy.³⁹ Samtykke til lovgivning hadde på sin side også paralleller i rikene på Den iberiske halvøy, der det ble innført i Catalonia i 1283.⁴⁰ Lovgivning er det mest kompliserte kompetanseområdet, og det bør være interessant å drøfte hvorfor det skjedde en endring i synet på dette fra 1282 til 1320.

Den konservative holdningen til loven i håndfestningen av 1282, som innebar at lovene fra kong Valdemars tid skulle bli stående uforandret,⁴¹ ble ikke etterlevd, og en rekke nye forordninger ble utstedt de påfølgende årene med gode menns råd.⁴² Håndfestningen av 1320 fulgte opp i tråd med dette, og uttrykte dermed et noe mer positivt syn på lovendringer: ”Fremdeles at han i alt skal overholde kong Valdemars love, og hvis der findes en mangel i disse [lovene], skal den utfyldes af rigets kyndige mænd”.⁴³ Lovene fra kong Valdemars tid var dermed ikke nødvendigvis ansett som perfekte lenger, men fremdeles lå en restriktiv holdning til lovendringer til grunn:

”Fremdeles må der ikke findes på nye love, undtagen med hele rigets samtykke på det førstkommende almindelige rigsmøde, ved hvilket møde den nye konge efter råd af prælaterne og rigets bedste mænd kan ændre ovennævnte artikler, svække eller styrke, skærpe eller også mildne dem, således som det skønnes at tjene kronens og rigets vel (*utilitatati reipublice*) og ære og statens tarv.”⁴⁴

Fra å være avvisende til behovet for lovendringer i 1282, skjedde det således en utvikling der lovendringer ble sett på som noe som i gitte tilfeller var ønskelig forutsatt at de ble innført etter foreskrevet prosedyre. En lovendring kunne ut fra håndfestningens formuleringer innebære både endring av eksisterende lovbestemmelser og innføring av nye bestemmelser, samt også å endre håndfestningsbestemmelsene. Tilsvarende ble slått fast også i håndfestningen av 1326.⁴⁵ Kan denne endringen til et mer positivt syn på lovendringer være influert av tidens politiske tenkning?

Det synet på lov som lå til grunn for den konservative holdningen til lovene og avvisningen av lovendringer i håndfestningen av 1282, finner ikke støtte i middelalderens

³⁹ Proctor 1980: 51; Marongiu 1968: 73.

⁴⁰ Marongiu 1968: 68-69; Callaghan [1975] 1983: 441.

⁴¹ DD/DRB 2:3; nr. 45; DRL indtil 1400: nr. 13, artikkel 5. Se kapittel 2, *Konge under lov i politisk tenkning*.

⁴² DRL indtil 1400: nr. 14-21; Vogt 2008: 8-9.

⁴³ DD/DRB 2:8; nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 27. ”*Item ut omnio conseruet leges Woldemari regis, et si quis in eis inueniatur defectus, per discretos regni suppleatur.*”

⁴⁴ DD/DRB 2:8; nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 37. ”*Item non inueniantur noue leges, nisi de consensu tocius regni in parlamento generali in proximo celebrando, in quo uidelicet parlamento liceat regi futuro de consilio prelatorum et meliorum regni supradictos articulos immutare, diminuere uel augere, grauare uel eciam alleuiare, secundum quod profectui et honori corone et regni ac utilitati reipublice uiderit expedire.*”

⁴⁵ DD/DRB 2:9; nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 46.

politiske tenkning. Allerede Augustin slo fast at verdslige lover rettferdig kunne forandres,⁴⁶ og den fornyede interessen for studiet av romerrett la på 1100-tallet grunnlaget for forestillingen om kongen som lovgiver gjennom utsagnet ”det fyrsten beslutter har lovs kraft (*quod principi placuit...*)”.⁴⁷ Verken de romerrettslige samlingene eller middelalderlige tolkninger av dem betraktet de menneskelige lovene som uforanderlige. Thomas Aquinas drøftet problemstillingen om hvor vidt menneskelige lover burde forandres eller ikke i *Summa theologica*, og konkluderte med at lovendringer burde gjennomføres dersom de var til stor nytte for fellesskapets eller samfunnets vel (*communi utilitati*) eller av nødvendighetshensyn. Lovendringer burde imidlertid i følge Thomas ikke gjennomføres for å sikre hvilke som helst forbedringer, ettersom lover får sin kraft gjennom skikk og bruk,⁴⁸ og dermed inntok han et noe restriktivt syn på lovendringer. Bruken av begrepet *utilitas* i betydningen vel eller velferd går dermed igjen i både *Summa theologica* og i den danske håndfestningen av 1320, men riktignok med en språklig nyanse. Mens Thomas Aquinas opererte med fellesskapets eller samfunnets vel (*communi utilitati*), anvendte den danske håndfestningen rikets vel (*utilitati reipublice*). Denne nyansen i begrepsbruken innebar imidlertid ingen realitetsforskjell med hensyn til betydningen. Et noe mer positivt syn på lovendringer hadde Petrus de Alvernia, som har blitt kalt Thomas Aquinas sin mest lojale etterfølger, i sin kommentarutgave av og spørsmålsutgave til Aristoteles *Politikken*.⁴⁹ Der fremhevet han betydningen av å endre loven, og understreket at dersom et manglende samsvar mellom fornuft og lov ble avdekket, måtte kongen ta initiativ til en lovendring.⁵⁰ Formuleringene i håndfestningene av 1320 og 1326 samsvarer i stor grad med lovteorien til Thomas Aquinas,⁵¹ men var muligens noe mer på linje med synspunktene til Petrus de Alvernia når det gjaldt et litt mer positivt syn på lovendringer.

Hvem skulle så være i besittelse av den lovgivende myndigheten? Ut fra formuleringene i håndfestningen av 1320 ser det ut til at det var ”rigets kyndige mænd (*discretos regni*)” som skulle utforme lovforslag, som deretter skulle behandles på det årlige, ordinære hoffet/parlamentet før kongen med dets samtykke kunne godkjenne dem. Konge og

⁴⁶ *De libero arbitrio*: I, 6.

⁴⁷ Carlyle 1903-36: vol. I, 64-65; Stein [1988] 2003: 46-47.

⁴⁸ *Summa theologicae*: IaIIae 97, artikkel 1-2.

⁴⁹ Om Petrus de Alvernia, se Blythe 1992: 77-91; Flüeler 1992a: 29-34.

⁵⁰ Blythe 1992: 87.

⁵¹ Jvf. Øyrehagen Sunde 2005: 159-161. Jørn Øyrehagen Sunde knytter ikke Thomas Aquinas opp til de danske håndfestningene, men sammenligner hans lovteori opp mot den norske landsloven og byloven. Kjernen i lovteorien til Thomas Aquinas er, slik han oppfatter den: ”*Det er lovgjevar som skal tolka lov, fylla lovtomme rom og dispensera frå ordlyden i lova.*” Øyrehagen Sunde konstaterer at dette ikke er i tråd med rettskildelæren i den norske lovgivningen på 1270-talet. Derimot samsvarer det fullstendig med de danske håndfestningene av 1320 og 1326.

hoff/parlament utgjorde således den lovgivende myndighet i den forstand at ingen av partene kunne gjennomføre lovgivning uten den andres samtykke. I henhold til *Jyske lov* var det kongen som skulle gi lovene, og landet som skulle godkjenne dem på landstingene.⁵² Det var dermed ikke noe nytt prinsipp at lovgivning krevde godkjennelse av innbyggerne eller deres representanter. Sammenlignet med *Jyske lov* tonet imidlertid håndfestningsbestemmelsene ned kongens personlige rolle i lovgivningen. Det grunnleggende nye i lovgivningsbestemmelsen i håndfestningen av 1320 var likevel at prinsippet om det ordinære, årlige hoffet/parlamentet som et rikslovgivende organ ble slått fast. Prinsippet ser imidlertid ut til å ha samsvart med praksisen forut for håndfestningen.⁵³ Selv om hoffet/parlamentet som rikslovgivende organ og betoningen av at kyndige menn skulle utforme lovforslag innebar at kongens rolle som lovgiver formelt ble noe svekket, innehadde kongen fremdeles en lovgivende kompetanse i den forstand at han kunne legge ned veto. I realiteten fortsatte trolig fremdeles kongen også med å ha en viktig rolle i forberedelsesfasen i lovgivningsprosessen.

Reflekterer dette også en endring politiske tenkningen? Dualismen i *Jyske lov* mellom kongens rolle som lovgiver og folkets godkjennelse hadde klare paralleller til romerrettslige prinsipper. På den ene siden ble det i *Corpus Iuris Civilis* fast at ”det keiseren beslutter har lovs kraft, fordi folket har overført sin makt og myndighet til ham” (*lex regia*), mens det i en annen privatrettslig sekvens ble slått fast at ”det som berører alle, skal godkjennes av alle”.⁵⁴ Juristen Gratian av Bologna tolket dette på midten av 1100-tallet slik at lover ble etablert gjennom kunngjøring, men først gyldig etter å ha blitt godkjent av folket.⁵⁵ De fleste juristene i kanonisk rett på 1200-tallet hevdet imidlertid at kongen selv hadde lovgivende autoritet, men stilte som kriterium at en lov måtte være fornuftig og til det felles beste.⁵⁶ Den romerrettslige juristen Azo hevdet at både keiseren og folket som helhet (*universitas*) hadde lovgivende myndighet, noe som senere ble karakterisert som ”dobbelt suverenitet”.⁵⁷ Praksisen i Danmark på 1200-tallet synes å ha vært en forening av de to romerrettslige prinsippene i samsvar med Gratiens tolkning. Håndfestningsbestemmelsen av 1320 representerte imidlertid noe nytt, og var i realiteten helt på linje med Azo sin romerrettslige tolkning. Det vil være interessant å sammenligne dette med tidens øvrige politiske tenkning.

⁵² *Danmarks gamle love*: II, *Jyske lov*, fortalen: 135; *Danmarks gamle landskabslove*: III, s. 1-2; P. J. Jørgensen 1940: 33-44.

⁵³ DRL indtil 1400: nr. 14-20; P. J. Jørgensen 1940: 49-50.

⁵⁴ ”*Quod principi placuit, legis habet vigorem utpote cum lege regia, quæ de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.*”. Jvf. Carlyle 1903-36: vol. I, 64-65; Stein [1988] 2003: 46-47; ”*Quod omnes tangit ab omnibus comprobetur.*”. Jvf. Post 1964: 163-180; Marongiu 1968: 33-37.

⁵⁵ Pennington [1988] 2003: 424.

⁵⁶ Pennington [1988] 2003: 428-429.

⁵⁷ Tierney [1982] 2008: 57-58.

Thomas Aquinas behandlet spørsmålet om hvem som skulle gi lovene, og bidro til å modifisere den tradisjonelle oppfatningen noe:

”Lov, slik passende kalt, ser først og fremst til å innrette ting til det felles beste. Men å innrette noe til det felles beste er hele samfunnets oppgave, eller noen som handler på vegne av hele samfunnet. Derfor er å lage lover enten hele samfunnets oppgave, eller det tilhører den offentlige personen som har ansvar for hele samfunnet, for, som i alle ting, innretningen av noe til en slutt er saken til han som slutten tilhører.”⁵⁸

Samfunnets rolle i lovgivning ble dermed styrket, noe som også ble underbygd i en senere sekvens. Aquinas viste til at det fantes samfunn som var frie og samfunn som ikke var det, og knyttet dette til lovgivning:

”(…) et fritt samfunn besitter retten til å innføre dets egne lover, samfunnets samtykke i overholdelsen av en viss sedvane har større verdi enn herskerens autoritet, hvis makt til å innføre lover avledes fra det faktum at han representerer samfunnet. I dette tilfelle er det åpent for hele samfunnet, men ikke til enkeltindivider å etablere en lov.”⁵⁹

Aquinas foretrakk frie samfunn, og mente dermed at det var folket som skulle etablere lover, eller eventuelt at folket delegerte dette til noen, hvilket i så fall ville være til en representativ forsamling, eller eventuelt til fyrsten som samfunnets representant. I følge Aquinas var dermed folket utgangspunktet for lovgivningen, mens det er mer uklart hvordan han i praksis så for seg en lovgivningsprosess.⁶⁰ Nedtoningen av kongens rolle som lovgiver til fordel for hoffets/parlamentets kompetanse i håndfestningene av 1320 og 1326 harmonerer således med synet til Aquinas på lovgivning.

Hoffet/parlamentet ble tillagt en lovgivende myndighet, men synes ikke å ha vært opptatt av å tilegne seg den bevilgende. Skatte- og avgiftspolitikken var imidlertid viktig for aristokratiet, og håndfestningene bærer preg av at det viktigste prinsippet var å hindre innføringen av nye skatter, samt å fjerne relativt nyinnførte skatter. Det ble således i

⁵⁸ *Summa theologiae*: I-IIae 90, artikkel 3. “*Respondeo dicendum quod lex proprie, primo et principaliter respicit ordinem ad bonum commune. Ordinare autem aliquid in bonum commune est vel totius multitudinis, vel alicuius gerentis vicem totius multitudinis. Et ideo condere legem vel pertinet ad totam multitudinem, vel pertinet ad personam publicam quae totius multitudinis curam habet. Quia et in omnibus aliis ordinare in finem est eius cuius est proprius ille finis.*”

⁵⁹ *Summa theologiae*: I-IIae 97, artikkel 3. “*Si enim sit libera multitudo, quae possit sibi legem facere, plus est consensus totius multitudinis ad aliquid observandum quem consuetudo manifestat, quam auctoritas principis, qui non habet potestatem condendi legem, nisi in quantum gerit personam multitudinis. Unde licet singulae personae non possint condere legem, tamen totus populus legem condere potest.*”

⁶⁰ Jvf. Finnis 1998: 262-266.

håndfestningen av 1320 slått fast at ”borgerne frit kan udøve deres købmandsskab uden pålæg af nye byrder og told”, og at bøndene ikke skulle pålegges ”uvante skatter og byrder”. Videre ble det slått fast at ”de nyligt pålagte byrder, alle som een, fremtidig ikke må opkræves, (...) som er blevet pålagt og opfundet efter kong Valdemars død”.⁶¹ Dette innebar at regjeringstiden til kong Valdemar Sejr (r. 1202-41) representerte status quo som en slags idealtilstand, som målsetningen var å opprettholde. Skattepolitikken henger for så vidt sammen med bestemmelsen om hoffets/parlamentets kompetanse i krigsspørsmål, fordi krigføring var kostbart og ofte medførte tung skattelegging, noe som ikke minst hadde gjort seg gjeldende i Erik Menveds regjeringstid forut for håndfestningen av 1320. Krigføring kunne riktignok også gi stormennene som deltok inntekter i form av krigsbytte og belønning dersom den gikk bra, men det var de negative erfaringene knyttet til krigføring stormennene satt med i 1320.⁶² Ved å få myndighet i krigsspørsmål fikk dermed hoffet/parlamentet på sett og vis også indirekte innflytelse over ekstraordinær beskatning i forbindelse med krigføring. Kan myndigheten i krigsspørsmål også ha en parallell i tidens politiske tenkning? I følge både Augustin og Thomas Aquinas hadde ikke privatpersoner rett til å erklære krig, men fyrsten skulle ha en slik myndighet som offentlig person med ansvaret for samfunnets sikkerhet.⁶³ Dermed gikk håndfestningsbestemmelsen om myndigheten i krigsspørsmål lenger enn tidens politiske tenkning ved at monarkens avgjørelsesmyndighet ble delt med en bredere forsamling.

Hoffets/parlamentets kompetanse var således innskrenket til lovgivning, krigsspørsmål og eksportforbud. En omfattende beslutningsmyndighet ble dermed ikke tillagt det aristokratiske organet, men likevel var dette sentrale punkter. I seg selv er også prinsippet om at kongen ikke hadde full beslutningsmyndighet innenfor alle områder sentralt, fordi det innebar en maktdeling. Håndfestningenes oppgradering av hoffet/parlamentet innebar dessuten at det verdslige aristokratiet og kirkens fremste menn fikk en politisk arena der de kunne opptre som politiske aktører som representerte riket i et mer selvstendig forhold til kongen enn tidligere.

Dette må forstås på bakgrunn av den politiske utviklingen forut for utstedelsen av de to håndfestningene. Erik Menveds regjeringstid (1286-1319) var preget av en svært ambisiøs

⁶¹ DD/DRB: 2:8, nr. 177; DRL indtil 1400: nr. 22. Artikkel 20, 25 og 31. ”*Item ut burgenses libere utantur suis mercaturis absque aliquibus grauaminibus nouis et theloneis inponendis (...). Item per aduocatos regis tallie et grauamina inconsueta eis minime inponantur. (...) Item ut omnia et singula grauamina noiter inposita amodo non petantur, uidelicet plogpænigh, gulkorn, thelonea aut alia quecumque post mortem regis Woldemari inposita et inuenta.*”

⁶² Jvf. Christensen 1945: 105-108; Olesen 2000: 40-41.

⁶³ *Summa theologiae*: IIaIIae 40, artikkel 1.

utenrikspolitikk, som inkluderte ekspansjonsforsøk i Nord-Tyskland, militær innblanding i svenske forhold og strid med Norge. Dette var kostbart og førte til en tung skattelegging med bonde- og stormannsopprør som konsekvens i 1312-13.⁶⁴ Selv om opprøret ble slått ned, hadde kong Eriks utenrikspolitikk langt på vei mislyktes. Konsekvensen var økonomiske problemer, og kongen ble dermed tvunget til å pantsette en rekke borger og len til innenlandske og holsteinske stormenn i det som har blitt karakterisert som en føydaliseringssprosses.⁶⁵ Trolig var realitetene mindre dramatiske, men kong Erik hadde likevel svekket sin stilling da han døde i 1319.⁶⁶ Bestemmelsen om at hoffet/parlamentet skulle inneha en samtykkende myndighet i krigsspørsmål, må forstås på bakgrunn av erfaringene fra Erik Menveds regjeringstid som hadde vist at krigsspørsmål burde ha en bredere forankring. Når det derimot gjelder lovgivningsbestemmelsen, er det vanskelig å spore noen misnøye med kong Erik Menveds lovgivning. Den synes også å ha skjedd med stormennenes medvirkning.⁶⁷ På dette punktet må håndfestningsbestemmelsene dermed dels forstås innenfor en idépolitisk ramme og dels som en kodifisering og presisering av gjeldende praksis.

Utgangspunktet var ikke det beste da Erik Menveds bror, Kristoffer, ble valgt til konge. *Sjællandske krønike* beretter følgende om det danske kongevalget i 1320 og valghåndfestningen:

”Christoffer blev taget til konge, efter at rigsforsamlingen [*communitas regni*] først havde forelagt ham adskillige artikler og afkrævet ham ed på at han ville holde dem. Alle nye borge blev straks revet ned, som der stod i en af artiklerne.”⁶⁸

Verken *Sjællandske krønike* eller de danske annalene inneholder noen tegn til konflikt rundt kongevalget, men at kongevalget muligens var omstridt gikk frem av *Detmars krønike* fra Lübeck. Av den fremgår det at kong Erik Menved på sitt dødsleie i 1319 kalte sine menn til seg, og frarådet dem å ta sin bror, den landsfordrevne Kristoffer, til konge, fordi han i så fall ville bringe riket til fordervelse.⁶⁹ Årsaken til at kong Erik ikke ønsket at hans bror skulle etterfølge ham som konge var at Kristoffer hadde intrigert mot ham og støttet hans

⁶⁴ Om opprøret, se K. Rasmussen 1988: 110-137.

⁶⁵ Christensen 1945: 143-178, spesielt 177; Jvf. Paludan 1977: 455-459.

⁶⁶ Leegaard Knudsen 2012: 286-290.

⁶⁷ DRL indtil 1400: nr. 18-20.

⁶⁸ *Sjællandske krønike*: 1320; *Danmarks middelalderlige annaler*: Chronica Sialandie, 1320. ”*Christophorus receptus est in regem propositis sibi prius a communitate regni pluribus articulis et exacto ab eo iuramento super illis seruandis. Omnia noua castra statim destructa sunt, sicut continebatur in uno articulo.*”

⁶⁹ *Detmar-Chronik*: nr. 507, s. 438; Jvf. oversettelse i SHKO, Erik Klippings og hans sønner: 244.

motstandere i den nordiske maktkampen frem mot 1320.⁷⁰ Kong Eriks menn fulgte imidlertid ikke hans formaning på dødsleiet, og medvirket til at Kristoffer ble valgt til ny konge. Blant de menn som var Kristoffers medutstedere av håndfestningen av 1320 var det en betydelig kontinuitet av menn som også hadde vært sentrale i kretsen rundt Erik Menved.⁷¹ Årsaken til dette er noe uklar, men trolig skyldes det at stormennene tross alt foretrakk Kristoffer fremfor det eneste tenkbare alternativet, hertug Erik av Slesvig, som var oldebarn av kong Abel (r. 1250-52). Den omfattende håndfestningen som Kristoffer måtte forplikte seg på kan også illustrere at det var knyttet betydelig usikkerhet til Kristoffers tronkandidatur, noe som i så fall kan bidra til å forklare de presiseringer som ble gjort i håndfestningen av 1320 sammenlignet med håndfestningen av 1282.

Tilsvarende må kong Valdemar III's håndfestning av 1326 forstås på bakgrunn av kong Kristoffers regjering. I stedet for å gjøre forsøk på gradvis å styrke sin maktstilling innenlands, satte Kristoffer alt inn på å gjenoppbygge makten ved å videreføre sin brors ambisiøse utenrikspolitikk, noe som medførte økt beskatning og brudd på håndfestningsbestemmelser.⁷² Dette går frem av den mer eller mindre offisielle redegjørelsen som ble utstedt av en rekke danske stormenn i forbindelse med at hertugdømmet Jylland ble gitt i forlening til grev Gerhard av Holstein:

”Vi erkender med dette Brev (...), at da Kristoffer, de Danskes fordums Konge, ikke ihukommende sin Frelse gikk imod sin Ed, som han havde aflagt paa at overholde Kongeriget Danmarks Love og Ret, og sank saa dybt i Ondskab, at han ikke blot nedbøjede Rigets fornemme, men ogsaa den ulyksalige Almue af begge Køn med Skattepaalæg, almindelige og overordentlige Arbejdsydelser og utallige andre forskellige Prøvelser og – hvad der er desto afskyeligere – berøvede Kirkerne og Kirkens Mænd deres Indtægter (...).”⁷³

Jyske krønike (Chronica Jutensis) underbygger den offisielle redegjørelsen med supplerende opplysninger, og omtalte kong Kristoffer slik:

⁷⁰ DD/DRB: 2:6, nr. 52 og 53; Rosén 1939: 124-127; Mohlin 1960: 101-147; Hørby 1989: 173-175; Bagge 2007: 11.

⁷¹ Prange 1959-61: 165-167.

⁷² Om Kristoffer II sin regjeringstid, se Mohlin 1960; Paludan 1977: 457, 469 og 507-508; Hørby 1989: 189-193; Skyum-Nielsen 1994: 224-231.

⁷³ DD/DRB: 2:9, nr. 304. “*Tenore presentium recognoscimus astando protestantes/ quod cum Cristoforus Danorum quondam rex proprie salutis sue inmemor contra iuramentum suum pro legibus et iuribus regni Dacie conseruandis prestitum ueniens/ in profundum malum descendens/ adeo/ ut non regni nobiles solum/ uerum etiam personas humiles et miserabiles utriusque sexus/ exactionibus/ angariis/ perangariis/ ceterisque uariis et innumeris castigationibus affligeret/ et quod magis horrendum est/ ecclesias/ ecclesiasticas personasque suis redditibus spoliaret/ (...).*”

”Han øvede ingen ret, men utøvde heller tyranni; han sagde ikke et sandt ord, men var overmåde falsk. Han beskattede folket tungt, og stormændene tog han ganske uden forskel til fange eller gjorde dem fredløse. Derfor var ingen sikre for ham, var de end nok så trofaste.”⁷⁴

Kristoffer ble således fremstilt som en tyrann som utøvde et vilkårlig styre som ikke bare brøt med håndfestningen og den éd han hadde avlagt, men som også resulterte i undertrykkelse, utbytting og lovløse tilstander der ingen kunne kjenne seg trygge. Et ledd i dette var også økt skattelegging i følge disse kildene til Kristoffer IIs regjering. På en slik bakgrunn var det ikke overraskende at kong Kristoffer fikk en storstilt mobilisering mot seg. Det er likevel mulig at disse kildene innholdt overdrivelser i kritikken mot Kristoffer II for å legitimere at han ble avsatt. Det faktum at han tross alt ble gjeninnsatt fire år senere kan muligens tyde på det.⁷⁵

Opprørerne mot Kristoffer bestod hovedsakelig av stormenn fra Jylland og Fyn, og inkluderte dessuten den avsatte marsken Ludvig Albrechtsen og de holsteinske grevene Gerhard og Johan, som var støttespillere til arvingen av hertugdømmet Sønderjylland, den unge Valdemar Eriksen. Sistnevnte var også opprørernes tronkandidat. Det verdslige aristokratiet på Sjælland og i Skåne synes derimot å ha vært tro mot Kristoffer til å begynne med. Hans sønn, Erik, ledet de kongelige troppene, som også inkluderte tyske leiesoldater, mot opprørerne, men mislyktes. Erik ble tatt til fange sammen med de tyske leiesoldatene, mens danskene fra Sjælland og Skåne synes å ha gått over til opprørernes side. Senere var det menn fra Sjælland og Holstein som innledet en beleiring av Vordingborg, der kong Kristoffer oppholdt seg. Etter hvert ble det inngått en avtale, som innebar overgivelse av borgen mot fritt leide. Kong Kristoffer seilte da bort med sine skip, og endte etter et mellomspill på Falster i landflyktighet i Tyskland.⁷⁶ Den umyndige Valdemar Eriksen, arvingen til hertugdømmet Sønderjylland, som var av den andre grenen av kongehuset, abelsslinjen, ble deretter valgt til konge i 1326. I likhet med sin forgjenger måtte Valdemar i den forbindelse avgi en vidtgående håndfestning, der kongemakten ble innskrenket, blant annet gjennom en maktedeling med aristokratiet. Dette skyldes i stor grad de negative erfaringene med forgjengeren og den svake stillingen hans kongedømme hadde, da han som barn ble valgt til konge.

⁷⁴ *Jyske krønike*: s. 40; *Danmarks middelalderlige annaler*: Chronica Jutensis, s. 293. ”*Hic nullam iusticiam fecit, sed magis tyrannidem exercuit; ueritatem in uerbis non habuit; sed nimis lubricus fuit. Communitatem grauius taliauit; nobiles indifferenter cepit uel proscriptis. Propter quod nullus, quantumcunque sibi fidelis, de se securus erat.*”

⁷⁵ Jvf. Jan Kanstrups fremstilling av begivenhetene 1326-1330 (Kanstrup 1973: 1-19).

⁷⁶ *Sjællandske krønike*: 1326; *Danmarks middelalderlige annaler*: Chronica Sialandie, 1326.

Blandingskonstitusjon

Hva innebar så maktdeelingen mellom kongen og aristokratiet, representert ved hoffet/parlamentet, som kom til uttrykk i håndfestningene av 1320 og 1326? Den formelle maktdeelingen kan vanskelig forstås som noe annet enn en betydelig forfatningsendring fra et mer rendyrket monarki til et svakere monarki med et sterkt aristokratisk innslag. Bakgrunnen for dette kan ikke bare forstås på bakgrunn av den politiske utviklingen, men bør også sees i sammenheng med tidens politiske tenkning.

Kanonisk rett og kirkelig praksis spilte ikke bare en rolle i forhold til utviklingen av representative forsamlinger,⁷⁷ men også når det gjaldt en forfatningsutvikling basert på maktdeling. Utgangspunktet var igjen de romerrettslige konseptene *universitas* (korporasjon) og *quod omnes tangit...* (det som berører alle, skal godkjennes av alle). Det førstnevnte ble utviklet til en korporasjonslære, som innebar at medlemmene av kirkesamfunnet utgjorde en korporasjon, noe som overført til verdslige riker innebar at folket utgjorde en korporasjon. Korporasjonslæren kunne anvendes også på andre nivåer innenfor både kirken og verdslige politiske enheter. Med utgangspunkt i denne kunne det utvikles teorier om forholdet mellom hersker og undersåtter, og *quod omnes tangit* ble et sentralt element i slike teorier.⁷⁸ Utgangspunktet for de kanoniske juristene var imidlertid ikke disse abstrakte romerrettslige begrepene, men snarere reelle problemstillinger i tilknytning til spørsmålet om hva som skulle skje dersom en pave feilet. Rundt 1200 var det enighet blant kanoniske jurister om at en enkelt pave kunne feile og til og med i ytterste konsekvens være en kjetter, mens det samtidig ble vektlagt at troen til hele kirken aldri kunne feile. Etersom pavene ikke var å anse som ufeilbarlige, trengte man dermed et annet instrument for å representere hele kirken i trosspørsmål. For de kanoniske juristene rundt 1200 var svaret et generalkonsil, som i følge blant andre Johannes Teutonicus skulle stå over paven i slike spørsmål, samt i spørsmål vedrørende kirkens generelle tilstand. En konsekvens av dette ble en betraktning av at når paven handlet sammen med konsilet, var han større enn når han handlet alene.⁷⁹ I følge den romerrettslige juristen Azo, var herskeren i tråd med dette større enn hvert individ, men mindre enn korporasjonen av alle individene som helhet.⁸⁰ Ideen om generalkonsilets rolle i kirken ble videreutviklet av Jean Quidort og Guilielmus (Wilhelm) Durantis (den yngre) på begynnelsen av 1300-tallet. Sistnevnte mente at paven skulle være underordnet

⁷⁷ Se kapittel 2, *Representasjonskonseptet i politisk tenkning*.

⁷⁸ Tierney 1966: 11-13; [1982] 2008: 19-25; Jvf. Pennington [1988] 2003: 443-447..

⁷⁹ Tierney 1966: 11-12; [1982] 2008: 13-19; [1983] 1997: 26; Jvf. Sigmund 1963: 79.

⁸⁰ Tierney [1982] 2008: 26.

generalkonsilet ikke bare i trosspørsmål, men at generalkonsilet skulle utstyres med tilstrekkelig myndighet til å kunne kontrollere styret av kirken, blant annet i lovgivning, under henvisning til *quod omnes tangit...*⁸¹

Korporasjonslæren ble på andre halvdel av 1200-tallet tatt noen skritt videre av tidens ledende jurist i kanonisk rett, Hostiensis (d. 1271). Han fremhevet at kardinalene utgjorde en korporasjon, og hevdet at Kristus hadde gitt den romerske kirken full makt (*plenitudo potesta*), men at denne ikke var overført til paven alene. Snarere skulle full makt i følge Hostiensis bli gitt til kirkens korporative organ som ble utgjort av paven og kardinalkollegiet i fellesskap.⁸² Korporasjonslæren ble også anvendt på de lavere nivåene i kirkens styresett. For eksempel utgjorde en biskop og hans domkapittel en korporasjon, noe som innebar at en biskop skulle opptre med samtykke eller råd fra sitt kapittel. På 1200-tallet ble dette spesifisert i forhold til hva en biskop hadde myndighet til på egen hånd, og hva som krevde kapitlets samtykke. Igjen var det Hostiensis som bidro til å tydeliggjøre hva dette innebar. Han mente at en biskop ikke trengte kapitlets samtykke i ordinære kirkesaker, men at et slikt samtykke var nødvendig i saker som berørte kapitlets rettigheter. Videre hevdet Hostiensis at biskopen var ansvarlig for sine eventuelle skadelige handlinger.⁸³ Således var styret i de enkelte bispedømmene også basert på en maktdeling.

Brian Tierney har argumentert overbevisende for at teoriene til kanoniske jurister om styresett og kirkelig praksis influerte den mer verdslige politiske tenkningen og politisk praksis i europeiske kongedømmer.⁸⁴ Resultatet av de kanoniske juristenes arbeider hadde i følge Tierney også klare likhetstrekk med den verdslige blandingskonstitusjonen, noe som også eksplisitt ble fremhevet av konsiliære tenkere på slutten av 1300- og første del av 1400-tallet. Klare likhetstrekk mellom verdslige og geistlige styresett forelå imidlertid allerede på andre halvdel av 1200-tallet. De kirkelige institusjonene pave – kardinalkollegium – generalkonsil hadde sine verdslige paralleller i konge – råd – parlament.⁸⁵

Forut for den danske forfatningsendringen skjedde det også et vendepunkt i den politiske tenkningen, som følge av gjenoppdagelsen og oversettelsen til latin av Aristoteles sine politiske verker *Etikken* og *Politikken* på midten av 1200-tallet. Aristoteles fremhevet at det var tre gode styreformer som var innrettet for det felles beste. Disse var i rangert

⁸¹ Om den konsiliære tenkningen til Jean Quidort og William Durant, se Tierney 1955: 157-219; Fasolt [1991] 2002; Jvf. Sigmund 1963: 80-89.

⁸² Tierney [1982] 2008: 85-86.

⁸³ Tierney 1955: 122-124; Jvf. Gallagher 1978: 113-117; Pennington [1988] 2003: 447.

⁸⁴ Tierney 1966: 1-17; [1983] 1997: 25-30; Jvf. Oakley 1983: 314-315 og 335.

⁸⁵ Tierney [1982] 2008: 87-92; Jvf. Pennington [1988] 2003: 447-449.

rekkefølge monarki, aristokrati og *politia*. I følge Aristoteles var sistnevnte en form for konstitusjonelt styre, som var en fusjon av oligarki og demokrati (to av de tre dårlige styreformene han opererte med), der innbyggernes innflytelse avhang av økonomi og rang.⁸⁶ Med denne opplistingen åpnet Aristoteles opp for en grundig drøfting av hva som var det beste styresettet, noe som også dannet utgangspunktet for middelalderforfattere, som var influert av ham. Selv om Aristoteles med sin opplisting av gode og dårlige styresett åpnet opp for mange ulike konklusjoner, var monarkiet for rotfestet i de europeiske kongedømmene til at det i seg selv ble utfordret i noen særlig grad av middelalderforfattere. En konsekvens var imidlertid en åpning for en vurdering av aristokratisk og folkelig medvirkning i styret. Dette fordi Aristoteles sterkt fremhevet kvalitetene til et aristokrati som styreform og også de positive sidene ved folkelig deltagelse. En forutsetning for dette var hans viktige betraktning av mennesket som et politisk vesen.⁸⁷

Dette ble gjentatt av blant andre Thomas Aquinas, som i likhet med Aristoteles hevdet at monarki var det beste styresettet, fordi det blant annet best sikret fred og det felles beste.⁸⁸ Mens Aristoteles bare mente at monarki var å foretrekke når det var en person eller en familie som overgikk alle andre i fremragende dyder, og dermed kunne ha en tilnærmet eneveldig makt, noe som imidlertid sjelden var tilfelle,⁸⁹ utformet Aquinas det ideelle styresettet på en annen måte. Ettersom mennesket var å anse som et politisk vesen, måtte alle i følge Aquinas få en del i styret som skulle være til det felles beste innenfor monarkiets rammer, fordi dette ville sikre fred.⁹⁰ Dermed konkluderte han i sitt hovedverk *Summa theologiae* med at en blandingskonstitusjon var det beste styresettet:

”Derfor er den beste organiseringen av styresettet i en by eller et kongedømme oppnådd når en mann er valgt til å stå over alle i henhold til dyd; når han har under seg andre som styrer i henhold til dyd; og når et slikt styresett ikke desto mindre tilhører alle både fordi alle er berettiget til å velges i det og fordi det er valgt av alle. En slik *politia* er den beste formen for styresett fordi det er en mild blanding av monarki, fordi det er en mann øverst; av aristokrati, fordi det er styre av flere i henhold til dyd; og av demokrati, det er folkelig makt, fordi herskerne kan bli valgt fra folket og fordi det tilhører folket å velge herskere.”⁹¹

⁸⁶ *Etikken*: VIII, x; *Politikken*: III, 7 og IV, 8.

⁸⁷ *Politikken*: I, 2.

⁸⁸ *Summa theologiae*: IaIIae 105:1, artikkel 1; *De regimine principum* (Thomas Aquinas); *De potestate regia et papali*: 1 (Jean Quidort).

⁸⁹ *Etikken*: VIII, 10.1-2; *Politikken*: III, 13 og 17, samt VII, 14.

⁹⁰ *In libros politicorum*: bok I, 20; *Summa theologiae*: IaIIae 96.1, 105.1.1; *De regimine principum*: bok I, kap. 2.

⁹¹ *Summa theologiae*: IaIIae 105: 1, artikkel 1: ”*Unde optima ordinatio principum est in aliqua civitate vel regno, in quo unus praeficitur secundum virtutem qui omnibus praesit; et sub ipso sunt aliqui principantes*”

Blandingskonstitusjonen til Aquinas bestod således av at en mann skulle velges ut fra dyder til å lede over alle andre (monarki), andre skulle styre under han i henhold til dyder (aristokrati) og folket skulle velge herskerne (demokrati). Den folkelige medvirkningen var dermed begrenset til å velge herskere, men favoriseringen av valgkongedømme var likevel et viktig prinsipp. I tillegg til påvirkningen fra Aristoteles var Bibelens beskrivelse av det gamle israelske kongedømmet et ideal, som det ble vist til for å argumentere for en blandet konstitusjon.⁹² En blandingskonstitusjon var trolig ikke en fremmed tanke for Aristoteles heller, som argumenterte for at en slags blandet konstitusjon mellom aristokrati og demokrati var å foretrekke, dersom ingen overgikk alle andre i fremragende dyder.⁹³ Aquinas skilte seg imidlertid fra Aristoteles ved å favorisere en blandingskonstitusjon eksplisitt og innenfor rammene av monarkiet.

Hva innebar en slik blandingskonstitusjon? Det demokratiske elementet i den blandede konstitusjonen Aquinas foreslo, var begrenset til valget av konge, et prinsipp som var velkjent i Danmark. På lik linje med monarki ble aristokrati fremhevet som et dydsbasert element i en blandet konstitusjon. Fremhevingen av aristokratiets plass i statsstyret ved siden av kongemakten, under mottoet at et styre av flere var bedre enn av en, var noe helt nytt i middelalderen. Standpunktet til Aquinas, om å løfte frem aristokratiet ved siden av kongemakten i statsstyret, kunne appellere til både geistlige og verdslige stormenns realpolitiske interesser på tilsvarende måte som liberalismen og sosialismen senere appellerte til henholdsvis borgerskapet og arbeiderne. En mer formalisert deltagelse i statsstyret gjennom hoffets/parlamentets kompetanse kunne bety makt og innflytelse, og dermed en mulighet til å arbeide for standens felles interesser.

Synet til Aquinas på en blandingskonstitusjon som det beste styresettet fikk tilslutning fra hans intellektuelle etterfølgere i miljøet i tilknytning til Universitetet i Paris. I tur og orden

secundum virtutem; et tamen talis principatus ad omnes pertinet, tum quia ex omnibus eligi possunt, tum quia etiam ab omnibus eliguntur. Talis enim est optima politia bene commixta ex regno, in quantum unus praeest; ex aristocratia, in quantum multi principantur secundum virtutem; et ex democratia, id est potestate populi, in quantum ex popularibus possunt eligi principes, et ad populum pertinet electio principum.”

⁹² Det politiske synet til Thomas Aquinas har vært omdiskutert, men en betraktning av ham som tilhenger av en blandet konstitusjon må i dag betraktes som det rådende synet, jvf. f. eks.: Carlyle 1903-36: vol. V, 67-70 og 90-97; Gilson 1957: 328-332; Gilby 1958: 284-300, spesielt 294-295; Wilks [1963] 1964: 202-204; Tierney [1979] 1997: 1-9; [1982] 2008: 88-90; Blythe 1992: 39-59; R. Dyson 2003: 203-205. Andre har tidligere hevdet at Thomas var en rendyrket monarkist som ønsket et tilnærmet evigvarende kongedømme (se f. eks. McIlwain 1932: 329-333 og Morrall 1962: 78-79), mens andre igjen har ment at han manglet en tydelig posisjon i synet på styresett (f. eks. Gierke [1881] 1958: 151; Sabine [1937] 1961: 274; Myers and Wolfram 1982: 273-274). For en oppsummering av tidligere synspunkter med referanser, se også Blythe 1992: 40.

⁹³ *Politikken*: III, 7 og IV, 8; For syn på Aristoteles og blandingskonstitusjon, se f. eks. Blythe 1992: 18-24; Rowe 2000: 384-385.

fulgte andre intellektuelle opp med tilsvarende fremheving av blandete konstitusjoner som det beste styresettet. Blant disse gikk Petrus de Alvernia og Jean Quidort eksplisitt inn for en blandingskonstitusjon etter modell fra sitt forbilde,⁹⁴ men også Engelbert av Admont kan vanskelig forstås på en annen måte enn at han favoriserte blandingskonstitusjoner uten å være kategorisk i forhold til hvordan de skulle utformes.⁹⁵ I tillegg innebærer Ptolemeus av Lucca sin betraktning av den romerske republikken som den ideal, at han favoriserte en form for blandingskonstitusjon.⁹⁶ Således har Ptolemeus vanligvis også blitt betraktet som en republikaner,⁹⁷ men det finnes også relativistiske elementer i hans tenkning som ikke nødvendigvis avviser monarki som styreform.⁹⁸ En oppfatning av at en eller annen form for blandingskonstitusjon var å anse som det beste styresettet var således utbredt i intellektuelle miljøer på slutten av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet.⁹⁹ Blandingskonstitusjonen hadde på den ene siden røtter i kanonisk rett og kirkens organisasjon, og ble legitimert gjennom tolkninger av Bibelen. På den andre siden hadde blandingskonstitusjonen verdslige røtter tilbake til antikken representert ved den romerske republikken og tenkningen til Aristoteles, Cicero og Polybios. Disse to tradisjonene ble forent gjennom tenkningen til Thomas Aquinas.¹⁰⁰

⁹⁴ Den mest utbredte og rådende tolkningen av Jean Quidorts posisjon vedrørende statsstyret er å betrakte han som en tilhenger av en blandet konstitusjon (se f. eks. Scholz 1903: 323-331; Carlyle 1903-36: vol V, 79-80; Tierney [1982] 2008: 91-92; Pennington [1988] 2003: 448-449; Blythe 1992: 139-157). Thomas J. Renna har imidlertid argumentert mot dette, og karakteriserte i stedet Jean som en tilhenger av et rendyrket monarki for å få bedre samsvar mellom Philip IVs rojalistiske politikk og *De potestate regia et papali* (Renna 1974: 244-245, 259-261). Dette synet har imidlertid fått liten støtte. Jean tok i likhet med Thomas Aquinas utgangspunkt i en støtte til monarkiet, men understreket eksplisitt favoriseringen av en blandingskonstitusjon mellom monarki, aristokrati og demokrati enda tydeligere enn sin inspirasjonskilde. Jvf. Jean selv i *De potestate regia et papali*, kap. XIX, 35: "*Erant aliquo modo reges in quantum toti illi populo praeerant singulariter, quod est species regni. Non erat tamen regimen regium purum, eo quod commiscebatur aristocratiae, in qua plures dominantur secundum virtutem, et democratiae id est principatui populi, ut videbitur (...) erat melius puro regali saltem illi populo. Quia illum populum sibi eligerat ut peculiarem Deut. VII, et instituerat eis prius regimen melius puro regali, scilicet regimen mixtum (...)*." Om Petrus de Alvernia og blandingskonstitusjon, se Blythe 1992: 77-91.

⁹⁵ Blythe 1992: 118-138.

⁹⁶ *De regimine principum*: IV, 1 og 18-19; Blythe 1992: 92-117; Nederman and Sullivan 2008: 223-236. James M. Blythe tolker Ptolemeus eksplisitt inn i samme tradisjon som Thomas Aquinas når det gjelder blandingskonstitusjon innenfor monarkiets rammer i større kongeriker, men med en vektlegging av den romerske republikken som ideal. Cary J. Nedermans og Mary E. Sullivans utgangspunkt er mer ensidig Ptolemeus sin republikanisme med den romerske republikken som ideal, noe som innebar en blandingskonstitusjon, men ikke innenfor monarkiets rammer.

⁹⁷ McIlwain 1932: 335-338; E. Lewis 1954: vol I, 254-255; Davis 1975: 413; Skinner 1978: vol. I, 54; Nederman and Sullivan 2008: 223-240.

⁹⁸ Flere har tidligere tolket Ptolemeus ensidig som en relativist som ikke tok en klar stilling til hva som var det beste styresettet, og avviste dermed også Ptolemeus sin republikanisme (Carlyle 1903-36: vol. V, 72-74; Dunbabin 1965: 72-73). Mer nyansert er Antony Black som fremhever Ptolemeus sin republikanisme for bystater og hans relativisme for større politiske enheter (Black 1992: 122-123 og 139-143).

⁹⁹ Black 1992: 140; Blythe 1992: 5-7.

¹⁰⁰ Tierney [1982] 2008: 87-92.

Den danske håndfestningen av 1320 representerte et brudd med det rendyrkede monarkiet, slik det hadde fått sin utforming i høymiddelalderen. I stedet ble det i disse søkt å sikre aristokratiets medvirkning i riksstyret ikke bare gjennom årlige hoff/parlamentar, som innebar en kontrollfunksjon, men også ved at disse fikk beslutningsmyndighet innenfor avgrensede områder. Dessuten ble folket tillagt en rolle i forbindelse med valg av konge. Oppgraderingen av aristokratiets betydning representerer dermed innføring av en blandingskonstitusjon, som var i tråd med anbefalingene til Thomas Aquinas og de fleste etterfølgerne hans i kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles. Det er mulig at politisk tenkning i den aristoteliske tradisjonen influerte dette, men det var også mulig å gjennomføre tilsvarende med utgangspunkt i kanonisk rett med kirkens organisasjon som forbilde. Formaliseringen av hoffets/parlamentets myndighet i håndfestningene av 1320 og 1326 synes i alle fall sammenlignet med håndfestningen av 1282 å representere en utvidelse av det idépolitiske rammeverket, og kan ikke ensidig forklares ut fra den realpolitiske utviklingen.

Dansk nasjonalisme?

I håndfestningene av 1320 ble det slått fast at ”ingen udlænding, der taler et ukendt sprog [må] (...) præsenteres til nogen kirke”.¹⁰¹ Bestemmelsen ble gjentatt i håndfestningen av 1326. Ut fra formuleringen kan det se ut til at problemet ikke var utlendinger i seg selv, men deres uforståelige språk. Det var de som talte ukjente språk som skulle ekskluderes fra geistlige embeter, og fordi andre nordiske språk var forståelige, ser det ikke ut til at formuleringen innbefattet svensker og nordmenn. Menn som snakket andre nordiske språk skulle således i teorien kunne inneha geistlige embeter i Danmark. Artikkelen kan dermed vanskelig forklares ut fra rent nasjonale motiver, men må snarere betraktes som en løsning på et reelt problem.¹⁰² Tilsvarende bestemmelse på det verdslige planet kan i større grad diskuteres som et uttrykk for nasjonalisme. I håndfestningen av 1320 ble det slått fast at ingen tysker måtte ”besidde borg, bæfæstninger, ombud eller jord og heller ikke på nogen måde have sæde i kongens snævre eller edsvorne råd”.¹⁰³ Denne ble i håndfestningen av 1326 endret til: ”Fremdeles maa ingen ansættes som Foged i noget land eller som Høvedsmand

¹⁰¹ DD/DRB 2:8: nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 4 og 14. ”*Item quod nullus extraneus ignote lingue uel imperfecte etatis ad aliquam ecclesiam presentetur.* Jvf. DD/DRB 2:9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 4.

¹⁰² Tilsvarende argumentasjon ble brukt mot erkebiskop Henrik Kalteisen av Nidaros av kong Kristian I på midten av 1400-tallet (Opsahl 2003: 162-164).

¹⁰³ DD/DRB 2:8: nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 14. ”*Item ut nullus Teutonicus castrum, municiones, exactiones aut terras habeat, nec aliquo modo in consilio regis fiat stricto uel iurato.*”

undtagen en, der er indført [innfødt] i det Land (...)”¹⁰⁴ Dermed byttet man ut den eksplisitte erklæringen av at det var tyskere som var uønsket med en nøytral terminologi, men realitetsinnholdet var det samme, fordi tyske stormenn ble oppfattet som en trussel i konkurransen om forleninger, mens nordmenn og svensker trolig heller ikke ble det i 1326.¹⁰⁵ Formuleringen i 1326 innebar også en presisering, i den forstand at det nå ikke bare ble stilt krav om at den som skulle få forleninger skulle være innfødt i kongeriket Danmark, men også i det danske landet som forleningen var i. Det vil si at en forlening på Jylland skulle besittes av en jysk stormann, og tilsvarende for Sjælland og Skåne. Dette må forstås på bakgrunn av at opprøret mot Kristoffer II hadde utgangspunkt på Jylland, med jyske stormenn som de ledende og resulterte dessuten i deres tronkandidat som konge. Konsekvensen var en regional maktforskyvning fra Sjælland til Jylland, og bestemmelsen synes å ha vært et krav fra de jyske stormennene om en regional fordeling av forleningene, som skulle sikre dem flere posisjoner. Dette må også forstås på bakgrunn av at det var jyske stormenn som førte an under opprøret mot kong Kristoffer.

Historikere har tolket håndfestningsbestemmelsene som nasjonalistiske, eller som et uttrykk for ”tyskhat” eller ”tyskfjendtlige” holdninger.¹⁰⁶ Anders Leegaard Knudsen, som er den siste som har behandlet disse håndfestningsbestemmelsene, betrakter bestemmelsen i 1320 som ”et opportunistisk forsøg på at spille på nationalistiske stemninger”.¹⁰⁷ En modernistisk retning innenfor den mer teoretiske nasjonalismeforskningen avviser imidlertid at nasjonal identitet og nasjonalisme eksisterte før i moderne tid.¹⁰⁸ I det følgende vil det

¹⁰⁴ DD/DRB 2:9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 35. ”*Item non ponatur aduocatus in aliqua terra siue capitaneus nisi illus terre indigena (...)*”.

¹⁰⁵ På dette punktet skiller min tolkning seg noe fra Anders Leegaard Knudsens, ettersom han antyder en realitetsforskjell mellom bestemmelsene på dette punktet i håndfestningene av 1320 og 1326, der man spilte på nasjonalisme i 1320 for å sikre valget av Kristoffer II til konge, mens man i 1326 ikke hadde noe motiv for å spille på nasjonalisme. Leegaard Knudsen bygger her på Niels Skyum-Nielsen, som mente at håndfestningen av 1326 var mer tyskvennlig enn den av 1320 (Leegaard Knudsen 2000: 29-31; Skyum-Nielsen 1994: 214-224). Dette er i og for seg riktig, men realitetsinnholdet er like fullt det samme i de to håndfestningene ved at forleninger ble forbeholdt innenlandske menn. Jvf. også Erik Arup som fremhevet en dansk nasjonalisme knyttet til håndfestningen av 1326, men vektla ikke dette i sin behandling av håndfestningen av 1320 (Arup 1932: 61-68 og 78-82).

¹⁰⁶ Mohlin 1960: 150-151; Paludan 1977: 461; Skyum-Nielsen 1994: 223-224, spesielt note 13. Jvf. Erik Arup som mente at en nasjonalisme spesielt kom til uttrykk i kjølvannet av de to håndfestningene (Arup 1932: 78-82).

¹⁰⁷ Leegaard Knudsen 2000: 30-31.

¹⁰⁸ Se f. eks. Gellner [1983] 2006; B. Anderson [1983] 1993; Hobsbawm 1990; Breuilly 1993. Den modernistiske retningen var en reaksjon mot de såkalte *primordialists*, som betrakter nasjoner som en grunnleggende form for menneskelig organisasjon. For dem blir dermed nasjonal identitet og nasjonalisme nærmest sett på som universelle fenomener som gjorde seg gjeldende i alle historiske perioder. Den teoretiske litteraturen om nasjonal identitet og nasjonalisme er svært omfattende, og det er verken mulig eller noe mål i denne sammenheng å gi en fullstendig forskningsoversikt. For nyttige forskningsoversikter, se Johnson 1995: 1-19; Gorski 2000: 1430-1434; Scales and Zimmer 2005: 1-29.

drøftes hvor vidt håndfestningsbestemmelsene var et uttrykk for en dansk nasjonal identitet og nasjonalisme.

Først er det nødvendig å ta stilling til hvor vidt det kan sies å ha eksistert en nasjonal identitet middelalderen, noe som avhenger av hvilken definisjon av nasjonsbegrepet man opererer med. En nasjonsdefinisjon som kan baseres på subjektive kriterier har sin opprinnelse i Ernest Renan på slutten av 1800-tallet, som hevdet at nasjonen var en kollektiv erindring, felles bevissthet og vilje til fortsatt fellesskap.¹⁰⁹ Den andre hovedtypen av nasjonsdefinisjoner opererer med noen objektive kulturelle og politiske kjennetegn, som for eksempel i Anthony D. Smiths definisjon: "En nasjon er et navngitt fellesskap som besitter et historisk territorium, felles myter og minner, en felles offentlig kultur og felles lover og sedvaner."¹¹⁰ Andre, inkludert Smith i tidligere arbeider, opererer imidlertid med strengere definisjonskriterier, som også inkluderer for eksempel en offentlig massekultur, en felles økonomi og felles juridiske rettigheter og plikter for alle samfunnsmedlemmer.¹¹¹ Disse kriteriene oppfylles åpenbart først i det moderne samfunn. En offentlig massekultur er avhengig av et standardisert utdanningssystem og et moderne mediasamfunn, mens en demokratisk rettsstat er en forutsetning for felles juridiske rettigheter og plikter. En forutsetning for slike kriterier er i følge modernisten Ernest Gellner en horisontal samfunnsorganisasjon, der lojaliteten og identiteten til nasjonen er den overordnede. Middelalderes føydale agrarsamfunn var derimot basert på en vertikal samfunnsorganisasjon med ulike lojaliteter og identiteter. I følge Gellner var det en kulturell kløft mellom en herskende elite, knyttet til militære, administrative og religiøse funksjoner, og en agrarproduserende masse, hovedsakelig bestående av bønder, som umuliggjorde en felles nasjonal kultur eller bevissthet.¹¹² Benedict Anderson hadde en annen innfallsvinkel med utgangspunkt i at nasjonen var et forestilt fellesskap, som avløste middelalderens forestilte fellesskap knyttet til religion og dynastiske riker. Et avgjørende vendepunkt var i følge Anderson trykkekunsten, som etter hvert gjorde det mulig å nå ut til massene for å konstruere

¹⁰⁹ Renan [1882] 1994: 17-18; Jvf. Østerud 1994: 18. En slik type definisjon opererer også Max Weber og Benedict Anderson med (Weber [1948] 1994: 21-25; B. Anderson [1983] 1993: 14-16).

¹¹⁰ Smith 2002: 15-17. "Thus we could define (...) a nation as a named community possessing an historic territory, shared myths and memories, a common public culture and common laws and customs". Ingen har bedrevet så mye på nasjons- og nasjonalismeforskning som Smith, og underveis har han også endret sine synspunkter. I utgangspunktet hadde han en relativt modernistisk innstilling (Smith [1971] 1983), men var opptatt av at utviklingen av nasjonen hadde lange røtter, der etnisitet stod sentralt, og inntok etter hvert en klarere mellomposisjon mellom de såkalte "modernistene" og *primordialists* (Smith 1986; 1991; 1995). I den senere tiden har han ytterligere nærmet seg *primordialists* noe (Smith 2002; 2004).

¹¹¹ Smith 1991: 14; Gellner [1983] 2006: 52-54; Hobsbawm 1990: 16-23. Jvf. også James Kellas som opererer med både subjektive og objektive definisjonskriterier (Kellas 1992: 2-3).

¹¹² Gellner [1983] 2006: spesielt 8-38 og 53-64.

nasjonen som et forestilt fellesskap.¹¹³ På en slik bakgrunn henfører Gellner, Anderson og andre modernister nasjonenes oppkomst til slutten av 1700- eller 1800-tallet.¹¹⁴

Smith fant derimot en rekke nasjonale trekk i agrarsamfunn både i antikken og middelalderen med utgangspunkt i sin tidligere definisjon. Navngitte befolkninger innenfor historiske territorier, samt felles myter og historiske minner, eksisterte i førmoderne tid i følge Smith, noe han karakteriserte som etniske fellesskap (*ethnie*), fordi han med utgangspunkt i sin tidligere definisjon av nasjonsbegrepet ikke kunne se at definisjonskriteriene ble oppfylt før i moderne tid. Selv om Smith således i likhet med modernistene i utgangspunktet ville forbeholde nasjonsbegrepet for nyere tid, skiller han seg fra disse ved å argumentere for at det er en kontinuitet mellom slike førmoderne identiteter og moderne nasjoner.¹¹⁵ Smith er imidlertid kritisert for å ha akseptert for mange av modernistenes forutsetninger,¹¹⁶ og har i senere arbeider møtt denne kritikken, blant annet ved å lempe på definisjonskriteriene. Dette innebærer at han nå også anerkjenner eksistensen av nasjoner i middelalderen,¹¹⁷ noe som tydelig illustrerer at spørsmålet om eksistensen av nasjoner i middelalderen i stor grad avhenger av hvilken definisjon som legges til grunn.

Likevel er det en annen innfallsvinkel som kan bidra til å kaste lys over spørsmålet, nemlig hvordan nasjonsbegrepet ble anvendt i middelalderen. Middelalderhistorikere har grundig dokumentert at nasjonsbegrepet (*natio*), samt tilgrensende begreper som fedreland (*patria*) og folk eller folkestammer (*gens*), ble brukt i middelalderens Europa,¹¹⁸ men hva innebar så middelalderens nasjonsbegrep? I følge Susan Reynolds var middelalderens nasjonsbegrep identisk med det politiske fellesskapet tuftet på en felles avstamming og etnisk solidaritet. Nasjonal identitet var således et resultat av utviklingen av kongeriker som politiske enheter, snarere enn en årsak til dannelsen av de respektive europeiske kongerikene.¹¹⁹ Dette sammenfaller for så vidt med noen av kriteriene i Smiths definisjon av en nasjon som et navngitt fellesskap med et avgrenset territorium og en felles historie. Aviel Roshwald utdyper

¹¹³ B. Anderson [1983] 1993: 9-46. Anderson er imidlertid kritisert for å presentere en mytisk versjon av middelalderen, der han blant annet overdriper homogeniteten i den geistlige kulturen og det kulturelle monopolet til "hellige språk" (Johnson 1995: 4-5).

¹¹⁴ Gellner [1983] 2006: 39-58; B. Anderson [1983] 1993: 4, 22-25 og 37-46; Jvf. også Hobsbawm 1990: 14-45.

¹¹⁵ Smith 1986: spesielt 7-18 og 153-173; 1991: 43-70; 1995: 21-40. Flere har inntatt tilsvarende syn som Smith, se f.eks. Armstrong 1982; Schulze 1996: 95-113.

¹¹⁶ Hastings 1997: 8; Jvf. Opsahl 2009: 39.

¹¹⁷ Smith 2002: 26-27. Smith er ikke alene om å innta en slik utviklingsorientert mellomposisjon mellom *premordialists* og modernistene. Se f. eks. Armstrong 1982; Schulze 1996: spesielt 95-113; Hastings 1997; Roshwald 2006. *Premordialists* har liten oppslutning i dag.

¹¹⁸ Koht 1947: 265-280; Huizinga [1950] 1972: 14-24; Kantorowicz [1957] 1997: 232-272; Post 1964: 434-482; Reynolds 2005: 54-66.

¹¹⁹ Reynolds 2005: 55-63.

dette aspektet, og hevder at den politiske enhetens sentralmakt må ha en viss styrke for at en nasjonal identitet skal utkrystallisere seg. I følge Roshwald kunne dette forekomme allerede i antikken, men i tidlig middelalder var sentralmakten for svak eller ikke-eksisterende i de politiske enhetene i Europa, og impliserer dermed at det først i høymiddelalderen kan det se ut til at konstruksjonen av nasjonal identiteter i startet i de respektive rikene.¹²⁰ En forklaring på denne prosessen gir Adrian Hastings ved å hevde at de europeiske nasjonene hadde sine røtter i kristendommen, der *Det gamle testamentet* presenterte en modell av den ideelle politiske enheten gjennom sine skildringer av det gamle israelske kongedømmet, som han oppfattet som en protonasjon. Dette idealet ble i middelalderen adoptert av de europeiske kongedømmene, i følge Hastings.¹²¹ Utvilsomt peker Hastings på en viktig faktor ved konstruksjonen av nasjonale identiteter i middelalderen, men han har vært kritisert for å legge for ensidig vekt på denne dimensjonen.¹²² Konstruksjonen av etniske fellesskap eller nasjoner var i middelalderen også ofte knyttet til opphavsmyster, kongelige eller hellige genealogier, legendariske slag og lignende som ble fremhevet i historieskrivingen.¹²³ Selv om etniske fellesskap eller nasjoner på denne bakgrunn kan sies å ha vært konstruksjoner eller forestilte fellesskap i middelalderen, ble de like fullt en realitet.

Hvordan kan så middelalderens politiske tenkning bidra til forståelsen av nasjonsbegrepet? Begrepet *patria* ble brukt en del av jurister i kanonisk rett og romerrett, og opptrådte allerede i Gratians *Decretum* (ca. 1140), hvor det ble fremhevet at de som døde "for troens sannhet, fedrelandets frelse og forsvaret av kristne" ble sikret frelse.¹²⁴ Utsagnet hadde sin opprinnelse på 800-tallet, men ble sikret en omfattende innflytelse ved å bli inkorporert i *Decretum*, og innebar at en forsvarskrig for fedrelandet var å anse som en rettferdig krig. Dette ble også uttrykt mer eksplisitt av senere jurister i kanonisk rett som for eksempel Huguccio, Vincentius Hispanus og Johannes Teutonicus. Sistnevnte assosierte også ekstraordinær beskatning med fedrelandets nød eller fattigdom. En av de ledende romerrettslige juristene på 1200-tallet, Accursius, fremhevet betydningen av lydighet til fedrelandet på lik linje med lydighet til foreldre. Videre mente han at retten til å gjøre motstand mot en fiendtlig militærmakt var et prinsipp i *ius gentium*, noe han understreket ved å referere til det populære slagordet *pugna pro patria* (kjemp for fedrelandet!). Hans

¹²⁰ Roshwald 2006: 297; Opsahl 2009: 40.

¹²¹ Hastings 1997: 185-209; Jvf. Roshwald 2006: 14-22 og 167-175.

¹²² Smith 2004: 11-13.

¹²³ Geary 2002: spesielt 151-157; Jvf. B. Anderson 1983: 5-7.

¹²⁴ *Decretum*: C.23, sitert etter Post 1964: 437. Jvf. Kantorowicz [1957] 1997: 242. "pro veritate fidei, et salvatione patriae, ac defensione Christianorum."

etterfølger ved universitetet i Bologna, Odofredo, mente at en god borger var en som forsvarte fedrelandets rettigheter, og understreket videre plikten til å forsvare fedrelandet er større enn den føydale forpliktelsen en vasall har til sin herre. Et tilsvarende standpunkt var tidligere også inntatt av Johannes Teutonicus. Den franske juristen i romerrett, Jacques de Révigny, drøftet (ca. 1280) forholdet mellom det lokale *patria* og det ”nasjonale” *communis patria* når det gjaldt spørsmålet om hvilket som hadde krav på den øverste lojalitet dersom det forelå to nødtilfeller eller rettferdige kriger, og konkluderte med at det i utgangspunktet var det lokale, men i tilfeller der krig truet kongeriket og i forhold til den felles velferd stod hensynet til det ”nasjonale” *patria* over lokale hensyn.¹²⁵ Drøftingen til De Révigny illustrerer at begrepet *patria* i middelalderen ikke nødvendigvis sammenfalt med kongeriket som territoriell enhet.

Thomas Aquinas brukte begrepet *patria* i betydningen himmel eller paradys, og bare sjeldnere i betydningen fedreland. Blant hans etterfølgere var Ptolemeus av Lucca derimot tydeligere i sitt budskap om fedrelandet:

”I tillegg, roten til fedrelandskjærligheten er den kjærlighet som ”foretrekker felles ting fremfor ens egne, og ikke ens egne fremfor felles”, som den velsignede Augustin sier (...). Dessuten går kjærlighetens dyd foran enhver annen dyd i vurdering, fordi vurderingen av enhver annen dyd avledes fra kjærlighetens dyd. Dette betyr at kjærligheten til fedrelandet, mer enn alle andre dyder, fortjener å bli belønnet med en ærefull rang – og dette er herredømme. Derfor fortjener man et styre av fornuft av ens kjærlighet til fedrelandet.”¹²⁶

Således understreket Ptolemeus betydningen av kjærlighet til fedrelandet. Videre fortsatte han med å sitere Cicero: ”Hvilken god person ville nøle med å søke døden på vegne av det [fedrelandet] dersom de kunne være til hjelp for det.”¹²⁷ Dette ble søkt underbygd med kristendom gjennom å sitere Bibelen og Augustin, noe som nærmest gjorde fedrelandskjærlighet til en teologisk standard.¹²⁸ Dette tankesettet ble videreutviklet av Henrik av Ghent, som også siterte Cicero: ”Fedrelandet er meg kjærere enn mitt liv (*Patria mihi vita mea carior est*).” I likhet med Ptolemeus forente Henrik av Ghent (Henricus de Gandavo, ca. 1217-93) Cicero med kristendom, og hevdet at å ofre seg for sine brødre og sitt samfunn var

¹²⁵ Post 1964: 436-449.

¹²⁶ *De regimine principum* (Ptolemeus): III.4.3 (engelsk oversettelse) III.4.108 (latin). ”*Amplius autem amor patriae in radice caritatis fundatur quae ”communia propriis, non propria communibus anteponit”, ut beatus Augustinus dicit exponens verbum Apostoli de caritate. Virtus autem caritatis in merito antecedit omnem virtutem, quia meritum cuiuscumque virtutis ex virtute caritatis dependet. Ergo amor patriae super caeteras virtutes gradum meretur honoris; hoc autem est dominum; ergo ex amore patriae dignetur quis principatum.*”

¹²⁷ *De regimine principum* (Ptolemeus): III.4.3; *De officiis*: 1.57. ”(...) *qua quis bonus dubitet mortem oppetere si ei sit profuturus?*”

¹²⁸ *De regimine principum* (Ptolemeus): III.4.3-7; Kantorowicz [1957] 1997: 242-243.

det største offer, noe han sammenlignet med det offeret Kristus gjorde for å frelse menneskene. Dermed var ikke martyrdom lenger bare forbundet med å dø for kristendommen, men også med å dø for fedrelandet. En av de franske kongelige rådgiverne, Guillaume de Nogaret (1260/70-1313), erklærte at han var villig til å dø ”for konge og fedreland (*pro rege et patria*)”, som ble et populært slagord som har vært i bruk helt frem til vår tid.¹²⁹ På den andre siden var det også forventet at kongen hadde plikt til å forsvare fedrelandet, i følge Aegidius Romanus.¹³⁰ Begge disse eksemplene henspilte på *patria* som en betegnelse for kongeriket som territoriell enhet. Således var det rundt 1300 utviklet noen forestillinger om i tilknytning til begrepet *patria* som kan oppfattes som et uttrykk for nasjonal identitet i deler av den politiske tenkningen.

Hva så med Danmark i middelalderen? En modernistisk tilnærming som har villet forbeholde begrepene nasjonal identitet og nasjonalisme for moderne tid har også gjort seg gjeldende i dansk historieskriving, ikke minst i verket *Dansk identitetshistorie* som begynner i 1536, og dermed ekskluderer middelalderen.¹³¹ Mot dette synet kom det en reaksjon som viste at det eksisterte en oppfatning av at danskene utgjorde en befolkningsgruppe som skilte seg fra de omkringliggende naboene som politisk og kulturell enhet, og det ble argumentert for at en dansk identitet ble skapt på andre halvdel av 1100-tallet.¹³² Thorkil Damgaard Olsen formulerer det slik:

”For den intellektuelle elite, der omgav Valdemar den Store (1157-82) og Knud 6. (1182-1202), var det et væsentligt kulturpolitisk program, at den stedfindende militære og administrative styrkelse af den danske kongemagt blev fulgt op af en national historieskriving, der ved at forsyne det danske rige og dets institutioner med en lang imponerende og glørværdig fortid kunne bidrage til at skabe respekt om riget udatil, styrke den nationale enhed og solidaritet indadtil og give politiske målsætninger en – autentisk eller fiktiv – historisk hævd.”¹³³

Et sentralt element er for skapelsen av dansk nasjonal identitet har således blitt tillagt historieskrivingen når det gjelder å skape eller bevisstgjøre om felles myter og historiske

¹²⁹ Kantorowicz [1957] 1997: 243-259, spesielt 243-244 og 259.

¹³⁰ Post 1964: 450-451; Dunbabin [1988] 2003: 484.

¹³¹ Feldbæk 1991. Jvf. også Mette Brønserud Larsen som er influert av både modernistene og Anthony D. Smith, og konkluderer i tråd med sistnevntes tidligere arbeider med at begrepet *ethnie* eller etnisitet er mer presist anvendt på middelalderen enn nasjon (Brønserud Larsen 1998: 320-332).

¹³² Damgaard Olsen 1992: 17-41; Dahlerup 1994: 56-67; 1999: 30-37; Holmqvist-Larsen 1996: 161-163; Leegaard Knudsen 2000: 1-34. En konsekvens av denne reaksjonen var at Ole Feldbæk justerte sitt syn, og vedgikk at det fantes en nasjonal identitet i Danmark i middelalderen, men at denne var å anse som et elitefenomen innenfor aristokratiet (Feldbæk 1996: 127-134).

¹³³ Damgaard Olsen 1992: 28; Jvf. Holmqvist-Larsen 1996: 161-163; Leegaard Knudsen 2000: 5-13.

minner. Dette ble også vektlagt i Smiths nasjonsdefinisjon. Samtidig støtter dette også opp under Reynolds syn om at utviklingen av en nasjonal identitet var et resultat av etablerte politiske enheter. Imidlertid er det usikkert hvor vidt en dansk identitet i middelalderen gjorde seg gjeldende i hele befolkningen, og flere historikere betrakter den som et aristokratisk fenomen.¹³⁴ Ettersom nasjonsbegrepet, samt fedrelandsbegrepet, ble brukt i middelalderen, må man uansett kunne si at det også eksisterte nasjoner i denne perioden, selv om ikke alle kriteriene i moderne nasjonsdefinisjoner nødvendigvis blir oppfylt. For å markere et skille mellom moderne og middelalderens nasjoner, anvendes ofte termen protonasjon om de sistnevnte.

Innebærer eksistensen av nasjonen at også nasjonalisme forekom i middelalderen? Dette er igjen et definisjonsspørsmål. Modernistene definerer nasjonalisme som en teori om politisk legitimitet eller ideologi som krever at de politiske og etniske grensene skal være sammenfallende, slik at hver nasjon får sin egen stat.¹³⁵ En slik form for nasjonalisme, som kan karakteriseres som statsnasjonalisme, vil utvilsomt være et moderne fenomen, men nasjonalisme kan også ha en videre betydning. Ralf Rönquist skiller mellom statsnasjonalisme og etno-nasjonalisme, og definerer sistnevnte som et etno-kulturelt kollektivs streben etter å kontrollere det territorium som de setter i sammenheng med deres etniske identitet.¹³⁶ Tilsvarende definerer Smith nasjonalisme slik:

”En ideologisk bevegelse for å oppnå eller opprettholde selvstyre, enhet og identitet for en befolkning, som noen av dens medlemmer regner for å utgjøre en virkelig eller potensiell nasjon.”¹³⁷

Med unntak av bruken av betegnelsen ”ideologisk bevegelse” er dette omtrent samme realitetsinnhold som Rönquist. Det samme gjelder for Hastings, som oppfattet nasjonalisme som en overbevisning om at ens egen etniske eller nasjonale tradisjon er spesielt verdifull, og trenger å bli forsvart.¹³⁸ Således er det fullt mulig å operere med et nasjonalismebegrep uten å knytte det til moderne statsdannelse. Ut fra slike definisjoner er det mulig å drøfte hvor vidt håndfestningsbestemmelsene av 1320 og 1326 var et uttrykk for en dansk nasjonalisme i

¹³⁴ Feldbæk 1996: 127-134; Leegaard Knudsen 2000: 23-32.

¹³⁵ Gellner [1983] 2006: 1-7 og 53-56; Hobsbawm 1990: 23.

¹³⁶ Rönquist 1990: 24-26; Jvf. Opsahl 2002: 115-116.

¹³⁷ Smith [2001] 2007: 9. ”(...) *definition of nationalism: ‘An ideological movement for attaining and maintaining autonomy, unity and identity for a population which some of its members deem to constitute an actual or potential “nation”.*”

¹³⁸ Hastings 1997: 4.

middelalderen, men først er det nødvendig å se nærmere på hvordan historikere har behandlet spørsmålet om nasjonalisme i dansk middelalder.

Danske historikere har i liten grad vært tilbøyelige til å anvende nasjonalismebegrepet innenfor middelalderforskningen. Erik Arup mente imidlertid at en dansk nasjonalisme kom til uttrykk i kjølvannet av håndfestningen av 1326.¹³⁹ I følge Troels Dahlerup var den nasjonale identiteten latent, og kom normalt sett til uttrykk i krisesituasjoner der nasjonens overlevelse var truet. Dahlerup omtalte imidlertid ikke dette som nasjonalisme, men antydte at den moderne tids nasjonalisme ikke var så særpreget som antatt.¹⁴⁰ Anders Leegaard Knudsen argumenterer imidlertid eksplisitt for at nasjonalisme forekom i dansk middelalder, når den nasjonale identiteten ble uttrykt på en fremmedfiendtlig eller selvhevdende måte. Videre hevder han at en nasjonalisme gjorde seg gjeldende innen store deler av aristokratiet, men ikke nødvendigvis av de politisk ledende stormennene til enhver tid. En dansk nasjonalisme knytter også Leegaard Knudsen eksplisitt til håndfestningen av 1320.¹⁴¹ I denne sammenheng bør også et bidrag som omhandler Norge nevnes, fordi det kan ha relevans også for forståelsen av en dansk, middelalderlig nasjonalisme. Sverre Bagge mener i så måte at nasjonalisme kom til uttrykk i Norge i middelalderen i tilknytning til realpolitiske interesser.¹⁴²

Kan så håndfestningsbestemmelsene av 1320 og 1326 som slo fast at ingen utlending skulle kunne inneha forleninger eller ha sete i kongens råd, sies å være et uttrykk for en middelalderlig, dansk nasjonalisme? Leegaard Knudsen viser at en form for nasjonalisme var utbredt på slutten av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet i aristokratiske kretser, noe som spesielt kom til uttrykk gjennom historieskrivingen.¹⁴³ Ikke minst kom dette til uttrykk i *Klagedigtet* av 1329, som fulgte i kjølvannet av de to håndfestningene. Diktet var en klagesang over Danmarks ulykke, og viser tilbake til en fordums storhetstid den gang riket ”med Hæder smykket blomstrende i Boldhed stod” og djervt nedkjempet en rekke riker. Dette stod i sterk kontrast til den samtidige situasjonen, der riket ble fulgt av ”Tusind Plager” som inkluderte å bli truet med ”Overmagt”, å være i ”Fjendevold” og å ha fått innskrenket rikets grense i sør. Diktet ble avsluttet med en maning til kamp mot rikets fiender: ”Høvdingsligt,

¹³⁹ Arup 1932: 78-82.

¹⁴⁰ Dahlerup 1999: 30-37. Dahlerup kritiserer her samleverket *Dansk identitetshistorie* i fire bind (Feldbæk [red.] 1991-92), som legger den modernistiske oppfatningen av nasjonal identitet og nasjonalisme til grunn.

¹⁴¹ Leegaard Knudsen 2000: 2-3 og 23-32.

¹⁴² Bagge 1995: 1-18, spesielt 16-17. Senere har flere i nordisk sammenheng knyttet en nasjonalisme i middelalderen til realpolitiske interesser. Se Larsson 1997: 209-210; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 268-274; Opsahl 2009: 43-47.

¹⁴³ Leegaard Knudsen 2000: 1-32. Spesielt legger Anders Leegaard Knudsen vekt på fremstillingene i annaler, kongekroniker og Saxo, hvis gjennombrudd tidfestes til omkring 1300.

sejerrigt vil vi staa, vil vi slaa Fjendens Skare ned for Fod.”¹⁴⁴ Det er vanskelig å tolke dette som noe annet enn et uttrykk for en form for nasjonalisme.¹⁴⁵ I tråd med nasjonalismedefinisjonene til henholdsvis Hastings og Smith kan diktet betraktes som et uttrykk for et dansk forsvar for sin spesielt verdifulle etniske eller nasjonale tradisjon, og et forsvar for dansk selvstyre, enhet og identitet.

Hvordan forholder dette seg til håndfestningsbestemmelsene? Disse kan også sees på som et uttrykk for samme form for nasjonalisme, som kom til uttrykk i Klagedigtet. Sammenfallet med realpolitiske interesser blir imidlertid tydeliggjort i håndfestningsbestemmelsene. Den ambisiøse utenrikspolitikken til kong Erik Menved resulterte i økonomiske problemer, som førte til at en rekke slott og len ble pantsatt i hans regjeringstid, noe som blant annet resulterte i at hele Fyn ble overdratt til de holsteinske grevene.¹⁴⁶ Når tyskere fikk forleninger og embeter i Danmark, ble det færre til fordeling blant de innenlandske stormennene. Således hadde de danske stormennene en realpolitisk egeninteresse av å forbeholde verdslige embeter og forleninger for danske menn. Det realpolitiske aspektet underbygges også i den presiseringen som ble foretatt i 1326, som kan sies å være en forsikring for å sikre en indre geografisk fordeling av posisjonene snarere enn et uttrykk for en regional identitet og regionalisme i moderne forstand. I den grad håndfestningsbestemmelsene er et uttrykk for en dansk nasjonalisme, synes det dermed å være i tilknytning til realpolitiske interesser i tråd med Bagges konklusjon. Samtidig er det ingen grunn til å betvile at en dansk identitet spesielt kunne komme til uttrykk i kritiske situasjoner, slik Dahlerup påpekte. Den politiske situasjonen i 1320 og 1326 var av en slik karakter, at det var sammenfall mellom stormennenes realpolitiske egeninteresser og en nasjonal interesse av å slå ring om dansk selvstyre, enhet og identitet. I sum kan dette sies å ha resultert i en form for nasjonalisme.

Stendersamfunn og føydalisering

Håndfestningene av 1320 og 1326 var stramt redigert. Først fulgte de artiklene som omhandlet kirken, deretter de som omhandlet det verdslige aristokratiet, så de som omhandlet borgerskapet i byene og til slutt de som omhandlet bøndene, men rett nok med noen generelle

¹⁴⁴ SHKO. Erik Klipping og hans sønner: 154-160.

¹⁴⁵ Arup 1926: 21-42; 1932: 80-82; Leegaard Knudsen 2000: 31. En alternativ tolkning fremmet av Aksel E. Christensen har heller villet se diktet som et forsvar for en sterk kongemakt (Christensen 1945: 100-101), men synes ikke å ha fått noen tilslutning.

¹⁴⁶ Christensen 1945: 166-170; Paludan 1977: 468; Leegaard Knudsen 2012: 289.

bestemmelser som omhandlet alle innimellom. På denne bakgrunn hevdet Aksel E. Christensen at en stenderinndeling for første gang i Nordens historie fikk et ”forfatningsmessig uttrykk” i håndfestningene av 1320 og 1326. Christensen knyttet videre oppkomsten av stendersamfunnet til en dansk føydaliseringsprosess som han tidfestet til perioden 1241-1340.¹⁴⁷ Tilsvarende synspunkt var tidligere også fremmet av Halvdan Koht, som hevdet at føydalismen ble grunnlagt av en sterk kongemakt i valdemarstiden. I følge Koht var håndfestningene et uttrykk for stormennenes reaksjon mot den sterke kongemakten, der håndfestningen av 1320 representerte en seier for ”den feodale adelsmakta”.¹⁴⁸ For Christensen og delvis Koht gikk således en føydalisering og en utvikling av et stendersamfunn hånd i hånd, mens en vanligere oppfatning synes å være at stendersamfunnet etterfulgte føydalsamfunnet.¹⁴⁹ Historikere har da også gitt støtte til Christensens syn på 1320-tallets håndfestninger som et uttrykk for et stendersamfunn, nå sist med Jens E. Olesen,¹⁵⁰ men inntatt en mer negativ holdning til påstanden om at det parallelt pågikk en føydaliseringsprosess.¹⁵¹ I det følgende vil det drøftes hvor vidt håndfestningene av 1320 og 1326 var et uttrykk for stendersamfunnet og en føydaliseringsprosess. Dette betinger at man går nærmere inn på de to begrepene, stendersamfunn og føydalisme.

En inndeling av samfunnet i ulike stender var ikke noe nytt fenomen i Europa på 12- eller 1300-tallet. Det eksisterte allerede fra 1000-tallet en inndeling i tre ulike ”ordener” eller stender; de som ber (*oratores*), de som kjemper (*bellatores*) og de som arbeider (*laboratores*), altså geistlige, krigere og bønder. Innenfor denne samfunnsinndelingen var det også en forståelse av at de to førstnevnte stod i et overordnet forhold til den sistnevnte, men samtidig må det understrekes at den 3. orden, arbeiderne, ikke var en enhetlig gruppe. Både blant bønder og innbyggerne i byene kunne det være store sosiale forskjeller, slik at 3. orden snarere må oppfattes som en samlebetegnelse for de som ikke hørte med i 1. eller 2. orden. Imidlertid må det understrekes at det også innen 1. og 2. orden var store sosiale forskjeller. Det var først mot slutten av høymiddelalderen at en standsbevissthet resulterte i en gruppeloyalitet, som fikk politiske konsekvenser i form av standsprivilegier.¹⁵² Med

¹⁴⁷ Christensen 1945: 143-178; [1963] 1976: 262-263; 1978: 50-52.

¹⁴⁸ Koht [1931] 1953: 84-95.

¹⁴⁹ Se f. eks. Spangenberg [1912] 1964: 16-44; Mitteis [1940] 1975: 393-401; Guenée [1971] 1985: 18-22 og 207-208.

¹⁵⁰ Paludan 1977: 433; Bøgh 1994: 93-94; Olesen 2007: 17

¹⁵¹ Helge Paludan inntar omtrent samme syn som Christensen (Paludan 1977: 455-459), mens blant andre Michael Gelting hevder at en dansk føydaliseringsprosess begynte allerede på 1100-tallet (Gelting 1988: 3-17; Jvf. 2011: 159-184). Samtidig har Anders Bøgh vist at føydale prinsipper ikke ble avskaffet under Valdemar Atterdag, slik Christensen hevdet (Bøgh 1994: 88-105).

¹⁵² Se f. eks. Bagge [1986] 1994: 154-155 og 172-175.

standsprivilegier ble også byborgerne gradvis skilt ut som egen stand. Dette representerer noe helt nytt i Danmark på samme tid som de første håndfestningene så dagens lys. I håndfestningen av 1320 ble det i følge Christensen for første gang offisielt anerkjent, at kongen stod i forskjellig rettsforhold til de fire stendene (det verdslige aristokratiet, de geistlige, borgerne og bøndene), noe som ble begrunnet med de respektive stendenes privilegiebestemmelser og redigeringen av dokumentene som synliggjorde dette aspektet.¹⁵³ Håndfestningen av 1320 var organisert slik at de ti første artiklene omhandler geistligheten, de neste seks omhandler det verdslige aristokratiet og senere i dokumentet står de artiklene som omhandler henholdsvis borgerne og bøndene også samlet. Tilsvarende gjorde seg gjeldende også i håndfestningen av 1326. Dette ser ut til å være en bevisst organisering av dokumentene, som skiller dem fra håndfestningen av 1282. I sum er det vanskelig å være uenig i at håndfestningene av 1320 og 1326 kan betraktes som et forfatningsmessig uttrykk for en stenderinndeling gjennom de respektive stendenes privilegiebestemmelser. Når Christensen hevdet at første gang dette skjedde var i 1320, var han likevel litt upresis. Dette fordi allerede håndfestningen av 1282 inneholder ulike privilegiebestemmelser som vedrørte de respektive stendene på samme måte som håndfestningene av 1320 og 1326, men uten tilsvarende konsekvente redigering. Mens håndfestningene fra 1320-årene har samlet bestemmelsene for de respektive stendene i egne bolker, stod de i håndfestningen av 1282 oppført noe spredd når det gjelder det verdslige aristokratiet, mens de andre stendene stod samlet i bolker, men i omvendt rekkefølge med kirken til slutt. Senere håndfestninger har imidlertid heller ikke i de fleste tilfellene en så streng redigering som håndfestningene fra 1320-årene, men det betyr absolutt ikke at stendersamfunnet var avskaffet. Det kan dermed være grunnlag for å trekke det forfatningsmessige uttrykket for et stendersamfunn tilbake til håndfestningen av 1282.¹⁵⁴

Hvor vidt utviklingen av stendersamfunnet sammenfalt med en føydaliseringsprosess er mer komplisert å ta stilling til, ikke minst fordi føydalisme i seg selv er et omdiskutert begrep, og hvor vidt en utvikling kan karakteriseres som føydalisering avhenger igjen av hvordan begrepet defineres.¹⁵⁵ Her hadde Koht og Christensen ulike tilnærminger. Mens Koht

¹⁵³ Christensen 1944: 52; [1963] 1976: 262; 1978: 50-52.

¹⁵⁴ Jvf. Olesen 2007: 17.

¹⁵⁵ Den vanlige oppfatningen var lenge å oppfatte føydalisme som et politisk-administrativt system med vasallitet og len som de sentrale institusjonene (se for eksempel Ganshof [1944] 1969: 13-14). Andre har villet betrakte føydalismen i en videre kontekst som også inkluderer sosiale og økonomiske faktorer, og inkorporerte således også organiseringen av jordbrukssamfunnet i form av en godsøkonomi basert på livegne bønder, og anvender betegnelsen føydalsamfunn fremfor føydalisme (Bloch [1939-40] 1965: vol. II, 443-446; jvf. Hintze [1929] 1968: 23-24). I videreføringen av dette innebærer et marxistisk syn en betraktning av føydalismen som en

opererte med en snever definisjon som betraktet føydalismen som identisk med ”lensskipnaden”, og understreket dens desentraliserende karakter, var Christensen influert av Marc Blochs oppfatning. Det føydale samfunnet bestod i følge Bloch av personlige avhengighetsbånd som ikke bare gjorde seg gjeldende mellom en herre og hans vasaller, men også mellom en godseier og hans livegne bønder.¹⁵⁶ Således bestod det føydale samfunnet av graderte avhengighetsbånd der menn ble underordnet menn i en hierarkisk ”føydal pyramide”. Bloch oppsummerte det føydale samfunnets karaktertrekk med en oppstilling:

”En underkastet bondestand; utbredt bruk av leie mot tjeneste i stedet for en lønn (...); overherredømmet til en klasse av spesialiserte krigere; bånd av lydighet og beskyttelse som binder mann til mann og, innen krigerklassen, antar den distinktive formen kalt vasallitet; fragmentering av autoritet – som uunngåelig leder til oppløsning; og i sentrum av alt dette, overlevelsen av andre organisasjonsformer som familie og stat, hvor av sistnevnte oppnådde fornyet styrke i løpet av den andre føydale epoke.”¹⁵⁷

For Bloch og Christensen var dermed ikke føydalismen utelukkende forbundet med et politisk-administrativt system basert på len og vasallitet, men i tillegg også et økonomisk og sosialt system som baserte seg på en undertrykkelse av bøndene.¹⁵⁸

Hvilke føydale trekk var det så Christensen fant ved det danske middelaldersamfunnet? Christensen opponerte mot et eldre syn fremmet av Kristian Erslev, som hadde avvist at føydalsamfunnet gjorde seg gjeldende i dansk middelalder.¹⁵⁹ Mot dette hevdet Christensen at spesielt vasallitetsprinsippet gjorde seg gjeldende i Danmark.¹⁶⁰ Vasallitetsprinsippet var et gjensidig avhengighetsforhold mellom en overordnet herre og en

produksjonsmåte, der en overklasse av godseiere tilegner seg overskuddet av bøndenes produksjon (se f. eks. Gurevitj [1970] 1979: spesielt 15-35). I nyere forskning har man dels rendyrket et fokus på de føydale institusjonene len og vasallitet adskilt fra godsøkonomien (se f. eks Reynolds 1994), og dels til fordel for mer antropologisk influerte tolkninger, der føydalisme brakte et voldelig samfunn inn i en hierarkisk orden (se f. eks. Poly og Bournazel [1980] 1991. Det har også vært en diskusjon knyttet til hvor fruktbart selve føydalismebegrepet egentlig er, der noen foreslår å avvise hele føydalismebegrepet som en moderne konstruksjon (Brown 1974: 1063-1088; Reynolds 1994: 1-16). For en mer omfattende historiografisk gjennomgang av forskningen omkring føydalisme, som også tar opp i seg andre problemstillinger enn definisjonsspørsmålet, se Little and Rosenwein 1998: 107-113.

¹⁵⁶ Bloch [1939-40] 1965: vol. I, 145-279.

¹⁵⁷ Bloch [1939-40] 1965: vol. II, 446. ”*A subject peasantry; widespread use of service tenement (i.e. the fief) instead of a salary, which was out of the question; the supremacy of a class of specialized warriors; ties of obedience and protection which bind man to man, within the warrior class, assume the distinctive form called vassalage; fragmentation of authority – leading inevitably to disorder; and, in the midst of all this, the survival of other forms of association, family and State, of which the latter, during the second feudal age, was to acquire renewed strength (...).*”

¹⁵⁸ Christensen 1945: 146-147.

¹⁵⁹ Erslev 1899-1900: 247-304.

¹⁶⁰ Ettersom Christensen var influert av Marc Bloch er det noe bemerkelsesverdig at han ikke gjorde forsøk på å analysere dansk godsøkonomi i en føydal kontekst.

underordnet vasall, som vanligvis kom til uttrykk ved at vasallen fikk len, som oppfyllelse av underholdsplikten, og beskyttelse i bytte mot troskap og tjeneste. Dette tjenesteelementet hadde i første rekke et militært aspekt, men inkluderte også vasallens plikt til å bistå sin herre med råd.¹⁶¹ I følge Christensen gjorde dette seg gjeldende i middelalderens Danmark blant annet i konge- og hærtjenesten hvor det verdslige aristokratiets tjeneste (*beneficium*) harmonerte med det europeiske føydalvesenet. Christensen medgav likevel at det danske samfunnet også inneholdt sentrale trekk som skilte det fra føydalsamfunnet. Lensrettslige prinsipper vant ikke innpass i landskapslovene, lenene ble ikke arvelige og lensinnehaverne tuftet sin rikdom og makt i stor grad på privat jordegods. Videre innebar det danske systemet en styrking av kongens ”højhedsrettigheder og myndighed”, men en bruk av føydal terminologi gjorde seg likevel gjeldende ved anvendelse av begreper som for eksempel *vasalli* og *feudum*.¹⁶² På denne bakgrunn konkluderte Christensen med følgende:

”Danmark naaede ganske vist aldrig at blive nogen egentlig lensstat, idet forfatningsretten forblev nogenlunde upaavirket, men feudaliseringsprosessen var saa vidt fremskreden i denne periode, at landet fik et overmaade stærkt feudalt præg både i politisk og social henseende.”¹⁶³

I denne konklusjonen, som også synes å ha blitt akseptert av danske historikere,¹⁶⁴ skilte Christensen ut forfatningsretten som upåvirket av føydaliseringsprosessen. Dermed var det ikke noen motsetning mellom en føydaliseringsprosess og at stendersamfunnet fikk sitt forfatningsmessige uttrykk i håndfestningene av 1320 og 1326. Således kan en føydalisering og en utvikling av stendersamfunn vært to parallelle prosesser innenfor hver sine områder, men hva så med Kohts oppfatning?

Man skulle kanskje vente at den marxistisk influerte historikeren Koht hadde knyttet føydalisingen til en undertrykkelse av bøndene, men med utgangspunkt i sin oppfatning av føydalisme handlet den snarere om forholdet mellom kongemakten og aristokratiet. I følge Koht var føydalisingen ”ein freistnad på ny riksskipnad, sterkare enn den som fans før”, og han understreket at den ble gjennomført under det sterke kongedømmet i Valdemarstiden i

¹⁶¹ Denne redegjørelsen for de føydale institusjonene vasallitet og len er i stor grad basert på Sverre Bagge (Bagge [1986] 1994: 143-144). For en fyldigere gjennomgang, se f. eks. Ganshof [1944] 1969: 75-155. Jvf. Susan Reynolds kritikk (Reynolds 1994: 17-74).

¹⁶² Christensen 1944: 52-66; 1945: 147-176. Jvf. Erik Opsahl som peker på at hirdorganisasjonen og lensforvaltningen i Norge hadde likhetstrekk med føydale prinsipper (Opsahl 2011: 185-201).

¹⁶³ Christensen 1945: 177; Jvf. 1944: 67.

¹⁶⁴ Hørby 1980: 65-66.

Danmark (1157-1241) gjennom et interessefellesskap mellom konge og aristokrati, men som etter hvert resulterte i konflikt:

”Motsetninga kom fyrst opp når kongen og lénsmennene kvar på sin kant voks fram til nye maktkrav, - når lénsmennene samla seg til ei adelsklasse som ville reise sjølvstendige stats-institusjonar i breidd med kongedømet, og når konge kongen fikk nytt grunnlag for ei meir sentralisert riksstyring. Da kunne og måtte det bli tevling mellom dem som før var sambundne.”¹⁶⁵

Koht betraktet håndfestningen av 1282 som et utslag av denne striden, mens håndfestningen av 1320 stadfesta seieren for ”den feodale adelsmakta”.¹⁶⁶ For Koht var således føydaliseringen en forutsetning for samlingen av ”ei adelsklasse” med maktkrav vis a vis kongen. Koht brukte ikke stendersamfunnet som begrep, men seieren til ”den feodale adelsmakta” kan også tolkes som et uttrykk for et stendersamfunn i tråd med Christensens syn. Likevel skiller Christensen seg fra Koht når det gjelder tidfestingen av føydaliseringen ved å henføre den til perioden 1241-1340, noe som i så fall innebærer at føydaliseringen og utviklingen av stendersamfunnet var parallelle prosesser. Historikere har imidlertid senere vist at den danske føydaliseringsprosessen trolig startet på 1100-tallet, og det kan dermed se ut til at Kohts skissepregede syntese stemmer overens med grundigere undersøkelser.¹⁶⁷

Når det gjelder selve håndfestningsdokumentene fra 1320-årene, er det ingen elementer som tyder på at de hadde en føydal karakter. Ingen av artiklene som inneholder bestemmelser som uttrykker føydale trekk, bortsett fra bestemmelsen om at forleninger skulle være forbeholdt innenlandske menn, men denne bestemmelsen bekrefter bare en fortsatt lensforvaltning. Håndfestningene var heller ingen avtale mellom kongen og hans vasaller, men en avtale mellom kongen og riket, representert ved det verdslige og det geistlige aristokratiet. Muligens deltok også allmuerepresentanter, men det er kanskje mer sannsynlig at disses rolle var begrenset til selve kongevalget. Uansett om allmuerepresentanter deltok under utformingen av dokumentet, eller ikke, så ble deres interesser ivaretatt i flere bestemmelser. Håndfestningene var således et uttrykk for stendersamfunnet i den forstand at de respektive stendene fikk sine interesser ivaretatt. Samtidig ser det ut til at de respektive stendene samlet seg om noen felles interesser i forhold til kongemakten. Stendersamfunnet innebar således at den politiske organiseringen i samfunnet i større grad enn tidligere ble basert på horisontale bånd, noe som fikk som konsekvens at føydalsamfunnets vertikale bånd

¹⁶⁵ Koht [1931] 1953: 86.

¹⁶⁶ Koht [1931] 1953: 84-95.

¹⁶⁷ Skyum-Nielsen 1971: 207-209; Gelting 1988: 3-17.

ble svekket.¹⁶⁸ Dette resulterte i at de føydale forsamlinger, der herren avholdt møter med sine vasaller som bare representerte seg selv, ble videreutviklet til representative riksmøter der stormennene ikke lenger bare var herrens vasaller, men også representanter for riket.¹⁶⁹

Utviklingen av representative riksmøter var således en forutsetning for at et stendersamfunn kunne komme til uttrykk i en politisk sammenheng. Dette innebar at den politiske organiseringen som kom til uttrykk i håndfestningene av 1320 og 1326 et stykke på vei kan tolkes som et brudd på føydale prinsipper. Stendersamfunnets oppkomst innebar imidlertid ikke en avskaffelse av de føydale grunnprinsippene knyttet til len og vasallitet, men synes heller å ha representert et supplement. Resultatet ble en mer kompleks samfunnsorganisering, der de gamle vertikale båndene mellom herre og vasall fortsatte å eksistere, men noe svekket som følge av de styrkede horisontale båndene representert ved standens fellesinteresser. Kohts syntese synes dermed å ha mye for seg. Først inntraff en føydaliseringssprosess og deretter, delvis som en konsekvens, skjedde det en utvikling av et stendersamfunn, noe som i tråd med Christensen fikk sitt forfatningsmessige uttrykk i de første håndfestningene. Når Koht tolket håndfestningen av 1320 som et uttrykk for seieren til ”den feodale adelsmakta” er imidlertid begrepsbruken misvisende, fordi det at aristokratiet opptrådte med en samlet front vis a vis kongen egentlig var et brudd på vasallitetsprinsippet som føydalsamfunnet var basert på. Aristokratiets samlede front representerer snarere utviklingen av stendersamfunnets sterkere vektlegging av horisontale bånd, men samtidig må det understrekes at en vertikal organisering også var en forutsetning for stendersamfunnet. Konsekvensen var at stormennene fikk en tosidig lojalitet til henholdsvis konge og rike.

Ideer og realpolitikk

Både håndfestningen av 1320 og den påfølgende av 1326 ble utstedt i forbindelse med kongevalg, og begge kom til i en situasjon der den påtroppende kongen hadde en svak maktstilling. I 1320 var det den landsforviste broren til den avdøde kongen som ble hentet tilbake til riket, mens situasjonen seks år senere var et resultat av opprør mot og avsettelse av den regjerende kongen uten at den alternative kongen som var et barn, spilte en ledende rolle. Verken i 1320 eller i 1326 var det således den påtroppende kongen som hadde regien på det

¹⁶⁸ Både horisontale og vertikale bånd er nærmest universelle fenomener som vil eksistere i enhver form for samfunnsorganisering, men med ulikt tyngdepunkt. Susan Reynolds retter således kritikk mot at vektleggingen av føydalsamfunnets vertikale bånd har ført til en undervurdering av de horisontale båndene som eksisterte på samme tid (Reynolds [1984] 1997: 1-4).

¹⁶⁹ Se kapittel 2, *Danehoffet, ”rikets beste menn” og representasjon.*

politiske spillet, og håndfestningene må selvsagt forstås på denne bakgrunn. I 1320 må man regne med at det eksisterte en viss skepsis mot kong Kristoffer, ettersom han hadde intrigert mot den avdøde kong Erik Menved. Ettersom stormennene også ble advart av den døende kong Erik mot å velge Kristoffer til konge, ble det trolig ansett som viktig å legge noen innskrenkninger på hans kongemakt, da de likevel gikk til det skritt å velge ham. I 1326 var situasjonen en annen. Da var det ikke et kongevalg etter en konges død som ble foretatt, men et kongevalg som følge av at et opprør hadde tvunget kong Kristoffer i landflyktighet. Opprøret hadde utgangspunkt på Jylland, mens de sjællandske stormennene først etter en stund gikk over på opprørernes side. Således hadde de politiske begivenhetene forut for kongevalget og håndfestningens utstedelse også en regional dimensjon. Dessuten var begivenhetene også et ledd i den dynastiske konflikten mellom de to grenene av den danske kongeætten, Kristoffers- og Abelslinjen. Det er ingen grunn til å så tvil om oppfatningen at håndfestningene på 1320-tallet var et uttrykk for kongenes svake maktstilling og et aristokrati på offensiven, men kongemakt versus aristokrati forklarer ikke hele det politiske maktspillet, som også rommet dynastiske og regionale faktorer, samt at de ulike stormennenes egeninteresser og personlige bånd trolig spilte inn. Poenget er imidlertid at en forening av det verdslige og det geistlige aristokratiet, som samlet seg om felles interesser og som støttet hverandres særinteresser, kunne gå langt i å innskrenke en svak konges makt og myndighet i en håndfestning.

Innskrenkninger av kongens makt og myndighet måtte imidlertid skje innenfor et rammeverk av ideer, noe som kan bidra til å forklare hvorfor håndfestningene på 1320-tallet gikk lenger enn håndfestningen av 1282. I 1320 hadde innflytelsen til Hostiensis innenfor den kanoniske retten trolig kommet lenger, samtidig som resepsjonen av Aristoteles gjennom Thomas Aquinas og hans etterfølgere kan ha begynt å gjøre seg gjeldende. Den blandingskonstitusjonen som kom til uttrykk i håndfestningene er det nærliggende å anta at var influert av en tilsvarende tenkning i kanonisk rett og praksis i kirkeorganisasjonen, samt eventuelt gjennom en innflytelse fra tenkerne i kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles.

4. Det svenske frihetsbrevet av 1319

8. juli 1319 ble det såkalte frihetsbrevet, som også har blitt karakterisert som ”Sveriges Magna Charta”, utstedt.¹ Bakgrunnen var en langvarig strid mellom kong Birger Magnusson og hans brødre, hertugene Erik og Valdemar, som blir kalt brødrestriden. Striden kulminerte med at kong Birger ble fordrevet fra Sverige som følge av massiv motstand mot hans styre etter at han hadde fengslet sine brødre, som senere ble drept i fangeskap.² Resultatet ble at hertug Eriks sønn og Norges tronarving, den tre år gamle Magnus Eriksson, ble valgt til konge, og i den forbindelse ble frihetsbrevet utstedt. Frihetsbrevet ble i likhet med de danske håndfestningene utstedt på latin, men finnes også i en senere svensk oversettelse (ca. 1450-1515).³ Innholdet kan deles inn i fire artikler:

1. ”Vi, alla och envar av de ovantnämnda, lovar sålunda på tro och heder på denne vår ännu omyndige konungs vägnar, att med hela vår förmåga obrottsligt bevara och försvara rättigheter, friheter, privilegier och gamla sedvänjor för alla och envar, rikets män och kyrkorna i Sverige.
2. Men om någon oväntad olycka kommer över oss (...) och det blir nödvändigt att för hela rikets försvar och gemensamma nytta begära och söka hjälp från hela riket, då skall det först tillkännages och framläggas för oss alla och envar av oss; och därefter skall det genom oss tillkännages och framläggas för menigheten i var och en av rikets delar. När detta skett och man noggrant övervägt och undersökt saken efter vårt och hela rikets menighets gemensamma beslut och samtycke, då skall det ske som skall tyckas gagna oss mest. Endast på det sätt som ovan beskrivits skall i framtiden nya pålagor kunna utverkas.
3. Men om det efter sådant samstämmigt beslut bestäms att skatt skall uttagas, får ingen mottaga eller uppbära denna – utom den som vi särskilt utvalt til detta, samt två bönder, förordnade av bönderna själve för denna sak, ur menigheten i vart och ett av biskopsdömena. (...).
4. Vidare (...) lovar vi, alla och envar av de ovannämnda, att med råd och dåd på lämpligt sätt bistå värdig man herr Mats Kettilmundsson, vår konungs drots, och den som kan komma att ersätta honom i utövandet av lag och rätt, till dess att vår merbemälda konung (...) uppnår myndig ålder. (...).⁴

¹ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid*: 280-285 (översettelse til moderne svensk); Drar 1980: 29; Nordberg 1995: 28.

² Om brødrestriden, se Jerker Rosén (Rosén 1939). Dette var imidlertid ikke første gang folkungene ble splittet i en brødrestrid. I 1270- og 1280-årene var det strid mellom Valdemar og Magnus Birgersønner om kongetronen, som endte med seier til den sistnevnte.

³ Om datering, se E. Carlsson 1940: 18; Schück 1976: 79-80.

⁴ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (översettelse til moderne svensk): 280-285. ”*Nos omnes et singuli supradicti promittimus fide media nomine regis nostri eiusdem, qui nondum ad annos etatis legitime peruenit. Omnibus et singulis hominibus et ecclesiis dicti regni swevie jura, libertates, priuilegia et consuetudines nos inuiolabiliter seruatueros et defensuros toto posse nostro. Si vero oportuerit pro defensione et communi vtilitate tocius regni casu aliquo inopinato superueniente, quod deus auertat juuamen aliquod de toto regno peti et*

Utstederne forpliktet seg således til å bevare og forsvare lover, friheter, privilegier og sedvaner, og det ble slått fast at ingen nye skatter skulle innføres med mindre det var nødvendig til rikets forsvar eller den felles velferd. I slike tilfeller måtte det gjennomføres med hele rikets samtykke, og det ble fastlagt en prosedyre for innkreving. For å overholde disse forpliktelsene ble *drotsen* lovet råd og hjelp. Ettersom den umyndige kongen ikke var utstederen, og de svenske stormennene lovet å bistå drotsen inntil kong Magnus ble myndig, synes dokumentets rettsgyldighet å være begrenset til perioden med formynderstyre.

Det er bred enighet om at frihetsbrevet hadde en aristokratisk karakter,⁵ og det har blitt regnet som en form for håndfestning og som en édsutsveksling mellom konge og folk.⁶ Videre har det blitt hevdet at foranledningen, det vil si brødrestriden, kan tolkes som en konflikt mellom kongemakt og aristokrati.⁷ I nyere bidrag legges det mer vekt på de dynastiske aspektene ved brødrestriden,⁸ men det er uansett enighet om at resultatet ble en form for aristokratisk samling som kom til uttrykk i forbindelse med kongevalget og utstedelsen av frihetsbrevet. Historikere har også knyttet frihetsbrevet til en diskusjon om fremveksten av representative forsamlinger, ofte med utgangspunkt i utstedernes funksjon. Med henvisning til frihetsbrevets beskrivelse av kongevalgsmøtet har det blitt hevdet at dette markerte et gjennombrudd for folkerepresentasjon gjennom stendermøter.⁹ Senere har kongevalget og utstedelsen av frihetsbrevet blitt betraktet som et gjennombrudd for det svenske riksrådet.¹⁰

requiri. Tunc illud primo nobis omnibus et singulis significari debet et exponi. Et deinde per nos significetur et exponetur communitatibus singularum parcium regni. Quo facto deliberacione ac examinacione habita diligenti de communi consilio et consensu nostro et communitatis tocius regni fiat quod videbitur expedire. Aliter autem quam premittitur noue impositiones nullatenus inposterum exhiberi debebunt. Sed si aliquid cum tali deliberacione et consensus fuerit erogandum per neminem recipiatur aut leuetur nisi per vnum per nos ad hoc specialiter electum et duos rusticos de communitate cuiuslibet episcopatus per ipsos rusticos ad illud deputandos. Nec eciam in quoscunque alios vsus erogetur, nisi ad illos ad quos impositum fuerit et receptum. Ex eo eciam quod tales et tam graciosae libertates communitati tocius regni date sunt et promissae inuiolabiliter obseruari. Nos omnes et singuli superius nominati promittimus quod reuerendo viro domino mathie kætilmundasson dapifero regis nostri ac ei qui loco ipsius fuerit substitutus ad exequendum iusticiam et jura regni nostri astabimus consiliis et auxiliis oportunis. donec sepedictus rex noster ad etatem legitimam peruenerit domino concedente.” Jvf. svensk middelalderlig oversettelse (DS: nr. 2199a).

⁵ Lagerroth 1915: 22; Tunberg 1926: 176-180; Rosén 1939: 333; Jägerstad 1948: 258; Schück 2005: 50-51; Lindkvist 2006: 96. Michael Nordberg fremhever også et aristokratisk preg, men skiller seg ut ved også å legge vekt på at frihetsbrevet gav stor innflytelse til allmuen (Nordberg 1995: 28-29).

⁶ Tunberg 1926: 179-180; Rosén 1939: 333-341; E. Carlsson 1940: 21.

⁷ Lagerroth 1915: 19-22; Rosén 1939: 331-343; [1962] 1978: 154-157; Jägerstad 1948: 247-248 og 258; Lindkvist og Ågren 1984: 109-111; Maarbjerg 2000: 143.

⁸ Bagge 2007: spesielt 29-30; Jvf. Harrison 2009: 264-267.

⁹ G. Carlsson 1936: 34-41.

¹⁰ Rosén [1962] 1978: 157.

Herman Schück, som er den som sist har behandlet problematikken, mener derimot at en bredere stormannsforsamling, en parallell til Danehoffet, kom til uttrykk i frihetsbrevet.¹¹

Når det gjelder de politiske ideene som gjorde seg gjeldende frem mot utstedelsen av frihetsbrevet i 1319, var både den sterke kongemakten og den aristokratisk-konstitusjonelle reaksjonen i følge Jerker Rosén ideologisk influert av forholdene i Europa, men uten at han spesifiserte dette nærmere.¹² Aksel E. Christensen gjorde derimot det, og satte frihetsbrevets anvendelse av *communitas*-begrepet i sammenheng med en ny, europeisk statsrettsideologi, læren om det lovbundne monarki, som kom til uttrykk hos Thomas Aquinas og teoretikerne som skrev under striden mellom kong Filip IV av Frankrike og pave Bonifacius VIII.¹³ En annen innfallsvinkel har Kristin Drar gjennom en idépolitisk analyse med fokus på fyrsteideal løst fra den tradisjonelle konfliktdimensjonen, kongemakt versus aristokrati. Drar hevder at frihetsbrevets fyrsteideal inneholdt en forestilling av kongen som forsvarer av rettferdighet, fred og frihet influert av Augustin og andre kirkefedre, den gregorianske reformbevegelsen og kanonisk rett, spesielt når det gjaldt *libertas ecclesiae*. Dessuten understreker hun også at et mer verdslig fyrsteideal, basert på det gamle tingsamfunnet og den føydale tradisjonen, gjorde seg gjeldende. I tillegg hevder hun at det i frihetsbrevet ble antydnet en opprørsrett.¹⁴ Mens Christensens resultater er skissepregede, og i stor grad basert på hans resultater knyttet til det danske kildematerialet, foretar Drar en relativt omfattende idépolitisk analyse av frihetsbrevet. Så langt er hun den eneste som har gjort det, og derfor vil hennes resultater ha en sentral plass i drøftingene av frihetsbrevets politiske prinsipper.

I det følgende vil det foretas en analyse av frihetsbrevets politiske ideer, både i en europeisk, idépolitisk kontekst og i tilknytning til den politiske situasjonen i 1319. Dette innebærer at konseptene om rettferdighet, frihet og lovbasert styre vil bli drøftet. Videre vil begrepet *communitas regni* diskuteres i tilknytning til representative forsamlinger. Drars påstand om at frihetsbrevet antydnet en opprørsrett vil bli gjenstand for en drøfting, før disse ulike komponentene sammenfattes i en diskusjon om fyrsteideal og forfatning. Først er det imidlertid nødvendig å redegjøre nærmere om den svenske resepsjonen av politisk tenkning.

¹¹ Schück 2005: 46-51.

¹² Rosén [1962] 1978: 156-157.

¹³ Christensen [1968] 1976: 63-64.

¹⁴ Drar 1980: 29-49.

Den svenske resepsjonen av politisk tenkning ca. 1200-1319

Ved klosterscholene i Paris før universitetet ble grunnlagt i 1215 finnes det ikke spor av svensker, mens danske og norske studenter slett ikke var uvanlig. De svenske studiereisene synes å ha begynt noe senere enn i naborikene, og ble først vanlig på 1200-tallet.¹⁵ Mønsteret var det samme som i Danmark. Paris var det vanligste studiestedet for studier i *artes* og teologi, mens Bologna på 1200-tallet var det viktigste studiestedet når det gjaldt romerrett og kanonisk rett.¹⁶ Fra omkring 1300 ble imidlertid Orléans det viktigste lærestedet for rettsstudier, noe som trolig kan forklares med at Orléans lå nær Paris og Avignon, som i perioden 1309-1417 også var et hovedsete for pavedømmet.¹⁷

I Paris ble det opprettet flere svenske kollegier, med *Collegium Upsaliense*, som det eldste fra første halvdel av 1200-tallet. Etter hvert ble tilsvarende opprettet også for bispedømmene Skara og Linköping. Til uppsalakollegiet donerte domprosten Andreas And, som selv hadde magistergrad fra universitetet i Paris, i 1291 et hus som skulle huse studenter fra Uppsala stift. De andre svenske kollegiene fikk også egne hus på 1300-tallet.¹⁸ Fra 1300-tallet foreligger det opptegnelser fra universitetet i Paris, som inneholder korte notiser som gir personopplysninger. Dette materialet er derfor ikke noen fullstendig matrikkel over studentene, og kan gi et noe skjevt bilde. Tendensen er imidlertid tydelig. I perioden 1300-1349 var det nevnt 32 dansker, 1 nordmann og 85 svensker, noe som indikerer at svenskene var desidert mest tallrike av de nordiske studentene i Paris i denne perioden.¹⁹ Blant de fremstående geistlige som hadde studert i Paris, var erkebiskop Nils Alleson (1291-1305), biskop Stenar av Skara (ca. 1228-1238), biskop Henrik av Linköping (1258-1284) og biskop Brynolf Algotsson av Skara (1278-1317), som hadde studert i mange år, formodentlig primært *artes* og teologi, men trolig også kanonisk rett.²⁰ Av stor betydning var dominikaneren Petrus de Dacia fra Gotland, som i 1266 eller 1267 kom til dominikanernes høyskole i Köln og deretter studerte i Paris frem til 1271, da han dro hjem til Sverige. Der virket han som lektor for dominikanerne flere steder, og hadde god kjennskap til tenkningen til blant andre

¹⁵ Kumlien 1942: 148-149; Niléhn 1981: 167-169; Bagge 1984: 4.

¹⁶ Studenter fra de nordiske rikene kan belegges i Bologna tilbake til 1219 (Lindroth 1975: 51). Om studiereisene til Bologna, se spesielt Sällström 1957.

¹⁷ E. Jørgensen 1914: 340-343; Bagge 1981b: 143-148. Ellen Jørgensen regnet med omtrent 20 nordmenn med magistergrad på 1200-tallet, men en senere gjennomgang foretatt av Sverre Bagge oppjusterte dette til 23 som med sikkerhet innehadde magistertittel, samt i tillegg en rekke andre nordmenn som med sikkerhet hadde studert i utlandet, fortrinnsvis i Paris eller Bologna. Trolig kjente Jørgensen det danske kildematerialet best, og det er derfor godt mulig at også det svenske tallet kan oppjusteres.

¹⁸ Schück 1900: 44-55; E. Jørgensen 1914: 343-345; Kumlien 1942: 151-152.

¹⁹ E. Jørgensen 1914: 351-352; Bagge 1984: 5-6.

²⁰ E. Jørgensen 1914: 341; Brilioth 1941: 38 og 168-171; Lindroth 1975: 56-58 og 64; Fenger 1977: 76.

Aristoteles, Albertus Magnus og Thomas Aquinas.²¹ Dominikanerne tillegges en viktig rolle for å fremme læring i Sverige med sine konventer som også var læresteder. Det ble på 1200-tallet etablert på konventer i åtte svenske byer, der konventet i Skänninge var en form for hovedsete. Ved konventene var det egne biblioteker, som blant annet inneholdt verker innenfor kanonisk rett. Dominikanerne fremmet også læring ved å sende medlemmer av ordenen til utenlandske universiteter.²² Laurentius fra Vaksala studerte også i Paris og muligens også andre steder på slutten av 1300-tallet, noe senere enn Petrus, og oppnådde magistergraden. I 1300 ble han dekan i Uppsala domkapittel. Han forfattet også noen håndbøker for prester med sammendrag av hovedpunkter innenfor teologi og kanonisk rett. Av boksamlingen hans som ble testamentert til dominikanerne fremgår det at han var i besittelse av verker innenfor kanonisk rett, deriblant Gratians *Decretum*.²³ På slutten av 1200-tallet, i perioden 1285-1300, er det nevnt elleve svenske studenter i Bologna. Trolig var det for svensker, som for danske og nordmenn, ikke uvanlig først å studere *artes* og eventuelt teologi i Paris, og deretter studere kanonisk rett i Bologna på andre halvdel av 1200-tallet. Det finnes også eksempler på menn fra de nordiske rikene som studerte romerrett i Bologna. Etter 1300 ser det imidlertid ut til at rettsstudier først og fremst ble foretatt i Oréans og til dels også i Motpellier,²⁴ og det er fra slutten av 1200-tallet og utover første halvdel av 1300-tallet en del spor av svensker som foretok rettsstudier i Orléans.²⁵

Den svenske resepsjonen av romerrett og kanonisk rett har vært omdiskutert. En germanistisk tradisjon som har villet se romerretten og den innenlandske retten som to adskilte rettstyper, der middelalderens landskapslover ble ansett som rotfestet i en form for germansk urrett, har stått betydelig sterkere enn i Danmark. Elsa Sjöholms oppgjør med den germanistiske tradisjonen munnet imidlertid ut i det motsatte synet, nemlig at de svenske middelalderlovene var et ensidig produkt av resepsjonen av moselovene, romerrett og kanonisk rett.²⁶ Dette synet har møtt kritikk for å gå altfor langt i den andre retningen.²⁷ Allerede før Sjöholms omstridte avhandling ble det også fremmet mer nyanserte syn på resepsjonen av romerrett og kanonisk rett.²⁸ I den senere tiden har det blitt satt fokus på dette, spesielt kanonisk rett, og det synes å være belagt at også de svenske middelalderlovene var

²¹ Brilioth 1941: 147-154; Lindroth 1975: 64-71; Lejon 2005: 118-132.

²² Brilioth 1941: 143-163; Lindroth 1975: 49-52.

²³ Lindroth 1975: 72-74.

²⁴ Sällström 1957: 248-255 og 270-271; Bagge 1984: 5-6.

²⁵ Brate og Schück 1901-1902: 58-78.

²⁶ Sjöholm 1988.

²⁷ Lindkvist 1989: 413-420; Bagge 1989: 500-507; Fenger 1989: 443-446.

²⁸ Jägerskiöld 1963; Fenger 1977.

influert av romerrett og kanonisk rett, men ikke i det omfang Sjøhom hevdet, fordi de også var et resultat av den indre sedvanerettslige utviklingen.²⁹

I sum er det ingen grunn til å betvile at det i 1319 i Sverige forelå inngående kjennskap til kanonisk rett, og også noe kjennskap til romerrett. Samtidig ser det også ut til at resepsjonen av Aristoteles hadde begynt med Petrus de Dacia som en viktig person for å bringe med seg dette tankegodset til Sverige.

Rettferdighet, frihet og lovbasert styre

I frihetsbrevets innledning ble det redegjort for bakgrunnen for utstedelsen av dokumentet:

”Vissa av våra tidigare konungar och furstar har mindre väl bevarat de rättigheter, privilegier och goda sedvänjor, som rikets män och kyrkorna i Sverige av gammalt åtnjutit, genom att olagligen och egenmäktigt pålägga skatter och andra bördor och därigenom förbryta sig mot Gud, rättvisan och de sedvänjor som iakttagits av gammalt i vårt land. Därför vill vi, vid valet av denne vår förutnemnde konung, med anledning av de klagomål och besvär som framkommit från menigheten i hela Sverige, framdeles söka förhindra sådana olagligen tunga bördor.”³⁰

Således ble det forklart i frihetsbrevet selv at dets bakgrunn var tidligere kongers og fyrsters ulovligheter. Etersom man ikke bare skrev tidligere konger, men inkluderte også tidligere fyrster, rammet denne kritikken muligens også de avdøde hertugene. Frihetsbrevet var dermed ikke bare et oppgjør med kong Birger Magnussons styre, men også med tidligere kongers styre og muligens de to hertugenes styre i sine landsdeler. For å forhindre at nye ulovligheter ble begått i kongens eller formynderstyrets regjeringsutøvelse, ble man enige om bestemmelser med virkemidler for å demme opp for dette. De tidligere kongers og fyrsters ulovligheter var i første rekke ulovlig beskatning, noe som i følge frihetsbrevet innebar at de hadde forbrutt seg ”mot Gud, rättvisan och de sedvänjor som iakttagits av gammalt i vårt land”. Implisitt i dette ligger det en forestilling av idealet om fyrsten som beskytter av rettferdighet. Frihetsbrevet kan også sies å inneholde dette konseptet mer eksplisitt, ved at utstederne på den ”ännu omyndige konungs vägnar” forpliktet seg til å ”obrottsligt bevara och

²⁹ Åqvist 1989; Tamm 2005: 5-22; Landau 2005: 24-39; Korpiola 2005: 202-231. Selv om det er gjort en del på dette feltet i de senere år, er det fremdeles mye ugjort.

³⁰ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid*: 280-285 (svensk oversettelse). ”*Quoniam quidam reges et principes nostri qui pro tempore fuerunt jura, immunitates et bonas consuetudines ab antiquo seruatas, hominibus et ecclesiis regni swecie seruauerant minus bene imponentes illegaliter tallias et alia gravamina de sua potencia contra deum, iusticiam et consuetudines patrie obseruatas ab antiquo. Jdeirco in eleccione huius regis nostri iam predicti, ad clamorem talibus grauaminibus illegalibus in posterum precauere volentes.*”

försvara rättigheter, friheter, privilegier och gamla sedvänjor för alla och envar, rikets män och kyrkorna i Sverige”.³¹ I dette ligger forsvaret av rettferdighet og lov som en kongelig forpliktelse, ettersom utstederne forpliktet seg på kongens vegne. Tilsvarende bestemmelse stod også i de tre første danske håndfestningene 1282-1326, men frihetsbrevet skiller seg fra disse ved å knytte overholdelse av lovene eksplisitt til et rettferdighetskonsept og ulovlig beskatning.³²

Nettopp begrepet rettferdighet, *iustitia*, står sentralt i Kristin Drars analyse av frihetsbrevets fyrsteideal, noe hun sporer tilbake til Isidor av Sevilla (ca. 560-636) og Pseudo-Cyprianus (700-tallet), som begge var influert av Augustin.³³ Forestillingen om kongen som rettferdighetens beskytter kan således spores tilbake til Augustin. Augustin betraktet rettferdighet som en underordning under Guds vilje og bud, noe som også impliserte rettferdighet overfor andre mennesker. En slik forståelse av rettferdighet var å oppfatte som en betingelse for fred; rettferdighet skapte fred.³⁴ Med dette som grunnlag fremhevet Isidor at en konges styre innebar å korrigere undersåttene til å opptre rett, og understreket at rettferdighet var en av de sentrale kongelige dydene.³⁵ Dette ble videreutviklet av Pseudo-Cyprianus som erklærte at kongen ikke måtte være urettferdig, men hindre urettferdighet. Rettferdighet hos en konge innebar videre i følge Pseudo-Cyprianus blant annet ikke å undertrykke noen urettferdig, å dømme rettvist mellom menn, å forsvare de svake, å straffe de onde, å beskytte kirken og å leve i den katolske tro.³⁶ Således la Isidor og Pseudo-Cyprianus fundamentet for middelalderens konsept om kongen som rettferdighetens beskytter, som Drar viser. Det betyr imidlertid ikke at forfatterne av frihetsbrevet var direkte influert av disse forfatterne. Problemet med Drars fremstilling er at hun ikke viderefører historien om dette konseptet utover i middelalderen.

Konseptet om kongen som rettferdighetens beskytter ble videreført i den karolingiske fyrstespeillitteraturen ved Hincmar av Rheims, Jonas av Orleans og Sedulius Scottus.³⁷ I karolingisk tid hadde fyrsteidealet også et guddommelig-liturgisk aspekt, som innebar at

³¹ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (oversettelse): 280-285. "*Nos omnes et singuli supradicti promittimus fide media nomine regis nostri eieusdem, qui nondum ad annos etatis legitime peruenit. Omnibus et singulis hominibus et ecclesiis dicti regni swecie jura, libertates, priuilegia et consuetudines nos inuiolabiliter seruaturos et defensuros toto posse nostro.*" Jvf. Drar 1980: 29-30.

³² Jvf. kapittel 2, *Konge under lov* og kapittel 3 innledningsvis.

³³ Drar 1980: 30-34.

³⁴ Tobiassen [1964] 1969: 220-226; Deane 1963: 99-104; R. Dyson 2003: 30-38.

³⁵ *Etymologiae*: IX, iii, 4.

³⁶ Carlyle 1903-36: vol. I, 222-223; Drar 1980: 29-34.

³⁷ Carlyle 1903-36: vol I, 223-228; Jvf. Nelson [1988] 2003: 218; Wallace-Hadrill 1965: 30-35.

kongen ble oppfattet som Guds stedfortreder,³⁸ slik at konseptet om kongen som rettferdighetens beskytter var underordnet dette aspektet. Under høymiddelalderens sterke pavedømme overtok imidlertid paven rollen som Guds stedfortreder, mens det guddommelige kongedømmet influert av romerrett og kanonisk rett i større grad ble knyttet til et fyrsteideal basert på forsvaret av fred, lov og rettferdighet.³⁹ Mange forfattere understreket på andre halvdel av 1200-tallet betydningen av kongen som rettferdighetens beskytter, deriblant Aegidius Romanus i sitt innflytelsesrike fyrstespeil *De regimine principum*.⁴⁰ Tilsvarende, om enn ikke like eksplisitt, går også frem av Thomas Aquinas sitt fyrstespeil med samme tittel.⁴¹ Poenget er at konseptet om kongen som rettferdighetens beskytter ble så allment utover i middelalderen, at det nesten blir meningsløst å knytte det til bestemte forfattere, selv om dets røtter riktig nok kan spores tilbake til Augustin.

Utstederne av frihetsbrevet forpliktet seg til å ”obrottsligt bevare och försvara rättigheter, friheter, privilegier och gamla sedvänjor (*iura, libertates, priuilegia et consuetudines*) för alla och envar, rikets män och kyrkorna i Sverige”.⁴² De samme begrepene ble anvendt i Magna Carta. I utgangspunktet henspeiler begrepet *iura* (*ius* i entall) på rettigheter i vid forstand, men det kan også oppfattes som en samlebetegnelse for lover og retter, og ble også brukt i betydningen lover av romerrettslige jurister.⁴³ I middelalderen var det dermed neppe noe klart skille mellom lover (*leges*) og retter (*iura*). Dette underbygges også av forliket mellom kong Birger og hertugene av 1308, der det eksplisitt ble presisert at kongen skulle styre etter lovene:

”Likaså lova vi i kraft av samma vår ed, att de landskap, härader och gods, som de vilja lämna oss inom riket, böra vi styra efter fäderneslandets lagar och rättsbud och icke utöver det hävdvunna fallet i något avseende betunga undersåtarna med skatter, pålagor eller annan tunga.”⁴⁴

³⁸ Om karolingisk fyrsteideal, se Wallace-Hadrill 1965: 22-40; Nelson [1988] 2003: 213-229; Canning [1996] 2005: 47-59.

³⁹ Kantorowicz [1957] 1997: 87-97 og 191-192.

⁴⁰ Dunbabin [1988] 2003: 484.

⁴¹ Aquinas: *De regimine principum*: I, 14-16.

⁴² Drar 1980: 34; DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (oversettelse): 280-285. ”*Nos omnes et singuli supradicti promittimus fide media nomine regis nostri eiusdem, qui nondum ad annos etatis legitime peruenit. Omnibus et singulis hominibus et ecclesiis dicti regni swecie iura, libertates, priuilegia et consuetudines nos iniuiolabiliter seruatueros et defensuros toto posse nostro.*”

⁴³ Holt [1960] 1985: 206.

⁴⁴ DS: 1577; Jägerstad 1948: 191 (svensk oversettelse). ”*Item vi ejusdem sacramenti nostri promittimus, quod terras contractas et bona, quae infra regnum nobis dimittere voluerint, debemus secundum leges et patriæ iura tenere, nec subditis ultra casum consuetum talliis, impositionibus, vel aliis gravaminibus aliquatenus honerare.*”

Det er vanskelig å tenke seg at aristokratiet skulle ha gå bort fra dette prinsippet elleve år senere, og tilsvarende må oppfattes å ligge i formuleringene i frihetsbrevet, altså *iura* i betydningen lover og retter. I likhet med i Danmark fantes det også i Sverige en eldre tradisjon når det gjaldt kongens forhold til lov. I henhold til den eldre Vestgötalagen (ca. 1220) skulle kongen ”svärja att vara trogen mot alla götar, att han icke skall bryta rätt lag i vårt land”.⁴⁵ Til forskjell fra den eldre danske tradisjonen var dette prinsippet om kongens forhold til lov knyttet til skrevet lov, i den forstand at prinsippet ble nedfelt i en skrevet lov, og ”rätt lag” trolig henspeilet på nettopp Vestgötalagen i dette lagdømmet. Implisitt i frihetsbrevets bestemmelse om at retter, friheter, privilegier og sedvaner skulle overholdes lå også en annen bestemmelse fra avtalen av 1308:

”Vi förbinda oss även i samma kraft av samma vår ed, att vi ej må gripa eller tillfångataga riddare, väpnare eller framstående personer i riket eller lägga beslag på deras egendom, om de förut ej blivit lagligen förvunna, eller pålägga dem otillbörliga utskylder”⁴⁶

Ingen i aristokratiet skulle dermed fengsles uten lov og dom, altså et tilsvarende prinsipp som opptrådte i de danske håndfestningene, men i Danmark omfattet en slik bestemmelse alle.⁴⁷ Gjenopprettelse av den tidligere rettstilstanden i 1319 innebar dermed også en gjenopprettelse av rettsikkerheten innenfor aristokratiet.

Frihetsbrevets frihetsbegrep (*libertas*) må trolig forstås som privilegier innvilget av kongen, og var dermed snevrere enn rettigheter i vid forstand som også kunne inkludere sedvaner.⁴⁸ Det samme gjelder formodentlig også vedrørende benyttelsen av frihetsbegrepet i de første danske håndfestningene. Drar tillegger imidlertid frihetsbegrepet en videre betydning. Også dette begrepet sporer hun tilbake til Augustins *De civitate dei*. Hos Augustin mener Drar å kunne skille ut fire komponenter i det romersk-republikanske frihetsbegrepet:

- ”1. Frihet = rätt att regeras i enlighet med fäderneärvd sedvana och rättstradition.
2. Frihet = medborgerlig rätt att genom folkrepresentation avge samtycke i samband med a) val av regent och b) lagstiftning.
3. Frihet = medborgerlig rätt att fritt yttra sig och rådslå om rikets angelägenheter och att öppet kritisera missförhållanden.

⁴⁵ *Svenska landskapslagar*: vol. 5, Äldre Västgötalagen, Rättslösbalken, I.

⁴⁶ DS: 1577; Jägerstad 1948: 191 (svensk oversettelse). ”*Astringimus etiam in vi ejusdem nostri sacramenti, quod milites, armigeros et notabiles personas regni capere vel captivare, seu bona ipsorum occupare non debemus, nisi prius legitime sint convicti, nec exactiones indebitas in ipsos exercere.*”

⁴⁷ Se kapittel 2, *Individuell rettsikkerhet*.

⁴⁸ Jvf. Holt [1960] 1985: 205; Harding 1980: 423-443, spesielt 441.

4. Frihet = rätten att göra uppror mot en ulaglig regering.⁴⁹

Disse komponentene gjenfinner Drar i frihetsbrevet med unntak av ytringsfrihet,⁵⁰ og dermed står frihetsbrevet i hennes tolkning frem som et vidtgående konstitusjonalistisk dokument, der både frihetsbrevets og Augustins frihetsbegrep trekkes ut av alle proporsjoner. Frihetsbrevets frihetsbegrep er det allerede gjort rede for, men hva så med Augustins frihetsbegrep? Selv om Augustin hevdet at egentlig frihet var forbeholdt de som klynget seg til den evige loven, og således knyttet frihet til sjel og tanke uavhengig av ytre forhold som slaveri, knyttet han også verdslig lov til frihet i den forstand at menn var frie når de ikke hadde andre menn som sine herrer.⁵¹ Noe frihetsbegrep i den moderne, konstitusjonelle formen som Drar tillegger Augustin, er det imidlertid umulig å finne belegg for verken i Augustins arbeider eller i frihetsbrevet.⁵²

Problemet med Drars fremstilling også på dette punktet er at hun ikke følger opp med den videre utviklingen i politisk tenkning, med unntak av den særskilte behandlingen av kirkens privilegietenkning som føres frem til Gratian på 1100-tallet. I frihetsbrevets bestemmelse forpliktet utstederne seg på den umyndige kongens vegne til å ”obrottslig bevare och försvara rättigheter, friheter, privilegier och gamla sedvänjor”. Det ble videre presisert at disse gjaldt ”för alla och envar, rikets män och kyrkorna i Sverige”.⁵³ I dette lå det et krav om å gjenopprette den tidligere rettstilstanden, noe som ikke hadde noe direkte med augustinsk tenkning å gjøre. Med bruken av begrepet ”obrottslig (*inuiolabiliter*)” ble kongen uforbeholdent plassert under loven, akkurat som i de første danske håndfestningene.⁵⁴ Nettopp kongens forhold til lov var omdiskutert i middelalderen med utgangspunkt i motstridende romerrettslige utsagn om hvor vidt fyrsten var løsrevet fra lovene eller skulle underkaste seg lovenes autoritet. Den vanligste konklusjonen på denne problemstillingen på 1200-tallet, foretatt av romerrettslige jurister var at fyrsten i utgangspunktet var løsrevet fra lovene, men frivillig burde underkaste seg dem. Med bruken av begrepet ”obrottslig” gikk frihetsbrevet i likhet med de tre første danske håndfestningene således lenger enn den vanligste oppfatningen. Det fantes imidlertid også romerrettslige jurister og andre mulige

⁴⁹ Drar 1980: 25.

⁵⁰ Drar 1980: 34-35.

⁵¹ *De libero arbitrio*: I.15.32; *De civitate dei*: I.4.3 og V.19.15.

⁵² Om Augustins frihetsbegrep, se Deane 1963: 24-28; Markus 1970: 143-144 og 228-230.

⁵³ Drar 1980: 34; DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (oversettelse): 280-285. ”*Nos omnes et singuli supradicti promittimus fide media nomine regis nostri eiusdem, qui nondum ad annos etatis legitime peruenit. Omnibus et singulis hominibus et ecclesiis dicti regni swecie jura, libertates, priuilegia et consuetudines nos inuiolabiliter seruatueros et defensuros toto posse nostro.*”

⁵⁴ Se kapittel 2, *Konge under lov* og kapittel 3 innledningsvis.

påvirkningskilder, som gikk lenger når det gjaldt å plassere kongen under loven.⁵⁵ Imidlertid er det umulig å si noe eksakt om en eventuell påvirkningskilde, og det kan heller ikke utelukkes at frihetsbrevets bestemmelse var en presisering eller tydeliggjøring av den vanligste romerrettslige tolkningen. Ettersom den forrige kongen var i landflyktighet med minimal støtte, var den politiske situasjonen i 1319 preget av en aristokratisk samling om felles interesser. Da man dessuten valgte en umyndig konge, var det mulig å gjennomføre reformer med sikte på å hindre at en konge i fremtiden skulle kunne styre vilkårlig eller i ytterste konsekvens opptre som en tyrann. På bakgrunn av Birger Magnussons regjeringstid og den politiske situasjonen i 1319 kunne stormennene for det første ha sett behov for mer uforbeholdent å underordne kongen loven, og for det andre hadde de makt til å gjennomføre det. Hovedmålet med frihetsbrevet synes å ha vært å gjenopprette den tidligere rettstilstanden. Det er det utstederne påberoper seg i bestemmelsen der de forplikter seg på den umyndige kongens vegne til ubrytelig å bevare rettigheter, friheter, privilegier og gamle sedvaner. Frihetsbrevets frihetsbegrep er dermed noe helt annet enn den moderne påkløddingen som Drar gir det.

Den særskilte betoning av kirkens rettigheter, friheter og privilegier i frihetsbrevets bestemmelse inneholder en betoning av *libertas ecclesiae*.⁵⁶ Tilsvarende finner man også i de første danske håndfestningene.⁵⁷ Drar sporer konseptet om *libertas ecclesiae* tilbake til Cluny-bevegelsen på 900-tallet, den gregorianske reformbevegelsen på 1000-tallet og kanonisk rett.⁵⁸ Cluny-bevegelsen arbeidet imidlertid først og fremst for moralske reformer innenfor kirken med innføring av sølibat for alle geistlige og avskaffelse av *simoni* som hovedsaker, og først under den gregorianske reformbevegelsen på 1000-tallet ble det satt fokus på forholdet til verdslige myndigheter med en fremheving av kirkens uavhengighet og frihet. Det er vanligvis til denne man knytter gjennombruddet for *libertas ecclesiae* i betydningen kirkens rettigheter, privilegier eller immuniteter.⁵⁹ Kirkens ønske om en uavhengig stilling ble ikke umiddelbart akseptert av verdslige myndigheter, og førte til konflikter i og med en rekke land, som for eksempel investiturstriden 1075-1122 med den tysk-romerske keiseren.

I Sverige skjedde gjennombruddet for en *libertas ecclesiae* politikk gradvis i løpet av 1200-tallet med privilegiebrevet av 1281 som det store gjennombruddet, der kirkens

⁵⁵ Se kapittel 2, *Konge under lov i politisk tenkning*.

⁵⁶ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (oversettelse): 280-285. "(...) *ecclesiis dicti regni swecie jura, libertates (...)*."

⁵⁷ DD/DRB: 2:3, nr. 45 (art. 18); 2:8, nr. 176 (art. 1); 2:9, nr. 273 (art. 1); DRL indtil 1400: nr. 13, 22 og 23.

⁵⁸ Drar 1980: 41-48.

⁵⁹ Se f. eks. Gallén og Skyum-Nielsen 1965: 530-532 (KLN: vol. X); Bagge [1986] 1994: 199-201; Tierney 1995: 66-71.

skattefrihet og jurisdiksjon ble slått fast.⁶⁰ Disse prinsippene ble imidlertid ikke allment akseptert den påfølgende tiden, og deler av det verdslige aristokratiet reagerte spesielt mot den uforbeholdne skattefriheten, som reduserte inntektskildene til riket. Formynderstyret for Birger Magnusson, etter Magnus Ladulås sin død i 1290, unnlot derfor å stadfeste privilegiene.⁶¹ Spørsmålet om kirkens skattefrihet og jurisdiksjon var også gjenstand for strid i Danmark og Norge på andre halvdel av 1200-tallet.⁶² Nettopp spørsmålet om kirkens skattefrihet var bakgrunnen for den store striden mellom pave Bonifacius VIII og kong Filip IV av Frankrike som pågikk i årene 1296-1305, og som mobiliserte intellektuelle på begge sider. Flere av stridsskriftene på kongens side argumenterte for skattelegging av geistligheten, noe som blant annet ble begrunnet med at når kongen beskyttet kirkens eiendom, var det bare rett og rimelig at kirken betalte for denne tjenesten.⁶³ Jean Quidort, som skrev under den samme konflikten, berørte også spørsmålet om skattefrihet, og hevdet at denne bare skulle gjelde for geistlige personer og residenser (prestegårder etc.) og donasjoner for frelse, mens inntekter og eiendom som kirken tilegnet seg på annet vis skulle kunne skattelegges. Fyrster og keisere skulle imidlertid kunne innvilge fritak i følge Jean.⁶⁴ Ut fra tidens politiske tenkning var det dermed langt fra gitt at den svenske kirkens krav om full skattefrihet var betimelig. Spørsmålet ville bli avgjort av styrkeforholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter i de enkelte rikene. Etter at han var blitt myndig, stadfestet kong Birger selv kirkens privilegiebrev i 1305.⁶⁵ Dette var imidlertid omstridt, og resulterte i at spørsmålet om kirkens skattefrihet også ble en faktor i brødrestriden.⁶⁶ Stadfestelsen av kirkens privilegier i frihetsbrevet og det særskilte stadfestelsesbrevet senere på sommeren 1319 må dermed forstås på bakgrunn av denne.⁶⁷ Først etter hertugenes fengsling og død, skjedde en forening av aristokratiet, både det verdslige og geistlige, mot kong Birger, noe som kulminerte med en stadfesting av både kirkens og det verdslige aristokratiets privilegier i frihetsbrevet.⁶⁸ Det var således den politiske maktkampen i Sverige som førte til at kirken oppnådde aksept for sine utstrakte privilegier i 1319. På bakgrunn av tidens politiske tenkning kunne man like gjerne ha

⁶⁰ DS: nr. 725; Jvf. Brilioth 1941: 28-29; Andrae 1960: 146-171.

⁶¹ Rosén 1939: 79-96; Brilioth 1941: 39-50.

⁶² For Danmark, se Skyum-Nielsen 1963. For Norge, se den omfattende litteraturen om Sættargjorden. Jvf. referanser til denne i kapittel 13, *Verdslige og geistlige myndigheter*.

⁶³ *Disputatio inter clericum et militem*, oversatt i *Medieval Political Ideas*: II, 573; Carlyle 1903-36: vol. V, 379-383.

⁶⁴ *De potestate regia et papali*: XIX, 36.

⁶⁵ DS: nr. 1420 og 1459; Jvf. Brilioth 1941: 49-50.

⁶⁶ Rosén 1939: 96-109, 118-121, 157-159, 241-242; Brilioth 1941: 49-66.

⁶⁷ DS: nr. 2200.

⁶⁸ Rosén 1939: 333; [1962] 1978: 155-156.

legitimert en gjennomføring av det motsatte, dersom de innenlandske, politiske forutsetningene hadde vært tilstede for dette.

Communitas regni og representasjon

I frihetsbrevets bestemmelse om godkjenning av ekstraordinær beskatning ble det slått fast at forslag om dette skulle ”først tillkännages och framläggas för oss alla och envar av oss”, altså brevets utstedere, ”och därefter skall det genom oss tillkännages och framläggas för menigheten (*communitas*) i var och en av rikets delar”.⁶⁹ Etter at råd var innhentet fra landsdelene skulle saken nøye overveies ”efter vårt och hela rikets menighets (*communitas regni*) gemensamma beslut och samtycke, då skall det ske som skall tyckas gagna oss mest”.⁷⁰ Bestemmelsen reiser flere spørsmål. For det første må det drøftes hvilken funksjon utstederne av frihetsbrevet hadde. Deretter må det drøftes hvor vidt bestemmelsen inneholder et politisk representasjonskonsept, og i så fall hva som var bakgrunnen for dette.

Når det gjelder spørsmålet om hvilken funksjon utstederne av frihetsbrevet hadde, så har dette vært omdiskutert. Den tradisjonelle oppfatningen var at utstederne utgjorde riksrådet, et utvidet riksråd eller en formynderregjering.⁷¹ Det har også blitt hevdet at utstederne utgjorde ”ett privat stormannaförbund”.⁷² Herman Schück fremmer et nytt syn i *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280-1480* (2005). I følge Schück utgjorde utstederne av frihetsbrevet ”rikets stormän (*maiores regni*)”, altså et aristokratisk riksmøte og en parallell til Danehoffet.⁷³

Utstederne var 26 menn, deriblant seks biskoper, inkludert erkebiskopen av Uppsala, en drots, sju lagmenn og ytterligere tolv verdslige stormenn. Det er vanskelig å tenke seg at 26 menn utgjorde en formynderregjering, og dessuten blir dette helt umulig med tanke på biskopenes og lagmennenes faste funksjoner i sine respektive bispe- og lagdømmer. Teorien om at de skulle ha vært et privat stormannsforbund synes også å være lite troverdig, fordi

⁶⁹ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (oversettelse til moderne svensk): 280-285. ”*Si vero oportuerit pro defensione et communi utilitate tocius regni casu aliquo inopinato superueniente, quod deus auertat iuuamen aliquod de toto regno peti et requiri. Tunc illud primo nobis omnibus et singulis significari debet et exponi. Et deinde per nos significetur et exponetur communitatibus singularum parcium regni.*”

⁷⁰ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (oversettelse): 280-285. ”*Si vero oportuerit pro defensione et communi utilitate taciis regni casu aliquo inopinato superueniente, quod deus auertat iuuamen aliquod de toto regno peti et requiri. Tunc illud primo nobis omnibus et singulis significari debet et exponi. Et deinde per nos significetur et exponetur communitatibus singularum parcium regni. Quo facto deliberacione ac examinacione habita diligenti de communi consilio et consensu nostro et communitatis tocius regni fiat quod videbitur expedire.*”

⁷¹ Tunberg 1926: 179-180; 1931: 30-31; Rosén 1939: 333-341; [1962] 1978: 154-157.

⁷² Jägerstad 1948: 248-258.

⁷³ Schück 2005: 46-51.

utstederne var inndelt geografisk etter lagdømmer og fordi de opptrådte på vegne av den umyndige kongen. Ingen av delene ville man kunne forvente dersom de var et privat stormannsforbund.⁷⁴ Roséns teori om at utstederne var et utvidet riksråd, som gjennom en form for edsutveksling først opptrådte på kongens vegne til folket, og deretter som representanter for de ulike landsdelene til kongen representert ved drotsen, synes heller ikke å inneholde det endelige svaret. Et slikt rollebytte er problematisk fordi drotsen, som en av utsederne i så fall avgav ed til seg selv.⁷⁵

Snarere synes kontinuiteten tilbake til forliksavtalen av 1308 og å gi svaret. Her stod utstederne frem som *"nobiles et magnates regni"*, altså "rikets stormenn", noe som i følge Schück indikerer at utstederne av frihetsbrevet elleve år senere utgjorde samme type forsamling, nemlig en stormannsforsamling av samme type som Danehoffet i Danmark. Dette underbygger han videre ved å vise til samsvaret mellom frihetsbrevets skattebestemmelse og tilsvarende bestemmelse i avtalen av 1308.⁷⁶ I den ble det slått fast at kongen "(...) ej må i noget avseende pålægga några nya pålagor, skatter eller tunga utan att ha begärt och erhållit rikets stormäns medgivande."⁷⁷ Ekstraordinær beskatning skulle dermed kreve samtykke fra rikets stormenn. I frihetsbrevet var imidlertid ikke et samtykke fra en stormannsforsamling bestående av rikets stormenn tilstrekkelig, og forslag om ekstraordinær beskatning krevde der en bredere prosess som også inkluderte landsdelene, formodentlig gjennom landskapstingene.

Svenske stormannsmøter kan spores tilbake til andre halvdel av 1100-tallet, og slike møter ble utgjort av *maiores regni* eller "rikets stormenn" og tilsvarende betegnelser som ble tatt i bruk på 1200-tallet i Sverige.⁷⁸ Dette tilsvarte videre i følge Schück den forsamling som ble forankret i Skänninge-stadgan av 1284:

"när vi kalla samman vårt rike till något samtal, så djärves ingen komma dit utom de som varda kallade dit med vårt brev och bud, såvida man icke har angeläget ärende, och då må man komma på egen bekostnad."⁷⁹

⁷⁴ Rosén 1948-49: 319.

⁷⁵ Jvf. Schück 2005: 47-50.

⁷⁶ Schück 2005: 48-51.

⁷⁷ DS: 1577; Jägerstad 1948: 191 (svensk oversettelse, men trolig ikke helt korrekt, jvf. Schück 2005: 49). "(...) *novas aliquas impositiones, tallias seu gravamina subditis regni nullatenus inpetere debeamus, nec de consensu et voluntate majorum regni requisitis pariter et optentis.*"

⁷⁸ Tunberg 1931: 28-37; Jägerstad 1948: 23-34; Helle 1972: 298-301; Schück 1985: 12-13; 2005: 20-22.

⁷⁹ DS: I, nr. 813; Jägerstad 1948: 98 (oversettelse). "*þæt haldes at hwilkin timæ wir kallum saman wart riki til nokræ samtalu þa dyruis ængin til at komæ þit vtan þer sum þit warthar kallaþer mæþ wart bref æller buþ vtan man hawe þyrftelik fall oc kome i sialfsins kost.*"

Begrepet ”samtal” er en oversettelse av latinsk *parlamentum*, og henspilte således også på samme type forsamling som Danehoffet, noe som også underbygges av den terminologi som ble brukt som samlebetegnelse på deltakerne.⁸⁰ Parallellen til Danehoffet og betydningen av svenske stormannsmøter utover på 1300-tallet var tidligere fremhevet av Jägerstad,⁸¹ men Schücks arbeid klargjør tydeligere de institusjonelle sidene, ikke minst forholdet mellom det bredere sammensatte stormannsmøtet og rådet. Tradisjonelt har man ment at riksrådet på 1300-tallet avløste de bredere sammensatte stormannsmøtene.⁸² Schück viser derimot at et en snevrere kongelig rådgiverkrets (*conciliarii*) fra slutten av 1200-tallet utgjorde kongens råd (*concilium*), mens de bredere sammensatte stormannsmøtene (”allt Svearikets råd”/*concilium generale Swecie*) bestående av rikets beste menn eller rikets stormenn (*maiores regni*) fortsatte å eksistere på 13- og 1400-tallet. Det var disse møtene som hadde en riksrepresentativ karakter. I følge Schück deltok den snevrere rådkretsen også på de bredere sammensatte stormannsmøtene, og fikk dermed en dobbel lojalitet til henholdsvis kongen og det stormannskollegiet som representerte riket.⁸³ Noe av årsaken til at tidligere forskere hevdet at et riksråd på 1300-tallet avløste de bredere sammensatte stormannsmøtene, var formodentlig den forvirring som ble skapt ved at termen råd/*concilium* ble benyttet på begge møtetypene. Når det gjelder de 26 utstederne av frihetsbrevet, fremstår Schücks argumentasjon om at de må oppfattes som ”rikets stormenn” som overbevisende.

Sammenlignet med bestemmelsene om de danske parlamentene/hoffene i de første danske håndfestningene inneholdt frihetsbrevet et nytt element, nemlig introduksjonen av begrepet *communitas regni* i et dokument med forfatningsbestemmelser. Et tilsvarende begrep, *communitas Dacie*, var imidlertid blitt benyttet i en dansk forordning av 1304,⁸⁴ slik at *communitas regni* som begrep nok også var kjent i Danmark på begynnelsen av 1300-tallet. I følge Susan Reynolds kan et politisk representasjonskonsept knyttes til nettopp dette begrepet,⁸⁵ og det kan derfor være på sin plass å trenge dypere inn i dets betydning. Begrepet *communitas* var brukt på andre halvdel av 1200-tallet i kirkelige sammenhenger, men synes første gang i verdslig sammenheng å ha blitt brukt i 1305, og da som *regni Sveciae communitas*, altså en variant av *communitas regni*.⁸⁶ I frihetsbrevets tekst ble *communitas* brukt hele seks ganger. Direkte oversatt fra latin betyr *communitas* samfunn, fellesskap eller

⁸⁰ Schück 2005: 22-34.

⁸¹ Jägerstad 1948.

⁸² Westman 1904: 166-168; Tunberg 1931: 33-37; Rosén [1962] 1978: 151 og 157; Helle 1972: 299-300.

⁸³ Schück 2005: spesielt 27-46.

⁸⁴ DRL indtil 1400: nr. 19.

⁸⁵ Reynolds [1984] 1997: 302-319, spesielt 303 og 318.

⁸⁶ DS: nr. 1480.

menighet. I den middelalderlige oversettelsen av frihetsbrevet fra 1400- eller begynnelsen på 1500-tallet ble begrepet oversatt til *menigheth* og *almoghe*, som var de alminnelige begrepene man oversatte *communitas* med i middelalderen. Flere ganger opptrådte begrepet sammen med *regnum* som *communitas tocius regni*, som i den senere middelalderlige oversettelsen ble til *allom Rikesins almoga* eller *alla Rikesens manna och menighetz*. Sistnevnte ble brukt i forbindelse med at disse skulle gi ”råd og samtykke” (*consilium et consensus*) i spørsmål om ekstraordinær beskatning.

Forskere innenfor middelalderens politiske tenkning legger stor vekt på betydningen av *communitas*-begrepet. I følge Pierre Michaud-Quantin ble det vanligvis brukt i middelalderen til å betegne et ”organ av individer, som gjennom deres felles handling basert på eksistensen av bånd mellom dem, utgjør en mer eller mindre institusjonalisert gruppe”.⁸⁷ En slik gruppe kunne variere i størrelse og var ofte basert på et territorium. Jeannine Quillet utdyper dette med følgende:

”Med andre ord er *communitas* det ordet som referer til den grunnleggende, konkrete sosiale realitet som blir etablert med politikken vekst, spesielt i tilfeller der utviklingen av samfunnets politiske ideer har blitt influert av romerrett og kanonisk rett.”⁸⁸

Dermed sees introduseringen av *communitas*-begrepet i sammenheng med romerrett og kanonisk rett, snarere enn til Aquinas og hans etterfølgere som Aksel E. Christensen hevdet.⁸⁹ Sammenstilt til begrepet *communitas regni* er betydningen i følge Quillet enda tydeligere, slik den fremstod i England utover på 1200-tallet:

”Det politiske organet oppnådde en klarere form i *communitas regni*, den gruppen av de politisk betydningsfulle – konge, prelater, baroner – som representerte folket som en helhet, og som oppnådde institusjonelt fokus i de regelmessige møtene til *the Great Council* som senere ble utviklet til parlamentet”⁹⁰

⁸⁷ P. Michaud-Quantin referert av Jeannine Quillet (Quillet [1988] 2003: 522). ”it refers to a body of individuals who, by their common action based on the existence of bonds between them, constitute a more or less institutionalised group.”

⁸⁸ Quillet [1988] 2003: 522. ”In other words, *communitas* is the word which refers to that basic concrete social reality which is established with the growth of politics, particularly in instances where the development of the political ideas of the community has been influenced by Roman and canon law.”

⁸⁹ Christensen [1968] 1976: 63-64.

⁹⁰ Dunbabin [1988] 2003: 482. ”the body politic achieved a clearer form in the *communitas regni*, that group of the politically significant – king, prelates, barons – which represented the people as a whole, and which achieved institutional focus in the regular meetings of the *Great Council*, later to be expanded into Parliament.” Jvf. Black 1992: 14-15.

I England var det i utgangspunktet baronene som utgjorde *communitas regni* og representerte folket, men etter hvert overtok parlamentet denne funksjonen. Størrelsen og sammensetningen på hvem som utgjorde *communitas regni* kunne altså variere, men prinsippet om at den gruppen som utgjorde *communitas regni* representerte hele riket gjaldt uansett sammensetning. Betydningen av begrepet var trolig den samme i de ulike europeiske landene, ettersom det trolig hadde en felles opprinnelse i romerrett og kanonisk rett.

Ettersom både en ren stormannsforsamling og en forsamling som også inkluderte representasjon fra tredjestanden (bønder og bymenn) kunne gjøre krav på å representere *communitas regni*, må det også drøftes hva som var intensjonen bak dette i frihetsbrevet. Gottfrid Carlsson mente at det svenske stendermøtet kunne spores tilbake til kongevalgsmøtet i 1319, som da markerte et gjennombrudd for en svensk folkerepresentasjon.⁹¹ I så fall er det rimelig at dette også kom til uttrykk i frihetsbrevet. Hvem skulle så utgjøre forsamlingen bak *communitas regni* i frihetsbrevets bestemmelse? De nordiske oversettelsene av *communitas*, allmue og menighet, ble brukt synonymt. Allmue i sin moderne betydning forbindes med en sosial gruppe, stand eller klasse, som bestod av den lavere, uprivilegerte delen av befolkningen som stod i motsetning til en privilegert adel. I sin opprinnelige betydning betydde imidlertid allmue samtlige mennesker innenfor et visst område, noe som dermed vil si folket som helhet.⁹² Når allmue endret betydning er litt usikkert. Allerede i Konungastyrelsen (ca. 1350) ble det brukt i den mer moderne betydningen: "(...) hvert rike, som har god tilstand, det har disse tre, ridderskap, allmue og fattige arbeidsfolk", der allmuen bestod av bønder, kjøpmenn og håndverkere, mens det under dem var en fattig arbeiderklasse som ikke ble ansett som en del av allmuen.⁹³ Når begrepet derimot ble brukt sammenstilt til "hele rikets allmue (*allom Rikesins almoga*)" eller lignende, så synes det å være en betegnelse på folket som helhet,⁹⁴ og allmue/menighet og *communitas* ser således ut til å ha hatt to betydninger fra omkring midten av 1300-tallet og utover i senmiddelalderen. De to betydningene kom til uttrykk i den middelalderlige oversettelsen av frihetsbrevet fra 1400- eller begynnelsen av 1500-tallet. *Communitas tocius regni* og oversettelsen *allom Rikesins almoga* henspeilte på folket som helhet. Da man skulle oversette at to bønder av allmuen (*duos rusticos de communitate*) i hvert bispedømme skulle delta i skatteinnkrevingen, ble det til *twa aff almoganom*, altså med en sløyfing av å oversette *rusticos* (bønder). Dette trolig

⁹¹ G. Carlsson 1936: 34-41.

⁹² *Svensk etymologisk ordbok*: A-N, 12.

⁹³ Konungastyrelsen: IV, 6. "(...) huart rike, ther hauer godh skipilse, thet hauer tessa try, ridderskap, almogha ok fatökt äruodhisfolk. (...). Don almogher æru bonder ok kopmæn ok alra handa gærningismæn."

⁹⁴ Wessén 1956: 107 (KLNLM: vol I).

fordi det var underforstått at allmuen var bønder i denne sammenheng. Med andre ord var det i 1319 nødvendig å presisere at det dreide seg om bønder, fordi *communitas* da utelukkende henspeilte på folket som helhet, mens begrepet senere også kunne vise til en sosial stand, og hovedsakelig synes å ha beholdt sin opprinnelige betydning når det ble presisert i termer som ”hele rikets allmue” og lignende. Dette innebar at det ut fra sammenheng i den senere oversettelsen (ca. 1450-1515) i motsetning til i 1319 var unødvendig å presisere at representanter fra *communitas* dreide seg om bønder.⁹⁵ Endringen av *communitas*-begrepets betydning kan langt på vei sies å reflektere utviklingen av et tydeligere stendersamfunn i senmiddelalderen, men i 1319 synes det altså å ha vært den opprinnelige betydningen av begrepet som ble lagt til grunn i frihetsbrevet.

Hva innebærer det så at ekstraordinær beskatning skulle skje ”efter vårt och hela rikets menighets (*communitas regni*) gemensamma beslut och samtycke”? Dette kan vanskelig tolkes på noen annen måte enn at det viste til en forsamling som representerte folket som helhet. ”Vårt” viste til utstederne, altså ”rikets stormenn” om man godtar Schücks forståelse av hvilken gruppe eller forsamling utstederne utgjorde. Etersom *communitas regni* synes å henspeile på en politisk forsamling som representerte folket som helhet, foreligger det to muligheter. For det første kan det henspeile på en aristokratisk forsamling bestående av geistlige og verdslige stormenn eller om man vil ”rikets stormenn”, og for det andre kan det henspeile på en form for stenderforsamling. Under selve kongevalget var riktignok allmuerepresentanter, fire fra hvert herred, tilstede, men det innebærer ikke nødvendigvis at de deltok i utformingen av frihetsbrevet. I Erikskrønikan antydes det at bøndene dro hjem etter kongevalget,⁹⁶ men dette utelukker i og for seg ikke at de også var tiltenkt en politisk funksjon i spørsmål om ekstraordinær beskatning. Dette ville i så fall ha vært en ny innretning foretatt i 1319.

En sammenligning med andre europeiske land gir imidlertid ingen klar indikasjon når det gjelder representasjon fra tredjestanden. I rikene på Den iberiske halvøy fikk den fast representasjon i de representative forsamlingene, *cortes*, på andre halvdel av 1200-tallet. I Frankrike regnes kong Filip IVs innkalling til en stenderforsamling i 1302 som gjennombruddet. Både i rikene på Den iberiske halvøy og i Frankrike var tredjestanden byborgere, og ikke bønder. Dette var også det vanlige mønsteret i tyske *Landestage* i de ulike

⁹⁵ Fremdeles i 1344 i det norske hyllingsbrevet for kong Håkon VI. Magnusson ble det presisert: ”*aller bænder ok almughi af Stioradals fylki (etc.)*” (NMD: nr. 85, inkludert oversettelse til moderne norsk). Dette må forstås som alle bønder og folket som helhet i fylkene, noe som da ikke utelukket aristokratisk representasjon, men det må likevel ha vært viktig å understreke bøndenes medvirkning.

⁹⁶ *Erikskrønikan*: 177-179; Lindkvist 2006: 83.

Länder, men med noe varierende praksis. I sør-vest var det en sterk byrepresentasjon, mens denne ikke eksisterte i nord-øst på grunn av aristokratiets sterke stilling. Det samme gjaldt for de øst-europeiske rikene Polen og Ungarn. I områder der bøndene var mer sosialt og økonomisk uavhengige som Frisland, Tyrol og Sveits var det også bonderepresentasjon i *Landestage*. I England forekom representasjon fra byer og grevskap på slutten av 1200-tallet, men ble en fast ordning først etter 1325, trolig i 1330-årene.⁹⁷ Det ser ut til at det skjedde en omfattende utvikling av representative forsamlinger med representasjon fra tredjestanden på 1300-tallet, og det er således mulig at dette skjedde også i Sverige så pass tidlig som i 1319. I så fall må dette skyldes at bøndene hadde en sterkere stilling i Sverige enn i de fleste andre europeiske land.

I henhold til frihetsbrevet skulle beslutninger om ekstraordinær beskatning fattes med "vårt och hela rikets menighets samtykke (*consensu nostro et communitatis tocius regni*)". Med utgangspunkt i at "vårt" henspilte på utstederne som var "rikets menn" mente Schück at de som skulle gi samtykke var identisk med "*alla Rikesens manna och menighetz*", som gjenfinnes i andre sammenhenger. Videre i følge Schück var en slik forsamling identisk med "*allt Sveriges råd*" og "*consilium generale Swecie*", men "på bredaste bas". Med dette mener Schück at stormannsforsamlingen kunne suppleres med allmuerepresentanter.⁹⁸ På bakgrunn av Schücks overbevisende argumentasjon, som har fått tilslutning fra flere, synes dette å være plausibelt.⁹⁹ Dette kan også underbygges ved at betydningen av *communitas* var knyttet til folket som helhet i frihetsbrevet.

Det ser på denne bakgrunn ikke ut til at det var en stenderforsamling som skulle gi samtykke til ekstraordinær beskatning, men en aristokratisk forsamling, eventuelt supplert med en viss representasjon fra tredjestanden. Uansett var tredjestanden likevel involvert i beslutningsprosessen, fordi de ulike landsdelene skulle være en form for rådgivende høringsinstans, formodentlig gjennom landskapstingene, der den deltok. Erik Lönnroth fremhevet at stenderformelen ble brukt av stormennene på 1300-tallet for å påberope seg stenderens vilje og som utøvere av folkeviljen, og viste i den sammenheng til en innkalling til et møte i 1359.¹⁰⁰ I frihetsbrevet ble det riktig nok ikke brukt noen klar stenderformel, men "rikets stormenn", eventuelt supplert med en viss representasjon fra 3. standen, gjorde krav på å representere folket som helhet. Bruken av termene *communitas* og *communitas regni* i

⁹⁷ Myers 1975: 59-88; A. L. Brown 1989: 185-188.

⁹⁸ Schück 2005: 50-51.

⁹⁹ Lindkvist 2006: 86; 2007: 363-365; Orrman 2008: 233-235; Harrison 2009: 303.

¹⁰⁰ Lönnroth 1943: 4-5.

frihetsbrevet samsvarer således delvis med Lönnroths resultater. I utgangspunktet var det dermed en aristokratisk forsamling, som hadde den endelige samtykkende funksjonen når det gjaldt ekstraordinær beskatning i henhold til frihetsbrevet. Denne kunne imidlertid trolig suppleres med allmuerepresentanter etter behov i spesielt viktige saker, noe som i så fall er en parallell til det engelske parlamentet før grevskapene og byene fikk fast representasjon, trolig i 1330-årene.¹⁰¹

Bakgrunnen for representasjonskonseptet

Hva var så bakgrunnen for frihetsbrevets representasjonskonsept? Mens det danske hoffet/parlamentet etter intensjonen var fast regulert med hensyn til tid og sted allerede fra håndfestningen av 1282, hadde kongen i Sverige formelt sett større grad av kontroll med avholdelsen av riksmøtene. I henhold til Skänninge-stadgan av 1284 var det kongen som fastsatte tid og sted for møtene og stod for innkallingen til de stormennene han ville at skulle møte,¹⁰² mens disse på sin side i henhold til Alsnö-stadgan av ca. 1280 hadde plikt til å bistå kongen med ”råd og hjelp”.¹⁰³ Dette var identisk med de føydale forpliktelsene *auxilium et concilium*, hjelp og råd, som vasaller var pliktige å bistå sin herre med. Samme prinsipp lå trolig også til grunn for de danske og de norske riksmøtene på samme tid.¹⁰⁴ Imidlertid kan det se ut til at det svenske stormannsmøtet i middelalderen hadde et tydeligere fundament i føydale prinsipper og militær organisasjon enn de danske hoffene/parlamentene, i det minste kom den mer eksplisitt til uttrykk. Den stormannsforsamlingen som stod frem i frihetsbrevet av 1319 som representant for *communitas regni* hadde derimot ikke en slik føydal karakter, fordi stormennene representerte riket og ikke bare seg selv. Fremdeles kunne likevel føydale trekk når det gjaldt relasjonen mellom kongen og hans menn gjøre seg gjeldende. Samtidig kan man også tidligere gjennom *maiores regni* spore en riksrepresentativ funksjon, men fokuset i 1319 ble fundamentalt endret. Til en viss grad kan det derfor hevdes at den kongelige føydalforsamlingen i henhold til frihetsbrevet i 1319 ble omdannet til en representativ riksforsamling.

¹⁰¹ Jvf. A. L. Brown 1989: 185-188.

¹⁰² DS: I, nr. 813; Jägerstad 1948: 98 (oversettelse).

¹⁰³ DS: I, nr. 799, artikkel 3. ”*radhum oc hielpp*”.

¹⁰⁴ Helle 1972: 230-231.

Hvilken politisk utvikling lå bak denne transformasjonen? Brødrestriden var i utgangspunktet en dynastisk strid som også involverte også naborikene.¹⁰⁵ Underveis ble det inngått fredsavtaler både i 1308 og 1310, men strid brøt ut på ny. Etter at kong Birger i 1317 under et gjestebud i Nyköping lot sine brødre bli kastet i fengsel, møtte han massiv motstand. Fengslingen av hertugene, Erik og Valdemar, i 1317 var fra kong Birger Magnussons side et ledd i et forsøk på å skaffe seg kontroll over hele riket. Fengslingen ble fulgt opp med at kongen prøvde å sikre seg kontroll over Stockholm, men han mislyktes og måtte rømme tilbake til Nyköping. Der innledet hertugenes støttespillere en beleiring, og det var mens denne pågikk at kong Birger i følge *Erikskrönikan* fattet den fatale beslutningen om å kaste nøkkelen til hertugenes fengsel i elva, slik at de sultet i hjel.¹⁰⁶ Etter dette ble motstanden mot Birger enda sterkere, og han ble tvunget på en flukt, som etter hvert endte opp på Gotland. I hans fravær ble det avholdt et stormannsmøte i Skara sommeren 1318, der det ble sluttet fred i riket og lederen for hertugenes støttespillere, stormannen Mats Kettilmundsson, ble valgt til rikets drots og formann.¹⁰⁷ Sommeren 1319 ble det avholdt kongevalgsmøte, og tilstede var også mange av de stormennene som tidligere hadde stått på kongens side.¹⁰⁸ I stedet for å dra med kong Birger i landflyktighet, gikk de stormennene som i utgangspunktet var kong Birgers støttespillere over til kongens motstandere. 8. juli ble den tre år gamle Magnus Eriksson, sønn av hertug Erik, valgt til svensk konge.¹⁰⁹

Retthistorikeren Fredrik Lagerroth hevdet at en konflikt mellom kongemakt og aristokrati gjorde seg gjeldende under kong Birger Magnusson (r. 1290-1319), der ikke bare kongen, men også hans brødre, hertugene, representerte en privatrettslig og autokratisk statsoppfatning som stod i et motsetningsforhold til en offentligrettslig og konstitusjonell statsoppfatning fremmet av en stormannskonføderasjon. I følge Lagerroth kunne stormannskonføderasjonens statsoppfatning realiseres som følge av katastrofen i 1317, og

¹⁰⁵ Kong Birger fikk støtte fra danskekongen, Erik Menved, mens hertugene med Erik som den ledende inngikk en allianse med kong Håkon V. Magnusson av Norge. Den sistnevnte alliansen ble beseglet gjennom giftermålet mellom hertug Erik og kongsdatteren Ingebjørg. Alliansene var imidlertid ikke stabile gjennom hele brødrestriden, og en stund var det til og med åpen strid mellom hertug Erik og kong Håkon av Norge. Den svenske brødrestriden ble på denne bakgrunn også et ledd i en nordisk maktkamp. Et nordisk perspektiv ble vektlagt i Jerker Roséns analyse av den svenske brødrestriden 1302-1319 (Rosén 1939). Perioden er også analysert med utgangspunkt i den nordiske maktkampen av Tor Einar Fagerland og Sverre Bagge, men med forskjellige tilnærminger. Fagerlands tilnærming er en militærhistorisk undersøkelse (Fagerland 2002; 2005), mens Bagge fokuserer på den politiske maktkampen og interessekonfliktene (Sverre Bagge 2007: 5-37).

¹⁰⁶ *Erikskrönikan*: 163-164.

¹⁰⁷ Om Mats Kettilmundsson, se Bjarne Beckmans fyldige biografi (Beckman 1953-54).

¹⁰⁸ For en mer detaljert gjennomgang av begivenhetene, se *Erikskrönikan*: 153-179; Rosén 1939: 282-343; Beckman 1953-54: kap. 7 og 8; Nordberg 1995: 19-30.

¹⁰⁹ *Erikskrönikan*: 153-179. Jvf. DS: III, nr. 2199; *Röster från svensk medeltid*: 280-285 (svensk oversettelse). Jvf. også den svensk-norske traktaten fra 26.-28. juni samme år (NMD: nr. 68 [inkludert norsk oversettelse]; DS: III, nr. 2196).

kom til uttrykk gjennom kongevalgmøtet og frihetsbrevet i 1319.¹¹⁰ Jerker Rosén anså begivenhetene i 1319 som et oppgjør med arverikebestrebelsene til den landflyktige kong Birger, det høye skattetrykket og overgrep mot personer og eiendom. I en situasjon der både kongen og hertugene var borte fra den politiske maktkampen, ble det verdslige og det geistlige aristokratiet, som under brødrestriden som regel hadde stått på hver sin side, i følge Rosén forent med støtte til hverandres interesser. Resultatet ble en konstitusjonell reaksjon mot kong Birgers forsøk på å styrke kongekongemakten.¹¹¹ Således var den striden som ledet frem til frihetsbrevet av 1319 i følge både Lagerroth og Rosén en konflikt mellom kongemakt og aristokrati, noe som har fått tilslutning fra senere historikere.¹¹² Sverre Bagge toner derimot ned kongemakt versus aristokrati som den overordnede konfliktdimensjonen til fordel for en sterkere vektlegging av den dynastiske maktkampen mellom ulike fraksjoner tilknyttet henholdsvis kong Birger og hertugene. Uten egentlig å være en konflikt mellom monarki og aristokrati, la konfliktene tidlig på 1300-tallet derimot grunnlaget for en større enhet innenfor aristokratiet, konkluderer han.¹¹³ Janken Myrdal fremhever dessuten at også bøndene gjorde seg gjeldende, i form av motstand mot kirkelig og verdslig beskatning, i tiden forut for utstedelsen av frihetsbrevet, og at dette ble gjenspeilet i frihetsbrevets bestemmelse om prosedyre ved ekstraordinær beskatning.¹¹⁴ På denne bakgrunn ser det ut til at både Lagerroth og til dels Rosén overdrev den konfliktdimensjonen mellom kongemakt og aristokrati før 1317, mens fengslingen av hertugene i 1317 i realiteten markerte et vendepunkt som førte til en aristokratisk samling mot kong Birger. Selv om fokuset først og fremst var å få avsatt kong Birger, synes et sentralt ledd i denne samlingen også å ha vært et ønske om de forfatningsmessige reformene som ble reflektert i frihetsbrevet. Slike ønsker hadde imidlertid kommet til uttrykk i tidligere avtaler under brødrestriden,¹¹⁵ slik at et forfatningsmessig aspekt synes å ha forelagt også før 1317, men da underordnet den dynastiske konflikten. Først etter at kong Birger var fordrevet fra Sverige kunne dette settes på dagsorden, og resultatet ble i første omgang frihetsbrevet med dets sterke vektlegging av *communitas* og *communitas regni* i tilknytning til et representasjonskonsept.

Oppkomsten av representative forsamlinger har generelt sett blitt forklart med endringene i krigføring i høymiddelalderen. Etter hvert som krigføringen ble mer organisert

¹¹⁰ Lagerroth 1915: 19-22.

¹¹¹ Rosén 1939: 331-343; 1962 [1978]: 155-157.

¹¹² Jägerstad 1948: 247-248 og 258; Lindkvist og Ågren 1984: 109-111; Maarbjerg 2000: 143.

¹¹³ Bagge 2007: spesielt 29-30; Jvf. Harrison 2009: 265-268.

¹¹⁴ Myrdal 1993: 15-16 og 24.

¹¹⁵ DS: nr. 1577-1578; ST: I, nr. 174; DD/DRB: 2:6. nr. 287. Jvf. Rosén 1939: 139-152 og 181-200; Jägerstad 1948: 188-200.

og profesjonalisert ble den også mer kostbar, og krevde dermed mer skattelegging for å bli finansiert, noe som igjen førte til mer rådgøring og behov for å innhente samtykke fra riket eller fellesskapet.¹¹⁶ Ikke alle land passer inn i denne generelle modellen, men Sverige gjør så absolutt det, ettersom transformasjonen av den aristokratiske forsamlingen til en representativ forsamling hang sammen med prosedyrer for å innføre ekstraordinær beskatning til militære formål.

Hva var så den idépolitiske bakgrunnen for frihetsbrevets representasjonskonsept? Kristin Drar sporer denne tilbake til Augustin, noe som er bemerkelsesverdig ettersom hun selv medgir at Augustin ikke var opptatt av representasjon, men at han må forstås slik at han passivt aksepterte det romerske representasjonskonseptet.¹¹⁷ Dette bidrar imidlertid i liten grad til å forklare frihetsbrevets representasjonskonsept, fordi Augustin ikke selv gir noen holdepunkter. Igjen savnes det dermed hos Drar en fremstilling av den videre utviklingen i middelalderens politiske tenkning, som i dette tilfelle kunne satt frihetsbrevets representasjonskonsept inn i en idépolitisk ramme i sin samtid.

Det middelalderlige representasjonskonseptet forutsatte at det eksisterte en forestilling om riket som et fellesskap, menighet eller samfunn (*communitas*). I frihetsbrevet, i motsetning til i de første danske håndfestningene, var representasjonskonseptet eksplisitt knyttet til *communitas*-begrepet, hvis anvendelse i middelalderen synes å ha vært knyttet til studiet av romerrett og kanonisk rett.¹¹⁸ Begrepet stod imidlertid også sentralt i Aristoteles Politikken og Etikken, og ble også flittig anvendt av de som beskjeftiget seg med politisk tenkning i kjølvannet av gjenoppdagelsen av de politiske verkene til Aristoteles, som Thomas Aquinas og teoretikerne som skrev under striden mellom Filip IV og pave Bonifacius VIII. Bruken av *communitas*-begrepet i frihetsbrevet var trolig primært influert av den juridiske tradisjonen i tilknytning til studiet av romerrett og kanonisk rett, men også resepsjonen av Aristoteles kan ha gjort seg gjeldende, slik Aksel E. Christensen hevdet.¹¹⁹ Det middelalderlige representasjonskonseptet er også forbundet med andre sentrale begreper hentet fra kanonisk rett og romerrett, som *quod omnes tangit...* (det som berører alle, skal godkjennes av alle) og *plena potestas* (full makt). Som tidligere vist, synes dermed middelalderens representasjonskonsept langt på vei å ha vært influert av kanonisk rett og romerrett, samt av praksisen i den kirkelige organisasjonen.¹²⁰ En slik påvirkning synes også i Sverige å ha

¹¹⁶ Bisson 1966: 1199-1218; Reynolds [1984] 1997: 305; Blockmans 1998: 38-53; Watts 2009: 233-234.

¹¹⁷ Drar 1980: 21-22 og 34-35.

¹¹⁸ Quillet [1988] 2003: 522.

¹¹⁹ Christensen [1968] 1976: 63-64.

¹²⁰ Se kapittel 2, *Representasjonskonseptet og politisk tenkning*.

bidratt til transformasjonen av stormannsforsamlingen fra å ha en føydal karakter til å bli en representativ forsamling.

Opprørsrett?

Kristin Drar mener at frihet som motstandsrett eller opprørsrett ble antydnet i frihetsbrevet. I følge Drar var opprørsrett en forutsetning for dokumentets tilblivelse, som lå bak ”brevutfårdarnas betoning av valrikets villkorliga karaktär och brevets form av edsutväxling”, og kom dessuten til uttrykk ved at den tidligere ”upprørsledaren” ble nevnt først av utstederne.¹²¹ Frihetsbrevet inneholder imidlertid ingen bestemmelse som slo fast prinsippet om kongevalg, men dette var tidligere slått fast i flere av landskapslovene, inkludert *Upplandslagen* (1296) som hadde kongelig godkjenning.¹²² Gjennom frihetsbrevets generelle forpliktelse om å bevare lovene ble også dette prinsippet ivaretatt, og en eksplisitt stadfestelse av det kan dermed ha blitt betraktet som overflødig i 1319. Frihetsbrevet, som ble utstedt i forbindelse med kongevalget, må likevel som Drar påpeker tolkes som vilkår for valget,¹²³ noe som for så vidt også kom til uttrykk i brevetts redegjørelse for dets intensjon:

”Därför vill vi, vid valet av denne vår förutnämnde konung, med anledning av de klagomål och besvär som framkommit från menigheten i hela Sverige, framdeles söka förhindra sådana olagliga tunga bördor.”¹²⁴

I forbindelse med kongevalget ble det dermed eksplisitt uttrykt at man ville forhindre ulovligheter i fremtiden, og virkemidlene var de innskrenkningene som ble lagt på kongens eller formynderstyrets utøvelse av makt og myndighet i frihetsbrevets fire artikler. Frihetsbrevet inneholdt imidlertid ingen bestemmelse om hva som skulle skje dersom dets innhold ikke ble fulgt opp og edsutvekslingen ble brutt. Dermed kan det se ut til at Drar går litt vel langt når hun mener at frihetsbrevets ”villkorliga karaktär” implisitt også innebar en opprørsrett. Argumentet om at den tidligere ”opprørslederen” Mats Kettilmundsson ble nevnt først blant utstederne fremstår videre som ganske søkt, ikke minst ettersom det faktisk ikke er

¹²¹ Drar 1980: 35.

¹²² *Upplandslagen, Svenska landskapslagar*, bd. I: Konungabalken, I; Om svenske kongevalg inntil 1319, se E. Carlsson 1937: 217-254.

¹²³ Drar 1980: 35.

¹²⁴ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (inkludert oversettelse til moderne svensk): 280-285. ”(...) *idcirco in electione huius regis nostri iam predicti ad clamorem et gravium querelarum depositionem communitatis tocius regni Swecie talibus gravaminibus illegalibus in posterum precavere volentes (...)*”

riktig en gang. Mats Kettilmundsson står oppført etter biskopene, men først av de verdslige stormennene, noe som var å vente tatt i betraktning av at han var rikets drots, og dermed den verdslige stormannen med høyest rang. Selv om den tidligere lederen for samlingen mot kong Birger var blitt rikets drots og ble nevnt først blant de verdslige stormennene, er det er vanskelig å ta denne plasseringen til inntekt for en opprørsrett.

Innebærer dette at det ikke forelå noen opprørsrett i henhold til frihetsbrevet? Valget av Mats Kettilmundsson til rikets drost og valget av Magnus Eriksson til ny konge, som i realiteten betydde avsettelsen av den landflyktige Birger Magnusson, viser at reisningen ble ansett som legitim. I følge den innflytelsesrike oppfatningen til Fritz Kern eksisterte det en felles germansk motstandsrett som en del av en germansk urrett,¹²⁵ men en slik forestilling kan ikke kildebelegges og har fått liten oppslutning i moderne forskning.¹²⁶ Det idealbildet av den kristne kongen som ble skapt av de latinske kirkefedrene med Augustin i spissen, gav ikke rom for noen rett til motstand mot en tyrannisk konge. Når en tyrannisk konge kom til makten, var det Guds vilje som straff for menneskenes synder. Folket måtte derfor være lydige også mot tyranniske konger. Under investiturstriden (1075-1122) og senere på 11- og 1200-tallet ble det imidlertid relativt vanlig å hevde at paven hadde rett til å avsette keiseren og konger på grunn av kjetteri, tyranni eller udugelighet.¹²⁷ Gjenoppdagelsen av antikkens arv førte til en viss oppgradering av folkets rolle. Med utgangspunkt i *lex regia* hevdet den romerrettslige juristen Azo (d. ca. 1230), at folket ikke hadde overført all sin makt til keiseren, fordi det som ble overført kunne tas tilbake. Således hevdet han også at keiseren i sin ytterste konsekvens kunne avsettes.¹²⁸

Det var imidlertid gjenoppdagelsen av Cicero som for alvor dannet utgangspunkt for en grundig drøfting av problematikken med sin drøfting av drapet av Julius Cæsar i år 44 før Kristus. Cicero hevdet at Cæsar hadde opptrådt som en tyrann, og ettersom det ikke kunne eksistere noe fellesskap mellom borgerne og tyranner, måtte tyranner fjernes fra det menneskelige fellesskap med drap, eksil og fengsel som mulige sanksjoner.¹²⁹ John av Salisbury tok på 1100-tallet opp tråden fra Cicero. Han påpekte at forskjellen mellom en tyrann og en fyrste var at sistnevnte var underlagt lov og styrte i folkets tjeneste. På denne bakgrunn var en tyrann en som overså lov og styrte etter sine egne interesser. John betraktet tyranni som den alvorligste formen for høyforræderi, fordi det var et angrep på rettferdighet.

¹²⁵ Kern 1939: 85-97; jvf. Ullmann 1965: 12.

¹²⁶ Se f.eks. King [1988] 2003: 150; Bagge 2005: 386.

¹²⁷ Watt [1988] 2003: 374-378.

¹²⁸ Tierney [1982] 2008: 57; Pennington [1988] 2003: 432.

¹²⁹ *De officiis*, bok I, 24-27; bok III, 23 og 32.

En tyrann var dermed en folkefiende som det var rettførdig å drepe. Den som ikke straffefølgte en tyrann ble av John betraktet som en som brøt med seg selv og hele det politiske samfunnet.¹³⁰

Gjenoppdagelsen av Aristoteles *Politikken* på midten av 1200-tallet førte til ny oppmerksomhet omkring tyranni, ettersom Aristoteles utpekte det til den dårligste styreform, men uten noen klar oppfatning av hvordan et slikt styresett burde avskaffes. Thomas Aquinas gjentok Aristoteles oppfatning av tyranni som den verste formen for styresett.¹³¹ I utgangspunktet betraktet Aquinas oppvigleri til opprør som syndig, og som å stå i et motsetningsforhold til samfunnets felles beste, men forsvarte likevel opprør mot tyranni i *Summa theologica* under forutsetning av at samfunnet ikke ville lide større skade enn under tyranniet selv.¹³² I sitt fyrstespeil, *De regimine principum*, gikk Aquinas lenger ved å fremheve at det var samfunnets som hadde rett til å avsette en tyrannisk konge:

”Det ser også ut til at tiltak mot tyranners brutalitet skal tillegges offentlig autoritet, og ikke den private formodningen til noen personer. Først av alt, dersom det tillegges folket en rett til å skaffe til veie en konge for seg selv, da kan det samme folket uten urett avsette en konge de har innsatt eller tøyse hans makt, dersom han skulle misbruke den kongelige makten tyrannisk.”¹³³

Hvor vidt dette innebærer et innbyrdes motsetningsforhold i forfatterskapet til Thomas, mellom en individuell eller gruppebasert motstandsrett i *Summa theologica* og samfunnets rett gjennom offentlig autoritet til å sanksjonere mot en tyrannisk konge i *De regimine principum*, er omdiskutert.¹³⁴

¹³⁰ *Politicratus*, bok III, 15 og IV, 1. Hvor vidt dette innebar at John av Salisbury kan sies å ha fremmet en teori om tyrannndrap har vært omdiskutert. Noen hevder at han kun beskriver tyrannndrap som en reell konsekvens for tyranner, uten å oppfordre til slike handlinger (se f. eks. Rouse and Rouse 1967: 693-709, spesielt 705; Laarhoven 1984: 319-341), mens andre mener han fremmet en slik teori, men ikke i form av en individuell oppfordring til å gjennomføre slike handlinger, men snarere at straffefølgelsen var en felles forpliktelse for alle innbyggerne i det politiske samfunnet, der tyrannndrap ble ansett som en siste utvei (se f. eks. Nederman 1988b: 365-389; R. Dyson 2003: 136-139).

¹³¹ *Summa theologicae*, IIaIIae 105:1, ad 2; *De regimine principum*, bok I, 7.

¹³² *Summa theologicae*, IIaIIae 42, artikkel 2, ad 3.

¹³³ *De regimine principum*, bok I, kap 7, 20 (kildeutgave på latin) og 7 (engelsk oversettelse). ”*Videtur autem magis contra tyrannorum saevitiam non privata praesumptione aliquorum sed auctoritate publica procedendum. Primo quidem, si ad ius alicuius multitudinis pertineat providere sibi de rege, non iniuste ab eadem rex institutus potest destitui vel eius potestas refrinari, si potestate regia ut tyrannide abutatur.*”

¹³⁴ Det har vært vanlig å hevde at Thomas skiftet standpunkt fra i de tidlige verkene å fremheve betydningen av aktiv motstand til en mer forsiktig tilnærming der manglende sanksjonsmidler umuliggjorde en reaksjon (se f. eks. Gilby 1958: 289). Antony Black hevdet Thomas endret standpunkt fra å legitimere drap av tyranner i *Scriptum super libros sententiarum* (1253-57) til at det var samfunnet gjennom offentlig autoritet som hadde rett til å avsette kongen i *De regimine principum* (Black 1992: 149-151). John Finnis ser derimot ingen motsetninger mellom de ulike sekvensene som omhandler tyranni og motstand i verkene til Thomas. De sekvensene som Black viste til i *Scriptum super libros sententiarum*, påpeker Finnis at dreide seg om tronranere som ikke var

Ingen av etterfølgerne til Thomas behandlet spørsmålet like grundig som ham, men Jean Quidort hadde en interessant tilnærming. Han hevdet i *De potestate regia et papali* (1302) at jurisdiksjon ble gitt med samtykke av menn, og at den derfor også kunne inndras med samtykke av menn. En konsekvens av dette var i følge Jean at folket hadde myndighet til å avsette konger, men han spesifiserte ikke hva som kunne gi grunnlag for dette utover kjetteri.¹³⁵ Et sentralt poeng hos Jean var således at personer eller grupper ikke hadde noen selvstendig motstandsrett, men at en avsettelse av en konge krevde en juridisk eller politisk prosess, uten at han klargjorde hvordan denne skulle foregå og hvem som skulle delta.

Hvordan kan så den politiske tenkningen belyse omstendighetene rundt frihetsbrevets tilblivelse? Reisningen mot kong Birger Magnusson ble ikke gjennomført med utgangspunkt i et mandat fra en representativ forsamling, som gjorde krav på å representere innbyggerne som helhet, men synes snarere direkte å ha vært en reaksjon på drapet på hertugene, noe som ble ansett som et avtalebrudd og trolig som et brudd på de politiske spillereglene. Selv om verken Erikskrönikan eller andre kilder eksplisitt brukte betegnelsen tyrann om kong Birger, tyder skildringen av hans vilkårlige kongemakt på at det var nettopp slik han ble oppfattet, i det minste etter drapet på hertugene. Det synes heller ikke å ha blitt gjort noen forsøk på å legitimere opprøret og avsettelsen av kong Erik verken i frihetsbrevet eller i andre dokumenter, noe som tyder på en konsensus om at både opprør og avsettelse var uproblematiske handlinger rettslig sett. I sum synes dette å peke på at det trolig forelå en oppfatning av at kong Birger var en tyrann og at man hadde rett til å gjøre opprør mot en tyrann. I forbindelse med kongevalget i 1319 hadde man mulighet til juridisk å legitimere avsettelsen av kong Birger, slik for eksempel avsettelsen av Edward II ble gjennomført i England i 1327.¹³⁶ I Sverige ser det ikke ut til at man gjorde det, iallfall er ingen kilde som indikerer det overlevert. Uansett lyktes det ikke de svenske opprørerne å få fanget eller drept kongen, men de lyktes i å jage ham ut av riket. Dersom han hadde blitt fanget, er det vel liten grunn til å betvile at han hadde lidd samme skjebne som sin sønn, som ble henrettet i 1320. Forskjellen, mellom avsettelsen av Birger Magnusson i Sverige og Edward II i England med hensyn til en juridisk legitimering, kan imidlertid også skyldes at strømninger i den politiske

kommet til makten på en legitim måte. Disse var det tillatt å drepe, mens tyranner som var kommet til makten på en legitim måte kunne avsettes, dømmes og om nødvendig henrettes sanksjonert av samfunnet gjennom offentlig autoritet (Finnis 1998: 287-291). I sum fremstår forklaringen til Black som den mest plausible, fordi det gjennom forfatterskapet til Aquinas kommer frem vidt forskjellige sekvenser vedrørende denne tematikken, noe som logisk sett også reflekterer en utvikling i forfatterskapet. Gilby ser ut til å ha sett bort fra den aktuelle sekvensen i *De regimine principum*, og fanget dermed ikke opp den siste utviklingen i Aquinas sitt forfatterskap om motstandsrett.

¹³⁵ *De potestate regia et papali*, kap. XIII.

¹³⁶ Om avsettelsen av Edward II, se f. eks. Valente 1998: 852-881; 2003: 153-162.

tenkningen gjorde seg tidligere gjeldende i England enn i Sverige. De danske kongeavsettelsene i 1326 og 1329 ble heller ikke gjennomført og legitimert i en formalisert juridisk prosess, noe som kan underbygge dette.¹³⁷ Derimot ble avsettelsen av kong Magnus Eriksson i 1364 i følge propagandaskriftet *Libellus Magnipolensis*, foretatt mer formelt av en forsamling bestående av stormenn og allmuerepresentanter som opptrådte på rikets vegne.¹³⁸ Dette kan illustrere ny kjennskap til politiske tenkning sammenlignet med situasjonen i 1319, men fordi det er en viss usikkerhet knyttet til kildens troverdighet og ikke foreligger noe offisielt avsettelsesdokument, er det ikke gitt at dette er riktig. Uavhengig av dette viser opplysningen i propagandaskriftet at de som støttet mecklenburgerne hadde behov for å legitimere avsettelsen av kong Magnus. Tilsvarende finner man ikke i kildene som redegjør for begivenhetene i 1319. Dette kan selvsagt skyldes tilfeldigheter knyttet til hva som er overlevert av kilder, men det kan også reflektere en politisk utvikling som var influert av den politiske tenkningen.

Hvorfor benyttet man så ikke muligheten i frihetsbrevet til eksplisitt å knesette en opprørsrett? Et slikt prinsipp var eksplisitt blitt slått fast i en rekke europeiske forfatningsdokumenter på 1200-tallet med *Magna Carta* av 1215 som det mest kjente, og senere i tilsvarende dokumenter i blant annet Ungarn og de spanske rikene.¹³⁹ I Sverige ble også en generell motstandsrett muligens slått fast i *Vestgötalagen* ved at ”Svearna äga att taga konung och likaså att vråka”.¹⁴⁰ Det har vært uenighet knyttet til betydningen av ”vråka”. Noen hevder det innebar en rett til å avsette eller fordrive kongen,¹⁴¹ mens andre mener ”vråka” i denne sammenheng betyr forkaste, og dermed henspeiler på en rett til å forkaste en tronkandidat i forbindelse med kongevalget, og ikke på en opprørsrett.¹⁴² Tydeligere var en opprørsrett formulert i den norske landskapsloven, *Frostatingsloven* (ca. 1035-46, revidert 1160/70-tallet):

¹³⁷ Om de danske kongeavsettelsene, se kapittel 3, *Hoffenes/parlamentenes kompetanse* (avsettelsen i 1326) og Kanstrup 1973: 1-19.

¹³⁸ *Scriptores rerum Svecicarum*: III, 195-196. ”(...) alle der hovetlude und rades des rykes unde der gantzen meenheyt, riddere unde knechte, borger unde bur, de dar van des rechtes wegen gesammelt weren.” Jvf. E. Hildebrand 1896: 72; Andersson 1928: 248-254; Nordberg 1995: 308.

¹³⁹ Altamira 1917: 237-243; Carlyle 1903-36: vol. V, 112-115; Holt 1992: 75-80; Engel 2001: 94; Valente 2003: 12.

¹⁴⁰ *Svenska landskapslagar*, vol. V; *Westgötalagen*. Äldre Västgötalagen och Yngre Västgötalagen: Rättilösabalken, I. ”Swear agho konongh at taka ok swa at wrækæ.” Jvf. Hjärke 1949-50: 5-30.

¹⁴¹ Se f. eks. Wadstein 1899: 109-116; Holmgren 1937: 19-26; Hjärke 1949-50: 5-30.

¹⁴² Se f. eks. E. Hildebrand 1896: 34; Schück 1913: 258-259; Pipping 1917: 199-204.

”Ingen mann skal gjera valdsverk mot andre, korkje kongen eller nokon annan mann. Men om kongen gjer det, då skal det skjerast pil og latapil fara innom alle fylke, og ein skal fara etter han og drepa han, om ein kan få tak på han. Men om han kjem seg unna, då skal han aldri komma att i landet.”¹⁴³

Det svenske opprøret mot Birger Magnusson samsvarte langt på vei med opprørsretten, slik den er formulert i Frostatingsloven. Når man så ikke presiserte en opprørsrett eksplisitt i frihetsbrevet, kan det henge sammen med at det ble tatt som en selvfølge at man hadde rett til å gjøre opprør mot en tyrann. Mindre brudd på frihetsbrevets bestemmelser ville neppe være tilstrekkelig til å karakterisere kongen som en tyrann det var legitimt å gjøre opprør mot. Det ser imidlertid i samtiden ut til at det ikke bare var tyranni som kunne utløse en motstandsrett, men også dersom kongen var inkompetent eller utilstrekkelig. Både avsettelsen av Edward II i England i 1327 og avsettelsen av Valdemar III i Danmark i 1330 synes å ha vært begrunnet med dette snarere enn med tyranni.¹⁴⁴ Det er mulig at en tilsvarende mulighet ble lagt til grunn som en teoretisk mulighet også i Sverige på 1300-tallet, men det er vanskelig å akseptere Drars påstand om at frihetsbrevets vilkårlige bestemmelser impliserte en opprørsrett i seg selv.

Fyrsteideal og konstitusjon

I frihetsbrevet kom et fyrsteideal til uttrykk i den første bestemmelsen:

”Vi, alla och envar av de ovantnämnda, lovar sålunda på tro och heder på denne vår ännu omyndige konungs vägnar, att med hela vår förmåga obrottsligt bevara och försvara rättigheter, friheter, privilegier och gamla sedvänjor för alla och envar, rikets män och kyrkorna i Sverige.”¹⁴⁵

Dette knyttes opp til et rettferdighetskonsept som ble omtalt innledningsvis i dokumentet.¹⁴⁶

Kristin Drar konkluderer på denne bakgrunn med at frihetsbrevets fyrsteideal var basert på

¹⁴³ Frostatingslova: § 50. ”Engi maðr skal atfór at öðrum gera hvárki konungr ne annarr maðr. En ef konungr gerer. Þá skal ö scera oc fara láta fylki öll innan. Oc fara at honum oc drepa hann ef faca má. En ef hann kemz undan. Þá skal hann alldregi koma i land apr.” Om motstandsbestemmelsen i Frostatingsloven, se Bagge 2005: 386-410. Se henvisninger til eldre litteratur der.

¹⁴⁴ Valente 1998: 873; Kanstrup 1973: 11-12; Paludan 1977: 457-458.

¹⁴⁵ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (oversettelse): 280-285. ”Nos omnes et singuli supradicti promittimus fide media nomine regis nostri eiusdem, qui nondum ad annos etatis legitime peruenit. Omnibus et singulis hominibus et ecclesiis dicti regni swecie jura, libertates, priuilegia et consuetudines nos inuiolabiliter seruatueros et defensuros toto posse nostro.”

¹⁴⁶ Se om dette tidligere i kapitlet under *Rettferdighet, frihet og lovbasert styre*.

ideen om kongen som rettferdighetens, fredens og frihetens beskytter.¹⁴⁷ Forestillingen om kongen som rettferdighetens, fredens og frihetens beskytter er de sentrale elementene i idealet om den rettferdige kongen, *rex iustus*, som kan spores tilbake til Augustin. Motsetningen til dette idealet var i følge Augustin *rex iniquus* (urettferdig) eller *rex tyrannus*, en distinksjon som hang sammen med Augustins antitetiske eller dualistiske grunnsyn som kom til uttrykk i *De civitate dei*. Det dreier seg om *civitas dei* (gudsstaten/-byen) i kamp mot *civitas diaboli* (djevelstaten/-byen).¹⁴⁸ Et av de sentrale aspektene ved gudsbyen er fred, ikke bare i betydningen fravær av krig, men vel så mye i betydningen harmoni i tråd med Guds vilje.¹⁴⁹

Rex iustus idealet ble en del av grunnlaget for utmeislingen av middelalderens fyrsteideal. Influert av Augustin gjorde det seg gjeldende hos Pseudo-Cyprianus, karolingiske forfattere og pave Gregor VII. Reformpavedømmet på 1000-tallet videreførte således *rex iustus* idealet, og inkorporerte respekten for kirkens frihetsprogram i det.¹⁵⁰ På bakgrunn av *rex iustus* idealets lange forhistorie og på grunn av at også reformpavedømmets motstandere sluttet opp om det, blir det likevel upresist å sette likhetstegn mellom dette og det gregorianske fyrsteidealet, slik Drar antyder og andre mer eksplisitt har gjort.¹⁵¹ Drar er imidlertid bevisst på linjene tilbake til Augustin, men undervurderer den videre utviklingen innenfor politisk tenkning og realhistorie med relevans for utviklingen av fyrsteidealet i løpet av 1200-tallet og første del av 1300-tallet, som frihetsbrevet også må forstås på bakgrunn av. Dette fremgår også av den siste bestemmelsen i frihetsbrevet:

”Vidare (...) lovar vi, alla och envar av de ovannämnda, att med råd och dåd på lämpligt sätt bistå värdig man herr Mats Kettilmundsson, vår konungs drots, och den som kan komma att ersätta honom i utövändet av lag och rätt, till dess att vår merbemälde konung (...) uppnår myndig ålder. (...)”¹⁵²

Kongen skulle således ikke bare være rettferdighetens, fredens og frihetens beskytter, men også utøver eller forvalter av lov og rett. Denne presiseringen finner man ikke hos Augustin,

¹⁴⁷ Drar 1980: 48-49.

¹⁴⁸ *De civitate dei*: bok 14; Deane 1963: 28-32; Tobiassen [1964] 1969: 221-226; R. Dyson 2003: 18-23.

¹⁴⁹ Tobiassen [1964] 1969: 221-222; Deane 1963: 33; R. Dyson 2003: 37-38.

¹⁵⁰ Tobiassen [1964] 1969: 227-231 og 251-256.

¹⁵¹ Drar 1980: 48 og 67; Vandvik 1962: 57; Jvf. Tobiassen [1964] 1969: 220-221 og 231.

¹⁵² DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid* (oversettelse): 280-285. ”*Ex eo etiam quod tales et tam graciosae libertates communitati totius regni date sunt et promissae inuiolabiliter obseruari, nos omnes et singuli superius nominati promittimus quod reuerendo viro domino mathie kettilmundasson dapifero regis nostri ac ei qui loco ipsius fuerit substitutus ad exequendum iusticiam et jura regni nostri astabimus consiliis et auxiliis oportunis. donec sepe dictus rex noster ad etatem legitimam peruenerit domino concedente.*” Jvf. svensk middelalderlig oversettelse (DS: nr. 2199a).

men snarere i det fyrsteidealet som ble utviklet i høymiddelalderen, som følge av forholdet mellom åndelig og verdslig makt.

Under utbyggingen av den sterke pavemakten i høymiddelalderen ble det søkt å gjøre den åndelige makt overordnet den verdslige. Allerede reformpavedømmet til pave Gregor VII hevdet at både det geistlige og det verdslige ”sverdet” rettmessig skulle være under pavens kontroll.¹⁵³ En slik hierokratisk eller prestedominert tenkning ble videreutviklet på 1100-tallet med innflytelsesrike personligheter som Hugues de Saint-Victor og Bernard av Clairvaux, og innebar at verdslig makt ikke skulle ha noe uavhengig selvstyre, men at myndighetene skulle være tuftet på kirkens overherredømme, og måtte handle etter dens behov.¹⁵⁴ Utviklingen av det sterke pavedømmet i høymiddelalderen innebar i følge Ernst H. Kantorowicz i det innflytelsesrike verket *The King's two Bodies* (1957) at fyrsteidealet endret karakter. Det guddommelig-liturgiske innholdet, der kongen var å oppfatte som Kristus' stedfortreder, ble uforbeholdent overtatt av pavemakten som følge av investiturstriden. Studiet av romerrett bidro imidlertid i følge Kantorowicz til at et nytt fundament kunne legges for et kongedømme av guddommelig rett, der det liturgiske aspektet ble erstattet med et tydeligere kongelig fokus på lov i tilknytning til rettferdighet.¹⁵⁵ Inkorporeringen av lovaspektet i *rex iustus* idealet kom blant annet til uttrykk i tenkningen til John av Salisbury på 1100-tallet.¹⁵⁶ Frihetsbrevets presisering av kongen som utøver av lov og rett, synes derfor klart å reflektere den utviklingen av *rex iustus* idealet som skjedde i høymiddelalderen. Samme utvikling gjorde seg trolig også gjeldende i Danmark, men ble ikke tydelig reflektert i de første håndfestningene.

På 1200-tallet skjedde det også en interessant utvikling av korporasjonslæren innenfor romerrett og kanonisk rett, noe som innebar et tydeligere representasjonskonsept som ikke bare førte til representative forsamlinger, men også til at kongen ble sett på som overhode for en korporasjon.¹⁵⁷ I følge Kantorowicz førte dette til en mer sekulær oppfatning av kongen som overhode for en korporasjon, altså som medlemmenes representant, noe som også åpnet opp for en betraktning av at medlemmene også kunne innskrenke kongemakten. Kantorowicz viste til at denne endringen var influert av kirkens organisasjon, romersk og kanonisk rett og den tenkningen som fulgte i kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles.¹⁵⁸ Tydelig influert av Kantorowicz fremhever Harald Kleinschmidt desakraliseringen av kongedømmet som en

¹⁵³ Robinson [1988] 2003: 302-304.

¹⁵⁴ Tierney 1964: nr. 45 og 46; Watt [1988] 2003: 368-374.

¹⁵⁵ Kantorowicz [1957] 1997: 87-97.

¹⁵⁶ *Politicratus*: IV.1-2.

¹⁵⁷ Se kapittel 2, *Representasjonskonseptet og politisk tenkning*.

¹⁵⁸ Kantorowicz [1957] 1997: 191-218.

sentral endring i høy- og senmiddelalderen. Dette ledet i følge Kleinschmidt frem til et nytt representativt konsept, der kongen skulle styre i henhold til innbyggernes interesser, noe han spesielt knytter til gjenoppdagelsen av Aristoteles, Thomas Aquinas og hans etterfølgere.¹⁵⁹ Tilsvarende hevder Albert Rigaudière at det i løpet av 1300-tallet ble foretatt et tydeligere skille mellom det private og det offentlige, mellom kongen og staten, i den forstand at kongen etter hvert representerte ”staten”, og stod ansvarlig gjennom sine handlinger. Således ble i følge Rigaudière føydalismen avløst til fordel for en kongemakt som var innskrenket og regulert, blant annet gjennom representative forsamlinger.¹⁶⁰ Denne endringen i fyrsteidealet, som nesten var en felles europeisk trend fra andre halvdel av 1200-tallet og utover 1300-tallet, blir oversett av Drar. Den uforbeholdne plasseringen av kongen under loven, representasjonskonseptet knyttet til begrepet *communitas regni* og maktdelingen når det gjaldt beskatning innebærer at bakgrunnen for frihetsbrevets fyrsteideal må forstås ut fra høymiddelalderens politiske tenkning, samt politisk-administrative og maktpolitiske strømninger i Europa i samtiden. Disse nye tankene innebar imidlertid ikke at det tradisjonelle *rex iustus* idealet forsvant, men snarere at det ble supplert, noe som åpnet opp for et mer komplekst fyrsteideal.

Hva innebar så dette i forhold til forfatningsutviklingen? I likhet med de danske håndfestningene innebar også det svenske frihetsbrevet av 1319 innføring av en ny form for forfatning, der kongen formelt måtte dele makten med aristokratiet gjennom en stormannsforsamling. Denne fikk beslutningsmyndighet i beskatningsspørsmål, noe som var i tråd med det romerrettslige prinsippet *quod omnes tangit...* (det som berører alle, skal godkjennes av alle). Beskatning angikk innbyggerne, inkludert det verdslige aristokrati, som fikk nedfelt sine privilegier i Alsnö-stadga av ca. 1280.¹⁶¹ Det har vært en uenighet knyttet til omfanget av privilegiene både med hensyn til hvem de innbefattet og hvor utstrakte de var. I dag synes det å være enighet om at de innbefattet hele stormannsklassen, og ikke bare menn i kongstjeneste.¹⁶² Når det derimot gjelder omfanget av skattefriheten råder det større uenighet, men det er likevel enighet om at den ikke omfattet alle former for skatt, og definitivt ikke

¹⁵⁹ Kleinschmidt 2000: 322-334.

¹⁶⁰ Rigaudière 2000: 25-41. Statsbegrepet er brukt her fordi Rigaudière bruker det, med anvendelse dette på middelalderen er noe omstridt, jvf. diskusjon i kapittel 6, *Statsutvikling og anti-føydal tendens?* og kapittel 13, *Statsutvikling*.

¹⁶¹ DS: nr. 799. Om dateringsspørsmålet, se Jägerstad 1948: 81-88; Jvf. Rosén 1948-49: 302.

¹⁶² Alsnö-stadga er blant de mest omdiskuterte dokumentene i svensk middelalderhistorie. Dette skyldes at det har stått sentralt i en debatt om oppkomsten av den verdslige adelen, *frälset*, og dens privilegier. Et stridsspørsmål i så måte har vært hvor vidt privilegiene gjaldt for alle stormenn (Löfqvist 1935: 89-111 og 153-178; Rosén 1952: 15-36), eller hvor vidt de kun innbefattet menn som var i kongstjeneste (Westman 1904: 70-92; Tunberg 1908: 25-38). Det synes å være enighet om det førstnevnte synet i dag (jvf. Lindkvist og Ågren 1985: 83; G. B. Larsson 1994: 26-27; Lindkvist 2006: 96; Line 2007: 139-140).

ekstraordinær beskatning. Dermed var frihetsbrevets bestemmelse om beskatning absolutt i de verdslige stormennenes interesse.¹⁶³ Ettersom beskatning angikk både bønder og aristokrati, var ikke prinsippet om at samtykke måtte innhentes fra *communitas* urimelig. Skattelegging ble av jurister i romerrett satt i sammenheng med lov og kongens jurisdiksjon. Til oppgaven å opprettholde lov og orden internt i riket trengtes det økonomiske midler, og det samme gjaldt forsvaret av riket mot ytre fiender. På denne bakgrunn knyttet jurister beskatning til en felles nytte og nødvendighet.¹⁶⁴ Thomas Aquinas inntok et tilsvarende syn, og knyttet beskatning til kongens plikt til å opprettholde fred og konseptet om det felles beste.¹⁶⁵ Skattebestemmelsen i frihetsbrevet var således i tråd med tidens politiske og juridiske tenkning.

Den aristokratiske forsamlingen ble derimot ikke tillagt noen lovgivende myndighet, slik Danehoffet ble i Danmark i henhold til håndfestningene på 1300-tallet. Snarere lå fokuset i frihetsbrevet på opprettholdelse av de eksisterende lovene, akkurat som i Erik Klippings danske håndfestning av 1282. Danehoffet fikk på sin side ingen myndighet i beskatningsspørsmål, slik den svenske stormannsforsamlingen fikk. Situasjonen i Sverige i 1319 var dermed omvendt av i Danmark med hensyn til lovgivning og beskatning.¹⁶⁶ I motsetning til i Danmark, der avholdelsen av årlige hoff/parlamerter i utgangspunktet var fast regulert med hensyn til tid og sted allerede fra 1282, hadde kongen i Sverige i henhold til Skänninge-stadgan av 1284 også full kontroll med avholdelsen av riksmøtene.¹⁶⁷ Dette harmonerer også med de øvrige bestemmelsene i Skänninge-stadgan, som er tolket som et uttrykk for en sterk kongemakt.¹⁶⁸ I frihetsbrevet av 1319 var det imidlertid et langt mer selvstendig organ som trådte frem enn i Skänninge-stadgan. I tillegg til å bli tillagt beslutningsmyndighet i beskatningsspørsmål var stormannsforsamlingen også medansvarlig for at lover, friheter, privilegier og sedvaner ble overholdt. Bakgrunnen for denne utviklingen er å finne under brødrestriden, der noen av disse elementene hadde kommet til uttrykk i forliksbrevet mellom kong Birger og hertugene av 1308 og i riksdelingsavtalen av 1310.¹⁶⁹ Frihetsbrevet av 1319 representerte en videreutvikling av disse dokumentene i den forstand at

¹⁶³ Jerker Rosén hevdet at skattefriheten omfattet alle ordinære skatter, men ikke de ekstraordinære (Rosén 1959: 691 [KLNIV]). Philip Line hevder imidlertid at det er lite sannsynlig at privilegiet innebar en generell skattefrihet (Line 2007: 139). Gabriela Bjarne Larsson og Dick Harrison slår fast at skattefriheten bare innbefattet person og ikke jordegods (G. B. Larsson 1994: 26-27; Harrison 2009: 398-400). For oversikt over eldre innlegg i denne debatten, se Rosén [1962] 1978: 149-150; Harrison 2009: 465.

¹⁶⁴ Post 1964: 14-15, 287-289 og 296.

¹⁶⁵ Dunbabin [1988] 2003: 512-513.

¹⁶⁶ Se kapittel 3, *Hoffenes/parlamentenes kompetanse*.

¹⁶⁷ DS: I, nr. 813; Jägerstad 1948: 98 (oversettelse).

¹⁶⁸ Löfqvist 1935: 92 og 158-161; Jägerstad 1948: 94-99.

¹⁶⁹ DS: nr. 1577-1578; ST: I, nr. 174; DD/DRB: 2:6. nr. 287. Jvf. Rosén 1939: 139-152 og 181-200; Jägerstad 1948: 188-200.

en stormannsforsamling tok stadig større ansvar for riket, og betraktet seg også som dets og innbyggernes representant i 1319.¹⁷⁰ Denne utviklingen må forstås på bakgrunn av den politiske situasjonen i 1319 som lå til rette for å styrke aristokratiske fellesinteresser, ettersom kong Birger Magnusson var drevet i landflyktighet, og man hadde valgt en mindreårig konge.

På bakgrunn av maktdeelingen i spørsmål om ekstraordinær beskatning kan frihetsbrevet, akkurat som de danske håndfestningene av 1320 og 1326, oppfattes som et uttrykk for en middelalderlig blandingskonstitusjon, som ble utviklet gjennom kanonisk rett og av Thomas Aquinas.¹⁷¹ Ettersom frihetsbrevet trolig ikke skulle vare lenger enn kongens umyndighetstid og på grunn av et mindre detaljert innhold, kan dette likevel sies å ha vært svakere fundert enn i de danske håndfestningene. Frihetsbrevet kan likevel sies å ha vært et viktig ledd i den svenske forfatningsutviklingen på 1300-tallet, som ledet frem til utstedelsen av Magnus Erikssons landslag (ca. 1350) med en kongebolke som slo fast rammene for riksstyret.

Ideer og realpolitikk

Konflikten som ledet frem til frihetsbrevet av 1319 var ikke i utgangspunktet en konflikt mellom kongemakt og aristokrati, men en dynastisk konflikt mellom kong Birger Magnusson og hans to brødre, hertugene Erik og Valdemar, og de respektive partienes støttespillere.¹⁷² Aristokratiske grupperinger både av verdslige og geistlige stormenn stod på begge sider. Først etter fengslingen av hertugene synes det å ha skjedd en massiv mobilisering gjennom en forening innenfor aristokratiet mot kong Birgers vilkårlige styre. Hovedmålet var å gjenopprette den tradisjonelle rettstilstanden, noe som fremgår av frihetsbrevets forpliktelse om å bevare lover, friheter, privilegier og sedvaner. Frihetsbrevet representerer likevel noe mer enn bare dette gjennom det politiske språket som ble anvendt, spesielt når det gjaldt bruken av *communitas* og *communitas regni*. Disse begrepene vitner om en politisk bevissthet knyttet til et politisk fellesskap i riket, og om en påvirkning fra kanonisk rett og romerrett. I tillegg ble det slått fast et vesentlig prinsipp som ytterligere innskrenket kongens makt og myndighet, nemlig bestemmelsen om prosedyrer for ekstraordinær beskatning. I den politiske situasjonen i 1319 hadde aristokratiet nesten frie tøyler til å innskrenke kongens makt og myndighet, men i frihetsbrevet nøyde man seg med uforbeholdent å plassere kongen under

¹⁷⁰ Schück 2005: 48-50; Jvf. Jägerstad 1948: 256-258.

¹⁷¹ Se kapittel 3, *Blandingskonstitusjon*.

¹⁷² Jvf. Bagge 2007: 5-30, spesielt 29-30; Harrison 2009: 265-268.

loven og en detaljert prosess for godkjenning av ekstraordinær beskatning. Denne involverte landsdelene som høringsinstanser, før en endelig beslutning skulle tas av en stormannsforsamling bestående av ”rikets menn”. I dette lå også kimen til en middelalderlig blandingskonstitusjon, som senere kom tydeligere til uttrykk i Magnus Erikssons landslov.

Hvorfor gikk så ikke aristokratiet lenger, når de egentlig hadde *carte blanche*? For eksempel kunne de slått fast at den aristokratiske forsamlingen skulle ha en samtykkende funksjon i krigsspørsmål og en tydeligere definering av lovgivningsprosessen, som i den danske håndfestningen fra året etter. En del av forklaringen på dette kan selvsagt være at det forelå ulike interesser innenfor aristokratiet, og frihetsbrevets innhold representerte det som det var konsensus om. Samtidig lå frihetsbrevet innenfor samtidens idépolitiske ramme, og en påvirkning fra spesielt kanonisk rett, men også romerrett, når det gjaldt *communitas* tenkningen, representasjon og muligens blandingskonstitusjon synes å ha gjort seg gjeldende. Når det gjelder det sistnevnte kan også tenkningen til Thomas Aquinas ha spilt inn. For fyrsteidealet innebar *communitas* tenkningen at kongen ble oppfattet som en korporasjons overhode, men fremdeles skulle han leve opp til *rex iustus* idealet.

5. Kongebolken i Magnus Erikssons svenske landslov

Magnus Erikssons Landslag ble utstedt ca. 1350, og inneholdt en kongebolke som slo fast rammene for riksstyret. Utarbeidelsen av landsloven var et ledd i en omfattende lovgivningsaktivitet i Magnus Erikssons regjeringstid (1319-1364) som begynte allerede under formynderstyret i 1320-årene, og som fortsatte også etter at kongen var blitt myndig. Landsloven må sammen med byloven (1355) betraktes som høydepunktene i dette arbeidet.¹ Bakgrunnen for landsloven og byloven synes å være knyttet til kongefellesskapet med Norge (1319-1343/55),² som fikk utstedt landslov og bylov allerede på slutten av 1200-tallet, noe som rimeligvis gav inspirasjon til å gjøre noe tilsvarende i Sverige.³ Fra regjeringstiden til Magnus stammer også et svensk fyrstespeil, *Um styilsu konunga ok höfþinga* (Konungastýrelsen), noe som gir en unik mulighet til å sammenligne den politiske tenkningen der med praksisen, slik den kom til uttrykk i kongebolken.

De første tre artiklene i kongebolken omhandler riksenheten. Riket bestod av sju bispedømmer og ni lagmannsdømmer (artikkel I). Videre ble prinsippet om enekongedømme slått fast med kongelige rettigheter når det gjaldt slott- og lensforvaltning, forvaltningen av krongodset og avgifter (sakøre og bøter), noe som garanterte kongedømmets finansielle grunnlag (artikkel II). Kongen skulle ikke redusere kronens rett for senere konger, samtidig som det ble slått fast at alle innbyggerne skulle være lydige mot kongen og stå til tjeneste, spesielt for å verge riket. Hærferd ut av riket skulle derimot kreve innbyggernes samtykke (artikkel III). Så ble prinsippet om valgkongedømme knesatt, og det ble lagt til grunn at valget

¹ Den omfattende lovgivningsaktiviteten fra 1320-årene og fremover inneholdt utstedelsen av *Södermannalagen* (1327), en rekke *stadgor* (retterbøter) på 1330- og 1340-tallet og endelig landsloven (ca. 1350) etterfulgt av byloven (ca. 1355). Om lovgivningen under Magnus Eriksson, se Holmbäck 1962: XVI-XLI; G. B. Larsson 1994: 35-59; Nordberg 1995: 107-125; Jvf. Åqvist 1989: 122-157.

² Da Magnus Eriksson ble valgt til svensk konge i 1319, var han også påtroppende norsk konge gjennom arv etter sin morfar, Håkon V. Magnusson, og dermed ble det som har blitt karakterisert som den første nordiske unionen i senmiddelalderen en realitet. De to rikene ble imidlertid regjert separat, slik at kongefellesskap er en mer passende betegnelse enn union (Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 170-176). Forholdet mellom de to rikene bar preg av å være en fredelig sameksistens så lenge folkunge-ætten satt på tronen. Imidlertid ble det besluttet å splitte de to rikene i 1343-44, da sønnen til kong Magnus, Håkon, ble tatt til norsk konge, mens hans eldste sønn, Erik, ble valgt til svensk tronfølger. Kongefellesskapet fortsatte likevel til Håkon Magnusson ble myndig og overtok regjeringen av størstedelen av Norge i 1355, men Magnus fortsatte å regjere betydelige deler Norge, som Bohuslen og Tønsberg. En politisk forbindelse mellom de to rikene fortsatte dermed også etter 1355 gjennom Magnus Eriksson, og senere også gjennom Håkon Magnusson (Jvf. Opsahl 1998: 23-24). Om den svensk-norske personalunionen, se G. Carlsson 1928: 225-280; Schreiner 1934-36a: 374-399; Blom 1992 og Opsahl 1997: 83-152; 1998: 16-28.

³ Blom 1992: I, 335. Jvf. Nordberg 1995: 119. Lovgivningen i Sverige under kong Magnus synes dessuten rent språklig å ha vært gjenstand for norsk innflytelse (Moberg 1984: 94, 97 og 117-118; Jvf. Blom 1992: I, 338).

skulle gjennomføres av en særskilt valgforsamling bestående av utsendinger fra hvert av lagdommene med lagmennene som ledere for sine respektive delegasjoner. Til konge skulle det helst velges en kongssønn som var født i riket (artikkel IV).⁴ Deretter fulgte edsutvekslingen, der først kongen skulle avlegge sin ed som bestod av ni artikler, der de to siste inneholdt formaliteter i tilknytning til edsavleggelsen, mens de sju første la rammene for kongens regjeringsutøvelse.

Kongen skulle styrke kirkens rett, men uten å krenke kronen og innbyggerne (1). Han skulle styrke og pleie rettferdighet og sannhet, og undertrykke urett med lov og sin kongelige makt (2). Han skulle være trofast mot allmuen, og ikke forderve noen eller beslaglegge gods fra noen, fattig eller rik, uten at vedkommende var lovlig dømt i henhold til lov og rett (3). Han skulle styre over sitt rike med innenlandske menn, og ikke utenlandske, og ingen utenlandske måtte få sete i hans råd eller få forleninger (4). Han skulle pleie slott og len med deres årlige inntekter, og beskytte deres grenser (5). Han skulle leve av de årlige skatte- og avgiftsinntektene, og ikke pålegge nye med mindre riket var truet militært eller han skulle bygge borger, krones eller gifte bort sitt barn, og da skulle biskopen, lagmannen, seks frelsemenn (adel) og seks menn av allmuen i hvert lagdømme overveie hvilken hjelp som skulle gis (6). Han skulle beskytte og styrke loven, slik at ingen ulov skulle gå over rett lov og slik at ingen utenlandsk rett skulle dras inn i riket, og ingen ny lov skulle gis allmuen uten deres samtykke (7). Dernest skulle lagmennene og deres delegasjoner avlegge sin ed til kongen i fire artikler, mens en femte inneholdt formalitetene vedrørende edsavleggelsen. Hele allmuen skulle ha ham til konge og styrke hans makt og kongelige rett (1). De skulle vise ham lydighet og oppfylle hans bud uten å bryte noen rett (2). De skulle være trofaste mot ham, spesielt ved hærferd for å beskytte riket (3). De skulle betale sine årlige skatter (4).⁵ De forpliktelsene som kongen ble pålagt i Kongeeden, minner om de kongelige forpliktelsene i håndfestninger, men i motsetning til i håndfestningene fikk de sitt motsvar i allmuens edsavleggelse til kongen, slik at edsutvekslingen var preget av gjensidighet.

Kongebolken inneholdt videre noen bestemmelser om kongens råd. Etter at kongen var valgt, skulle han velge sitt råd. Dette skulle bestå av erkebiskopen og så mange lyd-biskoper og andre geistlige som han fant hensiktsmessig, samt tolv verdslige stormenn (riddere og væpnere). Deres oppgave var å bistå kongen med råd til nytte for ham og hans land, samt å styrke ham til rikets rett, slik at han skulle holde kongeeden. Dessuten skulle de ha taushetsplikt i den forstand at de skulle holde hemmelig alt det som kongen ville at skulle

⁴ MEL: Konungsbalken, I-IV.

⁵ MEL: Konungsbalken, V-VI.

holdes hemmelig. Videre skulle et råd gi samtykke til kongens morgengave til dronningen når han giftet seg.⁶ Kongebolken bygde i stor grad på tidligere *stadgor* (forordninger/retterbøter), spesielt *Valstadgan* (ca. 1335).⁷

Retthistorikeren Fredrik Lagerroth og historikeren Erik Lönnroth utformet et syn på landsloven som har fått bred støtte. De hevdet at den var i strid med kong Magnus ønsker, og viste til at den ikke fikk noen kongelig stadfestelse. Dette fordi den representerte et aristokratisk-konstitusjonelt styresett i kongebolken, som stod i motsetning til den ”fyrsteabsolutismen” som preget fyrstespeilet Konungastyrelsen, som ble ansett som et uttrykk for Magnus Erikssons kongsideologi.⁸ En slik tolkning avvises imidlertid av Leif Dannert, Kristin Drar og Michael Nordberg. De legger vekt på at det på sentrale punkter var samsvar mellom landslovens kongebolk og tidligere lovgivning, som hadde fått kongelig stadfestelse av Magnus Eriksson på den ene side, og på den andre side også samsvar mellom kongebolken og Konungastyrelsen på sentrale punkter. I følge dem inkluderte dette også noen aristokratisk-konstitusjonelle standpunkter.⁹ Samsvaret mellom landsloven og tidligere lovgivning er senere tydelig blitt påvist av Gabriela Bjarne Larsson.¹⁰ Drar mener at kongeeden i kongebolken er preget av det samme fyrsteidealet som hun fant i frihetsbrevet. Dermed var den et uttrykk for et gregoriansk fyrsteideal, som ble videreutviklet i den kanoniske retten, noe som i følge Drar la grunnlaget for en sterkere kongemakt i kraft av å være rettens, frihetens og fredens beskytter. Dette innebar imidlertid ingen eneveldig kongemakt i følge Drar, men snarere også en anerkjennelse av folkets frihet når det gjaldt å velge lov, å velge konge og å godkjenne ekstraordinær beskatning gjennom et ”representativt korporationssystem”. I følge Drar var dette også influert av kanonisk rett. Videre påpeker hun at det var føydale trekk i den édsutvekslingen som kongebolken la opp til, men understreket at den kirkelige delen av dette sammenfalt med kanonisk rett. Selv om påvirkningen fra kanonisk rett er et sentralt element i Drars tolkning, understreker hun samtidig at kongeedens mer ”demokratiske” krav om fritt kongevalg og lovgivning var en videreføring av den innenlandske rettstradisjonen. I sum er Drars analyse nyansert, fordi hun påpeker at kongen

⁶ MEL: Konungsbalken, IX-X.

⁷ Om dette, se kommentarene til Holmbäck og Wessén i *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning*: 18-19; G. B. Larsson 1994: 36-41.

⁸ Lagerroth 1915: 40-43; 1947: 10-11; Lönnroth [1934] 1969: 34-35; Rosén [1962] 1978: 179-181; Lindkvist och Ågren 1985: 111-112; Schück 2003a: 403-404.

⁹ Dannert 1938: 49-55; Drar 1980: 69-72, 77 og 89-93; Nordberg 1995: 142-155.

¹⁰ G. B. Larsson 1994: 17-47, spesielt 39-41.

fikk styrket sin makt på noen områder og innskrenket på andre, og finner dermed heller ikke rom for noe konfliktperspektiv i forbindelse med utstedelsen av landsloven.¹¹

Utgangspunktet til Drar er imidlertid en undersøkelse av fyrsteidealet, og hennes arbeid gir dermed ikke et helhetlig bilde av de politiske prinsippene i kongebolken, men det må understrekes at hennes analyse fanger opp mange interessante elementer og er langt fra så tendensiøs som hennes tolkning av frihetsbrevet.¹² Likevel er det mulig å komme lenger. I det følgende vil det bli gjennomført en idépolitisk analyse av landslovens kongebolke med fokus på valgkongedømme, representative organer og fyrsteideal med vekt på lov og konstitusjon. I hvilken grad bygde forfatningsutviklingen innenfor disse områdene på innenlandske tradisjoner og i hvilken grad skjedde det en påvirkning utenfra? Ettersom forholdet mellom landslovens kongebolke og Konungastyrrelsen har stått sentralt i forskningen, og fordi dette forholdet også kan være sentralt når det gjelder selve tolkningen av kongebolken, er det viktig å ta også dette spørsmålet opp til behandling. Et sentralt aspekt ved dette er også Magnus Erikssons forhold til kongebolken.

Landslovens kongebolke og Konungastyrrelsen

Fredrik Lagerroth og Erik Lönnroth hevdet at landslovens kongebolke og Konungastyrrelsen representerte to motstående ideologier om styresett, noe som var et sentralt element i tesen om at kong Magnus Eriksson led et nederlag med utstedelsen av landsloven. I følge Lagerroth var det på 1300-tallet en konflikt mellom en aristokratisk og en monarkisk statsoppfatning, der den førstnevnte stod for valgkongedømme mens den sistnevnte stod for arvekongedømme. Landslovens kongebolke var med knesettelsen av valgkongedømmet et uttrykk for en aristokratisk statsoppfatning, mens Konungastyrrelsen med sin propaganda for arvekongedømme var et uttrykk for en kongelig statsoppfatning, hevdet Lagerroth.¹³ Lönnroth fulgte opp med tilsvarende, og hevdet at Magnus Eriksson i tråd med Konungastyrrelsen søkte å innføre arvekongedømme i Sverige, men ble møtt med motstand av det svenske aristokratiet, som ”samlade sig till kamp mot det hotande arvriket”.¹⁴ En slik tolkning forutsetter for det første at Konungastyrrelsen var et uttrykk for Magnus Erikssons kongsideologi, og for det andre at denne ideologien hadde en sterkt monarkisk karakter som stod i motsetning til landslovens aristokratisk-konstitusjonelle ideologi.

¹¹ Drar 1980: 50-68 og 92-93.

¹² Se kapittel 4.

¹³ Lagerroth 1915: 23-43; Jvf. 1947: 10-11.

¹⁴ Lönnroth [1934] 1969: 34-35; Jvf. Rosén [1962] 1978: 179-181.

Når det gjelder den første forutsetningen, så hviler den på den alminnelige oppfatningen om at Konungastyrelsen var skrevet en gang mellom 1330 og 1350, som en lærebok enten for Magnus Eriksson selv eller for hans to sønner.¹⁵ Dette er trolig riktig, men selv om Konungastyrelsen var en lærebok som trolig var utarbeidet på initiativ fra kong Magnus eller hans formynderstyre, er det ikke gitt at den i ett og alt samsvarte med kong Magnus sine oppfatninger. Når det gjelder Konungastyrelsens påståtte fremheving av en sterkt monarkisk oppfatning, så hviler denne tolkningen på tesen om at verket var en bearbeidet utgave av Aegidius' *De regimine principum* og inneholdt en argumentasjon for arverike. Da Lagerroth og Lönnroth skrev sine arbeider, var den rådende oppfatning i de klassiske arbeidene om middelalderens politiske tenkning av Otto Gierke, Richard Scholz og brødrene Carlyle at Aegidius var en tilhenger av kongelig enevelde.¹⁶ Stående på skuldrene til disse autoritetene kunne Lönnroth utrope Aegidius til "absolutismens auktoritet".¹⁷ Selv om slike tolkninger av Aegidius fremdeles er utbredt,¹⁸ er ikke dette bildet er lenger entydig. Den første som kom med et mer nyansert syn var Charles H. McIlwain som tolket Aegidius inn i en aristotelisk tradisjon, der også fyrstens plikter overfor folket ble vektlagt.¹⁹ McIlwain kom med dette to år før Lönnroths doktogradsavhandling, men Lönnroth synes ikke å ha kjent til McIlwains tolkning. Senere har flere andre også kommet med mer nyanserte tolkninger av Aegidius som i større grad vektlegger at han også mente at det skulle være en del innskrenkninger i kongens makt. Jean Dunbabin viser til at Aegidius mente kongen på den ene side skulle ha kontroll over lovgivning og jurisdiksjon, men at han samtidig understreket

¹⁵ Utgangspunktet for dateringsspørsmålet var K. F. Söderwalls behandling som konkluderte med at Konungastyrelsen ble forfattet etter 1280, fordi forfatteren benyttet fyrstespeilet til Aegidius som en hovedkilde, og før 1350 ut fra en undersøkelse av språket. På grunn av historiske og språklige forhold mente han imidlertid også at verket mest sannsynlig ble forfattet etter 1320, og kanskje også etter 1335 (Söderwall 1880: 39-52). Henrik Schück mente at Konungastyrelsen var skrevet som en lærebok for Magnus Eriksson skrevet av den høyt utdannede kansleren Phillipus Ragnvaldsson (d. 1332), og daterte verket til ca. 1330 (Schück 1908: 45-47). Leif Dannert mente derimot at Konungastyrelsen måtte være forfattet etter 1335 på grunn av samsvar med Skänningestadgan av 1335 på flere punkter, og da som en lærebok for sønnene til Magnus Eriksson, mest trolig forfattet 1350-52 (Dannert 1938: 56-60). Senere har flere forskere inntatt samme standpunkt, men uten å utelukke 1340-årene, og en mulig forfatter blir identifisert som magister Mathias (Drar 1980: 70-72 og 168-177; Moberg 1983-84: 27-31; 1984: 56-107 og 219-228; Nordberg 1995: 145-146). Det har imidlertid også blitt fremmet argumenter for at Konungastyrelsen ble forfattet på slutten av 1200-tallet som en lærebok for kong Magnus Ladulås sine sønner, fordi den samsvarte bedre med de kongelige aspirasjonene på den tiden, blant annet med hensyn til arvekongedømme (Bjurling 1952: 109-112; Lagerroth 1972: 153). En tidlig datering kan ikke utelukkes, men likhetstrekkene med lovgivningsarbeidene i perioden 1335-50 og Lennart Mobergs språklige motforestillinger viser at dette er mindre sannsynlig (Moberg 1984: 56-107).

¹⁶ Gierke 1881: 610-614; Scholz 1903: 107-119, spesielt 114; Carlyle 1903-36, vol V: 70-76; Jvf. Berges 1938: 211-228.

¹⁷ Lönnroth [1934] 1969: 23-25.

¹⁸ Jones 1968: 154-163; Black 1992: 142-143; Canning [1996] 2005: 133-134. Langt i denne retning går også Thomas Renna (Renna 1978: 312-314) og Maurizio Viroli (Viroli 1992: 36-43).

¹⁹ McIlwain 1932: 338-343.

at kongen skulle styre til det felles beste og rådføre seg når det gjaldt lovgivning. Videre fremhevet Dunbabin at kongen også skulle være forpliktet til å bevare fred i sitt rike, forsvare sitt rike mot ytre fiender, fremme utdanning, hindre splittelse blant sine stormenn, gjøre seg elsket av folket og oppfylle sine religiøse forpliktelser. På denne bakgrunn konkluderer Dunbabin med at Aegidius sin idealkonge var en blanding av den i høyeste grad dydige herskeren Aristoteles opererte med, og de romerrettslige juristenes ”offentlige person”.²⁰ James M. Blythe går lenger, og hevder at Aegidius beskrev realitetene i en blandingskonstitusjon uten eksplisitt å ta stilling for denne selv, og viser i den sammenheng også til et av de mindre kjente verkene til Aegidius.²¹ Det var imidlertid *De regimine principum* som ble det desidert mest innflytelsesrike av hans arbeider, og dette kan vanskelig sies å samsvare med en slik konklusjon. Janet Coleman viser i likhet med Dunbabin til at kongen der ble tillagt en rekke forpliktelser, men peker også på relativistiske innslag ved at Aegidius ikke selv tok eksplisitt stilling mellom *regimen regale* og *regimen politicum*.²² Ut fra sammenhengen synes det imidlertid å være ganske tydelig at han foretrakk et monarki uten en formalisert maktdeling, altså et rendyrket monarki, men også de rendyrkede monarkiene inneholdt innskrenkninger i kongens makt. Termen ”absolutisme” oppstod imidlertid først i tidlig moderne tid, og er noe omdiskutert anvendt også innenfor denne historiske epoken.²³ Forestillingen om Aegidius som ”absolutismens auktoritet” kan således diskuteres både ut fra innholdet i hans tenkning og med hensyn til valget av term.

Hva så med Konungastyrelsen? Konungastyrelsens forfatter hadde Aegidius sitt fyrstespeil, *De regimine principum*, som sitt fremste forbilde og hovedkilde, men Konungastyrelsen er på ingen måte en ren oversettelse. I følge K. F. Söderwalls *Studier öfver Konunga-styrelsen* (1880) inngikk betydelige deler av Aegidius’ *De regimine principum* i Konungastyrelsen, men mye ble også utelatt. Praktisk nytteverdi synes å ha vært avgjørende for hva som ble inkorporert og hva som ble utelatt. I Konungastyrelsen siteres ofte Aristoteles, men disse sitatene var ikke basert på primærkjennskap til Aristoteles, men hentet fra andre, hovedsakelig fra Aegidius. Spesielt interessant er det imidlertid at sekvenser som ikke finnes hos Aegidius har klare likhetstrekk med formuleringer i Thomas Aquinas sitt fyrstespeil, *De regimine principum*, og på noen punkter også med *Summa theologica*, samt Engelbert av Admonts *De regimine principum*. I tillegg har forfatteren av Konungastyrelsen

²⁰ Dunbabin [1988] 2003: 483-485.

²¹ Blythe 1992: 60-76.

²² Coleman 2000: 70.

²³ Sommerville 1991: 347-373.

hatt kjennskap til blant annet Gratians *Decretum* og romerrettslige arbeider, samt arbeider av Seneca og Augustin. Selv om det i alle tilfellene ikke er like lett å avgjøre om det dreier seg om førstehånds- eller andrehåndskunnskap, synes det å være klart at forfatteren av Konungastyrelsen også har benyttet andre kilder enn Aegidius når verket ble utarbeidet.²⁴ I senere arbeider fremheves det også at Konungastyrelsen ikke var en ”usjålvstendig kompilasjon”, men at han gjorde et bevisst utvalg i kildematerialet, og dessuten utfylte og modifiserte dette. Dermed synes Konungastyrelsen å være et uttrykk for ”författarens egna tankar och värderingar”, og altså et selvstendig arbeid, men med *De regimine principum* av Aegidius som den fremste inspirasjonskilden.²⁵

Fremdeles er det gjort forholdsvis lite for å undersøke innholdet i Konungastyrelsen nærmere, men flere har påpekt at den ikke inneholder en så sterkt monarkisk karakter som tidligere hevdet. Et nyansert bidrag ble fremmet av Sven Tunberg, som i likhet med Lagerroth og senere Lönnroth erkjente at det på 1300-tallet var en konflikt mellom kongemakt og aristokrati. I stedet for å fremheve at Konungastyrelsen hadde en sterkt monarkisk karakter, hevdet han at det var et uttrykk for at kongemakten søkte støtte i de bredere lag av folket.²⁶ Leif Dannert var den første som argumenterte mot Lagerroths og Lönnroths tolkning. I følge Dannert var Konungastyrelsen snarere preget ”starkt av känslan för konungens plikt och ansvar gentemot sitt folk”, og konkluderte i tråd med Tunberg at den stod ”för en stark konungamakt på folkelig grundval”.²⁷ Kristin Drar medgir at Konungastyrelsen la opp til en styrking av den kongelige makten i kraft av rollen som lovgiver og argumentasjonen for arvekongedømme, men fremfor å tolke dette som et uttrykk for et sterkt monarkisk syn, mener hun det må forstås på bakgrunn av utviklingen av en ”centraliserad nationalstat” i tråd med både kanonisk rett og den aristoteliske statslæren.²⁸ Michael Nordberg viser til at det i Konungastyrelsen ble slått fast en aksept for opprør mot tyranner (i motsetning til Aegidius), og at det ble ramset opp en rekke saker som kongen skulle regjere med råds råd, og være bundet av dets mening. På denne bakgrunn konkluderte Nordberg motsatt av Lagerroth og Lönnroth med at Konungastyrelsen la opp til et ”rådskonstitutionellt program”.²⁹

Det ser ikke ut til at noen av disse forskeres tolkning makter å trenge inn i kjernen i Konungastyrelsens ideologi. I likhet med Aegidius fremmet forfatteren av Konungastyrelsen

²⁴ Söderwall 1880: 1-39, spesielt 30-39; Jvf. Lindroth 1975: 101; Moberg 1983-84: 24; Nordberg 1995: 139.

²⁵ Lindroth 1975: 101; Moberg 1983-84: 22-24. Jvf. Nordberg 1995: 139.

²⁶ Tunberg 1926: 194.

²⁷ Dannert 1938: 49-55.

²⁸ Drar 1980: 89-93.

²⁹ Nordberg 1995: 146-147.

et rendyrket monarki med arvelig suksesjon som det beste styresettet, og som hos Aegidius ble betydningen av at kongen skulle søke råd vektlagt samtidig som han skulle ivareta en rekke forpliktelser overfor folket.³⁰ Muligens er betydningen av råd og kongelige forpliktelser tydeligere formulert i Konungastyrelsen enn i *De regimine principum*, men det trengs grundigere undersøkelser for å kunne klargjøre dette nærmere. På to punkter skilte imidlertid Konungastyrelsen seg oppsiktsvekkende fra *De regimine principum*.

I *De regimine principum* hevdet Aegidius nemlig at kongen stod over positiv lov, fordi han konstituerte den gjennom sin autoritet. Aegidius understreket at en konge ikke styrte med rett uten å styre i henhold til naturretten og handle i tråd med sunn fornuft, og konkluderte med at positiv lov stod under og naturretten over herskeren.³¹ I Konungastyrelsen kunne man da kanskje ha forventet å finne et tilsvarende syn, ettersom verket til Aegidius var forfatterens hovedkilde, men der finner vi et annet syn: ”Nå skal kongen være rettferdig både i sine beslutninger og handlinger. (...) Han skal også holde og styrke den lov som er god og gammel.”³² Forskjellen mellom fyrstespeilet til Aegidius og Konungastyrelsen er på dette punktet bemerkelsesverdig. Videre skilte Konungastyrelsen seg fra Aegidius når det gjaldt synet på opprør. Mens *De regimine principum* ikke åpnet opp for å tillate opprør mot tyranner, inneholdt Konungastyrelsen følgende om dette:

”Det fordi det er Guds rette dom og naturlige ordning, at dersom en konge eller høvding eller annen øvrighetsperson ikke akter Gud og sin samvittighet og sin sjæl i sine dommer og virke, skilles han gjerne med blygd og sorg og ille endelikt fra sin makt og verdslige ære. (...). Dersom en konger eller øvrighetsperson ringakter og fordriver Guds rett med sin makt og sine lover, skal hans makt og ære ringaktes og gå til grunne. (...) Nå har vi fått det vist, at gjerrige og udydlige konger og høvdinger får gjerne ille endelikt og skilles med sorg og skam fra sin makt. Dette fordi det er Guds rette dom. (...) Og det har vi rikelige tilfeller av, både nye og gamle, at allmuen har fordervet sine gjerrige og urettferdige konger og høvdinger.”³³

³⁰ Konungastyrelsen: IV, 1-7.

³¹ *De regimine principum*: XXIX. *Medieval Political Ideas*: I, 289-291.

³² Konungastyrelsen: Balk II, 33. ”Nu skal konunger rættvis vara bafi i domum ok athævum sinum. (...) Han skal ok halða ok styrkia þon lagh, þær goþ ok gamul æru.”

³³ Konungastyrelsen: II, s. 16-17 og 32. ”Þy at þæt ær rættir Guþs domber ok naturalik skipilsu, at hvilkin kununger ælla hofþingi ælla annar valdsman ei akta Guþ ok sannind sina ok sina siæl i sinum domum ok athævum, han skils giærnt mæþ blyghþ ok sorgh ok illi ændalykt við sin vald ok værildslika æru. (...) Æn hvilkin kununger ælla valdsman Guþs ræt forsma ok fordriver mæþ sinu valdi ok laghum sinum, hans vald ok æra skal forsma ok skot forganga. (...) Nu havum vi þæs æptidomi, at girughi ok odyghþiliki kununga ok hofþinga fa giærnt illa ændalykt ok skilias mæþ sorgh ok skam við sin vald. Þy at þæt ær rættir Guþs domber (...). Ok þæs havum vi ympnu æptidoma, bafi ny ok forn, at almoghi havir fordæruat girugha ok oretta kununga ok hofþinga sina.” Jvf. Nordberg 1995: 146.

På denne bakgrunn synes det å være klart at Konungastyrelsens forfatter støttet en motstands- eller opprørsrett mot konger som var urettferdige, ugudelige eller udydlige.

I sum var det så mange innskrenkninger på kongens makt i følge Konungastyrelsen, og betydelig flere enn i Aegedius' *De regimine principum*, at man vanskelig kan ta Konungastyrelsen til inntekt for et sterkt monarkisk syn. En argumentasjon for arvekongekongedømme er ikke i seg selv tilstrekkelig for å kunne hevde det. På den andre siden ble det imidlertid heller ikke lagt opp til en formalisert maktdeling gjennom en blandingskonstitusjon, noe som innebar at Konungastyrelsen langt på vei kunne tas til inntekt for et rendyrket monarki. Konungastyrelsen ser likevel ut til å ha balansert mellom monarkiske og aristokratiske hensyn, ettersom kongen makt og myndighet ble regulert på en rekke punkter.

Hvordan var så forholdet mellom landslovens kongeболk og Konungastyrelsen? Allerede Dannert påpekte at det på sentrale punkter var et samsvar. Kongebolken hadde en bestemmelse som slo fast følgende:

”ej må konungen minska kronans rätt för annan konung (...). Den femte att konungen skall vårda borgar och land med deras årliga ingälder och värja deras gränser efter sin makt, så att intet av detta förut nämnda minskas för den konung som kommer efter”.³⁴

Tilsvarende kongelige forpliktelse stod også i Konungastyrelsen:

”at han skal gjemme og beskytte gammelt krongods og gammel kongelig rett, og ingen av dem minske (...) å ikke forminske eller forderve gammalt krongods eller kongelig inntekt”.³⁵

Dette innebærer for det første at kongen ikke kunne forvalte riket vilkårlig, og for det andre at riket ble skilt ut fra kongen som et selvstendig rettssubjekt.³⁶ Drar mener at det gregorianske fyrsteidealet med oppfatningen av kongen som rettferdighetens, fredens og frihetens beskytter

³⁴ MEL: Konungsbalken, III og V § 5. ”ei ma konunger minska kronunna ræt firi aðrom konunge (...) konunger agher gøme hus ok land m. arlikom ingieldum thera ok landamærum ok væria epter makt sinne sua at enkte af thes sum fornemndom minskes firi them konunge sum epter komber (...).”

³⁵ Konungastyrelsen: 63 og 80: ”(...) at han skal goma ok væria gamalt kronunna goþs ok gamblan kunnungslíkan ræt ok þæt huarghin minska” og ”at ei forminskas ælla foruarþa gammalt kronunna goþs ælla konunglíkt ingíeld”; Dannert 1938: 53-54; Jvf. Karl Gustav Westman, som uten å være like konkret som Dannert, også fremhevet at det var en sammenheng mellom lovgivningen (landsloven) og ”den teoretiska vägledning” i Konungastyrelsen (K. G. Westman 1934: 10-11).

³⁶ Dannert 1938: 52-53; Jvf. Lagerroth 1915: 31-32.

opptrådte både i kongebolken og i Konungastyrelsen, men at sistnevnte representerte en videreutvikling:

”Medan Landslagen fortfarande sökte balansera det nya, utländska, romersk-kanoniska inflytandet med den inhemska traditionella tyngdvikten på den folkliga doms- och lagstiftningsmakten vid tinget (...), är det ideologiska läget i KS att beteckna som en vidareutveckling av valstadgans tendenser.”³⁷

I følge Drar bestod denne videreutviklingen av økt innflytelse fra romersk-kanonisk rett, implementering av ”den kanoniska arvrikesprincippet” og kongens forsterkede rolle som lovgiver og dommer, noe som innebar en reduksjon i den folkelige medbestemmelsesretten.³⁸ Nordberg, som har gjennomført den mest omfattende sammenligningen av landsloven og Konungastyrelsen, fant en rekke likheter. I alle de sju første paragrafene i kongebolken kongeend fant han lignende sekvenser i Konungastyrelsen. Dette inkluderer blant annet kongens plikt til å være rettferdig, bevare fred, ikke å beslaglegge gods ulovlig og styre riket med innenlandske menn, samt den nevnte sekvensen ovenfor som også ble påpekt av Dannert.³⁹ Det var ikke bare i kongeenden at Nordberg fant sammenfall med Konungastyrelsen, men også i Konungsbalkens bestemmelser om kongens råd. I følge denne skulle rådet i tillegg til fremstående geistlige bestå av tolv riddere og væpnere, mens Konungastyrelsen under henvisning til gammel romersk og fransk sedvane la opp til at kongens råd skulle bestå av tolv utvalgte menn.⁴⁰ Utover de sammenfall som er påpekt kan det også nevnes at prinsippet om rådets taushetsplikt opptrådte både i konungsbalken og i Konungastyrelsen.⁴¹

Sammenfallene er således mange, og selv om det riktignok også er ulikheter, er det vanskelig å tolke landslovens kongebolk og Konungastyrelsen som et uttrykk for to motstående ideologier. Noen av sammenfallene som kongens plikt til å bevare fred og være rettferdig var en del av et felles tankegods i samtiden, men andre av bestemmelsene er så spesifikke at det kan se ut til å være en sammenheng mellom lovgivning og fyrstespeil. Dette gjelder spesielt bestemmelsene om rådet. Dessuten var det også på ett punkt om kongens plikt til å opprette gjestgiverier et sammenfall mellom Konungastyrelsen og Skänningestadgan som

³⁷ Drar 1980: 92.

³⁸ Drar 1980: 78-93, spesielt 92-93.

³⁹ Nordberg 1995: 149-152.

⁴⁰ MEL: Konungsbalken, IX § 1; Konungastyrelsen: IV, s. 77; Nordberg 1995: 147.

⁴¹ MEL: Konungsbalken, IX § 4; Konungastyrelsen: IV, s. 79.

ble utstedt samme år som Valstadgan.⁴² På den bakgrunn er det hevdet at Konungastyrelsens forfatter var influert av lovgivningsarbeider i perioden 1335-50, noe som har blitt tatt til inntekt for en datering av verket til begynnelsen av 1350-tallet.⁴³ Dersom forfatteren av Konungastyrelsen også var sentral i lovgivningsarbeidet, er det imidlertid mulig at påvirkningen også skjedde motsatt vei. I så fall må Konungastyrelsen ha blitt skrevet på begynnelsen av 1330-tallet. Begge deler er for så vidt mulig, men hovedpoenget er at det var en sammenheng mellom lovgivningen og ”den teoretiske vägledning” i Konungastyrelsen.⁴⁴

Arvelig valgkonedømme

I landslovens kongebolke ble det svenske valgkonedømmet stadfestet med en riksomfattende kongevalgforsamling:

”Nu skall till konungariket i Sverige konung väljas, och det skall ej ärvas, om de hava mist sin konung, på följande sätt: förut nämnda lagmän skola, envar från sin lagsaga, men samtycke av alla dem, som i lagsagan boende äro, taga tolv kloka och raska män och med dem på utsatt dag och i rätt tid komma till Mora ting för att välja konung.”⁴⁵

Med denne bestemmelsen var det dermed tydelig at kongen skulle velges på en representativ forsamling bestående av lagmennene og tolv representanter fra hvert lagdømme. Valget ble i den tidligere middelalderen foretatt av landskapstingene, men etter hvert ble valgfunksjonen overtatt av en riksomfattende kongevalgforsamling. For Sveriges del har denne overgangen vært omdiskutert. Det har blitt hevdet at kongevalgforsamlingen i 1319 var den første med riksomfattende representasjon, men de fleste som senere har behandlet problematikken har hevdet at overgangen til en riksomfattende kongevalgforsamling skjedde i løpet av 1200-tallet.⁴⁶ Selv om valgkonedømmet ble slått fast i landsloven, var det føringer på hvem som skulle velges til konge:

⁴² Dannert 1938: 57.

⁴³ Dannert 1938: 57-60; Nordberg 1995: 150.

⁴⁴ Jvf. K. G. Westman 1934: 10-11.

⁴⁵ MEL: Konungsbalken, IV. ”Nu er til konunx riket J suerike konunger væliande ok ei eruande en the konung mist haua Thessom lundom at fornemde laghmen huar af lagsaghu sinne scal m. samthykkio thera J lagsaghu boande æru tolf men takæ vitræ ok sniellæ m. them a nemdom daghi ok timelikæ til morothinx koma konung at vælia (...).

⁴⁶ Schück 1913: 281; Tunberg 1931: 29-30; Stavenow 1935: 100; E. Carlsson 1937: 217-254; Rosén 1939: 388-389; Lagerroth 1947: 40-48. Einar Carlsson fremhevet valget av Magnus Ladulås i 1275 som det første sikre foretatt av en riksomfattende kongevalgforsamling (E. Carlsson 1937: 243).

”Den av inrikes födda män – och helst av konungasöner, om sådana finnas – som blir tagen till konung av alla dessa lagmäns röster eller de flesta, och av deras, som med lagmännen äro utsedda, honom skola de nämnda lagmännen döma till konung.”⁴⁷

Det forelå dermed i utgangspunktet en klar prioritering av at man skulle velge en kongssønn, og således inneholdt kongevalget også et element av arv til tross for at det eksplisitt ble slått fast at kongeriket ”skall ej ärvas”. Bestemmelsene om kongevalg var tilnærmet identiske med Valstadgan av 1335, som igjen bygde på bestemmelsene i Södermannalagen (1327).⁴⁸ Hva var så bakgrunnen for tronfølgebestemmelsene i landslovens kongeboik?

Fredrik Lagerroth mente at tronfølgebestemmelsene la grunnlaget for hele kongeboikens ”statsrättsliga system”, som var av aristokratisk karakter.⁴⁹ I følge Erik Lönnroth var spørsmålet om arvekongedømme eller valgkongedømme avgjørende faktorer i de to motstående styringssystemene, *regimen regale* (absolutistisk) og *regimen politicum* (konstitusjonelt). Ettersom kongeboiken slo fast at Sverige var et ”rent valrike” og eksplisitt avviste arvelig suksesjon, mente Lönnroth at *regimen politicum* triumferte i landsloven.⁵⁰ For både Lagerroth og Lönnroth var motsetningen mellom arv og valg i forbindelse med tronfølge så grunnleggende at det var å betrakte som to gjensidig utelukkende alternativer. En slik vektlegging av motsetningen mellom arv og valg samsvarer med Walter Ullmanns senere hovedtese om motsetningen mellom *descending* versus *ascending*, om maktens utspring ovenfra Gud eller nedenfra folket.⁵¹

En slik dualistisk beskrivelse av arvekongedømme og valgkongedømme som to gjensidig utelukkende forfatningsprinsipper, kunne finne en viss støtte i drøftingen av hva som var den beste måten å ordne tronfølgen på i den politiske tenkningen i kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles’ politiske verk. I følge Karl-Gustav Hildebrand var en slik polarisering mindre passende anvendt på tronfølgeordningen i Sverige i middelalderen.⁵² I de to landskapslovene som ble utstedt nærmest landsloven i tid, Upplandslagen (1296) og Södermannalagen (1327), finner man ikke den eksplisitte avvismingen av arv, men snarere en understrekning av hvordan kongen ”skall väljas och tagas”, og videre ”döma honom till krona

⁴⁷ MEL: Konungsbalken, IV, § 1. ”Huilikin een af inrikis föddom ok helst af konungæ sunum en the til æru af allom thessæ lagemnæ røstom eller ok flestum lagemnnum til nemdom varder til konunx takin sculu för nemde lagemen han til konunx döma.”

⁴⁸ Jvf. G. B. Larsson 1994: 39.

⁴⁹ Lagerroth 1915: 23-43; jvf. 1947: 10-11. Jerker Rosén fulgte også opp med et slikt syn (Rosén 1939: 343).

⁵⁰ Lönnroth [1934] 1969: 17-40, spesielt 18 og 34-35. Jvf. Jerker Rosén som fulgte opp med et tilsvarende syn som Lagerroth og Lönnroth (Rosén 1939: 343).

⁵¹ Ullmann 1961: 19-26; 1965: 12-13.

⁵² K-G. Hildebrand 1934: 129-147.

och konungadöme”. Derimot finner man ikke i disse landskapslovene bestemmelsen om at en helst skulle velge en kongssønn.⁵³ Begrepet å ”döma” til konge innebar ikke bare at dommen omhandlet tronpretendentens dugelighet, men også hans byrd i den forstand at valget var begrenset til en liten krets av den avdøde kongens slektninger, noe som i de fleste tilfeller bare inkluderte hans sønner og brødre. Således var det kongelige blodets sakrale karakter av stor betydning, men uten å være bundet til formelle arvefølgebestemmelser. Det svenske kongedømmet i middelalderen kan dermed karakteriseres som et arvelig valgrike, der kongeverdigheten i realiteten var forbeholdt noen få familier; eriksætten, sverkersætten og utover på 1200-tallet også folkungeætten, som således innehadde eller tilegnet seg en form for byrdsrett til riket. Kongevalget kan på denne bakgrunn ikke sies å være et uttrykk for en mer eller mindre bevisst folkesuverenitetslære.⁵⁴ En tilsvarende tronfølgeordning som i Sverige var det også i Danmark og i Norge inntil tronfølgeloven av 1260 slo fast en arvelig suksesjon.⁵⁵ Valghandlingen, *konungstekja*, ble imidlertid videreført under det norske arvekongedømmet som en form for godkjennelse eller skikkethetsvurdering av tronpretendenten i forbindelse med en hyllingsseremoni. På denne bakgrunn kan også det norske arvekongedømmet sies å ha inneholdt et element av valg.⁵⁶ Forskjellen mellom et valgkongedømme og et arvekongedømme i middelalderen var dermed ikke nødvendigvis så motsetningsfylt som Lagerroth og Lönnroth ville ha det til.

Europas arvelige valgriker har blitt forklart med et felles germansk opphav. Mange har villet se de ”germanske kongedømmenes” politiske system som et tidlig uttrykk for

⁵³ *Svenska landskapslagar*: vol. I, Upplandslagen, Konungabalken I; Jvf. vol. III, Södermannalagen, Konungabalken I; *Samling af Sweriges gamla Lagar*: III og IV. Kununx B. I. ”Huru konunger a wæliæs ok takæes (...) han til krunu. ok kununx dömis skilæe.”

⁵⁴ K.-G. Hildebrand 1934: 129-131. Jvf. E. Hildebrand 1896: 30-37 og 66-72.

⁵⁵ Den danske tronfølgeretten er noe omdiskutert, der flere, blant andre Aksel E. Christensen, har ment at et arvekongedømme ble innført i 1170 (Christensen 1945: 40-49; Skyum-Nielsen 1971: 183), mens andre har avvist dette (P. J. Jørgensen 1940: 260-264; Schreiner 1946-48b: 525-529). Påstanden om innføring av arvekongedømme synes ikke å være godt nok dokumentert. Snarere synes det å dreie seg om en klarere forståelse av enekongedømme og primogenitur innenfor rammene av et arvelig valgkongedømme, tilsvarende den norske tronfølgeloven av 1163 (Jvf. Danstrup 1947: 81-84; Hoffmann 1976: 93-111). Dette resulterte i at en rekke kongssønner ble valgt til tronfølger eller medkonge i den sittende kongens regjeringstid på 11- og 1200-tallet, noe som også ble slått fast i den Abels-Christofferske forordning fra 1250-tallet. Rettsgyldigheten av denne er imidlertid omdiskutert (Steenstrup 1934: 11-15). Christensen er i et senere arbeid mer nyansert, og det ser dermed ut til at han gikk bort fra tanken om at et arverike ble innført i Danmark i 1170 (Christensen 1977: 338-340). Den norske tronfølgeordningens utvikling inntil innføringen av arvekongedømmet i 1260 er grundig drøftet av norske historikere. Se for eksempel Taranger 1934-36: 110-166 og 273-308; Schreiner 1938: 64-92; 1946-48d: 638-644; Seip 1940: 57-92. Det er i dag enighet om at tronfølgeordningen inneholdt elementer av både valg og arv. Tronfølgeloven av 1163 medførte en tydeligere regulering av tronfølgen ved å slå fast prinsippene om enekongedømme og primogenitur, men samtidig en gjennomføring av en valgakt. Arvekongedømmet først ble innført i 1260, men da med en videreføring av *konungstekja* (Helle [1974] 1993: 111-117; Lunden 1976: 380-385; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 123 og 145-147; Bagge 2010: 165-170.

⁵⁶ Lunden 1976: 380-385; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 145-147; Bagge 2010: 168-170.

folkesuverenitet i den forstand at folket valgte kongene.⁵⁷ Selv om tronfølgeordningen i de europeiske kongerikene i stor grad samsvarte før det skjedde en formalisering av arvefølgereregler basert på primogenitur i flere av dem, er det problematisk å forklare dette med et felles germansk opphav. Et slikt syn er i dag ansett for å være utdatert, fordi det ut fra kildesituasjonen er umulig å skille ut et felles germansk opphav i en slags ”germansk urrett”. Dessuten finnes det ingen andre spor av ”folkesuverenitet” enn kongevalgene, og disse dreide seg egentlig om å skille ut en mann som tilhørte et kongelig dynasti med en blodsrett til tronen, noe som innebar at kongedømmet i større grad hadde en sakral karakter enn å være preget av folkelig suverenitet. I tillegg var ikke de ”germanske” stammene en homogen gruppe, og var også i varierende grad influert av Romerriket, Det bysantinske riket og kristendommen når det gjaldt synet på kongedømmet.⁵⁸

Byrdsretten eller blodsretten kunne åpne for en betraktning av kongedømmene som kongens private eiendom, som gikk i arv til hans sønner med i prinsippet lik arverett. I det karolingiske riket resulterte dette i 843 i en tredeling av riket. I følge sagaene delte også Harald Hårfagre opp det norske riket sitt til sønnene sine på 900-tallet, mens det på 1000- og 1100-tallet var flere tilfeller av samkongedømme i Norge og muligens ett tilfelle i Danmark.⁵⁹ I Sverige er kildematerialet for disse århundrene betraktelig spinklere, men det ser ut til å ha vært noen tilfeller av samkongedømme også der.⁶⁰ En sterkere kirkelig innflytelse på 1100-tallet på grunn av pavedømmets sterkere stilling etter investiturstriden og utbredelsen av kanonisk rett, innebar imidlertid endringer i synet på kongedømmet. Allerede under det gregorianske reformpavedømmet på slutten av 1000-tallet ble ikke kongedømmet lenger betraktet som kongens personlige eiendom, men snarere som et embete, *officium*, som kongen var innehaver av. Embetet kunne bare innehas av én person, og skulle være underlagt pavedømmet. Dermed var ikke samkongedømme i tråd med kirkens syn.⁶¹ Det kirkelige synet og et realpolitisk argument om at samkongedømme ikke ble ansett som gunstig for å bevare

⁵⁷ Se f. eks. Gierke [1900] 1958: 37-38; Ullmann 1961: 22; Lagerroth 1915: 5-43.

⁵⁸ Se f. eks. Oakley 1973: 27-32; 1983: 308-310; King [1988] 2003: 147-153.

⁵⁹ Om samkongedømme i Norge, se Bjørge 1970a: 1-33; 1976: 204-221; Bagge 1975: 239-274. På midten av 1100-tallet var det to regjerende konger samtidig i Danmark (1147-1157), men dette synes å ha karakter mer av en riksdeling enn av et samkongedømme, fordi det ikke forelå gjensidig godkjenning (Bjørge 1970b: 16; Jvf. Christensen 1977: 291-292).

⁶⁰ Bjørge 1970b (KLN XV): 16; Harrison 2002: 101-102.

⁶¹ Tobiassen [1964] 1969: 258-259; Bjørge 1970a: 29-30. Blant annet på bakgrunn av dette hevder Narve Bjørge at borgerkrigene ble utløst av en faktisk kamp for enekongedømme, og ikke på grunn av de konfliktene samkongedømme medførte (Bjørge 1970a: 1-33; 1976: 204-221). Mot dette har Sverre Bagge argumentert i tråd med et mer tradisjonelt syn for at samkongedømme medførte konflikter som bidro til å utløse borgerkrigene på 1100-tallet (Bagge 1975: 239-274, spesielt 254-264).

fred førte til at enekongedømme ble den etablerte normen i Norden på andre halvdel av 1100-tallet.

Den svenske landslovens presisering av at kongeriket ikke skulle arves må forstås på bakgrunn av at det på 1200-tallet hadde oppstått en ny form for tronfølgeordning i Europa, nemlig at eldste, ektefødte sønn arvet kongeriket (primogenitur) uten å bli valgt. Fra andre halvdel av 1100-tallet og utover på 1200-tallet hadde det skjedd en gradvis utvikling, som endte med at dette ble et anerkjent prinsipp i Frankrike, England, rikene på Den iberiske halvøy og Norge.⁶² Det tysk-romerske keiserriket ble imidlertid fremdeles basert på valg. For en konge var utvilsomt en mer formalisert arvelig suksesjon å foretrekke, og det ble gjort fremstøt både av svenske og danske konger for å få sønner valgt som tronfølger, og i ett dansk tilfelle til og med kronet som medkonge, i sin egen regjeringstid.⁶³ I Sverige ble tronfølger valgt i den sittende kongens regjeringstid under folkungene på andre halvdel av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet, noe som synes å være en videreføring av tidligere praksis.⁶⁴ Således ble Birger Magnusson valgt i 1284, mens faren, Magnus Ladulås, regjerte i beste velgående, og tilsvarende ble Birgers sønn, Magnus Birgersson, valgt i 1303-04 i hans egen regjeringstid.⁶⁵ I begge tilfellene var det barn som ble valgt, noe som innebar at det var umulig å vurdere disse tronpretendentenes fremtidige dugelighet, og dermed ble valget utelukkende motivert ut fra deres kongelige byrd.⁶⁶ Svenske og danske historikere har tolket dette som et ledd i en kongelig strategi for å få innført arvekongedømme.⁶⁷ Jerker Rosén hevdet videre at kong Birger Magnussons arverikebestrebelse førte til en samling om valgkongedømmet i 1319.⁶⁸

Det synes å være enighet om at en motsetning mellom arv og valg i Sverige gjorde seg gjeldende på andre halvdel av 1200-tallet i Sverige, og videre under striden som ledet frem til valget av Magnus Eriksson i 1319 som befestet valgkongedømmet. Senere fikk dette en formell stadfestelse i Valstadgan (ca. 1335) og ble inkorporert i landsloven (ca. 1350).⁶⁹ Ettersom nye tronfølgeregler basert på primogenitur og en formalisert arverekkefølge begynte å gjøre seg gjeldende i Europas kongeriker på 1200-tallet, er det sannsynlig at også de

⁶² Se f. eks. Schramm: 1937: 165-168; A. Lewis 1981: spesielt 193-195; O'Callaghan [1975] 1983: 432; A. L. Brown 1989: 7-8; Jvf. Schreiner 1946-48b: 520-525.

⁶³ Steenstrup 1934: 13; P. J. Jørgensen 1940: 303; Christensen 1945: 40; Skyum-Nielsen 1971: 180-184.

⁶⁴ E. Hildebrand 1896: 36-37; K-G. Hildebrand 1934: 131.

⁶⁵ Schück 1913: 279-280; Jvf. K-G. Hildebrand 1934: 131-132. Om valget av Magnus Birgersson i 1303-04, se Rosén 1939: 31-54.

⁶⁶ K-G. Hildebrand 1934: 132.

⁶⁷ E. Carlsson 1937: 246-248; Christensen 1945: 40-46, 71-74 og 82-86. Jvf. Rosén 1939: 332-333.

⁶⁸ Rosén 1939: 332-333.

⁶⁹ Schück 1913: 279-282; K-G. Hildebrand 1934: 131-135; E. Carlsson 1937: 246-248; Rosén 1939: 331-343; Lönnroth: [1944/1959] 1964: 17-23; Lagerroth 1947: 40-48.

svenske kongene hadde slike aspirasjoner. Spesielt tydelig kom dette til uttrykk under Birger Magnusson (1290-1319), men heller ikke han kom så langt som å få endret lovene på dette punktet. Måten selve kongevalget av 1319 ble gjennomført på kan oppfattes som en reaksjon mot kong Birgers aspirasjoner i retning arvefølge basert på primogenitur.⁷⁰ Prinsippet om kongevalg forelå allerede som positiv lov i flere av landskapslovene, og i Upplandslagen (1296) ble en prosedyre for hele rikets kongevalg beskrevet.⁷¹ En stadfesting av tidligere lover, friheter og sedvaner i frihetsbrevet ble således trolig vurdert som tilstrekkelig for også å stadfeste prinsippet om kongevalg.

Hvordan skal man så forstå landslovens bestemmelse om kongevalg og den eksplisitte presiseringen av at kongeriket ikke skulle arves? For det første må denne vurderes ut fra samtidens politiske ideer, og for det andre må den analyseres inn i den politiske situasjonen forut for utstedelsen av landsloven (ca. 1350). 1100-tallets politiske tenkning behandlet ikke forholdet mellom valg og arv i tronfølgen som motsatte og gjensidig utelukkende. Ivo av Chartres opererte således med et dobbelt krav til både arverett og valg for en rettmessig tronfølge.⁷² John av Salisbury fulgte opp med tilsvarende i sitt innflytelsesrike verk, *Politicratus*, og hevdet at det ikke skulle være tillatt å erstatte den kongelige blodslinjen, som av guddommelig løfte og genealogisk rett hadde suksesjonsprivilegiet til sitt avkom.⁷³ Samtidig hevdet han at kongemakt ikke ”fødes av kjøtt og blod”, og at overdragelse av den ikke innebærer at hensynet til forfedre skulle gå foran fortjenester og dyder. En far skulle således etterfølges av sin sønn, dersom denne etterlignet farens rettferdighet, noe som åpnet opp for en valghandling og en kirkelig skikkethetsvurdering.⁷⁴ Både Ivo og John inntok således et syn som samsvarte med den praksisen som var utbredt i Europas kongedømmer i deres samtid, nemlig at kongssønner i prinsippet hadde lik arverett og at én kongssønn skulle velges til konge. For Johns del ble imidlertid ikke valgprinsippet tillagt noen betydning. Avgjørende for ham synes det å ha vært at det skulle være en skikkethetsvurdering av tronpretendenter.⁷⁵

En praksis med kongssønners arverett i kombinasjon med kongevalg medførte imidlertid en problemstilling, nemlig spørsmålet om hvor makten lå etter en konges død før et nytt kongevalg ble foretatt. Svaret er knyttet til den politiske tenkningen om maktens utspring.

⁷⁰ E. Carlsson 1937: 248. Jvf. *Erikskrönikan*: 177-179, hvor valget detaljert blir skildret.

⁷¹ *Svenska landskapslagar*: vol. I, Upplandslagen: Konungabalken, I.

⁷² Schreiner 1946-48b: 519.

⁷³ *Politicratus*: bok V, 6.

⁷⁴ *Politicratus*: bok IV, 3 og 11; Jvf. Tobiassen [1964] 1969: 260-261.

⁷⁵ Jvf. Schreiner 1946-48b: 520-521; R. Dyson 2003: 129-130.

I følge den hierokratiske tenkningen innebar dette at makten gikk tilbake til Gud representert ved kirken, mens det i henhold til tenkning som opererte med maktens utspring i folket innebar at makten gikk tilbake til folket. Innføringen av arvekongedømme kan oppfattes som et svar på denne problemstillingen,⁷⁶ både ut fra praktiske og maktpolitiske hensyn sett fra et dynastisk ståsted. Konsekvensen var utviklingen av kronen som et konsept der kongen aldri dør, noe som kom til uttrykk under mottoet ”Kongen er død! Lenge leve kongen!” som senere ble utropt ved en konges død og som illustrerte en uavbrutt dynastisk kontinuitet. Kongens offentlige, politiske legeme levde videre, mens det bare var hans private, kjødelige legeme som var dødt.⁷⁷

Gjenoppdagelsen av Aristoteles på midten av 1200-tallet åpnet opp for en debatt om arvekongedømme versus valgkongedømme. Aristoteles drøftet kort forholdet mellom suksesjon gjennom valg versus arv i monarkier, og konkluderte med at han var negativ til arvelig suksesjon med mindre barna var bedre enn andre. I de tilfellene der det eksisterte en hel familie som overgikk alle andre i fremragende dyder, skulle denne familien være kongefamilie. Det var imidlertid bedre at en ble utvalgt fra denne familien enn at det eldste ble utnevnt. Han underbygde sin preferanse for valg ved å hevde at den som aldri hadde lært å adlyde ikke kunne bli en god leder.⁷⁸ Den politiske tenkningen i kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles var splittet i spørsmålet med Thomas Aquinas og Aegidius Romanus som ytterpunktene. Thomas hevdet på den ene side at folkets rett til å velge herskere var nødvendig, fordi folket ville være slaver dersom de skulle motta herskere uten å gi sitt samtykke.⁷⁹ En konsekvens av dette var at kongedømmets autoritet hadde sitt utspring i folket, men Aquinas videreførte også et guddommelig aspekt ved kongedømmet, og hevdet at et slikt styresett var innsatt i henhold til guddommelig lov.⁸⁰ Dermed kan Aquinas sies å ha forent maktens utspring nedenfra i folket med et utspring ovenfra Gud.⁸¹ Aegidius foretrakk derimot tydelig en arvelig suksesjon. Han påpekte imidlertid at arvelig suksesjon var mer utsatt for sjanse og lykke enn valg, og at det var usikkert om en kunne forvente at en tronarving ville arve kongeverdigheten. Dyder gjorde det imidlertid mer tjenelig med arvelig suksesjon.⁸² Videre drøftet Aegidius hva som var best for kongen, tronarvingen og folket, og konkluderte med at arvelig suksesjon var best for alle parter. Dette blant annet fordi tronfølge

⁷⁶ Ullmann 1961: 133.

⁷⁷ Kantorowicz [1957] 1997: 314-450, spesielt 314-317, 383-385 og 409-419.

⁷⁸ *Politikken*: bok II, 2 og 11; bok III, 4 og 15; bok IV, 14-15 og 17-18.

⁷⁹ *In Libros Politicorum*: bok II, 17, 4; *Summa theologiae*: IaIIae 105: 1, artikkel 1.

⁸⁰ *Summa theologiae*: IaIIae 105: 1, artikkel 1.

⁸¹ Wilks [1963] 1964: 202.

⁸² *De regimine principum*: bok III, ii, 5. Referert fra *Medieval Political Ideas*: I, 287-288.

gjennom arv best sikret stabilitet, fordi de som plutselig ble løftet opp til kongetronen manglet utdanning for kongeverdigheten, og derfor ofte kunne bli tyranner. Arvelig suksesjon ble av Aegidius også betraktet som det beste for folket ut fra tradisjon og at det var lettest å adlyde en arvekonge, men under forutsetning av at det var frivillig.⁸³ Det ble dermed antydning at et passivt samtykke fra folket var nødvendig for å legitimere et arvekongedømme.

Andre bidragsyttere til den politiske tenkningen på slutten av 1200-tallet og begynnelsen av 1300-tallet inntok standpunkter et sted i mellom Thomas Aquinas og Aegidius Romanus. Senere ble spørsmålet også behandlet av de mer isolerte radikalerne, William Ockham og Marsilius av Padova, som virket fra 1320-tallet og utover. William uttrykte seg riktignok ikke direkte om kongevalg, men argumenterte generelt for at undersåtter skulle kunne velge sine overordnede, noe som imidlertid inkluderte at posisjoner kunne gå i arv dersom de berørte hadde bestemt dette eller gitt sitt samtykke.⁸⁴ Marsilius av Padova foretok derimot en grundig drøfting av problematikken, og gikk gjennom argumentene for både arvelig suksesjon og valgkongedømme, men konkluderte med at valgkongedømme var best. Dette begrunnet Marsilius med at en valgt monark ofte var klokere, bedre og mer rettferdig enn en arvekonge, og dermed ville en valgt konge ta bedre vare på det felles beste og riket.⁸⁵

Hva så med Konungastýrelsen på dette sentrale punktet? Forfatteren av Konungastýrelsen hadde samme utgangspunkt som Aegidius ved å stille spørsmål ved hva som var best for allmuen, men argumentasjonen ble bygd opp annerledes. Konungastýrelsens forfatter begynte med å argumentere hvorfor det var best å ha én konge, og ikke flere, blant annet ved å vise til at det var mest naturlig, fordi det bare var én Gud og én mann som var familiens overhode.⁸⁶ Når det eksplisitt gjaldt forholdet mellom arv og valg fremholder Konungastýrelsens forfatter at arvelig suksesjon videre var mest naturlig, og medførte at kongen hadde større kjærlighet til allmuen og vise versa, samt at arvelig suksesjon best sikret fred og enighet i riket.⁸⁷ Det sistnevnte argumentet synes å ha vært sentralt, men finnes ikke hos Aegidius. Derimot opptrådte det også i et dikt av Konrad von Ammenhausen (1338),⁸⁸ og ble også berørt i det norske fyrstespeilet *Konungs skuggsiá* (ca. 1250). Forfatteren av dette verket var imidlertid ikke først og fremst opptatt av spørsmålet om suksesjon gjennom arv

⁸³ *De regimine principum*: bok III, ii, 5. Referert fra *Medieval Political Ideas*: I, 289.

⁸⁴ *Dialogus*: del III, traktat 2, 6.

⁸⁵ *Defensor pacis*: diskurs I, 16.

⁸⁶ Konungastýrelsen: I, s. 6-10.

⁸⁷ Konungastýrelsen: I, s. 10-12.

⁸⁸ Drar 1980: 91.

eller valg, men snarere av å argumentere for at enekongedømme bedre sikret fred enn samkongedømme. Videre ser det imidlertid ut til at forfatteren også sluttet opp om at suksessjon gjennom arv var å foretrekke.⁸⁹ Ettersom det er rimelig at forfatteren av Konungastýrelsen kjente til det norske kongespeilet, kan det på dette punktet muligens være en viss påvirkning derifra. Argumentasjonen for arvekongedømme i Konungastýrelsen skiller seg oppsummert vesentlig fra tilsvarende argumentasjon i *De regimine principum*, men standpunktet var det samme og like klart.

Ut fra den politiske tenkningen var det dermed mulig å legitimere både arvekongedømme og valgkongedømme på slutten av 1200- og første halvdel av 1300-tallet.⁹⁰ Landslovens eksplisitte avvisning av at kongeriket skulle arves og det motsatte synspunktet i Konungastýrelsen viser at debatten om de ulike måtene å ordne tronfølgespørsmålet på hadde nådd svensk politikk. I så måte var ikke svensk politikk uberørt av at gjenoppdagelsen av Aristoteles sine politiske verk og den etterfølgende debatten om arvekongedømme versus valgkongedømme, noe som ikke minst hang sammen med at spørsmålet i høyeste grad var maktpolitisk relevant.

Det fører over til den politiske situasjonen i Magnus Erikssons regjeringstid. Konungastýrelsens syn på arvekongedømme har blitt tatt til inntekt for at også Magnus Eriksson stod inne for et slikt syn.⁹¹ Selv om det ikke er gitt at Konungastýrelsen stemte overens med Magnus Erikssons syn i ett og alt, er det overveiende sannsynlig at kong Magnus hadde samme syn på dette punktet. En ordnet arvefølge med utgangspunkt i primogenitur var i kongemaktens interesse, og for Magnus sin del spilte det nok også en rolle at han var norsk arvekonge. Når det gjaldt dynastiske forhold, hadde kong Magnus også en annen utfordring. Kongefellesskapet med Norge var innrettet som en midlertidig løsning i regjeringstiden til Magnus, og en tanke om å gjøre kongefellesskapet permanent synes ikke å ha eksistert verken i svenske eller norske kretser.⁹² Det ser også ut til at det fra norsk side etter hvert oppstod et ønske om at kongefellesskapet skulle opphøre.⁹³ Ettersom Magnus og Blanka hadde fått to sønner, Erik og Håkon, var det både ut fra et dynastisk og maktpolitisk ståsted en logisk løsning at de skulle få hvert sitt rike.

Imidlertid kunne det være et problem at eldste sønn hadde arverett til Norge, mens kongeparet formodentlig betraktet Sverige som det mest attraktive riket ressursmessig, og

⁸⁹ *Kongsspejelen*: 106-111; Bagge 1987: 39-43 og 49-51; Jvf. Drar 1980: 91.

⁹⁰ Jvf. Black 1992: 146-148.

⁹¹ Lönnroth [1934] 1969: 34-35; Rosén [1962] 1978: 180.

⁹² Christensen 1980: 63.

⁹³ Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 173-176.

derfor anså de det som mest rettfærdig at den eldste sønnen fikk dette, mens den yngste fikk Norge. En slik løsning ble en realitet i 1343, da Håkon ble tatt til norsk konge.⁹⁴ Noen måneder senere lovet en rekke svenske stormenn å velge Erik til svensk konge, og året etter ble Erik formelt valgt til svensk tronfølger, mens Håkon ble hyllet som konge av norske allmuerepresentanter.⁹⁵ I norske kretser ser det ut til at omgåelsen av tronfølgeordenen ble akseptert, mens det på svensk side ble uttrykt misnøye med at de ble presset til å velge Erik mens Magnus fremdeles var i live.⁹⁶ De politiske begivenhetene i 1343-44, da hans to riker ble delt mellom sønnene, vitner således om en dynastisk tankegang der fremtidig tronfølge skulle ordnes. Bak dette ser det ut til å ha vært en langsiktig planlegging, ettersom Håkon vokste opp i Norge. Et norsk press ut fra ønsket om at kongefelleskapet skulle opphøre synes også å ha vært en medvirkende faktor til den løsningen som ble valgt.⁹⁷ Dette innebar for Sveriges del at han fikk sin eldste sønn Erik valgt til tronfølger i 1344, mens han selv regjerte i beste velgående. På dette punktet kan Magnus ha utnyttet det norske ønsket om at kongefelleskapet skulle opphøre til sin fordel i Sverige. Dette fordi den norske hyllingen av Håkon som konge i 1343-44 i realiteten innebar at Sverige ble forbeholdt hans eldre bror. Valget av Erik Magnusson til svensk tronfølger var dermed en logisk konsekvens av den norske hyllingen av Håkon, og hadde også som funksjon å hindre eventuelle fremtidige fremstøt fra Håkons side for å bli valgt til svensk konge i brorens levetid. Magnus Eriksson videreførte således folkungenes praksis med å velge tronfølger mens den regjerende kongen levde i beste velgående, noe som vitnet om aspirasjoner i retning av å få anerkjent et prinsipp om primogenitur og en ordnet arverekkefølge.

⁹⁴ DN: vol. II, nr. 258; NMD: nr. 82 (inkludert norsk oversettelse).

⁹⁵ DS: vol. V, nr. 3746 og 3865; NMD: nr. 85.

⁹⁶ *Visbyfranciskanernas bok*: 61; *Revelationes*: IV, 3.

⁹⁷ Fra norsk side med støtte fra noen svenske historikere har den tradisjonelle forklaringen på at personalunionen med Sverige ble oppløst vært at de norske stormennene var motstandere av unionen (se f. eks. Taranger 1915: 75-78; Schreiner 1934-36a: 374-399; Axelsson 1964: 274-280). Mot dette har svenske historikere med støtte fra noen norske pekt på dynastiske forklaringer (se f. eks. Carlsson 1928: 270-280; Jonsson 1954-56: 106-118; Blom 1992: vol. I, 134-149). I en rekke nyere arbeider kombineres de to forklaringsmodellene. Rolf Fladby avviste en generell unionsmotstand, men pekte på at de norske stormennene var misfornøyd med Magnus Erikssons styre, og herunder spesielt de finansielle sidene knyttet til Skåne-prosjektet, noe som dermed spilte en rolle i kombinasjon med det dynastiske aspektet (se Fladby 1964: 85-102). Aksel E. Christensen hevdet at det ikke forelå noen unionstanke, noe som innebar at intensjonen hele tiden hadde vært at kongefelleskapet skulle ha en midlertidig karakter og oppløses når det ble praktisk mulig. I denne prosessen spilte i følge Christensen både dynastiske forhold og norske stormenns misnøye med styret til kong Magnus en rolle (Christensen 1980: 61-65). Erik Opsahl med flere kombinerer også en dynastisk forklaring med norske stormenns misnøye med kongens styre, men presiserer at det forelå en norsk unionsmotstand bak opprøret i 1338-39, "dersom en med det mener motstand mot de konkrete negative følgene som den felles kongen hadde hatt for det norske riksstyret og den riksbærende elitens interesser." (Opsahl 1998: 20-23; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo: [1999] 2007: 173-176). Sverre Bagge kombinerer også de to forklaringsmodellene, og vektlegger forholdet mellom kongen og det norske aristokratiet, men uten å fremheve at en unionsmotstand gjorde seg gjeldende (Bagge 2010: 360-365).

Hvor vidt kong Magnus i forbindelse med arbeidet med Valstadgan og landsloven også forsøkte å få dette lovfestet kan ikke kildebelegges, men det er sannsynlig at han gjorde et forsøk. En innføring av et formalisert arvekongedømme kan således ha vært et reelt alternativ som ble drøftet, noe som underbygges av lovttekstens eksplisitte presisering av at kongeriket ikke skulle arves. Dersom spørsmålet om valgkongedømme versus arvekongedømme ikke ble diskutert, ville man trolig heller ikke hatt behov for å foreta en slik presisering. Denne presiseringen kan dermed ha vært en reaksjon mot et forslag om å innføre arvekongedømme. Hoveddiskusjonen om dette synes å ha skjedd i forbindelse med Valstadgan, ettersom dens bestemmelser om kongevalg, inkludert den eksplisitte avvisningen av at kongeriket ikke skulle arves, i hovedtrekk ble videreført i landslovens kongebolck. Dette utelukker imidlertid ikke at problemstillingen kan ha vært gjenstand for en ny diskusjonsrunde. Selve prinsippet om kongevalg i Valstadgan og landsloven var en videreføring av valgbestemmelsene i de to forutgående landskapslovene, Upplandslagen (1296) og Södermannalagen (1327).⁹⁸ I tillegg til presiseringen om at riket ikke skulle arves inneholdt Valstadgans og landsloven enda en presisering sammenlignet med forgjengerne, nemlig at kongevalg skulle gjennomføres ”om de hava mist sin konung”.⁹⁹ Dette innebar at man ikke skulle kunne foreta kongevalg mens den sittende kongen var i live, og viser dermed at det synes å ha vært misnøye med en slik ordning. Presiseringen kan dermed oppfattes som en reaksjon mot den arvepraksisen som hadde utviklet seg under folkungene. Diskusjonen om arvekongedømme versus valgkongedømme endte med en konsolidering av prinsippet om kongevalg, noe som innebar at kong Magnus led et nederlag i forbindelse med utstedelsen av Valstadgan og eventuelt et nytt nederlag i forbindelse med utarbeidelsen av landsloven. Nederlaget var likevel ikke større enn at Valstadgan fikk en kongelig stadfestelse. Det var tross alt ikke et rendyrket valgkongedømme som ble slått fast der, fordi kongssønner ble gitt forrang, noe som ble videreført i landslovens kongebolck. På denne bakgrunn kan tronfølgebestemmelsen sies å ha karakter av et arvelig valgkongedømme.¹⁰⁰

Et ledd i valgprosessen var også den gjensidige edsutvekslingen mellom konge og folk som etterfulgte selve valget: ”På samma dag och plats skall konungen giva sin trohetsed åt alla i riket boende”. Etter at kongen hadde avlagt sin ed med ni artikler, ”skall lagmannen från Uppland, och var lagmann från sin lagsaga, och all almoge som med dem är närvarande, då

⁹⁸ *Svenska landskapslagar*: vol. I, Upplandslagen. Konungabalken, I; vol. III, Södermannalagen. Konungabalken, I.

⁹⁹ MEL: Konungsbalken, IV. ”(...) en the konung mist haua (...).”

¹⁰⁰ K-G. Hildebrand 1934: 131-135; Jvf. E. Hildebrand 1896: 30.

konung tages, gå denna ed.” Denne eden bestod av fem artikler.¹⁰¹ I følge Kristin Drar var denne edsutvekslingen i forbindelse med kongevalget modellert etter kroningseden når det gjaldt kongens edsavleggelse, og denne var igjen influert av den føydale troskapseden.¹⁰² Ettersom kroningssermonien ikke inneholdt en gjensidig edsutveksling, synes det imidlertid ikke å være tale om en modellering, selv om det er godt mulig at kroningseden dannet et utgangspunkt for den mer utfyllende kongeeden. Gjensidigheten i edsutvekslingen har derimot, som Drar påpeker, paralleller til et føydalt troskapsforhold mellom herre og vasall.¹⁰³

Kroning, kirke og kongedømme

Kroningsseremonien var den kirkelige innvielsen til kongsembetet, men det går an å stille spørsmål ved hvilken politisk funksjon den hadde utover det. I henhold til landslovens kongeболk var kongen ”lagligen kommen till land och rike” etter valget og edsutvekslingen, men inkludert i prosedyren var også at ”konungen skall rida sin Erikskata”, som var en slags hyllingsferd gjennom riket der han i hvert lagdømme skulle avlegge kongeeden på nytt.¹⁰⁴ Til et tronskifte hørte også en lovregulert kroningsseremoni:

”Då konungen vill, skall han i Uppsala viga och kröna, eller och annorstädes i sitt rike, efter som han vill och finner lägligt, dock helst av ärkebiskopen för båda deras värdighets skull.”¹⁰⁵

I henhold til landslovens kongeболk var det dermed kongen som etter den formelle maktovertakelsen hadde rett til å bli kronet på det sted han selv ville. Dermed var kroningen å betrakte som en ren kirkelig seremoni uten en juridisk betydning, og kongen fikk full kongelig myndighet gjennom valghandlingen og den tilhørende edsutvekslingen. Når kirken i henhold til kongeболken heller ikke utøvde noen innflytelse i forbindelse med valget, var episkopatet i realiteten satt på sidelinjen i suksesjonsspørsmål. Selv om kroningen var en ren kirkelig seremoni, utelukker imidlertid ikke det at kroningen også hadde en politisk betydning i den forstand at kirkens velsignelse var viktig, spesielt i situasjoner der tronfølgen ikke var opplagt.

¹⁰¹ MEL: Konungsbalken, V-VI. ”Nu a sama dagh ok stað agher konunger allom inrikis boandum tryggæ edhæ sinæ gangæ. (...) Nu agher laghman af vplandum ok huar af laghsaghu sinne ok alder almoghin m(.) them næruarande tha konunger toks thessa eda gangæ.”

¹⁰² Drar 1980: 66.

¹⁰³ Drar 1980: 60-61.

¹⁰⁴ MEL: Konungsbalken, V og VII. ”Nv agher konunger erks gatú sinda ríða (...) Tha er then konunger til lanz ok rikes laghlica komin ok erkis gatú sina ridhit hauer.” Om Erikskata, se Hasselberg 1959: 22-28.

¹⁰⁵ MEL: Konungsbalken, VIII. ”Nv tha konunger vil tha scal han J vpsalum vighias ok kronas eller ok annarstað J rike sino epter vilia ok fallum sinum, tho af érkebiscope helzt fore verdelek sculd beggia therá.”

I en slik forstand representerte kroningen en symbolsk maktfaktor, som kunne være avgjørende i en politisk strid.

Tidligere hadde kroningen hatt en større betydning. Ut fra pave Innocens III's stadfestelse av den første kjente svenske kongekroningen i 1210 fremgår det at Erik Knutsson først ble konge gjennom salvingen, som ble foretatt i forbindelse med kroningen.¹⁰⁶ I så fall hadde kirken i egne øyne gjennomslag for en skikkethetsvurdering, men det er ikke gitt at en slik oppfatning samsvarte med realitetene. Uansett ble ikke dette umiddelbart en etablert praksis, fordi allerede i 1222, da Erik Eriksson ble valgt til konge, synes en eventuell skikkethetsvurdering å ha falt bort, og han ble først kronet to år etter valget.¹⁰⁷ De svenske landskapslovene som ble utstedt nærmest landsloven i tid, Upplandslagen (1296) og Södermannalagen (1327), inneholdt en kroningsbestemmelse:

”Konungen skall av ärkebiskopen och lydbiskoparna vigas till kronan. Sedan har han full rätt att vara konung och bära kronan. Då har han rätt till Uppsala öd, dulgadråp och danaarv. Då kan han giva län åt dem som göra honom tjänst. Han kan och skriva ut brev för att påbjuda gengärder i det land, dit han vill komma.”¹⁰⁸

Denne bestemmelsen har ført til en teori om at det i realiteten ble avholdt to kongekroninger, en verdslig og kirkelig, og at førstnevnte hadde røtter tilbake til førkristen tid.¹⁰⁹ En slik tolkning er imidlertid lite sannsynlig, fordi det ikke finnes kilder som kan bekrefte dette. Snarere betyr trolig ”krona” i det første leddet kongedømme, og var dermed synonymt med det etterfølgende begrepet. I henhold til Upplandslagen var dermed valget avgjørende for å innsette kongen, men først i forbindelse med kroningen kom han i full besittelse av kongelig myndighet og fikk rett til å bære kronen. Selv om det var en viss inkonsekvens ettersom kongen i henhold til de samme lovene også ble innvilget rett til ”Uppsala öd” (krongodset) etter å ha blitt valgt, er det likevel ikke tvil om at full kongelig myndighet først ble innvilget gjennom kroningen.¹¹⁰ Det ser ut til at det skjedde en endring med Valstadgan (ca. 1335) som

¹⁰⁶ ST: vol. I, nr. 64; Schreiner 1946-48b: 530; Thordeman 1952: 309.

¹⁰⁷ DS: vol. I, nr. 229; K. B. Westman 1915: 284; Schreiner 1946-48b: 531, note 3.

¹⁰⁸ *Svenska landskapslagar*: vol. III, Södermannalagen, Konungabalken, III. Jvf. tilsvarende i vol. I, Upplandslagen, Konungabalken, III; *Samling af Sweriges gamla lagar*: IV, Södermannalagen, Kunux B. III. “Kvnunger scal af ærkibiscupi ok lydbiscopum til cronu wighiæ. Siban ær han skyldigher konunger wara oc crono bææ. Pa agher han vpsala öbæ duladrap oc dana arf. Pa ma han þienistu mannum sinum læn giwa. Bref at scriwa oc gengierþer vt biuþæ i hulikit lanð han coma will.”

¹⁰⁹ Thordeman 1952: 308.

¹¹⁰ *Svenska landskapslagar*: vol. III, Södermannalagen, Konungabalken, I; vol. I, Upplandslagen, Konungabalken, I; *Samling af Sweriges gamla lagar*: III og IV.

slo fast tilsvarende som landsloven.¹¹¹ Praksisen vedrørende Magnus Eriksson var at han først ble erklært myndig i 1331/32, og kronet i Stockholm i 1336.¹¹² Allerede etter myndighetserklæringen opptrådte han med kongelig myndighet, men det er uvisst om dette bare innbefattet deler eller full kongelig myndighet. Mest sannsynlig ble Valstadgans kroningsbestemmelse fulgt i 1336, og i henhold til den var kroningen en kirkelig seremoni som ikke overførte ny myndighet til kongen.

I Danmark og Norge synes det å være i forbindelse med de første kongekroningene at den kirkelige strategien med hensyn til kroningens betydning til en viss grad vant frem, men en praksis der kroningen ble avgjørende for innvielsen i kongeembetet synes ikke å ha blitt etablert.¹¹³ I andre halvdel av 1200-tallet mistet også kroningen sin konstituerende betydning i England og Frankrike.¹¹⁴ Samsvarer så kongebolkens kroningsbestemmelse med tidens politiske tenkning? Kanoniske jurister var grovt sett splittet i to leirer; ”hierokrater” og ”dualister”. Utgangspunktet for deres behandling av kroningens betydning var pavens kroning av den tysk-romerske keiseren. Hierokratiske kanonister hevdet at all jordisk makt ble gitt fra Guds stedfortreder, paven, og det var dermed gjennom pavens salving at keiseren mottok det materielle sverdet, den keiserlige makten. Dette synet hadde sin opprinnelse i det gregorianske reformpavedømmet på 1000-tallet. Videre innebar en hierokratisk tolkning at kongen kunne avsettes av paven dersom han ikke oppfylte sine kongelige plikter, slik keiser Henrik IV ble to ganger. En konsekvens av dette var at en guddommelig rett til kongedømmet gjennom arv og/eller valg ikke var tilstrekkelig, men at en tronkandidats skikkethet måtte vurderes.¹¹⁵ Det er en slik skikkethetsvurdering som kan spores tilbake til pave Gregor VIIIs *Dictatus papae* (ca. 1075), ved at det der ble slått fast at paven hadde rett til å avsette keisere.¹¹⁶ Dette pavelige ediktet har også blitt tolket som en kirkelig sanksjonering av arvelig suksesjon,¹¹⁷ men *Dictatus papae* inneholder ingenting eksplisitt om arvekongedømme, og det er også vanskelig å tolke innholdet i en slik retning. En kirkelig skikkethetsvurdering var heller ikke i strid med kongevalg, og må i utgangspunktet forstås innenfor rammene av en slik ordning. Dette fordi arvelig suksesjon, i den forstand at arveregler slo fast at eldste, ektefødte sønn arvet kongedømmet, først begynte å praktiseres på 1200-tallet i noen av de europeiske

¹¹¹ *Svenska landskapslagar*: vol. III, Södermannalagen, Tillägg, § 4 og 6.

¹¹² Jvf. f. eks. Tunberg 1926: 200-202; Nordberg 1995: 69-74.

¹¹³ Schreiner 1946-48b: 525-532; Haug 1995a: 7; Dørum 1995: 472; Opsahl 1995: 481.

¹¹⁴ Schramm 1937: 165-168; Kantorowicz [1957] 1997: 328-330; Guenée [1971] 1985: 68-69. Jvf. Opsahl 1995: 474.

¹¹⁵ Tobiassen [1964] 1969: 258-259.

¹¹⁶ *Select Historical Documents of the Middle Ages*: 366-367.

¹¹⁷ Drar 1980: 90.

kongerikene, og da faktisk også svekket hensynet til en kirkelig skikkethetsvurdering.¹¹⁸ Med mindre biskopene fikk en sentral rolle i valghandlingen, som i den norske tronfølgeaven av 1163, hadde kirken liten innflytelse over kongevalget. Her kom den kirkelige strategien om å foreta en vurdering av skikketheten i forbindelse med kroning og salving inn i bildet. Dersom den kirkelige skikkethetsvurderingen i tilknytning til kroningsseremonien ble avgjørende for innvielsen i kongeverdigheten, hadde kirken sikret seg en betydelig innflytelse.¹¹⁹

Det dualistiske synet på forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter innebar derimot en balanse mellom de to universelle maktene, den åndelige og den verdslige, og at det materielle sverdet ble overført fra Gud gjennom valget av keiseren. Dermed ble ikke den keiserlige makten avledet fra paven.¹²⁰ Selv om dette synet lå til grunn, var det likevel mulig å diskutere kroningens betydning. En vanlig oppfatning blant kanoniske jurister fra andre halvdel av 1100-tallet og utover var at kroningen i Det tysk-romerske keiserriket representerte en pavelig stadfestelse av valget, og med denne stadfestelsen fulgte også keisertittelen, noe som åpnet opp for en diskusjon om hvor vidt den valgte keiseren var i full besittelse av keiserlig myndighet før kroningen. Den mest utbredte konklusjonen, som ble trukket av blant andre av den innflytelsesrike Johannes Teutonicus, var at keiseren ikke var avhengig av kroningen for å utøve sine keiserlige rettigheter og administrative funksjoner.¹²¹ Tenkningen rundt den keiserlige kroningen ble overført til kroningen av konger under tesen ”kongen er keiser i sitt rike”.¹²² Konklusjonen til Johannes Teutonicus ble i stor grad stående, men noen romerrettslige jurister med Accursius i spissen hevdet derimot at fyrstens privilegier ikke var gyldige før kroningen. Dette synet må forstås på bakgrunn av de maktpolitiske realitetene i Nord-Italia, der ønsket om å begrense keiserens makt stod sterkt. Blant de ledende romerrettslige juristene endret dette synet seg også med Cynus av Pistoia (1270-1336/37), som konkluderte med at den som var valgt av folket gjennom *lex regia* hadde suveren rett og makt uten kroning. En av hans etterfølgere ved universitetet i Bologna, Baldus av Ubaldi (ca. 1327-1400), konkluderte med tilsvarende. En dualistisk tolkning gjorde seg også gjeldende blant teologer. Jean Quidort fremhevet i så måte at konger var konger uten salving, fordi salving ikke ble praktisert i alle kristne kongeriker.¹²³ Kongebolkens kroningsbestemmelse

¹¹⁸ Schramm 1937: 165-168; Kantorowicz [1957] 1997: 328-330; Guenée [1971] 1985: 68-69.

¹¹⁹ En kirkelig skikkethetsvurdering i tilknytning til kroning og salving fremgår av pave Innocens IIIs redgjørelse fra rundt 1200 i forbindelse med tronstridighetene i Det tysk-romerske keiserriket (Carlyle 1903-36: vol. II, 217-220; Tobiassen [1964] 1969: 259-260).

¹²⁰ Kantorowicz [1957] 1997: 318-323.

¹²¹ Kantorowicz [1957] 1997: 323.

¹²² Jvf. Post 1964: 453-482; Pennington 1993: 31-32. ”*Rex imperator in regno suo.*”

¹²³ Kantorowicz [1957] 1997: 324-328; *De potestate regia et papali*: XVIII, 26; Canning 1987: 35-36.

synes således å stemme overens med tendensene i tidens politiske tenkning. Utover på 1200-tallet ble posisjonen til den hierokratiske tenkningen svekket til fordel for en dualistisk.

Samtidig ble kroningens betydning endret fra å representere innvielsen til kongeembetet, noe som hadde vært praksis i flere sentrale land, til utelukkende å representere en kirkelig innvielse. Denne utviklingen sammenfalt også med innføringen av arvekongedømme i flere av rikene. Når det gjelder kroningens betydning, ser det således ut til at synet til Johannes Teutonicus slo i gjennom over mesteparten av Europa. Det er i alle fall en slik praksis som ble lagt til grunn i Frankrike, England og de nordiske rikene.¹²⁴ Endringen av kroningens betydning, fra å konstituere full kongelig makt til å bli en ren kirkelig seremoni, både i politisk tenkning og i praksis i Frankrike og England utgjør et bakteppe som også den svenske lovendringen må forstås på bakgrunn av. Etter konflikten mellom pave Bonifacius VIII og kong Filip IV av Frankrike (1296-1303) og flyttingen av pavestolen til Avignon i 1309, ble dessuten kirkens makt svekket vis a vis de verdslige kongerikene i Europa. Da landslovens kroningsbestemmelse slo fast at kroningen i realiteten var en ren kirkelig seremoni, som en rettmessig valgt konge hadde krav på å få gjennomført, var den dermed i tråd med både tidens politiske tenkning, tidens politiske praksis i Europa og de maktpolitiske realitetene i forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter.

En klar indikasjon på at det under utarbeidelsen av landsloven likevel forelå uenighet vedrørende forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter, kom til uttrykk i protestskrivet som ble utstedt i 1347 av kanniker som representerte alle bispedømmene bortsett fra Skara og Åbo. Brevet var rettet til den komitéen som kong Magnus hadde satt ned for å arbeide de ulike landskapslovene sammen til en felles lov for hele riket. Denne komiteen bestod av to lagmenn, en underlagmann og en ridder. Kannikene protesterte mot at det ble lagt opp til en innskrenkning i den kanoniske retten, og en uenighet om dette synes å være årsaken til at den endelige utformingen av landsloven manglet en kirkebolk.¹²⁵ Her er det en klar parallell til den norske striden om kirkeretten i forbindelse med utarbeidelsen av den norske landsloven.¹²⁶ Protestskrivet viser at verdslige myndigheter var på offensiven for å innskrenke kirkens rettigheter, og kroningsbestemmelsen kan også forstås i lys av en slik offensiv, selv om linjene for denne konflikten da må trekkes tilbake til 1330-årene, da Valstadgan ble utarbeidet.

¹²⁴ Schramm 1937: 165-168; Kantorowicz [1957] 1997: 328-330; Guenée [1971] 1985: 68-69.

¹²⁵ DS: V, nr. 4148. For svensk oversettelse, se Holmbäck 1962: XXVII-XXVIII; Nordberg 1995: 119-120.

¹²⁶ Se f. eks. Øyrehagen Sunde 2005: 124-135.

Kongens råd

I følge landslovens kongebolke skulle kongen etter at han var blitt valgt selv ”välja sitt råd”:

”Först erkebiskopen och därtill av lydbiskoparna så många som honom är lägligt, av dem som bo i hans rike, och andra klerkar som äro honom til nytta. [§ 1] Tolv skola vara i konungens råd av riddare och svenner, och ej flera. De här nämnda skola svärja sin ed till konungen.”¹²⁷

Kongen var dermed suveren i valget av sitt råd, men det skulle skje ved en formell oppnevning innenfor de gitte rammene. Tallet på verdslige stormenn i kongens råd stod også oppført i Konungastyrelsen, og der med henvisning til gammel romersk og fransk sedvane.¹²⁸ Prinsippet om tolv menn i forbindelse med riksstyret var også tidligere slått fast i den norske retterboten om tronfølge og formynderstyre av 1302, men gjaldt der utelukkende formynderstyre.¹²⁹ Tallet tolv gikk ellers igjen når det gjaldt utsendinger til kongevalg i både Sverige og Norge.¹³⁰ Når det gjelder spørsmålet om hvorfor akkurat tolv, så må dette forstås på bakgrunn av at tolv ble regnet som et hellig tall med utgangspunkt i de tolv disiplene til Jesus, som etter hans død ble til de tolv apostlene. I tillegg til denne bestemmelsen, skulle riket i henhold til kongeeden styres med innenlandske menn, ”ock icke må utländsk man tagas i hans råd”.¹³¹ Tilsvarende bestemmelse finnes i de danske håndfestningene av 1320 og 1326, og er drøftet nærmere i tilknytning til disse.¹³² I den eden som åtte norske stormenn avga ved kong Håkon V. Magnussons dødsleie i 1319 var også tilsvarende bestemmelse.¹³³ Kongebolken la også ned rammene for rådets funksjon i en egen rådsed:

”[§ 2] Först skola de svärja vid Gud och de heliga ting, som de hålla handen på, att de skola råda konungen det som inför Gud veta vara honom och hans land nyttig och gagneligt, och icke underlåta det på grund av våld, frändskap, svågerskap eller vänskap.

[§ 3] Det andra att de skola styrka honom till rikets rätt av all sin makt, att han må hålla den ed, som han havde svurit riket, och allmogen honom. Och detta skola de lova att själva hålla.

¹²⁷ MEL: Konungsbalken, IX. ”*Nv tha konunger valder er tha agher han radh sith taka ok vælia. Först ærkebiscop ok suo lydbicopa sua margha af them sum honum fallit era f them sum J hans rike boa ok andra klerka sum honum æru nytte. Tolf agha J konunx raðe vara af riddarom ok suenum ok ei flere the fornemde agha konunge eð sin suæria.*”

¹²⁸ Konungastyrelsen: 77; Jvf. Nordberg 1995: 147.

¹²⁹ NMD: nr. 47 (inkludert oversettelse til moderne norsk); Jvf. Blom 1992: I, 339-340.

¹³⁰ MEL: Konungsbalken, IV; MLL: II, 6.

¹³¹ MEL: Konungsbalken, V § 4. ”*(...) ok ey ma vtlendzker man J radh hans takas (...).*”

¹³² Se kapittel 3, *Dansk nasjonalisme?*

¹³³ DN: I, nr. 156; NMD: nr. 67 (inkludert oversettelse til moderne norsk).

[§ 4] Det tredje att de skola hålla alt det lönligt, som konungen vill hava lönligt, och aldrig uppenbara något, varav kan komma skada för honom eller hans rike.”¹³⁴

Ut fra rådseden er det tydelig at kongens råd skulle ha lojalitet til kongen, og hadde som hovedoppgave å styrke hans regjeringsutøvelse gjennom gode råd. Slik skulle rådgiverne styrke kongen til å holde rikets lov og rett, til å holde kongeeden, sikre at allmuen overholdt sin ed og selv holde både kongens og allmuens ed, samt forplikte seg til å overholde en taushetsplikt. Disse punktene kan også tolkes som at rådet skulle ha kontrollfunksjon overfor kongen. Innholdet i denne rådseden, med unntak av taushetsplikten, samsvarer med de norske edene som hertuger, jarler og baroner (lendmenn) skulle avlegge i henhold til tronfølgelovene av 1260 og 1273, samt formyndereden i retterboten om tronfølge og formynderstyre av 1302. Spesielt på bakgrunn av 1300-tallets svensk-norske kongefelleskap kan det tenkes at den svenske rådseden var influert av de norske edene.¹³⁵

Et kongelig råd i Sverige synes i likhet med rådet i de øvrige nordiske rikene å ha hatt røtter tilbake til 1100-tallet eller første del av 1200-tallet, men som først stod klart frem som ”kongens råd” på andre halvdel av 1200-tallet. I England og Det tysk-romerske riket sees et tilsvarende mønster der en indre krets omkring kongen medvirket i riksstyret på 1100-tallet, men først trådte frem som et kongelig/keiserlig råd på begynnelsen av 1200-tallet. I Frankrike skjedde dette trolig noe tideligere, mens rikene på Den iberiske halvøy synes å være på linje med de nordiske rikene.¹³⁶

Landslovens bestemmelser om kongens råd i kongebolken reiser umiddelbart ett problem: Er ”kongens råd” identisk med ”rikets råd”? For å besvare det spørsmålet må man gå tilbake til rådets oppkomst. Det er enighet om at kongens råd hadde en formativ periode i årene 1280-1305, da det skjedde en viss institusjonalisering og samarbeidet mellom kongen og de ledende stormennene ble brakt inn i fastere former.¹³⁷ Formynderstyret for Birger Magnusson i 1290-årene spilte en viktig rolle i denne sammenheng, men allerede i 1280-årene synes det å ha skjedd en betydningsfull utvikling. Av et diplom fra 1288 fremgår det at en

¹³⁴ MEL: Konungsbalken, IX, § 2-4. ”*Först sculu the suæria a guð ok helgho doma som the a halda at the sculu konunge rada th(.) sum the vita fore guði honum ok lande hans nyt ok gangnlikt vara th(.) ei lata fore vild sculd frensæmio maghsæmio eller vinsemð. Annat at the sculu han styrkia til rikesins radh [ræet] m(.) alle thera makt at han moghe alla the eða sum han hauer rikeno suorit ok almoghin honum væl at halda ok the sama sculu the sik iattæ at haldæ. Thriðia at the sculu alt th(.) lønlikt halda sum konunger vil lønlikt hœua ok huarghin vpinbara ther honum eller hans rike ma scaði af koma.*”

¹³⁵ Lagerroth 1947: 210-211; Opsahl (upublisert manus): 7-11; Jvf. MLL: Kristendomsbolken, 9-10; NMD: nr. 47. Knut Helle er skeptisk til en slik påvirkning (Helle 1972: 434-435).

¹³⁶ Helle 1972: 313-328 og 414-426.

¹³⁷ K. G. Westman 1904: 103-149; Lagerroth 1947: 183-189; Jägerstad 1948: 104-114; Rosén [1962] 1978: 151; Gillingsam 1969 (KLN M XIV): 230-231.

beslutning ble fattet med samtykke av ”vårt råd og andre betrodde menn, både geistlige og lekmenn”.¹³⁸ Tilsvarende formular ble også benyttet i et diplom fra 1305.¹³⁹ K. G. Westman tilla ikke dette noen betydning, og oppfattet det bare som et uttrykk for oppkomsten av kongens råd, som avløste de bredere sammensatte stormannsmøtene, riktig nok med et uklart skille i en overgangsperiode.¹⁴⁰ Når det så gjelder overgangen fra ”kongens råd” til ”rikets råd”, har det vært vanlig å betrakte 1319 som et vendepunkt med den påfølgende utviklingen i 1320-årene.¹⁴¹ Lenge var det således enighet om følgende utvikling:

Stormannsmøter – kongens råd – rikets råd

En annen tolkning av formularet fra 1288 fremført av Hans Jägerstad og senere av Herman Schück. I følge dem var ikke formularet bare et uttrykk for oppkomsten av kongens råd, men i tillegg også et uttrykk for en videreføring av de bredere sammensatte stormannsmøtene, som kan spores tilbake til midten av 1100-tallet. Formularet fra 1288 betegnet således i følge dem det bredere sammensatte stormannsmøtet, som inkluderte kongens råd.¹⁴² Det at kongens rådgivere også deltok på de bredere sammensatte møtene, har en klar parallell i det politiske systemet i England på samme tid, der kongens råd også deltok i parlamentet.¹⁴³ Et slikt syn får også konsekvenser for synet på riksrådets oppkomst. Schück påpeker at det forelå et uklart skille mellom en snevrere rådgiverkrets og et bredere stormannsmøte, og at kongens råd fortsatte å eksistere parallelt med det den bredere sammensatte forsamlingen.¹⁴⁴ Dette harmonerer for så vidt med landslovens bestemmelser om kongens råd, fordi det vanskelig kan oppfattes som et riksrepresentativt organ, men var snarere et kongelig organ i den forstand at deres oppgave først og fremst var å bistå kongen i hans regjeringsutøvelse. Knut Helle opererer med at slike råd hadde to hovedfunksjoner; en monarkisk-konsultativ og en aristokratisk-representativ.¹⁴⁵ I henhold til den svenske landslovens kongebolke gjorde begge funksjonene seg gjeldende med hensyn til kongens råd. Hovedvekten synes imidlertid å ha lagt på den monarkisk-konsultative funksjonen, men man må heller ikke undervurdere betydningen av en formalisert sammensetning og rådets kontrollerende oppgave med hensyn

¹³⁸ DS: nr. 957. ”(...) *ex consensu consilii nostri, ac aliorum discretorum, clericorum et laicorum.*”

¹³⁹ DS: nr. 1472.

¹⁴⁰ K. G. Westman 1904: 114-121 og 166-167; Jvf. Lagerroth 1947: 186.

¹⁴¹ Rosén [1962] 1978: 157; Gillingstam 1969 (KLN XIV): 231.

¹⁴² Jägerstad 1948: 114-124; Schück 2005: 27-41. Om de eldste stormannsmøtene, se Schück 1985: 12.

¹⁴³ A. L. Brown 1989: 159.

¹⁴⁴ Schück 2005: 60-63, 70-73, 78, 110-113 og 120-129.

¹⁴⁵ Helle 1972: 474-475.

til en aristokratisk-representativ funksjon. En riksrepresentativ funksjon kan derimot rådet ikke sies å ha hatt.

Riksrepresentative forsamlinger

Kongebolken inneholdt videre en bestemmelse som tilsynelatende omhandlet kongens råd når det gjaldt kongens giftemål vedrørende morgengaven:

”(...) sådan morgongåva skall givas med samtycke av hans [kongens] rådgivare och med råd både av biskopar, riddare och svenner, som äro i hans råd, och icke annorlunda, hur stor den skall vara. Konungen har ej rätt att giva borgar eller fästen, utan han må giva av land och av gårdar, efter deras råd och samtycke.”¹⁴⁶

Her opptrådte rådet med en kontrollfunksjon, som skulle sikre at kongen ikke gav sin dronning en morgengave av for stort omfang. Hensikten var dermed å sikre kronens eiendom, og rådet kan derfor, uten at det ble uttrykt eksplisitt, sies å ha hatt representativ funksjon i den forstand at de i en slik sammenheng opptrådte på rikets vegne. I utgangspunktet kan det se ut til at bestemmelsen utelukkende involverte kongens råd. Betegnelsen ”hans rådgivare” kan ikke oppfattes som noe annet enn kongens råd, men sekvensen ”med råd både av biskopar, riddare och svenner, som äro i hans råd” kan diskuteres. I utgangspunktet viser betegnelsen ”hans råd” til ”kongens råd”, men Herman Schück har påpekt at flere tidlige lovhåndskrifter i stedet for ”råd” til slutt har ”rike”, og da blir betydningen en helt annen. Da innebærer nemlig sekvensen at morgengave skulle gis med samtykke fra kongens råd, etter råd fra biskoper, riddere og væpnere i hans rike. Det siste henspiller da i følge Schück på en bredere forsamling utgjort av rikets stormenn eller ”allt rikets råd”.¹⁴⁷ Schück hevder videre at også en annen av kongebolkenes bestemmelser til en slik stormannsforsamling. Bestemmelsen om ”Huru biskopar, riddare och svenner få rida til konungen eller til annan plats” oppgav hvor stort følge de ulike kategoriene kunne ha med seg.¹⁴⁸ Dette kan tolkes som bestemmelser vedrørende kongens innkalling til samtale eller parlament i tråd med Skänningestadgan av

¹⁴⁶ MEL: Konungsbalken, X. ”Thøn morghongaua agher m(.) samthykkio raðgiuara giuas ok m(.) raðe baðe biscopar riddara ok suena (þe i hans raðe æru) ok ei aðrom lundom ok huru mykin hon scal vara. Ey agher konunger hus eller feste giua vtan giui af landom ok garðom epter raðe thera ok samthykkio.”

¹⁴⁷ Schück 2005: 71.

¹⁴⁸ MEL: Konungsbalken XXII. ”Nu huilikum lundum biscopar riddaræ eller suenæ agha til konunx ridhæ eller annar stað (...).”

1284, der en slik sammenheng eksplisitt ble uttrykt.¹⁴⁹ I følge Schück forelå tilsvarende sammenheng også i Skänningestadgan av 1335 og Uppsalastadgan av 1344, som dannet bakteppet for disse bestemmelsene i landslovens kongebolck.¹⁵⁰ Schücks argumentasjon fremstår som overbevisende, og det ser dermed ut til at et bredere sammensatt aristokratisk stormannsmøte fortsatte å eksistere i henhold til landsloven.

I henhold til frihetsbrevet skulle det aristokratiske stormannsmøtet også ha en sentral rolle i forbindelse med spørsmål om ekstraordinær beskatning. I landslovens kongeved ble ikke dette nevnt eksplisitt i beskatningsbestemmelsen:

”(…) konungen skall (…) icke pålägga sitt rike någon ny tunga eller pålaga, utom på dessa villkor (...). I sådana fall skall biskopen och lagmannen i varje lagsaga och sex av frälsemännen och sex av allmogen övertvåga, vad hjälp allmogen skall eller må göra sin konung.”¹⁵¹

Representerer dette implisitt en videreføring av frihetsbrevets bestemmelse om en rådgivende myndighet regionalt i tilknytning til landskapstingene, som skulle sammenfattes i en beslutning foretatt av en aristokratisk forsamling på riksnivå? Eller dreier det seg utelukkende om å slå fast en regional beslutningsmyndighet? Kongeeden nevnte ingenting om den aristokratiske stormannsforsamlingens rolle i denne sammenheng som bindeleddet mellom kongen og allmuen, slik frihetsbrevet la opp til. Dette punktet var heller ikke med i Valstadgans kongeved. Bestemmelsen har imidlertid noen likheter med sammensetningen av kongevalgfor­samlingen, men med den forskjell at også biskopene skulle delta i beskatningsspørsmål. Bestemmelsen om kongevalg presiserte imidlertid eksplisitt at det dreide seg om utsendinger til en riksomfattende kongevalgfor­samling, mens bestemmelsen om beskatning eksplisitt la opp til at vurderinger skulle skje i ”värja lagsaga”. Innholdet er dermed så pass forskjellig i landslovens kongeved sammenlignet med frihetsbrevet på dette punktet, at det ser ut til å romme en realitetsforskjell. Det ser på denne bakgrunn ut til at landsdelsnivået gikk fra å være en høringsinstans til å bli en beslutende myndighet gjennom en gjensidig samtykkende funksjon vis a vis kongen, mens den riksomfattende aristokratiske forsamlingens myndighet var fjernet.¹⁵² Det kan imidlertid tenkes at den prosedyren som ble

¹⁴⁹ DS: I, nr. 813.

¹⁵⁰ Schück 2005: 72; Jvf. DS: nr. 3175 og 3864.

¹⁵¹ MEL: Konungsbalken V, § 6. ”(…) konunger agher (...) engen nyan thungæ eller alaghu a lanð leggæ vtan m(.) sua forskielum. (...) J tholikum fallum tha scal biscooper af laghsaghu huarie ok sex af hofmannum ok sex af almoghanum th(.) mellen sijn vægha huat hialp almoghin scal ok ma gagnlikast göra konunge sinom.”

¹⁵² Jvf. Lagerroth 1947: 97-98.

beskrevet mer detaljert i frihetsbrevet fremdeles ble forutsatt å være gjeldende, i den forstand at kongen ikke opptrådte alene men sammen med ”allt Sveriges råd”.

Kan så bestemmelsen om lovgivning bidra til å kaste lys over den aristokratiske stormannsforsamlingens rolle? Lovgivningsprosessen i henhold til kongebolken skulle skje slik:

”(…) kongen skall (…) hålla, styrka och värja all gammal Sveriges lag, som allmogen har av fri vilja och med samtycke antagit och som är stadfast av förutvarande konungar och deras kungliga makt, så att ingen olag går över rätt lag; särskilt att ingen utländsk rätt drages in i riket allmogen till lag och rätt, icke heller någon sådan lag gives allmogen, utan deras ja och samtycke. (…).¹⁵³

Ingen lov skulle dermed bli innført uten allmuens samtykke. ”Allmue” er en svensk oversettelse av det latinske begrepet *communitas*, som kan henseile på innbyggerne som helhet eller på den uprivilegerte tredjestanden.¹⁵⁴ Det avgjørende spørsmålet i denne sammenheng er hvem som skulle representere allmuen? I utgangspunktet foreligger det tre muligheter; den aristokratiske stormannsforsamlingen, en stenderforsamling eller de regionale landskapstingene direkte eller indirekte gjennom tilsvarende representative utvalg som i spørsmål om ekstraordinær beskatning.

I kongebolken er det ikke brukt uttrykk som tilsvarende *communitas regni* i frihetsbrevet. Oversatt til svensk ville man da ha brukt begrepene ”rikets menighet” eller ”rikets allmue”, men i stedet ble bare ”allmuen” brukt i forbindelse med lovgivning uten at det nødvendigvis innebar en realitetsforskjell. Dette fordi allmuen i denne sammenheng må forstås som et uttrykk for innbyggerne som helhet. Tidligere praksis henseiler på landskapstingene som de sentrale lovgivende organene ved større lovarbeider som landskapslover.¹⁵⁵ Den kongelig lovgivningen i form av *stadgor* i perioden før utarbeidelsen av landsloven ble derimot utstedt av kong Magnus, etter å ha blitt utarbeidet i møte med hans ”gode og vise rådgivere” som også hadde en samtykkende funksjon.¹⁵⁶ Hvor vidt rådgiverne var kongens råd eller en bredere rådgiverkrets er uklart, men dersom kongebolken bestemmelse også inkluderte

¹⁵³ MEL: Konungsbalken V, § 7. ”(...) konunger agher (...) at haldæ ok all gamul suerikis lagh thøn sum almoghin hauer m(.) goduilia ok samthykkio vidher takit ok stadfest æru af konungum før uarandom ok konunxlisko velde thera haldæ ok styrkia ok væria sua at engen (olagh gangin iui ræt lagh; særlika æt ængin) vtlenzker retter draghis in J rikit almoghanum til lagh ok reth engen ok the lagh giuis almoghanum vtan Ja ok goduiliae thera fangnom.”

¹⁵⁴ Se kapittel 4, *Communitas regni* og representasjonskonseptet.

¹⁵⁵ E. Hildebrand 1896: 50-53 og 78; G. B. Larsson 1994: 17-21.

¹⁵⁶ Se f. eks. DS: nr. 3175 og 3864: ”(...) godhum ok wittrum Raadhgiwm”; E. Hildebrand 1896: 79-80; G. B. Larsson 1994: 35-39.

stadgor ser det ut til å ha vært en bredere sammensatt stormannsforsamling som hadde en samtykkende funksjon. I alle fall er ingen stadfestelseskort fra landskapstingene overlevert når det gjelder *stadgor*, og heller ikke nevnes det noe i de ulike *stadgorna* som skulle tyde på at de først ble rettsgyldige etter landskapstingenes samtykke.¹⁵⁷ Etter landsloven ble det ikke utstedt noen *stadgor* før under kong Erik på 1400-tallet, og da skjedde utstedelsen ”med vårt rikets råd”,¹⁵⁸ noe som viser en tilsvarende praksis som under Magnus Eriksson. Det kan likevel ikke helt utelukkes at samtykke fra landskapstingene var intensjonen bak kongebolken også når det gjaldt *stadgor*, og det kan også ha blitt praktisert, men ut fra det overleverte kildematerialet ser det ut til at dette er mindre sannsynlig. Ulike forsamlinger kunne således representere innbyggerne som helhet, noe som kan forklare hvorfor man brukte en upresis terminologi i landsloven. Større lovgivningsarbeider krevde samtykke av de regionale landskapstingene eller representative utvalg av disse, mens mindre lovarbeider, *stadgor*, trolig bare krevde samtykke av den aristokratiske forsamlingen på riksnivå.

Noe belegg for at allmuens samtykke til lovgivning skulle bli gitt av en riksomfattende stenderforsamling synes det ikke å være. Det foreligger imidlertid en kilde som har vært diskutert vedrørende en eventuell stenderforsamling i kjølvannet av utstedelsen av landsloven. I 1359 sendte kong Magnus ut en innkallelse, der ”fire menn av allmuen i hvert lagdømme” ble bedt om å delta på et møte der kongen og ”rikets rådgivere og våre menn (...) skulle møte rikets råd”.¹⁵⁹ Denne innkallelsen er svært omdiskutert i svensk historieforskning i tilknytning til diskusjonen om riksdagens oppkomst. Flere eldre historikere har villet betrakte den nærmest som en innkalling til Sveriges første riksdag, men var usikre på hvor vidt den fant sted,¹⁶⁰ mens Gottfrid Carlsson mente det dreide seg om en sammenkalling av en riksomfattende kongevalgforsamling med stenderrepresentasjon.¹⁶¹ Kjell Kumlien betraktet på sin side det som en sammenkalling til et stendermøte.¹⁶² Mer nyansert var Erik Lönnroth, som hevdet at stenderformelen, det vil si tanken om at alle stendene opptrådte som en politisk enhet, gjorde seg gjeldende, men at det var stormennene som påberopte seg stendernes

¹⁵⁷ Jvf. G.B. Larsson 1994: 20-21.

¹⁵⁸ SD: nr. 1702; jvf. nr. 1703. ”(...) *mædh waart rikets raadh*”.

¹⁵⁹ DS: nr. 6119. ”*rikesens radgifwarom och warom mannom (...) sculu[m] riksesens radh möta (...) fyra men aff almoghanom ij hwarie lagsaghu*”.

¹⁶⁰ Tunberg 1931: 41-42; Stavenow 1935: 103-104; Jvf. Ahnlund [1935] 1943: 77-81. Nils Ahnlund er langt mer nyansert enn Sven Tunberg og Ludvig Stavenow, og fastholdt at utviklingen på 1430-tallet med Arboga-møtet i 1435 som den skjellsettende begivenheten når det gjaldt spørsmålet om riksdagens oppkomst.

¹⁶¹ G. Carlsson 1936: 37-39. Jvf. Ahnlund [1935] 1943: 77-81. Nils Ahnlund satte i likhet med Carlsson innkallelsen i sammenheng med det forestående kongevalget, og tilla den ikke noen vesentlig betydning vedrørende riksdagens oppkomst, som han derimot snarere satte i sammenheng med begivenhetene på 1430-tallet.

¹⁶² Kumlien 1947: 30-32.

vilje.¹⁶³ Schück mener i videreføringen av Lönnroth at det dreide seg om en innkalling til en aristokratisk forsamling som hadde lange tradisjoner, og viser til at fire av allmuen innebar delegasjoner bestående av både frelsemenn og bønder. Det dreide seg således om samme type møte som Skänningestadgans ”samtale” (1284) og 1300-tallets ”alt rikets/Sveriges råd” (*generale/totum/universum consilium regni Swecie*), med en klar parallell til det danske Danehoffet. Disse møtene kunne i følge Schück på ”bredaste bas” også inkludere allmuerepresentanter, fordi de var fleksible med hensyn til ”omfång, sammansättning och uppgifter” som kunne tilpasses etter behov.¹⁶⁴ Dette er essensielt. Hvem som representerte *communitas regni* kunne variere fra å være en liten rådgiverkrets, en bredere aristokratisk forsamling og til en forsamling som også inkluderte allmuerepresentanter. Kongevalgforsamlingen er det fremste eksempelet på det sistnevnte, men også i andre sammenhenger kunne det være formålstjenlig. Her er det en parallell til det engelske parlamentet, som til å begynne med var en aristokratisk stormannsforsamling dominert av baronene. Sporadisk fra slutten av 1200-tallet inkluderte det også allmuerepresentanter fra byer og grevskap, og fikk fra midten av 1300-tallet fast allmuerepresentasjon med likhetstrekk med en stenderforsamling.¹⁶⁵ Forskjellen ligger i graden av institusjonalisering og tidsaspektet. I Sverige synes en allmuerepresentasjon i forsamlingen som utgjorde ”alt rikets råd” sporadisk å ha gjort seg gjeldende på 1300-tallet, mens en fast allmuerepresentasjon i form av en form for stendermøter først oppstod på andre halvdel av 1400-tallet.¹⁶⁶

Unntaket fra dette er kongevalgforsamlingen, som i henhold til kongebolkenes bestemmelse formaliserte en allmuerepresentasjon på riksnivå. I den forbindelse hadde lagmennene en sentral rolle:

”(…) förut nämnda lagmän skola, envar från sin lagsaga, men samtycke av alla dem, som i lagsagan boende äro, taga tolv kloka och raska män och med dem på utsatt dag och i rätt tid komma till Mora ting för att välja konung.”¹⁶⁷

I henhold til denne skulle således hver av de ni lagmennene oppnevne tolv menn fra sine respektive lagdømmer med innbyggernes samtykke, og sammen med dem dra til Mora ting

¹⁶³ Lönnroth 1943: 4-5.

¹⁶⁴ Schück 1985: 16-18; 2005: 78-81, jvf. 50.

¹⁶⁵ A. L. Brown 1989: 156-176.

¹⁶⁶ Lönnroth 1943: 8-18; Schück 2005: 117-121.

¹⁶⁷ MEL: Konungsbalken, IV. ”(...) förnemde laghmen huar af laghsaghu sinne scal m. samthykkio thera J laghsaghu boande æru tolf men takæ vitræ ok sniellæ m. them a nemdom daghi ok timelikæ til morothinx koma konung at velia (...).

for å velge konge. Der var stemmerekkefølgen regulert, slik at Upplandslagmannen og de som var utsendt fra hans lagdømme hadde den første stemmen, og deretter tilsvarende for de andre. Således hadde de ulike lagdømmedelegasjonene på forhånd drøftet valget og blitt enige. Det lå også noen føringer for kongevalget, slik at den som ble valgt skulle være født i riket og helst kongssønn. Hvem var så de tolv mennene fra de respektive lagdømmene? Det vanlige i slike tolvmannsnemnder var at det skulle være seks frelsemenn og seks bønder, noe som også eksplisitt fremgår av skattebestemmelsen i kongebolken.¹⁶⁸

Det forelå i henhold til landslovens kongebolke dermed to typer riksrepresentative forsamlinger; den aristokratiske stormannsforsamlingen og kongevalgfor­samlingen. I tillegg ble det lagt opp til regionale representative forsamlinger som bestod av lagmannen og en tolvmannsnemnd bestående av seks frelsemenn og seks fra den uprivilegerte tredjestanden. Hvilken type politisk representasjon dreier så det aristokratiske stormannsmøtet, kongevalgfor­samlingen og de regionale forsamlingene seg om? Middelalderens representasjonskonsept gav rom for ulike former for representasjon når det gjaldt politiske forsamlinger. For det første kunne en aristokratisk forsamling opptre på vegne av hele riket eller hele samfunnet, for det andre kunne en stenderfor­samling gjenspeile hele riket eller hele samfunnet, og dermed opptre på dets vegne, og for det tredje fantes det også eksempler på politiske forsamlinger som var satt sammen på bakgrunn av delegasjon av myndighet, altså valg.¹⁶⁹ Den aristokratiske forsamlingen var ikke basert på valg, men innkallingen til møtet i 1359 viser at disse sporadisk kunne inneholde et slikt element. Dette fordi utsendinger fra landskapene og byene formodentlig innebar en delegering av myndighet gjennom en form for valg. Det knytter seg imidlertid en del usikkerhet til møteinnkallelsen fra 1359, og dermed bør den ikke tillegges for stor vekt i denne sammenheng. Muligens har for eksempel Carlsson rett i at det i realiteten dreide seg om en innkalling til en kongevalgfor­samling, selv om landslovens bestemmelser i så fall ikke ble fulgt. Hovedsakelig synes den aristokratiske stormannsforsamlingen i Sverige, i likhet med i Danmark, å ha gjort krav på å representere riket med begrunnelse i at den ble utgjort av ”rikets beste menn”, og ikke med utgangspunkt i delegering av myndighet gjennom valg. Når det derimot gjelder kongevalgfor­samlingen er situasjonen en annen. Landslovens bestemmelse om kongevalg slo fast at de respektive lagmennene skulle ”ta” tolv menn med ”samtykke” av alle som bodde i landskapet, noe som

¹⁶⁸ Schück 2005: 71; Jvf. side

¹⁶⁹ For en drøfting av det politiske representasjonskonseptet og en idepolitisk bakgrunn, se kapittel 2, *Danehoffet*, ”rikets beste menn” og *representasjon* og *Representasjonskonseptet i politisk tenkning*, samt kapittel 4, *Communitas regni og representasjon*.

henspeilte på landskapstinget. Dette innebar at lagmannen nominerte tolvmannsnemndene, men landskapstingets samtykkende funksjon kan sies å ha vært en delegering av myndighet gjennom en form for valg. Noe valg i moderne, demokratisk forstand dreide det seg selvsagt ikke om. Likevel var det en tydelig betoning av at landskapstingets samtykke var avgjørende for legitimiteten, som skulle komme nedenfra folket. Selve landskapstingene var ikke representasjonsting, men var åpne for alle menn som bodde i landskapet.¹⁷⁰

Det viktigste aspektet ved kongebolken i Magnus Erikssons landslov når det gjelder riksrepresentative forsamlinger må understrekes. Nemlig at den la opp til et skille mellom ”kongens råd” og den bredere sammensatte stormannsforsamlingen, ”allt rikets råd”. Den sistnevnte forsamlingen ble dermed ikke avløst av ”kongens råd”, men snarere fortsatte de to rådstyvene å eksistere side om side, tidvis med et uklart skille.

Fyrsteideal, lov og blandingskonstitusjon

Landslovens kongeболk inneholder også bestemmelser som sier noe om fyrsteidealet, forholdet til lov og hvilken type forfatning det dreier seg om. Kongeёden i kongeболken er sentral når det gjelder fyrsteidealet:

”[§2] Andra artikeln är att han [kongen] skall styrka, älska och vårda all rättvisa och sanning och undertrycka all vrånghet och osanning och all orätt, både med lag och med sin kungliga makt.

[§3] Tredje artikeln är att han skall vara all sin allmoge trogen och trofast, så att han icke skall fördärva någon, fattig eller rik, på något sätt till liv eller lemmar, utan att han är lagligen förvunnen, så som lagen säger och rikets rätt; icke heller skall han på något sätt taga något gods från honom, utom enligt lag och efter laga dom, så som förut är sagt.

[§7] Sjunde artikeln är att konungen skall hålla, styrka och värja all gammal Sveriges lag (...) så att ingen olag går över rätt lag (...). Han skall ock sin allmoge freda och frälsa, särskilt den fridsamma, som vill leva i fridsamhet och lag, såväl för våldsamma och vrånge inländska män som för utländska; särskilt hava i åminnelse och hålla och styrka kyrkofrid, tingsfrid, kvinnofrid och hemfrid. All frid ökas och ofrid förgår, allt efter som konungen är.”¹⁷¹

¹⁷⁰ MEL: Rättegångsbalken I.

¹⁷¹ MEL: Konungsbalken V, artikkel 2, 3 og 7. ”*Annar articulus er at han skal allæ retviso ok sannind styrkie elskæ ok gøme ok allæ vranguiso ok vsanninð ok allæn vreth nidher thrykkie både m(.) ret ok konunxlko velde sino. Thridhi er at han skal trygger ok troen varæ allom almogha sinom sua at han skal engen fatøkan eller rikan forderuæ a lijf eller limi vian han se laghlika forvnnen sum lagh til sighiæok rikesins retter. Ey skal han ok nokraleðis nokor goz af honom ta kæ vian epter laghum ok lagha domum sum før er sagt. Syunde articulus er at konunger agher kirkium ok klostrum riddarom ok suenom ok huars thera goz hionum ok alt gamalt frelse vskaddom kronunæ reth at haldæ ok all gamul suerikis lagh thon sum almoghin hauer m(.) goðuilia ok samthykkio vidher takit ok stað fest æru af konungum før uarandom ok konunxlko velde thera haldæ ok styrkia ok væria ok væria (...). Han skal ok almoghæ sin allan fridha ok frelsæ serlika then spaka sum m(.) spekt ok*

I disse bestemmelsene mener Kristin Drar å finne igjen mye av det samme fyrsteidealet i landslovens kongeed som i frihetsbrevet, altså forestillingen om kongen som rettferdighetens, fredens og frihetens beskytter. Artikkel 2 var i følge Drar et tydelig uttrykk for kongen som rettferdighetens beskytter, og dessuten kunne også bestemmelsene om å respektere innenlandsk rettstradisjon (artikkel fire) og om å verne riksgrensene (artikkel fem) forstås i tråd med dette idealet.¹⁷² Kongen som frihetens beskytter trådte frem i artikkel tre.

Her var det i følge Drar en forbindelse mellom rettsbegrepet og frihetsbegrepet, fordi frihet i denne sammenheng må forstås som folkets rettigheter. Videre finner hun forestillingen om kongen som fredens beskytter i artikkel sju. I følge Drar var dette en videreføring av den fredslovgivningen som ble påbegynt under Birger Jarl på 1200-tallet.¹⁷³

I den tredje artikkelen ble det slått fast at ingen skulle straffes uten lov og dom, noe som innebar et individuelt rettssikkerhetsprinsipp. Tilsvarende prinsipp finner man i de danske håndfestningene, og en idépolitisk bakgrunn er drøftet i kapitlet om den første danske håndfestningen av 1282.¹⁷⁴ Når det gjelder den politiske bakgrunnen for innføringen av et slikt rettssikkerhetsprinsipp i Sverige, kan det spores tilbake til brødrestriden på begynnelsen av 1300-tallet. I en avtale mellom kong Birger Magnusson og hans hertugbrødre fra 1308 lovet kongen ”att vi ej må gripa eller tilfångataga riddare, väpnare eller framstående personer i riket eller lägga beslag på deras egendom, om de förut ej blivit lagligen förvunna (...)”.¹⁷⁵ Bestemmelsen forpliktet også hertugene. Til forskjell fra i de danske håndfestningene omfattet ikke den svenske forpliktelsen alle innbyggerne, men bare aristokratiet i 1308. Dette ble imidlertid endret i kongeeden i *Valstadgan*, da prinsippet ble utvidet til å omfatte alle, noe som altså senere inkorporert i landslovens kongebolke.¹⁷⁶ Bakgrunnen for at prinsippet ble innført i 1308-avtalen er åpenbar. To år tidligere hadde kong Birger blitt tatt til fange og fengslet av hertugene på Håtuna, en hendelse som har blitt kalt Håtunaleken.¹⁷⁷ Det finnes

laghum vil liua sua fore vstyrlikum ok vranguisum inlenzkom sum firi vtlenzkom serlika j aminilse haua at halða ok styrkia kirkio frið thing frið quinno frið ok hem frið. Alder fridher økæs ok ofridher forganx epter thy sum konunger er til.”

¹⁷² MEL: Konungsbalken V, artikkel 4-5; Drar 1980: 53-54.

¹⁷³ Drar 1980: 59-64.

¹⁷⁴ Se kapittel 2, *Individuell rettssikkerhet*.

¹⁷⁵ DS: nr. 1577; Jägerstad 1948: 191 (oversettelse av en del av dokumentet). ”*Astringimus etiam in vi eiusdem nostri sacramenti, quod milites, armigeros et notabiles personas regni capere vel captivare, seu bona ipsorum occupare non debemus, nisi prius legitime sint convicti (...)*.” Jvf. Lagerroth 1947: 87-88.

¹⁷⁶ *Svenska landskapslagar*: III, Södermannalagen, Tillägg I. En rettssikkerhetsbestemmelse som omfattet alle ble også slått fast i Magnus Eriksson stadfesting av Skånes privilegier i 1340 (DD/DRB: 3:1, nr. 50). Når det gjaldt Skåne ble dette prinsippet stadfestet som en videreføring av tilsvarende prinsipp i de tidligere danske håndfestningene.

¹⁷⁷ *Erikskrönikan*: 113-116; Jvf. Rosén 1939: 110.

også flere eksempler på vilkårlige fengslinger under brødrestriden, og bestemmelsen må forstås ut fra et ønske om å få slutt på en slik praksis. Den mest dramatiske hendelsen skjedde likevel noen år senere, da kong Birger i 1317 fengslet hertugene, og trolig lot dem sulte i hjel i fengsel. Frihetsbrevet av 1319 må forstås som en reaksjon mot et slikt vilkårlig styre, men inneholdt ingen eksplisitt bestemmelse som stadfestet prinsippet fra 1308.¹⁷⁸ Hertugenes skjebne var likevel friskt i minne da Valstadgan ble utformet omkring 1335, og utgjorde dermed den viktigste delen av den politiske bakgrunnen for at rettssikkerhetsprinsippet ble lovfestet. Formuleringene i kongeedens artikkel tre kan vanskelig forstås på en annen måte enn at kongen var ansvarlig for at bestemmelsen ble fulgt opp.

Den kristne *rex iustus*, som rettferdighetens, fredens og frihetens beskytter, trådte således tydeligere og mer eksplisitt frem i landsloven enn hva som var tilfelle i frihetsbrevet. I følge Drar var dette influert av det fyrsteidealet som ble utviklet gjennom det gregorianske reformprogrammet og den kanonisk retten, mens ”de demokratiske kravene på fritt val av regent och lagstiftning” ble tillagt de innenlandske rettstradisjonene.¹⁷⁹ Her undervurderer Drar sekulariseringen av fyrsteidealet og tenkningen rundt dette i den senere middelalderen, der kongen i mindre grad ble ansett som Guds stedfortreder eller pavens vasall, og i økende grad ble betraktet som overhode for en korporasjon, der han representerte medlemmenes interesser og der medlemmene kunne innskrenke hans makt, blant annet gjennom representative forsamlinger.¹⁸⁰

Dette undergravde imidlertid ikke kongens rolle som rettferdighetens, fredens og frihetens beskytter, og spesielt hans rolle som lovgiver fortjener en nærmere drøfting i den sammenheng. Kongens forhold til lov og lovgivning ble nedfelt i kongeedens sjuende artikkel i kongeboeken:

”(...) konungen skall (...) hålla, styrka och värja all gammal Sveriges lag, som allmogen har av fri vilja och med samtycke antagit och som är stadfäst av förutvarande konungar och deras kungliga makt, så att ingen olag går över rätt lag; särskilt att ingen utländsk rätt drages in i riket allmogen till lag och rätt, icke heller någon sådan lag gives allmogen, utan deras ja och samtycke. (...)”¹⁸¹

¹⁷⁸ Se kapittel 4, *Rettferdighet, frihet og lovbasert styre*.

¹⁷⁹ Drar 1980: 53-68.

¹⁸⁰ Se kapittel 4, *Fyrsteideal og konstitusjon*.

¹⁸¹ MEL: Konungsbalken V, artikkel 7. ”(...) konunger agher (...) ok all gamul suerikis lagh thøn sum almoghin hauer m(.) goðuilia ok samthykkio vidher takit ok stað fest æru af konungum før uarandom ok konunxlika velde thera haldæ ok styrkia ok væria ok væria sua at engen olagh gangin iui ræt lagh; særlika æt ængin vlenzker retter draghis in J rikit almoghanum til lagh ok reth engen ok the lagh giuis almoghanum vtan ja ok goðuilie thera fangnom.”

Kongen var således i sin lovgivningsmyndighet avhengig av allmuens samtykke gjennom en forsamling som representerte innbyggerne som helhet. Utviklingen av kongens rolle som lovgiver synes i utgangspunktet å ha tatt lengre tid i Sverige enn i naborikene. I Sverige var lovgivning i utgangspunktet et anliggende for landskapstingene,¹⁸² og en kongelig medvirkning i form av en stadfestelse av en landskapslov kjennes først fra Upplandslagen (1296). Kongens rolle som lovgiver synes dermed i utgangspunktet å ha vært en samtykkende funksjon. Det har imidlertid blitt hevdet at den kongelige domsretten, som rikets øverste dommer, allerede fra begynnelsen av 1200-tallet medførte en lovgivningsrett,¹⁸³ men dette synes ikke å være riktig.¹⁸⁴ Domsretten kan imidlertid ha gitt kongen større innflytelse på lovgivningen.¹⁸⁵ På andre halvdel av 1200-tallet oppstod det en egen kongelig lovgivning, der kongen var mer å oppfatte som en initiativtaker, nemlig freds- og edsøreslovgivningen.¹⁸⁶ Denne formen for lovgivning ble videreutviklet gjennom *stadgor* (forordninger/retterbøter) på andre halvdel av 1200- og første halvdel av 1300-tallet.¹⁸⁷ Således ble den kongelige lovgivningen i henhold til landslovens kongebolke styrket på to områder; for det første gjennom økt medvirkning når det gjaldt landskapstingenes lovgivningsarbeid og for det andre gjennom en styrking av kongens egen lovgivningsmyndighet. På disse punktene synes likevel bestemmelsene i større grad å bære preg av å forankre en eksisterende praksis i lovverket, enn å representere en reell styrking av kongens makt og myndighet. En formalisering av dette kan likevel ha vært viktig for kong Magnus. Kongen ble imidlertid ikke en enerådende lovgivningsmyndighet, og var dessuten selv forpliktet til å styre i henhold til loven.

Lovgivningsbestemmelsen i kongebolken samsvarte med synspunktene innenfor kanonisk rett og hos Thomas Aquinas, og var således i tråd med middelalderens politiske og juridiske tenkning.¹⁸⁸ Det samme gjaldt for kongens forhold til lov og tidens politiske tenkning som også er drøftet tidligere, og man må gå ut fra at de samme idéstrømmingene fremdeles forelå.¹⁸⁹ Av senere tenkning kan det også nevnes at Marsilius av Padova i *Defensor pacis* (1324) tydelig understreket behovet for et lovbasert styre, der herskerne skulle være underordnet loven, og skulle ”utøve sin funksjon i henhold til loven, og ikke utover

¹⁸² Hildebrand 1896: 78; Åqvist 1989: 2-3 og 5; G. B. Larsson 1994: 17-18. Jvf. Lagerroth 1947: 116.

¹⁸³ Westman 1908: 791. Til sammenligning var kongen også i Norge den øverste dommeren i riket, men det ser ut til at dette i mindre grad ble praktisert, noe som trolig skyldes at kongen allerede hadde stor grad av kontroll med rettspleien (Hamre 1969 [KLN XIV]: 103).

¹⁸⁴ Åqvist 1989: 2-3.

¹⁸⁵ Rosén 1964 (KLN IX): 94.

¹⁸⁶ Om fredslovgivningen, se Åqvist 1989: 14-22 og 48-52; Korpiola 2001: 35-51, spesielt 36-39.

¹⁸⁷ Om stadgor og lovgivning inntil landsloven, se G. B. Larsson 1994: 17-47; Norberg 1995: 107-119.

¹⁸⁸ Se kapittel 3, *Hoffenes/parlamentenes kompetanse*.

¹⁸⁹ Se kapittel 2, *Konge under lov i politisk tenkning* og 4, *Rettferdighet, frihet og lovbasert styre*.

den.”¹⁹⁰ Videre mente Marsilius at den lovgivende myndighet skulle tillegges *legislator humanus*, som henspeilte på en forsamling som representerte innbyggerne.¹⁹¹ Det er imidlertid lite trolig at Marsilius øvde noen innflytelse i Norden så pass tidlig,¹⁹² og det er i og for seg heller ikke noe i landsloven som går utover den politiske og juridiske tenkningen som finnes hos jurister innen romerrett og kanonisk rett og Thomas Aquinas.

Når det gjelder spørsmål om økt beskatning, ble kongens makt i likhet med i frihetsbrevet innskrenket også i landslovens kongebolek:

”(…) konungen skall leva av Uppsala öd, kronans gods och årliga laga utskylder från hans rike och icke pålägga sitt rike någon ny tunga eller pålaga, utom på dessa villkor: först om utländsk här, kristen eller heden, vill härja hans land, eller om nogon inom landet sätter sig emot kronan och konungen ej annorlunda kan värja sig, eller om konungen skall krönas eller rida sin eriksgata eller gifta bort sitt barn (...) eller och om konungen tarvar bygga sina borgar eller Uppsala öd.”¹⁹³

Det ble således nedfelt som forutsetning for å øke beskatningen at riket var truet av ytre eller indre fiender, eller i tilknytning til kongekroning eller kongelige giftermål. I slike tilfeller var det imidlertid ikke kongen som skulle ha myndighet til å innføre økt beskatning, men biskopen, lagmannen og tolvmannsnevnder i hvert lagdømme.

I sum var det ikke en sterk kongemakt som kom til uttrykk i landslovens kongebolek, men en konge som måtte dele makten med aristokratiske stormannsmøter på riksnivå, og med landskapstingene med deres representative nevnder bestående av lagmannen, biskopen og tolv menn, hvorav seks aristokrater og seks bønder. Både beskatning og lovgivning var områder hvor kongen måtte dele sin makt og myndighet, og dermed ble det utmeislet en blandingskonstitusjon som utgjorde en betydelig videreutvikling av frihetsbrevet. Dette var samme type blandingskonstitusjon som ble utviklet i Danmark med teoretisk bakgrunn i kanonisk rett, praksis i kirkeorganisasjonen og den thomistiske blandingskonstitusjonen.¹⁹⁴ Den formaliserte maktdeelingen som kom til uttrykk i Sverige og Danmark skiller seg

¹⁹⁰ *Defensor pacis*: Diskurs I, kapittel 11.5. ”*Superest autem ostendere, quod principari secundum legem nec preter ipsam debent omnes principantes (...).*”

¹⁹¹ *Defensor pacis*: Diskurs I, kapittel 12.3 og 13.8.

¹⁹² Marsilius av Padovas tenkning og resepsjonen av denne behandles nærmere i neste kapittel.

¹⁹³ MEL: Konungsbalken V, artikkel 6. ”*Sette articulus er at konunger agher liua við vpsalæ öd hæ krono goz ok arlika lagha vtskylder af landom sinom ok engen nyan thungæ eller alaghu a lanð leggiæ vian m(.) sua forskiælum. Først en vtlenzker her hedhen eller kristen vilia land hans hæria eller nokor inlendis sætia sik a mot kronunne ok konunger giter sik ei andrum lundom vart eller at konunger scal kronas eller eriks gatu sina ridha eller barn sit sun eller dotter gipte eller konunger thorf vidher hus sijn eller vpsalæ öd hæ byggjæ.*”

¹⁹⁴ Om det teoretiske grunnlaget for en blandingskonstitusjon, se kapittel 3, *Blandingskonstitusjon*.

vesentlig fra den norske landsloven (1274), der kongens makt og myndighet i liten grad var regulert og et rendyrket monarki ble lagt til grunn.¹⁹⁵

Det var dermed samsvar mellom kongebolekens innskrenkning av kongemakten og tidens politiske tenkning, men det må stilles spørsmål ved om Magnus Erikssons styre, og en eventuell konflikt med aristokratiet, påvirket innholdet i kongeboleken. Magnus overtok et svensk rike i svært dårlig økonomisk forfatning. Under formynderstyret hadde riket akkumulert en del gjeld, blant annet som følge av innløsningen av hertuginne Ingebjørgs (kong Magnus mor) forlener i 1323. I tillegg kostet innløsningen av Skåne en stor engangssum. Innledningsvis i Skänningestadgan (1335) anklaget Magnus formynderstyret for å ha innført mange skadelige og dårlige sedvaner, noe som står i kontrast til rimkrønikens forbindelsesdiktets beskrivelse av at det ved kongens oppnådde myndighetsalder "stod så vel i riket da, at det aldri bedre kunne ha stått".¹⁹⁶ Denne ble imidlertid tidligst forfattet i 1452, og er dermed ingen samtidig beretning, og har også blitt oppfattet som noe upålitelig.¹⁹⁷ I et brev til Södermanslands innbyggere i 1336 klaget kong Magnus over at alle skatteinntektene mens han var umyndig var blitt brukt opp, og at det ikke fantes så mye som en mark igjen.¹⁹⁸ På grunn av disse forholdene ble han tvunget til å pantsette slott og len, deriblant Kalmar, som ble beskrevet som rikets "mæktigaste hus och stad".¹⁹⁹ Som følge av den dårlige økonomiske situasjonen ble kong Magnus også tvunget til å øke skattene, noe som fremgår av flere brev utstedt i 1346, der han ba innbyggerne om tilgivelse for at han hadde påført dem harde skattebyrder, men understreket at det var av nødvendighet. Magnus lovet imidlertid at han i

¹⁹⁵ Norske historikere har vært lite opptatt av å drøfte Magnus Lagabøters landslov i et forfatningsperspektiv, noe som trolig skyldes at den inneholder få bestemmelser av forfatningsmessig karakter. Det ble imidlertid slått fast at tronfølgen primært skulle være basert på arv, og at forholdet mellom kirke og konge skulle være preget av at de styrte i hver sine sfærer (læren om de to sverd). Videre skulle kongen i kongeløftet forplikte seg til å holde lovene, men det ble likevel understreket at han stod over dem (MLL: I, 11.3 og II, 5-8). Bortsett fra forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter ser det ut til at landsloven samsvarte med den kongsideologien som kom til uttrykk i det norske kongespeilet, *Konungs skuggsiá*, som la opp til en sterk kongemakt (Bagge 1987). Den norske diskusjonen om kongedømmets karakter har imidlertid vært dominert av spørsmålet om kongedømmet stod i et funksjonelt forhold til innbyggerne (se f. eks. Seip 1940; Helle [1974] 1993; 1995; Bagge 2010) eller var et redskap for aristokratiet for å utbytte innbyggerne (se f. eks. Holmsen [1939] 1961; Lunden 1976). Likevel ser det ut til å være enighet om at det norske kongedømmet var sterkt, ikke minst sammenlignet med naborikene.

¹⁹⁶ DS: IV, nr. 3175; *Svenska medeltidens rimkrönikor*: vol. I, kap. 149, s. 171. "(...) thz stodh sa vell j ryket tha ath aldre kundet bättre sta (...).

¹⁹⁷ Andersson 1928: 174-212.

¹⁹⁸ DS: IV, nr. 3267; jvf. Sjöstedt 1954: 222.

¹⁹⁹ DS: IV, nr. 3267. "...wart mæktugasta huus och stadh, Calmarnæ, och all dhe landh ok ingiældh ther vndher liggia...". Det rådende synet er at det var under formynderstyret at den omfattende gjelden begynte å bli akkumulert, mens innløsningen av Skåne kom på toppen (Lönnroth 1940: 140-153; 1981: 428-434; Fritz 1972: 94-99 og 111-112; 1981: 402-425). Mot dette har Ole Brandenborg Jensen hevdet at gjeldsproblemene først begynte etter at kong Magnus var blitt myndig, med innløsningen av Skåne som hovedforklaringen (Brandenborg Jensen 1981: 2-17), men uten å ha fått noen særlig støtte.

fremtiden ikke skulle begjære noen ekstra skatter utover de som han hadde lovlig rett til.²⁰⁰ Det er lite som tyder på at dette skyldes en vesentlig bedring i rikets finanser. Snarere synes kong Magnus derfor å ha vært presset til denne innrømmelsen.²⁰¹

Utenrikspolitikken i østersjøområdet bød også på utfordringer. På 1340-tallet var det en allianse mellom kong Magnus sine menn og estlandske opprørere mot det danske styret der. Etter at Den tyske orden gikk inn i striden på danskenes side, og i 1346 også kjøpte Estland av Valdemar Atterdag, tok den svenske intervensjonen slutt. I andre halvdel av 1340-tallet ble kong Magnus imidlertid involvert i en ny konflikt i øst, da det brøt ut krig mot Novgorod. Kong Magnus markedsførte krigen som et korstog og fikk pave Clemens VI's støtte til det. Kildene er imidlertid sparsomme med opplysninger om krigen, som pågikk mens pesten herjet, men det ser ut til at fred ble inngått i 1351.²⁰² Krigføringen mot Novgorod var kostbar, blant annet på grunn av utenlandske leietropper.²⁰³ Dessuten førte pestepidemien til at befolkningen i Sverige ble drastisk redusert, noe som bidro til et fall i de kongelige inntektene.²⁰⁴ Økonomien var på begynnelsen av 1350-tallet skakkjørt, og konsekvensen var på økt beskatning.²⁰⁵ Dette var en del av bakgrunnen for opprøret mot kong Magnus, som brøt ut i 1356, men forklarer på ingen måte utbruddet av opprør alene. I tillegg var det misnøye med at kongeparets favoritt, Bengt Algotsson, ble utnevnt til hertug og gitt en rekke sentrale forleninger. Dette var et avgjørende motiv for Erik Magnusson for å gå til opprør mot sin far, fordi han rett og slett ble tilsidesatt.²⁰⁶ Sammenlignet med den yngre broren Håkon, som ble regjerende konge i Norge da han ble myndig i 1355, var det også en forskjellsbehandling. Et ledd i propagandaen mot kong Magnus var også en påstand om at han hadde en homofil legning, noe som i første rekke ble fremsatt av Birgitta og som dannet grunnlaget for tilnavnet "Smek" som har blitt hengende ved Magnus Eriksson.²⁰⁷ I hennes åpenbaringer rettet mot kong Magnus var dette imidlertid bare en del av kritikken, som også inneholdt en manglende tillit til kongens tro og evner til å styre riket.²⁰⁸

²⁰⁰ DS: V, nr. 4059-4061. Om skatteleggingen under Magnus Eriksson, se Lönnroth 1940: 139-167; Lindkvist 1982: 430-433.

²⁰¹ Lönnroth 1940: 153-154; Jvf. Nordberg 1995: 246-247.

²⁰² Lind 1988: 248-272; Nordberg 1995: 96-101.

²⁰³ Sjöstedt 1954: 216-217.

²⁰⁴ Lönnroth 1940: 152 og 167.

²⁰⁵ *Svenska medeltidens rim-krönikor*: vol. I, kap. 155, s. 177; Lönnroth 1940: 152-156; Sjöstedt 1954: 217-218.

²⁰⁶ Om bakgrunnen for opprøret mot kong Magnus 1356-59, se Lennart Sjöstedts grundige behandling av dette (Sjöstedt 1954: 165-241) og den mer kortfattede oppsummeringen til Michael Nordberg (Nordberg 1995: 219-223).

²⁰⁷ For mer om denne siden ved propagandaen mot kong Magnus, se Henric Bagerius & Christine Ekholst (Bagerius & Ekholst 2008: 7-37).

²⁰⁸ For åpenbarelsen som er blitt tolket som Birgittas opprørsprogram, se *Revelationes*: IV, 3. Jvf. VIII, 47. Om det såkalte opprørsprogrammet har det vært ulike tolkninger. Ingvar Andersson tolket det inn i en augustinsk

Bestemmelsene om kongevalg var tilnærmet identiske med Valstadgan av 1335, som igjen bygde på bestemmelsene i Södermannalagen. Bestemmelsene om kongens råd i kongebolken synes imidlertid å ha vært nye i forbindelse med utarbeidelsen av landsloven.²⁰⁹ Ettersom Valstadgan femten år tidligere synes å ha hatt kongelig stadfestelse, blir samsvaret mellom Valstadgan og landslovens kongeболk et tungtveiende argument for Michael Nordbergs avvisning av tesen om at Magnus Eriksson led et nederlag med utstedelsen av Landslagen.²¹⁰ Norberg viste også til at arbeidet med landsloven var initiert av kong Magnus.²¹¹ Er det så noe som tyder på at det forelå en konflikt mellom kong Magnus og aristokratiet i perioden fra 1330-tallet og frem til utstedelsen av landsloven? I kildene nevnes det at det var flere konflikter mellom kongen og norske stormenn, og i 1339 var det også uroligheter i Skåne.²¹² Opprør eller opprørstendenser var det derimot ikke blant de svenske stormennene i denne perioden, men de anklagene kong Magnus rettet mot formynderstyret på midten av 1330-tallet viser at det forelå en konflikt mellom ham og deler av det verdslige aristokratiet.²¹³ En senere kilde, propagandapamfletten *Libellus de Magno Erici rege* (1365-71), beretter om de politiske forholdene på 1330-tallet. I følge denne lyttet kong Magnus i sine første år som myndig konge til rådene fra de mennene som hadde stått for styret i formyndertiden, men ett år etter giftermålet med Blanka, det vil si høsten 1336, endret Magnus innstilling til denne stormannskretsen. Han ble mistenkelig og motvillig mot dem, og fulgte ikke lenger deres råd. I stedet tok kongen til seg unge, fattige og vanbyrdige rådgivere.²¹⁴ *Libellus* er imidlertid en tendensøs propagandapamflett som trolig overdriver

kontekst, der *rex iustus* ble stilt opp mot *rex iniustus*, der Magnus oppfattes som å tilhøre sistnevnte kategori (Andersson 1928: 108-150). Kristin Drar utvidet Birgittas intellektuelle innflytelseffære til foruten Augustin også å inkludere en påvirkning fra Thomas Aquinas og kanonisk rett (Drar 1980: 94-118). Gottfrid Carlsson og Olle Ferm fokuserer i stedet på Birgitta som realpolitiker (G. Carlsson 1956: 86-99; Ferm 1993: 125-141). En annen innfallsvinkel har Hans Torben Gilkær som tolker opprørsmanifestet som en aristokratisk programerklæring (Gilkær 1993: 216). Tore Nyberg nyanserer Birgittas opprørstenkning, og antyder at stormennene misforstod hennes budskap (Nyberg 2003: 89-103). Jvf. Elisabeth Lundqvist som plasserer Birgittas opprørsprogram inn i et lengre tidsperspektiv (Lundqvist 2003: 140-163).

²⁰⁹ Jvf. G. B. Larsson 1994: 39.

²¹⁰ *Svenska landslagslagar III: Södermannalagen*, tillägg 1, § 8; Nordberg 1995: 120-122

²¹¹ DS: vol. V, nr. 4148. For svensk oversettelse, se Holmbäck 1962: XXVII-XXVIII; Nordberg 1995: 121.

²¹² De norske urolighetene har av norske historikere tradisjonelt blitt betraktet som et uttrykk for norsk motstand mot unionen, som etter hvert ledet til dens oppløsning i 1343/55 (se f. eks. Schreiner 1934-36a: 374-400). Den svenske historikeren Gottfrid Carlsson fant derimot ikke spor av en norsk motstand mot unionen og betraktet opprørene som et resultat av personlige motiv (Carlsson 1928: 244-270), mens nyere bidrag har vært noe mer nyansert mellom ytterpunktene (se f. eks. Jonsson 1954-56: 77-120; Fladby 1964: 85-102; Blom 1992: vol. I, 113-117 og 126-135). Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo mener imidlertid at opprøret i 1338 bunnet i en norsk motstand mot følgene av kongefellesskapet (Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo 2007: 174-176). Om det skånske opprøret, se Blom 1992: vol. I, 130-131; Nordberg 1995: 50-51.

²¹³ Jvf. Sjöstedt 1954: 222-223.

²¹⁴ SRS: III, 13; Jvf. Kraft 1927: 11; Andersson 1928: 154; Sjöstedt 1954: 223. Om denne propagandapamfletten, se Salomon Kraft (Kraft 1927: 1-27) og Ingvar Andersson (Andersson 1928: 151-173).

konfliktnivået. Birgitta av Vadstena har heller ikke med en slik beskrivelse av forholdene på 1330-tallet i sitt opprørsprogram i sine åpenbaringer. Hun synes snarere å ha hatt et godt forhold til kong Magnus inntil slutten av 1340-årene, noe som blant annet kom til uttrykk ved at kongen støttet klosterplanene hennes gjennom donasjonen av Bjällboættens eiendom i Vadstena, og kongeparets valg av klosterkirken der som fremtidig gravsted.²¹⁵ Birgitta gav også kong Magnus råd i sine tidlige avsløringar på 1340-tallet nærmest ut fra forhåpningar om at han kunne bli en fremtidig helgenkonge.²¹⁶ I sum ser det ut til at problemene for kong Magnus virkelig begynte etter det mislykkede korstoget mot Novgorod og den store pestepidemien, da han i en vanskelig økonomisk situasjon måtte øke skattene.²¹⁷ Det ser på denne bakgrunn ikke ut til å ha vært en sammenheng mellom det økte konfliktnivået i Sverige i 1350-årene og utstedelsen av landsloven.

Protestskrivet av 1347 viser at lovarbeidet formelt var initiert av kong Magnus.²¹⁸ Etter alt å dømme var Magnus opplært i både de svenske og de norske lovene, og synes også tidlig å ha vist interesse for å utnytte dem til sin fordel, noe som fremgår av at han eksplisitt viste til Hirdskrå og landsloven for å stanse en praksis som hadde utviklet seg ved at stormenn hadde edsvorne sveiner.²¹⁹ Dessuten hadde Magnus en stor samling av lovbøker på Båhus slott, slik det fremgår av en fortegnelse over inventaret fra 1346.²²⁰ Sannsynligvis har han også hatt boksamlinger også på andre slott, og kanskje et spesielt omfangsrikt bibliotek på slottet i Stockholm, der han oppholdt seg mest.²²¹ Hvor vidt initiativet i realiteten kom fra ham selv eller fra en stormannskrets blir bare spekulasjon,²²² men sikkert er det at Magnus selv medvirket til å få arbeidet igangsatt.

For å oppsummere synes det å ha vært en viss spenning mellom kong Magnus og en stormannsgruppering allerede på 1330-tallet, men det var først på 1350-tallet at en konflikt eskalerte. Det er imidlertid ingen kilder som knytter arbeidet med landsloven til denne konflikten, som mest trolig først brøt ut etter at loven var ferdigstilt. På denne bakgrunn er det

²¹⁵ Brilioth 1941: 90-103; Furuhaugen 1990: 61. Muligens var det imidlertid en konflikt i forbindelse med tronfølgespørsmålet i 1343-44, i alle fall kritiserte Birgitta løsningen på dette senere. Hun hevdet at den eldste sønnen burde ha fått arveriket og den yngre burde ha fått valgriket (*Revelationes*: IV, 3). Dersom Birgitta var involvert i en slik diskusjon, må trolig forholdet til Magnus ha blitt forbedret på midten av 1340-tallet, da godsdonasjonen og valget av gravsted ble foretatt.

²¹⁶ Andersson 1928: 117-126 og 149-150; Jvf. Ferm 1993: 127.

²¹⁷ Lönnroth 1940: 154; Harrison 2010: 54-56.

²¹⁸ DS: V, nr. 4148. For svensk oversettelse, se Holmbäck 1962: XXVII-XXVIII; Nordberg 1995: 119-120.

²¹⁹ Blom 1992: vol. I, 114-115 og 335; Opsahl 1992: 177-214.

²²⁰ DS: IV, nr. 3484; Nordberg 1995: 74-75; I. Larsson 2001: 53-55.

²²¹ Om kong Magnus sine oppholdssteder, se Nordberg 1995: 127.

²²² Det er fremsatt en teori om at initiativet kom fra stormennene med tilknytning til formynderstyret (K. G. Westman 1934: 12).

vanskelig å akseptere påstanden om at kong Magnus skulle ha lidd et nederlag i forbindelse med utarbeidelsen av landslovens kongebolck. En manglende kongelig stadfestelse er ikke tilstrekkelig bevis for dette, fordi kong Magnus noen årtier tidligere stadfestet Valstadgan med mye av det samme innholdet som i landslovens kongebolck.

Ideer og realpolitikk

Det har vært vanlig å betrakte den politiske utviklingen frem til utstedelsen av landsloven (ca. 1350) som en konflikt mellom kongemakt og aristokrati. Etter noen motsetninger på 1330-tallet mellom kong Magnus og deler av det verdslige aristokratiet, synes 1340-årene frem til 1347/48 å ha vært den mest stabile perioden i kong Magnus regjeringstid som svensk konge. Det mislykkede korstoget mot Novgorod 1348-51 og den tunge beskatningen det medførte ser ut til å ha utgjort et vendepunkt. En omfattende konflikt mellom kongen og deler av aristokratiet brøt først ut etter at utarbeidelsen av landsloven var slutført. Kongebolcken videreførte i det vesentligste prinsippene fra tidligere *stadgor* som kong Magnus hadde godkjent, og det er derfor vanskelig finne belegg for påstanden om at kong Magnus var motstander av landsloven og led nederlag da den ble utstedt. Det er imidlertid sannsynlig at han ikke var helt fornøyd med deler av innholdet i kongebolcken, og det kan ha vært en uenighet på noen punkt, både i forbindelse med utarbeidelsen av tidligere *stadgor* og senere under utarbeidelsen av landsloven. Likevel innebar landslovens kongebolck også en formell styrking av kongens makt og myndighet på noen områder, som blant annet lovgivningen. Dessuten var en landslov felles for hele riket i seg selv en fordel for kongemakten, fordi den bandt kongens rike sammen til en lovenhet, noe som åpnet opp for en styrking av hans makt. På denne bakgrunn kan landsloven vanskelig betraktes som et resultat av en konflikt mellom kongemakt og aristokrati, selv om en uenighet kan ha gjort seg gjeldende på noen punkter. Likevel synes fellesinteressene bak lovgivningsaktiviteten i kjølvannet av frihetsbrevet å ha hatt større betydning. Det er ikke grunnlag for å hevde at kongen var motstander av lovgivningsaktiviteten, og det synes å være mer sannsynlig at han kan ha vært en av pådriverne bak.

Det svensk-norske kongefellesskapet og innlemmelsen av Skåne under Magnus Erikssons styre bidro til tettere relasjoner innenfor aristokratiet på tvers av de nordiske landegrensene på 1300-tallet, og spesielt gjorde dette seg gjeldende i grenseområdene.²²³

Det svensk-norske kongefellesskapet bidro trolig til økt kunnskap i Sverige om norske forhold, og det er derfor sannsynlig at ideen om en svensk landslov var inspirert av at Norge hadde en felles lov for hele riket.²²⁴ Den norske landsloven hadde imidlertid ingen kongebol, men punktet om den svenske rådseden kan ha vært gjenstand for en påvirkning fra tilsvarende norske eder. Skånes endrede tilhørighet kan tilsvarende ha ført til at kunnskapen om de danske håndfestningene økte i Sverige, og Gottfrid Carlsson viste til at flere av bestemmelsene i kongebolken hadde klare likhetstrekk med tilsvarende bestemmelser i de danske håndfestningene av 1320 og 1326. Dette gjelder blant annet bestemmelsen om at krigstjeneste utenfor rikets grenser og lovgivning krevde samtykke, samt bestemmelsen om kongen skulle styre med innenlandske menn. På bakgrunn av disse bestemmelsene mente Carlsson at kongebolken var direkte påvirket av de danske håndfestningene.²²⁵ Bestemmelsen om å styre med innenlandske menn har imidlertid også en parallell i den eden som åtte norske stormenn avga ved Håkon V. Magnussons dødsleie i 1319,²²⁶ og kan dermed også ha norsk opprinnelse. Carlssons tese står mot Kristin Drars oppfatning av at de mer ”demokratiske” bestemmelsene om blant annet lovgivning var en videreføring av den innenlandske rettstradisjonen. I tillegg kommer spørsmålet om hvor vidt det forelå en ytre idépolitisk påvirkning, og hvor vidt den realpolitiske utviklingen bidro til kongebolkens bestemmelser.

Når det gjelder Carlssons tese om at de danske håndfestningene fra 1320-tallet var en kilde til utarbeidelsen av kongebolken, så fremstår den som ganske plausibel. Det er fullt mulig at de som utarbeidet Valstadgan og konungsbalken har hatt kjennskap til eller kanskje til og med hatt et eksemplar av håndfestningene til rådighet. Imidlertid er det også mulig at de ikke kjente til innholdet i de danske dokumentene, og at de for eksempel ikke overførte bestemmelsen om årlige parlamenter til Sverige kan tale for det. I så fall dreide det seg om et

²²³ Christensen 1980: 91-95. Dette har blitt karakterisert som en ”adels-skandinavisme”, som spesielt kom til uttrykk gjennom internordiske ekteskap, og som det har blitt hevdet at kunne forklare de nordiske unionsdannelsene på 1300-tallet (Koht [1931] 1953: 93-95; Bruun 1951: 210-217). Det er imidlertid vanskelig å påvise et stort omfang på internordiske ekteskap før unionsdannelsene, og dermed kan ikke en slik hypotese tillegges en stor forklaringskraft. Snarere synes ekteskapsinngåelsene på tvers av rikene å være et resultat av snarere enn en forutsetning for unionsdannelsene (Christensen 1980: 36-39 og 94). Svensk-norske giftemål økte i antall først etter at kongefellesskapet var oppløst, og da i de fleste tilfeller ved at svenske stormenn som var motstandere av mecklenburgerne, dro i landflyktighet til Norge og etablerte seg der (Opsahl 2002: 26-27; 2003: 94-97).

²²⁴ Blom 1992: vol. I, 335. Jvf. Nordberg 1995: 119.

²²⁵ G. Carlsson 1945: 21. Jvf. Lagerroth 1947: 88-89.

²²⁶ DN: I, nr. 156; NMD: nr. 67 (inkludert norsk oversettelse).

felles grunnlag i et idépolitisk rammeverk og praktisk-politiske problemer. Uansett må det understrekes at en påvirkning utenfra vedrørende nye politiske ideer bare kunne realiseres dersom de svarte på realpolitiske problemstillinger.

Når det gjelder Drars påstand, så er den bare delvis rett. Selv om man i Sverige i større grad enn i Danmark baserte blandingskonstitusjonen på de innenlandske tingtradisjonene, er et sentralt aspekt ved denne også utviklingen av et representasjonskonsept basert på korporasjonslæren. I kongebolken kom dette eksplisitt til uttrykk gjennom bestemmelsene om kongevalg og beskatning, samt muligens implisitt i lovgivningsbestemmelsen. De innenlandske rettstradisjonene er dermed ikke tilstrekkelig for å forklare utformingen av landslovens mer ”demokratiske” bestemmelser, slik Drar hevder.²²⁷ Snarere må det forstås som en sammensmelting av de eldre, innenlandske prinsippene og innflytelse fra europeisk, politisk tenkning, noe som resulterte i en formalisert blandingskonstitusjon. Deler av den ytre påvirkningen kan ha kommet via Danmark, og på noen punkt også fra Norge, men innretningen av den svenske blandingskonstitusjonen tyder ikke på at den var en kopi av den danske. Mens det heftet noen spørsmålstegn ved hvor langt resepsjonen av Thomas Aquinas var kommet da den danske blandingskonstitusjonene ble utformet i 1320, har man gjennom Konungastyrelsen fått bekreftet at både hans fyrstespeil, *De regimine principum*, og hans hovedverk *Summa theologica* var kjent i Sverige på midten av 1300-tallet. Trolig forelå en slik kjennskap allerede på 1330-tallet, da hovedprinsippene i blandingskonstitusjonen ble utarbeidet i Valstadgan.

²²⁷ Drar 1980: 68.

6. Den danske landefreden av 1360

24. mai 1360 ble det utstedt en landefred i Danmark. Bakgrunnen var flere opprør mot kong Valdemar Atterdag i 1350-årene, som kulminerte med et bredt forlik på riksnivå ved utstedelsen av landefreden. Dette fredsdokumentet er et forfatningsdokument som er spesielt i nordisk sammenheng på grunn av dets form. Dokumentet er en form for herskerkontrakt som først inneholdt kongens forpliktelser til folket, og deretter folkets forpliktelser til kongen. De kongelige forpliktelsene har således karakter av en håndfestning, slik vi kjenner dem fra perioden både før og etter landefreden, mens folket eller aristokratiet vanligvis ikke avgav skriftlige forpliktelser som motytelse. Landefreden av 1360 ble utstedt på latin, men er også overlevert gjennom danske oversettelser fra middelalderen. Det finnes også en versjon som bare inneholdt kongens forpliktelser, som dermed har karakter av en mer tradisjonell håndfestning.¹ Mest sannsynlig var denne et forberedende dokument som ble benyttet i forbindelse med forhandlingene, men det kan ikke helt utelukkes at den er utstedt på et senere tidspunkt.²

Landefreden inneholder elleve artikler med kongelige forpliktelser og like mange med innbyggernes forpliktelser. Den versjonen som bare inneholdt de kongelige forpliktelsene har imidlertid noen flere artikler. Kong Valdemar lovet eksplisitt at han ”fast og ukrænkeligt (*firmos et inuiolabiles*)” ville overholde bestemmelsene i dokumentet. Det ble slått fast at alle fritt skulle nyte lover og rettigheter etter lovbøkene, og dessuten nyte uskrevne sedvaner (artikkel I 1). Dette ble også eksplisitt presisert når det gjaldt biskopene, andre høyere geistlige og kirkelige institusjoner (artikkel I 4 og I 7), samt det verdslige aristokrati, kjøpmenn og bønder (artikkel I 8). Videre ble også de tidligere bestemmelsene om årlige Danehoff og at ingen skal fengsles uten lov og dom stadfestet (artikkel I 9 og 10). Således stadfestet landefreden den tidligere rettstilstanden og de mest sentrale artiklene fra de tidligere håndfestningene om årlige hoff/parlamentar og rettssikkerhet. Til gjengjeld lovet ”hertuger, bisper, væbnere og hele det danske samfund” tilsvarende å overholde bestemmelser som vedrørte kongens rettigheter, makt og myndighet.³ Det ble slått fast at dersom noen satte seg opp mot landefredens bestemmelser eller forbrøt seg mot kongen og kronen, var alle forpliktet

¹ DRL indtil 1400: nr. 30.

² Szomlajski 1970: 219-231; Hørby 1980: 42; Skyum-Nielsen 1997: 43.

³ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30. ”(...) *duces, episcopi, milites, militares subscripti totaque communitas regni Dacie* (...)”

til å medvirke til at de ble dømt og straffet i henhold til landets lover (artikkel II 2-3). Videre måtte ingen undertrykke eller bruke tvang mot svakere, slik at de ikke vågde å forfølge sin rett på ting eller for domstoler (artikkel II 6), og når kongen eller hans tjenestemenn dømte og straffet forseelser etter landets lover skulle det ikke føre til at han ble lagt for hat eller fiendskap (artikkel II 8). Til slutt stadfestet medutstederne på egne vegne og på hele samfunnets vegne at kongen, hans sønn og kronen skulle nyte alle sine rettigheter i overensstemmelse med landets lover (artikkel II 10).⁴ Dette er en åpenbar forskjell sammenlignet med de tre tidligere håndfestningene, som bare inneholdt de kongelige forpliktelsene.

Danske historikere på 1800-tallet betraktet dokumentet fra 1360 som en håndfestning,⁵ og det var først Kristian Erslev som hevdet at dokumentet snarere hadde karakter av en landefred, som konge og folk gjensidig forpliktet seg til å gjennomføre. Erslev medgikk likevel at den første delen av dokumentet med de kongelige forpliktelsene hadde en håndfestningslignende karakter.⁶ Senere fremhevet Erik Arup at landefreden ”ikke saa meget er en ny lov for riget, som en samling om rigets almindelige forfatning”.⁷ Således impliserte Arup at det ikke var så mye nytt i landefreden. Dette synet brøt Aksel E. Christensen med i sin idépolitiske analyse av dokumentet. Christensen hevdet at ved å knytte samtlige innbyggere gjennom undersåttsbånd til kongen gjennom en gjensidig herskerkontrakt mellom konge og folk, ble det føydale systemet avløst av stendersamfunnet. Sammenlignet med de tidligere håndfestningene hevdet Christensen at landefreden av 1360 betegnet en styrking av kongemakten.⁸ Videre argumenterte han for at dokumentet var influert av den politiske tenkningen til spesielt William Ockham, men også av Marsilius av Padova. Førstnevntes lære om det lovbundne monarki i kombinasjon med en sterk fyrstemakt og et svakt utformet representasjonsprinsipp skulle da i følge Christensen være gjenspeilet i landefreden. Den antiføydale tendensen i dokumentet var i følge Christensen influert av Marsilius av Padovas lære om at staten var en enhet med universell makt innen sitt territorium.⁹

Christensens analyse av landefreden fikk ingen ubetinget positiv mottakelse. I sin anmeldelse av Christensens bok påpekte John Danstrup følgende:

⁴ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30.

⁵ Se f. eks. Matzen 1889: 1-5.

⁶ Erslev 1902: 314-315. Begrepet håndfestning er brukt eksplisitt i dokumentet, men ikke om dokumentet: "(...) *huiusmodi statuta, handfestnyng et decreta (...)*" [*disse bestemmelser, "håndfestninger" og beslutninger*] (DRL indtil 1400: nr. 30; DRB 3:5, nr. 325).

⁷ Arup 1932: 114; Jvf. Esben Albrechtsen som inntok et lignende standpunkt (Albrechtsen 1997a: 35).

⁸ Christensen 1945: 195-203. Jvf. Leif Szomlajski som også konkluderte med at landefreden innebar en styrking av kongemakten (Szomlajski 1970: spesielt 230-231).

⁹ Christensen 1945: 195-223.

”Tanker fra de forskjellige Statsretslærer kan passes ind i Landefreden 1360, fordi de hver representerer vigtige Sider af den politiske Udvikling, - inclusive den gamle Tradition.”¹⁰

I den sammenheng nevnte Danstrup navn som Thomas Aquinas, Aegedius Romanus og Dante, og stilte spørsmålstegn ved hvorfor Christensen sammenlignet landefredens anerkjennelse av representasjonsprinsippet med Ockhams vage teorier i stedet for med Marsilius av Padova. Danstrup uttrykte seg således kritisk til Christensens tese om en påvirkning fra Ockham og Marsilius¹¹ Christensens oppfatning om landefredens påvirkning fra ideene til Ockham og Marsilius har imidlertid fått støtte av Herman Schück,¹² men de fleste historikere som har berørt dokumentet har likevel unnlatt å ta stilling til den påståtte påvirkningen.¹³ Når det gjelder påstanden om landefredens antiføydale tendens, så er denne støttet av Kai Hørby, men avvist av flere andre.¹⁴ En grundig analyse av landefredens innhold i et idépolitisk perspektiv er ikke foretatt siden Christensen.¹⁵ Tiden er åpenbart moden for dette. I det følgende vil det dermed bli gjennomført en idépolitisk analyse av landefreden av 1360 med fokus på å drøfte ”det lovbundne monarki”, representasjonskonseptet og statsutvikling knyttet til føydalismeproblematikken. Gjennomgående er det avgjørende å koble det idépolitiske aspektet til den realpolitiske utviklingen.

Et lovbundet monarki og sterk fyrstemakt

Sammenlignet med tilsvarende bestemmelse i de tre foregående håndfestningene kom ikke kongens forhold til lov like tydelig til uttrykk i landefreden:

”For det første lover vi ved vort kongelige ord og vor fornævnte søn Kristoffer fast og ukrænkeligt at ville overholde alle nedennævnte artikler. [I 1] For det første skal alle de lande, der nu ligger til Danmarks rige eller i fremtiden med Guds hjælp måtte erhverves, frit nyde alle deres love og

¹⁰ Danstrup 1947: 156.

¹¹ Danstrup 1947: 155-156.

¹² Schück 2000: 681-682. Jvf. Jens Olesen som også viderefører tesen om en idépolitisk påvirkning fra spesielt William Ockham i Danmark, men uten eksplisitt å knytte dette til landefreden eller noen andre dokumenter (Olesen 2007: 19-21).

¹³ Kjersgaard 1963: 333-335; Szomlajski 1970: 216-231; Hørby 1980: 39-44; 1989: 238-240; Skyum-Nielsen 1997: 43-46.

¹⁴ Hørby 1980: 43; Bøgh 1994: 90-91; Skyum-Nielsen 1997: 43-46.

¹⁵ Leif Szomlajski foretok en relativt omfattende analyse av landefreden, men uten å bevege seg inn på det idépolitiske området. Han konkluderte i tråd med Christensen med at Landefreden gav uttrykk for en sterkere kongemakt enn håndfestningene i 1320-årene gjorde, men understreket samtidig at dokumentet ikke la opp til en vilkårlig kongemakt, og inntok således et nyansert syn på dette punktet (Szomlajski 1970: 216-231).

rettigheter, således som de findes i de rette, gamle lovbøger (og) således som de siden kong Valdemars og andre forgængeres tid - lykkelig ihukommelse - frit og mest fordelagtigt har været vant til at nyde dem. (...)”¹⁶

Med disse formuleringene forpliktet kongen seg til uforbeholdent å følge landefredens bestemmelser, men ble ikke uforbeholdent plassert under loven, slik kongen ble i de tre foregående håndfestningene.¹⁷ I stedet ble det formulert som en rettighet til alle landsdelene, at de skulle få nyte sine lover og rettigheter. Dessuten ble det presisert at også hertugene skulle få nyte sine lover og rettigheter, og disse måtte love at det samme gjaldt for innbyggerne under deres herredømme.¹⁸ I stedet for at kongen som person og som utøver av offentlig myndighet uforbeholdent ble forpliktet på loven, ble lovene på et mer generelt grunnlag stadfestet som en rettighet til innbyggerne. Dette innebar at kongen hadde ansvar for å påse at innbyggerne i de ulike landsdelene kunne nyte lovene, men at han samtidig ble gitt et visst handlingsrom i riksstyringen. Bestemmelsen åpnet dermed opp for at kongen i sin regjeringsutøvelse kunne dispensere fra lovene, så lenge det ikke kom i konflikt med innbyggernes rett til å nyte lovene eller bestemmelsene i landefreden. Kongen ble ikke lenger plassert under loven, men var mer å betrakte som en *rex iustus* som skulle sikre rettferdighet gjennom opprettholdelse av lov og orden. Således vendte man tilbake til kjernen i valdemarstidens kongsideal, noe som betydde en styrking av kongemakten sammenlignet med de tidligere håndfestningene. Sammenlignet med valdemarstiden ble imidlertid også betydningen av lov styrket, slik at kongens makt ble mer innskrenket.

Denne justeringen må i første rekke forstås på bakgrunn av den politiske utviklingen. Da Valdemar Atterdag ble valgt til dansk konge i 1340, hadde den danske tronen stått ubesatt i åtte år og riket var i full oppløsning. Landet var splittet opp i ulike partene hovedsakelig besatt av de holsteinske grevene, noe som var et resultat av tidligere kongers mislykkede politikk. Skåne ble dessuten i 1332 overtatt av kong Magnus Erikson av Sverige og Norge. Hovedutfordringen for den nye kongen var derfor å gjennomføre den omstendelige prosessen med å løse inn partene og skaffe seg kontroll over hele riket.¹⁹ Valdemar Atterdag lyktes

¹⁶ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30, artikkel I og I 1. ”*In primis promittimus sub fide nostra regia et filius noster Cristoforus predictus omnes articulos infrascriptos firmos et inuolabiles obseruare. [I I] Primo omnes terre, regno Dacie nunc adiacentes siue imposterum, deo dante, acquirende, legibus et iuribus suis, prout in ueris antiquis libris legalibus continetur, libere uti debeant, prout a tempore regis Waldemari et aliorum progenitorum nostrorum, felicitis recordacionis, liberius et melius perfrui consueuerunt.*”

¹⁷ Se kapittel 2, *Konge under lov*.

¹⁸ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30, artikkel I 2-3.

¹⁹ Om partene og innløsningen av dem, se Hørby 1980: 34-37; Leegaard Knudsen 2012: 294-298.

gradvis med dette, men ikke uten at konflikter oppstod. I 1350-årene brøt det ut flere opprør, og først med landefreden i 1360 tok de interne stridighetene slutt.

Hovedkilden til begivenhetene som ledet frem mot forliket er *Sjællandske krønike*. Av den går det frem at Valdemar Atterdag allerede i 1350 dro på krigstog til Fyn og Jylland, men uten å utdype årsaken til at han gjorde det. Dette var likevel en indikasjon på uroligheter i disse områdene, noe som må sees i sammenheng med kong Valdemars strid med de holsteinske grevene. Året etter ble en konflikt tydeliggjort da kongen sendte en hær for å bistå hertug Valdemar av Sønderjylland, den tidligere kong Valdemar III, mot de holsteinske grevene, men hertugen sluttet seg i stedet til kongens fiender. Høsten 1351 oppstod det også konflikt mellom kong Valdemar og flere sentrale stormenn fra Jylland, samt drosten Claus Limbæk som var fra Holstein. De jyske stormennene sluttet seg dermed til de holsteinske grevene, og innledet en beleiring av kongelige borger på Jylland.²⁰ Således var det tydelig at Valdemar Atterdag hadde betydelige problemer med de holsteinske grevene, hertugen av Sønderjylland og stormenn fra Nord-Jylland. Årsaken til dette var knyttet til maktforholdene i disse områdene, som fremdeles delvis bestod av pantelen. Året etter lyktes kong Valdemar med å få til et forlik med de fynske stormennene som også hadde vært involvert, men problemene på Jylland forble uløst inntil 1353, da det ble det inngått forlik mellom kongen og de holsteinske grevene, samt de jyske stormennene og drosten Claus Limbæk.²¹ Året etter ble det også utstedt en forordning, der kong Valdemar stadfestet rikets lover, friheter og sedvaner, samt bestemmelsen om årlige Danehoff.²²

De fredelige forholdene på Jylland ble imidlertid relativt kortvarige. Allerede på nyåret 1357 brøt det ut nytt opprør, da ”jyderne samlede sig og knurrede mod kongen”,²³ men gjennom forhandlinger lyktes det kong Valdemar å roe gemyttene. Senere samme år oppstod det også ny strid med de holsteinske grevene og hertugen av Sønderjylland, som erobret borgene i Tønder og Randers før de satte over til Fyn, og fordrev de kongelige troppene i Odense. Kong Valdemar dro over til Fyn med hæren sin, og slo sine motstandere i et slag. I 1359 angrep han også de borgene i Nord-Jylland som var under jysk kontroll og ødela eller erobret flere av dem, men etter at kongen dro tilbake til Sjælland ble borgene på ny inntatt av jyske stormenn. De var i utgangspunktet innstilt på å inngå forlik, men anklager om at kong

²⁰ *Sjællandske krønike*: 36-39; *Danmarks middelalderlige annaler*: Chronica Sialandie, 1350-1353. Jvf. Skyum-Nielsen 1997: 32-34.

²¹ DD/DRB 3:4: nr. 44.

²² DRL indtil 1400: nr. 28; Jvf. Skyum-Nielsen 1997: 34-36.

²³ *Sjællandske krønike*: 48; *Danmarks middelalderlige annaler*: Chronica Sialandie, 1357. ”*tuti eciam conglobati murmurare dicebantur contra regem.*”

Valdemar styrte tyrannisk la en demper på kompromissviljen.²⁴ Året etter var det imidlertid duket for den store landfreden av 1360, som markerte avslutningen på kongens konflikt med de holsteinske grevene, hertugen av Sønderjylland og stormennene i Nord-Jylland. Selv om kong Valdemar hadde betydelige problemer, spesielt på Jylland, er det liten tvil om at han representerte en langt sterkere kongemakt enn forgjengerne. Dette forklarer hvorfor kongemakten ikke ble like innskrenket i landfreden som i de foregående håndfestningene.

Kan så bestemmelsen vedrørende kongens forhold til lov i landfreden av 1360 sies å være et uttrykk for ”det lovbundne monarki knyttet til en sterk fyrstemagt”, influert av William Ockhams politiske tenkning, slik Aksel E. Christensen hevdet?²⁵ I utgangspunktet virker dette lite sannsynlig tatt i betraktning av at Ockham, i likhet med Marsilius, var kjetteranklaget, og måtte søke tilflukt ved Ludvig av Bayerns hoff. På 1300-tallet hadde deres politiske verk dermed en begrenset leserkrets, som var hovedsaklig knyttet til lærde klerker i universitetsmiljøene med forbindelser til fyrstehoffene.²⁶ Christensen forklarer sin tese med at Valdemar Atterdag i løpet av et påstått opphold ved Ludvig av Bayerns hoff som ung stiftet bekjentskap med disse forfatterne.²⁷ Det er imidlertid trukket i tvil hvor vidt Valdemar i det hele tatt oppholdt seg ved Ludvig av Bayerns hoff, og pekt på at det er mer sannsynlig at han oppholdt seg i Nord-Tyskland.²⁸ Hvis Valdemar likevel virkelig oppholdt seg ved Ludvig av Bayerns hoff en tid, foreligger det en teoretisk mulighet for at han kjente til Ockham og Marsilius. På denne bakgrunn kan det være verd å se nærmere på landfreden opp mot den politiske tenkningen til Marsilius og Ockham.

Ockham foretok i *Dialogus* (1334-47) en tilsvarende distinksjon som en rekke tenkere hadde gjort tidligere mellom to typer monarki. I den første typen styrte fyrsten etter sin egen vilje uten å være bundet av de menneskelige lovene eller skikkene, men var bundet av naturloven. I den andre typen var derimot fyrsten bundet av fellesskapets lover og skikker, og var dessuten forpliktet til å love eller sverge å overholde dem.²⁹ Problemet er imidlertid at Ockham selv ikke trakk noen entydig konklusjon om hva som var å foretrekke. Det avgjørende kriteriet synes for Ockham å ha vært knyttet til prinsippet om at styret skulle være til det felles beste, noe som var fullt mulig både dersom fyrsten styrte etter sin vilje og dersom

²⁴ *Sjællandske kronike*: 48-62. *Danmarks middelalderlige annaler*: *Chronica Sialandie*, 1357-1359; Jvf. Szomlajski 1970: 207-217; Skyum-Nielsen 1997: 40-43.

²⁵ Christensen 1945: 219-220.

²⁶ Miethke 1980: 543-567, spesielt 566; Jvf. Offler 1990: 346-350.

²⁷ Christensen 1945: 218-223.

²⁸ Tägil 1962: 20-25.

²⁹ *Dialogus*: III.1, 6.

han styrte i henhold til lovene.³⁰ I *De imperatorum et pontificum potestate* (1334-47) konkluderte imidlertid Ockham mer entydig med at keiseren ikke var bundet av lovene.³¹ Dette betyr likevel ikke at Ockham nødvendigvis favoriserte et slikt syn uforbeholdent. I en drøfting i *Dialogus* av spørsmålet om hvor vidt menn var bundet til å adlyde keiseren i alt, hevdet Ockham at keiseren ikke skulle adlydes i ulovlige eller urettferdige saker. Keiseren skulle dessuten bare adlydes i forhold som tilhørte verdslig styre, og som var til folkets nytte eller til det felles beste.³²

På bakgrunn av de sekvensene som berører fyrstens makt og forholdet til lov synes det å være vanskelig å konkludere med at Ockham tok et klart standpunkt. Ettersom Ockham i *Dialogus* konsekvent opererte med to alternativer, et lovbundet og et viljestyrt monarki, synes Ockham å ha inntatt en relativistisk og pragmatisk holdning til utformingen av styresettet, så lenge kriteriet om at styret skulle være til fellesskapets nytte eller beste ble oppfylt.³³ Dermed kan ikke Ockham entydig betraktes som en tilhenger av et lovbundet monarki. Uklarhetene eller relativismen i hans tenkning gjør det i sum vanskelig å akseptere Christensens påstand om at Ockham stod for et lovbundet monarki i kombinasjon med en sterk fyrstemakt, og direkte umulig å akseptere Christensens syn om at Ockham på dette punkt influerte landefredens innhold.

Hadde så landefredens bestemmelse om kongens forhold til lov noen andre påvirkningskilder? Ettersom Christensen også regner med at landefreden var influert av Marsilius av Padova, kan det være på sin plass å se nærmere på tenkningen hans på dette punktet. Marsilius understreket behovet for et lovbasert styre, der herskerne skulle være underordnet loven, og skulle styre i henhold til loven, og ikke utover den.³⁴ En konge som gikk utover loven skulle videre kunne korrigeres, suspenderes eller i ytterste konsekvens avsettes.³⁵ Således gikk Marsilius langt utover bestemmelsene i landefreden ved å underordne kongen loven, og var mer på linje med de tidligere danske håndfestningene.

Hva innebærer så landefredens bestemmelse om kongens forhold til lov? Muligens representerer bestemmelsen en tilbakevending til den alminnelige romerrettslige oppfatningen, der kongen i utgangspunktet stod over lovene, men likevel burde være forpliktet til å følge dem. Thomas Aquinas hadde også inntatt et tilsvarende standpunkt, og

³⁰ *Dialogus*: III.I, 6.

³¹ *De imperatorum et pontificum potestate*: 20.

³² *Dialogus*: III.II.ii, 20.

³³ McGrade 1974: 122-124; Blythe 1992: 165-170.

³⁴ *Defensor pacis*: Diskurs I, kapittel 11.5.

³⁵ *Defensor pacis*: Diskurs I, kapittel 18.1-7.

understreket dessuten at fyrsten skulle ha mulighet til å dispensere dersom det var til det felles beste.³⁶ Det er således mer sannsynlig at studiet av romerrett, eventuelt supplert med Aquinas, influerte landefreden på dette punktet enn William Ockham. Først og fremst synes imidlertid denne justeringen, sammenlignet med de tilsvarende bestemmelsene i håndfestningene av 1320 og 1326, å skyldes den politiske utviklingen som hadde frembrakt en betydelig sterkere kongemakt under Valdemar Atterdag enn forgjengerne.

Et svakt representasjonsprinsipp?

I landefreden ble prinsippet om årlige hoff/parlamentar videreført fra de foregående håndfestningene:

”[I 10] Fremdeles har vi med endrægtigt råd og enstemmig samtykke af vort rige Danmarks stormænd besluttet, at det rigsmøde, som kaldes ‘danehof’, de nærmeste følgende tre år skal afholdes i Kalundborg; og efter de tre års forløb skal dette rigsmøde årlig holdes i Nyborg på St. Hans dag (...).”³⁷

Samme bestemmelse ble også gjentatt under folkets forpliktelser overfor kongen. Det nye med disse bestemmelsene sammenlignet med de tidligere håndfestningene var betegnelsen *Danehof*. Dessuten skjedde det en rokkering med møtested, der Kalundborg ble foretrukket de tre første årene, før man vendte tilbake til Nyborg som var det tradisjonelle møtestedet. Dette kan forklares rent maktpolitisk ut fra de to byenes beliggenhet. Kalundborg ligger på Sjælland, som var kong Valdemars kjerneområde som han kontrollerte fullt ut, mens Nyborg ligger på Fyn, hvor det hadde vært uroligheter. For kong Valdemar synes det således å ha vært ønskelig å avholde Danehoffet på Sjælland de nærmeste årene etter opprørene, trolig som en sikkerhetsforanstaltning og markering, før Danehoffet skulle vende tilbake til det geografiske kompromisset mellom de danske riksdelen som Nyborg representerte. Noen nye politiske prinsipper inneholdt dermed ikke representasjonsbestemmelsene i landefreden, som snarere var en reformulering av samme prinsipp som ble innført i håndfestningen av 1282.³⁸

³⁶ Se kapittel 2, *Konge under lov i politisk tenkning; Summa theologica*: IaIIae 95, artikkel 1, ad. 2; IaIIae 96, artikkel 5, ad. 3.

³⁷ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30. “[10] *Item de concordī consilio et unanī consensus pociorum regni nostri Dacie ordinauimus, quod parlamentum, quod danehof dicitur, in primis tribus annis proximis et continue subsequentibus in Kalundborgh celebretur, et illis tribus annis elapsis ipsum parlamentum in Nyborgh annuatim in die natiuitatis beati Iohannis baptiste celebretur (...).*”

³⁸ Se kapittel 2, *Danehoffet, ”rikets beste menn” og representasjon.*

Aksel E. Christensen mente ikke bare at bestemmelsen om et lovbundet monarki i kombinasjon med en sterk fyrstemakt var influert av William Ockham, men også et svakt representasjonsprinsipp. Ettersom dette var svakt utformet måtte det i følge Christensen heller være influert av Ockham enn de tydeligere forkjemperne for representasjonsideene, Marsilius av Padova og Lupold av Bebenburg.³⁹ En innflytelse fra William Ockhams tenkning kan i utgangspunktet ikke å ha vært avgjørende, ettersom det her dreier seg om en videreføring av en bestemmelse som først opptrådte i 1282-håndfestningen. Dersom det likevel skulle foreligge et helhetlig samsvar med Ockham, kan det imidlertid være grunn til å se nærmere på hans tenkning om representasjon.

Ockhams tenkning om representasjon var relatert til hans syn på kirkens styresett, men igjen uten å forfekte de tydeligste standpunktene. Ockham anerkjente at et generalkonsil kunne sammenkalles uten paven godkjennelse dersom paven var mistenkt for å være kjetter, avsette paven dersom han ble funnet skyldig og ha en funksjon i perioder der paveembetet var vakant.⁴⁰ I den sammenheng uttrykte Ockham også noen generelle tanker rundt representasjonskonseptet:

”Ethvert folk og ethvert samfunn og enhver korporasjon som kan lage lov for seg selv uten samtykke eller autoritet fra noen andre, kan uten autoritet fra noen andre velge visse personer til å representere hele samfunnet eller korporasjonen.”⁴¹

Dette var i og for seg ikke nye tanker i seg selv, fordi tilsvarende tidligere hadde blitt uttrykt i forbindelse med styret av kirken,⁴² og det var også i sammenheng med en drøfting av kirkens generalkonsil Ockham uttrykte seg generelt. Selv om representasjonskonseptet tidligere også hadde blitt overført til verdslige styresett i praksis, var Ockham blant de første som gav dette et generelt teoretisk uttrykk. Det har i den sammenheng blitt antydnet at han kan ha vært influert av erfaringene med det engelske parlamentet.⁴³ Når det gjaldt kirkens generalkonsil, mente Ockham at de ulike delene av den universelle kirken skulle velge utsendingene på episkopale konsiler, som igjen kunne bestå av representanter valgt av kirkesokn eller andre

³⁹ Christensen 1945: 220.

⁴⁰ *Dialogus*: I.6, 84; Jvf. E. Lewis 1954: vol. II, 399-402; Monahan 1987: 237-239.

⁴¹ *Dialogus*: I.6, 84. ”*Omnis populis et omnis communitas et omne corpus quae absque consensu vel auctoritate cuiuscunque quod non est de corpore potest sibi ius statuere potset aliquos eligere quod vicem gerant totius communitatis aut corpis absque alterius auctoritate.*” Jvf. Lewis 1954: vol. II, 400 (engelsk oversettelse); Monahan 1987: 238-239.

⁴² Se kapittel 2, *Representasjonskonseptet i politisk tenkning.*

⁴³ Miethke 1971: 174; Monahan 1987: 251; Black 1992: 172-173.

kirkelige fellesskap. I følge Ockham skulle utsendinger til kirkens generalkonsil også kunne velges av verdslige parlamenter.⁴⁴

Ockhams representasjonskonsept kan på denne bakgrunn ikke sies å samsvare med landefredens bestemmelse om Danehoff når det gjelder representasjon gjennom valg, fordi det er ingen indikasjon på at de som deltok på Danehoffene var valgte utsendinger. Christensens hovedargument for at landefredens representasjonskonsept stammet fra Ockham var imidlertid "den personlige tilslutning til pagten" som skulle ha sin parallell i Ockhams "individuelle frihedsprinsipper", som innebar at representasjon bare kunne være individuell i den forstand at den enkelte ikke kan bindes utover det personlige mandat.⁴⁵ Hva Christensen la i personlig tilslutning er noe usikkert, men trolig henspeiler dette på at det ikke var kongen alene som skulle innfri landefredens bestemmelser, men også hertuger, biskoper, riddere, væpnere og "alle Danmarks riges indbyggere". Dette innebar en personlig tilslutning fra de tilstedeværende verdslige og geistlige stormennene, men det ble ikke nevnt noe i dokumentet om at eventuelle fraværende stormenn senere skulle kunne slutte seg til avtalen. Dermed kan man gå ut i fra at den tradisjonelle oppfatningen om at de tilstedeværende representerte de fraværende også gjaldt vedrørende stormennene i landefreden. Når det gjaldt de øvrige innbyggerne, kan man vanskelig ha forventet en personlig tilslutning fra "alle Danmarks riges indbyggere", og dermed må man i forbindelse med utstedelsen av landefreden ha operert med et representasjonskonsept. Enten var representanter for 3. standen tilstede i Kalundborg da avtalen ble utformet, eller så har stormennene som var tilstede representert rikets innbyggere som helhet. Uansett kan man vanskelig oppfatte representasjonen som individuell i den forstand at de tilstedeværende bare representerte seg selv, eventuelt supplert med noen personlige mandat.

Når det gjelder Ockhams "individuelle frihedsprinsipper", så bygde Christensen på den franske historikeren Georges de Lagardes tolkning av Ockhams representasjonskonsept som individualistisk basert på friheter og rettigheter. Dette kom Lagarde frem til i lys av den nominalistiske tenkningen Ockham fremmet i andre sammenhenger.⁴⁶ Spørsmålet er imidlertid da hvordan Lagardes tolkning har tålt tidens tann? Bakgrunnen for Lagardes tolkning av Ockhams representasjonskonsept var Ockhams avvisning av korporasjonslæren, i den forstand at en samling av mennesker ikke utgjorde noe nytt i form av en korporativ enhet, som for eksempel kirken, som kunne sammenliknes med et individ, men at slike enheter ikke

⁴⁴ *Dialogus*: I.6, 84; Jvf. E. Lewis 1954: vol. II, 400-401; Monahan 1987: 239.

⁴⁵ Christensen 1945: 220.

⁴⁶ Lagarde 1937: 425-451; Monahan 1987: 237-251.

var noe annet enn summen av individer. Dette innebar i følge Ockham for det første at representasjon skulle skje ved delegasjon, altså valg eller personlig delegasjon, og for det andre at individene kunne reservere seg mot avgjørelser fattet av konsilet, noe som innebar en avvisning av *plena potestas* i tilknytning til representasjon.⁴⁷ På denne bakgrunn fremstår Ockhams representasjonskonsept som temmelig uklart. Selv om det finnes individuelle elementer i dette, er likevel betoningen av delegasjon som forutsetning for representasjon det kanskje mest sentrale aspektet ved Ockhams representasjonskonsept.⁴⁸ Det finnes likevel forskere som viderefører arven fra Lagarde.⁴⁹ De fleste avviser imidlertid at Ockham kan sies å ha stått for en rettighetsbasert individualisme,⁵⁰ noe de trolig har rett i, og dermed kan Ockhams representasjonskonsept vanskelig forstås på bakgrunn individuelle rettigheter. Når det heller ikke er noe eksplisitt som peker mot en slik tolkning i landefreden, kan en eventuell kobling mellom ”individuelle frihedsprinsipper” og representasjon også avvises der. Dette underbygges for øvrig av at landefredens representasjonskonsept ikke var basert på delegasjon, slik Ockhams innebar. Snarere videreførte dokumentet et representasjonskonsept, der Danehoffet ble betraktet som en representant for hele samfunnet uten å bestå av valgte delegater, akkurat som i de tre første håndfestningene.⁵¹ Det ser dermed ikke ut til å være noen sammenheng mellom Ockhams og landefredens representasjonskonsept.

Statsutvikling og føydalisme

Landefreden inneholder innledningsvis en eksplisitt henvisning til føydale prinsipper:

”Vi Valdemar, af Guds nåde de Danskes og Venders konge (...) holdt et særligt rigsmøde (...) med vore elskede mænd og vasaller, de berømmelige fyrster, herrerne Valdemar og hans søn Henrik, af samme nåde hertuger af Jylland (...).”⁵²

Ved å bruke vasallbegrepet impliseres det at det forelå et vasallitetsforhold mellom kongen som føydalherre og hertugene av Jylland. Dette erkjente forsåvidt også Aksel E. Christensen,

⁴⁷ Lagarde 1937: 425-451; Jvf. Monahan 1987: 237-251.

⁴⁸ Jvf. Miethke 1971: 163-185; Monahan 1987: 247; Quillet [1988] 2003: 561-565.

⁴⁹ Spesielt Michael Villey må nevnes i denne sammenheng. For en oversikt over hans arbeider, se Tierney [1997] 2001: 13-15 og 27-30.

⁵⁰ McGrade 1980: 149-165; Black [1988] 2003a: 601-602; Nederman 2009: 46-47.

⁵¹ Se kapittel 2, *Danehoffet, ”rikets beste menn” og representasjon* og kapittel 3, innledningsvis.

⁵² DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30. ”Nos Waldemar, dei gracia Danorum Sclauorumque rex (...), quoddam parlamentum (...) cum dilectis hominibus et uasallis nostris, inclitis principibus dominis Waldemaro eadem gracia et Hinrico filio suo ducibus lucie (...).”

men ettersom dette bare vedrørte hertugene tilla han ikke dette noen særlig vekt.⁵³ Anders Bøgh har imidlertid påvist at vasallbegrepet også ble brukt om mer ordinære verdslige stormenn i perioden 1341-1376, og det synes dermed ikke å være dekning for å forbeholde dette begrepet for hertugene på landefredens tid. Bøgh fant også føydale trekk i omtalen av bøndene i landefreden, og konkluderte med at landefreden kan tolkes som et uttrykk for et føydalt samfunnssystem.⁵⁴ Således opererer han med en vid definisjon av føydalisme som betraktes som et samfunnssystem som innbefattet alle samfunnsgrupper. Selv om en mer snever føydalismedefinisjon med vekt på len og vasallitet legges til grunn,⁵⁵ illustrerer sekvensen innledningsvis med bruk av vasallbegrepet likevel at landefreden i større grad enn de foregående håndfestningene uttrykte føydale prinsipper. Dette harmonerer også med konklusjonen om føydalisme og stendersamfunn i kapittel 3, nemlig at innføringen av et stendersamfunn ikke erstattet et føydalt samfunn, men snarere supplerte det med en svekkelse av føydale prinsipper som konsekvens.⁵⁶

Christensen hevdet derimot at landefreden av 1360 nærmest representerte et oppgjør med føydale prinsipper og et gjennombrudd for den suverene staten influert av Marsilius av Padova. Christensens påstand, om at landefreden hadde en antiføydal innstilling og fremmet prinsippet om staten som en enhet med universell makt innenfor et gitt territorium, ble begrunnet med at kongen avgav sine forpliktelser ikke bare til sine menn, men til alle innbyggerne. Riktignok ble dette i følge Christensen gjort i ulik grad til de respektive stendene, noe han karakteriserte som ”ständerstatens normale form”.⁵⁷ Dette er imidlertid samme praksis som i de tre foregående håndfestningene, som i følge Christensen sammenfalt med en føydaliseringsprosess som gikk parallelt med en overgang til et stendersamfunn.⁵⁸ Det er dermed en problematisk side ved Christensens argumentasjon at dette i følge ham ikke utgjorde et motsetningsforhold på 1320-tallet, mens det i 1360 representerte stenderstatens seier over de føydale prinsippene. De føydale prinsippene kom også faktisk klarere til uttrykk i landefreden enn i de tidligere håndfestningene, ettersom den føydale termen vasall eksplisitt ble benyttet.

Når det gjelder stenderstaten hevdet Christensen at denne kom tydeligere til uttrykk i landefreden av 1360 enn i de foregående håndfestningene, noe som ble tydeliggjort ved å

⁵³ Christensen 1945: 200.

⁵⁴ Bøgh 1994: 90-91; Jvf. Skyum-Nielsen 1997: 43-46.

⁵⁵ Om ulike definisjoner av føydalisme, se kapittel 3, *Stendersamfunn og føydalisering*.

⁵⁶ Se kapittel 3, *Stendersamfunn og føydalisering*.

⁵⁷ Christensen 1945: 200-202.

⁵⁸ Se kapittel 3, *Stendersamfunn og føydalisering*.

benytte begrepet *communitas*.⁵⁹ I et senere arbeid underbygde Christensen dette videre ved å hevde at begrepet *communitas* hadde endret betydning i 1360. Da begrepet ble brukt i forbindelse med utstedelse av forordninger i 1304 og 1354,⁶⁰ var det en betegnelse på folket som helhet. I 1360 stod begrepet i konteksten: ”vi de nedennevnte hertuger, bisper, riddere, væbnere, og alle Danmarks riges indbyggere (*totaque communitas regni Dacie*)”. Dette oppfattet Christensen, slik at de ulike delene av aristokratiet som var nevnt først, ikke var inkludert i *communitas*-begrepet som folket som helhet, men snarere ble brukt som en betegnelse på ”de to store upriviligerede stænder, borgere og bønder” som var den politisk passive delen av folket.⁶¹ Jens E. Olesen støtter Christensens oppfatning av *communitas*-begrepet i landefreden, men viser samtidig at *communitas* fremdeles utover 13- og 1400-tallet ble brukt i betydningen folket som helhet innenfor et territorium.⁶² Imidlertid ser det ut til at begrepet *communitas* når det er sammenstilt med ordene *totus* (alle, hele) og *regnum* (rike) til landefredens *totaque communitas regni Dacie* eller lignende utelukkende ble brukt om folket som helhet. Selv om de ulike delene av aristokratiet ble nevnt eksplisitt først, innebærer ikke det nødvendigvis at de var ekskludert fra den påfølgende samlebetegnelsen. Snarere var det de som i realiteten utgjorde *communitas regni*, og representerte hele riket eller alle rikets innbyggere.⁶³ Det er således ikke gitt at landefreden av 1360 uttrykte stendersamfunnet tydeligere enn 1320-tallets håndfestninger.

Representerer så landefreden prinsippet om staten som en enhet med universell makt? I dette la Christensen at ingen undersått kunne unnsnippe fyrstens autoritet innenfor hans territorium, noe som krevde folkets tilslutning og hjelp til å gjennomføre loven i samfunnet.⁶⁴ Statens universelle makt handler således om suverenitet. For å implementere prinsippet om den suverene staten i middelalderen, var imidlertid ikke hovedutfordringen knyttet til et oppgjør med de føydale prinsippene, slik Christensen opererte med, men snarere med kirkens jurisdiksjon, som vi skal se. Først er det likevel formålstjenlig å se nærmere på statsbegrepet i middelalderforskningen generelt og i landefreden spesielt. I middelalderen var ikke statsbegrepet (*status*) oppfunnet i sin moderne betydning, noe som har fått flere historikere til å hevde at det derfor heller ikke kan sies å ha eksistert stater i middelalderen.⁶⁵ I tillegg har en forskningstradisjon innen historisk sosiologi operert med så omfattende eller strenge

⁵⁹ Christensen 1945: 200-202.

⁶⁰ DRL indtil 1400: nr. 19 og nr. 28.

⁶¹ Christensen 1978: 52-54; Jvf. Olesen 2007: 22.

⁶² Olesen 2007: 21-26.

⁶³ Om begrepet *communitas regni*, se kapittel 4, *Communitas regni og representasjon*.

⁶⁴ Christensen 1945: 198-200 og 220.

⁶⁵ Brunner [1943] 1992: 95-99; Davies 2003: 287-293.

definisjonskriterier, at staten nødvendigvis ble å oppfatte som et moderne fenomen.⁶⁶ Dette har ført til at middelalderforskere ikke lenger har kunnet tatt statens eksistens for gitt i middelalderen, men har måttet ta stilling gjennom kritiske drøftinger. Konklusjonen på debatten om middelalderstaten kan likevel langt på vei sies å være at staten har vendt tilbake, men uten at det er oppnådd noen enighet om begrepets innhold.⁶⁷

Selv om statsbegrepet ikke var tatt i bruk, hadde man i middelalderen begreper som delvis overlappet. Begrepet *regnum* som kan bety både rike og kongedømme ble brukt gjennom hele middelalderen, og ble brukt i samtlige nordiske forfatningsdokumenter. En milepæl i den tidlige statsutviklingen var at innbyggernes øverste lojalitet ble knyttet til riket eller kronen (*corona*) uavhengig av kongen i løpet av 1200-tallet. *Corona* var en betegnelse på kongedømmet som en upersonlig institusjon, som rundt 1300 også kom til å innfatte hele den politiske kroppen.⁶⁸ Dette innebar at det i tillegg til den personlige lojaliteten til kongen også oppstod en lojalitet til den politiske enheten.⁶⁹ Til grunn for en slik oppfatning lå introduseringen av begrepet *communitas* i betydningen menighet, fellesskap eller samfunn gjennom romerrett og kanonisk rett.

Begrepet *corona* ble brukt i alle de tre første håndfestningene forut for landefreden.⁷⁰ I følge håndfestningene av 1320 og 1326 skulle lovgivning ”tjene kronens (*corona*) og rigets vel og ære og det politiske samfunnets (*respublica*) nytte”.⁷¹ Her dukket det dermed opp et annet statsrelatert begrep i tillegg, nemlig *respublica*. Den direkte oversettelsen er offentlig sak, ting eller anliggende som motsats til *res privata*, og begrepet kunne dermed anvendes som folkets sak. I følge Cicero hadde *res publica* en videre betydning, og henspilte på ett folk som gikk sammen gjennom et samtykke om lov og deres felles beste. Dermed kan *res publica* oppfattes som et politisk samfunn, noe Cicero relaterte til den romerske republikken. Augustin opererte derimot med en vagere betydning av *res publica*, men fremdeles var kjernen at det utgjorde et politisk samfunn.⁷² I kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles *Politikken* ble *res publica* slått sammen til *respublica*. Det finnes imidlertid noen eksempler på dette tidligere også, men fra andre halvdel av 1200-tallet og videre utover i middelalderen

⁶⁶ Se f. eks. Tilly 1975: 17-46; Rokkan 1975: 570-572.

⁶⁷ Melve 2006a: 230. For en oversikt over forskningslitteraturen om dette, se Reynolds 1997: 117-138; H. Gustafsson 2006: 93-117; Melve 2006a: 193-230; Jespersen, Netterstrøm og Nygaard 2007: 5-31.

⁶⁸ Kantorowicz [1957] 1997: 358-364. Jvf. Guenée [1971] 1985: 4-5; Dunbabin [1988] 2003: 498-501; Black 1992: 189-190.

⁶⁹ Strayer 1970: 57; Nelson [1988] 2003: 207.

⁷⁰ DD 2:3: nr. 45, artikkel 2; 2:8: nr. 176, artikkel 37; 2:9: nr. 273, artikkel 46 (DRL indtil 1400: nr. 13, 22 og 23).

⁷¹ DD/DRB 2:8: nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 37. ”(...) *secundum quod profectui et honori corone et regni ac utilitati reipublice uiderit expedire.*” Jvf. DD/DRB 2:9: nr. 273; DRL indtil 1400: nr. 23, artikkel 46.

⁷² Markus [1988] 2003: 106;

synes den sammenslåtte formen å være desidert vanligst.⁷³ Gjenoppdagelsen av Aristoteles sine politiske verker innebar dessuten at man vendte tilbake til at *respublica* betydde et politisk samfunn innrettet mot det felles beste.⁷⁴ Det er i denne betydningen man må forstå begrepet *respublica* i de danske håndfestningene på 1320-tallet. I en dansk 1300-talls oversettelse av Kristoffer II sin håndfestning av 1320 er begrepet *respublica* utelatt, mens det i en oversettelse fra 1400-tallet er oversatt til *menichets*, altså menighetens eller allmennhetens, og dermed synonymt med *communitas*. Muligens var det i utgangspunktet vanskelig å oversette *respublica* til dansk, og at man etter hvert i mangel på en presis dansk term oversatte det på samme måte som *communitas*.

De tre sentrale begrepene riket (*regnum*), kronen (*corona*) og det politiske samfunn (*respublica*) overlapper hverandre, men inneholder noen nyanser. Alle begrepene kan sies å være et uttrykk for det politiske samfunnet, men *corona* og *regnum*, som også kan bety kongedømme eller kongemakt, assosieres i større grad med kongedømmet som institusjon, enn *respublica* som i større grad representerer innbyggernes fellesskap, *communitas*. Dette kunne imidlertid også *regnum* gjøre, spesielt gjennom begrepet *communitas regni*. Et territorielt aspekt ble best dekket ved å bruke *regnum*, men både *corona* og *respublica* kan også sies å være knyttet til et territorium. Alle disse begrepene kan dermed sies å inneholde noen elementer som samsvarer med et moderne statsbegrep. I motsetning til de to foregående håndfestningene ble ikke begrepet *respublica* brukt i landefreden, men i stedet ble begrepene *corona* og *communitas regni* anvendt.⁷⁵ Bruken av statsrelaterte begreper både i landefreden og i de tidligere håndfestningene viser at det forelå en forestilling ikke bare av et rike med et gitt territorium under en felles konge, men også en forestilling om et politisk fellesskap/samfunn, som var bundet sammen uavhengig av kongen i en politisk og juridisk enhet. Ut fra begrepsbruken i forfatningsdokumentene er det vanskelig å se at det skulle ha vært noe skille, som skulle tyde på at statsutviklingen i 1360 var kommet vesentlig lengre enn i 1326.

Sammenlignet med de tre foregående håndfestningene skiller landefreden seg imidlertid ut med en sterkere fremheving av lovens betydning, men noe prinsipielt skille vedrørende statlig suverenitet er det heller ikke snakk om her, fordi også de tre foregående håndfestningene understreket betydningen av et rettssamfunn basert på lov. Ambisjonen var den samme når det gjaldt en rettshåndhevingen, der kongens og lovenes autoritet gjorde seg

⁷³ Jvf. Mager 1994: 549-565.

⁷⁴ Dunbabin [1988] 2003: 480; Coleman 2000: 107.

⁷⁵ DD/DRB 3:5. nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30, artikkel I 6, II 3 og avslutningsvis.

gjeldende i hele riket. Forskjellen i 1360 sammenlignet med 1320-årene var at dette kunne bli realisert gjennom en sentralisering av verdslig myndighet, noe som 30-40 år tidligere hadde vært umulig på grunn av det svake maktgrunnlaget til kongene den gang.

Statsutvikling, føydalisme og jurisdiksjon

Implisitt i Christensens tolkning av landefreden som et uttrykk for en antiføydal tendens og prinsippet om den suverene staten, ligger det en forestilling om at delegasjon eller privatisering av jurisdiksjon var et sentralt prinsipp i føydalsamfunnet. Dette var allment akseptert på den tiden da Christensen skrev sin bok, men i dag fremstår dette bare som et fenomen som gjorde seg gjeldende i enkelte deler av Europa. Selv F. L. Ganshof, som har vært skyteskive for deler av de senere årenes føydalismekritikk, medgikk følgende:

”Intet i de feudale forhold, verken på det tinglige eller personlige plan, skulle medføre at vasallen, som var blitt investert med et len, skulle utøve jurisdiksjon innenfor grensene av det området han var blitt forlenet med, verken på egne eller seigneurens vegne eller på vegne av en høyere autoritet. Det kunne imidlertid forekomme, og det forekom meget ofte, at man samtidig med forleningen av et gods også forlente bort rettigheter av offentlig karakter, særlig *justitia* (...).”⁷⁶

Etter Ganshof fastholdt imidlertid Joseph R. Strayer jurisdiksjon som et sentralt aspekt ved føydalismen,⁷⁷ men i dag synes dette å være forlatt, dels til fordel for et mer rendyrket fokus på len og vasallitet,⁷⁸ og dels til fordel for mer antropologisk influerte tolkninger.⁷⁹ Bortfallet av jurisdiksjonskriteriet åpnet også opp for et mer positivt syn på føydalisme i tilknytning til statsutvikling. I følge Susan Reynolds konklusjoner var ikke de føydale institusjonene len og vasallitet et produkt av et svakt og ubyråkratisk styresett i tidlig middelalder, men snarere en konsekvens av et økende byråkratisk styresett og juridisk ekspertise som begynte å utvikle seg på 1100-tallet.⁸⁰ Med et helt annet utgangspunkt kom også Jean-Pierre Poly og Eric Bournazel til en positiv konklusjon på forholdet mellom føydalisme og statsutvikling. Deres teori var at det etter karolingerrikets fall oppstod en voldelig krise i Frankrike på 1000-tallet, som føydalismen ble et svar på ved å bringe samfunnet inn i en hierarkisk orden basert på

⁷⁶ Ganshof [1944] 1969: 156.

⁷⁷ Strayer [1956] 1968: 12-21.

⁷⁸ Se f. eks. Reynolds 1994. Susan Reynolds vil egentlig avskaffe føydalismebegrepet, og i stedet rendyrke fokuset på institusjonene len og vasallitet.

⁷⁹ Se f. eks. Poly and Bournazel [1980] 1991.

⁸⁰ Reynolds 1994: 478-479.

personlige avhengighetsbånd. På denne bakgrunn kunne Poly og Bournazel konkludere med at den føydale transformasjonen var en forutsetning for den moderne staten.⁸¹ Således blir ikke føydalisme og statsutvikling lenger betraktet som to motpoler, men snarere kunne en føydalisering skje parallelt med statsutvikling, og blir til og med betraktet som resultat av statsutvikling (Reynolds) eller som en forutsetning for statsutvikling (Poly og Bournazel).

Problematikken knyttet til statlig suverenitet i middelalderen er imidlertid også forbundet med en strid mellom verdslige og geistlige myndigheter når det gjaldt jurisdiksjon. Den kirkelige jurisdiksjonen omfattet i middelalderen to hovedprinsipper etter kanonisk rett. For det første skulle geistlige bare dømmes av kirkelige domstoler, og for det andre skulle kirkens domstoler ha jurisdiksjon over åndelige spørsmål, noe som begge deler brøt med prinsippet om staten som en universell makt. Dersom Christensens påstand om at landefreden var et uttrykk for staten som en universell makt er riktig, vil man forvente at dokumentet inneholdt et oppgjør med den kirkelige jurisdiksjonen. Christensen hevdet at landefreden hadde et verdslig preg fritt for teologisk eller guddommelig innhold, men uten å knytte dette til jurisdiksjonsspørsmålet.⁸² Hvordan ble så jurisdiksjonsspørsmålet behandlet i landefreden? I dokumentet ble det på ingen måte tatt et oppgjør med prinsippet om kirkelig jurisdiksjon, men man fulgte opp med generelle stadfestelser av kirkens privilegier:

[I 4] Fremdeles skal enhver biskop i Danmarks rige frit og fordelagtigt nyde sine rettigheder og friheder (...). [I 7] Fremdeles skal kapitler, klostre, kirker, gejstlige personer, så vel de, der er viede til de højere gejstlige grader, som de, der er viede til de lavere, frit og mest fordelagtigt nyde deres rettigheder og friheder (...).⁸³

Hva innebar så disse generelle stadfestelsene av kirkens privilegier? Den kirkelige jurisdiksjonen i åndelige spørsmål ble regulert av kirkerettene eller kristenrettene, som i det minste går tilbake til 1100-tallet. Det ser ikke ut til å ha vært noen uenighet vedrørende prinsippet om en kirkelig jurisdiksjon i åndelige spørsmål, selv om uenighet om innholdet i

⁸¹ Poly and Bournazel [1980] 1991: spesielt 351-357. Poly og Bournazel har vært innflytelsesrike, og deres teori har blitt videreutviklet av Thomas Bisson som karakteriserer føydaliseringen som en revolusjon (Bisson 1994: 6-42), noe som har møtt mye kritikk som også rammer teorien til Poly og Bournazel (se f. eks. Barthélemy 1996: 196-205; White 1996: 205-223; Reuter 1997: 177-195).

⁸² Christensen 1945: 198.

⁸³ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30. "[4] *Item quilibet episcoporum in regno Dacie iuribus et libertatibus suis libere et bene gaudebit (...)* [7] *Item capitula, monasteria, ecclesie, ecclesiastice persone, ad sacros ordines tam maiores quam minores ordinate, iuribus et libertatibus suis libere et bene gaudebunt (...)*."

den riktignok kunne skape strid, som det for eksempel gjorde i striden om de skånske kirkerettene på midten av 1200-tallet.⁸⁴

Mer problematisk var prinsippet om at geistlige skulle dømmes av kirkelige domstoler, noe som gjaldt uansett hvilken forbrytelse de var anklaget for. Dette var et viktig privilegium, fordi det innebar i praksis strengere krav til bevisføring og mildere straffer sammenlignet med verdslige domstoler. I Danmark synes prinsippet å ha blitt innført allerede på 1100-tallet, men uten å ha blitt etterlevd gjennomgående. Under kirkekampen på 1200-tallet var prinsippet gjenstand for diskusjon vedrørende den kongelige kapellgeistligheten, som både kongen og erkebiskopen påberopte seg domsrett overfor.⁸⁵ I tillegg klaget erkebiskopen over at geistlige ble trukket inn for verdslige domstoler, og kunne ikke anerkjenne kongen som sin dommer eller noen annen hjemlig domstol, men henviste til paven.⁸⁶ I 1317 dukket problemstillingene rundt den kirkelige jurisdiksjonen på ny opp som tema for konflikt, da erkebiskop Esger Juul rettet en rekke anklager mot kong Erik Menved. Blant annet anklaget han kongen for å tilrive seg den åndelige jurisdiksjonen.⁸⁷ Erkebiskopen fikk imidlertid ikke støtte hos det øvrige episkopatet, som tvert i mot tok kongens parti, men klageskriftet illustrerer likevel at det fremdeles synes å ha vært uavklarte spørsmål knyttet til den kirkelige jurisdiksjonen.⁸⁸ Dette synes å ha vært bakgrunnen for at det i håndfestningen av 1320 ble slått fast at ”geistlige ikke (må) stævnes for for verdslig ting eller verdslig dommer, men de skal i alle sager stævnes for deres gejstlige dommer”.⁸⁹ Tilsvarende bestemmelse ble gjentatt i håndfestningen av 1326, mens man i landefreden nøyde seg med mer generelle stadfestelser av kirkens privilegier. Selv om ingen av bestemmelsene i landefreden eksplisitt stadfestet den kirkelige jurisdiksjonen, må man gå ut fra at de mer generelle stadfestelsene av kirkens privilegier også inkluderte den kirkelige jurisdiksjonen. Det er da heller ingen bestemmelse i dokumentet som ville avskaffe den.

Hva så med den påståtte påvirkningen fra Marsilius av Padova? Marsilius uttrykte seg klart i sitt hovedverk *Defensor pacis* (1324) for en enhetlig autoritet i den forstand at en myndighet skulle stå øverst:

⁸⁴ Om striden om den skånske kirkeretten på midten av 1200-tallet, se Skyum-Nielsen 1963; Vogt 2012: 241-256.

⁸⁵ Skyum-Nielsen 1963: 105 og 110.

⁸⁶ Skyum-Nielsen 1963: 118 og 123.

⁸⁷ DD/DRB 2:7: nr. 492.

⁸⁸ DD/DRB 2:7: nr. 495-496; Jvf. Skyum-Nielsen 1994: 191-197.

⁸⁹ DD/DRB 2:8: nr. 176; DRL indtil 1400: nr. 22, artikkel 3. "*Item non citentur clerici ad placitum seculare uel coram iudice seculari, sed coram iudice suo ecclesiastico pro quacumque causa citentur et ibidem legitime conuincantur.*"

”(…) i en enkelt by eller et enkelt rike burde det bare være ett enkelt fyrstestyre; eller hvis det er flere, i tall eller i typer – som ser ut til å være formålstjenlig i store byer, og mest av alt i et rike (...) – da burde det blant dem være en i tall som står over alle, som resten er redusert og regulert gjennom, og enhver feil som oppstår i dem blir korrigert.”⁹⁰

Marsilius gikk dermed langt i retning av å fremheve staten som en enhet med universell makt eller suveren makt, enten det dreide seg om en bystat (*civitas*) eller et kongerike (*regnum*). Dette har av Alan Gewirth blitt tolket som et ønske om å fjerne de mange jurisdiksjonene som menn var underlagt gjennom føydalisme, verdslige myndigheter og geistlige myndigheter, slik at bare én jurisdiksjon skulle være gyldig.⁹¹ En slik tolkning kunne således harmonere med Christensens fremheving av antiføydale tendenser hos Marsilius, men den strider ikke bare mot nyere oppfatninger av føydalisme, men også mot nyere tolkninger av Marsilius. Når det gjelder det sistnevnte kritiseres Gewirth for å ha overdrevet vektleggingen av en enkelt jurisdiksjon, mens Marsilius sitt hovedpoeng snarere synes å ha vært at det skulle være én overordnet jurisdiksjon uten å utelukke underordnede myndigheter. Cary J. Nederman vil på denne bakgrunn heller beskrive Marsilius doktrine om enhetlig jurisdiksjon som følgende:

”(…) en teori om vertikalt integrert jurisdiksjonell pluralisme: organisasjonen av vesensforskjellige enheter med politisk makt må stå i en direkte relasjon til en enkelt overordnet myndighet (...).”⁹²

Dermed kan Marsilius i følge Nederman vanskelig tas til inntekt for antiføydalisme.⁹³

Hva innebærer så tenkningen til Marsilius om enhetlig jurisdiksjon i forhold til den kirkelige jurisdiksjonen? Årsaken til at *Defensor pacis* ble erklært for å være et kjettersk verk var nettopp angrepet på pavemakten:

”(…) verken biskopen av Roma som er kalt paven eller noen annen prest eller biskop eller åndelig minister, sammen eller separat, har eller burde ha som sådan noen form for tvangsjurisdiksjon, enten over eiendom eller over personer, over noen prest eller biskop eller diakon eller kollegium av dem; og fremdeles på samme måte har han eller noen av dem, sammen eller separat, [ikke] noen slik jurisdiksjon

⁹⁰ *Defensor pacis*: I, 17.1. “*Ad quam siquidem ingredients, dicamus, quod in civitate unica seu regno unico esse oportet unicum tantummodo principatum, aut si plures numero vel specie (sicut in magnis civitatibus expedire videtur, et maxime in regno sumpto secundum primam significationem), oportet inter ipsos unicum numero esse supremum omnium, ad quem et per quem reliqui reducantur et regulentur, et contingentes in ipsis errores per ipsum etiam corrigantur.*”

⁹¹ Gewirth 1951: 122-123; Jvf. Skinner 1978: vol. II, 351.

⁹² Nederman 1995: 126. “(…) a theory of vertically integrated jurisdictional pluralism: the organization of disparate units of political power must stand in some direct relation to a single supreme authority (...).”

⁹³ Nederman 1995: 125.

over noen sekulær verdslig fyrste eller fyrstestyre, kollektive kropp eller individ, av hvilke som helst tilstand; unntatt i tilfellet der slik jurisdiksjon har blitt gitt til en prest eller biskop eller collegium av dem av *legislator humanus* i provinsen.”⁹⁴

Med dette tok Marsilius et markert oppgjør med at kirkelig myndighet og jurisdiksjon eksisterte side om side med verdslig myndighet og jurisdiksjon, uten at det var avklart hvem som utgjorde den øverste autoriteten. Marsilius var imidlertid ikke uforbeholdent i mot en kirkelig jurisdiksjon, men den burde i så fall utgå fra og være underordnet verdslig makt.

På denne bakgrunn hevder Quentin Skinner at tenkningen til Marsilius representerte en viktig forutsetning for den moderne staten, der den øverste myndigheten innenfor hver enkelt rike skulle være anerkjent og ikke ha noen rivaler innenfor dets egne territorier som lovgivende makt og objekt for troskap.⁹⁵ Selv om Skinner overdriver moderniteten i tenkningen til Marsilius, er det liten grunn til å betvile det sentrale poenget, nemlig at det skulle være én overordnet myndighet og et enhetlig styre, noe som innebar et angrep på den kirkelige jurisdiksjonen, men ikke nødvendigvis på de grunnleggende føydale prinsippene.⁹⁶ På denne bakgrunn kan også tenkningen til Marsilius sies å representere ett trinn i utviklingen av det moderne statskonseptet.⁹⁷ Selv om Christensen overdrev moderniteten i tenkningen til Marsilius vedrørende staten, synes det å være riktig at Marsilius representerte noe nytt på dette feltet. Det er imidlertid lite som tyder på at dette kom til uttrykk i landefreden, fordi kirkens jurisdiksjon ble videreført som før. Oppsummert kan dermed landefreden verken tolkes som et uttrykk for en antiføydal tendens eller som et uttrykk for staten som en enhet med universell makt.

Lov og fred

Karakteriseringen av dokumentet av 1360 som en landefred etter tysk mønster ser ut til å ha mye for seg. Bakgrunnen for de tyske landefredene (*Landfrieden*) var konflikter mellom

⁹⁴ *Defensor pacis*: II, 1.4. "(...) *demonstrantes aperte Romanum episcopum vocatum papam, aut alium quemlibet presbyterum seu episcopum vel spiritualem ministrum, communiter aut divisim, inquantumhuiusmodi, aut ipsorum collegium nullam iurisdictionem realem aut personalem cuiusquam coactivam habere vel habere debere supra presbyterum seu episcopum aut diaconum quemquam vel ipsorum collegium; eoque minus ipsum aut ipsorum aliquem communiter vel divisim talem iurisdictionem habere in quemquam principem seu principatum aliquem, communitatem, collegium aut personam singularem aliquam secularem, cuiuscumque condicionis existat, nisi ea demum iurisdictione per humanum legislatorem in provincia presbytero seu episcopo aliqui aut ipsorum collegio concessa foret.*" Jvf. Gewirth 1951: 291-302; Nederman 1995: 123-131; Canning 2006: 218-225.

⁹⁵ Skinner 1978: vol. II, 351.

⁹⁶ Jvf. Nederman 1995: 124-126.

⁹⁷ Black 1992: 71.

keiserdømmet og fyrstene i ulike landene, altså hertuger og grever, noe som var et likhetstrekk med den danske landefreden. De tyske *Landfrieden* ble proklamert av kronen, men var kontraktmessige, svergede sammenslutninger av de partiene som garanterte for å håndheve freden. På innholdssiden omfattet de både keiserens status, og de ulike stendenes rettigheter og plikter.⁹⁸ Når det gjelder den danske landefredens karakter og innhold, var det dermed også likhetstrekk med de tyske *Landfrieden*. Imidlertid må det påpekes i tråd med Kristian Erslev, at den delen av dokumentet som inneholdt de kongelige forpliktelsene hadde en håndfestningslignende karakter, noe som også blir underbygd av at denne delen finnes som et eget dokument.⁹⁹ Med sine totalt 22 artikler er landefreden likevel mindre omfattende og mer generell enn håndfestningene fra 1320-tallet, som inneholdt en rekke detaljregulerende artikler. Noen grunnleggende nye politiske prinsipper inneholdt heller ikke dokumentet. På mange måter representerer landefreden således en gjenoppretting av den tidligere rettstillstanden i tråd med Erik Arups syn.¹⁰⁰

I landefreden ble rettsikkerhetsprinsippet om at ingen skulle fengsles uten lov og dom ytterligere styrket med en bestemmelse, som slo fast at ingen skulle undertrykke eller bruke tvang mot noen som var svakere, slik at de ikke våget å forfølge sin rett på ting eller for domstoler. Dersom noen begikk slike handlinger skulle de tape saken det var strid om og dessuten betale bøter til kongen.¹⁰¹ Fremhevingen av en lovbasert rettsåndheving går også igjen i en rekke av dokumentets artikler, og ikke i noe annet forfatningsdokument fra nordisk middelalder er dette like tydelig formulert. Menn skulle kunne stevnes til å møte på Danehoffet for å svare på anklager etter loven. De som brøt dokumentets bestemmelser eller gikk mot kongen (begikk majestetsforbrytelse) skulle ”dømmes og tilbørlig straffes i overensstemmelse med landets love”.¹⁰² Landefreden inneholder videre en injurieparagraf. Den som kom med ”onde eller hånende ord” skulle ”bøde i overensstemmelse med landets love”.¹⁰³ Dersom kongen eller hans tjenestemenn straffet noen i ”overensstemmelse med landets love”, skulle dette ikke innebære ”fjendskab eller had”, og hvis noen led urett fra kongens eller hans tjenestemenns side, og brakte saken inn for retten, skulle han ikke lide

⁹⁸ Berman 1983: 487-503; Arnold 1991: 44; Harding 2002: 91; Jvf. Watts 2009: 101.

⁹⁹ Erslev 1902: 314-315.

¹⁰⁰ Arup 1932: 114.

¹⁰¹ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30, artikkel II 6.

¹⁰² DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30, artikkel II 2. ”(...) *ad hoc nos omnes cooperari efficaciter debemus, ut huiusmodi transgressor statutorum secundum exigenciam legis terre iudicetur et debite punietur* (...)”

¹⁰³ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30, artikkel II 7. ”*Item quicumque aliquem uerbis malis et contumeliosis, (...), primo perdat et cum hoc secundum leges terre emendabit.*”

noen hevn fra kongen eller hans menn.¹⁰⁴ I landefreden ble det dermed, som Christensen påpekte, lagt opp til et rettsamfunn med en nærmest gjennomgående henvisning til landets lover som norm for innbyggernes forpliktelser til kongen.¹⁰⁵ Betoningen av rettsamfunnet i dokumentet skiller seg ikke prinsipielt fra de tidligere håndfestningene, men representerer en videreutvikling i den forstand at det lovbaserte prinsippet var mer gjennomgående og tydeligere formulert enn i de tidligere håndfestningene. Hva var årsaken til dette?

En forklaring på dette må søkes i de politiske begivenhetene i forkant av landefredens tilblivelse. Stridighetene i 1350-årene hadde synliggjort behovet for en fredelig konfliktløsning, noe alle parter var tjent med. En lovbasert samfunnsregulering ble dermed det overordnede virkemiddelet for å skape og opprettholde fred i landefreden, og nettopp dette var målet med avtalen slik det fremkommer i dokumentets innledning:

”Vi Valdemar (...) og Kristoffer, vor elskede søn (...), har for på heldbringende måde at råde bod på og bortrydde den overmåde store nåde og de utallige trængsler, som indtil nu (...) på grund af den opstående splittelse har ramt vårt rige Danmark (...).”¹⁰⁶

Svaret på denne utfordringen til å skape fred og samhold i riket var å slå fast tydeligere enn noen gang tidligere at en lovbasert samfunnsregulering skulle ligge til grunn. Koblingen mellom fred og lov, eller fred og rettsamfunn om man vil, var dermed det sentrale aspektet ved landefreden. Dette var imidlertid ikke noen ny kobling. Allerede i fortalen til *Jyske lov* (1241) finnes tilsvarende:

”Var der ikke Lov i Landet, da havde den mest, som kunde tilegne sig mest. Derfor skal loven gøres efter alles Tarv, at retsindige og fredsommelige og sagesløse kan nyde deres Fred, og uretfærdige og onde kan ræddes for det, der er skrevet i Loven, og derfor ikke tør fuldbyrde den Ondskab, som de har i Sinde.”¹⁰⁷

¹⁰⁴ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30, artikkel II 8-9. ”*Item si dominus noster rex prefatus, aduocati et officiales sui super aliquo forefacto iuste secundum leges terre uindicauerint, sibi uel suis a nemine per modum inimicie uel odii aqualiter imputetur.*”

¹⁰⁵ Christensen 1945: 198-199.

¹⁰⁶ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30. ”*Nos Waldemarus, dei gracia Danorum Sclauorumque rex, et Christoforus filius noster dilectus, dux Lalandie, propter ingentem penuriam et innumera exorti discriminis incomoda, regno nostro Dacie hucusque prohdolor illata, subueniendi salubrius et delenda (...).*”

¹⁰⁷ *Danmarks gamle love*, vol. II; *Danmarks gamle landskabslove*, vol. III. *Jyske lov*: fortale. ”*Waræ æy logh a landæ, tha hafthæ hin mest, thær mest mattæ gripæ. For thy skal logh æftær allæ mæn gøres; at rætæ mæn oc spakæ oc skiæls mæn skulæ nytæ therræ rætoc therræ spækt, oc urætæ mæn oc folæ skulæ rættæs æftær thæt thær i loghæn ær skriuæt, oc for thy worthær æi fulkummaæn thæn unskap thær the hafthæ i hugh at gøræ.*”

Begrunnelsen for en lovbasert rettsåndheving her var å hindre den sterkeste rett og å sikre den enkeltes fred. Fokuset lå således på å regulere forholdet mellom innbyggerne, noe også landefredens bestemmelser la opp til. Landefreden inneholdt i tillegg bestemmelser for å sikre innbyggernes rettsikkerhet vis a vis myndighetene representert ved kongen, hans embetsmenn og hans vasaller. Dessuten var tydeliggjøringen av det lovbaserte rettssamfunnet det sentrale virkemiddelet for å skape og opprettholde fred i riket. Således skjedde det en gradvis utbygging av argumentasjonen for og innholdet i det lovbaserte rettssamfunnet, som kulminerte med landefredens kobling mellom lov og fred i riket. Kan denne koblingen, som var en løsning på den praktiske utfordringen knyttet til splid og opprør, også ha vært influert av tidens politiske tenkning?

Koblingen mellom lov og fred var imidlertid ikke ny. I England kom dette til uttrykk allerede rundt år 1000.¹⁰⁸ I det tysk-romerske riket kan koblingen i det minste spores tilbake til 1100-tallet, da Fredrik Barbarossa etter sin kroning i 1152 sendte budbringere til paven med beskjed om at han i den forbindelse hadde garantert å gi ”lov og fred” til hele folket.¹⁰⁹ Under reformpavedømmet og fredsbevegelsen på 1000-tallet synes det å ha vært en oppfatning av at fred skulle skapes gjennom lov.¹¹⁰ Senere ble dette videreført innenfor kanonisk rett. I innledningen til *Liber extra* (1234), en autorisert samling utstedt av pave Gregor IX, ble det slått fast at lover var nødvendige for å opprettholde harmoni.¹¹¹ John av Salisbury understreket også ”lovens fredelige vilje”.¹¹² Allerede Augustin opererte imidlertid med en overordnet kobling mellom fred og rettferdighet i den forstand at fred var målet og et rettferdig styre middelet for å oppnå det.¹¹³ Augustin knyttet også eksplisitt lov til fred: ”Den [den himmelske by] bryr seg ikke om forskjeller i de levemåter, lover og ordninger som har til hensikt å skape og bevare jordisk fred.”¹¹⁴ Senere fremhevet Isidor av Sevilla betydningen av lover for å kontrollere menneskelig dristighet gjennom frykt for straff, slik at uskyldige folk kan være trygge.¹¹⁵ Mens Augustin tok utgangspunkt i et samfunnsperspektiv, lå fokuset til Isidor på å trygge den enkeltes sikkerhet.

¹⁰⁸ Nelson [1988] 2003: 240; Harding 2002: 27-30.

¹⁰⁹ Harding 2002: 91.

¹¹⁰ Berman 1983: 90 og 493.

¹¹¹ *Prefaces to Canon Law books in Latin Christianity: Liber extra, Prooemium.* Jvf. Gallagher 1978: 87.

¹¹² *Politicratus: IV, 2.* ”(...) mansuetae legis arbitrio.”

¹¹³ *De civitate Dei: 19.12- 17;* Jvf. Deane 1963: 132-133; R. W. Dyson 2003: 37-38.

¹¹⁴ *De civitate Dei: 19.17.* ”Haec ergo caelestis civitas dum peregrinatur in terra, ex omnibus gentibus cives evocat atque in omnibus linguis peregrinam colligit societatem, non curans quidquid in moribus legibus institutisque diversum est, quibus pax terrena vel conquiritur vel tenetur (...).”

¹¹⁵ *Etymologiae: V, xx.*

Disse perspektivene ble forent av Thomas Aquinas som tok utgangspunkt i at en type disiplin var nødvendig for å fremme dyd i et menneske: ”Slik disiplin som tvinger under frykt for straff er lovens disiplin. Således er det nødvendig for saken til fred og dyd å etablere lover.”¹¹⁶ Betoningen av lovens preventive og oppdragende funksjon var ikke noe nytt, men allerede kjent gjennom Isidor, og kom også tydelig til uttrykk i fortalen i Jyske lov. Videre fremhevet Thomas:

”Men lov, som sagt ovenfor, er innrettet til det felles beste. (...) en lovgiver beslutter visse ting vedrørende god disiplin, som borgerne er instruert av, slik at de kan danne det felles beste gjennom rettferdighet og fred.”¹¹⁷

Således var Aquinas tydeligere på at positiv lov var et virkemiddel som skulle sikre fred enn noen tidligere hadde vært. Et rettferdig styre var ikke lenger et middel som hos Augustin, men snarere var rettferdighet for Aquinas et mål på lik linje med fred, der forutsetningen var lover innrettet for det felles beste.

Enda mer eksplisitt trådte denne sammenhengen frem hos Marsilius av Padova. Med bakgrunn fra de urolige tidene i hjembyen Padova og Italia forøvrig på slutten av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet, ble det overordnede målet for Marsilius å formulere en modell for styre som sikret fred og stabilitet. Avhandlingen diskuterte dermed hvordan strid oppstod og kunne fjernes, og hvordan fred kunne bevares.¹¹⁸ Løsningen på det sistnevnte var i følge Marsilius et gjennomgående lovbasert samfunn med lovgiveren, *legislator humanus*, som øverste myndighet og fyrsten plassert under loven.¹¹⁹ Dermed var koblingen mellom lov og fred, der førstnevnte var middelet og sistnevnte målet, enda tydeligere hos Marsilius enn hos Aquinas.

Hva så med landefreden og den politiske tenkningen på dette punktet? Det er umulig å avgjøre hvor vidt det var en innflytelse, ettersom koblingen mellom lov og fred gikk langt tilbake. Nå synes imidlertid landefredens kobling å være kommet lenger enn en de relativt vage koblingene man finner opp til 1100-tallet, og har på det overordnede nivået likhetstrekk med *Defensor pacis* i den forstand at man har et problem, nemlig splittelse og strid, som søkes

¹¹⁶ *Summa theologiae*: IaIIae 95, artikkel 1. ”*Huiusmodi autem disciplina cogens metu poenae, est disciplina legum. Unde necessarium fuit ad pacem hominum et virtutem, ut leges ponerentur.*”

¹¹⁷ *Summa theologiae*: IaIIae 96, artikkel 3. ”*Lex autem, ut dictum est, ordinatur ad bonum commune. (...) aliqua ordinantur a legislatore pertinentia ad bonam disciplinam, per quam cives informantur ut commune bonum iustitiae et pacis conservent.*” Jvf. Chroust 1974: 29-33; Finnis 1998: 219-254.

¹¹⁸ *Defensor pacis*: I.1.2, I.19.4 og III.3; Rubinstein 1965: 44-49.

¹¹⁹ *Defensor pacis*: I.11.5.

løst gjennom en lovbasert samfunnsregulering for å sikre fred. Når det derimot gjelder innholdet i den lovbaserte samfunnsreguleringen, fremstår landefreden langt mindre forpliktende enn Marsilius, spesielt når det gjelder hans fremheving av et styre i henhold til lov som fyrsten uforbeholdent skulle underlegges. I sum fremstår dermed innholdet i landefreden på dette punktet kanskje mest på linje med Aquinas, men igjen må det understrekes at det her er umulig å si noe sikkert om en påvirkning.

Ideer og realpolitikk

Landefreden var ikke et spesielt nyskapende dokument på innholdssiden, og introduserte ikke nye politiske prinsipper. En kritisk gjennomgang av Aksel E. Christensens idépolitiske analyse viser at det var lite av innholdet i landefreden som sammenfalt med tenkningen til William Ockham og Marsilius av Padova. På de punktene der det er et sammenfall, bringer heller ikke de to kjetteranklagede tenkerne inn noe prinsipielt nytt sammenlignet med tidligere tenkning. Snarere representerte landefreden en stadfestelse av den generelle rettstilstanden gjennom bestemmelser om årlige Danehoff og lovbasert rettshåndheving med fokus på individuell rettsikkerhet. Dette var sentrale elementer som ble videreført fra de foregående håndfestningene, men riktignok med en tydeligere betoning av den lovbaserte rettshåndhevingen enn tidligere. Når det gjelder kongens forhold til lov, lå det implisitt i at innbyggerne fritt skulle kunne nyte lovene at kongen i regjeringsutøvelsen var forpliktet til å styre i henhold til dem. Den uforbeholdne plasseringen av kongen under loven i de foregående håndfestningene ble likevel endret til en mindre forpliktende formulering sett fra kongens ståsted, noe som kunne åpne opp for en kongelig dispensasjonsadgang i gitte situasjoner. Bestemmelsene om Danehoffets kompetanse og lensforvaltningen ble ikke stadfestet på ny i landefreden, men dette betyr ikke nødvendigvis at de ble avskaffet. Likevel gir det et signal om at kongemakten også på dette punktet ble styrket sammenlignet med de foregående håndfestningene. I tillegg til at landefreden inneholder færre kongelige forpliktelser enn i de mer omfattende håndfestningene fra 1320-tallet, illustrerer dette at kongens maktstilling var sterkere i 1360 enn på 1320-tallet. Valdemar Atterdag synes relativt tidlig i sin regjeringstid å ha fått full oppslutning blant det verdslige aristokratiet på Sjælland og innenfor kirken, mens han møtte betydelig motstand fra det verdslige aristokratiet på Jylland og til dels på Fyn. Landefreden må forstås i lys av en politisk situasjon der motstanden fra jydene var blitt nedkjempet, slik at kongen var en premissleverandør på en helt annen måte enn i forbindelse med håndfestningene på 1320-tallet.

Konfliktdimensjonen forut for utstedelsen av landefreden var dermed ikke en ren konflikt mellom kongemakt og aristokrati, men langt på vei en konflikt mellom kongen og det verdslige aristokratiet i én landsdel. Et betydelig ledd i denne konflikten var også den gamle striden mellom Kristoffer- og Abelslinjen, der sistnevnte var representert med hertug Valdemar av Sønderjylland, tidligere kong Valdemar III, som var alliert med de jyske stormennene og de holsteinske grevene som også lå i konflikt med kong Valdemar. Ettersom hertug Valdemar forpliktet seg på landefredens bestemmelser, representerte også utstedelsen av dokumentet den endelige avslutningen på striden mellom de to slektslinjene i den danske kongefamilien.

7. Kong Albrekts svenske håndfestning av 1371

I august 1371 utstedte kong Albrekt det som har blitt karakterisert som Sverige første *konungaförsäkran* eller håndfestning. Bakgrunnen for håndfestningen var en dynastisk strid mellom folkungene og mecklenburgerne om den svenske tronen, og en misnøye med styret til kong Albrekt, spesielt med hensyn til slotts- og lenspolitikken. Håndfestningen er utstedt på svensk og kan deles inn i sju artikler. Den første artikkelen pekte generelt på de skadelige forholdene under Albrekts styre, og han forpliktet seg til å bedre disse. Det sentrale aspektet i håndfestningen dreide seg om forvaltningen av slotts- og lenspolitikken som ble tillagt rikets råd, men med kongen som rådgivende instans (artikkel 2, 4 og 6). Tilsvarende gjaldt alle andre forhold som vedrørte kongens eller rikets makt (artikkel 5). Håndfestningen utpekte også medlemmene av rikets råd; erkebiskopen og alle lydbiskopene, samt tolv navngitte verdslige medlemmer. Dersom noen av medlemmene døde, fikk riksrådet full myndighet til å supplere seg selv (artikkel 3). Den siste bestemmelsen i håndfestningen slo fast at menn som hadde gods i flere av de nordiske rikene skulle fritt kunne inneha det.¹

I forskningen har det vært enighet om at håndfestningen innebar at kong Albrekt ble tvunget til å gjøre et fullstendig knefall for de ledende stormennene for å kunne beholde tronen. Derimot har det vært fremmet ulike oppfatninger når det gjelder bakgrunnen for at håndfestningen ble utstedt. En eldre forskningstradisjon opererte med en nasjonal forklaring. Hans Hildebrand betraktet således håndfestningen som et resultat av en allmuereisning rettet mot det tyske fremmedveldet, og Sven Tunberg mente det dreide seg om en nasjonal bevegelse, som inkluderte både allmue og aristokrati.² Etter hvert ble det i større grad fokusert på en aristokratisk forklaring. Ingvar Andersson hevdet at en svensk-norsk ”godseieradel” med nære innbyrdes forbindelser spilte en ledende rolle uavhengig av kong Håkon, og utnyttet handlingsrommet mellom Albrekt og Håkon. På den ene side hadde de sterke interesser i Sverige, men samtidig ville de opprettholde forbindelsen med folkungene.³ Erik Lönnroth og Jerker Rosén fulgte opp med tilsvarende, men tolket bakgrunnen for

¹ DS: X, nr. 75; Tunberg 1926: 285-287.

² H. Hildebrand 1905: 290-292; Tunberg 1926: 282-283.

³ Andersson 1929: 31-53.

håndfestningen inn i en mer rendyrket konfliktdimensjon mellom kongemakt og aristokrati.⁴ Dette synet har i hovedtrekk fått bred tilslutning.⁵

De fleste svenske historikere som har behandlet begivenhetene i 1371 har betraktet det som en intern reisning uten å vektlegge kong Håkons rolle i noen særlig grad.⁶ Sten Engström er den svenske historikeren som har behandlet de politiske begivenhetene i 1371 grundigst. Også han opererte med en aristokratisk forklaring, men han tilla kong Håkon en betydelig større rolle enn andre svenske historikere har gjort, og vektla at formålet var å gjeninnsette kong Magnus, som satt fengslet hos kong Albrekt. Når dette ikke lyktes, skyldes det i første rekke at det Engström kalte ”det birgittinske partiet” med Bo Jonsson i en ledende rolle ikke ville gå så langt, men hadde interesse av å ta kontroll over kongemakten på grunn av høy beskatning og slott- og lensforvaltningen. Dette kunne folkungetilhengerne i følge Engström og senere historikere akseptere som et kompromiss, og dermed spilte de svenske stormennene kong Håkon og kong Albrekt ut mot hverandre.⁷ De norske historikerne Steinar Imsen og Erik Opsahl med flere tillegger kong Håkon en enda viktigere rolle som initiativtaker til det de karakteriserer som et felttog inn i Sverige, men understreker også de innenlandske forutsetningene i Sverige knyttet til misnøye med kong Albrekts styre. Opsahl mener også at de folkungetilhengerne som deltok i fredsslutningen ikke opptrådte på egen hånd og satte kong Håkon på sidelinjen, men at bakgrunnen for fredsslutningen (og dermed også for håndfestningen) må søkes i den delen av det svenske aristokratiet som i utgangspunktet var lojal mot kong Albrekt. Det var likevel blant disse mennene en misnøye med Albrekts styre, og i følge Opsahl utkrystalliserte det seg en politikk som gikk ut på å oppnå innrømmelser fra kong Albrekt ved å spille på trusselen fra fokungene.⁸ I det følgende vil innholdet i håndfestningen analyseres med både et realpolitisk og et idépolitisk utgangspunkt. Spesielt vil det fokuseres på slotts- og lenspolitikken og utviklingen av riksrådet.

Slotts- og lenspolitikken

I håndfestningen ble det slått fast klare bestemmelser om slotts- og lenspolitikken:

⁴ Lönnroth [1934] 1969: 10-11; Rosén [1962] 1978: 190-191.

⁵ Christensen 1980: 90-91; Blom 1992: II, 822; Harrison 2010: 62.

⁶ H. Hildebrand 1905: 290-292; Tunberg 1926: 281-284; Andersson 1929: 31-53; Rosén [1962] 1978: 189-191; Harrison 2010: 60-64.

⁷ Engström 1935: 158-180; Christensen 1980: 90-91; L-O. Larsson 1997: 34; Harrison 2010: 62.

⁸ Imsen 1977: 263-269; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 322-324; Opsahl (upubl. Manus): 4-9, 20 og 24-26.

”[2] (...) og legger med full tro til rikets råd med hus og land, som vi nå innehar, og slik også med dem, som vi av vår kjære herre og far kan innløse eller på andre måter kan besitte. (...).

[4] Og på de før nevnte hus skal rikets råd innsette fogder, innenlandske menn, med vårt råd, slik det for oss og dem synes å være nyttig.

[6] Fremdeles lover vi på vår sanne og gode tro, at de av rikets innfødte menn, (...), som før nevnte rikets råd til disse husene innsetter til fogder og til embetsmenn, dem skulle vi med rett troskap og kjærlighet (...) styrke og verken med utenlandske eller innenlandske på noen måte hindre eller skade.⁹

Dermed ble myndigheten i slotts- og lenspolitikken i henhold til disse bestemmelsene overført fra kongen til riksrådet, mens kongen på sin side var redusert til en rådgivende instans og måtte også erklære troskap til de menn riksrådet tildelte forleneringer. Det ble også presisert at forleneringer skulle være forbeholdt innenlandske menn, noe som var i tråd med landsloven.

Bakgrunnen for dette må åpenbart ha vært en misnøye med slotts- og lensforvaltningen under kong Albrekt. I hans tid ble pantelen en dominerende forvaltningsform, og kongens far, hertug Albrekt av Mecklenburg, fikk en sentral posisjon som innehaver av en rekke svenske pantelen, hvor av noen ble videre forpantet til andre mecklenburgere. Dessuten innehadde noen holsteinere og en svensk stormann også pantelen.¹⁰ Ordningen med omfattende bruk av pantelen svekket den svenske sentralmakten,¹¹ og at så mange av dem havnet på tyske hender synes også å ha skapt en misnøye. Vadstenadiariet beskriver dette slik for året 1365: ”Då slog rovfåglarna ned på bergens toppar: ty tyskarna plågade landet i många år”.¹² Mer konkret kom misnøyen til uttrykk i et brev fra innbyggere i Uppland til innbyggerne i Östergötland og Västergötland med oppfordring til å slutte seg til reisningen mot mecklenburgerne:

”Våld och orätt, tråldom och omildhet, som I och vi och all Sveriges allmoge hava lidit av tyskarna, sedan hertigen av Mecklenburg och hans son Albrekt, som skulle vara vår konung, fingo makt över oss (...). Vi vedersäga förenämnde herr Albrekt och hans fader och alla tyskar över allt Sveriges rike, vilka ha oss illa hanterat både till liv och lemmar och på allt sätt minskat vårt gods, frid och frälse. (...) Vi

⁹ DS: X, nr. 75; Tunberg 1926: 285-287. “(...) tha forlatom wi oss oc läggjom wi oss med ganzske tro til rikesins radh med husom ok landom, som wi nu inne hafwum, oc swa med them som wi af warom kiära herra oc fadhrom aterlösom, älla androm lundom bekräkta kunnom (...). Oc oppa the fornempdo hwss skulu the rikes radh foghata, inlänzska män, sättia med waro radhe, som oss oc them synis nytsama vara. (...) Lofuum oc framlepis widh wara sannind oc godha tro, at the inrikis infödda män hwilke the hältz äru pär fornempnda rikesins radh til thenna husanna sättia til foghata, oc til ämbitzmän, þem skulum wi med rättom troskap oc kierlek, oc utan alt arghit i allom therra rät styrkia, oc hwarghin med wtlänzkom älla inlänzkom i nakre mato hindra, qwälja älla skadha.”

¹⁰ Engström 1935: 93-102; Fritz 1972-73: I, 120-129; Jvf. Lönnroth 1940: 156-170.

¹¹ Lönnroth 1940: 156 og 170-171.

¹² Vadstenadiariet: nr. 22, 1365, 2. ”Tunc aves rapaces preoccupaverunt cacumina moncium. Nam Theutunici tyrannizaverunt in terra multis annis.”

vilja hålla oss (...) under den ärlige och gode herren konung Magnus, fast han är fången, vilken vi vilja hjälpa av den vända med all vår makt, och ha hopp till Gud under honom, att vi skola bliva med honom under rätt och lag.”¹³

Av dette brevet går det frem at utstederne mente at mecklenburgerne styrte riket uten å ta hensyn til dets lov og rett, og viser indirekte til både rettspleien og beskatningen. Muligens henseilte brevet også på slotts- og lensforvaltningen som åpenbart var i strid med landsloven, fordi en rekke tyskere fikk forleneringer. Nettopp en hard ekstrabeskatning preget kong Albrekts regjeringstid, og har også blitt vist til som en hovedårsak for reisingens utbrudd.¹⁴ Trolig henseiltes det også på en hard beskatning i håndfestningens første bestemmelse:

”[1] Og for den skyld har det vært en stor mistro mellom oss og rikets gode menn og hele allmuen i riket, til vår og rikets store skade og forderv, en skade og forderv vi med Guds nåde og rikets gode menn vil forandre, rette og bedre med kjærlighet, troskap, nåde og med mildhet og med alle de gode saker, som en god og rett herre bør gjøre mot sitt rikes elskelige innbyggere (...).”¹⁵

Kong Albrekt måtte her forplikte seg til å rette på skadelige forhold blant annet med mildhet, noe som kan henseile på beskatningen. Uansett var det slotts- og lenspolitikken som stod i fokus i håndfestningen, og ikke beskatningen, men dette ble trolig vurdert i sammenheng. Dersom man fikk kontroll over slotts- og lenspolitikken, ville man også kunne ta kontroll over beskatningen. Å frata kong Albrekt kontrollen med slotts- og lensforvaltningen må også oppfattes som et uttrykk for en aristokratisk interessepolitikk, fordi det da ville innebære en mulighet for å begrense bruken av pantelen, noe som ville bety at flere av forleneringene kunne fordeles blant de innenlandske stormennene.

¹³ *En swensk cröneka*: 125-126; Andersson 1929: 44-45 (oversettelse til moderne svensk). ”Wold och orätt, trældom och omilde som i och wij och aller Suerikes almoge tolt haffuom aff Tyskom mannom sedhan hertog Mekelborgh och hans son herre Albrecht som vår konunger skulle wara och woldh öffuer oss fingo (...) och wedherseyom förnemda herra Albrecht och hans fadher och allom Tydzskom öffuer alt riket i Swerike, hwilke oss haffua illa hannat både til lijff och til lima, wort godz, fridh, och frelsze allaledes minzskat haffua, Och wiliom wij oss hålda vnder (...) godha herran konung Magnus, ey tess sidher at han fongen är, huilken wij vthaff then vända hielpa wiliom med allo wåro macht, och hopp til gudh haffua vnder honom, at [wij] med honom vnder rett och lagh bliffua skolom (...).” Orginaldiplomet er gått tapt, og innholdet kjennes kun fra en avskrift som er innført i *En swensk cröneka* (1540-tallet) av Olavus Petri.

¹⁴ Engström 1935: 167-169; Lönnroth 1940: 156-160, 168-170 og 174-176; jvf. Lindkvist 1982: 433.

¹⁵ DS: X, nr. 75; Tunberg 1926: 285-287. ”Oc fore then sculd hafuer en stor mistronadher warit mellom war oc rikesins godhra manna, oc ganzska almoghans i rikeno, oss oc rikeno til storan skadha oc fordärfwe, hwilkin skadha oc fordärfwe wi med Gudz nathum, oc rikesins godhra manna radhe förwända, rätta oc bättra wiljom med kärlek, troskap, nadhum oc med mildlek, oc med allom them godhum sakum, som enom godhum oc rättom herra göra bör syns rikis älskelikum inboandes mannom (...).”

I brevet fra innbyggerne i Uppland kom også reisningens mål til uttrykk, nemlig å avsette kong Albrekt og gjeninnsette kong Magnus i kongsembetet. Dette var umulig uten en allianse med og aktiv deltakelse fra kong Håkon. Bakgrunnen for begivenhetene i 1371 må trekkes tilbake til avsettelsen av kong Magnus i 1364, og den påfølgende militære konflikten. I slaget ved Gata i 1365 led folkungene nederlag, og Magnus ble tatt til fange. Mens han satt i fangenskap fortsatte Håkon kampen mot mecklenburgerne, men deres allianse med Hansaforbundet kompliserte forholdene. Samtidig lå Valdemar Atterdag i strid med hanseatene, noe som resulterte i en dansk-norsk allianse. Motstanden var imidlertid så sterk at Valdemar stod i fare for å miste sitt danske rike etter å ha lidd et knusende militært nederlag i 1368. Fra norsk side ble det deretter enighet om en våpenstillstand med Hansaforbundet samme år, og en fredsavtale ble inngått to år senere separat mellom Hansaforbundet og de to respektive rikene. Etter at konflikten med hanseatene var ryddet av veien, kunne Håkon rette fokus mot mecklenburgerne i Sverige igjen. I 1371 kunne han dermed lede et felttog inn i Sverige med en hær bestående av både nordmenn og svensker. Feltoget hadde stor suksess, og førte til gjenerobring av sentrale slott i Västergötland, med Axevall som det strategisk viktigste, før ferden gikk videre mot Stockholm som ble beleiret.¹⁶ På denne bakgrunn må konflikten i 1371 primært forstås som en dynastisk strid mellom mecklenburgerne og folkungene, som bestod av både innenlandske svenske forhold knyttet til misnøye med Albrekt og nordiske komponenter, spesielt knyttet til at mecklenburgernes hovedmotstander var konge av Norge.

Beleiringen resulterte i en våpenstillstandsavtale datert 15. april samme år. Av den fremgår det at de to sidene ble enige om fred frem til 25. mai, fri samferdsel for begge grupper og at kong Magnus i fangenskapet skulle behandles hederlig og ikke føres bort fra Stockholm.¹⁷ Kong Håkon oppholdt seg i Lödese i mai, men hadde i begynnelsen av juli sluttet seg til de styrkene som beleiret Stockholm.¹⁸ Hva som skjedde videre frem til utstedelsen av håndfestningen er usikkert, men trolig har stillstandsavtalen blitt forlenget. Det fremstår tydelig at det var en forbindelse mellom gjenerobringen av Axevall og felttoget mot Stockholm, noe som blant annet går frem av hvem som var utstedere av stillstandsavtalen i april 1371. Blant utstederne her var et nettverk med utgangspunkt i Havtore-ætten, som nedstammet fra Håkon V. Magnusson av Norge gjennom en uektefødt datter. Disse var Ulv

¹⁶ *Scriptores rerum Svecicarum medii aevi*: I, 1, 29, 58 og 73; Engström 1935: 158-161; Imsen 1977: 265-268; Opsahl (upubl. manus): 4-6.

¹⁷ DS: X, 45; Andersson 1929: 35-44; Engström 1935: 172-174.

¹⁸ Engström 1935: 162.

Jonsson, Ulv Holmgeirsson, Jon Marteinsson og Alv Haraldsson. I kraft av å være kong Håkons slektninger eller inngiftede slektninger hadde disse en sterk posisjon, og var blant hans mest betrodde menn. Det er urimelig å anta at disse opptrådte løsrevet fra Håkon under felttoget mot Stockholm, og snarere må begivenhetene forstås på bakgrunn av at kong Håkons felttog dannet utgangspunktet.¹⁹ Som følge av misnøyen med mecklenburgerne fikk det etter hvert bred tilslutning, og kunne derfor begi seg helt til Stockholm. Da beleiringen av Stockholm ikke førte fram, ble stillstandsavtalen inngått. Denne var begynnelsen på en prosess som kulminerte i en aristokratisk samling på kryss av de tidligere skillelinjene. Resultatet var at kong Albrekt ble avtvunget håndfestningen, mens Håkon aksepterte en fredsslutning som innebar at han frasa seg retten til den svenske tronen, men oppnådde å få frigitt kong Magnus fra fangeskapet.²⁰ Likevel må det understrekes at kong Håkons felttog og de erobringer av betydningsfulle slott- og len det gjennomførte, la en betydelig del av grunnlaget for de vidtgående bestemmelsene om å overføre myndigheten i slott- og lenspolitikken til riksrådet i håndfestningen av 1371.

Det svenske riksrådet

I henhold til kong Albrekts håndfestning ble riksrådet tillagt en sentral posisjon i riksstyringen:

[2] (...) og legger med full tro til rikets råd med hus og land, som vi nå innehar, og slik også med dem, som vi av vår kjære herre og far kan innløse eller på andre måter kan besitte.

[3] (...) Dersom noen av disse før nevnte rikets rådgivere dør, da skal deretter de gjenlevende ha full makt til å ta så mange andre av rikets innfødte menn i deres sted.

[4] Og på de før nevnte hus skal rikets råd innsette fogder, innenlandske menn, med vårt råd, slik det for oss og dem synes å være nyttig.

[5] Om folk og om kost og om alle andre ting, som ligger på vår og rikets makt, lover vi (...) med god vilje og rette forakt å skulle holde etter før nevnte rikets råds råd og det aldri avvike.²¹

¹⁹ Opsahl (upubl. manus): 20 og 24-26.

²⁰ DS: X, nr. 79.

²¹ DS: X, nr. 75; Tunberg 1926: 285-287. "(...) *tha forlatom wi oss oc læggiom wi oss med ganzske tro til rikesins radh med husom ok landom, som wi nu inne hafwum, oc swa med them som wi af warom kiära herra oc fadhrom aterlösom, älla androm lundom bekräkta kunnom (...). Kunno nakre af thessum fornempdom rikesins radhgifwarom fran falla, tha skulu the ther äpter lifua fulla makt hafua andra swa manga rikesins infödda män i therra stadh taka, (...). Oc oppa the fornempdo hwss skulu the rikes radh foghata, inlänska män, sättia med waro radhe, som oss oc them synis nyttsama vara. Item wm folk ok wm kost, ok wm all annor thing som oss ok rikeno makt a ligger, lofuum wi widher sammynd ok godha tro, med godhum wilja oc rättia foract, at halda skulä äpter fornempnda rikesins radz radhe, oc ther aldreggh af ganga (...).*"

Det ser ut til at det var dette som var aristokratiets overordnede målsetning. Myndigheten i slotts- og lenspolitikken ble overført til ”rikets råd”, og i alle andre ting som vedrørte kongens og rikets makt forpliktet han seg til å regjere i henhold til ”rikets råds råd”. Riksrådet trådte dermed frem som et riksorgan med en klart definert kompetanse ved siden av kongemakten, og som ikke minst også fikk myndighet til å supplere seg selv ved dødsfall blant dets medlemmer.

Hvilket organ var så dette rikets råd som nå trådte frem? Av håndfestningsbestemmelsen går tydelig rikets råds sammensetning frem:

”Med disse rådgivere mener vi verdige far herr Birger, erkebiskop i Uppsala, og alle de andre seks lydbiskopene i Sverige og hederlige herrer og menn, herr Eregisle, jarl, herr Karl av Tofta, herr Bengt Filipsson, herr Erik Kättilsson, herr Benkt Nilsson, herr Jöns Hjärna, herr Anund Jonsson og herr Erik Karlsson, riddere, og Bo Jonsson, Finvid Finvidsson, Ulf Jonsson, og Lars Björnsson, væpnere.”²²

Dermed skulle rikets råd bestå av erkebiskopen, seks biskoper og tolv verdslige stormenn, og disse ble også omtalt som ”rikets rådgivere”. Sammensetningen samsvarer med landslovens bestemmelse om sammensetningen av kongens råd:

”Då konungen är vald, skall han välja sitt råd. Först erkebiskopen och därtill av lydbiskoparna så många som honom är lägligt, av dem som bo i hans rike, och andra klerkar som äro honom til nytta. [§ 1] Tolv skola vara i konungens råd av riddare och svenner, och ej flera.”²³

Landsloven la således opp til at kongens råd skulle bestå av erkebiskopen, biskoper og tolv verdslige stormenn, noe som ble fulgt opp i håndfestningens bestemmelse om sammensetningen av rikets råd. På denne bakgrunn kan det konstateres at rådet titulerte seg

²² DS: X, nr. 75; Tunberg 1926: 286. ”*Mäth thessum radhgifuarom menom wi wärdugha fädher herra Byrgher ärkebyscop i Vpsalum, oc alla andra siex lydbyskopa i Swerike, oc hedherlike herra oc män, herra Eringisl Järln, herra Karl af Thöfftom, herra Bendicter Philippusson, herra Erik Kiättilsson, herra Bendicter Niclisson, herra Jöniss Hiärna, herra Anund Jonsson, herra Erik Karlsson riddara; Bo Jonsson, Finwiþ Finwidzson, Vlf Jonsson oc Lafwrentz Byornsson swenä (...).*”

²³ MEL: Konungsbalken, IX. ”*Nv tha konunger valder er tha agher han radh sith taka ok vælia. Först ærkebiscop ok suo lyðbicipa sua margha af them sum honum fallit era f them sum J hans rike boa ok andra klerka sum honum æru nytte. Tolf agha J konunx raðe vara af riddarom ok suenum ok ei flere (...).*”

annerledes, men det avgjørende spørsmålet er hvor vidt dette også innebar at det endret karakter.

Det rådet som stod frem i landsloven synes hovedsakelig å ha vært tiltenkt som et kongelig rådsorgan, der kongen selv valgte sitt råd innenfor definerte rammer, og dermed skulle det først og fremst inneha en monarkisk-konsultativ funksjon.²⁴ I håndfestningen av 1371 ble imidlertid dette dramatisk endret ved at kongen ikke lenger skulle ha noen innflytelse over rådets sammensetning. Dette fordi håndfestningen slo fast at alle biskopene og tolv navngitte stormenn skulle være medlemmer av riksrådet, og når noen av de sistnevnte døde, skulle rådet ha fullmakt til å ta opp nye medlemmer blant rikets innfødte menn.²⁵

Når håndfestningen opererte med termen ”rikets råd”, peker det på at rådet også fikk en riksrepresentativ funksjon. Det er imidlertid ikke bare terminologien som peker på dette, men også den politiske situasjonen som håndfestningen ble utstedt i. I den svært tilspissede situasjonen mellom mecklenburgerne og folkungene synes den ledende stormannsgrupperingen på mecklenburgernes side å ha tatt initiativ til en aristokratisk samling på tvers av partitilhørighet. Dette førte til at kong Albrekt måtte utstede håndfestningen. I den stod ”rikets råd” frem som et aristokratisk organ som representerte riket som kongens motpart, og blant dets verdslige medlemmer som ble navngitt finner man også flere folkungetilhengere. Noe av tanken bak å anvende termen ”rikets råd” ser i forlengelsen av dette ut til å ha vært at rådet skulle være et samlende organ for hele Sverige, som stod over den kongelige splittelsen. Dette innebar imidlertid ikke en avskaffelse av det bredere sammensatte stormannsmøtet under benevnelsen ”alt rikets råd” eller lignende.²⁶ Hva var så bakgrunnen for endringen av rådets karakter? Allerede i 1357 under riksdelingen mellom Magnus Eriksson og hans sønn Erik ble termen ”våre og rikets rådgivere” (*consilarii regni nostri Swecie*) anvendt, og tilsvarende også i 1369.²⁷ Dette henspeilte da enten på ”kongens råd” og ”rikets råd” som samme organ, eller på at kongens råd var en del av et bredere sammensatt ”rikets råd” tilsvarende ”alt rikets råd”. Det er lite trolig at man i 1357, da det var full strid mellom kong Magnus og sønnen Erik, kunne operere med et felles riksråd, slik man

²⁴ Se kapittel 5, *Kongens råd*.

²⁵ DS: X, nr. 75. ”Kunne nakre af thessum fornempdom rikesins radhgifwarom fran falla, tha skulu the ther apter lifua fulla makt hafua andra swa manga rikesins infödda män i therra stadh taka (...)” Jvf. Schück 2005: 87.

²⁶ Jvf. Löfqvist 1936: 406-409; Schück 2005: 86-129.

²⁷ Schück 2005: 74-75 og 86.

gjorde i håndfestningen av 1371. Dermed henseilte trolig ”våre og rikets rådgivere” i 1357 på ”alt rikets råd”.²⁸

Den terminologiske endringen fra ”kongens råd” til ”rikets råd” innebar at rådet fikk en riksrepresentativ karakter. I det foregående er det redegjort for den politiske bakgrunnen for dette. Selv om det ser ut til at endringen skjedde relativt brått i 1371, var den et resultat av en utvikling over tid. Det er nærliggende å drøfte en mulig sammenheng med utviklingen av styresettet i byene og kirkeorganisasjonen. Dette fordi det også i byer og innenfor kirkeorganisasjonen ble opprettet rådsorgan, som ikke var knyttet til en hersker, men til politiske og religiøse enheter. I byene var det på andre halvdel av 1200-tallet at byrådsinstitusjoner ble etablert i Norden, mens etableringen av byråd på kontinentet begynte allerede rundt 1200 nord for Alpene, med unntak for London som var tidligere ute. I Østersjøområdet kan Lübeck ha fungert som en inspirasjonskilde, ettersom man der hadde et råd allerede i 1201. Først på andre halvdel av 1200-tallet skjøt etableringen av byråd fart i de øvrige tyske byene, i likhet med byene i Norden. I italienske byer utgjorde oppnevnte konsuler allerede fra slutten av 1000-tallet en form for byråd som representerte innbyggerne.²⁹ Pavedømmet utviklet seg i kjølvannet av reformpavedømmet til et pavelig monarki etter modell av Frankrike og England, noe som medførte opprettelsen av kurien (*curia*), som ble den offisielle betegnelsen for kirkens sentraladministrasjon. Et sentralt element i denne var kardinalkollegiet som ble dannet på andre halvdel av 1000-tallet, og som i løpet av tiden frem til 1150 utviklet seg til et fast råd som styrte kirken ved siden av paven.³⁰ På erkebispennivå og bispennivå i kirkeorganisasjonen oppstod det en tilsvarende ordning ved at erkebispene og bispene styrte ved siden av domkapitlene som hadde en rådsfunksjon. Utviklingen av rådsorganer i kongedømmene, kirken og byene gikk således nærmest parallelt, og det er godt mulig at man her kan snakke om en gjensidig vekselvirkning. Opprettelsen av kongelige rådsorgan og utviklingen videre til ”rikets råd” i de nordiske rikene skjedde så pass sent, slik at impulser fra både kirken, utenlandske kongedømmer og byer på kontinentet kan ha gjort seg gjeldende. Når det gjelder byer på kontinentet, så er det i så fall kanskje mest nærliggende å peke på Lübeck som en mulig inspirasjonskilde på grunn av byens forbindelser til de nordiske rikene og fordi de der var tidlig ute med et råd. Blant annet forhandlinger om privilegier kunne i så måte bidra til å spre ideen om et råd. Det må imidlertid understrekes at

²⁸ Schück 2005: 74-76.

²⁹ S. Gustafsson 2006: 54-59.

³⁰ Barraclough 1968: 93-101; Bagge [1986] 1994: 206.

det er vanskelig å klargjøre en årsakssammenheng når det gjelder utviklingen av rådsorganene i de nordiske rikene til riksråd.

Det synes ikke å ha vært noen nye politiske ideer som tilsa en slik utvikling, ettersom ideen om at en stormannsforsamling kunne representere riket var kjent og anvendt tidligere.³¹ Introduksjonen av termen ”rikets råd” kan imidlertid sies å reflektere en sterkere vektlegging av kongedømmet som et offentlig embete,³² der en konsekvens også ble at kongens rådgivere i større grad ble betraktet som innehavere av offentlige embeter enn som kongens personlige rådgivere. I den politiske situasjonen ved utstedelsen av håndfestningen i 1371 synes imidlertid bruken av termen ”rikets råd” først og fremst å ha vært et resultat av og et uttrykk for en ren maktpolitikk. Ikke minst kom dette frem i bestemmelsen om slotts- og lensforvaltningen, der rollene ble byttet om i den forstand at rikets råd fikk avgjørende myndighet, men beslutninger skulle tas med kongens råd. I den øvrige regjeringsutøvelsen skulle kongen styre med ”rikets råds råd og det aldri avvike”, og ble dermed i prinsippet underlagt riksrådets styre. Igjen altså en ren maktpolitisk demonstrasjon fra stormennene, som opererte innenfor landslovens blandingskonstitusjon og den idépolitiske rammen som forelå da den ble utstedt. Nettopp landslovens eksistens kan forklare hvorfor denne håndfestningen ikke ble utformet like detaljert som de danske. Man nøyde seg derfor med å presisere landslovens bestemmelser om slotts- og lensforvaltningen og å transformere kongens råd til rikets råd, for å markere at det var et samlende organ for hele Sverige uavhengig av den kongelige splittelsen. Bestemmelser om kongens forhold til lov og om beskatning som også var relevant med tanke på reisningens bakgrunn ble ikke berørt, men ettersom ”rikets råd” hadde sikret seg full kontroll, ble det trolig ikke ansett for å være nødvendig.

Håndfestningens siste bestemmelse om at de som ”har gods i riket i Sverige og er bosatt i Norge eller Danmark, skal nyte deres gods”,³³ er blitt betegnet som viktig for den videre unionspolitikken.³⁴ En tilsvarende bestemmelse var imidlertid innført allerede i den svensk-danske avtalen om Skåne av 1343.³⁵ For stormenn i grenseområdene var denne bestemmelsen viktig, fordi overføringen av Skåne fra Danmark til Sverige bidro til tettere relasjoner mellom det svenske og det skånske aristokratiet. På samme tid medførte den dynastiske striden mellom folkungene og mecklenburgerne i Sverige at mange

³¹ Se kapittel 2, *Danehoffet, ”rikets beste menn” og representasjon og Representasjonskonseptet i politisk tenkning*; kapittel 4, *Communitas regni og representasjon og Bakgrunnen for representasjonskonseptet*.

³² Se kapittel 4, *Fyrsteideal og konstitusjon*.

³³ DS: X, nr. 75; Tunberg 1926: 287. ”Item the, som godz hafwa i rikeno i Swerike oc besitne ära i Norighe älla i Danmarck, skulu therra godz nywta (...).

³⁴ Andersson 1929: 51-53; Christensen 1980: 91-92.

³⁵ DD/DRB: 3:1, nr. 343.

folkungetilhengere fikk relasjoner over grensen til Norge. I løpet av 1300-tallet ble det dermed vanligere at stormenn innehadde jordegods i flere av de nordiske rikene. For disse stormennene var det selvsagt særdeles viktig å kunne få forvalte sine eiendommer på kryss av grensene, noe som også innebar en aristokratisk fellesinteresse på tvers av riksgrensene.

Ideer og realpolitikk

Når det så gjelder forholdet mellom politiske ideer og realpolitikk i den svenske håndfestningen av 1371, ser det ut til at den befant seg innenfor det samme idépolitiske rammeverket som landsloven, og at nye ideer spilte en svært liten rolle. Håndfestningen var i første rekke et biprodukt av den dynastiske maktkampen mellom folkungene og mecklenburgerne, i den forstand at striden svekket begge sider, og muliggjorde en aristokratisk manøver for å hevde stormennenes interesser. Bakgrunnen for dette var en misnøye med kong Albrekts styre, blant annet vedrørende slotts- og lensforvaltningen. For å ivareta dette ble det også viktig å gi rådet en mer selvstendig posisjon, noe som også reflekteres i terminologien ”rikets råd”. Bestemmelsene om disse forholdene utfylte landslovens kongebolck, og innskrenket kongens makt ytterligere. Håndfestningen utfylte og presiserte således landsloven uten å sette den til side. Likevel er det noe underlig at ikke kongens forpliktelse til å styre i henhold til loven og til å følge den fastlagte prosedyren for ekstraordinær beskatning eksplisitt ble stadfestet, ettersom kong Albrekt åpenbart hadde brutt disse bestemmelsene i landslovens kongeed. Fokuset til stormennene i den aktuelle politiske situasjonen lå snarere på å ta kontroll over den utøvende makten, og da ville de også kunne kontrollere at beskatning og andre forhold ble gjennomført i henhold til lov. I så måte representerer håndfestningen av 1371 noe nytt i nordisk politikk.

8. Kong Olav Håkonssons danske håndfestning av 1376

Kong Olav Håkonssons danske håndfestning ble utstedt i forbindelse med hans valg til dansk konge på et kongevalgmøte i Slagelse 3. mai 1376, der ”Danmarks riges stormænd” kom sammen med allmuen for å velge ny konge.¹ Håndfestningen ble i utgangspunktet utstedt av kong Olav (i Danmark Oluf), men på grunn av at han bare var rundt fire år gammel og at kongevalget innebar et fremtidig kongefelleskap med Norge, var hans foreldre, Håkon og Margrete, medutstedere i tillegg til en rekke stormenn. Olav var ingen selvskreven kandidat til den danske tronen, og håndfestningen må forstås på bakgrunn av at det forelå flere kandidater.

Håndfestningen ble utstedt på latin, men er også overlevert i oversettelser til dansk og tysk fra middelalderen, og inneholder 35 artikler, som for det meste bygger på håndfestningene av 1320 og 1326. Først følger ni bestemmelser som omhandler kirken, der kirkens privilegier og rettigheter ble stadfestet (1) og presisert med fokus på skattefritak og jurisdiksjon. Det ble blant annet slått fast at prestegårder skulle være fritatt for beskatning (2), at kirketienden ikke skulle innkreves eller mottas av kongen eller hans embetsmenn (3 og 21) og at ingen skulle befatte seg med klostrenes gods og besittelser (4). Videre skulle geistlige innsettes i embeter av kirken selv (6) og geistlige skulle dømmes i henhold til kanonisk rett (7). Deretter fulgte fem bestemmelser som i første rekke omhandler verdslige stormenn. Alle riddere og væpnere (*militēs et militares armigeri*) skulle kunne kreve inn bøter som var avsagt på verdslige ting (10), de skulle ikke tvinges til å dra i leidang utenfor riket og de skulle kjøpes fri dersom de kom i fangenskap (11). Dessuten skulle ikke kongen begynne krig uten å ha fått samtykke fra prelatene og rikets stormenn (12) og ingen forleninger skulle gis til geistlige (14). Deretter fulgte fem generelle bestemmelser med fokus på fred, lov og rettssikkerhet. Kongen skulle blant annet med all makt stanse fiendskap mellom rikets innbyggere (15), sikre at ingen skulle fengsles eller straffes med bøter uten lov og dom (16-17) og sikre at alle lover ubrytelig ble overholdt (18). Rettssikkerhetsbestemmelsene ble ytterligere utfyllt i senere artikler (25-26, 29 og 31-33). Videre fulgte fem bestemmelser som omhandler bønder. De skulle blant annet ikke tvinges til å gjenoppbygge eller reparere kongelige eiendommer (20) eller til å bli boende på det gods de bor på (24). Dessuten skulle ikke kongen bygge på andres eiendom (23). Deretter fulgte en bestemmelse som slo fast at

¹ DD/DRB: 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 31. ”(...) regni Dacie pocioribus cum popularibus ad electionem noui regis placitatum fuit et concorditer ordinatum”.

ingen skulle gjeste klostre, andre geistlige eller verdslige med vold og røveri (27) og en bestemmelse om fri utøvelse av kjøpmannskap (28) før bestemmelsen om at Danehoff skulle avholdes årlig (30). Den siste bestemmelsen i håndfestningen slo fast at fogdene skulle oppnevne en bonde eller livegen som sin tjenestemann (35).²

Håndfestningen av 1376 har i liten grad fanget historikernes interesse, fordi den bygde på de tidligere håndfestningene og landefreden av 1360 uten å tilføre så mye nytt. Kai Hørby formulerte det slik: ”Olufs håndfæstning forholder sig trofast til den danske forfatningsrettlige tradition fra de ældre håndfæstninger og Valdemar Atterdags Landefred”.³ De fleste som har behandlet dokumentet har derfor nøyd seg med å redegjøre kort for innholdet.⁴ Under utarbeidelsen av håndfestningen har man hatt eksemplarer av håndfestningene av 1282, 1320 og 1326, samt av landefreden av 1360, tilgjengelige. Av de 34 eller 35 artiklene (avhengig av hvilken kildeutgave som legges til grunn) var bare tre av dem helt nye, mens resten var hentet fra de tidligere forfatningsdokumentene. En del av dem ble riktignok noe omformulert.⁵ Ettersom håndfestningen ikke inneholdt noen vesentlige nye prinsipper, kan den heller ikke tillegges noen nye impulser fra tidens politiske tenkning. I det følgende blir det derfor lagt vekt på å drøfte de sentrale politiske prinsippene i håndfestningen primært på bakgrunn av den realpolitiske utviklingen. Spesielt bestemmelsene og lov og rett og de forfatningsmessige bestemmelsene om en maktdeling mellom kongemakten og aristokratiet vil bli drøftet i det følgende.

Lov og rett

Når det gjelder bestemmelsene om en lovbasert rettshåndheving og rettssikkerhet, ble disse utdypet sammenlignet med de foregående dokumentene. De grunnleggende prinsippene ble nedfelt allerede i håndfestningen av 1282, utdypet i 1320 og 1326 og senere delvis utdypet i landefreden av 1360.⁶ Ettersom håndfestningen av 1376 representerer en ytterligere utdyping dels ved å bygge på alle de tidligere dokumentene og dels ved å innføre noen nye prinsipper,

² DD/DRB: 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 31.

³ Hørby 1980: 55.

⁴ Erslev 1902: 362; Arup 1932: 155-156; Kjersgaard 1963: 404; Christensen 1980: 101; Hørby 1980: 55; 1989: 282-284; Etting [1986] 1997: 22-23; Albrechtsen 1997a: 75-76; Linton 1987: 74-75; [1997] 2000: 70; Haug 2000: 99; Bøgh 2003: 218-220.

⁵ Arup 1932: 155-156.

⁶ Se kapittel 2, *Konge under lov og Konge under lov i politisk tenkning*; kapittel 6, *Et lovbundet monarki og sterk fyrstemakt og Lov og fred*.

synes prinsippene om lovbasert rettshåndheving og rettssikkerhet fremdeles å ha blitt ansett for å være aktuelle. Dette fremgår også av håndfestningen:

”Fremdeles skal alle misbrug og afvigelser, der er indført mod landets love, tilbagekaldes som fuldstændigt ugyldige og især de nedenforanførte, af hvilke den første er, at kongens bønder ikke skal befordre levnedsmidler for kongen, hans hustru, deres børn og drosten ud over deres herreds grænser, og når nogen kongens bonde unnlader at yde ægt, skal kongens official leje en vogn, og den forsømmelige skal betale dens pris tillige med tre mark.”⁷

Videre ble det ramset opp en rekke bestemmelser, som det på denne bakgrunn kan se ut til at hadde blitt brutt i Valdemars regjeringstid. Den første er den ovennevnte bestemmelsen om bruk av bønders arbeidskraft til gjenoppbygging eller istandsetting av kongelige eiendommer. Deretter fulgte flere:

”<23> Fremdeles må kongen ikke bygge på fremmed grund uden besitternes samtykke og vilje, og det hidtil byggede skal fuldstændigt nedbrydes. <24> Fremdeles skal alles bryder og landboer i overensstemmelse med landets love forud forkynde det for deres herrer, hvis de ikke længere ønsker at blive boende på det gods, som de bor på, give afkald, gøre fyldest og frit trække sig tilbage derfra i overensbestemmelse med landets love.”⁸

Artikkel 23 var et gammelt krav som tidligere var innført i håndfestningen av 1282, mens artikkel 24 var en ny bestemmelse som ikke fantes i de tidligere forfatningsdokumentene. Den hadde bakgrunn i en problematikk som oppstod som følge av det folketapet pestepidemiene hadde ført med seg. Folketapet medførte at det ble mer ledig jord, noe som innebar flere muligheter til å søke lykken andre steder for bøndene. Dette er det sannsynlig at godseiere har forsøkt å hindre ved å bruke makt.⁹ Artikkel 24 slo derfor fast at de ikke kunne hindres i å flytte på seg, dersom de ønsket det. Således responderte man i håndfestningen på en realpolitisk utfordring i samtiden. Mer eksplisitt dreide artikkel 13 seg om uheldige forhold under Valdemars regjering:

⁷ DD/DRB: 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 31. *”Item omnes abusiones et dissuetudines contra leges terre introducte per quoscumque penitus in irritum reuocentur et precipue infrascripte, quarum prima est, quod uictualia regis, uxoris sue, puerorum suorum et dapiferi plaustrare non debent bundones regis ultra limites sui hæræth, et quicumque bundo regis in plaustrando defecerit, officialis regis conducet plastrum, deficiensque soluat precium cum tribus marchis.”*

⁸ DD/DRB: 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 31. *”Item non debet rex in fundo alieno edificare preter consensum et uoluntatem possessoris, et hucusque edificata penitus destruantur. Item uillici et coloni quorumcumque, si bona, in quibus resident, ulterius inhabitare noluerint, secundum leges terre dominis suis predicent et resignent, satisfaciant et liberi recedent secundum leges terre ab eisdem.”*

⁹ Jvf. Arup 1932: 156; Skyum-Nielsen 1997: 71.

”<13> Fremdeles, at enhver, der gennem rigets krone med urett har mistet sine jorder, skal have disse tilbake, og hvis nogen på kongens vegne rejser krav på den således genvundne og generhvervede jord, skal 12 gode mænd, (...) som skal udmeldes af biskoppen i det stift, under ed træffe afgørelse om dette.”¹⁰

Denne bestemmelsen tydet på at kronen urettmessig hadde lagt beslag på jord, og la opp til en tilbakeføring. På bakgrunn av disse bestemmelsene kan deler av håndfestningen oppfattes som en kritikk mot Valdemars regjering.¹¹

Blandingskonstitusjon

Håndfestningen av 1376 la opp til samme type forfatning som håndfestningene av 1320 og 1326.¹² Kongens makt ble innskrenket av at det årlig skulle avholdes Danehoff på sankt Hans dag i Nyborg, og av at han måtte innhente ”samtykke af prælaterne og rigets stormænd” for å begynne krig og innhente ”sine bedste mænds almene samtykke” for å utstede forbud mot eksport av varer. I den sistnevnte bestemmelsen ble formuleringene endret fra ”rigets bedste mænds almene samtykke” i håndfestningene av 1320 og 1326. Trolig var dette en kosmetisk endring uten realpolitisk betydning, og slike beslutninger skulle dermed fremdeles fattes på bredere sammensatte stormannsmøter. I tillegg fikk en stormannsforsamling en ny kompetanse:

”<20> Fremdeles at bønderne ikke må tvinges til at genopbygge eller istandsætte de kongelige gårde, møller og heller ikke borgerne undtagen med råd og samtykke af rigets stormænd.”¹³

Bruk av bønder til å gjenoppbygge eller sette i stand borger krevde dermed samtykke fra en stormannsforsamling. Lovgivningsbestemmelsen fra håndfestningene av 1320 og 1326, der Danehoffet ble tillagt en lovgivende kompetanse, ble ikke tatt inn i håndfestningen av 1376. Imidlertid ble det avslutningsvis foretatt en generell stadfestelse av tidligere håndfestninger:

¹⁰ DD/DRB: 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 31. ”*Item quicumque terras suas iniuste amiserat per coronam regni, illas rehabere debeat, et si alisquis ex parte regis terram sic resumptam et rehabitam impecierit, hoc duodecim discreti et autentici uiri per episcopum illius dyocesis nominandi sub iuramento suo terminabunt.*”

¹¹ Arup 1932: 156.

¹² Se kapittel 3, *Hoffenes/parlamentenes kompetanse og Blandingskonstitusjon*.

¹³ DD/DRB: 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 31. ”*Item quod bundones non debent compelli ad reedificandum uel reparandum curias regias, molendina nec eciam castra, nisi cum consilio et consensu regni pociorum.*”

”Vi Oluf, af Guds nåde de Danskes, Venders og Goters konge, lover da på tro og love ubrydeligt at ville overholde alle de fornævnte artikler på ovennævnte måde, idet vi bekræfter, godkender og stadfæster alle de love, rettigheder, privilegier, bestemmelser, ‘håndfæstninger’ og friheder, der af vore forgængere, Danmarks konger, er givet og tilstået alle dette riges indbyggere, gejstlige og læge.”¹⁴

Dermed kan i og for seg den tidligere lovgivningsbestemmelsen anses for å ha blitt ivaretatt. Når den da ikke eksplisitt ble tatt inn i håndfestningen av 1376, kan det skyldes at den ble betraktet som selvsagt og at det ikke hadde vært problemer med overholdelse av den. I sum ser det ut til at prinsippene om Danehoffets medvirkning og myndighet i det vesentligste ble videreført. I så måte representerer håndfestningen av 1376 en videreføring av den blandingskonstitusjonen som håndfestningen av 1320 la grunnlaget for. Sammenlignet med landefreden av 1360 ble kongemakten innskrenket noe.

Håndfestningen av 1376 bygde således i stor grad på tidligere dokumenter, og de få nye bestemmelsene synes å være praktisk-politiske tiltak rettet mot utfordringer i samtiden, uten å ha en forbindelse til tidens politiske tenkning. I stedet må man utelukkende søke en realpolitisk forklaring på tilbakevendingen til 1320-tallets håndfestninger. Bakgrunnen for håndfestningen var tronstridighetene som følge av at Valdemar Atterdag ikke hadde gjenlevende sønner, men derimot to dattersønner, en folkunge og en mecklenburger. Valdemars død i oktober 1375 innebar dermed en kamp om den danske tronen. Valget stod mellom Albrekt d. y. av Mecklenburg og Olav Håkonsson av Norge. Mot hverandre stod foreldrene Margrete og Håkon VI. Magnusson på den ene side og Henrik av Mecklenburg på den andre. Hans kone Ingeborg Valdemarsdatter døde rundt 1370. Begge sider arbeidet aktivt for å få sine respektive sønner valgt til dansk konge. Olav var også norsk tronarving, og dersom han ble valgt var konsekvensen et kongefelleskap med Norge. Albrekt d. y. var imidlertid arving til hertugdømmet Mecklenburg, slik at også et valg av ham ville medføre en ny politisk forbindelse. I utgangspunktet var de to dattersønnene, en mecklenburger og en folkunge, likeverdige alternativer. Muligens hadde Albrekt d. y. et lite fortrinn på grunn av at han var sønn av Valdemar Atterdags eldste datter. Kong Valdemar hadde også i 1371 selv gitt

¹⁴ DD/DRB: 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 31. ”*Nos igitur Olavius dei gracia Danorum, Sclavorum Gothorumque rex omnes predictos articulos secundum modum pretactum inuiolabiliter nos bona fide promittimus obseruatuos, ratificantes, approbantes et confirmantes omnes leges, iura, priuilegia, statuta, handfestning et libertates per predecessores nostros reges Dacie quibuscumque ipsius regni incolis, clericis et laicis data et concessa.*”

en føring for kongevalget ved å erklære at Albrekt d. y. av Mecklenburg skulle bli konge etter ham selv.¹⁵

Allerede i årene før Valdemars død forberedte de to sidene seg på kampen om tronen ved å søke allierte. Mecklenburgerne fikk støtte fra keiser Karl IV i Det tysk-romerske riket og hadde også mange støttespillere blant stormennene internt i riket. Dronning Margrete på sin side dro i 1374 på reise til Danmark og hadde med seg sin sønn Olav, som da ikke var mer enn tre-fire år gammel. Trolig var hensikten med dette å styrke hans muligheter i det kommende kongevalget. Dronning Margrete befant seg også i Danmark på den tiden da Valdemar døde, noe som åpenbart var en fordel fordi hun da umiddelbart kunne komme i gang med å legge grunnlaget for sønnens vei til tronen. Dessuten kunne hennes personlige nærvær utgjøre en forskjell i seg selv. På dette punktet hadde Olavs tronkandidatur en åpenbar fordel sammenlignet med Albrekt d. y. ettersom Margretes søster Ingeborg var død. Mecklenburgernes fravær i Danmark etter Valdemars død førte til at dronning Margrete til en viss grad kunne tilta seg en rolle som forvalter av kongemakten sammen med en stormannsgruppering. For å sikre kongevalget var det viktig også å ha allianser med ytre makter. Fra før hadde selvsagt dronning Margrete støtte fra Norge og den delen av Sverige som folkungene kontrollerte, og i tillegg inngikk hun allianser med de nordtyske fyrstedømmene Pommern og Sachsen-Lauenberg. Avgjørende var det imidlertid å få hansaforbundets aksept for Olavs tronkandidatur, noe som også lyktes. Internt i Danmark ble det sendt delegasjoner til Jylland og Skåne for å vinne tilslutning. Responsen var positiv, men det ble stilt krav om at Olav måtte besegle en håndfestning. Mecklenburgerne på sin side forholdt seg noe passive til det som skjedde i Danmark, og ble muligens forhindret en del av en pestepidemi som herjet i Nord-Tyskland i 1375-76.¹⁶ Dronning Margrete og hennes støttespillere beredte dermed grunnen for at Olav kunne velges til dansk konge 3. mai 1376.¹⁷

¹⁵ DD/DRB: 3:9, nr. 139; Linton 1987: 58; 1998: 42. Om den dynastiske striden mellom folkungene og mecklenburgerne ved det danske kongevalget etter Valdemar Atterdags død i 1375, se spesielt Bøgh 2003: 51-107.

¹⁶ Om bakgrunnen for valget av Olav Håkonsson til dansk konge, se spesielt Bøgh 2003: 75-107. Jvf. også Christensen 1980: 96-103; Albrechtsen 1997: 73-77.

¹⁷ Dronning Margretes rolle i forbindelse med kongevalget i 1376 har vært noe omdiskutert. Kristian Erslev mente at Olavs valg i første rekke skyldes dronning Margretes innsats, mens Erik Arup derimot hevdet at det var hanseatenes interessepolitikk og det danske riksrådet med Henning Podebusk i spissen som gjorde utslaget (Erslev [1882] 1971: 52-62; Arup 1932: 153-155). Gottfrid Carlsson mente på sin side at det var "den skandinaviske samhørighetskänslan" som kom til uttrykk (G. Carlsson 1945: 37-38). Halvdan Koht avviste dette, og var i det vesentligste enig med Arup, men tillia Margretes innsats en større betydning (Koht 1956a: 33-41). Senere kan Eldbjørg Haug sies å stå for en nyansering av Erslevs syn når hun hevder at "Dyktig politisk manøvrering fra Margretes side lå til grunn for sønnens valg", men samtidig understreket hun at hanseatisk interessepolitikk var en medvirkende årsak (Haug 2000: 97-99). Noe tilsvarende går også frem av Anders Bøghs grundige fremstilling av begivenhetene (Bøgh 2003: 75-82 og 102-107). En annen innfallsvinkel hadde Aksel E.

På dette møtet var også Olavs far, kong Håkon, tilstede. Nettopp det at Margrete aksepterte kongevalg og utstedelse av en håndfestning kan også ha vært utslagsgivende for at valget gikk såpass knirkefritt for hennes del, men dersom hun hadde nektet, ville det trolig ha resultert i forhandlinger ned mecklenburgerne. Dermed forelå det ikke noe valg for dronning Margrete. Hun måtte på sin sønns vegne akseptere en blandingskonstitusjon som for det meste var basert på 1320-tallets håndfestninger.

Ideer og realpolitikk

Når det gjelder forholdet mellom politiske ideer og realpolitikk, kan det konkluderes med at det i håndfestningen av 1376 ikke ble introdusert noen nye ideer. I det vesentligste bygger den på tidligere forfatningsdokumenter. Når stormennene likevel lyktes med å få stadfestet hovedprinsippene i håndfestningene fra 1320-årene, skyldes det den politiske situasjonen der det forelå to tronkandidater som kunne spilles ut mot hverandre for å innskrenke kongemakten. Dersom ikke Margrete og Håkon hadde akseptert en vidtgående håndfestning, kunne de risikere at rikets ledende menn vendte blikket mot Mecklenburg.

Christensen som betraktet de to partiene som representanter for to motstående forfatninger, mecklenburgerne en monarkisk basert på arverett og Margretes parti en aristokratisk basert på kongevalg. Dronning Margretes utgangspunkt var imidlertid det samme som hos mecklenburgerne, men hun skiftet i følge Christensen posisjon for å lykkes i å få sønnen valgt. Dermed ble også dronning Margretes innsats tillagt en viss betydning (Christensen 1945: 223-229; 1980: 100-103). De sprikende forklaringene er med unntak av Carlssons anakronistiske tese og Arups nedvurdering av Margrete ikke gjensidig utelukkende. Det meste tyder på at hennes aktive rolle innvirket på prosessen og kanskje til og med var avgjørende. Samtidig er det åpenbart at Henning Podebusk hadde en viktig og kanskje avgjørende rolle som det er vanskelig å skille fra dronning Margretes. Vi vet rett og slett ikke hvem som hadde initiativet av disse to, men mest sannsynlig var det en kombinasjon. I tillegg synes også utenrikspolitiske forhold å ha spilt inn (Jvf. også Linton 1987: 50-78).

9. Kalmarbrevene av 1397

Kalmarunionen ble formelt innstiftet på et nordisk unionsmøte sommeren 1397 i Kalmar, der både verdslige og geistlige stormenn fra de tre rikene deltok. Møtet ble innledet med en storslått kroningsseremoni, der kong Erik ble kronet til konge over de tre rikene. I forbindelse med kroningsfestlighetene ble en rekke stormenn slått til riddere, i følge Vadstenadiariet så mange som 133, men dette tallet er trolig betydelig overdrevet.¹ Deretter startet de politiske forhandlingene, som endte med utstedelsen av to dokumenter som er bevart; *kroningsbrevet* og *unionsbrevet*, som har vært gjenstand for omfattende granskinger og debatt av historikere i generasjoner.²

Kroningsbrevet ble utstedt 13. juli 1397 på pergament og beseglet av 67 nordiske stormenn; 31-32 dansker, 20-21 svensker og 15 nordmenn dersom en inkluderer den nye Orknøy-biskopen, John Pak, som var engelsk av opprinnelse.³ Utstederne stod oppført etter rang, og ikke etter nasjonalitet. Blant ridderne stod nordmennene samlet til slutt, noe som trolig skyldes at alle de tolv norske ridderne fikk ridderslaget under Kalmarmøtet. I kroningsbrevet ble det stadfestet at kong Erik ble kronet til konge over de tre rikene 17. juni, at han skulle besitte all rett som fra gammelt av hadde tilhørt en kronet konge og utstederne erklærte sin troskap til ham, noe som også ble presisert i tilknytning til slotts- og lensforvaltningen. På den andre side ble det slått fast at kong Erik skulle gjøre mot innbyggerne ”som han bør gjøre”.⁴ Til slutt ble dronning Margrete behørig avtaket for sin innsats for de tre rikene.⁵ Vanligvis blir kroningsbrevet betegnet som en form for troskaps- eller hyllingsbrev.

Unionsbrevet var derimot utstedt på papir, og nevnte sytten utstedere, men bare ti av dem beseglet. Det er datert til St. Margretes dagen, som enten var 13. eller 20. juli, men mest trolig den sist nevnte som var den vanligste markeringen av denne helgendagen i Norden, og fordi kroningsbrevet som ble utstedt den 13. ikke inneholder betegnelsen St. Margretes dagen.⁶ Utstederne var to erkebiskoper (Lund og Uppsala), to biskoper (én svensk og én

¹ *Vadstenadiariet*: nr. 93; Löfqvist 1935: 266-267.

² Det finnes flere historiografiske oversikter, se Enemark 1979: 17-23; Bruun 1940 [1968]: 56-64; Sjødell 1981.

³ Spørsmålet om det var 31 eller 32 dansker og 20 eller 21 svensker avhenger av om man regner Abraham Brodersen som svensk eller dansk, jvf. Opsahl 1995: 487, note 80.

⁴ NGL 2:1 nr. 21; DD/DRB: 4:6, nr. 344; DRL 1397-1513: nr. 1; ST: II, nr. 423. “(...) oc han gøre widh oss alle som hanom bør at gøre.”

⁵ NGL 2:1 nr. 21; DD/DRB: 4:6, nr. 344; DRL 1397-1513: nr. 1; ST: II, nr. 423.

⁶ Jvf. f. eks. G. Carlsson 1930: 466-468.

dansk), ni riddere (fem svenske og fire danske) og til slutt fire nordmenn (prosten i Mariakirken og tre riddere). Dermed var det sju svensker, seks dansker og fire nordmenn. Av disse var det 6-7 svensker, 2-4 dansker og 0-1 nordmenn som beseglet dokumentet forutsatt at beseglerne var blant de sytten utstederne.⁷ Unionsbrevet inneholdt ni artikler: Rikene skulle ha felles konge til evig tid, og de skulle være enige om fremtidige valg eller antagelser av konger, men én av kongssønnene skulle velges (1). Dersom ett rike ble angrepet av utenlandske menn, skulle de andre rikene bistå, og rikene skulle dermed ha et felles forsvar (2). Kongen skulle styre slotts- og lensforvaltningen etter hvert rikets lov og rett, hvert rike skulle bli ved sin lov og rett og ingen lov skulle bli dratt ut av ett rike og ført inn i et annet (3). Ved militær bistand skulle rikets embetsmenn i det riket som mottok hjelp holde troppene med kost, mens kongen skulle stå for tjenestelønn (4). Det skulle være fred mellom rikene, alle menn skulle følge lov og rett og lovbrudd skulle dømmes av Gud, kongen og hans embetsmenn (5). Dersom noen ble fredløse i ett rike, skulle de også være det i de andre (6). Ved forhandlinger med fremmede makter skulle kongen og hans råd, noen fra hvert rike, ta beslutninger på de tre rikenes vegne (7). Disse artiklene skulle holdes og følges, og motstand mot dem skulle det slås ned på (8). En siste påfølgende artikkel omhandlet dronning Margretes videre stilling, der det ble slått fast at hun med kongelig rett skulle beholde de testamentariske gaver hun hadde fått av sin far og sønn, samt hennes svenske og norske len som hun hadde fått i morgengave (9).⁸ Unionsbrevet tok således sikte på å regulere forholdet mellom de tre rikene, og la rammene for et forsvarsforbund og til en viss grad en felles utenrikspolitikk, men understreket at hvert av rikene skulle bli ved sin lov og rett.

Hvilke sentrale politiske prinsipper inneholdt så disse dokumentene? For å besvare dette spørsmålet vil det først være nødvendig med en historiografisk redegjørelse av den omfattende forskningslitteraturen, før dokumentenes politiske prinsipper analyseres nærmere i sammenheng med de realpolitiske interessene og middelalderens politiske tenkning. Dette innbefatter en drøfting av prinsippet om inngåelse av en union til evig tid, kroningens betydning med hensyn til forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter, tronfølgeordningen, forsvars- og utenrikspolitikken og kongemaktens forhold til lov og rett. Underveis i den tematiske gjennomgangen vil også Erik Lönnroths tese, om at de to kalmarbrevene kan tolkes som et uttrykk for henholdsvis en *regimen politicum* og en *regimen regale* ideologi, bli drøftet.⁹ For å kunne gjøre dette utførlig, er det også nødvendig å drøfte

⁷ Skyum-Nielsen 1960: 1-40.

⁸ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424.

⁹ Lönnroth [1934] 1969: 10-62.

unionsbrevets rettsstatus, og hvor vidt unionsbrevet var ment som en unionsavtale eller en form for håndfestning. Til slutt vil Lönnroths påstand om at *regimen regale* versus *regimen politicum* gjorde seg gjeldende som en idépolitisk front i Europa på 1300-tallet bli tatt opp til diskusjon.

Kalmarbrevenes historiografi

På bakgrunn av at unionsbrevet var utstedt på papir og mangelfullt beseglet har den vanlige oppfatningen vært at det ikke var et rettsgyldig dokument, og en hovedoppgave for historikere har derfor vært å avdekke hvorfor det ikke ble rettsgyldig, men samtidig tatt vare på. Kristian Erslev betraktet unionsbrevet som et vitnesbyrd om hva man hadde blitt enige om på møtet i Kalmar, og karakteriserte det som en ”uratifiseret preliminærtraktat”, hvis prosess med å gjøre til et rettsgyldig forfatningsdokument strandet på dronning Margretes motvilje.¹⁰ Olof S. Rydberg kom etter en grundig gransking av seglene på unionsbrevet derimot frem til at ingen nordmenn hadde beseglet, og konkluderte med at forslaget falt på Kalmarmøtet som følge av nordmennenes motstand.¹¹ En rekke historikere, hovedsakelig norske, har senere sluttet seg til Rydbergs forklaring, og underbygd den med at ingen av de innenlandske norske biskopene var til stede. Den norske motstanden ble begrunnet med at nordmennene ikke ville oppgi den norske arverikestatusen, ikke ønsket et nordisk forsvarsforbund og ikke kunne akseptere en kroning utenfor rikets grenser.¹² En norsk historiker på første halvdel av 1900-tallet, Oscar

¹⁰ Erslev [1882] 1971: 230-235; 1889 [1937]: 152-153; 1902: 384-385.

¹¹ Rydberg 1886: 3-40.

¹² Taranger 1915: 204-214; Hasund 1931: 187-190; Tunberg 1946: 209-228; Schreiner 1951: 249-276; 1966: 18-30; Koht 1956a: 83-104; 1956b: 289-300; 1961-62: 412-415; Bjørkvik 2002. Når det gjelder de norske biskopenes fravær, foreligger det flere mer nærliggende forklaringer enn den nasjonale forklaringsmodellen. For det første var alle fem tilårskomne og reisen til Kalmar var lang, og med fare for å bli angrepet av vitalinske pirater, noe som kan ha medvirket til fraværet (Carlsson 1930: 470-471, note 2; 1931: 220-221). For det andre kan fraværet henge sammen med en eventuell separat kroning av kong Erik i 1392 eller 1393, som overflødiggjorde det norske episkopatets tilstedeværelse i Kalmar (Haug 1995a: 5-15; 1995b: 492-508; 1996: 222-231). En kombinasjon av disse to forklaringene har også blitt lansert (Lönnroth 1997: 33-36). Biskopenes fravær på grunn av en eventuell separat norsk kroning er imidlertid trukket i tvil, fordi dette for det første ikke utelukket en unionell kroning, ettersom to kroninger var praksis andre steder, som for eksempel i det tysksromerske riket. Dessuten forklarer ikke en eventuell separat kroning hvorfor det norske episkopatets fravær fra viktige politiske forhandlinger om unionsspørsmål. Videre vises det til at det ikke er spor av en separat norsk kroning i det nordiske kildematerialet, og at det tydelig fremgår av kroningsbrevet at kroningen i Kalmar gjaldt alle de tre rikene (Opsahl 1995: 475-491; Dørum 1995: 469-472). For det tredje kan de norske biskopenes fravær være et resultat av en snerdig avtale med dronning Margrete, som en sikkerhetsventil dersom de tre rikenes menn skulle bli enige om for vidtgående innskrenkninger av kongens makt og myndighet, fordi dronning Margrete da kunne utsette den endelige utstedelsen av dokumentet til det var godkjent også av de norske biskopene (Storm referert av Taranger 1915: 204; Hervik 2002: 43-48). For det fjerde er det fremmet en teori om at de norske biskopene kan ha vært tilstede ved kroningen, men så dro hjem igjen før kroningsbrevet ble utstedt, noe som var tilfelle for to danske biskoper (Albrechtsen 1997b: 537). De to danske biskopene, Eskil av Ribe og Lave av Viborg, var nevnt blant utstederne av et brev datert 23. juni i Kalmar vedrørende Vår Frue kirke i Århus, men var

Albert Johnsen, skilte seg imidlertid litt ut, og forente den ”norske” forklaringen med Erslevs. Johnsen hevdet at knesettelsen av valgkongedømmet i unionsbrevet var i strid med dronning Margretes ønsker, og at det på dette punktet var en allianse mellom henne og de norske, verdslige stormennene, men antydte et motsetningsforhold mellom Margrete og det norske episkopatet på grunn av kroningen.¹³ En senere analyse av beseglingen gjennomført av Niels Skyum-Nielsen viste imidlertid at det ikke kunne utelukkes at en nordmann beseglet unionsbrevet, og dermed ble den ”norske” forklaringen betydelig svekket.¹⁴ I nyere arbeider av norske historikere blir det også snarere vektlagt at Norge spilte en viktig rolle i unionsdannelsen, fordi den norske arverikestatusen var sentral i dronning Margretes maktbygging, fordi det norske episkopatet var blant hennes mest lojale støttespillere og fordi unionen hadde sitt utspring i den norske grenen av folkungedynastiet, som var mecklenburgernes hovedmotstander.¹⁵

Når så den ”norske” forklaringen ikke kan anses for å ha noe for seg, hvordan har historikerne da forklart hvorfor unionsbrevet ikke ble utstedt i en rettsgyldig form? Den banebrytende og innflytelsesrike avhandlingen til den svenske historikeren Erik Lönnroth, *Sverige och Kalmarunionen 1397-1457* (1934), har i stor grad formet ettertidens syn på dette. Han analyserte innholdet i unionsbrevet og kroningsbrevet, og konkluderte med at de representerte to forskjellige ideologier og unionsprogrammer som var gjensidig utelukkende. Mens kroningsbrevet representerte en absolutistisk *regimen regale* ideologi, representerte unionsbrevet en aristokratisk-konstitusjonell *regimen politicum* ideologi, og begge var influert av tidens idéstrømninger i Europa. Det var imidlertid kroningsbrevet som seiret, og i følge Lönnroth la det rettslige grunnlaget for den sterke unionskongemakten, mens unionsbrevet var et forslag fremsatt av en stormannskonføderasjon som falt på grunn av dronning Margretes

ikke blant utstederne av Kroningsbrevet. Utstederne av brevet 23. juni var de to erkebiskopene og elleve biskoper, blant andre den nye Orknøy-bispen, men ingen andre norske biskoper var nevnt der heller (DD/DRB: 4:6, nr. 333). På denne bakgrunn virker det mindre sannsynlig at norske biskoper var til stede, og dersom de var det, må de i så fall ha reist tilbake før 23. juni. Det ville vært merkelig om alle de fem innenlandske biskopene reiste uten å vente på de bebudede politiske forhandlingene.

¹³ O. A. Johnsen 1924: 78-97.

¹⁴ Skyum-Nielsen 1960: 1-40. Jvf. Johan Schreiners lite overbevisende motargumentasjon (Schreiner 1960-61: 157-158).

¹⁵ Grethe Authén Blom la vekt på betydningen av den norske arverikestatusen i et dynastisk perspektiv, fordi den ”*utgjorde en vesentlig del av det grunnlaget dronning Margareta kunne gå videre på etter kong Olavs død i 1387*” (Blom 1987: 25-46); Eldbjørg Haug vektlegger i likhet med Blom betydningen av den norske arverikestatusen, men fokuserer også på dronning Margretes forhold til kirken, og mener at det norske episkopatet var blant dronningens mest lojale støttespillere (Haug 1996: 222-245; 1998b: 47-63). Erik Opsahl fokuserer ikke på den norske arverikestatusen, men fremhever at unionen hadde sitt utspring i den norske grenen av folkungedynastiet, som var mecklenburgernes hovedmotstander (Opsahl 1997: 83-152; 1998: 16-28).

motstand.¹⁶ Lönnroths overbevisende argumentasjon gjorde at hans tolkning der *regimen regale* stod mot *regimen politicum* på Kalmarmøtet i 1397 etter hvert fikk bred tilslutning, og må fremdeles regnes som et rådende syn, selv om det riktig nok er tonet noe ned i mange senere arbeider.¹⁷

Den første kritikken, som ble fremmet av Karl-Gustav Hildebrand allerede i 1934, ble raskt en parentes til tross for en berettiget metodisk kritikk, som omhandlet forholdet mellom politisk idéhistorie og praktisk politikk. Hildebrand hevdet at sammenhengen mellom forfatningsteorier og forfatningsakter er innviklet, fordi tilblivelsen av forfatningsakter ikke gjenspeiler rendyrkede forfatningsteorier, men ”deras ideella härkomst är i regel blandad, och de ha passerat ett filtrum av oberäkneliga mänskliga viljor och interessen”. Videre påpekte Hildebrand at det på grunn av dette, samt fordi man for middelalderen mangler et personlig kildemateriale, har ”sina faror att i medeltidens statsakter söka lösryckta fragment av en gemensam helhetsåskådning, ty det återstår att bevisa, att en sådan åskådning funnits”.¹⁸

Selv om hovedtesen til Lönnroth fremdeles er det rådende syn, har han blitt modifisert på flere punkter, men uten at tråden fra Hildebrand er tatt opp igjen. Få nyere arbeider regner for det første med at unionsbrevet var et forslag som falt på Kalmarmøtet, men på grunn av dets senere arkivhistorie, vidissen av 1425 og henvisninger til dokumentet på 1430-tallet anses det for å ha vært noe mer enn et konsept. Enten var unionsbrevet et vitnesbyrd om hva det ble forhandlet om, fordi forhandlingene ikke ble slutført,¹⁹ eller så var unionsbrevet et vitnesbyrd om en foreløpig avtale, noe Lönnroth selv senere antydte at kunne være tilfelle, og som først ville oppnå full rettsgyldighet med utstedelsen av de seks pergamentsbrevne.²⁰ For det andre har det blitt vist at unionsbrevets utstedere vanskelig kan ha vært en stormannskonføderasjon som stod bak et forslag mot dronning Margretes unionsprogram, fordi de sytten utstederne tilhørte dronning Margretes nærmeste krets i de tre rikene.²¹ For det tredje blir ikke *regimen regale* versus *regimen politicum* betraktet som den eneste konfliktlinjen under Kalmarmøtet, men trolig dreide forhandlingene seg også om unionens

¹⁶ Lönnroth [1934] 1969: 10-62.

¹⁷ Christensen 1945: 234-235; 1951-52: 44; 1980: 147-171; Sjögren 1946: 272; Palme 1950: 89 og 96; Sällström 1951: 86-89; Rosén [1962] 1978: 200-202; Kjersgaard 1963: 476-480; Imsen 1977: 303-318; 2003: 477 og 482; Hørby 1980: 128-129; 1983: 2; Bjørkvik [1996] 2005: 206-208; Albrechtsen 1997a: 98-103; Lindkvist 1997a: 3-4; Haug 1996: 236-237; 1998: 61-62; 2000: 217-220; Enemark 1994: 166-168; Olesen 1994: 144-145 og 164-165; 1998: 65-67; 1999: 14-19; 2003: 725-726; Etting [1986] 1997: 118-122; 1998: 29-33 ; Skyum-Nielsen 1997: 103-107; Linton [1997] 2000: 130-132; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 334-336; Maarbjerg 2000: 141-143; Bøgh 2001: 78-79; Bregnsbo og Villads Jensen 2004: 94.

¹⁸ K-G. Hildebrand 1934: 137-139.

¹⁹ Christensen 1980: 158-171; Albrechtsen 1997a: 98-103; Olesen 1998: 66.

²⁰ Lönnroth 1958: 37; Yrwing 1968: 134-144; Linton 1971: 302-312; Enemark 1994: 167; Hervik 2002: 29-32.

²¹ Linton 1971: 250-262; [1997] 2000: 133-137; Christensen 1980: 158-163.

karakter, altså hvor vidt den med moderne begreper skulle være en sentralisert union (realunion), en forbundsstat, eller en desentralisert union (personalunion), et statsforbund.²² Til slutt har nyere forskere også stilt spørsmålsteget ved Lönnroths hovedtese om Kalmarbrevene som et uttrykk for to motstående og gjensidig utelukkende unionsprogrammer. I den anledning har Kai Hørby pekt på at det i de to Kalmarbrevene var en statsrettslig overensstemmelse, ettersom begge søkte sitt rettsgrunnlag i den felles antakelse av Erik av Pommern til de tre rikenes felles konge, og at de i stedet for å anses som to motstående unionsprogrammer snarere bør sees i sammenheng.²³ I forlengelsen av dette har det også blitt hevdet at Kalmarbrevene ikke reflekterer en entydig speiling av henholdsvis *regimen regale* og *regimen politicum*. Lars-Olof Larsson hevder på denne bakgrunn at Lönnroths teori representerer en overdreven forenkling, men medgir likevel at konfliktdimensjonen mellom kongemakt og rådsaristokrati var ”högaktuell” forut for Kalmarmøtet.²⁴

Selv om Lönnroths teori således har møtt noe kritikk og er blitt tonet ned, er det bortsett fra Hildebrand og til dels Larsson ingen, som har trukket påstanden om at motsetningen mellom *regimen regale* og *regimen politicum* gjorde seg gjeldende på Kalmarmøtet i 1397 i tvil. De fleste har også vært enige i at kroningsbrevet var et uttrykk for det førstnevnte og unionsbrevet et uttrykk for det sistnevnte. Imidlertid har det skjedd mye innenfor forskning på middelalderens politiske tenkning siden 1934, og det må kunne sies å være behov for å analysere Kalmarbrevenes politiske ideer i en oppdatert idépolitisk ramme.

Union til evig tid

I unionsbrevet ble det slått fast at etter kong Eriks levetid skal ”disse tre riger til evig tid have én konge, og ikke flere, over alle tre riger, således at rigerne aldrig mere adskilles (...)”.²⁵ Unionen skulle dermed være en permanent ordning. Sett fra et dynastisk ståsted representerer dette en annen innfallsvinkel enn den løsningen som ble valgt for den svensk-norske personalunionen i 1343, da avtaler som innebar at Magnus Erikssons to sønner skulle få hvert

²² Imsen 1977: 313-318; Christensen 1980: 151 og 157; Albrechtsen 1997a: 100-104; Etting 1997: 121; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 334; Olesen 2003: 726.

²³ Hørby 1983: 1-9.

²⁴ L-O. Larsson 1997: 86-88.

²⁵ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. “Først at nw scule thisse thry riken hafue thenne koning, som ær koning Eric, j hans lifdaghæ, oc sidhen ewinnelicæ scule thisse thry riken en koning hafue oc ey flere ouer alle thry riken, suo at riken aldre at scilias meer, om Gudh wil.”

sitt rike ble inngått.²⁶ Situasjonen var imidlertid en helt annen for dronning Margrete som ikke hadde noen gjenlevende sønner, og dermed måtte bruke sin søsterdattersønn for å sikre dynastiet. Samtidig var den utenrikspolitiske situasjonen mer spent for dronning Margrete i 1397 enn den hadde vært for Magnus Eriksson i 1343, og man så trolig at en nordisk union ville være mye mer slagkraftig utad enn de tre rikene hver for seg. Når det gjelder dronning Margretes mål, vet vi ingenting sikkert om hennes unionsplaner, men det har vært hevdet at hun ønsket en ”sentralisert realunion” kombinert med en sterk kongemakt.²⁷ Uansett kan man vanskelig forestille seg at en stadfestelse av unionen ”til evig tid” ikke skulle være i tråd med hennes dynastiske og unionspolitiske interesser.

Det ser også ut til at dronning Margrete bevisst søkte å styrke fellesskapet mellom de tre rikene. I denne sammenheng var de tre rikenes felles kroning av kong Erik et åpenbart tiltak ikke bare utad for å markere de forente nordiske rikene som en enhet, men også innad ved at felleskroningen var egnet for å styrke fellesskapet mellom de tre rikenes ledende menn. Dette fordi de fremste menn fra de tre rikene, med unntak av de norske biskopene, var samlet i over én måned sammen med kongen og dronningen. I seg selv fremmet dette relasjonsbygging på tvers av rikene, noe som sikkert ble forsterket av rammen rundt møtet med kroningsseremonien og de festlighetene som trolig fulgte med. Når man i tillegg hadde en spent utenrikspolitisk situasjon med fare for nytt utbrudd av åpen strid mot den felles fienden, mecklenburgerne, lå rammen godt til rette for å styrke det nordiske fellesskapet. På denne bakgrunn er det sannsynlig at en stadfestelse av unionen til evig tid samsvarte med dronning Margretes dynastiske og unionspolitiske interesser. Hvor vidt de ledende mennene i de tre rikene var like overbevist om en slik permanent løsning, fremstår som mer usikkert. Det var bred tilslutning om unionsdannelsen, i alle fall er det ikke spor i kildene som indikerer noe annet, men samtidig innebar dette noe helt nytt. I så måte er det ikke urimelig å anta at en del av rikenes ledende menn muligens betraktet unionen mer som et forsøk, enn som en umiddelbart permanent løsning.

Sammensmeltingen av de tre nordiske kongeættene var en nødvendig forutsetning for dannelsen av Kalmarunionen, men det forelå to linjer som kunne gjøre krav på de tre rikene, folkungene og mecklenburgerne. Dermed oppstod en dynastisk strid mellom disse om makten i Norden.²⁸ Etter at den norske kongen, Håkon VI Magnusson, døde i 1380, ble hans

²⁶ Se kapittel 5, *Arvelig valgkonedømme*.

²⁷ Erslev [1882] 1971: 217-220; Christensen 1980: 120-121; Olesen 1998: 66.

²⁸ Den dynastiske maktkampen mellom folkungene og mecklenburgerne i Norden med hovedvekt på Danmark er grundig analysert av Anders Bøgh (Bøgh 2003). Jevnfør også Christensen 1980: 75-130; Opsahl 1998: 16-28; Linton 1998: 29-45; Haug 1998b: 47-63.

mindreårige sønn, Olav, som fire år tidligere var blitt valgt til dansk konge, også konge i Norge. Dermed ble en dansk-norsk personalunion en realitet. Kong Håkon kontrollerte vestlige deler av Sverige, og hadde drevet en langvarig kamp for å gjenopprette folkungenes kongedømme i hele Sverige, men først noen år etter hans død i 1380 begynte det å nærme seg en realitet. En svensk misnøye med kong Albert av Mecklenburg førte til at forhandlinger ble innledet i 1380-årene om å bringe det mecklenburgsk kontrollerte Sverige inn i den dansk-norske unionen under Olav Håkonsson. Da Olav brått døde i 1387, ble saken mye vanskeligere, ikke minst ettersom det var fare for at mecklenburgerne også ville kreve den norske tronen gjennom arv og søke å bli valgt til den danske. Det siste hadde de også tidligere forsøkt etter Valdemar Atterdags død i 1375.

I denne situasjonen oppstod det en allianse mellom den norske enkedronningen og danske kongedatteren, Margrete Valdemarsdatter, og sentrale deler av aristokratiet i de nordiske landene, som resulterte i at hun ble utnevnt til en form for riksforsander (rikets fullmektige frue) i de tre rikene i 1387/88. Dette ble selvsagt ikke akseptert av mecklenburgerne, og en militær strid var uunngåelig. Dronning Margrete vant en avgjørende seier i slaget ved Falköping i 1389, men mecklenburgerne kontrollerte fremdeles Stockholm. Krigshandlinger pågikk frem til det ble enighet om en avtale om våpenstillstand i 1395, og Margretes samling av de nordiske rikene hadde dermed lyktes så langt. Spørsmålet om den videre tronfølgen ble løst ved at hennes søsterdattersønn Erik av Pommern ble tatt til norsk konge i 1389, og valgt til svensk og dansk konge i 1396.²⁹ Margretes neste trekk var et nordisk unionsmøte, der representanter for de tre rikene skulle møtes for å bli enige om å sikre en innbyrdes fred.³⁰ Til samme møte sendte hun innbydelse til forhandlinger til de prøyssiske hansastedene, Lübeck og høymesteren i Den tyske orden, men disse avstod fra å møte.³¹ Representanter fra de tre nordiske rikene møtte imidlertid opp, og resultatet ble den formelle innstiftingen av Kalmarunionen.

Det kan imidlertid reises spørsmål ved hvor vidt representantene for de tre rikene hadde kompetanse til å inngå en unionsavtale til evig tid.³² I romerretten var spørsmålet reist når det gjaldt hvor vidt fyrster kunne inngå avtaler som forpliktet etterfølgerne. Den ledende romerrettslige juristen Baldus de Ubaldi (1327-1400) behandlet spørsmålet inngående, og

²⁹ Om bakgrunnen for Kalmarunionen, se også Christensen 1980: 11-134; Bøgh 1997: 9-30; Lindkvist 1997b: 31-48; Kattinger 1997: 49-81; Opsahl 1997: 83-152; 1998: 16-28; Albrechtsen 1998: 7-15; Linton 1998: 29-45; Haug 1998b: 47-63.

³⁰ DD/DRB: 4:6, nr. 145.

³¹ DD/DRB: 4:6, nr. 186, 264, 265 og 272; Jvf. Christensen 1980: 134-135.

³² Benedictow 1977: 51; Bagge 2001: 346.

hevdet at avtaler også måtte overholdes av fyrstens etterfølgere. Et tilsvarende standpunkt var tidligere inntatt av Guido av Suzzara på slutten av 1200-tallet, men Baldus skilte seg fra Guido ved å foreta en distinksjon mellom fyrsten som offentlig person og privatperson, der kun de avtaler som ble inngått som offentlig person var å anse som bindende for etterfølgerne.³³ Juridisk sett var det således utviklet et tydeligere skille mellom private og offentlige funksjoner. Selv om det fremdeles var mange gråsoner, og på ingen måte ett moderne skille mellom privat og offentlig, må man gå ut fra at stormenn når de møtte i en aristokratisk forsamling med riksrepresentativ karakter, forstod at de ikke bare optrådte på vegne av seg selv, men også på vegne av de øvrige innbyggerne. I så måte var den representative funksjonen også en form for offentlig funksjon. Man må anta at dersom fyrster kunne binde sine etterfølgere i kraft av sin offentlige funksjon, gjaldt dette også andre som hadde en representativ funksjon. Den juridiske teorien som slo fast at fyrster kunne binde sine etterfølgere til avtaler de inngikk med undersåtter eller andre riker, kan dermed ha bidratt til å gi legitimitet til unionsbrevets bestemmelse om en union til evig tid.

Unionsspørsmålet dreide seg ikke bare om varighet, men også om unionens karakter. Skulle den være en forholdsvis løs personalunion, slik det svensk-norske kongefellesskapet hadde vært, eller skulle man etablere en mer sentralisert realunion? Unionsbrevet blir vanligvis oppfattet som et dokument som hadde som intensjon å legge grunnlaget for en forholdsvis løs union, der det unionelle fellesskapet var knyttet til et forsvarsforbund og en felles utenrikspolitikk, mens rikene for øvrig skulle styres i henhold til deres egen lov og rett. Kroningsbrevet blir derimot vanligvis oppfattet som grunnlaget for en sterk kongemakt som innebar at man kunne etablere en tettere, mer enhetlig union.³⁴ Det spørs om ikke kroningsbrevets betydning er noe overdrevet på dette punktet. Bestemmelsen om slotts- og lensforvaltningen kan riktig nok tolkes som et uttrykk for en sterk kongemakt, men utover dette inneholdt ikke kroningsbrevet en eneste bestemmelse som berørte spørsmålet om unionens karakter, og ikke i seg selv på noen som helst måte satte til side de tre rikenes lov og rett til fordel for en sterk kongemakt.³⁵ Kroningsbrevet stadfestet i realiteten bare et nordisk kongefellesskap.³⁶ I kroningsbrevet ble det også understreket at det dreide seg om ”disse tre

³³ Pennington 1993: 207-208.

³⁴ Imsen 1977: 313-315; Christensen 1980: 151 og 157; Albrechtsen 1997a: 100-104; Etting 1997: 121; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 334; Olesen 2003: 726.

³⁵ Om slotts- og lensforvaltningen og lov og rett, se underkapitlet *Lov og rett*.

³⁶ Jvf. Hørby 1980: 131; Skyum-Nielsen 1997: 107. Hørby og Syum-Nielsen anvendte termen personalunion, og ikke kongefellesskap.

kongeriger, Danmark, Sverige og Norge”,³⁷ og det var dermed ikke tale om en opphevelse av rikenes selvstendighet til fordel for unionen. Unionsbrevet inneholdt tilsvarende, men slo i tillegg også fast at de tre rikene skulle ”forblive som ét rige under én konge”,³⁸ noe som isolert sett var et uttrykk for en tettere union. Dette stod imidlertid i tilknytning til bestemmelsene om innbyrdes fred og forsvarsforbundet, og må derfor også tolkes inn i den sammenhengen. Når det gjaldt innbyrdes fred og som forsvarsforbund skulle rikene være som ett, men utover det og noen andre felles bestemmelser skulle hvert rike bli ved sin lov og rett, og altså beholde stor grad av selvstendighet.³⁹ Unionsbrevet inneholder flere fellesbestemmelser enn kroningsbrevet, men presiserer også rikenes selvstendighet med hensyn til lov og rett. I sum er det vanskelig å ta kroningsbrevet til inntekt for en tettere union enn unionsbrevet.

Kroning, kongedømme og kirke

I kroningsbrevet ble det presisert at kong Erik ”av Guds nåde var unnfanget og tatt” til konge, og videre at ”han av Guds nåde var kronet”. Gud ble i tillegg nevnt ytterligere ni ganger, slik at dokumentet vektla en religiøs retorikk.⁴⁰ Kroningsbrevets betoning av et kongedømme av Guds nåde (*rex dei gratia*) var i følge Erik Lönnroth et teokratisk innslag.⁴¹ En slik tolkning kan det imidlertid stilles spørsmålsteget ved. Bruken av begrepet ”konge av Guds nåde” eller tilsvarende var vanlig i diplomer enten utstedt av konger eller som omhandlet konger, men vanligvis med preposisjonen ”med” i stedet for ”av” når teksten ble skrevet på nordiske språk. Preposisjonsbruken synes ikke å inneholde en realitetsforskjell, ettersom de ulike variantene var oversettelser av samme latinske uttrykk, *rex dei gratia*. I unionsbrevet var ikke uttrykket ”av guds nåde” eller tilsvarende brukt, men anvendelsen av en religiøs retorikk var fremtredende også her, ettersom Gud var nevnt tolv ganger.⁴² Dette er en betydelig høyere frekvens enn hva som var vanlig i de nordiske håndfestningene i middelalderen. Det spørres således hvor stor betydning som skal legges i kroningsbrevets bruk av begrepet ”av Guds nåde” i forbindelse med kong Erik, mens tilsvarende ikke ble anvendt i unionsbrevet.

³⁷ NGL 2:1 nr. 21; DD/DRB: 4:6, nr. 344; DRL 1397-1513: nr. 1; ST: II, nr. 423. “(...) *alle thisse thry koningxrike, Danmarc, Suerike oc Norghe (...).*”

³⁸ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. Artikkel 4: “(...) *al thry rikene æræ nw oc worthe scule wnder en koning oc herræ oc blifwæ ens som et rike.*”

³⁹ Jvf. Albrechtsen 1997a: 101.

⁴⁰ NGL 2:1 nr. 21; DD/DRB: 4:6, nr. 344; DRL 1397-1513: nr. 1; ST: II, nr. 423.

⁴¹ Lönnroth [1934] 1969: 46-47.

⁴² NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424.

Begrepet ”konge med Guds nåde (*rex dei gratia*)” ble også brukt i vidtgående håndfestninger både før og etter Kalmarmøtet i 1397, uten at man har tillagt disse å være preget av en teokratisk ideologi.⁴³

Da Lönnroth senere på ny behandlet kalmarbrevene, presiserte han også at de teokratiske innslagene i kroningsbrevet var av mindre betydning, men at hovedskillet lå i at kroningsbrevet fastslo kong Eriks makt i egenskap av kronet konge, mens unionsbrevet bandt denne makten til de tre rikenes gjeldende rett.⁴⁴ Det er i og for seg riktig at kroningsbrevet vektla kroningens betydning for kong Eriks maktgrunnlag:

”(…) da han af Guds nåde blev kronet i faderens, sønnens og den helligånds navn til at være og med Guds hjælp at forblive kronet konge over alle disse tre kongeriger, Danmark, Sverige og Norge, med al den værdighed og rettighed, som fra gammel tid har tilkommet og tilkommer en kronet konge, både i gejstlig og verdslig henseende (...).”⁴⁵

Gjennom kroningen kom dermed kong Erik i besittelse av full kongelig rettighet i både geistlig og verdslig forstand, noe som impliserer at først gjennom kroningen fikk kongen full kongelig myndighet, og altså kom i besittelse av nye rettigheter. En slik maktpolitisk betydning av en kongekroning må vi tilbake til de første nordiske kongekroningene på andre halvdel av 1100-tallet og begynnelsen av 1200-tallet for å finne, mens praksisen utover 1200- og 1300-tallet var å anse kroningen som en kirkelig innvielse i kongsemetet. I Sverige var dette også nedfelt i landsloven.⁴⁶ Det er således ikke vanskelig å slå fast at det må ha vært en betydelig kirkelig innflytelse på kroningsbrevets innhold. Kroningen i Kalmar i 1397 kan dermed tolkes som et uttrykk for økt kirkelig makt ved at den ikke bare representerte den kirkelige innvielsen til kongsemetet, men også til dels den verdslige. Bare som kronet konge kom Erik i besittelse av full kongelig myndighet, noe som riktig nok først vil tre i kraft når han ble myndig. Dette kan tolkes som et uttrykk for en teokratisk eller hierokratisk ideologi, ettersom kongen ble innsatt i sitt embete av kirken på vegne av Gud. En kirkelig skikkethetsvurdering av tronpretendenten synes således å ha vært avgjørende i henhold til

⁴³ Dette gjelder de danske håndfestningene av 1282, 1320, 1326 (f. eks DRL indtil 1400: nr. 13, 22 og 23), og senere også i forliket mellom kong Erik og svenskene av 1436 og kong Kristoffer av Bayerns svenske håndfestning av 1441 (ST: III, nr. 475 og 480) og i de norske håndfestningene av 1449 (Se f. eks. NMD: nr. 118 og 119).

⁴⁴ Lönnroth 1958: 56; Jvf. 1997: 36-37.

⁴⁵ NGL 2:1 nr. 21; DD/DRB: 4:6, nr. 344; DRL 1397-1513: nr. 1; ST: II, nr. 423. “(…) *tha han aff Gudz nadhe krunith warth j nafn Faders oc Söns oc then Helghe Andz at wære oc at blifue met Gudz hielp een krunith koning ouer alle thisse thry koningxrike, Danmarc, Suerike oc Norghe, met alle the werdicheet oc ræticheet, som een krunith koning aff alder hafuer tilburt oc bør at hafuæ bothe aff andelich oc aff wæreltz weghne (...).*”

⁴⁶ Se kapittel 5, *Kroning, kirke og kongedømme*.

kroningsbrevet. Dette var imidlertid ikke nødvendigvis et uttrykk for et arvekongedømme, ettersom en kirkelig skikkethetsvurdering var forenelig både med valgkongedømme og arvelig suksesjon.⁴⁷

Kroningsbrevet var heller ikke entydig på at kongens makt kom ovenfra Gud via kirken gjennom en kroningsseremoni, fordi det også ble understreket at kongens legitimitet kom nedenfra:

”(...) kong Erik har været i alle disse tre forskrevne kongeriger, Danmark, Sverige og Norge, og tidligere i hvert især af dem med Guds nåde er blevet modtaget og med kærlighed, god vilje og samtykke fra alle disse tre rigers indbyggere, både biskopper, prælater og andre gejstlige, ridderskabet og det menige folk er taget til vor og alle disse tre kongerigers rette herre og konge (...).”⁴⁸

Dermed ble det presisert at kong Erik var tatt til konge i de tre rikene med innbyggernes samtykke, noe som henspillet på valgene i Danmark og Sverige og godkjennelsen gjennom *konungstekja* i Norge. Tilsvarende sekvens finner man også i unionsbrevet. Således kan kroningsbrevet vanskelig tolkes som et uttrykk for en entydig teokratisk ideologi, men synes snarere å ha inneholdt en forening av ideen om maktens utspring ovenfra Gud og nedenfra innbyggerne. Dette var i og for seg en utbredt middelalderlig idé, som blant andre ble fremmet av Thomas Aquinas.⁴⁹

Strider så dette med unionsbrevets innhold på tilsvarende punkter? Slik omtalte unionsbrevet kroningen:

”(...) sidenhen nu næstforledne trinitatis søndag i faderens, sønnens og den helligånds navn kronet ham her i Kalmar med alle rigets gode mænds samtykke og råd, både gejstliges og lægmænds, og satte ham i kongelig stol over disse tre kongeriger med den værdighed, som både i gejstlig og verdslig henseende tilkommer en retmæssig kronet konge, til at besidde og være over disse tre kongeriger Danmark, Sverige og Norge (...).”⁵⁰

⁴⁷ Se kapittel 5, *Kroning, kirke og kongedømme*.

⁴⁸ NGL 2:1 nr. 21; DD/DRB: 4:6, nr. 344; DRL 1397-1513: nr. 1; ST: II, nr. 423. “(...) *konung Eric, hafuer wærit j alle thisse forscrifne thry konungxrike, Danmarc, Suerike oc Norghe, oc j huart thorræ synderlicæ ær til foren aff Gudz nadhe wndfongen oc taken met kerlich, gothwilghe oc samthykke alles thisse thry rikis inboendes mens, bothe biscope, prelate, klærke oc ridderscap oc menygheet, til wor oc alles thorræ oc thisse thry koningxrikis rætæ herræ oc koning (...).*”

⁴⁹ *Summa theologiae*: IaIIae 105: 1, artikkel 1; Wilks [1963] 1964: 202.

⁵⁰ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. “(...) *sidhen wpa sancte trinitatis søndach nw war j nafn Fadhers oc Søns oc then Helghe Andz hær j Kalmarn efter allæ rikesens gotho manne samthycet oc radh, bothe klerkæ oc leeghmen, krunether oc j koningxlich stol setter ouer thisse thry koningxrike met then werdichet, som bothe j andelich oc i wærltlich stykke en ræt krunith koning til bør at besidæ oc wææ ouer thisse thry koningxrike, Danmarc, Suerike oc Norghe (...).*”

Det ble dermed brukt omtrent de samme uttrykkene om kroningen som i kroningsbrevet, men med en vesentlig forskjell, nemlig at man her opererte med at kongen som en rettmessig kronet konge kom i besittelse av en åndelig og verdslig ”verdighet”, men ikke som i kroningsbrevet også en ”rettighet”. Med andre ord kan dette tolkes som at kroningen, i motsetning til i henhold til kroningsbrevet, ikke medførte at kongen kom i besittelse av full kongelig myndighet, men videreførte den tidligere praksisen. Således kan det ha vært uenighet under unionsmøtet i Kalmar om kroningens rettslige betydning. Det at kirkens menn i kroningsbrevet fikk gjennomslag for en økt betydning av kroningen, noe som var i kirkens interesse, må forstås på bakgrunn av de maktpolitiske realitetene.

Pavedømmet var på høyden av sin makt på 1100- og 1200-tallet, men en konflikt mellom pave Bonifacius VIII og Filip IV av Frankrike i årene rundt 1300 førte til en svekkelse av pavedømmet vis a vis de verdslige kongerikene.⁵¹ Konflikten resulterte i at det ble innledet et tett samarbeid mellom pavedømmet og det franske monarkiet, og i 1309 ble også pavens hovedsete og administrasjon flyttet fra Roma til Avignon. Utover på 1300-tallet ble kirkens administrasjon og beslutningsmyndighet sentralisert i kurien, noe som betydde redusert makt i kirkeprovinsene og bispedømmene. Mens det tidligere var domkapitlene som valgte biskoper, og erkebiskopen som stadfestet valgene og stod for innvielsen, var det nå pavedømmet som providerte biskopene. Dette innebar en styrking av pavedømmet innad i kirkeorganisasjonen, men utad var situasjonen en annen. Mange verdslige kongeriker, spesielt Frankrike og England, ble mer sentraliserte og stod frem som sterkere politiske enheter på 1300-tallet enn i århundret før, noe som gjorde det vanskelig for pavedømmet å hevde et overherredømme. Til tider kunne det fremdeles oppstå konflikter mellom paven og verdslige fyrster, som mellom pave Johannes XXII og den tysk-romerske keiseren, Ludvig av Bayern, i første halvdel av 1300-tallet, men Avignonpavedømmet karakteriseres i større grad av et økt samarbeid med de verdslige fyrstene, blant annet gjennom diplomatiske forbindelser.⁵²

I de nordiske rikene hadde både Håkon V. Magnusson av Norge og Magnus Eriksson av Sverige og Norge et visst samarbeid med kurien, og et enda mer utstrakt samarbeid med pavedømmet synes Valdemar Atterdag av Danmark å ha vært en eksponent for.⁵³ Under dronning Margrete ble pavedømmet maktstilling svekket på grunn av det store skismaet (1378-1417), da det var to konkurrerende paver, én i Avignon og én i Roma. Dette innebar at

⁵¹ Om konflikten mellom Filip IV og pave Bonifacius VIII inkludert kildeutdrag i oversettelse, se Tierney 1964: 172-192. Se også Strayer 1980: 237-313.

⁵² Om Avignonpavedømmet, se Renouard 1970: spesielt 96-110 og 123-134; Zutshi 2000: 653-673.

⁵³ N. K. Andersen 1962: 141-153; Nordberg 1995: 207-209.

pavene måtte være svært medgjørlige overfor kongenes ønsker, fordi disse ellers bare kunne begynne å støtte den andre paven.⁵⁴ Resultatet var at dronning Margrete fikk providert så å si alle sine bispekandidater.⁵⁵

På denne bakgrunn kan ikke en eventuell styrking av kroningens rettslige betydning forstås innenfor rammene av en generell drakamp mellom verdslige og geistlige myndigheter i Europa, men må snarere forstås i lys av dronning Margretes forhold til kirken. Ettersom dronning Margrete hadde en relativt sterk kontroll over kirken i de nordiske rikene, kan hun ha hatt interesse av å styrke kirkens makt. En fremheving av kroningens rettslige betydning, i den forstand at kongen først gjennom kroningen kom i besittelse av full kongelig rettighet, gav i utgangspunktet mer makt til kirken. Dette fordi det åpnet opp for en kirkelig godkjennelse gjennom en skikkethetsvurdering. Selv om en slik kirkelig skikkethetsvurdering ikke var et uttrykk for en arvekongedømmeideologi, innebar den likevel en svekkelse av kongevalget, fordi den verdslige skikkethetsvurderingen gjennom valghandlingene og *konungstekja* ikke var tilstrekkelig i et slikt opplegg. Dette ble understreket ved at full kongelig myndighet først ble overført til kongen gjennom kroningsseremonien. På denne bakgrunn er det mulig at en endring av kroningens rettslige betydning var et ledd i en langsiktig strategi fra dronning Margretes side i allianse med kirken, med sikte på å overføre den norske arverikestatusen til naborikene.⁵⁶

På den andre side er det også mulig at kroningsbrevets fremstilling av kroningens betydning bare var en kirkelig retorikk som snek seg inn, men som man luket ut eller utelot da unionsbrevet ble utferdiget. Kai Hørby la ikke vekt på den språklige forskjellen, da han fremhevet at det var en vidtgående overensstemmelse mellom Kalmarbrevene med hensyn til hvordan kroningen ble fremstilt.⁵⁷ Redegjørelsen for kroningen i kroningsbrevet ville uansett i seg selv ikke sette til side 150 års praksis og den svenske landsloven til fordel for en ny rett. Dette fordi kroningsbrevet som et troskaps- eller hyllingsbrev bare inneholdt en redegjørelse for kroningen, men ingen bestemmelse om kroningens betydning i fremtiden. Likhetene i de to dokumentenes fremstilling av kroningen er i sum også betydelig større enn ulikhetene, og det er ikke gitt at utelatelsen av ordet ”rettighet” ble oppfattet i samtiden på en slik måte at de to kalmarbrevene på dette punktet var i strid med hverandre. I sum er det umulig å trekke noen sikker konklusjon. Kroningsbrevets redegjørelse om kroningen kan være et uttrykk for en

⁵⁴ Hamre 1955: 453-458; Haug 1996: 53-68 og 102-198.

⁵⁵ Hamre 1955: 456-458; 1968: 43-48; Etting [1986] 1997: 129-131; Haug 1996: 246-275; 2000: 249-254.

⁵⁶ Jvf. Lönnroth [1934] 1969: 44; Haug 1996: 236-237; 1998b: 62-63; Olesen 1998: 66.

⁵⁷ Hørby 1983: 2-4.

strategi for å styrke dronning Margretes og kirkens maktstilling, men nyansene sammenlignet med unionsbrevet kan også være mer eller mindre tilfeldige.

Arvekongedømme versus valgkongedømme

De to kalmarbrevene har en noe forskjellig redegjørelse for antagelsen av kong Erik til konge i de tre nordiske rikene. Kroningsbrevet slo fast at kong Erik var ”unnfanget og tatt” til konge i alle de tre kongerikene, og lenger nede at han var ”annammet og unnfanget” til å være ”over disse tre rikene”.⁵⁸ Unionsbrevet slo derimot fast at kong Erik var ”tatt, valgt og unnfanget” til konge over de tre rikene,⁵⁹ og inneholdt dessuten i motsetning til kroningsbrevet en eksplisitt bestemmelse om fremtidig tronfølge:

”Sidenhen når denne konge er død, skal der over alle tre riger vælges og tages én konge, og ikke flere, og herefter skal det ene rige ikke tage eller vælge en konge, uden at det sker med alle tre rigers behørig indvilgende og enighed. Hvis Gud giver denne konge en sønn, eller dem, der kommer efter ham, en søn eller flere, da skal én - og ikke flere - vælges og tages til konge over alle tre riger (...). Skulle det ske, at kongen dør barnløs - hvilket Gud forbyde – da skal rigets rådgivere og mænd efter deres bedste samvittighed vælge og tage en anden, hvem Gud giver dem nåde til, og den de mener, det vil være rigtigst og forstandigst over for Gud og nyttigst for rigerne; og det skal ske med alle tre rigers virkelige enighed (...).”⁶⁰

Her ble det ikke slått fast at rikene entydig skulle være valgriker, slik som i den svenske landsloven, der det het at ”nu skall till konungariket i Sverige konung väljas, och det skall ej ärvas”.⁶¹ Snarere ble det slått fast at en ny konge over de tre rikene skulle ”velges og tas”, og at man skulle velge en sønn av den avdøde kongen, eller subsidiært en sønnesønn av den

⁵⁸ NGL: 2:1 nr. 21; DD/DRB: 4:6, nr. 344; DRL 1397-1513: nr. 1; ST: II, nr. 423. “(...) konung Eric, hafuer wærit (...) wnfongen oc taken (...) til (...) thisse thry koningxriks rætæ herræ oc koning (...) oc at blifue met Gudz hielp een krunith koning ouer alle thisse thry koninxrike (...).”

⁵⁹ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. “(...) allæ thisse thry rike (...) wor nadighe herræ koning Eric til en ræt herræ oc koning taken, walder oc wnfongen ouer alle thisse thry riken (...).”

⁶⁰ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. Artikkel 1: “Sidhan efter thenne koningxens lifdaghe scal en koning ouer al thry riken welix oc takes oc ey flere, oc scal engte et riket en koning takæ eller welghæ her efter wtan met fulborlich samthykke oc endrecht allæ thrygge rikenæ. Gifuer oc Gudh thenne koning søn eller thom, efter hanom kommæ, en søn eller flere, tha scal en koning welix oc takas ouer al thry riken oc ey flere (...). Kan oc koningen barnløs frafalle, thet Gudh forbyudhe, at tha rikesens radhgeuere oc men en annen welix oc takæ, then, thom Gudh gifuer til nadhe, ther the efter theræ bestæ samwit oc the witæ for Gud rætist oc skellixt oc riken nyttest wææ met en ræt sandrecht alle thrygge rikenæ (...).”

⁶¹ MEL: Konungsbalken, IV. ”Nu er til konunx riket J suerike konunger væliande ok ei eruande (...).”

avdøde kongen, noe som kan sies å stå i et motsetningsforhold til kongevalgbestemmelsen i den svenske landsloven.⁶²

Under de politiske forhandlingene var spørsmålet om hvordan man skulle legge opp prosedyrene for fremtidig tronfølge et uungåelig problem, fordi rikene her hadde forskjellig praksis. Sverige og Danmark var valgriker med et arvelig element i den forstand at det var kongssønner som fortrinnsvis ble valgt, og ofte fikk kongene sine sønner valgt mens de selv var i live. Norge var derimot et arverike med primogenitur, men kongen måtte imidlertid godkjennes gjennom hyllingsseremonien *konungstekja*, noe som innebar at den norske tronfølgeordningen også kan sies å ha inneholdt et element av valg.⁶³ Det var likevel en betydelig forskjell på den danske og svenske tronfølgeordningen på den ene siden, og den norske på den andre, ettersom de hadde motsatte utgangspunkt i henholdsvis valg og arv.

Kalmarbrevens behandling av spørsmålet om arvekongedømme og valgkongedømme har stått sentralt i forskningen, og var for Lönnroth konstituerende i den forstand at arvekongedømme innebar *regimen regale* og valgkongedømme medførte *regimen politicum*.⁶⁴ Det har vært bred enighet om at unionsbrevets bestemmelse slo fast prinsippet om at det i unionen skulle være et valgkongedømme, og blant andre Halvdan Koht hevdet i forlengelsen av dette at nordmennene var motstandere av unionsbrevet, fordi de ikke ville gi opp arverikestatusen.⁶⁵ Kroningsbrevet har derimot blitt tolket som et uttrykk for en arvekongedømmeideologi, i følge Lönnroth på grunn av begrepsbruken i redegjørelsen for kong Eriks antagelse som konge, samt på grunn av en ideologisk betoning av et kongedømme av Guds nåde. Ettersom det var kroningsbrevet som ble stående, var det i følge Lönnroth også arverikesprinsippet som ble lagt til grunn der, som var å anse som et rettslig fundament for unionen.⁶⁶ Karl-Gustav Hildebrand kritiserte Lönnroth for å operere med arv og valg som ”fullkommligt skilda rättsfärer”, noe som var uriktig når det gjaldt ”de svenska statsakterna”. I følge Hildebrand inneholdt nemlig den svenske tronfølgeordningen i middelalderen elementer av både arv og valg, og kunne snarere karakteriseres som et arvelig valgrike. Sammenlignet med den svenske landslovens bestemmelse om kongevalg representerte unionsbrevets tronfølgebestemmelse i følge Hildebrand en glidning mot arverike ved å tilgodese fyrstefamiliens interesse gjennom en formell innskrenkning i valget.⁶⁷ I følge Lönnroths

⁶² K-G. Hildebrand 1934: 136.

⁶³ Se kapittel 5, *Arvelig valgkongedømme*.

⁶⁴ Lönnroth [1934] 1969: 17-29, spesielt 18.

⁶⁵ Koht 1956a: 99-103; 1956b: 293-296; Jvf. Tunberg 1946: 221-222.

⁶⁶ Lönnroth [1934] 1969: 40-44 og 52-53; Jvf. Haug 1996: 236; Olesen 1998: 66; Schück 2003: 684.

⁶⁷ K-G. Hildebrand 1934: 129-140.

tolkning er hovedforskjellen mellom kroningsbrevet og unionsbrevet at kong Erik i unionsbrevet ikke bare er unnfanget og tatt, men også valgt til konge, og at en fremtidig konge ikke bare skulle tas, men også velges, noe som innebar at den nordiske unionen ville bli gjort til ett valgrike.⁶⁸ Lönnroths tolkning er dermed i stor grad forbundet med utelatelsen av begrepet ”valgt” i redegjørelsen for kong Eriks antagelse til konge i de tre rikene, samt forståelsen av begrepene unnfanget, annammet og tatt til konge, som han satte i sammenheng med arvekongedømme. Det spørs imidlertid om ikke en slik tolkning er å dra det litt vel langt.⁶⁹ Kai Hørby viste derimot til at det var en statsrettslig overensstemmelse mellom unionsbrevet og kroningsbrevet, fordi begge dokumentene søkte sitt rettsgrunnlag i den felles antakelse av Erik av Pommern til de tre rikenes felles konge.⁷⁰ Dette er selvsagt riktig, men hva så med forskjellene i begrepsbruk?

Begrepene ”annamme” og ”unnfange” er synonymer som betyr å motta. Førstnevnte kan også bety ta, mens sistnevnte også kan bety få eller anta.⁷¹ Satt i sammenheng med en kongelig suksesjon er disse to begrepene nøytrale med hensyn til arvekongedømme og valgkongedømme. ”Annamme” ble for eksempel også brukt i forbindelse med dronning Margretes valg til riksforsander i Danmark og Norge.⁷² Begrepet å ta til konge synes å være en valgteknisk term som opprinnelig var knyttet til kongevalg. Etter at arvekongedømmet var innført i Norge, ble imidlertid begrepet også brukt i forbindelse med den videreførte *konungstekja* som en hyllings- eller godkjennelsesseremoni, og ble anvendt i forbindelse med flere av tronskiftene på 1300-tallet. Begrepet å ta til konge kunne således også benyttes både i forbindelse med kongevalg og arvelig suksesjon.⁷³ Dermed kan det godt tenkes at man har presisert at kongen skulle ”velges og tas” for å ta høyde for den norske arverikestatusen. Erik skulle velges og tas til konge i Sverige og Danmark, men bare tas til konge i Norge gjennom arvelig suksesjon. Når det gjelder den forskjellige begrepsbruken i omtalen av hvordan kong Erik ble tatt til konge i de to dokumentene, så kan den ha vært noe tilfeldig. Uansett ville dette ikke sette til side ordbruken i de opprinnelige danske og svenske valghandlingene og den norske *konungstekja*, fordi en slik beskrivelse i seg selv ikke konstituerte noen ny lov eller rett.⁷⁴

⁶⁸ Lönnroth [1934] 1969: 46-48 og 53; Jvf. Aksel E. Christensen som fremførte en tilsvarende argumentasjon og konklusjon (Christensen 1980: 155-157).

⁶⁹ Jvf. K-G. Hildebrand 1934: 136-142.

⁷⁰ Hørby. 1983: 1-9.

⁷¹ Kalkar, *Ordbog over det ældre danske sprog*: I, 64-65 og IV, 669.

⁷² NGL: 2:1, nr. 1; DD/DRB: 4:6, nr. 229 og 335; Jvf. Imsen 1972: 30-31; Christensen 1980: 112 og 114

⁷³ Holmgren 1937: 19-22; Imsen 1972: 21-33.

⁷⁴ K-G. Hildebrand 1934: 141-142.

En slik tolkning kan også underbygges ved å vise til artikkel tre i unionsbrevet, som slo fast følgende:

”Fremdeles skal kongen i Danmark styre og råde med sit rige (...) således som der er lov og ret, og kongen har ret til og bør gøre, og ligeledes i Sverige og i Norge, efter deres lov og ret, og hvad kongen der har ret til og bør gøre; og ingen lov eller ret skal føres ud af det ene rige og ind i det andet, når den ikke tidligere har været lov og ret der, men kongen og hvert rige skal forblive ved sin egen lov og ret, således som det før er sagt (...).”⁷⁵

Det at hvert rike skulle bli ved sin lov og rett innebar en videreføring av den norske arverikestatusen. Eller for å si det på en annen måte: Dersom Lönnroths tolkning om at unionsbrevet knesatte prinsippet om valgkongedømme er riktig, vil det foreligge en logisk brist i dokumentet i den forstand at man på den ene siden gikk inn for et unionelt valgkongedømme, mens man samtidig godkjente den norske arverikestatusen. Det er lite trolig at unionsbrevet rommet to ulike syn på dette viktige punktet, og derfor må man gå ut i fra at dokumentet la opp til en videreføring av hvert av de tre rikenes praksis når det gjaldt suksjesjonsspørsmål. Samtidig ble det understreket at en sønn av den avdøde kongen, etter at enighet om dette var oppnådd, skulle ”velges og tas” til konge i de tre rikene. Det at man skulle velge en kongssønn til konge var i tråd med svensk og dansk valgrikespraksis, og dersom det var flere sønner, ble vanligvis den eldste valgt. Hvis man likevel skulle komme til å velge en yngre sønn, var det fullt mulig å tillempe den norske arverikeforfatningen, noe som hadde skjedd ved flere tronskifter tidligere på 1300-tallet.⁷⁶ Poenget var altså at representanter for de tre rikene skulle drøfte suksjesjonsspørsmål og komme til enighet innenfor de tre rikenes respektive ”lov og rett”. Tronfølgebestemmelsen i unionsbrevet ville dermed ikke innebære en innføring av valgkongedømme i Norge, men en videreføring av status quo for de tre rikene. For Danmarks og Sveriges del betydde bestemmelsen imidlertid en presisering av tidligere praksis ved at det eksplisitt ble slått fast at en sønn av den avdøde kongen skulle velges i fremtidige kongevalg. Selv om dette i og for seg var i tråd med gjeldende praksis, innskrenket det den danske og svenske valgretten formelt sett. På denne bakgrunn er det godt mulig at unionsbrevets tronfølgebestemmelse kan ha vært en del av et kompromiss.

⁷⁵ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. Artikkel 3: *“Framdeles skal kongen styra oc radhæ met sit rike i Danmarc (...) efter thy, som ther ær lagh oc ræt, oc koning ægher oc bør at gora, suo oc j Suerike oc j Norghe efter theræ lagh oc ræt, oc koning ther ægher oc bør at gora; oc draghes engin lagh eller ræt wt aff eet riket oc wt j annet, the, ther ey før hafuæ warit logh eller ræt, wtan kongen oc huort riket blifue widh syn lagh oc ræt, som fore er sact (...).”*

⁷⁶ Imsen 1972: 21-33 og 64-65; 1976: 100-104.

Denne tolkningen eliminerer videre den tradisjonelle norske forklaringen om at nordmennene var motstandere av unionsbrevet, fordi de ikke ville gi slipp på den norske arverikestatusen. Det er også vanskelig å se at bestemmelsen skulle være i strid med dronning Margretes politiske målsetninger, fordi status quo innebar at den norske arverikestatusen fremdeles sikret hennes dynastiske interesser. Dessuten innebar presiseringen av dansk og svensk tronfølgerett ved at en kongssønn skulle velges ved fremtidige tronskifter også en styrking av de dynastiske interessene. Selv om dronning Margrete trolig ønsket å innføre arvekongedømme i Danmark og Sverige, er det vanskelig å forestille seg at hun verken hadde slike forhåpninger eller prioriteringer på Kalmarmøtet. Dette fordi hun for det første neppe stod sterkt nok på det tidspunktet til å gjennomføre en så prinsipiell forfatningsendring i Sverige og Danmark, og for det andre fordi hun hadde langt viktigere utfordringer på kortere sikt knyttet til forsvars- og utenrikspolitiske problemer.

Forsvars- og utenrikspolitikk

Ett hovedmoment i unionsbrevet var å sikre innbyrdes fred mellom de tre rikene, å etablere et forsvarsforbund mellom de tre rikene og til en viss grad å legge rammer for en felles utenrikspolitikk. Artikkel 2, 4 og 5 omhandler freds- og forsvarspolitikk:

”[2] Alle tre kongeriger skal blive og være i enighed og kærlighed, således at det ene ikke skal drage sig bort fra det andet på grund af nogen splid eller atskillelse, men hvad der sker det ene, enten ved krig eller ved udenlandske mænds angreb, det skal gælde dem alle tre, og hvert af dem skal med al troskab og af al magt være det andet behjælpeligt, dog således at hvert rige forbliver ved sin lov og ret, og kongen skal forholde sig, som han bør. (...).

[4] Skulle det ske, at et af disse riger - hvilket det end kan være - påføres krig eller kommer du for våbenmagt, da skal de andre to riger med magt og al troskab, når kongen eller hans embedsmænd på hans vegne pålægger dem, komme det rige til hjælp og forvar, hvor de bliver tilsagt, enten til lands eller til vands; og hvert rige skal komme og være det andet rige til hjælp, som sig bør uden nogen svig, dog således at hvor et rige eller begge to kommer det ene til hjælp, da skal man i det rige forsyne dem med spise, kost og foder gennem rigets embedsmænd (...); men angående deres tjeneste, løn, den skade, de lider; eller om de kommer i fængsel eller hvad andet, der kan angå dem, da skal kongen stå til ansvar for dem (...). Når rigerne eller et af dem bliver påført krig af en udenlandsk hær, da skal ingen gribe til kneb og forsvare sig med, at han ikke er pliktig til nogen tjeneste udover sin egen landegrænse; dette punkt er vi alle gået ind på og har samtykket i, at en af os skal hjælpe og følge den anden ind i det rige, hvor det er nødvendigt, eftersom alle tre riger nu er og skal forblive under én konge og herre og blive enige som ét rige.

[5] Hermed skal al fejde og splid, som indtil nu i lang tid har været rigerne imellem, være fjernet og aldrig mer fremmes eller fremdrages, og det ene rige skal aldrig mere bekriige det andet og ikke fremdrage noget, der kan afstedkomme krig eller uenighed, men alle skal de forblive som ét rige under én konge, som tidligere sagt.⁷⁷

Det ble dermed slått fast at alle tidligere stridigheter mellom rikene var over, og at det skulle være fred mellom dem, og dessuten ble et forsvarsforbund med en forpliktelse om gjensidig hjelp når ett av rikene ble angrepet slått fast. Det skulle være tjenesteplikt også utenfor det enkelte lands grenser. Den sterke vektleggingen av innbyrdes fred og forsvar mot ytre fiender var helt i tråd med intensjonen for Kalmarmøtet, slik det var avtalt mellom dronning Margrete og de svenske stormennene høsten 1396 på et møte i Nyköping:

”Fremdeles skal et antal fra Sveriges rige, når vor herre kong Erik eller dronning Margrete vil og pålægger os det, og på det sted, han eller hun vil, med fuldmagt møde rigens mænd fra Danmark og Norge og med dem vorde og blive enige på fornævnte vor herres kong Eriks og hele Sveriges riges vegne efter fornævnte vor herres og frues råd og vilje, fordi vi alle fra disse tre riger har en herre og konge (...), og vi vil og skal da blive enige om og da gøre dem og igjen tage sådan sikkerhed af dem, således at både fornævnte vor herre og frue og vi alle af disse tre riger er forsikrede om alle punkter efter fornævnte vor herres og vår frues råd og vilje, som er sagt foran, og vi skulle således tage vare på for alle tre riger, at intet af disse tre riger nogensinde skal påføre det andet krig eller strides med det andet.”⁷⁸

⁷⁷ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. Artikkel 2: “*Oc sculæ alle thry koningxriken j en samdrecht oc kerlich blifue oc wæra, suo at engte et scal sich fran thet annet draghe met noken twædrecht eller syndran, wtan huat thet enæ wpa gar entich met orlogh eller met andre wilensche manne afæktan, thet scal thom wpa ga alle thry, oc huort thera annet behelpelicht wæra met al troscap oc al macht, thoc suo at huort riket blifuer widh syn lagh oc ræt, oc koningen efter thy, hanom bør at hafue.*” Artikkel 4: “*Kan thet oc suo wortha, at a noket et aff thisse rike orlogh eller hærsyold wpa styrter, huilket et thorræ thet helzt kan worthe, tha scule the andre tw riken, nar koningen eller hans embitzmen wpa hans wegne thom til sigher, met macht oc al troscap thet riket til hielp oc werghe komme, huart thom worther til sact, entich til land eller want, oc scal huort et riket thet annet til hielp kommæ oc waræ, som ther til bør, wtan alt arct; thoc suo, at huor et riket eller bathe tw thet enæ til hielp komme, tha scal man j thet riket thom met spisan oc kost oc fodher aff rikesens embitzmen thera nøthorft forese oc bæring, oc scipe, at landet oc almughen ey forderuet worther; en om thorræ thienisto løn, scadhæ oc fænxel eller annet, thet suo til rørir, ther stonde koningen thom fore, oc ey rikesens embitzmen eller almughe ther om quelie eller a talæ then tidh. Oc ther riken all eller noket theræ orlogh a styrter aff wilensc hæ, tha scal sich ther engin met hielperæthe take eller werg hæ, at han engin thienist plicthigh ær wtan til sylt eghit landemære; thet hafuom wi alle ouer gifuet oc samthyc, at en woræ scal then annen hielp oc følghe j huilket rike thet nødh gørs, for then sculd at al thry riken æræ nw oc worthe scule wnder en koning oc herræ oc blifue ens som et rike.*” Artikkel 5: “*Hær met scule alle feydhe oc twædrecht, som mellom riken her til aff longe forlidhnæ tymæ warit hafue, næther legges oc aldre mer wppas eller wp draghes, oc aldre mer et rike orloghewpa thet annet oc engte thet wp draghe, ther orlogh eller wsæmye ma aff komme, wtan blifue alle som eet rike wnder en koning, som fore er sact.*”

⁷⁸ DD/DRB: 4:6, nr. 145. “*Item oc sculom wi swa mange aff riket i Swerike medh ful macht nar war herre konung Erik eller drotning Margareta oss tilsigher oc wil vppa hwat stadh han eller hon wil møta rikesens mannom aff Danmark oc aff Norghe oc medh them thes eens tha wardhar oc ens bliwa vppa fornæmpda wars herra konungx Erik oc alt Swerkes rikes weghna epter fornæmpda wars herra oc frw radh oc wilia epter thet at wi alle aff thessen thry ryke en herra oc konung hafuom (...) oc wiliom wi oc sculom tha thes ouer eno wardha*

Dronning Margrete planla således å innkalle ”rikets menn” fra de tre rikene til et felles møte for å bli enige om en overenskomst som skulle sikre fred i unionen. I forlengelsen av dette var det trolig også en målsetning å etablere unionen som et forsvarsforbund. Et forsvarsforbund mellom nordiske riker var i og for seg heller ikke en nyvinning. Den svensk-norske avtalen av 1319, som regulerte forholdet mellom de to rikene i Magnus Erikssons umyndighetstid, inkluderte et forsvarsforbund.⁷⁹

Det har imidlertid blitt hevdet at denne bestemmelsen stred mot de tre rikenes lov og rett, fordi den åpnet opp for tjenesteplikt utenfor de respektive rikenes interesser.⁸⁰

Den svenske Landsloven slo derimot fast følgende:

”Alla de, som bygga och bo i hans rike, skola visa honom [kungen] lydriad, rätta sig efter hans bud och vara honom till tjänst, särskilt för at värja riket vid dess landamären, och icke med härfärd längre ut, utan att han har fått deras samtycke därtill.”⁸¹

Tilsvarende går også frem av bestemmelsene om landevern i Magnus Lagabøters norske landslov.⁸² De danske håndfestningene av 1320, 1326 og 1376 slo også fast at ingen skulle tvinges til å dra i leidang utenfor rikets grenser.⁸³ De danske bestemmelsene dreide seg eksplisitt om leidang, og det er også det den svenske og den norske bestemmelsen omhandler, mens kongens håndgangne menn hadde større forpliktelser. Unionsbrevets bestemmelse om et felles forsvarsforbund omfattet imidlertid ikke bare kongens håndgangne menn, men det ble understreket at ingen kunne ”påberope seg at der er ingen tjenesteplikt utenfor sitt eget lands grenser”, dersom ett rike ble angrepet. Altså omfattet tjenesteplikten i henhold til unionsbrevets bestemmelse alle i slike tilfeller. Var da unionsbrevet i strid med de tre rikenes lov og rett på dette punktet? I unionsbrevet ble det tydeliggjort at tjenesteplikten utenfor sitt eget lands grenser ble innført, fordi de tre rikene var ”under én konge og herre”, og skulle ”bli

oc swadan forwaring them tha göra oc tha aff them i gen taka at badhe fornæmpde war herre oc frw oc wi alle aff thessen thry rike æra i forwaradhe wm al stykke epter fornæmpda wars herra oc frw radh oc wilia som fore ær sacht oc sculum wi thet tha io swa bewara aff allom thessom threm rikom at ænkte et aff thessen thry rike scal nokon tiid orlogha eller pranga vppa thet andre.”

⁷⁹ DN: VII, nr. 50; NMD nr. 68 (inkludert norsk oversettelse); ST: I, nr. 192.

⁸⁰ G. Carlsson 1930: 425; Schreiner 1951: 263-264.

⁸¹ MEL: Konungsbalken, III. ”Alle ok the sum J rike hans byggia ok boa agha ok sculu honum lydno halðæ buð hans standæ ok til thænisto varæ serlikæ a landamære land at væria ok ei ytarmer vtan goðuilia thera fangnom.”

⁸² MLL: Landevernsbolken, III.

⁸³ DD/DRB: 2:8, nr. 176; 2:9, nr. 273; 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 22, 23 og 31.

sammen som ett rike”.⁸⁴ Når det gjaldt slike forsvarsspørsmål var de tre rikene dermed å anse som ett rike. I stedet for å utvide tjenesteplikten utvidet man riksbegrepet til hele å omfatte hele unionen i disse spørsmålene, og dermed tilpasset man på en snedig måte unionsbrevets bestemmelser til de respektive rikenes lovbestemmelser.

Betydningen av et slikt forsvarsforbund lå spesielt i at det valget, som var foretatt i de tre rikene ved å gi full tilslutning til dronning Margrete, hadde skaffet dem en felles fiende i Mecklenburg. Fredsavtalen, den såkalte Lindholmfreden, som ble inngått i 1395 innebar at kong Albrekt ble løslatt fra Margretes fangeskap mot løsepenger, og Stockholm ble satt i pant hos de nøytrale hansastedene. Dersom løsepengene ikke ble innfridd innen tre år, skulle Stockholm overdras til Margrete. Lindholmfreden innebar også en deling av Gotland, der Visby ble tildelt Albrekt, mens det øvrige Gotland skulle være i Margretes besittelse.⁸⁵ I 1397 var således Stockholm i hanseatisk besittelse, men mecklenburgerne hadde ikke gitt opp Sverige. Allerede året etter Lindholmfreden skaffet de seg kontroll over hele Gotland, og ved midtsommer 1397, mens Kalmarmøtet pågikk, angrep de Stockholm med sikte på å gjenvinne kontroll over byen fra hanseatene. Sommeren 1397 var dermed trusselen fra Mecklenburg høyst reell med fare for ny krig. Å sikre seg kontroll over Stockholm og Gotland var åpenbare utenrikspolitiske mål for dronning Margrete i 1397, noe hun også lyktes med allerede året etter når det gjaldt Stockholm, og i 1407 fikk hun Gotland overført fra Den tyske orden, som hadde overtatt kontrollen der fra mecklenburgerne i 1398.⁸⁶ Dette leder over til et annet utenrikspolitisk aspekt som har blitt trukket frem, nemlig de maktpolitiske forholdene i Østersjøen i bredere forstand med hansastedene, Den tyske orden, Polen-Litauen og Russland, som i varierende grad kunne utgjøre en trussel mot de nordiske rikene.⁸⁷ En annen utenrikspolitisk utfordring for dronning Margrete var å sikre kontrollen over Sønderjylland, noe hun hadde arbeidet for helt siden 1375, da hun gjorde krav på Slesvig, men uten å lykkes. Etter det lot dronning Margrete denne utfordringen vente, og konsentrerte seg om andre spørsmål knyttet til unionen og forholdet til Mecklenburg, før hun på ny grep tak i det sønderjyske spørsmålet i 1404.⁸⁸ Et nordisk forsvarsforbund var helt avgjørende for å kunne hevde seg militært både mot Mecklenburg, i Østersjøområdet for øvrig og i Sønderjylland.

Johan Schreiner hevdet at nordmennene ikke sluttet opp om bestemmelsen om et felles forsvarsforbund, fordi de ikke ønsket å bli involvert i en eventuell militær strid for å forsvare

⁸⁴ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. Artikkel 4 og 5.

⁸⁵ DD/DRB: 4:5, nr. 384-385; Jvf. Christensen 1980: 127-129.

⁸⁶ G. Carlsson 1930: 470-472; Christensen 1980: 131-134; L-O. Larsson 1997: 80-82; Albrechtsen 2001: 141-144.

⁸⁷ Linton 1971: 83-105 og 233-246; Lönnroth 1973: 9-16; Wernicke 1997: 171-197.

⁸⁸ Albrechtsen 2001: 147-150.

Sverige mot mecklenburgerne.⁸⁹ Den direkte trusselen fra Mecklenburg var nok betydelig større i Sverige enn i Norge på grunn av at de der hadde et sterkere fotfeste, ettersom en mecklenburger tidligere hadde vært konge der. På bakgrunn av at det mellom Norge og det mecklenburg-styrte Sverige hadde vært en konflikt, som periodevis eskalerte til en krigstilstand i årene 1364-89, gjorde trusselen fra Mecklenburg seg også gjeldende i Norge. Det samme gjaldt for Danmark. Hvis mecklenburgerne kom i besittelse av Sverige, ville det dermed umiddelbart utgjøre en fare for ekspansjonsforsøk i retning Norge og Danmark. I Norge kunne mecklenburgerne også reise arvekrav på riket, fordi Albrekt av Sverige og Mecklenburg var oldebarn (datterdattersønn) av Håkon V. Magnusson og med det den eneste lovlige arvingen etter Olav Håkonsson i henhold til kongearvetallets ordinære arveklasser.⁹⁰ Vi kjenner ikke til at mecklenburgerne reiste et arverettslig krav på den norske tronen, men da Erik av Pommern ble utpekt til rikets rette arving i 1389 ble det samtidig understreket at mecklenburgerne var rikets fiender, og derfor hadde mistet arveretten.⁹¹ Dette viser at faren var reell nok for at mecklenburgerne kunne komme til å reise et arvekrav på den norske tronen. Dessuten viste angrepet på Bergen i 1393 gjennomført av de tyske vitaliebrødrene, som var støttet av mecklenburgerne, at også Norge kunne være et mål for militære operasjoner etter at riket hadde sluttet opp om dronning Margrete og tatt hennes tronkandidat, Erik av Pommern, til konge.⁹² I Danmark handlet dronning Margrete lynraskt etter sønnen Olavs død, og ble valgt til "rikets fullmektige frue" bare en uke etter sønnens død. Ved å ta styringen umiddelbart, akkurat som hun hadde gjort 22 år tidligere etter farens død, forhindret hun at noen åpnet opp for å velge den kanskje mest åpenbare kandidaten til tronen, nemlig hennes søstersønn Albrekt av Mecklenburg.⁹³ Selv om mecklenburgernes første prioritet var å gjenvinne Sverige på 1390-tallet, er det ikke tvil om at de, dersom de lyktes med det, også ville kunne utgjøre en farlig trussel mot Norge og Danmark.

De nordiske rikene var således på sett og vis vevd inn i et skjebnefellesskap mot den mecklenburgske fienden, og på denne bakgrunn virker det underlig at nordmennene skulle være motstandere av bestemmelsen om et felles forsvarsforbund. På den andre siden var de utenrikspolitiske utfordringene for den nordiske unionen hovedsakelig knyttet til svenske og

⁸⁹ Schreiner 1951: 263-266 og 275-276.

⁹⁰ Imsen 1972: 29-30. Kongearvetallets 13. og siste arveklasse viste til det privatrettslige arvetallet, men med krav om at en konge måtte være mann og av rette kongeætt (MLL: II, Kristendomsbolken, kap. 5). Ved bruk av denne bestemmelsen kunne flere kandidater ha et arvekrav, men altså etter den mecklenburgske linjen i arvefølgen.

⁹¹ NGL: 2:1, nr. 2.

⁹² *Islandske Annaler*: Gottskalks Annaler, 368; Flatø-annaler, 422; Jvf. Helle 1982: 698.

⁹³ Bøgh 2003: 280.

danske interesser med kontroll over Stockholm, Gotland og Sønderjylland som prioriterte anliggender. Faren for krig var dermed størst i øst og sør, mens forholdene var fredeligere i vest der de norske geopolitiske interessene var knyttet til å opprettholde stillingen på skattlandene vest i havet. I 1397 forelå det ingen direkte trussel på den kanten. Siden 1266, da Perth-traktaten ble inngått, hadde det hersket fred mellom Norge og Skottland, selv om skotsk innflytelse på Orknøyene til tider kunne skape problemer.⁹⁴ Det er imidlertid lite trolig at dette førte til at nordmennene var negativt innstilt mot bestemmelsen om et felles forsvarsforbund, fordi disse forholdene trolig ble overskygget av trusselen fra Mecklenburg, som det for nordmennene må ha vært et hovedmål å sikre seg mot.⁹⁵ I så måte er det sannsynlig at også nordmennene så behov for et forsvarsforbund sammen med Danmark og Sverige.

De utenrikspolitiske utfordringene reiste imidlertid ikke bare behov for et forsvarsforbund, men også behov for at de tre rikene fremstod som en enhet diplomatisk sett i møte med utenlandske makter. I forlengelsen av en felles forsvarspolitik ble det derfor i unionsbrevet også slått fast en bestemmelse om en felles utenrikspolitikk:

”[7] Hvis der på samme måde bliver begyndt eller aftalt forhandlinger eller sager med fremmede herrer eller stæder eller deres sendebud til vor herre kongen, i hvilket rige han da end befinder sig, så har han og hans råd, de som da er til stede hos ham, dog altid nogle fra hvert rige, myndighed til, at han og de, der på disse tre rigers vegne kan handle og afgøre, hvad der er gudelig, forstandigst og nyttigst og til vor herre kongens og disse tre rigers gavn.”⁹⁶

Bestemmelsen synes å representere et kompromiss mellom et kongelig handlingsrom og behov for en viss effektivitet på den ene side, og på den andre behov for en forankring av beslutningene hos representanter for de tre rikene. Dette fordi det var tilstrekkelig at noen representanter for rikene var til stede, men uten en kongelig forpliktelse til å kalle sammen større forsamlinger ved forhandlinger med fremmede makter.

I 1397 fremstod konflikten med Mecklenburg som den overordnede utenrikspolitiske utfordringen, men det forelå også andre utfordringer knyttet til maktforholdene i Østersjøen og kontrollen over Sønderjylland. På denne bakgrunn synes unionsbrevets bestemmelser om

⁹⁴ Bjørge 1995: 111-116.

⁹⁵ Opsahl 1997: 151-152; 1998: 27-28.

⁹⁶ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. Artikkel 7: *“Item om nokræ deythingen eller ærende worthe wpedhe eller om talit met fræmetherræ eller stædher eller thoræ budh till wor herra koningen, j huilket rike han tha ær stedder, tha hafue han oc hans radh, the, tha nær æræ stedde, jo nokra aff huort riket, thes macht, huat han oc the ther om gøre oc ende wpa thisse thry rikes wegne, huat guthelixt oc skellixt oc nyttelixt ær til wor herra koningens oc thisse thry rikes gavn.”*

innbyrdes fred, forsvarsforbund og en felles utenrikspolitikk å ha vært viktige politiske bestemmelser både i dronning Margretes og aristokratiets interesser i de tre rikene.

Lov og rett

Når det så gjelder unionsbrevets bestemmelser som sikret at hvert rike skulle bli ved sin lov og rett, så er de også trukket frem som et element som stred mot dronning Margretes *regimen regale* program:⁹⁷

”[2] Alle tre kongeriger skal blive og være i enighed og kærlighed (...), dog således at hvert rige forbliver ved sin lov og ret (...).

[3] Fremdeles skal kongen i Danmark styre og råde med sit rige over borg og fæstning, over lov og dom, således som der er lov og ret, og kongen har ret til og bør gøre, og ligeledes i Sverige og i Norge, efter deres lov og ret, og hvad kongen der har ret til og bør gøre; og ingen lov eller ret skal føres ud af det ene rige og ind i det andet, når den ikke tidligere har været lov og ret der, men kongen og hvert rige skal forblive ved sin egen lov og ret, således som det før er sagt (...).”⁹⁸

I utgangspunktet er det vanskelig å forstå de kontroversielle sidene ved disse bestemmelsene, ettersom dronning Margrete allerede i Dalaborg-avtalen av 1388 med de svenske stormennene hadde forpliktet seg til å regjere i henhold til svensk lov.⁹⁹ Kong Erik avga trolig også en slik forpliktelse i sin kongeed i forbindelse med valget til svensk konge i 1396.¹⁰⁰ I 1388 var imidlertid Margretes stilling mye svakere enn i 1397, og det er derfor mulig at hun ønsket å styre unna en slik bestemmelse dersom hun hadde mulighet til det. For de ledende svenske mennene var det derimot avgjørende å få på plass prinsippet om et styre i henhold til rikets lov og rett, noe som også forelå som et ønske i et udatert svensk håndfestningsutkast fra dronning Margretes tid.¹⁰¹ Hvis dronning Margrete hadde som mål å skulle styre de tre rikene

⁹⁷ Lönnroth [1934] 1969: 53-54; Albrechtsen 1997a: 101; Olesen 1998: 66.

⁹⁸ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. Artikkel 2: “*Oc sculæ alle thry koningxriken j en samdirect og kerlich bilfue oc wære (...), thoc suo at huort riket blifuer widh syn lagh oc ræt (...).*” Artikkel 3: “*Framdeles skal kongen styræ oc radhæ met sit rike i Danmarc om hws oc feste, lagh oc dom efter thy, som ther ær lagh oc ræt, oc koning ægher oc bør at gøreæ, suo oc j Suerike oc j Norghe efter there lagh oc ræt, oc koning ther ægher oc bør at gøreæ; oc draghes engin lagh eller ræt wt aff eet riket oc wt j annet, the, ther ey før hafuæ warit logh eller ræt, wtan kongen oc huort riket blifue widh syn lagh oc ræt, som fore er sact (...).*”

⁹⁹ DD/DRB: 4:3, nr. 362.

¹⁰⁰ *Vadstenadiariet*: nr. 89; Jvf. G. Carlsson 1941: 53; L-O. Larsson 1997: 72-73.

¹⁰¹ G. Carlsson 1964: 258 (utkastet er trykt der). Gottfrid Carlsson daterte utkastet til 1389 (G. Carlsson 1964: 257-264), noe som som kan være plausibelt, men andre historikere har datert det til 1396-97 og 1403. Jvf. Christensen 1980: 124-126, og henvisninger til eldre litteratur der.

uten å ta hensyn til deres lov og rett, innebar det simpelthen et brudd på de tre rikenes lov og rett.¹⁰²

Dersom hennes politikk var influert av en *regimen regale* ideologi utformet av Aegedius Romanus, slik Lönnroth antydet, kunne det imidlertid tenkes at hun kunne påberope seg en intellektuell støtte for et slikt syn.¹⁰³ I *De regimine principum* hevdet Aegedius nemlig at kongen stod over positiv lov, men i følge Konungastyrelsen skulle kongen styre i henhold til loven.¹⁰⁴ Konungastyrelsen var et sentralt verk med hensyn til den nordiske resepsjonen av Aegedius, og man må anta at det var kjent for dronning Margrete ettersom det ble forfattet i kretsen rundt hennes svigerfar, kong Magnus Eriksson.¹⁰⁵ Det er derfor mer plausibelt at dette verket på svensk influerte Margretes fyrsteideal enn det betydelig mer akademiske *De regimine principum* på latin. Av dronning Margretes instruks til kong Erik i forbindelse med hans norgesreise i 1405 fremgikk det også at hun ikke hadde noe i mot en slik forpliktelse:

”(...) vår sønn lar alle veier, der han farer frem, allmuen hylle ham og sverge, at de vil med Guds hjelp holde ham for deres konge av Guds nåde og gjøre [for] ham alt det, som de bør gjøre for deres konge, og han sier dem igjen, som han gjør dette, at han vil holde dem med fred, lov og rett etter sin beste makt, og at han dette på ingen måte forsømmer å gjøre, hvor han farer frem, som før sagt.”¹⁰⁶

I bytte mot troskap skulle Erik forplikte seg til å holde lov og rett. På denne bakgrunn må unionsbrevets bestemmelse, om at hvert rike skulle styres i henhold til dets lov og rett, ha vært uproblematisk for Margrete. Med tanke på hennes evne til å operere med langsiktighet i politikken ved å prioritere det viktigste først og ved gradvis å søke realisering av sine mål, virker det usannsynlig at hun skulle utfordre et prinsipp som var lovfestet og som hadde lang tradisjon i rikene. Sagt på en annen måte var neppe dronning Margretes hovedproblem i 1397 å forholde seg til de tre rikenes lov og rett, men snarere den truende utenrikspolitiske situasjonen. Hvor vidt hun hadde langsiktige mål om å bygge ned de tre rikenes lov og rett til fordel for en unionell lov og rett er umulig å si noe om ut fra kildesituasjonen, men det er

¹⁰² MEL: Konungsbalken, V; *Danmarks gamle love*: II, Jyske lov. Fortalen; DD/DRB: 4:1, nr. 40, artikkel 18; MLL: II, 8.

¹⁰³ Jvf. Lönnroth [1934] 1969: 10-62.

¹⁰⁴ Se kapittel 5, *Landslovens kongebolck og Konungastyrelsen*.

¹⁰⁵ Se kapittel 5, *Landslovens kongebolck og Konungastyrelsen*.

¹⁰⁶ NGL: 2:1, nr. 37; DN: XI, nr. 110. ”*Jtem wor søn lader alle weynæ, ther som han far fram, almoghen hvyllæ hanom oc swærghe, at the wele meth Guds hiælp halde hanom fore there konung aff Gudhs nadh oc gøræ hanom alt thet, som thom bør there konung at gøræ, oc at han sigher thom j gen, som hanom thettæ gøræ, at han wyl halde thom with fridh, lagh oc ræt æfter sin bæste macht, oc at han thætte ængelund forsyrmer atgøræ, hwor han fram far, som fore er sacht.*”

selvsagt mulig med tanke på at de tre rikenes lov og rett kan ha blitt oppfattet som hindringer mot et sentralisert unionskongedømme.

Bestemmelsen om at rikene skulle bli ved sin lov og rett i unionsbrevet ble eksplisitt koblet til slotts- og lensforvaltningen ved at kongen skulle ”styre og og råde (...) om hus og festninger” i henhold til lov og rett.¹⁰⁷ Slotts- og lensforvaltningen ble også omtalt i kroningsbrevet, og er således interessant knyttet til spørsmålet om hvor vidt dokumentene inneholdt innbyrdes motsetninger:

”Og med hensyn til slotte, befæstninger, lande og len og alle andre forhold (...), som fornævnte vor herre, kong Erik og (...) vor nådige frue, dronning Margrete, har betroet os og herefter vil betro os, vil vi og alle i disse fornævnte riger både i deres livstid og efter deres død handle, således som de har betroet os og også herefter vil betro os, og således som vi vil stå til ansvar for og være bekendte over for både Gud og mennesker.”¹⁰⁸

Kroningsbrevet inneholdt dermed ingen henvisning til rikenes lov og rett i slotts- og lensforvaltningen, men utelukkende en troskaps erklæring, der de som mottok forleneringer skulle handle i tråd med det de ble betrodd, og stå til ansvar for det. Bemerkelsesverdig er det imidlertid at troskaps erklæringen gjaldt også utover dronning Margretes og kong Eriks levetid. Dette har blitt tolket som at de lénstidsposisjonene Margrete og Erik gjorde skulle bli frosset, slik at senere konger ikke kunne endre dem.¹⁰⁹ En slik tolkning synes imidlertid å dra dette litt vel langt. Utsagnet inneholder isolert sett en troskaps erklæring som gjaldt så lenge lensinnehaveren innehadde forleningen, men sier ingenting om at fremtidige konger ikke skulle ha myndighet til å endre på lénstidsposisjonene. Dette ville vært særdeles merkelig, og ville i realiteten ha innebært at en konge fortsatte å regjere etter sin død. Noe slikt er det ikke grunnlag for. Snarere kan troskaps erklæringen oppfattes som å være avgitt til kongemakten i den forstand at troskaps erklæringen etter Margretes og Eriks død ble overført til den nye

¹⁰⁷ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. Artikkel 3: “*Framdeles skal koningen styræ oc radhæ met sit rike i Danmarc om hws oc feste, lagh oc dom efter thy, som ther ær lagh oc ræt, oc koning ægher oc bør at gøræ, suo oc j Suerike oc j Norghe efter theræ lagh oc ræt, oc koning ther ægher oc bør at gøræ; oc draghes engin lagh eller ræt wt aff eet riket oc wt j annet, the, ther ey før hafuæ warit logh eller ræt, wtan koningen oc huort riket blifue widh syn lagh oc ræt, som fore er sact (...).*”

¹⁰⁸ NGL 2:1 nr. 21; DD/DRB: 4:6, nr. 344; DRL 1397-1513: nr. 1; ST: II, nr. 423. “*(...) oc om slot, feste, land oc læn, oc om al stykke, e huat thet helzt heder eller ær, som fornempde wor herræ koning Eric oc hans modher modhersøster, wor nadighe frwe drotning Margarete, oss til trot hafue oc en hæer efter til tro, ther wilghe wi oc alle aff thisse fornempde riki suo widher göra bothe j thorræ lifuende liiff oc suo efter thorræ doth, som the hafue oss til trot oc æn hæer efter til tro, oc som wi wilghe suare oc wææ bekende bothe for gudh oc men.*”

¹⁰⁹ Sandström 1931: 62-63; Jvf. Christensen 1980: 148-149; Albrechtsen 1997a: 101.

kongen, og at de da fortsatt skulle handle i tråd med det de var blitt betrodd.¹¹⁰ En slik tolkning harmonerer også med Ernst H. Kantorowicz teori om *The king's two bodies*, der det bare var kongens private kropp som døde, mens kongens offentlige kropp aldri døde, men ble videreført gjennom tronskiftet under mottoet ”Kongen er død! Lenge leve kongen!”¹¹¹

Både Josef Sandström og Erik Lönnroth mente at det var en motsetning mellom unionsbrevet og kroningsbrevet når det gjaldt slotts- og lensforvaltningen, men selv Lönnroth påpekte at formuleringene ikke var juridisk uforenelige, og opererte utelukkende med en ideologisk motsetning.¹¹² Begge dokumentene slo i og for seg fast at kongen skulle styre med slott og len, men unionsbrevet hadde den presiseringen at det i hvert rike skulle skje etter det som der var lov og rett. Dette kan ha vært en implisitt forutsetning også bak kroningsbrevets bestemmelse, og uansett dreier det seg ikke om en direkte motsetning. Kroningsbrevets fokus på lensinnehavernes troskap stod ikke i motsetning til unionsbrevets fokus på at slotts- og lensforvaltningen skulle skje i henhold til lov og rett. Snarere kan intensjonen bak disse bestemmelsene ha vært at de skulle utfylle hverandre.¹¹³

Det at unionsbrevet presiserte at slotts- og lensforvaltningen skulle skje i henhold til de enkelte rikenes lov og rett, innebar i realiteten det samme i de tre rikene, men med noe ulikt fundert rettsgrunnlag. I Sverige inneholdt landsloven klare bestemmelser om slotts- og lensforvaltningen, som slo fast at forleninger skulle være forbeholdt innenlandske menn.¹¹⁴ Tidligere danske håndfestninger hadde slått fast tilsvarende prinsipper, men ikke i den siste håndfestningen fra 1376. Der ble imidlertid alle tidligere håndfestninger stadfestet eksplisitt.¹¹⁵ Dermed kan det konstateres at det også i Danmark forelå en tradisjon for at forleninger skulle forbeholdes innenlandske menn, men uten et like sterkt rettsgrunnlag som i Sverige. I Norge var det tradisjon for en sterkere kongemakt enn naborikene, men også der synes det å ha vært en praksis at forleninger skulle være forbeholdt innenlandske menn. I alle fall sverget åtte stormenn på Håkon V. Magnussons dødsleie at de ikke skulle ”dra inn noen

¹¹⁰ Senere i middelalderen oppstod det en konflikt om lenene skulle tilfalle riksrådet eller lignende i de tre rikene eller tronfølgeren ved en konges død, noe som fremgår av kong Kristoffers svenske håndfestning av 1441 og Halmstad-recessen av 1483 (ST: III, nr. 480; NMD: nr. 130; DRL 1397-1513: nr. 37). Jvf. Benedictow 1977: 220-221; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 363-364.

¹¹¹ Kantorowicz [1957] 1997: 383-450. ”Le Roi est mort, vive le Roi!” (The King is dead, long live the King”).

¹¹² Lönnroth [1934] 1969: 51; Sandström. 1931: 63-64.

¹¹³ Jvf. Gottfrid Carlsson, som kom til samme konklusjon, men med en annen begrunnelse. I følge Carlsson var lensbestemmelsen i kroningsbrevet en overgangsordning, mens lensbestemmelsen i unionsbrevet skulle være grunnlaget for rikenes evige forening (G. Carlsson 1964: 268). Dette kan imidlertid ikke være forklaringen, fordi kroningsbrevets bestemmelse eksplisitt gikk utover kong Eriks og dronning Margretes levetid. Jvf. også Hørby 1983: 6.

¹¹⁴ MEL: Konungsbalken, IV, artikkel 4.

¹¹⁵ DD/DRB: 2:8, nr. 176, art. 14; 2:9, nr. 273, art. 35; 4:1, nr. 176.

utenlandske menn til å ha hus [borger], rå for sysler eller [ha] noen myndighet over Norges tegner".¹¹⁶ Dette la trolig grunnlaget for en praksis under unionen med Sverige, men etter 1364 under striden mellom folkungene og mecklenburgerne opptrådte flere svenske stormenn i Norge som kongelige rådgivere og ombudsmenn for kong Håkon VI. Magnusson. Det ser ikke ut til at dette førte til protester, men de fleste av disse svenskene dro etter hvert tilbake til Sverige.¹¹⁷

Hvordan samsvarte så unionsbrevets bestemmelse med praksisen i slotts- og lensforvaltningen? Kristian Erslev mente at inntrengingen av dansker på norske len begynte under dronning Margrete, mens den svenske lensforvaltningen var preget av at dansker besatt et flertall av forleningene i de viktigste landsdelene.¹¹⁸ Dette synet er imidlertid betydelig modifisert i nyere forskning. I Norge var det hovedsakelig på sitt morgengavelen, Båhus, at Margrete anvendte dansker, mens de øvrige lenene stort sett ble forvaltet med innenlandske menn.¹¹⁹ I Sverige synes det derimot å ha vært et betydelig innslag av danske lensinnehavere.¹²⁰ Under kong Eriks enestyre skjedde det imidlertid en markant stigning av utenlandske lensinnehavere både i Sverige og Norge.¹²¹ For Norges del forelå det dermed ingen klar motsetning mellom unionsbrevets bestemmelse og den politikken dronning Margrete førte på dette feltet, mens det for Sveriges del synes å være åpenbart at Margrete ikke styrte i tråd med denne bestemmelsen. Det er imidlertid usikkert hvor vidt dette betydde at hun på unionsmøtet i Kalmar hadde sterke motforestillinger mot at bestemmelsen om slotts- og lensforvaltningen ble tatt inn i unionsbrevet. En tillemping av den typen bestemmelser var ikke uvanlig fra kongemaktens side i senmiddelalderen, fordi en monark ofte måtte gi vidtgående innrømmelser for å bli valgt, men fikk betydelig større handlingsrom etter å ha kommet på tronen. Uansett er det vanskelig å skjønne at Margretes eventuelle motforestillinger mot bestemmelsen skulle kunne velte hele avtalen, ikke minst på bakgrunn av at hennes krav om lojalitet fra slotts- og lensinnehaverne var innfridd i kroningsbrevet.¹²²

¹¹⁶ NMD: nr. 67 (inkludert norsk oversettelse); DN: I, nr. 156. "(...) ok einga vtlenska mæn indræga til at hafua huss syslur rada, ædr nokot ifuirbodh ifuir Noregs konongs bægna (...)."

¹¹⁷ Opsahl 2003: 94.

¹¹⁸ Erslev [1882] 1971: 249-265.

¹¹⁹ Lerdam 1996: 129-130.

¹²⁰ Lerdam 1996: 110-128. Henrik Lerdam modifiserte Gottfrid Carlssons fullstendige avvisning av Erslevs syn (G. Carlsson 1941: 122-124; jvf. Linton 1971: 192-205). Om dronning Margretes lensforvaltning i Sverige mer generelt, se Fritz 1972: vol. 1, spesielt 130-144.

¹²¹ J. Larsen 1970: oversikt 2, 1-9; Olesen 1980: 2-6; Lerdam 1996: 120-121.

¹²² Dronning Margretes lojalitetskrav når det gjaldt slotts- og lensforvaltningen fremgår også av hennes instruks til Erik av Pommern for hans norgesreise i 1405 (NGL: 2:1, nr. 37; DN: XI, nr. 110).

Hva var unionsbrevet?

En stor del av den omfattende diskusjonen om Kalmarmøtet i 1397 har også dreid seg om unionsbrevets karakter og status. Det hadde rådet enighet om at intensjonen bak unionsbrevet var en unionsavtale mellom de tre rikene inntil Lauritz Weibull hevdet at unionsbrevet var ment som en avtale mellom kongemakten og aristokratiet.¹²³ Dette fikk tilslutning fra Erik Lönnroth, som anvendte synspunktet for å bygge opp under tesen om en konflikt mellom kongemakten og aristokratiet om hvor vidt styresettet i unionen skulle være *regimen politicum* eller *regimen regale*.¹²⁴ Motstanderne av Lönnroths resultater tolket imidlertid fremdeles unionsbrevet som en unionstraktat,¹²⁵ mens Lönnroth selv presiserte og nyanserte sitt opprinnelige syn ved å fremheve at hvert rike for seg skulle bekrefte avtalen.¹²⁶ På bakgrunn av dette oppsummerer Herman Schück hva han oppfatter det var oppnådd enighet om: Etter intensjonen var unionsbrevet en avtale som skulle regulere forholdet mellom de tre rikene, men der de respektive rikene skulle inngå avtalen separat med kongemakten representert ved dronning Margrete og kong Erik.¹²⁷ Det kan imidlertid være grunn til å se nærmere på spørsmålet om unionsbrevet var ment som en avtale mellom de tre rikene eller en avtale mellom aristokratiet og kongemakten.

I Nyköping-recessen av 1396 forpliktet ”rikets menn” i Sverige seg til å møte med ”fullmakt” til å inngå en avtale med ”rikets menn” fra Danmark og Norge,¹²⁸ og dermed må man gå ut fra at de på vegne av sine respektive riker også ble ansett for å ha kompetanse til å inngå en traktat.¹²⁹ I begynnelsen av unionsbrevets *dispositio* eller hoveddel er selve avtalen omtalt:

¹²³ Lauritz Weibull påpekte at unionsbrevet var skrevet i en subjektiv form med synsvinkelen lagt til aristokratiet, og mente dermed at det kun forpliktet dem. I tråd med dette mente han at dokumentet skulle utveksles mot et tilsvarende brev utstedt av dronning Margrete og kong Erik, eller alternativt at et tillegg som forpliktet kongemakten skulle tilføyes. Det kongelige forpliktelsene ville i så fall ha karakter av en form for håndfestning (Weibull 1930: 201-205).

¹²⁴ Lönnroth [1934] 1969: 51-52. Lauritz Weibull påpekte at unionsbrevet var skrevet i en subjektiv form med synsvinkelen lagt til aristokratiet, og mente dermed at det kun forpliktet dem. I tråd med dette mente han at dokumentet skulle utveksles mot et tilsvarende brev utstedt av dronning Margrete og kong Erik, eller alternativt at et tillegg som forpliktet kongemakten skulle tilføyes. Det kongelige forpliktelsene ville i så fall ha karakter av en form for håndfestning (Weibull 1930: 201-205).

¹²⁵ Carlsson 1941: 67-77; 1945: 80; Tunberg 1946: 214; Schreiner 1951: 251-254; Koht 1956a: 86.

¹²⁶ Lönnroth 1958: 60-61; Jvf. Christensen 1980: 158-163.

¹²⁷ Schück 2003: 683.

¹²⁸ DD/DRB: 4:6, nr. 145.

¹²⁹ En traktat er en folkerettslig avtale mellom folkerettssubjekter, hovedsakelig stater. I tilknytning til middelalderen er det likevel all grunn til å anvende en forholdsvis vid definisjon (Hamre 1974 [KLN M XVIII]: 541-547).

”(...) og så blev der her på det fornævnte tidspunkt og sted afholdt, forhandlet og afsluttet en bestandig og ubrydelig enighed, fred og forening med fornævnte vor herre kong Eriks og fornævnte vor frue dronning Margretes råd og samtykke og med virkelig enighed og samtykke fra alle rigets rådgivere og mænd i alle tre kongeriger og godkendt på følgende måde: (...)”¹³⁰

Det var dette sitatet fra unionsbrevet Weibull og Lönnroth bygde på når de hevdet at unionsbrevet var en overenskomst mellom kongemakten og aristokratiet.¹³¹ Avtalen ble imidlertid forhandlet frem og sluttet med ”råd og samtykke” av kongemakten, noe som samsvarer med begrepsbruken i den dansk-norske unionstraktaten av 1450, som ble inngått mellom det danske og det norske riksråd med kongens ”råd, vilje og samtykke”.¹³² Ingen har noensinne påstått at unionstraktaten av 1450 var en avtale mellom kongemakten og aristokratiet, men snarere har kongens tilbaketrukne rolle blitt fremhevet.¹³³ Av unionsbrevet går det videre fram at det ble forhandlet om en ”enighed, fred og forening”. Ordet ”forening (*forbinding*)” henspeler også at det dreide seg om en avtale mellom de tre rikene. Dette harmonerer dessuten med Nyköping-recessen:

”Fremdeles skal et antal fra Sveriges rige, når vor herre kong Erik eller dronning Margrete vil og pålægger os det, og på det sted, han eller hun vil, med fuldmagt møde rigens mænd fra Danmark og Norge og med dem vorde og blive enige på fornævnte vor herres kong Eriks og hele Sveriges riges vegne efter fornævnte vor herres og frues råd og vilje, fordi vi alle fra disse tre riger har en herre og konge (...), og vi vil og skal da blive enige om og da gøre dem og igjen tage sådan sikkerhed af dem, således at både fornævnte vor herre og frue og vi alle af disse tre riger er forsikrede om alle punkter efter fornævnte vor herres og vår frues råd og vilje, som er sagt foran, og vi skulle således tage vare på for alle tre riger, at intet af disse tre riger nogensinde skal påføre det andet krig eller strides med det andet.”¹³⁴

¹³⁰ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. “(...) *tha war her j for tymma oc stadh en stadhelich oc wbydelich sæmye, fridh oc forbinding halneth, deythingeth oc ænd met radh oc samthykke then for wor herres koning Erics oc then for wor fru drotning Margretes oc met en ræt endrecht oc samthykke alle rikesens radhgeuere oc men aff alle thry koningxriken fulbordhet j thenne modæ, som her efter følgher: (...).*”

¹³¹ Weibull 1930: 201; Lönnroth [1934] 1969: 51-52.

¹³² NGL: 2:2, nr. 21; DN: VIII, 345; NMD: nr. 121.

¹³³ Hamre 1968: 135-136; Benedictow 1977: 46-51; Bagge 2001: 343-348.

¹³⁴ DD/DRB: 4:6, nr. 145. “*Item oc sculom wi swa mange aff rikiti i Swerike medh ful macht nar war herre konung Erik eller drotning Margareta oss tilsigher oc wil vppa hwat stadh han eller hon wil möta rikesens mannom aff Danmark oc aff Norghe oc medh them thes eens tha wardhar oc ens bliwa vppa fornæmpda wars herra konungx Erik oc alt Swerkes rikes weghna epter fornæmpda wars herra oc frw radh oc wilia epter thet at wi alle aff thessen thry ryke en herra oc konung hafuom (...) oc wiliom wi oc sculom tha thes ouer eno wardha oc swadan forwaring them tha göra oc tha aff them i gen taka at badhe fornæmpde war herre oc frw oc wi alle aff thessen thry rike æra i forwaradhe wm al stykke epter fornæmpda wars herra oc frw radh oc wilia som fore ær sacht oc sculom wi thet tha io swa bewara aff allom thessom threm rikom at ænkte et aff thessen thry rike scal nokon tiid orlogha eller pranga vppa thet andre.*”

De svenske stormennene og dronning Margrete ble dermed i Nyköping enige om at de svenske stormennene skulle forhandle, på kong Eriks og hele Sveriges vegne, med representanter fra Danmark og Norge, om bestemmelser som regulerte forholdene mellom rikene i unionen. På bakgrunn av Nyköping-recessen ble det ikke lagt opp til at kongemakten og aristokratiet skulle være motparter i de forestående forhandlingene.¹³⁵ Den fremtidige avtalen skulle imidlertid i henhold til Nyköping-recessen inngås etter kong Eriks og dronning Margretes ”råd og vilje”. Dette er i samsvar med unionsbrevets formulering ”råd og samtykke” og samsvarer til sammenligning også med formuleringen ”råd, vilje og samtykke” i unionstraktaten av 1450. Disse formuleringene viser således at forhandlingene om en avtale ble ført av representanter for de tre rikene. Unionsbrevets avslutning underbygger dette ytterligere:

”Til yderligere sikkerhed for, at disse foranskrevne punkter skal forblive bestandige, sikre og ubrydelige til evig tid (...) at breve skal udstedes på pergament to fra hvert rige, nemlig Danmark, Sverige og Norge, der i alle henseender lyder som foranskrevet og i alle artikler er overensstemmende hermed, og de skal besegles med vor herre kongens, vor frue dronningens segl og segl tilhørende rigets råd og mænd og købstæderne i hvert af disse tre riger, Danmark, Sverige og Norge (...).”¹³⁶

Det skulle altså utstedes to pergamentbrev fra hvert rike, formodentlig ett til hvert av de andre rikene, noe som også tyder på at avtalen ble inngått mellom rikene. Brevene skulle besegles av dronning Margrete, kong Erik, av seglet til rikets råd og av kjøpstedene i hvert av rikene, slik at utstederne stod som representant for hvert av rikene. Dronning Margrete og kong Erik representerte i og for seg alle rikene, men i de seks pergamentbrevene var de representant for hvert av de tre respektive rikene med to eksemplarer fra hvert. Traktater med utenlandske makter ble vanligvis inngått mellom fyrster, ofte med riksrepresentative stormenn som medutstedere, men ettersom dronning Margrete og kong Erik ikke kunne inngå avtaler med seg selv, fikk ”rikets råd” i hvert av rikene større betydning som representant for de respektive rikene. Kong Erik var på dette tidspunktet ikke myndig, og det var derfor dronning Margrete som forvaltet kongemakten, som det ble presisert at hadde en samtykkende funksjon. Dermed

¹³⁵ Jvf. Schreiner 1951: 251-254.

¹³⁶ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424. “*Til mere beuaring alle thisse forscrefne stykke, at the scule stadighe, faste oc wbrydelicæ blifue ewinnelica met Gudz hielp oc j alle mode oc met alle article, som fore screfuet star, oc at breff sculæ gifues wppa perkman screfne, tw aff huart rike, suosom ær Danmarc, Suerike oc Norghe, ludende j alla modæ oc met alle artikele, som hæf fore screfuet star, oc sculæ incigles met wor herræ koningens oc wor fru drotningens oc rikesens radz oc mens oc køpstæthes jncigle aff huort af thisse thry rike, Danmarc, Suerike oc Norghe (...).*”

hadde ikke ”rikets råd” i de tre rikene noen blankofullmakt til å fremforhandle en avtale. Snarere gav kongemaktens samtykkende funksjon rom for dronning Margrete som en viktig aktør og premissleverandør underveis i forhandlingene, og innebar også myndighet til å legge ned veto.

En slik tolkning innebærer at unionsbrevet var ment som en avtale som både skulle inngås mellom de tre rikene, og samtidig mellom de tre rikenes representanter og kongemakten. Tolkningen er også i samsvar med senere dokumenters henvisning til unionsbrevet.¹³⁷ Hva innebærer så denne tolkningen med hensyn til Lönnroths teori om at konfliktdimensjonen i Kalmar i 1397 stod mellom kongemaktens *regimen regale* og aristokratiets *regimen politicum*? Ettersom kongemakt og aristokrati fremdeles kan sies å ha vært ment som avtaleparter, elimineres ikke Lönnroths konfliktdimensjon. Siden utgangspunktet for forhandlingene var å regulere forholdet mellom de tre rikene, tones imidlertid betydningen av den ned.

Hvilken status hadde unionsbrevet?

En konsekvens av Erik Lönnroths tese om kroningsbrevet og unionsbrevet som to motstående, gjensidig utelukkende unionsprogrammer, var at bare det ene kunne bli rettsgyldig. Rettsgyldigheten til kroningsbrevet som var utstedt på pergament og behørig beseget av utstederne kan selvsagt ikke bestrides, men unionsbrevet som var utstedt på papir og ikke beseget av alle utstederne har vært svært omdiskutert med hensyn til rettsgyldigheten.¹³⁸ For Lönnroth, som igjen bygde på tidligere historikere, ble unionsbrevet oppfattet som et konsept

¹³⁷ NGL: 2:1 nr. 88; ST: III, s. 171; DRL 1397-1513: nr. 7: I det udaterte utkastet til unionstraktat fra 1436-38 ble unionsbrevet omtalt som ”en overenskomst av den samme edle fyrstinne og av de beste menn som da var i rikene [*itt förram och itt begriiff aff then samma edhla förstinne och aff the bestemän, som tha i riiken wore*]. Dette ble brukt av Lönnroth til støtte for sitt syn (Lönnroth 1958: 37-38), men harmonerer også med det synet det er redegjort for ovenfor. NGL: 2:1, s. 36; DRL 1397-1513: nr. 2, s. 22: I kansellipåtegningen på baksiden av unionsbrevet, som ble ført på dokumentet på 1400-tallet, muligens i forbindelse med vidissen av 1425, står følgende: ”En avtale (*dechtingen*), at disse tre rikene skulle evig bli under en konge, som var gjort i Kalmar (*En dechthingen at these iii rike ewinnen bliue vnder en konung som giordh war i Calmaren*)”. ST: III, s. 128 og 149: I Halmstad-avtalen fra mai 1435 står følgende: ”forbindelsesbrevet, som rikene er sammenbundet med (*sambindelse breffuit, som righen ere meth sammenbunden*)”, mens det i Stockholm-avtalen fra oktober 1435 står følgende: ”forbindelsesbrevene, som rikene Sverige, Danmark og Norge er sammenbundet med (*forbyndelsebrefuen, som riken Swerige, Danmark oc Norghe æru medh samanbunden (...) forscrifne bebindelsebrefff*)”. Det sistnevnte utsagnet viser trolig til både kroningsbrevet og unionsbrevet, og dermed er det mulig at Halmstad-avtalen utelukkende viser til kroningsbrevet. I sum viser de senere henvisningene til unionsbrevet at det både ble oppfattet som en avtale inngått mellom representanter for de tre rikene, og som en avtale inngått mellom kongemakten og aristokratiet i de tre rikene.

¹³⁸ Om betydningen av at unionsbrevet var utstedt på papir, se Lönnroth 1958: 58-59; Linton 1971: 302-312.

som ble fremmet som et forslag, men som falt.¹³⁹ Kristian Erslev stod for et annet syn. Han mente at unionsbrevet var foreløpig skriftfesting, et vitnesbyrd, av en avtale som var inngått, men som først ville få rettsgyldighet ved utstedelsen av de seks pergamentsbrevene. På denne bakgrunn betraktet han unionsbrevet som en ”uratifisert preliminærtraktat”.¹⁴⁰ Vitnesbyrdteorien ble etter hvert trukket mye lenger i en svært spekulativ retning, der det ble hevdet at unionsbrevet var et rettsgyldig dokument og senere også at det ble utstedt på pergament, men senere var gått tapt.¹⁴¹ En slik spekulativ teori har fått liten tilslutning.

I argumentasjonen for at unionsbrevet var et rettsgyldig dokument ble dets videre historie trukket inn. I 1415 utstedte kong Erik et brev til innbyggerne i Viken i Norge om utfareleding:

”(…) at disse tre rikene Norge, Danmark og Sverige er slik sammenbundet og er slik av de beste menn i disse rikene fullkomment stadfestet og samtykt, at hvert rike skal være de andre til styrke og hjelp til fred ved alle lovlige behov, (…)”¹⁴²

Her ble det trolig vist til unionsbrevets artikkel 4 om et felles forsvar,¹⁴³ og dermed ser det ut til at kong Erik tilla unionsbrevet en viss rettsgyldighet.¹⁴⁴ Et udatert utkast til unionstraktat fra 1436-38 omtaler de to Kalmardokumentene som et ”förram” og et ”begriff”.¹⁴⁵ Begge ordene betyr overenskomst, men med gradsforskjell ettersom ”förram” kan bety en foreløpig eller uratifisert overenskomst.¹⁴⁶ To avtaler mellom kong Erik og svenskene fra 1435 omtalte unionsbrevet slik:

¹³⁹ Lönnroth [1934] 1969: 54-61; Jvf. Weibull 1930: 216-217; Rydberg 1886: 7-34.

¹⁴⁰ Erslev [1882] 1971: 230-234; [1889] 1937: 152-153. Et tilsvarende syn var tidligere inntatt av Caspar Paludan-Müller (ENemark 1979: 19).

¹⁴¹ Gottfrid Carlsson mente først at de muntlige avtalene som brevet vitnet om, var inngått under så høytidelige former, trolig ved edsavleggelse, at de hadde rettsgyldighet selv uten utstedelsen av de seks pergamentsbrevene. Videre argumenterte Carlsson for rettsgyldigheten ved å legge frem en rekke indisier for at brevet i tiden fra 1397 til 1430-tallet ble oppfattet som gjeldende rett (G. Carlsson 1930: 406-461; 1931: 205-223; 1941: 73-84). Senere støttet Carlsson en teori fremsatt av Allan Mohlin, som innebar at de seks pergamentbrevene virkelig ble utstedt, men senere var gått tapt. Allan Mohlins tese ble lagt frem på seminar på første del av 1940-tallet, men først publisert i 1950 (G. Carlsson 1945: 70-81; Mohlin 1950: 345-379).

¹⁴² NGL: 2:1, nr. 48. ”(…) at þesse riki Noregh, Danmark ok Suerike ero sua samanbunden ok ær sua af bezstom mannom þessa rikia fulkumluga stadfæst ok samþykt, at huert riket scal vara odro til styrkx ok hiolp til fridar i ollom logligom naudsynom, (...)”

¹⁴³ NGL: 2:1, nr. 22; DD/DRB: 4:6, nr. 345; DRL 1397-1513: nr. 2; ST: II, nr. 424.

¹⁴⁴ Jvf. Carlsson 1930: 452; Mohlin 1950: 346-347; Yrwing 1968: 141-142.

¹⁴⁵ NGL: 2:1, nr. 88; ST: III, s. 171; DRL 1397-1513: nr. 7.

¹⁴⁶ Lönnroth. 1958: 37.

”forbindelsesbrevet, som rikene er sammenbundet med skal bli ved sin fulle makt, og det bør foreligge på før nevnte st. Olavs dag i Stockholm eller fullkommen vidisse der av på samme sted”. (Halmstad-avtalen fra mai 1435).¹⁴⁷

”og denne før skrevne forhandlingen skal ikke være forbindelsesbrevene, som rikene Sverige, Danmark og Norge er sammenbundet med, (...), men de skal bli ved deres fulle makt og hvert rike skal her ha en utskrift under vidisse av før skrevne forbindelsesbrev, som skal bli værende i hvert rike.” (Stockholm-avtalen fra oktober 1435).¹⁴⁸

I Halmstad ble brevet omtalt i entall, mens det i Stockholm ble omtalt i flertall. Årsaken til dette kan være at formuleringen fra Stockholm inkluderte kroningsbrevet. Omtalen av unionsbrevet i disse dokumentene viser at unionsbrevet i ettertiden ble oppfattet som noe mer enn et konsept.¹⁴⁹ I 1425 ble det også foretatt en vidisse av unionsbrevet. I sin analyse av vidissen kom Henry Bruun frem til at den var gjennomført på en svært grundig og tillitsvekkende måte i den forstand at dokumentets innhold og formelle brister var nøyaktig gjengitt. Bruun kunne dermed konkludere med at vidissen teknisk sett kunne betegnes som en usedvanlig fremragende prestasjon, som må ha innebært at det ble oppfattet som et rettsgyldig dokument av de som foretok vidissen.¹⁵⁰

Selv om det er enighet om at Bruuns analyse var grundig og god, har konklusjonen hans om unionsbrevet som et rettsgyldig dokument blitt regnet for å dra det alt for langt. Christensen hevdet at vidissen ble foretatt for å kamuflere unionsbrevets manglende rettsgyldighet, noe det er mulig at han hadde rett i.¹⁵¹ I så fall dreide det seg om et rent falskneri og en konspirasjon. Dette var slett ikke uvanlig i middelalderen, og kan derfor være en mulig forklaring. Lönnroth hadde imidlertid en annen forklaring på ettertidens oppfatning av unionsbrevet som et rettsgyldig dokument. Han mente det ble dratt frem igjen, fordi det senere kunne anvendes til ulike politiske formål, først av kong Erik og hans menn i 1415 og i 1425 for å legitimere beskatning, og deretter av de svenske stormennene i 1430-årene for å

¹⁴⁷ ST: III, s. 128. *“Item sambindelse breffuit, som righen ere meth sammenbunden scall bliffue with sin fulle mact, oc thet bør fore at komme vpa forneffnde sancti Olaffs dagh i Stocholm, eller oc fulkommet vidisse oc instrumentum ther aff i then samme stedh.”*

¹⁴⁸ ST: III, s. 149. *“(…) oc skal thenna forscrifna daghtingan enkte wara forbyndelsebrefuen, som riken Swerige, Danmark oc Norghe æru medh samanbunden, eller noghor annor breff eller priuilegia vppa badha sidhor til hinder æller forfang, mæn the skulu blifua widh ther fulla mact, oc hwart rike skal hær genstan hafua ena vtschrift vnder instrument aff forscrifne bebindelsebreff, blifua skolande i hwart rike.”*

¹⁴⁹ Jvf. Carlsson 1930: 454-460; Mohlin 1950: 347-350; Yrwing 1968: 143-144.

¹⁵⁰ Bruun 1962: 521-572, spesielt 551-552 og 571.

¹⁵¹ Christensen 1980: 165.

fremme forfatningsmessige krav.¹⁵² Dersom unionsbrevet var et konsept som hadde fallt under møtet i Kalmari 1397, kan man vanskelig se at det kunne anvendes for fremme politiske krav i 1415, bare 18 år etter dets tilblivelse, ettersom det da fremdeles levde menn som hadde vært tilstede i Kalmar. Dersom vidissen var et falskneri, skulle man også tro at dette ble påpekt bare 28 år etter at dokumentet så dagens lys. Selv om de fleste som var tilstede i Kalmar var døde i 1425, hadde de nære slektninger, sønner eller nevøer, som var aktive i unionspolitikken i 1420-årene og som sannsynligvis ville ha visst om det, dersom unionsbrevet var et forslag som fallt i 1397. På bakgrunn av unionsbrevets senere historie må man dermed konstatere at det var noe mer enn et konsept.

Dette harmonerer også med senere forskningsresultater knyttet til de sytten utstederne. I følge Lönnroth utgjorde utstederne, i alle fall de ti som beseglet, en stormannskonføderasjon som gikk i front for å gjennomføre unionsbrevets politiske program i strid med dronning Margretes ønsker.¹⁵³ Nærmere undersøkelser viser imidlertid at utstederne tilhørte dronning Margretes nærmeste krets og var representative for de tre rikenes stormenn.¹⁵⁴ Dermed kan man vanskelig tenke seg at de utgjorde en stormannskonføderasjon som beseglet et politisk program som hadde fallt i opposisjon mot dronningen. Hvilken funksjon hadde utstederne da? Aksel E. Christensen forklarer dette med at forhandlingene om unionsbrevets innhold ikke ble slutført, men at unionsbrevet, som var et konsept til en avtale, ble beseglet som et vitnesbyrd om hva det ble forhandlet om.¹⁵⁵ Denne teorien har fått en viss relativt bred støtte.¹⁵⁶ Andre går ett skritt lenger. Hugo Yrwing hevdet at unionsbrevet var et vitnesbyrd om en avtale som først ville bli rettsgyldig med utstedelsen av de seks pergamentsbrevene, og konkluderte dermed i tråd med Erslev. Samme konklusjon har flere andre senere kommet frem til.¹⁵⁷ Enten unionsbrevet var et vitnesbyrd om forhandlinger som ikke ble slutført eller et vitnesbyrd om en foreløpig avtale,¹⁵⁸ så synes det å ha rådet en viss usikkerhet knyttet til dets status, som dermed gjorde det mulig å tillegge det en rettsgyldig status fra 1415 og frem til 1430-årene.

¹⁵² Lönnroth 1958: 65-67.

¹⁵³ Lönnroth [1934] 1969: 54-61. Igjen bygde Lönnroth på Lauritz Weibull, men det var en viktig forskjell. Weibull mente at stormannskonføderasjonen skulle gjennomføre unionsbrevets program i tråd med dronning Margretes ønsker (Weibull 1930: 216-217).

¹⁵⁴ Linton 1971: 250-262; Christensen 1980: 160-163.

¹⁵⁵ Christensen 1980: 158-171.

¹⁵⁶ Albrechtsen 1997a: 98-103; Etting 1997: 121-122; Olesen 1998: 66; Schück 2003: 683. Vivian Etting skiller seg imidlertid fra Christensens syn ved at hun hevder at unionsbrevet til tross for at forhandlingene ikke ble slutført, likevel ble det rettslige grunnlaget for Kalmarunionen med henvisning til vidissen av 1425.

¹⁵⁷ Yrwing 1968: 134-144; Linton 1971: 302-312; Enemark 1994: 167; Jvf. Erslev [1882] 1971: 230-234; [1889] 1937: 152-153.

¹⁵⁸ Niels Skyum-Nielsen konstaterte at avgjørelsen med hensyn til unionsbrevet måtte utsettes på grunn av at kjøpstedene skulle være med å besegle dem. Han synes på denne bakgrunn å ha holdt det åpent om

En mulig forklaring på hvorfor en unionsavtale ikke ble utstedt i sin endelige form på pergament, kan være en manglende godkjenning av noen av de impliserte partene. Hvem dette i så fall skulle være fremstår i så fall som noe uklart, ettersom analysen av unionsbrevets bestemmelser ikke påviste noen konfliktlinjer med slike dimensjoner, men snarere konkluderte med at alle, også nordmennene og dronning Margrete, mest trolig kunne støtte opp om innholdet. Det kan imidlertid tenkes at dronning Margrete på lenger sikt ønsket en tettere union enn hva unionsbrevet la opp til og/eller å innføre arvekongedømme i hele unionen.¹⁵⁹ På grunn av dette kan hun ha vært tilfreds med forhandlingsgrunnlaget eller den foreløpige avtalen i 1397, men ønsket å holde mulighetene åpne for en mer omfattende og vidtgående avtale på et senere tidspunkt. Dette innebar imidlertid at Kalmarunionens rettslige fundament synes å ha hvilt på et noe provisorisk og uavklart grunnlag.¹⁶⁰ Ettersom unionsbrevet var et vitnesbyrd om forhandlinger som ikke ble slutført eller et vitnesbyrd om en foreløpig avtale, var det ikke slik at kongemakten seiret og aristokratiet tapte, slik Lönnroth hevdet.¹⁶¹ Dermed kan heller ikke Lönnroths konfliktdimensjon ha vært så dominerende som han i utgangspunktet ville ha det til.

Regimen regale versus regimen politicum som idépolitisk front?

Til slutt gjenstår det å drøfte Erik Lönnroths tese om at den idépolitiske fronten i Europa på 1300-tallet var tydelig markert ved at *regimen regale* (absolutisme) stod mot *regimen politicum* (konstitusjonalisme).¹⁶² Dette begrunnet han med følgende: Under investiturstriden ble det skilt mellom en ansvarlig og en autokratisk kongemakt, der den førstnevnte hadde lange røtter i de germanske kongedømmene, mens den sistnevnte først kom til uttrykk i det karolingiske kroningskongedømmet. Dette motsetningsforholdet holdt seg stort sett uforandret inntil slutten av 1200-tallet, da en gjennomgripende endring skjedde som følge av den aristoteliske revolusjonen. Thomas Aquinas tok ikke stilling til den beste jordiske styreform, men det aristoteliske innslaget i hans system la grunnlaget for en ny autokratisk maktfilosofi som ble klarest uttrykt av Aegedius Romanus, ”absolutismens auktoritet”. Denne læren ble spredd over store deler av Europa. Et motsvar mot denne dominiumlæren ble først

unionsbrevets status da var et vitnesbyrd om en foreløpig avtale eller et vitnesbyrd om hva det ble forhandlet om (Skyum-Nielsen 1997: 107).

¹⁵⁹ Jvf. Erslev [1882] 1971: 217-220; Christensen 1980: 120-121; Olesen 1998: 66. Se også under *Union til evig tid* og *Arvekongedømme versus valgekongedømme* i dette kapitlet.

¹⁶⁰ Jvf. Enemark 1994: 167.

¹⁶¹ Lönnroth [1934] 1969: 53-54 og 61-62; Jvf. 1958: 61-65.

¹⁶² Lönnroth [1934] 1969: 29.

fremmet av William Ockam, og kom tydeligst til uttrykk hos radikalere Marsilius av Padova som favoriserte folkestyre. På midten av 1300-tallet var således i følge Lönnroth den idépolitiske fronten ferdigdannet: *regimen regale* stod mot *regimen politicum*, en strid som kunne sammenfattes til i motsetningen mellom arverike og valgrike.¹⁶³

Lönnroths polarisering mellom konstitusjonalisme og absolutisme var influert av brødrene R. W. og A. J. Carlyle, som i perioden 1903-1936 ut det monumentale verket *A History of Mediæval Political Theory in the West* i seks bind. Mesteparten av verket ble skrevet av sistnevnte. Carlyle foretok en distinksjon mellom ulike styreformers, men overdrev en tidlig konstitusjonalisme gjennom en fremheving av folkets suverenitet, lovens overhøyhet og kontraktforholdet mellom hersker og undersått. For Carlyle innebar dette, i motsetning til Lönnroth, en konklusjon om at absolutisme hadde liten betydning utover i middelalderen, og Aegedius, "absolutismens auktoritet", ble betraktet som et bemerkelsesverdig enkelttilfelle.¹⁶⁴

Lönnroths sammenfatning av middelalderens politiske tenkning i to motstående konsepter synes snarere å ha vært influert av Otto von Gierke, som i sitt klassiske trebindsverk, *Das deutsche Genossenschaftsrecht* (1868-81), fremhevet en dualistisk motsetning. I følge Gierke stod de germanske stammene kongedømme basert på valg og fellesskap (*Genossenschaft*) mot det romerske konseptet herredømme (*Herrschaft*), og det sistnevnte ble dominerende i den føydale perioden frem til 1200-tallet, da *Genossenschaft* igjen gjorde seg gjeldende.¹⁶⁵

Hvordan har så Carlyles og Gierkes klassiske verk tålt tidens tann? Etterkrigstidens fremste forsker på middelalderens politiske tenkning, Walter Ullmann, var tydelig influert av Gierkes utgangspunkt i de germanske stammene kongedømme med valg og motstandsrett. Ullmann karakteriserte dette som et styresett der makten kommer nedenfra (*ascending*), noe som stod i motsetning til et kongedømme av Guds nåde (*Rex Dei gratia*) der makten kommer ovenfra (*decending*), noe karolingerriket var et eksempel på. Historien om politiske ideer i middelalderen handlet i følge Ullmann i stor grad om konflikten mellom disse to teoriene om styresett. Et absolutistisk kongedømme av Guds nåde fikk i følge Ullmann en sterk posisjon i høymiddelalderen, inntil gjenoppdagelsen av Aristoteles la grunnlaget for en bevegelse i retning folkelig suverenitet igjen.¹⁶⁶ Ullmanns teori bygger således opp under Lönnroths tese om en polarisering mellom to motstående styresett, selv om begrepsbruken og synet på noen sentrale forfattere er forskjellig.

¹⁶³ Lönnroth [1934] 1969: 17-29.

¹⁶⁴ Burns [1988] 2003: 5-6; Black 1992: 200. Jvf. Smalley 1965: ix.

¹⁶⁵ Gierke 1881; [1900] 1958.

¹⁶⁶ Ullmann 1961: 19-26 og 87-120; 1965: 11-18, 106 og 159-164.

I den senere forskningen på politisk tenkning er imidlertid en sammenfatning til to motstående, polariserte hovedtyper av styresett i liten grad akseptert. Francis Oakley foretok i 1973 et oppgjør med Ullmanns tese om *ascending* versus *descending*, der han konkluderte med at Ullmanns konseptuelle rammeverk var anakronistisk i den forstand at det var tilpasset moderne tid, og førte dermed til feiltolkninger. Dette eksemplifiserte Oakley ved å gå nærmere inn på de tidlige germanske kongedømmene, der han i likhet med flere andre forskere ikke kunne finne noe entydig folkelig utgangspunkt for kongelig makt, men vektla i større grad disse kongedømmenes sakrale karakter, noe som også innebar en guddommelig basis for maktens utspring ovenfra.¹⁶⁷ Forestillingen om de tidlige germanske kongedømmenes ”demokratiske” karakter er for lengst forlatt av de fleste forskere til fordel for mer nyanserte syn, som også tar hensyn til disses sakrale karakter.¹⁶⁸ Denne kritikken av Ullmann rammer også Lönnroths tese, fordi de hadde identiske syn på de tidlige germanske kongedømmene. Når det også gjelder Ullmanns og Lönnroths tese om at karolingerriket var tuftet på et autokratisk eller absolutistisk syn på maktens utspring ovenfra (*descending*), er også dette betydelig nyansert i senere forskning. Det var riktig nok teokratiske sider ved karolingisk fyrsteideologi, men det var også elementer som gikk i motsatt retning ved at fyrsten blant annet skulle styre gjennom rådslagning med rikets ledende menn.¹⁶⁹ Det er på denne bakgrunn vanskelig å se at karolingerriket og de mer ”germanske” kongedømmene skulle representere dimentralt forskjellige politiske systemer.

Oakley gikk også i rette med Ullmanns tolkning av tenkningen til Thomas Aquinas, som tillia Aquinas folkelige eller ”demokratiske” aspirasjoner tilpasset *ascending* tesen.¹⁷⁰ Nå rammer i og for seg ikke denne kritikken Lönnroth direkte, ettersom han hevdet at Aquinas ikke tok stilling til hvilket styresett som var å foretrekke, men bidro til å legge grunnlaget for den absolutistiske tenkningen til Aegidius Romanus. Også dette er imidlertid en feilslutning, ettersom de fleste i dag er enige om at Aquinas sitt foretrukne styresett var en blandingskonstitusjon.¹⁷¹ Samtidig er også bildet av Aegidius i moderne forskning blitt nyansert, slik at han ikke lenger nødvendigvis oppfattes som ”absolutismens auktoritet”.¹⁷² Lönnroths nedvurdering av Aquinas førte dessuten til en overdrivelse av betydningen av og innholdet i tenkningen til William Ockham og Marsilius av Padova når det gjaldt utviklingen

¹⁶⁷ Oakley 1973: 3-48, spesielt 45-48. Jvf. referanser til tidligere litteratur i Oakleys artikkel.

¹⁶⁸ Se f. eks. King [1988] 2003: 147-153; Canning [1996] 2005: 16-17.

¹⁶⁹ Se f. eks. Nelson [1988] 2003: 211-251; Canning [1996] 2005: 47-74.

¹⁷⁰ Oakley 1973: 32-44.

¹⁷¹ Se kapittel 3, *Blandingskonstitusjon*.

¹⁷² Se kapittel 5, *Landslovens kongebolck og Konungastyrelsen*.

av 1300-tallets konstitusjonalisme og *regimen politicum* ideologi.¹⁷³ Selv om disse to kan ha utøvd en viss innflytelse, er det vanskelig å forestille seg at deres teorier skulle danne basisen for den ene siden i en idépolitisk front på 1300-tallet. Dette fordi de begge på grunn av anklager om kjetteri søkte tilflukt ved Ludvig av Bayerns hoff, og derfor neppe hadde et bredt nedslagsfelt for sin politiske tenkning. Under konsilbevegelsen på 1400-tallet utøvde imidlertid deres politiske verk en mer betydelig innflytelse.¹⁷⁴

Det er i dag enighet blant idéhistorikere med middelalderens politiske tenkning som spesialfelt om at den politiske tenkningen ikke kan sammenfattes til to polariserte motsetninger, der maktens utspring enten kom nedenfra (*ascending*) eller ovenfra (*descending*). Dette fordi det er en generalisering som representerer en overdreven forenkling.¹⁷⁵ Etter alt å dømme rammer samme kritikk også Lönnroths to polariserte motsetninger mellom *regimen regale* og *regimen politicum* som skulle ha utgjort en idépolitisk front på 1300-tallet, men likevel kan det være på sin plass å se nærmere på disse to begrepene.

Begrepene *regimen regale* og *regimen politicum* var hentet fra Aristoteles' *Politikken*, og ble brukt av mange forfattere innen politisk tenkning i den senere middelalderen. Problemet er imidlertid at middelalderens forfattere definerte de to begrepene ulikt. Thomas Aquinas tok utgangspunkt i begrepet *dominium* som flere for øvrig brukte istedenfor *regimen*. For Thomas kunne *dominium* enten markere en manns herredømme over sin slave eller som et styre utøvd av en mann over andre frie menn. Det sistnevnte inkluderer både *regimen regale* og *regimen politicum*.¹⁷⁶ Forskjellen var i følge Thomas at herskeren i det førstnevnte hadde all makt, mens herskeren i det sistnevnte hadde utøvende makt i henhold til lovene.¹⁷⁷ Aegedius Romanus og Jean Quidort knyttet begrepene enda nærmere forholdet til lov; *regimen regale* innebar at herskeren styrte etter de lovene han selv laget og sin egen vilje, mens han i *regimen politicum* styrte etter de lovene som borgerne hadde laget.¹⁷⁸ Aegedius antydte også at *regimen politicum* var basert på valg av den styrende, mens *regimen regale* var basert på arvelig suksesjon.¹⁷⁹ Ptolemeus av Lucca hadde en helt annen tilnærming til *regimen regale*, fordi han satte likhetstegn mellom *regimen regale* og despoti som av natur

¹⁷³ Se kapittel 5, *Arvelig valgkonedømme og Fyrsteideal, lov og blandingskonstitusjon*. Se også kapittel 6, *Et lovbundet monarki og sterk fyrstemakt, Et svakt representasjonsprinsipp, Statsutvikling og antiføydal tendens? og Lov og fred*.

¹⁷⁴ Sigmund 1962: 392-402; Miethke 1980: 543-567; Offler [1990] 2000: 338-365.

¹⁷⁵ Burns [1988] 2003: 6; Black 1992: 11-13; Canning [1996] 2005: xi-xii; Jvf. Nederman 2009: 3-12.

¹⁷⁶ *Summa theologica*, bok I, 96, artikkel 4; *In Libros Politicorum*, bok I, 3, 6; Jvf. Carlyle 1903-36, vol. V: 11.

¹⁷⁷ *In Libros Politicorum*, bok I, 1, 3-4. Jvf. Blythe 1992: 42-43.

¹⁷⁸ Blythe 1992: 64, 66-67; *De potestate regia et papali*, kap. XVII, 24. Jvf. Carlyle 1903-36, vol V: 79.

¹⁷⁹ Blythe 1992: 64, 66-67.

var lik relasjonen mellom herre og slave, mens herskere ved *regimen politicum* skulle være bundet av loven.¹⁸⁰ Mens Ptolemeus regnet aristokrati og konstitusjonelt styre, samt trolig demokrati og oligarki, som *regimen politicum*, ble monarki, tyranni og despoti karakterisert som *regimen regale*.¹⁸¹ Ptolemeus innførte også en blandingsform mellom *regimen regale* og *regimen politicum*. Her brukte han Romerriket under keisertiden som eksempel. I keisertiden var valg av hver enkelt keiser, der sønner av keisere ikke hadde noen arverett, og keiserens ulike sosiale bakgrunn likhetstrekk med *regimen politicum*. Samtidig var jurisdiksjonen, som innebar at keiseren blant annet hadde full rett til å fastsette skattene og iverksette lover, og keiserkroningen i følge Ptolemeus likhetstrekk med *regimen regale*. I den praktiske regjeringsutøvelsen var Romerriket i keisertiden således styrt som et *regimen regale*, men på grunn av at keiserne ble valgt var styresettet en blandingsform.¹⁸²

På 1400-tallet anvendte John Fortescue (ca. 1394 – ca. 1476) blandingsformen til Ptolemeus i sin karakteristik av styresettet i England.¹⁸³ I likhet med Ptolemeus mente han at det var ordningen av tronfølgen som var avgjørende for å bruke blandingsbetegnelsen, men med motsatt begrunnelse. England var i senmiddelalderen i den praktiske regjeringsutøvelsen et *regimen politicum*, i den forstand at kongen ikke kunne fastsette skattene eller implementere nye lover uten parlamentets samtykke i et lovbasert styringssystem. Imidlertid hadde England arvelig suksisjon til tronen, noe som kjennetegnet *regimen regale*, og dermed kunne Fortescue betrakte England som en blandingsform.¹⁸⁴ Det andre nye elementet som Ptolemeus brakte inn, nemlig antydningen om at *regimen politicum* var uforenlig med monarki, ble også videreført av andre, herunder Jean Buridan (ca. 1295/1300 - e. 1358) og Nicole Oresme.¹⁸⁵ Sistnevnte dro det lengst, og betraktet *regimen politicum* som en styreform som var underlagt *regimen regale* i den forstand at den i motsetning til sistnevnte bare forekom i mindre politiske enheter.¹⁸⁶

Dermed er det noen forskjeller i måten *regimen regale* og *regimen politicum* ble definert av middelalderforfatterne. Mens Thomas Aquinas, Aegedius Romanus og Jean Quidort betraktet de to begrepene som ulike måter å regjere på, og regnet begge som mulige former i et monarki, definerte Ptolemeus av Lucca de to begrepene mer som synonymer til

¹⁸⁰ Ptolemeus: *De regimine principum*, bok II, 8-9.

¹⁸¹ Ptolemeus: *De regimine principum*, bok IV, 1; Blythe 1992: 107.

¹⁸² Ptolemeus: *De regimine principum*, bok III, 12 og 20.

¹⁸³ Fortescue trodde han var influert av Aquinas, som lenge ble ansett for å være forfatter av hele *De regimine principum*. Jvf. Blythe 1997: 45.

¹⁸⁴ John Fortescue: *On the governance of England*: kap. 1-3; Jvf. Burns 1985: 780.

¹⁸⁵ Blythe 1992: 189.

¹⁸⁶ *Livre de politiques d' Aristote*, bok I, 1. Her sitert etter Blythe 1992: 209. Jvf. Menuts oversettelse som imidlertid er noe upresis.

henholdsvis monarki og republikk. Trolig er det disse forskjellene som er årsaken til at moderne forskere har definert begrepene vidt forskjellig. *Regimen politicum* er definert både som republikansk, konstitusjonelt og deliberativt styresett, mens *regimen regale* er oppfattet som synonymt med monarki, men ikke absolutistisk monarki.¹⁸⁷ James M. Blythe har gjort et forsøk på å rydde opp i definisjonene, og hevder at *regimen regale* og *regimen politicum* representerer to forskjellige måter å styre på som ikke har noe med antall herskere å gjøre. I følge Blythe er det således fullt mulig å ha *regimen regale* og *regimen politicum* i både monarki, aristokrati og demokrati.¹⁸⁸ Problemet med Blythes opprydningsforsøk er at han baserer seg på definisjonene til Thomas Aquinas, Aegedius Romanus og Jean Quidort, mens han ser bort fra andre forståelser av begrepene i middelalderen. I sum er definisjonene av *regimen regale* og *regimen politicum* så forskjellige, slik de er fremført av både middelalderforfattere og moderne forskere, at de snarere kan skape forvirring enn å opptre som en sentral distinksjon. Andre alternativer vil derfor være å foretrekke. Ettersom definisjonen av *regimen regale* og *regimen politicum* varierte i middelalderen, og for så vidt fremdeles gjør det, er det også av denne grunn vanskelig å operere med en idépolitisk front mellom disse begrepene som uttrykk for to motstående styresett på 1300-tallet.

Hvordan kan man alternativt forklare det som skjedde innenfor politisk tenkning og praksis på 12- og 1300-tallet? Det første utviklingstrekket i høymiddelalderens fyrsteideal var knyttet til desakraliseringen av kongedømmet, dels som følge av det sterke pavedømmet i høymiddelalderen og dels som følge av en påvirkning fra romerrett. Dette innebar en mer sekulær oppfatning av kongen som overhode for en korporasjon, altså som medlemmenes representant, noe som innebar at kongen ble forpliktet til å styre i tråd med innbyggernes interesser.¹⁸⁹ Det fører over til det andre sentrale utviklingsaspektet på 12- og 1300-tallet, nemlig fremveksten av representative forsamlinger. Dersom kongen var å anse som overhodet for en korporasjon, åpnet man også opp for en betraktning av at medlemmene også kunne innskrenke kongemakten. Samtidig ble det også i løpet av 1300-tallet utviklet et tydeligere skille enn tidligere mellom det private og det offentlige, mellom kongen og riket, i den forstand at kongen representerte riket og dets innbyggere, og stod dessuten etter hvert ansvarlig gjennom sine handlinger overfor representative forsamlinger, enten de utelukkende hadde en aristokratisk sammensetning eller var basert på stenderrepresentasjon. Dermed ble

¹⁸⁷ Jvf. Blythe 1992: 45-46; McIlwain [1947] 1966: 88. Janet Coleman mener på sin side at *regimen politicum* var et deliberativt styresett (Coleman 2000: 114).

¹⁸⁸ Blythe 1992: 45.

¹⁸⁹ Kantorowicz [1957] 1997: 87-97 og 191-218; Kleinschmidt 2000: 322-332; Se også kapittel 4, *Fyrsteideal og konstitusjon*.

kongemakten mer innskrenket og regulert.¹⁹⁰ Alt dette henger også sammen med den statsutviklingen som fant sted på 1200- og 1300-tallet. Denne utviklingen synes å ha vært influert av kirkens organisasjon, romersk og kanonisk rett og den tenkningen som fulgte i kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles med blant andre Thomas Aquinas.¹⁹¹

Denne skisserte utviklingen innebar en hovedproblemstilling av forfatningsmessig karakter: Skulle man ha et rendyrket monarki eller skulle aristokratiets og eventuelt de øvrige innbyggerne få en mer formalisert makt og myndighet, noe som i så fall ville være en form for blandingskonstitusjon. Disse begrepene opererte også middelalderens tenkere med etter gjenoppdagelsen av Aristoteles, og betydningen av dem er også klarere og mer entydige enn begrepene *regimen regale* og *regimen politicum*. Dessuten må det understrekes at et skille mellom et rendyrket monarki og en blandingskonstitusjon slett ikke innebar en polarisering av det formatet som Lönnroths tese om *regimen regale* versus *regimen politicum* innebar. I et rendyrket monarki kunne kongen ha mange forpliktelser, blant annet når det gjaldt rådgivning og forholdet til lov. Forskjellen som en blandingskonstitusjon utgjorde var knyttet til en formalisering av aristokratiets og eventuelt folkets myndighet gjennom representative forsamlinger på noen områder, som for eksempel kongevalg, skattelegging, lovgivning og krigføring. En blandingskonstitusjon innebar således en formalisert maktdeling mellom kongen og andre organ i riket.

Ideer og realpolitikk

Analysen av unionsbrevets politiske prinsipper viser at det er vanskelig å trekke frem noen åpenbare motsetningsforhold, som innebar at noen av aktørene var motstandere av innholdet. Unionsbrevets prinsipp om at hvert rike skulle bli ved sin lov og rett kan ikke tolkes som et ensidig uttrykk for en aristokratisk konstitusjonalisme eller *regimen politicum*, men synes snarere ikke å ha tatt stilling til ulike styresett. Dette fordi det i realiteten stadfestet både den svenske og den danske blandingskonstitusjonen på den ene side og på den andre side det mer rendyrkede monarkiet i Norge. Unionsbrevet stadfestet dermed også både det svenske og den danske arvelige valgkongedømmet på den ene side, og det norske arvekongedømmet, med et element av valg gjennom *konungstekja*, på den andre. En fremtidig konge skulle velges blant sønnene, eventuelt sønnesønnene, og suksessjonsspørsmålet skulle drøftes på et felles nordisk

¹⁹⁰ Rigaudière 2000: 25-41; Jvf. Kantorowicz [1957] 1997: 7-23; Se også kapittel 4, *Fyrsteideal og konstitusjon*.

¹⁹¹ Kleinschmidt 2000: 322-334.

møte, der en løsning skulle treffes innenfor rammene av de respektive rikenes lov og rett. Bestemmelsen fremstår som et kompromiss som trolig var mulig å akseptere for alle parter. Trusselen fra Mecklenburg angikk alle parter, inkludert det norske riket, og et felles nordisk forsvarforbund var dermed trolig i alles interesse. Prinsippet om et styre i henhold til de respektive rikenes lov og rett, kompromisset i tronfølgespørsmålet og en felles forsvars- og utenrikspolitikk synes ikke å ha vært spesielt kontroversielle.

For dronning Margretes del synes det å ha vært spesielt viktig å få lagt et grunnlag for et felles forsvarsforbund i den spente utenrikspolitiske situasjonen. Samtidig var det utvilsomt viktig for henne å sikre dynastiets fremtid, noe kompromisset i tronfølgespørsmålet ivaretok. Prinsippet om at hvert av rikene skulle beholde sin lov og rett synes dronning Margrete også å ha akseptert, ettersom hun både før og etter unionsmøtet i 1397 aksepterte dette. På denne bakgrunn er det derfor vanskelig å se at unionsbrevet fallt som følge av dronningens motstand. Samtidig er det vanskelig å finne en konkret bestemmelse som skulle tilsi en spesiell norsk motstand mot unionen, eller bestemmelser som kunne føre til at aristokratiet ville forkaste dokumentet. Dette harmonerer med drøftingen av unionsbrevets karakter og status, der det fremgår at dokumentet ikke var et forslag som falt, men enten et vitnesbyrd om forhandlinger som ikke ble sluttført eller et vitnesbyrd om en foreløpig avtale. En konsekvens av dette er at kroningsbrevet og unionsbrevet vanskelig kan sies å stå i et motsetningsforhold til hverandre, noe også en gjennomgang av dokumentenes innhold bekrefter. Snarere synes deres forskjellige karakter å skyldes at de hadde ulik funksjon, og de to kalmarbrevene bør fremfor å betraktes som to motstående unionsprogrammer heller betraktes som en helhet, der intensjonen synes å ha vært at de skulle utfylle hverandre.¹⁹²

I sum innebærer disse slutningene en betydelig svekkelse av tesen om at den overordnede konfliktdimensjonen på unionsmøtet i Kalmar i 1397 stod mellom *regimen regale* og *regimen politicum*, eller kongemakten og aristokratiet. Dette betyr imidlertid ikke at det ikke var diskusjon og uenighet under forhandlingene. Både spørsmål som berørte kongemaktens forhold til aristokratiet og spørsmål som omhandlet forhold mellom de tre rikene stod sentralt og ble drøftet, der ulike synspunkt nok kom til uttrykk underveis. Sluttproduktet i form av det overleverte unionsbrevet fremstår som et balansert kompromiss, mens kroningsbrevet derimot primært var i kongemaktens interesse, men med et innhold som trolig ble ansett for å være uproblematisk. Man kan dermed konkludere med at et konfliktperspektiv har vært betydelig overdrevet av de fleste historikere som har gransket

¹⁹² Jvf. Hørby. 1983: 1-9.

Kalmarbrevene, enten fokuset har lagt på en nasjonal konfliktdimensjon eller på kongemakt versus aristokrati. Dette innebærer at et mer harmonisk syn på unionsmøtet i Kalmar i 1397 kan legges til grunn.¹⁹³ En spennet utenrikspolitisk situasjon med en overhengende trussel fra Mecklenburg frembrakte i seg selv et fellesskap både mellom de tre rikene og mellom kongemakten og aristokratiet. Det var mer som samlet enn som skilte dem. Mot en felles ytre fiende hadde de felles sak. En mulig forklaring på hvorfor forhandlingene ikke ble tatt opp igjen eller prosessen med å få unionsbrevet endelig godkjent og utstedt på pergament, kan ha vært at dronning Margrete ville holde muligheten åpen for nye forhandlinger etter først å ha ryddet opp i de utenrikspolitiske problemene. Nye forhandlinger i en slik situasjon ville nemlig bety at kongemakten ville stå mye sterkere.

¹⁹³ Jvf. Gottfrid Carlsson som også opererte med et mer harmonisk syn på unionsmøtet i Kalmar enn de fleste andre historikere. For ham var dannelsen av Kalmarunionen et uttrykk for en skandinavisk brødretanke og "naturliga samhörighetskänslor" (G. Carlsson 1941: 60-87; 1945: 52-81). Carlsson overdrev dermed en nærmest romantiserende skandinavisme som neppe gjorde seg gjeldende i 1397. Derimot synes det å ha eksistert et betydelig interessefellesskap som unionsdannelsen må forstås på bakgrunn av.

10. Den svenske forliksavtalen av 1436

1. september 1436 ble det utstedt en forliksavtale mellom kong Erik og svenskene på et nordisk stormannsmøte i Kalmar. Bakgrunnen for forliket var det svenske opprøret som hadde brutt ut to år tidligere under ledelse av Engelbrekt Engelbrektsson, som resulterte i at forhandlinger ble innledet mellom de ledende svenske stormennene og kong Erik.¹ Forliket bestod av to hovedpunkt, der det første var at svenskenes forpliktet seg til å akseptere kong Erik som svensk konge med de kongelige rettighetene som loven ga han. Til gjengjeld skulle kong Erik forplikte seg til å holde rikets lov og rett, og til å styre riket med innenlandske menn på slott og len etter rikets råds råd. Således ble både kongens og innbyggernes rettigheter avledet fra lov, noe som var nytt i svensk sammenheng. Videre ble det slått fast at innbyggerne etter kong Eriks død fritt skulle kunne velge konge. Alle fanger som var tatt på begge sider i den foregående striden skulle løslates, og kong Erik skulle styre slott og len med innenlandske menn. Som et vedlegg til avtalen ble det redegjort for hvordan begrepet innenlandske menn skulle forstås, spesielt med henblikk på slotts- og lensforvaltningen.² Forliksavtalen bygde på to forberedende avtaler fra året før, en fra Halmstad og en fra Stockholm. I disse stod også kravene om å få utnevnt en svensk drottsete og anerkjennelse av unionsbrevet av 1397 sentralt.³

Innholdet i forliksavtalen av 1436 har ikke vært gjenstand for historikernes interesse i nevneverdig grad utover å referere hovedtrekkene, men den blir betraktet som en konsekvens av det svenske opprøret, og må dermed forstås i tilknytning til dette. Tradisjonelt ble det svenske opprøret forklart som en nasjonal reisning rettet mot unionen med dens fremmede fogder og høye skatter.⁴ Et oppgjør med den nasjonale forklaringsmodellen ble foretatt av Erik Lönnroth, som hevdet at opprøret var rettet mot den ”eneveldige” kongens *regimen regale* og hans maktutøvelse på grunn av en rekke brudd på svensk lov og rett, herunder

¹ Om opprøret til Engelbrekt Engelbrektsson, se Lönnroth [1934] 1969; L-O. Larsson 1984a; 1997; 1998; Bøgh 1988b; Harrison 1997; Reinholdsson 1998. Når det gjelder Engelbrekts rolle var det en tendens i svensk historieskriving å overvurdere hans rolle, i den forstand at han ble betraktet som grunnleggeren av det nasjonale demokratiet og riksdagen (Schück 1915: 208-221; Tunberg 1931: 60 og 89) og som en revolusjonær klassekampsforkjemper (se f. eks. Nyström [1935] 1974). Slike syn er i dag å anse som tilbakevist, men spørsmålet om hvor vidt Engelbrekt ble skjøvet utover sidelinjen allerede i 1434 eller om han innehadde en fremtredende rolle inntil sin død kan fremdeles være gjenstand for diskusjon (Lönnroth [1934] 1969: 112-144; G. Carlsson [1950] 1964: 27-42; L-O. Larsson 1984a: 11-23, 137-207 og 235-247; Harrison 2010: 121-122).

² ST: III, nr. 475.

³ ST: III, nr. 469 og 473a.

⁴ Se f. eks. Erslev [1901] 1971: 318-328; H. Hildebrand 1905: 394-426; Schück 1915: 46-75 og 100-118.

ulovlig beskatning. For Lönnroth utgjorde de foreløpige forliksavtalene og forliksavtalen av 1436 et ledd i en overgangsfase fra *regimen regale* til *regimen politicum*, fra et eneveddig til et konstitusjonalistisk styre.⁵ Et slikt overordnet syn på unionskonflikten i 1430-årene har fått bred støtte.⁶ I de senere årene har det også av noen historikere blitt tatt større høyde for at et nasjonalt aspekt likevel gjorde seg gjeldende, noe som ikke minst tilskrives at utenlandske menn i forvaltningen gjennomførte en tung beskatning og dessuten hadde en hard fremferd.⁷ Andre historikere avviser imidlertid at et nasjonalt aspekt gjorde seg gjeldende.⁸ En analyse av de politiske prinsippene i forliksavtalen av 1436 kan bidra til å avklare dette nærmere.

Forliksavtalen inneholdt ikke så mange nye politiske prinsipper, men prinsippet om at både kongens og innbyggernes rettigheter ble avledet fra lov var nytt i svensk sammenheng. Bakgrunnen for dette må drøftes, og må videre også drøftes med hensyn til spørsmålet om sanksjoner dersom den ene parten brøt med loven. I 1430-årene var dette høyaktuelt vedrørende kong Erik, og må derfor drøftes i forbindelse med en opprørs- eller motstandsrett. Ett punkt til i forliksavtalen fortjener å bli drøftet inngående, nemlig prinsippet om å styre slott og len med innenlandske menn. Dette var i og for seg ikke noe nytt prinsipp, men vedlegget med redegjørelsen for hvordan begrepet ”innenlandske menn” skal forstås tilfører diskusjonen om nasjonal identitet og nasjonalisme i nordisk middelalder en ny dimensjon. Den politiske tenkningen i samtiden på 1430-tallet var preget av konsilbevegelsens sentrale rolle, og de politiske prinsippene i forliksavtalen vil derfor bli drøftet på bakgrunn av den. Dette forutsetter at det redegjøres for resepsjonen av konsilbevegelsens idégrunnlag.

Sverige og konsilbevegelsen

Konsilbevegelsen var en kirkelig reformbevegelse rettet mot pavemakten, i den forstand at dens hovedmål var å overføre kirkens øverste myndighet til en forsamling, et generalkonsil, som representerte det kristne samfunnet, *universitas*. De ledende konsiliaristene argumenterte alle for at generalkonsilet stod over paven. Dette ledet i Konstanz frem til vedtaket av dekretet

⁵ Lönnroth [1934] 1969: 63-111.

⁶ Rosén [1962] 1978: 238-242; Christensen 1980: 199-261; Olesen 1980; 1998: 65-80; Albrechtsen 1997a: 175-187.

⁷ L-O. Larsson 1984a: 241-243; 1997: 206-210; Bøgh 1988b: 159-162; Sandnes 1994: 56; Reinholdsson 1998: 51-58; Bagge 2000: 283; Jvf. Andreen 1935: 57-83, spesielt 79-80. Peter Reinholdsson anvender termen ”protonationalism” for å tydeliggjøre at det ikke dreier seg om en nasjonalisme av moderne art.

⁸ Harrison [1997] 2004: 49-52 og 87-91; Ferm 2002: 1-21. Mens Harrison avfeier en nasjonal forklaring ved å overse den, er denne problematikken et hovedanliggende i Ferns artikkel. Han konkluderer med at en svensk nasjon ikke eksisterte på 1400-tallet, og forklarer opprøret med bøndernes og aristokratets reelle interesser, men peker likevel på noen faktorer som fra og med 1430-årene kunne operere i retning av en nasjonsdannelse. Ferm representerer i så måte en nyansering av Lönnroths syn.

Haec sancta (1415), som slo fast at generalkonsilet stod over paven i spørsmål om lære, reformer og skisma.⁹ Når det gjaldt generalkonsilets sammensetning var det ulike oppfatninger. Ytterpunktene var på den ene siden en betraktning av at generalkonsilet utelukkende skulle bestå av paven, biskoper og andre høyere prelater, mens det på den andre siden også var de som hevdet at alle medlemmene av det kristne samfunnet, inkludert verdslige, kunne delta på generalkonsilet. Det sistnevnte alternativet ble praktisert under Basalkonsilet. For konsiliaristene var det viktig at paven alene ikke skulle ha suveren rett til å kalle sammen generalkonsilet, og dekretet *Frequens* (1417) om regelmessige møter etter fastsatte intervaller ble derfor vedtatt.¹⁰ Under Basalkonsilet ble konsilets myndighet ytterligere forsterket ved at en uinnskrenket suverenitet ble tillagt generalkonsilet av den radikale majoritetsfraksjonen. Generalkonsilet skulle kunne utstede bindende dekret uten pavens samtykke, være den øverste kirkelige domstol og skulle om nødvendig kunne ta over pavens utøvende funksjon. Generalkonsilet hadde dermed full suverenitet, og all makt utgikk fra dette organet, noe som innebar at pavemakten ble redusert til et utøvende organ.¹¹ Dette var en revolusjon når det gjaldt styret av kirken. Ettersom grunnprinsippene også kunne overføres til verdslige, territorielle enheter, representerte konsilbevegelsens idégrunnlag også en utfordring for de verdslige monarkiene, og har blitt sett på som en betydningsfull faktor i utviklingen av konstitusjonalistiske tenkning.¹² Det er således gjort klart at konsilbevegelsens idégrunnlag stod sentralt i 1400-tallets politiske tenkning, men kjente man til dette i Norden?

Deltakelsen fra de nordiske rikene på kirkekonsilene i Konstanz (1414-1418) og Basel (1431-1449) er kartlagt av Beata Losman. Hennes resultater vedrørende Sverige viser en tett kontakt mellom den svenske kirkeprovinsen og konsilene.¹³ I denne sammenheng er det spesielt erkebiskopene og biskopene som er av interesse, fordi de ikke bare var politiske aktører innenfor kirkeorganisasjonen, men også på den verdslige politiske arenaen i det svenske riket. Dessuten kan menn i deres nærmeste krets være interessante. Når det gjelder en svensk deltakelse i Konstanzkonsilet, så kan det nevnes at de senere biskopene Sigge Uddsson av Skara (1424-1435), Thomas Simonsson av Strängnäs (1428-1443) og Nils Ragnvaldsson av Växjö (1426-1438) og av Uppsala (1438-1448) var tilstede, og dessuten en kannik fra

⁹ DEC: Sessio V, s. 409-410.

¹⁰ DEC: Sessio XXXIX, s. 438-439.

¹¹ Black 1979: 49-56.

¹² En sammenheng mellom konsilbevegelsen og utviklingen av senere verdslig konstitusjonalistisk tenkning på 15- og 1600-tallet har vært forsøkt klarlagt (Figgis 1907: 41-70; Oakley 1962: 1-31; Rueger 1964: 467-486; Skinner 1978: vol. II, 113-123; Tierney [1982] 2008: 6-7 og 54-108; Jvf. også Black 1992: 162-183). En slik sammenheng er imidlertid omdiskutert, jvf. Nedermans kritikk og Oakleys tilsvar (Nederman 1990: 189-202; 1996: 179-194; Oakley 1995: 1-19).

¹³ Losman 1970.

Linköping.¹⁴ Vadstena kloster hadde fast representasjon i konsilet, og flere deltakere er nevnt. Av betydning for spredningen av ideer var det at en av klosterets utsendinger kjøpte og lot avskrive en rekke bøker, som ble brakt med hjem til klosterbiblioteket. Blant disse var det verker av konsilets fremste teoretikere, som de tre Paris-teologene, Jean Gerson, Pierre d' Ailly og Henrik av Langenstein.¹⁵

Biskop Nils Ragnvaldsson var blant kong Eriks offisielle utsendinger til Baselkonsilet, og oppholdt seg der i årene 1434-1436. Dessuten ankom etter hvert domkapitlets valgte erkebiskop Olof Larsson av Uppsala, som var i landflyktighet på grunn av at kong Erik ikke ville godkjenne valget, og isteden presset en annen kandidat inn i erkebispeembetet. Begge biskopene hadde også med seg et følge av flere svenske geistlige. Olof dro hjem igjen i 1435, etter at han ble gjeninnsatt som følge av det svenske opprøret, mens Nils Ragnvaldsson fikk en sentral rolle i konsilet. Han gjorde seg bemerket gjennom flere taler og som medlem av viktige komiteer, tilhørte trolig den radikale flertallsfraksjonen.¹⁶ Nils kom hjem til Sverige i 1436, og deltok på Kalmar-møtet i 1436, der forlikavtalen ble utstedt.¹⁷ Det forelå således tydelige forbindelser mellom den svenske kirkeprovinsen og konsilene i Konstanz og Basel.

Konsilene hadde nær tilknytning til universitetene. De fremste konsiliaristene kom fra universitetene, universitetsinstitusjonene influerte konsilenes struktur og de fleste universitetene støttet konsilbevegelsen.¹⁸ Dermed var også universitetene sentra for spredning av konsilbevegelsens idégrunnlag. Universitetet i Paris stod spesielt sentralt under Konstanzkonsilet,¹⁹ og det er i så måte av stor interesse at de senere biskopene Thomas av Strängnäs og Sigge Uddsson studerte i Paris i årene forut for Konstanzkonsilet.²⁰ Der må det ha vært uunngåelig å stifte bekjentskap med tenkningen til Gerson, d'Ailly og Langenstein. På første halvdel av 1400-tallet var det imidlertid fortrinnsvis til de nyopprettede tyske universitetene i Köln (1388), Erfurt (1392), Leipzig (1409) og etter hvert spesielt Rostock (1419) nordiske studenter dro, og svenskene var spesielt tallrike i Leipzig.²¹ De fleste tyske

¹⁴ Losman 1970: 28-29, 70 og 196; Lönnroth 1966: 10-11.

¹⁵ Losman 1970: 39-49.

¹⁶ Losman 1970: 170-177. Om Niklas Ragnvaldssons innsats i Baselkonsilet, se Söderberg 1902: 3-36; Losman 1970: 196-226.

¹⁷ HR: II:1, s. 548; Jvf. Losman 1970: 228.

¹⁸ Black 1974: 341-351; Wohlmuth 1994: 878-883; Jvf. Stieber 1978: 77; Asztalos 1992: 438. Unntakene var universitetene i Bologna og Louvain som støttet pavedømmet, og Oxford og Cambridge som ser ut til å ha gjort det samme. Dessuten foreligger det et usikkerhetsmoment med hensyn til de spanske universitetene, som man vet lite om med hensyn til deres standpunkt vedrørende konsilbevegelsen. Universitetet i Paris, og de tyske universitetene i Köln, Erfurt, Wien og Leipzig, samt universitetet i Krakow, støttet tydelig konsilbevegelsen (Black 1974: 348-351).

¹⁹ Black 1998: 67.

²⁰ Schück 1900: 67-68; Kumlien 1942: 154; Lönnroth 1966: 15.

²¹ E. Jørgensen 1915: 201; Lindroth 1975: 121-123; Bagge 1981b: 154; Niléhn 1981: 173-175.

universitetene støttet opp om konsilene, noe som særlig tydelig gjaldt Köln, Erfurt og Leipzig. Spesielt kom dette til uttrykk under Baselkonsilet.²² Interessant er det også at Aristoteles' *Politikken* var en del av den ordinære undervisning i henhold til statuttene for universitetene i Erfurt (1412) og Leipzig (1409-10).²³ Blant de fremstående svenske geistlige som hadde studert ved tyske universiteter finner vi erkebiskopen Olof Larsson av Uppsala (1432-1438) som studerte i Praha og Leipzig.²⁴ Dessuten hadde Karl Knutssons kansler, Nicolaus Ryting, og lagmannen i Vestgötaland, Karl Tordsson Bonde, studert i Leipzig. Den førstnevnte hadde til og med doktorgrad i både romerrett og kanonisk rett.²⁵ I sum synes det ikke å være noen grunn til å betvile at de fremste svenske geistlige hadde inngående kjennskap til konsilbevegelsens idégrunnlag.

Konge og lov

Opprørene mot kong Erik i 1430-årene resulterte i et sterkere fokus på lov. I forliksavtalen mellom kong Erik og det svenske riksrådet av 1436 ble han akseptert som svensk konge:

”Først, at alle rikets innbyggere i Sverige skulle ha og holde førnevnte vår nådige herre kong Erik for deres fullmektige konge, så lenge han lever, slik at han skal ha, beholde og bruke all kongelig rett i Sverige fritt og ubeskyttet, etter det som rikets lov og rett utviser. (...)”²⁶

Som svensk konge skulle kong Erik dermed også besitte ”all kongelig rett” i henhold til ”rikets lov og rett”. Til gjengjeld måtte kong Erik forplikte seg på følgende:

”(…) og vår før nevnte herre kong Erik skal holde og ha alle svenske menn og alle Sveriges innbyggere (...) i sin kongelige nåde og kjærlighet, både åndelige og verdslige, og skal la dem ha og bruke uforstyrret all deres skrevne lov og rett, privilegier, frihet og gode gamle rettferdige sedvaner, slik det utviser seg i alle sine artikler; og skal regjere og styre land og slott og Uppsala ød med innenlandske menn etter hans rikets råds råd i Sverige, som loven utviser; (...)”²⁷

²² Black 1974: 349; Wohlmuth 1994: 881.

²³ Miethke 2000a: 267.

²⁴ E. Jørgensen 1915: 206.

²⁵ Lindroth 1975: 123.

²⁶ ST: III, nr. 475. “Først, at alle rikens inbyggjara i Sverige skulu hafua oc halda fornæmpda wan nadhuga herra konung Erik for thera fulmæktoghan konung, swa længe han lifuer, swa at han skal hafua, behalda oc bruka allankonungxlitan ræt i Sverige frïi oc vnbewaren, æpter thy som rikens lagh oc rættir vtwisar (...)”

²⁷ ST: III, nr. 475. “(...) oc skal war fornæmpde herre konung Erik halda oc hafua alla swenska mæn oc alla Sweriges inbyggjara, the nw æru oc the tilkomande warda, i sine konungxlige nadh oc kærlæk, badhe andelika oc wærtzlika, oc skal lata them hafua oc bruka ofortøffradh all thera bescrifna lagh oc ræt, priuilegia, frihet oc godha gambra skællica sidhwænior, swasom sigh thet vtwisar i allom sinom artiklom; oc skal regera oc styra

Dermed ble det sterkt vektlagt at kong Erik skulle styre i henhold til lov og rett, og at innbyggerne hadde krav på et slikt styre. Dette var ikke ett nytt krav, men i tråd med innholdet i både frihetsbrevet av 1319 og kongebolken i landsloven av ca. 1350. Det nye prinsippet for svenskens del var imidlertid at også kongens rettigheter ble definert ut fra loven. Således ble det i realiteten utformet et tosidig grunnprinsipp: Lojalitet til kong Erik og hans kongelig rettigheter i henhold til lov og rett i bytte mot et styre i henhold til lov og rett.

Forlikavtalen av 1436 bygde videre på formuleringene fra den foreløpige Halmstad-overenskomsten fra året før:

”Gjør han så og forsikrer oss om fullt og helt å holde riket og oss ved lov og rett og vår gamle frihet og privilegier, da skulle vi og hele riket ha han for rette herre og og konge. Og hele riket i Sverige og alle rikets ærender skulle endes, styres og rådes etter rikets råds råd og lovbooken (...).”²⁸

I Halmstad-avtalen ble således tosidigheten utelukkende basert på lojalitet til kong Erik i bytte mot et styre i henhold til lov. Ved at kongen ble forpliktet til å styre i henhold til lov og rett, ble kongens makt innskrenket i den forstand at han måtte underordne seg loven i sitt styre. Denne varianten ble også nedfelt i den norske forlikavtalen av 1437.²⁹ Realitetsforskjellen ved de to ulike variantene som opptrådte i avtalene i årene 1435-37 kan ved første øyekast se ut til å være liten, men det forelå en viktig nyanse. Ved i forlikavtalen av 1436 å slå fast at kongen skulle besitte ”all kongelig rett” i henhold til ”rikets lov og rett”, ble kongen gitt en kompetanse til å utøve sin makt og myndighet ut fra loven. Sammenlignet med de tidligere avtalene mellom kong Erik og svenskene, der et styre i henhold til lov ble sanksjonert i bytte mot lojalitet til kongen, representerer dette en utvikling. Lov og rett stod nå frem som kilde til all makt og myndighet. For kongens del betydde dette også at hans makt og myndighet, slik den var nedfelt i lov og rett, skulle beskyttes og garanteres for.³⁰ Dette kunne dermed bidra til at kong Erik ville slippe å havne i samme situasjon som kong Albrekt i 1371, da stormennene tok fullstendig kontroll over kongens makt og myndighet i en periode.³¹ Prinsippet om at

land oc slot oc Vpsala ödher medh inlänskom mannom æpter hans rikens radz radhe i Sverige, som laghin vtuisar; (...).”

²⁸ ST: III, nr. 469c. ”Giör han swa och förwisser oss fullkomliga att halda riikit och oss widh lagh och rätt och wara gambla friiheet och privilegia, tha skulom wi och alt riikit hafwa han för rättan herre och konung. Och alt riikit i Sverige och all riikesins ärende skulo ändas, styras och radas äpter riikesins radz radh och laghboken (...).”

²⁹ NGL: 2:1, nr. 90; NMD: nr. 109.

³⁰ ST III: nr. 475.

³¹ Se kapittel 7.

kongen skulle styre i henhold til lov og rett var svært sentralt, fordi mye av årsaken til at kong Erik havnet i en så presset situasjon var at han rett og slett ikke hadde respektert loven i Sverige. Hva var så bakgrunnen for at dette lovprinsippet ble slått fast i forliksavtalen, og utgjorde en sentral komponent i denne?

Bakgrunnen må i første rekke søkes i den politiske utviklingen i Sverige forut for forliksavtalen. Opprøret som brøt ut i 1434 var rettet mot høye skatter og futenes harde fremferd under innkrevningen av dem, og det fikk tilslutning fra både verdslige stormenn og kirken som følge av utstrakt misnøye med kong Eriks styre.³² Resultatet var at et oppsigelsesbrev til kong Erik ble utstedt av rikets råd og menn i august 1434.³³ Kongens forhold til lov stod sentralt i konflikten mellom svenskene og kong Erik. Da det svenske riksrådet skulle legitimere avsettelsen av kong Erik overfor det norske riksrådet i 1434, argumenterte det med at det hadde ofte formant han til å holde rikets skrevne rett. Dette ble underbygd med en opplisting av en rekke brudd på lov og rett som de anklaget kong Erik for.³⁴ Blant disse var slotts- og lensforvaltningen et sentralt punkt. I Sverige hadde det under Eriks styre skjedd en betydelig økning i antallet tyskere og dansker som innehadde forleninger, noe som var i strid med landsloven.³⁵ Dette var problematisk for det første fordi det da ble færre forleninger til fordeling blant de svenske stormennene, og for det andre fordi utenlandske lensinnehavere hadde en brutal fremferd, i alle fall ble det vist til det i det svenske riksrådets brev til det norske. Videre ble det klaget over tung og ulovlig beskatning.³⁶ Under dronning Margrete og kong Erik skjedde det en markant økning i

³² Erik Lönnroth mente videre at den direkte utløsende årsaken til opprøret var en hanseatisk blokade som rammet både import og eksport (Lönnroth [1934] 1969: 63-111, spesielt ; Jvf. Rosén [1962] 1978: 239). Dette er imidlertid avvist som forklaring på hvorfor opprøret brøt ut (L-O. Larsson 1984a: 131-132). Hovedforklaringen på hvorfor opprøret brøt ut fremstår således i nyere forskning som tung beskatning av og futenes harde fremferd mot bondene. Tilslutningen fra det verdslige aristokratiet og kirken tilskrives misnøye med kong Eriks styre også i slotts- og lensforvaltningen og kirkepolitikken, spesielt med hensyn til striden om utnevning av ny erkebiskop i Uppsala (L-O. Larsson 1984a: 132; Bøgh 1988b: 138-167, spesielt 158-163; Harrison [1997] 2004: 49-52; Ferm 2002: 11-13; Schück 2003b: 692-693).

³³ ST: III, nr. 467; NGL: 2:1, nr. 75. En eldre oppfatning fremhevet at oppsigelsesbrevet ble utstedt av det svenske riksrådet, men Lars-Olof Larsson påviste at dette ikke medførte riktighet, rett og slett fordi flere av utstederne ikke var rådsmedlemmer. Larsson karakteriserer i stedet brevet utstederne som ”de i vadstena närvarande med räckvidd för de landsänder som dessa representerade, nämligen de landskap som ännu inte behärskades av de upproriska styrkorna.” (L-O. Larsson 1984b: 266-282, spesielt 280). Dette har Larsson fått tilslutning til, men det har vært en debatt knyttet til hvor vidt riksrådets verdslige medlemmer var 12 i henhold til landsloven (L-O. Larsson 1984b: 268-269) eller flere (Gillingstam 1985: 150-154; Schück 1985b: 135-149). Gillingstams og Schücks innvendinger på dette punktet er det ingen grunn til å betvile, men Larssons øvrige beskrivelse av utstedergruppen står seg. Det går likevel an å komme lenger i den forstand at utstederne i den latinske ingressen karakteriserte seg som ”*conciliarios et nobiles regni Swecie*”, altså det svenske rikets rådgivere og menn.

³⁴ DN V: nr. 647.

³⁵ G. Carlsson 1941: 211-214; Fritz 1972: vol. I, 144-150; Lerdam 1996: 27-31 og 110-128; Se også kapittel 5, innledning.

³⁶ DN: V, nr. 647.

beskatningen,³⁷ slik at den svenske klagen må kunne sies å ha sin bakgrunn i et reelt problem. Et tredje viktig klagepunkt mot kong Eriks lovbrudd var knyttet til forholdet til kirken, der han ble anklaget for å ha ”fordervet kirkene og kristendommen” og for å ha tiltatt seg en ”åndelig biskops makt som om han var en pave”.³⁸ Bakgrunnen for dette synes å være det tette samarbeidet mellom kongen og pavemakten om providering av biskoper. Her videreførte kong Erik den praksis som flere av hans forgjengere hadde praktisert, men etter at det store skisma med to konkurrerende paver var avsluttet i 1417 og konsilbevegelsen var på fremmarsj, blant annet med fokus på frie kanoniske valg, ble det vanskeligere og mer konfliktfylt å følge samme praksis. I striden om erkebispervalget i Uppsala i 1432 stod således kirkens prinsipp om frie kanoniske valg mot kongens vilje til å gjøre som tidligere. Striden fikk også bredere politiske dimensjoner ved at kirkens menn anklaget kong Erik for å ha brutt sin konge, noe som var en del av bakgrunnen for anklagen mot kong Erik og kravet om at han skulle styre i henhold til lov.³⁹ Bestemmelsen om at kongen skulle styre i henhold til lov var ikke ny, men den synes å ha blitt vektlagt i større grad enn tidligere i Sverige, noe som må forstås på bakgrunn av kong Eriks vilkårlige regjeringsutøvelse.

Oppsigelsesbrevet ble imidlertid ikke stående, men representerte starten på en forhandlingsperiode mellom det svenske riksrådet og kong Erik.⁴⁰ Bakgrunnen for forlikavtalen i Kalmar høsten 1436 var således langvarige forhandlinger, og essensen i det var tidligere nedfelt i to tidligere avtaler inngått i henholdsvis Halmstad og Stockholm året før, der danske og norske stormenn deltok som meglere.⁴¹ På Kalmar-møtet i 1436, der forlikavtalen ble utstedt, deltok også danske stormenn sammen med utsendinger fra hansastedene som meglere.⁴²

Selv om prinsippet om at både kongens og innbyggernes rettigheter ble utledet fra loven var et resultat av forhandlinger og stod frem som et plausibelt kompromiss, må det også drøftes hvor vidt impulser utenfra kan ha gjort seg gjeldende. Prinsippet har en klar parallell i den danske landefreden av 1360:

³⁷ Lönnroth 1940: 172-190; Lindkvist 1982: 433-434.

³⁸ DN: V, nr. 647. ”Hær i mote hafuir han fordarfuat kirkiona oc cristindomen i thy at han satte drafwels mæn owærdugha oc olærda til biscopta oc io hælzst them ther ey ahtadha gudh æller rætuisona oc befalet them andelica biscopts makt som han ware en pave (...).”

³⁹ Om erkebispervalget i Uppsala, se Söderlind 1932: 1-104; Lönnroth [1934] 1969: 92-102; Losman 1970: 166-177.

⁴⁰ Om forhandlingene, se Lönnroth [1934] 1969: 145-199; Christensen 1980: 214-242; Olesen 1980: 19-64.

⁴¹ ST: III, s. 126-130 og 147-152.

⁴² ST: III, nr. 475; HR: II:1, s. 534-553.

”[I 1] For det første skal alle de lande, der nu ligger til Danmarks rige eller i fremtiden med Guds hjælp måtte erhverves, frit nyde alle deres love og rettigheder, således som de findes i de rette, gamle lovbøger (og) således som de siden kong Valdemars og andre forgængeres tid - lykkelig ihukommelse - frit og mest fordelagtigt har været vant til at nyde dem. (...)”⁴³

Kong Valdemars forpliktelse ble supplert med at utstederne forpliktet seg på vegne av det danske rikets samfunn:

”[II 10] Fremdeles lover vi (...) at vor herre kongen, hans søn Kristoffer og Danmarks krone fuldkomment skal nyde alle deres rettigheder, og hertil bør vi i fællesskab og hverfor sig af al evne og magt bidrage og samvittighedsfuldt medvirke i overensstemmelse med, hvad landets love kræver.”⁴⁴

Selv om gjensidigheten ikke kom like tydelig til uttrykk i den danske landefreden som i den svenske forliksavtalen, er det likevel ikke i tvil om at det dreier seg om et tilsvarende prinsipp. Både innbyggernes og kongens rettigheter ble utledet fra loven. Akkurat som den svenske forliksavtalen ble også den danske landefreden fremforhandlet i kjølvannet av et opprør, slik at det dreier seg om en tilsvarende politisk situasjon. Etersom en rekke danske stormenn var tilstede som meglere, da den svenske forliksavtalen ble fremforhandlet, og fordi det her dreier seg om et prinsipp som tidligere hadde vært slått fast i et dansk forfatningsdokument, er det godt mulig at prinsippet ble innført i forliksavtalen etter forslag fra danskene.

Hvordan harmonerer så dette med den politiske tenkningen på 1400-tallet? Heller ikke i denne var det så mye nytt rundt en slik problematikk, men det ble likevel på 1400-tallet foretatt noen presiseringer og utdypinger. Den engelske forfatteren og embetsmannen Thomas Occleve (ca. 1368-1426) understreket at en kongelig forpliktelse til å styre i henhold til lov og rett var nøkkelen til offentlig sikkerhet.⁴⁵ En kongelig forpliktelse til å styre i henhold til lovene i en avtale med undersåttene representerte dermed en løsning på problematikken når det gjaldt kongens forhold til lov, slik det fremkom i drøftingen rundt begrepet *legibus solutus*. I den politiske tenkningen som ble utformet i tilknytning til konsilbevegelsen var det

⁴³ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30, artikkel I og I 1. ”*In primis promittimus sub fide nostra regia et filius noster Cristoforus predictus omnes articulos infrascriptos firmos et inuiolabiles obseruare. [I 1] Primo omnes terre, regno Dacie nunc adiacentes siue imposterum, deo dante, acquirende, legibus et iuribus suis, prout in ueris antiquis libris legalibus continetur, libere uti debeant, prout a tempore regis Waldemari et aliorum progenitorum nostrorum, felix recordacionis, liberius et melius perfrui consueuerunt.*”

⁴⁴ DD/DRB 3:5: nr. 325; DRL indtil 1400: nr. 30, artikkel I og I 1. ”*In primis promittimus sub fide nostra regia et filius noster Cristoforus predictus omnes articulos infrascriptos firmos et inuiolabiles obseruare. [I 1] Primo omnes terre, regno Dacie nunc adiacentes siue imposterum, deo dante, acquirende, legibus et iuribus suis, prout in ueris antiquis libris legalibus continetur, libere uti debeant, prout a tempore regis Waldemari et aliorum progenitorum nostrorum, felix recordacionis, liberius et melius perfrui consueuerunt.*”

⁴⁵ Wilks [1963] 1964: 217.

lite nytt vedrørende kongens forhold til lov eller en lovbasert samfunnsstyring, men flere av de sentrale konsiliaristene berørte spørsmålet. Under Konstanz-konsilet var det Jean Gerson (1363-1429) som fremmet de tydeligste synspunktene. Han mente at det i alle gode styreformer skulle regjeres i henhold til gode lover,⁴⁶ og videre et annet sted at selv om fyrsten ”sies å være løsrevet fra lovene (*legibus solutus*), bør han underkaste seg den loven han selv har laget, som et eksempel for sine undersåtter (...)”.⁴⁷ Således gjentok Jean den vanlige distinksjonen mellom det faktiske og det normative, som Accursius hadde lagt grunnlaget for på 1200-tallet. Under Baselkonsilet ble synspunktene imidlertid tydeligere. Juan de Segovia (1386-1458) slo fast at ”der lover ikke har herredømme, er det ingen stat (...) ettersom riktig gitte lover skal styre”,⁴⁸ og understreket eksplisitt at en fyrste skulle styre i henhold til lovene.⁴⁹ Nicolaus Cusanus (1401-1464) inntok et tilsvarende syn:

”Det er nødvendig for et kongedømme å bli styrt av lover, siden menn er underlagt kjærlighetens og hatets lidenskaper. Derfor er det bedre for et fellesskap å bli styrt av lover enn av de beste menn (...). For der lover ikke styrer, er der ingen stat. (...). Kongen skal ikke tro at han er løsrevet fra lovene, for hvis en lov er rettferdig er den bindende, og ikke omvendt, og derfor binder den også kongen selv som er forpliktet til å styre rettferdig.”⁵⁰

Nicolaus mente således at kongen skulle være underordnet loven, men understreket likevel at han i enkeltsaker skulle kunne dispensere for å fremme det felles beste eller rettferdighet.⁵¹

Både Juan og Nicolaus opphevet den tidligere distinksjonen mellom det faktiske og det normative, og gjorde fyrsten underordnet loven også rent faktisk, slik Ptolemeus av Lucca og Marsilius av Padova tidligere hadde gjort, men Nicolaus altså riktignok med en dispensasjonsadgang.

Når forlikavtalen mellom kong Erik og svenskene av 1436 ble inngått rundt prinsippet om en gjensidig aksept for en lovbasert samfunnsstyring, kan det muligens tyde på

⁴⁶ *De potestate ecclesiastica*: 13. Oversatt i *Cambridge Translations of Renaissance Philosophical Texts*, vol II: 9-11 og i *From Irenaeus to Grotius. A Sourcebook in Christian Political Thought, 100-1625*: 527-529. Jvf. Carlyle 1903-36: Vol. VI, 162.

⁴⁷ *Sermo in Die Circumcinonis*: col. 240. Sitert etter Carlyle 1903-36: vol. VI, 163. ”(...) princeps et prelatus quilibet, et si dicatur solutus legibus pati debet legem quam ipse tulerit, tum pro subditorum exemplo (...)”

⁴⁸ *Amplificatio Disputationis*. Sitert etter Black 1970: 45 og 145-146. ”(...) ubi vero non principantur leges non esse politiam (...) quoniam oportet leges recte positas dominas esse (...)”

⁴⁹ Black 1979: 191-192.

⁵⁰ *De concordantia catholica*: III, innledning, nr. 276-277 og III.11, nr. 375. ”Hiis enim legibus regnum gubernari necesse est, amare enim et odire omnibus insunt. Quare etiam melius pro re publica exstitit legibus quam optimo viro regi, (...). Ubi enim non principantur leges, ibi non est politia, (...). Non debet se solutum legibus aestimare rex, quia, si lex iusta est, tunc ligat et non aliter, quare et ipsum regem, qui iustitiae subest.”

⁵¹ *De concordantia catholica*: III.12.

en påvirkning fra konsilbevegelsen. Samme prinsipp hadde gjort seg gjeldende også tidligere, men nytt var en tro på at dette alene var nok. Allerede i den første danske håndfestningen av 1282 ble prinsippet om plassere kongen under loven slått fast, men da supplert med en bestemmelse om Danehoffet som en kontrollinstans. Det svenske lovverket hadde imidlertid med landsloven fått nedfelt supplerende innskrenkninger av kongens makt og myndighet, noe som forklarer at man ikke så behov for ytterligere bestemmelser, med unntak for lovtolkning av hvordan begrepet innenlandsk skulle forstås. Ved å akseptere å regjere i henhold til Sveriges lov og rett, aksepterte kong Erik dermed den svenske landslovens kongebolek, noe som ser ut til å ha vært hovedkravet til svenskene under forhandlingene i 1435-36.

Nasjonal identitet og nasjonalisme

I forliksavtalen mellom kong Erik og svenskene av 1436 forpliktet kongen seg til styre riket med innenlandske menn:

”(...) og [kong Erik] skal regjere og styre land og slott og Uppsala ød med innenlandske menn etter hans rikets råds råd i Sverige, som loven utviser; (...)”⁵²

Som et vedlegg til avtalen fulgte det med en redegjørelse for hvordan ordet ”innenlandsk” skulle forstås:

”Med innenlandske menn bør forstås svenske menn etter Sveriges lovbok (...): at ingen utenlandsk rett dras inn i riket (...). Utenlandske retter i Sverige heter og er alle de verdens retter, som ikke er svenske retter, så som er tyske retter, danske retter, norske retter, polske, bøhmiske, etc. Tvert i mot heter eller er ingen retter innenlandske i Sverige, utenom bare svenske retter. Således av full likhet er om innenlandske menn, at hver mann heter og er utlandsk i Sverige som ikke er svensker; og tvert i mot heter og er ingen innenlandsk i Sverige utenom svenske menn.”⁵³

Begrepet ”innenlandsk” skulle dermed forstås som ”svenske menn” som skilte seg fra menn av andre nasjonaliteter. I henhold til redegjørelsen var det ikke et eksplisitt krav om at

⁵² ST: III, nr. 475. “(...) oc skal regera oc styra land oc slot oc Vpsala ødher medh inlænskom mannom æpter hans rikets radz radhe i Sverige, som laghin vtuisar; (...)”

⁵³ ST: III, nr. 475, s. 165-166. ”medh inlændzkom mannom bør vnderstadz svenske mæn æpter Sveriges laghbok (...): at engen vtlændzker rættir draghis in i riket, almoghanom til lagh, etc. Vtlænsker rættir i Sverige hether oc ær allir thæn wærlz rættir, som ey ær swensker rættir, swasom ær thysker rættir, dansker rættir, norrisker rættir, polnisker, bemsker, etc. Tvært amot hether æller ær enger rættir inlændzker i Sverige, vtan at enast swensker rættir. Samuledhis aff fullom liknillsom ær wm vtlænskan man, at hwar en man hether oc ær vtlænsker i Sverige som ey ær swensker; oc tvært amot hether, oc ær engen man inlændzker i Sverige vtan swensker man.”

”innenlandsk” innebar et krav om å være født i riket, men dersom noe skulle være uklart i loven, så skulle man legge ”det beste og nyttigste” til grunn, nemlig at det var ”nyttigere å styre riket med innenlandske innfødte enn med utenlandske innbyggere”.⁵⁴ På bakgrunn av denne redegjørelsen er det tydelig at kong Erik i sin forvaltning hadde lagt til grunn en annen oppfatning av begrepet innenlandsk eller simpelthen valgt å ignorere bestemmelser som inneholdt slike krav. Det ble i den sammenheng videre eksplisitt vist til kongeeden i landslovens kongebolke, der det stod at utenlandske menn ikke måtte være i kongens råd og ikke råde over hus, land eller krongodset.⁵⁵

Den svenske motstanden mot utenlandske myndighetsmenn var knyttet til realpolitiske interesser. Bøndene ville ikke ha utlendinger i forvaltningen, fordi de ikke kjente lovene og sedvanene godt nok, mens verdslige stormenn ville ha enerett på posisjoner i forvaltningen. Dessuten var det også et ønske blant de geistlige å innføre en innfødsrett, både som en reaksjon mot at providering av biskoper var sentralisert til pavedømmet og fordi utenlandskfødte geistlige medførte skade og var årsak til klager fra innbyggerne.⁵⁶ Skjuler det seg bak disse bestemmelsene en tydeligere nasjonal identitet, og kan de forstås som et uttrykk for en nasjonalisme? Det realpolitiske innholdet er i og for seg det samme som gjenfinnes allerede i de danske håndfestningene på 1320-tallet og i kongebolken i den svenske landsloven. I drøftingen av disse bestemmelsene ble det konkludert med at det allerede på 1300-tallet eksisterte en nasjonal identitet og til en viss grad også en form for nasjonalisme i tilknytning til reelle politiske interesser.⁵⁷ Imidlertid synes betydningen av det nasjonale på 1430-tallet å bli underbygd i kildematerialet i større grad enn tidligere. I 1434 holdt Nils Ragnvaldsson, den senere erkebiskopen av Uppsala, sin berømte tale på Baselkonsilet, der han argumenterte for svenskenes fremtredende plass, fordi de var kristenhetens eldste arvtakere til goterne, som hadde utvandret fra Sverige og gjennomført en rekke historiske bedrifter.⁵⁸ Da landsloven ble revidert i 1442, ble denne opprinnelsesmyten tatt inn i kongebolken, og fikk dermed en offisiell status.⁵⁹ I kjølvannet av den foreløpige Halmstad-avtalen mellom svenskene og kong Erik i 1435, slo riksrådet 6. juni fast at når ”slottsloven skal igjen kalles fra utenlandske herrer” er ”riket i Sverige fritt igjen”, og det forpliktet seg til

⁵⁴ ST: III, nr. 475, s. 167. ”Item, ær nokot jæffwukt oc twækande i laghom, tha bør thet vttydhas til dthet bæzsta oc nyttasta: nw ær nyttare at styra riket medh inlænskom inföddom, æn medh vtlænskom inbyggiarom (...).”

⁵⁵ ST: III, nr. 475, s. 165-166.

⁵⁶ Jvf. Opsahl 2003: 201.

⁵⁷ Se kapittel 3, *Dansk nasjonalisme?* og kapittel 5, innledningsvis.

⁵⁸ Talen er trykt på latin med oversettelse i *Röster från svensk medeltid*: 286-299.

⁵⁹ *Kristoffers landslag*: Konunxbalkar, I; Tjällen 2007: 68-71.

å forsvare ”rikets frihet og lovbok”.⁶⁰ Under opprørsepoken på 1430-tallet ble også regjeringstiden til helgenkongen Erik Jedvardsson på 1100-tallet fremhevet som et ideal, med det som konsekvens at helgenkultusen spredde seg til hele riket og helgenkongen ble en form for nasjonalt symbol.⁶¹ En tilsvarende funksjon hadde også Olav den hellige fått i Norge. Det at et nasjonalt aspekt kommer klarere til uttrykk i kildematerialet fra 1430-tallet enn tidligere kan skyldes at det var mer aktuelt enn tidligere, som følge av unionskonflikten og i tilknytning til reelle politiske interesser.

Med utgangspunkt i bestemmelsene i forlikavtalen av 1436 og vedlegget, og dessuten underbygd med supplerende kildemateriale, kan man så stille spørsmål om en form for nasjonalisme gjorde seg gjeldende på 1430-tallet i Norden med Sverige som det tydeligste eksempelet. På 1800-tallet og første del av 1900-tallet var historikerne enige om at en form for nasjonalisme gjorde seg gjeldende.⁶² Etter Erik Lönnroths oppgjør med den nasjonale forklaringen, ble det etter hvert enighet om det motsatte når det gjaldt årsakene til at opprøret brøt ut.⁶³ Jerker Rosén, som støttet opp om Lönnroths grunnsyn, vedgikk imidlertid at en form for nasjonal ideologi likevel ble utviklet og utnyttet i Karl Knutssons propaganda for et nasjonalt kongedømme,⁶⁴ og i den senere tid har flere historikere i den senere tid igjen har åpnet opp for at en form for nasjonalisme igjen gjorde seg gjeldende også i bredere forstand.⁶⁵ Den siste som har behandlet problematikken for Sveriges del er Olle Ferm. Han avviser at det i Sverige på 1400-tallet var en nasjon, og fremhever i stedet at det svenske riket bestod av tre store etniske grupper: svensker, finner og tyskere.⁶⁶

Det er imidlertid ingen motsetning mellom det å være en nasjon og å inneholde forskjellige etnisiteter. Dersom man skal bruke samme argumentasjon i drøftingen av det moderne nasjonsbegrepet, er det få europeiske land som i dag kan karakteriseres som nasjoner. Ferm argumenterer imidlertid senere også mot seg selv når han fremholder at

⁶⁰ ST: III, 469a. ”(...) och slottlofwen skal igjen kallas fran vthlendskom herrom til riiiket i Swerige fritt igjen. (...) att wii williom wäria medh liiff och godz riiikzens friiheet och laghbook (...).”

⁶¹ Ahnlund 1954: 86-88; Tjällén 2007: 12.

⁶² Se f. eks. Erslev [1901] 1971: 318-375; H. Hildebrand 1905: 394-438; Schück 1915; G. Carlsson 1941: 240-388.

⁶³ Lönnroth [1934] 1969: spesielt 185-199; Rosén [1962] 1978: 238-242; Christensen 1980: 199-209; Lindkvist och Ågren 1985: 117.

⁶⁴ Rosén [1962] 1978: 242.

⁶⁵ L-O. Larsson 1984a: 241-243; 1997: 206-210; Bøgh 1988b: 159-162; Sandnes 1994: 56; Reinholdsson 1998: 51-58; Hall 2000: 7-32.

⁶⁶ Ferm 2002: 4-10. Ferm tar her utgangspunkt i Anthony Smiths tidlige definisjon av nasjonsbegrepet. I *Theories of Nationalism* mente Smith at nasjonen i motsetning til en etnisitet er et sterkt integrert samfunn både kulturelt, politisk og økonomisk (Smith [1971] 1983: 186-191; Jvf. Ferm 2002: 5). I senere arbeider opererer imidlertid ikke Smith med like strenge definisjonskriterier (Smith 1991: 14; 2002: 15-17). For mer utførlig om dette, se kapittel 3, *Dansk nasjonalisme?*.

definisjonen av en innenlandsk født mann ikke var knyttet til etnisitet, men til deres forhold til riket. I så måte var en svensk mann en mann som var født i Sverige og permanent bodde der, noe som innbefattet finnene i østre del av riket og de fleste tyskerne i byene.⁶⁷ Dette harmonerer med Magnus Erikssons landslov der begrepet ”innenlandsk” bare ble presisert til ”innfødt” når det gjaldt krav til den konge som skulle velges, men ikke når det gjaldt kongens forpliktelse til å styre med innenlandske menn.⁶⁸ Den svenske identiteten kan dermed i tråd med Ferm og i henhold til Magnus Erikssons landslov ikke offisielt og eksplisitt sies å vært knyttet til et objektivt etnisitetskriterium, men til en subjektiv tilslutning til riket. Man opererte således ikke med et etnisk-kulturelt nasjonsbegrep, men snarere med en form for politisk nasjon.⁶⁹ På 1430-tallet synes imidlertid et etnisk-kulturelt nasjonsbegrep i større grad å ha gjort seg gjeldende, blant annet i tilknytning til opprinnelsesmyten, som også oppnådde en offisiell status i den reviderte landsloven under kong Kristoffer i 1442. I den reviderte landsloven ble det også presisert at kongen skulle ”styre og råde med innfødte svenske menn”.⁷⁰ Den noe uklare presiseringen i vedlegget til forlikavtalen av 1436 synes å reflektere en endringsprosess fra et politisk til et etnisk-kulturelt nasjonsbegrep, som mer eksplisitt ble slått fast i den reviderte landsloven. I andre halvdel av 1400-tallet ble det etnisk-kulturelle aspektet enda tydeligere.⁷¹

Med utgangspunkt i en definisjon av nasjonalisme som en ”bevegelse for å oppnå eller opprettholde selvstyre, enhet og identitet for en befolkning” eller en overbevisning om at ens egen etniske eller nasjonale tradisjon er spesielt verdifull, er det vanskelig å benekte at en form for nasjonalisme gjorde seg gjeldende i 1430-årenes Sverige, ettersom de fleste av disse elementene gjorde seg gjeldende.⁷² Hvor vidt man kan si at det eksisterte nasjonalisme i senmiddelalderen, er imidlertid avhengig av hvordan man definerer dette, som ofte ellers når man drøfter eksistensen av gitte fenomener i historiske epoker. Andre definisjoner av nasjonalisme opererer med strengere kriterier, og noen markerer et skille mellom moderne nasjonalisme og middelalderens ved å anvende termen protonasjonalisme når det gjelder den sistnevnte.⁷³ Dette har likevel en problematisk side ved at man vektlegger et brudd fremfor en mer kontinuerlig utvikling. Den svenske nasjonalismen på 1430-tallet var tydelig knyttet til

⁶⁷ Ferm 2002: 16-17.

⁶⁸ MEL: Konunxbalken, IV-V.

⁶⁹ Om distinksjonen mellom politisk nasjon og kulturell nasjon, se Østerud 1994: 19-24. Jvf. Rönquist 1990: 24-26.

⁷⁰ Kristoffers landslov: Konunxbalken, I og IV, § 4.

⁷¹ Reinholdsson 1998: 57-59.

⁷² Om nasjonalismedefinisjonene, se kapittel 3, *Dansk nasjonalisme?*.

⁷³ Johansson 1993: 24-25; Jvf. Reinholdsson 1998: 53; Ferm 2002: 20-21.

realpolitiske interesser, noe for øvrig alle former for nasjonalisme i større eller mindre grad må kunne sies å være. Nils Ragnvaldsson holdt sin tale for Baselkonsilet for å fremme en fremskutt plassering av de svenske utsendingene. Enda tydeligere fremgår den realpolitiske forbindelsen når det gjelder det svenske opprøret. I utgangspunktet var opprøret fra bøndernes side rettet mot den harde beskatningen og futenes fremferd, men tilslutningen fra det verdslige aristokratiet og geistligheten skyldes også misnøye med slotts- og lenspolitikken og kirkepolitikken. På grunn av at mange utlendinger innehadde svenske len,⁷⁴ ble det færre len til fordeling blant de innenlandske stormennene. En nasjonal propaganda kunne da benyttes for å bygge opp under stormennenes interesser, nemlig å selv komme i besittelse av forleninger. I kirken kan et tilsvarende sammenfall sees i den forstand at ønsket om kirkens frihet med hensyn til frie valg styrket den nasjonale kirkeprovinsen. På denne bakgrunn var ikke den svenske nasjonalismen på 1400-tallet vesensforskjellig fra den danske fra hundreåret før. På samme måte var den knyttet til reelle politiske interesser og den politiske situasjonen var identisk i den forstand at det forelå en krisesituasjon der nasjonenes selvstendighet var truet. I så måte er det igjen sammenfall med Sverre Bagges og Troels Dahlerups konklusjoner vedrørende dette.⁷⁵

Videre er det grunn til å stille spørsmål ved om det var noen forskjell mellom den nasjonalismen som kom til uttrykk i Sverige på 1430-tallet, og den som kom til uttrykk i Danmark drøye hundre år tidligere. For det første fikk den svenske nasjonalismen et mer kraftfullt uttrykk ved å være knyttet til en opprinnelsesmyte og en helgenkultus knyttet til en forestilling om en tidligere ”gullalder”. Et element av det sistnevnte kom til uttrykk også i Danmark, og da knyttet til storhetstiden under valdemarerne, men ikke like kraftfullt ved å knytte det til en helgenkultus og samtidig å operere med en opprinnelsesmyte. Større betydning hadde det imidlertid at den svenske nasjonalismen på 1430-tallet i større grad enn den danske drøye hundre år tidligere, i det minste så langt det er mulig å dokumentere det ut fra det foreliggende kildematerialet, synes å ha henvendt seg til bredere lag av befolkningen, og ikke utelukkende synes å ha vært et aristokratisk fenomen.⁷⁶ Selv om den hadde sitt utgangspunkt i aristokratiet, synes den også å ha inkludert bredere lag av befolkningen, og i så måte er det grunn til å anta at propaganda rettet mot allmuen og helgendyrkelsen av St. Erik virket mobiliserende.⁷⁷

⁷⁴ Fritz 1972-73: vol. I, 144-150; Lerdam 1996: 110-128.

⁷⁵ Bagge 1995: 1-18, spesielt 17; Dahlerup 1999: 30-37.

⁷⁶ Om den danske nasjonalismen i 1320-årene, se kapittel 3, *Dansk nasjonalisme?*.

⁷⁷ Reinholdsson 1998: 51-58.

Nasjonalisme og frihetsbegrepet

I henhold til forliksavtalen mellom kong Erik og svenskene av 1436 skulle kongen forplikte seg til å:

”la dem ha og bruke uforstyrret all deres skrevne lov og rett, privilegier, frihet og gode gamle rettferdige sedvaner, slik det utviser seg i alle sine artikler”.⁷⁸

Ordet ”frihet” står her oppført i entall, mens det i tidligere dokumenter i en tilsvarende sammenheng, som for eksempel frihetsbrevet av 1319, oftest står oppført som ”friheter” (*libertates*).⁷⁹ I frihetsbrevet må frihetsbegrepet trolig forstås som privilegier innvilget av kongen, noe som var den vanlige bruken inntil midten av 1300-tallet.⁸⁰ I Halmstad-avtalen fra 1435, som var av en forberedende karakter til forliksavtalen fra året etter, ble det slått fast at svenskene ville ha kong Erik til konge dersom han ”forsikrer oss om fullt og helt å holde riket og oss ved lov og rett og vår gamle frihet og privilegier”.⁸¹ Her ble altså frihetsbegrepet spesifisert til ”vår gamle frihet”, altså innbyggernes ”gamle frihet”, noe som dermed ikke omhandler privilegier til en eller flere samfunnsgrupper, men som snarere kan tolkes som et uttrykk for ”rikets frihet”. Det kan dermed se ut til at man i 1430-årene opererte med et annet frihetsbegrep enn på første halvdel av 1300-tallet.

Dette harmonerer med den endringen av frihetsbegrepet som Samuel K. Cohn mener skjedde i Europa på midten av 1300-tallet. Under middelalderens sosiale reisninger ble frihetsbegrepet i følge Cohn i økende grad brukt etter 1350 i en ny betydning. Frihetsbegrepet ble ikke lenger bare anvendt i betydningen privilegier, men også som et mer generelt begrep som omfattet alle, og som implisitt var knyttet til rettferdighetsbegrepet. Cohn mener videre at den økte bruken av frihetsbegrepet i tilknytning til sosiale reisninger var et uttrykk for et frihetsbegjær. Videre viser Cohn også til at endringen av frihetsbegrepets betydning reflekteres i den politiske tenkningen til Marsilus av Padova og kjetterske fransiskanere.⁸²

Undersøkelser av 1430-tallets frihetsbegrep i Sverige har spesielt vært knyttet til Frihetsvisan (ca. 1439), og denne svært interessante politiske visen kan kaste ytterligere lys over tematikken. Noen år etter sin død ble Engelbrekt Engelbrektsson hedret i biskop Thomas av Strängnäs sin frihetsvise, som har to hoveddeler, én som omhandler Engelbrekt og

⁷⁸ ST: III, nr. 475. “(...)oc skal lata them hafua oc bruka ofortøffradh all thera bescrifna lagh oc ræt, priuilegia, frihet oc godha gamla skællica sidhwænior, swasom sigh thet vtwisar i allom sinom artiklom (...).”

⁷⁹ DS: nr. 2199; *Röster från svensk medeltid*: 282-283.

⁸⁰ Se kapittel 4, *Rettferdighet, frihet og lovbasert styre*; Cohn 2006: 236-242.

⁸¹ ST: III, nr. 469c.

⁸² Cohn 2006: 236-242.

begivenhetene i hans tid og én del som er en mer generell hyllest til friheten. De to delene blir bundet sammen av de to siste strofene i den første delen og den første i den siste delen, som kanskje er den mest essensielle delen i hele visen:

”O ädla svensk, du statt nu fast
och bättra det som förra brast,
du låt dig ej omvända:
du våga din hals och så din hand
att frälsa ditt eget fädernesland -
Gud må dig tröst väl sända.

En fågel, han värjer sin egen bur (= bo)
så gör och alla villana djur.
nu märk, vad dig bör göra:
Gud haver dig givit sinn och skäl
(=fornuft)
var hellre fri än annans träl
allt medan du kan dig röra!

Frihet är det bästa ting
där sökas kan all världen omkring
den frihet kan väl bära,
vill du vara dig själver huld
du älska frihet mer än guld,
ty frihet följer ära.”⁸³

Utgangspunktet var Engelbrekts kamp mot utenlandske fogder og den tunge beskatningen, og i den første av disse strofene stod han frem som forsvarer av fedrelandet. Dette knyttes deretter til frihetsbegrepet i den forstand at det understrekes at det er bedre å være fri enn å være noen annens trell. Her henspilte biskop Thomas på de utenlandske fogdene og det fremmedstyret kong Erik representerte.

⁸³ Svenska Medeltids Dikter och Rim: 390-391; Lönnroth 1966: 58-59, 74 og 78-79 (oversettelse til moderne svensk). ”O edhla swnsk tw statt nw fast / oc bättra th(.) som förra brast / tw latt tik ey omwändha / Thw wagha thin hals oc swa thina hand / at frälsa tith eghit fädhernes land / gudh ma tik tröst wel sända / Een foghil han wäär sin eghin bwr / swa gör oc all willena diwr / nw märk hwat tik bör göra / gudh hauer tik gifuit sin oc skäll / war heller fry än annars träll / ä medhan tw kant tik röra / Friheeth är th(.) bet(.)ta thing / ther sökias kan all wärldin vm kring / then friiheet kan wel bära / wilt thw wara tik sielffuer hull / tw älska friiheet meer än gull / thy friiheet fölgher ära /”

Tradisjonelt har Frihetsvisans frihetsbegrep blitt betraktet som identisk med et begrep om Sveriges nasjonale selvstendighet.⁸⁴ Erik Lönnroth hevdet derimot at frihetsbegrepet var knyttet til kong Eriks enevælde og det riksrådskonstitusjonalistiske forsøket på å frigjøre seg fra dette.⁸⁵ I et senere arbeid vedgikk imidlertid Lönnroth at dette på 1430-tallet ble ispedd en ny type nasjonal selvhevdelse.⁸⁶ Ut fra de refererte strofene fremstår det som ganske tydelig at biskop Thomas var i besittelse av en form for nasjonal identitet i den forstand at han hyllet det svenske fedrelandet og markerte et skille til verden omkring.

På 1430-tallet ble det således ansett som viktig å markere den svenske egenarten gjennom en opprinnelsesmyte, og å beskytte fedrelandets/rikets frihet, selvstendighet og lov, noe som har paralleller i den skotske *Declaracion of Arbroath* av 1320 og John Barbour's rimkrønike om Robert Bruce, der de samme elementene ble vektlagt.⁸⁷ Nettopp det å knytte det nasjonale til frihetsbegrepet slik reflekteres også i politiske dokumenter i 1430-årenes Sverige. I sin redegjørelse for oppsigelsen av kong Erik til det norske riksrådet anklaget det svenske riksrådet kong Erik for å ha "bundet riket til evig trelldom".⁸⁸ Videre i det svenske riksrådets forbund av 6. juni 1435 i kjølvannet av Halmstad-avtalen forbandt utstederne seg til å "verge med liv og gods rikets frihet og lovbok".⁸⁹ Forståelsen av frihetsbegrepet i Frihetsvisan og de realpolitiske dokumentene synes å være den samme. Dermed kan Frihetsvisan sies å reflektere strømninger som gjorde seg gjeldende i politikken, og kan i seg selv sies å være et innlegg i denne.

Kan så bruken av frihetsbegrepet i Sverige på 1430-tallet ha sammenheng med utviklingen i den politiske tenkningen? Erik Lönnroth hevdet at frihetsbegrepet i Frihetsvisan var influert av tenkningen til William Ockham og Jean Gerson, mens Kristin Drar snarere mener det var influert av kirkens *libertas ecclesiae* supplert med "aristotelisk-thomistiska" impulser.⁹⁰ Selve begrepet frihet hadde altså tidligere vært ensbetydende med en form for privilegier eller rettigheter til ulike grupper, byer eller institusjoner, som for eksempel hansastedene eller kirken (*libertas ecclesiae*). *Libertas ecclesiae* kan imidlertid også forstås som et program for å fremme kirkens selvstendighet vis a vis verdslige myndigheter, der

⁸⁴ Hjärke 1919: 96-134, spesielt 129-134; G. Carlsson 1942: 1-19, spesielt 17; Lindroth 1975: 170.

⁸⁵ Lönnroth 1931: 30-54.

⁸⁶ Lönnroth 1966: 47-86, spesielt 73.

⁸⁷ Om sammenligningen med skotsk kildemateriale, se Hjärke 1919: 124-128; Rönnquist 1990: 46-48; Johansson 1993: 27-28

⁸⁸ DN: V, nr. 647. "(...) bebundit rikit til ewinnelighen trældom (...)".

⁸⁹ ST: III, nr. 469a. "(...) att wii williom wäria medh luff och godz riikzens friiheet och laghbook (...)".

⁹⁰ Lönnroth 1966: 75-79; Drar 1980: 133 og 136.

krenkelser mot dette ble karakterisert som trelldom.⁹¹ Den sistnevnte tilnærmingen har sitt utgangspunkt i en privilegietenkning, men betydningen av frihetsbegrepet ble her utvidet til også å generelt betone verdien av selvstendighet. Nettopp denne tilnærmingen til frihetsbegrepet som en motsats til trelldom kan antyde at frihetsbegrepet i Frihetsvisan var influert av *libertas ecclesiae*, slik Drar hevder. Dette samsvarer også med den politiske situasjonen på 1430-tallet, der forsvaret for ”rikets frihet” gikk hånd i hånd med det kirkelige kravet om *libertas ecclesiae*.⁹² Når man i de politiske dokumentene fremhevet ”rikets frihet” som en motsats til ”trelldom”, handlet det imidlertid ikke om privilegier, men om et moralsk forsvar for et rettferdig styre.

Problemet med Drars tolkning er likevel at hun igjen unnlater å følge den politiske tenkningen videre opp til utferdigelsen av det aktuelle dokumentet eller verket, i dette tilfelle Frihetsvisan. Som Lönnroth påpeker må Frihetsvisan nemlig forstås på bakgrunn av konsiliær tenkning, men hvor vidt hans tese om at det var Jean Gerson som var kilden, der også en påvirkning fra Ockham kunne spores, fremstår som mer uklart. Lönnroth mente at frihetsbegrepet i Frihetsvisan hadde sine røtter i Ockhams tenkning om individuelle rettigheter og menneskelig selvbestemmelsesrett, noe som i følge Lönnroth dannet bakgrunnen for Jean Gersons utsagn om at det er bedre å være uten fyrste enn å styres av en tyrann.⁹³ Etter at Lönnroth skrev sin bok, er det imidlertid fremført betydelig kritikk mot det synet han la til grunn når det gjaldt Ockhams individuelle rettighetstenkning.⁹⁴ Det er i og for seg heller ingen direkte link mellom Ockham og Gersons utsagn.

Gersons utsagn er imidlertid absolutt relevant for forståelsen av frihetsbegrepet i Frihetsvisan, men det må understrekes at frihetsbegrepet ble tydeligere og mer eksplisitt behandlet av andre både før og etter Gerson. Ut fra den tiden da Frihetsvisan ble forfattet er det kanskje mer nærliggende å ta utgangspunkt i den politiske tenkningen under Baselkonsilet. Nicolaus Cusanus fremhevet følgende:

”For siden alle av naturen er frie, kan et hvert styre bare komme fra avtalen og samtykket til undersåttene, enten det består av en skrevet lov eller er en levende lov i en fyrstes person, av hva eller hvem undersåtter er tvunget til å avstå fra onde gjerninger og deres frihet er innrettet mot det gode.”⁹⁵

⁹¹ Gallén og Skyum-Nielsen 1965 (KLN M X): 530-531; Lönnroth 1966: 77-78. Jvf. Cohn 2006: 239.

⁹² Tjällen 2007: 19.

⁹³ Lönnroth 1966: 75-77.

⁹⁴ McGrade 1980: 149-165; Black [1988] 2003a: 601-602; Nederman 2009: 46-47.

⁹⁵ *De concordantia Catholica*: II, 14. ”Unde cum natura omnes sint liberi, tunc omnis principatus sive consistat in lege scripta sive viva apud principem, per quem principatum coercentur a malis subditi et eorum regulatur libertas ad bonum metu penarum, est a sola concordantia et consensu subiectivo.”

Oppfatningen av at alle mennesker av naturen er frie var trolig influert av den romerrettslige samlingene *Institutiones* og *Digesta*, som inneholdt en lignende sekvenser, mens en påvirkning fra Ockham avvises av Paul E. Sigmund, den fremste ekspert i andre halvdel av 1900-tallet på Nicolaus Cusanus sin politiske tenkning.⁹⁶ I utsagnet berørte Nicolaus tanken om individets frihet ved å nytte termen ”alle av naturen er frie”, men av fortsettelsen går det frem at det ikke var et positivt, individuelt frihetsbegrep i moderne forstand som ble lagt til grunn. Det var loven eller fyrsten som innrettet menneskets frihet mot det gode av frykt for straff. I forhold til frihetsbegrepet i Frihetsvisan er imidlertid ikke dette aspektet så relevant, men ved å knytte menneskenes frihet til at et hvert styre var avhengig av innbyggernes samtykke berørte Nicolaus kjernepunktet i Frihetsvisans frihetsbegrep. I likhet med i Frihetsvisan ble frihetsbegrepet av Nicolaus her knyttet til konseptet om et styre til det felles beste eller et rettferdig styre. Enda tydeligere kom dette frem hos Juan de Segovia, som kontrasterte det konsiliære styrets frihet med tyranniet til Eugenius’ pavedømme, og kirkens frihet mot den trelldommen han førte kirken inn i. I følge Juan var konsilet i besittelse av sin egen frie vilje, og gjennom *Haec Sancta* (1415) var den katolske kirkens frihet erklært. Når så pave Eugenius avviste å anerkjenne dette, hevdet Juan at han ønsket å føre kirken inn i den samme trelldommen som den var blitt frigjort fra.⁹⁷ Dette er i og for seg det samme kontraktuelle forholdet som kom til uttrykk både under det svenske opprørets dokumenter og i Frihetsvisan. Svenskenes overordnede ønske var å få kong Erik til å respektere landsloven, og når han ikke gjorde det ble det påpekt at han førte riket inn i trelldom. Juan de Segovia skrev dette riktignok i sitt verk *Amplificatio Disputationis* i 1441, altså to år etter den vanligste dateringen av Frihetsvisan, slik at det trolig ikke er snakk om en direkte påvirkning, men likheten er så påfallende at det etter alt å dømme var tankestrømninger som gjorde seg gjeldende under Baselkonsilet også i 1430-årene.

Når det gjelder inspirasjonskildene til Nicolaus Cusanus og Juan de Segovia, ble det for førstnevntes del pekt på romerretten når det gjaldt bruken av termen ”alle av naturen er frie”. Dersom man så ser nærmere på bruken av frihetsbegrepet knyttet til konseptet om et rettferdig styre, må man imidlertid også søke andre inspirasjonskilder for tenkningen til Nicolaus og Juan. Marsilius av Padova foretok en kontrastering mellom frihet og tyranni, og understreket under henvisning til Aristoteles at byen (*civitas*) var et samfunn (*communitas*) av

⁹⁶ Sigmund 1963: 93 og 140-141; Black 1992: 28; *Institutes*: I.1.2.

⁹⁷ Black 1979: 172. Kontrasteringen mellom frihet og tyranni var i følge Samuel K. Cohn relativt vanlig under middelalderens sosiale reisinger (Cohn 2006: 143).

frie menn, og at ”hver borger må være fri, og ikke lide despotismen”.⁹⁸ Dette forutsatte i følge Marsilius at lovgivning skulle skje med samtykke av innbyggerne, eller den tyngste delen av dem (*valentior pars*). Hvis en eller noen få innbyggere innførte lovgivning for alle på egen hånd, ville det innebære at de ble despoter over de andre.⁹⁹ Således knyttet Marsilius i likhet med Cusanus frihet til et rettferdig styre basert på innbyggernes samtykke. På dette punktet var Marsilius igjen influert av Aristoteles.¹⁰⁰ Der la Aristoteles vekt på at de styresettene som viste aktelse for den felles interesse i henhold til rettferdighetsprinsipper, var de sanne formene, mens de styresettene som bare viste aktelse for herskernes interesse var perverterte former. I følge Aristoteles var de førstnevnte samfunn av frie menn, mens de sistnevnte var despotiske.¹⁰¹ Således synes det å gå en klar linje fra Aristoteles via Marsilius av Padova til Nicolaus Cusanus.¹⁰² Innfallsvinkelen til Juan de Segovia vitner i større grad om et utgangspunkt i *libertas ecclesiae*, men også hos ham er det likhetstrekk med Aristoteles og Marsilius. I sum synes frihetsbegrepet som ble anvendt i Sverige i 1430-årene, å stemme overens med tidens politiske tenkning som ble reflektert under Baselkonsilet, deres inspirasjonskilder og den fornyede kraften bak kirkens krav om *libertas ecclesiae*. Med andre ord var dette i samsvar med de politisk-ideologiske strømningene i Europa i samtiden.

Opprørsrett

Den tosidigheten som forliksavtalen mellom kong Erik og svenskene opererte med, innebar at kong Erik skulle besitte ”all kongelig rett” i henhold til ”rikets lov og rett”. Til gjengjeld måtte kong Erik forplikte seg styre i henhold til lov og rett med innenlandske menn.¹⁰³ Dette var et kontraktforhold mellom konge og folk, men hva skulle skje dersom kongen ikke overholdt sin del av avtalen? Innebar det i så fall en rett til å gjøre opprør?

En nærmere redegjørelse for årsakene til den svenske oppsigelsen av kong Erik i 1434 ble gitt i et brev som ble sendt til flere, deriblant til det norske riksrådet, i september samme år. Her ble nærmest bildet av en tyrann beskrevet. Kong Erik skal ha fordervet kirken og

⁹⁸ *Defensor pacis*: I.12.6. ”(...) *quilibet civis liber esse debet nec alterius ferre despociam* (...)”.

⁹⁹ *Defensor pacis*: I.1.2 og I.12.6. Om Marsilius sin bruk av termen ”den tyngste delen (*valentior pars*)”, se kapittel 12, *Flertallsavgjørelser*.

¹⁰⁰ Gewirth 1951: 220.

¹⁰¹ *Politikken*: III.6.

¹⁰² En slik påvirkningskjede synes å være godt dokumentert, men er ikke direkte behandlet når det gjelder frihetsbegrepet, se Sigmund 1962: 395-402.

¹⁰³ ST: III, nr. 475. Se underkapitlet, *Konge og lov*.

kristendommen, ført landet inn i en evig trelldom og på punkt etter punkt brutt kongeæden.¹⁰⁴
Til slutt i brevet fulgte en interessant sekvens:

”(...) og [kong Erik] har ofte blitt undervist og formant av oss til å bedre disse førskrevne forhold, hvilket han ikke har aktet, da tvinger han oss der til med nød det at vi skulle oppsi ham mannskap (...).”¹⁰⁵

Bruken av begrepene ”undervist og formant” viser at svenskene både hadde veiledet og på det sterkeste oppfordret kong Erik til å bedre forholdene. Således presiserte svenskene at de hadde forsøkt å korrigere kong Erik, før de gikk til det skritt å avsette ham. Avsettelsen ble dermed ikke bare forsvart med kongens lovbrudd, men også med at man hadde forsøkt å korrigere hans styre. Når kong Erik da ikke ville legge om styret, ble svenskene tvunget til å avsette ham. Med andre ord ble det ansett som uakseptabelt å ha en konge som ikke regjerte i henhold til lov, og når han ikke lot seg korrigere, ble det ansett som legitimt å avsette ham. Dette går også eksplisitt frem av det svenske riksrådets forbund av 6. juni 1435 i kjølvannet av Halmstad-avtalen:

”Og blir det slik, som Gud forby, at kongen ikke ville gjøre, som før skrevet står, eller forstå førnevnte avtale annerledes; da binder vis oss sammen med tro, ed og ære, at vi vil verge med liv og gods rikets frihet og lovebok, og aldri deretter være før nevnte kong Erik lydige eller behjelpelig, i hemmelighet eller åpenbart, på noen måte, men han som her drister seg til å handle mot, han vil vi alle sammen forderve til liv, ære og gods, og gjøre han en forræder rett.”¹⁰⁶

På denne bakgrunn er det ikke tvil om at de ledende svenske mennene på 1430-tallet var bevisst på at de hadde en opprørs- eller motstandsrett mot en konge som ikke regjerte i henhold til lov. Formodentlig lå dette også implisitt i kontraktforholdet mellom konge og folk i forliksavtalen av 1436.

En opprørs- eller motstandsrett ble imidlertid ikke eksplisitt slått fast i nordiske dokumenter på 1430-tallet, men en slik rett hadde tidligere blitt nedfelt i en rekke europeiske

¹⁰⁴ DN: V, nr. 647.

¹⁰⁵ DN: V, nr. 647. “(...) oc hafuir opta warit aff oss underwisadh oc formanadher til thæssa forscriffne owergangs bætring, huilkit han ey aktat hafuir, tha trængher han oss ther til medh nødh thet wj skulum honom manskap vpsighia oss (...).”

¹⁰⁶ ST: III, nr. 469a. “Och ware thet swa, som Gudh förbiude, att konungen wilde ey, som föreskrewet star, göra, eller fornempda dagtingen annorledis vndersta; tha bindom wii oss tilsaman med troo, eedh och ähro, att wii williom wäria medh liiff och godz riikzens friiheet och laghbook, och aldrigh ther äpter wara fornempda konung Erich lydogh eller hielpelige, lönlige eller vppenbara, i nagro handa matto, vthan hwo som här dyrfwis amote göra, han williom wii allesamman förderfwa til liiff, ähro och godz, och göra honom een förrädare rätt.”

forfatningsdokumenter med *Magna Carta* av 1215 som det banebrytende. Senere ble tilsvarende nedfelt i dokumenter i blant annet Ungarn og de spanske rikene.¹⁰⁷ I de nordiske håndfestningene i senmiddelalderen dukket en opprørsrett først opp i kong Hans sin dansk-norske håndfestning av 1483 og den svensk-danske Kalmarrecessen fra samme år. Prinsippet hadde imidlertid figurert i dokumenter av forberedende karakter tilbake til 1476 i unionsforhandlingene som kuliminerte med Kalmarrecessen.¹⁰⁸ Kalmarrecessen inneholdt følgende bestemmelse om opprørsrett:

”Det Gud forby, det at vi eller noen andre her i mot gjør eller lar gjøre, da skal alle tre rikenes råd, biskoper, prelater, riddere og svenner, kjøpstadsmenn og menige allmue være pliktig til å være i mot oss og han, som det ikke vil holde, som førskrevet står (...). På samme måte skal vi ingen forurette eller gjøre overgrep mot, (...), og ingen i tårn eller fengsel sette, uten at han er lovlig dømt i det riket der gjerningen gjøres, og at rikets menn der slikt skjer, vil være dem til ære og rett fullmektige som vi har til å si og ikke (...) at vi på grunn av det foruretter han eller dem mot lov og rett. Gjør vi mot dette, da er alle gode menn i disse tre rikene forpliktet til å undervise oss i det. Og vil vi da ikke la oss undervise, som Gud forby, da skulle alle tre rikenes innbyggere ved deres ære trofast hjelpe til med å avverge, og ikke dermed forbryte seg mot den ed og mannskap, som de har gjort oss, fordi, om vi gjør slike overgrep og urett, da var det mot vår kongelige ed (...).”¹⁰⁹

Opprørs- eller motstandsartikkelen gjaldt således dersom kongen brøt håndfestningsbestemmelsene eller misbrukte sin makt til å straffe personer uten grunnlag i lov og rett. I slike tilfeller var ”alle gode menn” forpliktet til å veilede (*wnderuise*) kongen, og til å avverge uretten dersom han ikke ville veiledes. En mer aktiv motstand skulle først skje dersom kongen ikke ville la seg veilede for å avverge at urett ble begått, men uten at det forelå en fremgangsmåte for hvordan dette skulle gjøres. En legitimering av drap på kongen er det

¹⁰⁷ Altamira 1917: 237-243; Carlyle 1903-36: vol. V, 112-115; Holt 1992: 75-80; Engel 2001: 94; Valente 2003: 12.

¹⁰⁸ G. Carlsson 1955: 5-6 og 24-25; Sørensen 1983: 77-78.

¹⁰⁹ ST: vol. III, nr. 528, s. 375. ”*Thet Gudh förbyude, thet wii aller nakor dyrfdes her i moth at giöra aller göra latha, tha skulu alla III rikens radh, byscopa, prælata, riddara och swena, köpstadzmen och menoge almogen wara pliktoge til ath wara oss och honom i moth, som thet ey halda will, som förscrifuat star (...). Theslikis skulu wii och engen oförrätha aller öfuerwaldh göra, (...), och engen wti torn aller häktelse säthia, wtan han swa laglega forwunnen är i thet rike, som gerningen görs, och ath rikens men, ther swadant skeer wti, ware them til ära och räth fulmektoge, som wiihafuom til at säghia, och ey tilstādha, at wii ther ofuer oförrätha honom aller them moth lagh och räth. Göre wii ther amoth, tha ware alla gode men i thessa III rike pliktoge til ath wnderwisa oss ther vti. Och wilia wii tha engelunda latha oss wnderwisa ther vti, som Gudh förbyudhe, tha skulu alle III rikens inbyggjare widh ther ära trolegha tilhiälpa thet aff ath wäria, och inthe förbryta sikh ther med wti aller och moth then eedh och manskap, som the oss giordh hafua; för then skull, om wii swadana öfuerwald och öräth giorde, thet ware och i moth war konungzlega eedh och ära; och som alle ärw pliktoge räth ath skykka, swa ware och alle pliktoge räth ath plägha för oss och ware rikens radh, om oss hafuer nakor medh rethta tiltala.*” Jvf. NGL: 2:3, nr. 1; DRL 1397-1513: nr. 37, artikkel 10.

ikke snakk om. I sum synes den opprørs- eller motstandsretten som ble formulert i 1483 å samsvare med prosessen rundt den svenske oppsigelsen av kong Erik, i den forstand at man først skulle veilede kongen, og bare dersom han ikke lot seg veilede var det grunnlag for avsettelse.

Hvordan harmonerer så dette med tidens politiske tenkning? Fokuset i den politiske tenkningen hadde tidligere vært knyttet til spørsmålet om hvor vidt det var legitimt å drepe en tyrann eller om det var gjennom offentlig autoritet at man skulle kunne avsette en tyrannisk konge.¹¹⁰ Utover på 1300-tallet ble en motstandsrett drøftet mer inngående i den politiske tenkningen. William Ockham mente at folket etter frivillig å ha lagt seg under et herredømme, hadde rett til å avsette herskeren dersom han hadde en defekt eller hadde begått en forbrytelse, og la dermed videre kriterier til grunn enn hva som hadde vært vanlig tidligere.¹¹¹ Dermed ble en motstandsrett også knyttet tydeligere til lovbrudd. Marsilius av Padova var opptatt av at lovgiveren, det vil si en representativ forsamling, skulle kunne korrigere fyrsten dersom han gikk utover loven. En fyrste som brøt loven skulle vurderes av lovgiveren, som også kunne iverksette eventuelle sanksjoner. Suspensjon ble nevnt av Marsilius som et anbefalt sanksjonsvirkemiddel, men han utelukket heller ikke avsettelse dersom det var nødvendig.¹¹² Tydeliggjøringen av at herskerens lovbrudd legitimerte motstand og at det var samfunnet gjennom en representativ forsamling som hadde kompetanse til å komme med sanksjoner mot denne, var det viktigste bidraget til Marsilius. Samme prinsipp kom også til uttrykk hos Bartolus av Sassoferrato i *De tyrannia* (ca. 1350-57). Han mente at fordi herskeren skulle styre i henhold til loven, skulle tyranni føre til en domsavsigelse avsagt av samfunnets representanter.¹¹³

Mange av konsiliaristene på 1400-tallet berørte spørsmålet om hvor vidt paven kunne avsettes, og ettersom det var vanlig å betrakte styret av kirken som en parallell til verdslig styre av stater, omhandlet deres tenkning også verdslige myndigheter, direkte eller indirekte.

¹¹⁰ Se kapittel 4, *Opprørsrett?*.

¹¹¹ *Breviloquium de principatu tyrannico*, bok IV, 13 og bok VI, 2, inkludert note 12; *Octo quaestiones de potestate papae*, III. Her referert etter Skinner 1978, vol. II: 126.

¹¹² *Defensor pacis*, bok I, 15.2 og 18.1-7. Marsilius av Padova sitt syn på korreksjon av fyrsten har vært noe omdiskutert. Alan Gewirth hevdet at Marsilius representerte et vendepunkt, fordi det ikke lenger handlet om tyrannndrap (John av Salisbury) eller revolusjon (Thomas Aquinas), men om folkets rett som den øverste makt, til å korrigere (Gewirth 1951: 245-248). Mot dette hevdet Cary J. Nederman at Marsilius sin behandling av korreksjon av fyrsten skilte seg lite fra middelalderens rammeverk (Nederman 1995: 115-118). Både Thomas Aquinas og Jean Quidort hadde berørt samfunnets eller folkets rett til å avsette en konge, og det er dermed ikke riktig å sette likhetstegn mellom Aquinas sin motstandsteori og revolusjon. Aquinas og Jean forankret imidlertid ikke beslutningen eksplisitt i en representativ forsamling, slik Marsilius gjorde. Dermed representerer Marsilius en videreutvikling av samfunnets motstandsrett, men ikke noe vendepunkt.

¹¹³ *De tyrannia*: § 41-42.

Jean Gerson hevdet det kunne oppstå mange saker som gjorde at det ville være tillatt for kirkens medlemmer å trekke tilbake lydigheten fra paven. Et annet sted uttalte han seg også eksplisitt om verdslige myndigheter. Han mente at det var feil å hevde at konger var fri fra alle forpliktelser mot deres undersåtter, fordi de skyldte dem rettferdighet og beskyttelse etter guddommelig lov og naturloven. Hvis kongene mislykkes i dette, hvis de opptrådte urettferdig mot undersåttene og hvis de fortsatte med sin onde oppførsel, så var det på tide å påberope seg naturloven som foreskrev at en kunne drive tilbake makt med makt.¹¹⁴ Implisitt i dette utsagnet lå også prinsippet om at et rettferdig styre forutsatte et styre i henhold til lov. I flere arbeider tok Gerson også avstand fra tyrannndrap, men uten eksplisitt å fremheve at avsettelse måtte skje gjennom offentlig autoritet.

Panoramitus (1386-1445, også kalt Nicholas de Tudeschis) utviklet i *Commentaria secundae partis in primum decretalium librum* en generell motstandsteori med utgangspunkt i spørsmålet om hvor vidt det var legitimt å gjøre motstand mot en dommer som gikk frem urettferdig. Med utgangspunkt i kanonisk rett innledet han med at det ikke skulle ytes voldelig motstand mot dommere, men henviste videre til pave Innocens IV som hevdet at det kunne ytes voldelig motstand mot en dommer som gikk utover sin jurisdiksjon eller gjorde skade på noen. Selv gikk Panormitanus ett skritt lenger, da han konkluderte med at det kunne ytes voldelig motstand mot en urettferdig dommer.¹¹⁵ For å rettferdiggjøre avsettelsen av pave Eugenius IV i 1439 trakk Panormitanus en parallell til verdslige myndigheter, ved å vise til at hvis en hertug feilet, ville han bli møtt med motstand fra byen, og om nødvendig avsatt.¹¹⁶ Dermed innbefattet den generelle motstandsteorien til Panormitanus også verdslige myndigheter. Imidlertid var den ikke eksplisitt knyttet til lovbrudd, men snarere til et konsept om rettferdighet.

Nettopp avsettelsen av pave Eugenius IV skapte rom for flere analogier mellom verdslige og geitlige styresett, mellom pave og fyrste. En annen konsiliarist, Aenas Sylvius Piccolominus (den senere pave Pius II) hevdet at:

”Akkurat som konger som administrerer dårlig eller utøver tyranni noen ganger blir ekskludert og kastet ut av hele kongedømmet, slik er det også ingen tvil om at paver kan bli avsatt av kirken, det er av generalkonsiler (...). Dersom vi ser en konge forakte lovene, stjele sine undersåtters eiendom (...) vil

¹¹⁴ Skinner 1978, vol. II: 126-127.

¹¹⁵ Skinner 1978, vol. II: 124-125.

¹¹⁶ Black 1970: 41.

ikke adelsmennene da samle seg, fjerne ham og en annen vil bli satt opp, som vil sverge å styre godt og adlyde lovene?"¹¹⁷

Her var det igjen knyttet en eksplisitt forbindelse mellom lovbrudd og motstandsrett. Det ble videre argumentert for at også konger skulle være under folket som helhet.¹¹⁸ Nicolaus Cusanus fokuserte lite på tyranni og avsettelse av fyrster, men hevdet at folket som hadde overført sin myndighet til en fyrste også hadde myndighet til å ta denne tilbake, fordi makten utgikk fra folket.¹¹⁹ Juan de Segovia uttalte seg ikke eksplisitt om en motstandsrett, men tilla hele folket den ultimate politiske makten, og presiserte dets rett til å overstyre herskeren. Herskerens juridiske status skulle videre avhenge av den tilliten han hadde fått fra folket. I følge Juan dannet gjensidig tillit videre grunnlaget for relasjonen mellom folk og hersker.¹²⁰ Folket hadde således rett til å korrigere herskeren, men Juan uttalte seg ikke om hva som skulle skje dersom denne ikke ville la seg korrigere og det oppstod et alvorlig tillitsbrudd mellom hersker og folk. Ettersom Juan var så tydelig på hvor den øverste makten skulle ligge, kan man likevel vanskelig tolke han annerledes enn at folket i en slik situasjon også skulle ha rett til å avsette herskeren.

Oppsummert skjedde det i den politiske tenkningen en utvikling av motstandsteorien på to sentrale områder i løpet av middelalderen. For det første skjedde det en overgang fra en generell, individuell motstandsrett til en forankring i det politiske samfunnet eller dets representanter. Motstandsretten ble således mer institusjonalisert. Denne utviklingen ble tydeliggjort utover på 1300-tallet med William Ockham og spesielt Marsilius av Padova som fremhevet folkets eller dets representanters suverenitet. Dette ble videreført av ledende konsiliarister under Basalkonsilet på 1400-tallet. Institusjonalisering innebar også en sivilisering i den forstand at fokuset ikke lenger var tyranndrap, men på å korrigere, eventuelt straffe og om nødvendig avsette kongen gjennom en rettslig eller politisk prosess. Det andre området det skjedde en utvikling på er knyttet til hva som kunne være grunn til å utløse en motstandsrett. Mens det hos blant andre John av Salisbury og Thomas Aquinas var tydelig at det var mot en tyrannisk konge folket hadde en slik rett, ble det fra og med William Ockham

¹¹⁷ *De gestis concilii Basiliensis commentariorum*: 32-35; Black 1970: 40-41. "Sed sicut nonnunquam reges male administrantes et tyrannidem exercentes a toto regno excluduntur eiiciunturque, sic etiam per ecclesiam, hoc est per generalia concilia, Romanos pontifices posse deponi non est ambigendum. (...). At si regem contemnere leges, rapere bona subditorum, uiolare uirgines, stuprare matronas, omniaque suae libidini et temeritati committere uideamus, nunquid, congregatis regni proceribus, illo summo, alius sublimabitur, qui et bene gubernare iuret et legibus obtemperare?"

¹¹⁸ Black [1988] 2003b: 579.

¹¹⁹ *De catholica concordia*, bok II, 4.339.

¹²⁰ Black 1970: 26-34; 1979: 164-168 og 176-178.

og Marsilius av Padova lagt bredere kriterier til grunn, der lovbrudd stod sentralt. Etter hvert ble det også fremhevet at dersom kongen mislyktes i å innfri sine kongelige forpliktelser, det vil si å gi innbyggerne beskyttelse og rettferdighet, samt å styre i tråd med deres interesser til det felles beste, så var også dette avsettelsesgrunner.

Det er vanskelig å se noen entydig sammenheng mellom en svensk eller nordisk opprørs- eller motstandsrett og den politiske tenkningens motstandsrett, men den realpolitiske utviklingen ser ut til å være i samsvar med utviklingen i den politiske tenkingen. Kontraktforholdet mellom konge og folk, ved at kongen fikk rettigheter i henhold til lov i bytte mot at han styrte i henhold til lov, i den svenske forliksavtalen av 1436 kan sammenlignes med Juan de Segovias generelle styringsteori. Når herskeren ikke styrte i tråd med de rammene som var lagt av folkets representanter, oppstod et tillitsbrudd mellom hersker og folk som det måtte reageres på. Svenskene forsøkte da, i tråd med Marsilius av Padova sin tenkning, i første omgang å korrigere kong Erik, og iverksatte mer drastiske sanksjoner først etter at han motsatte seg korreksjonen. Betoningen av urettferdighet som grunngivning i det svenske oppsigelsesbrevet sammenfaller videre med vektleggingen til Jean Gerson og Panormitanus av same begrep. Brudd på rett, avtaler og kongeeder som gikk igjen i den svenske oppsigelsen var å anse som lovbrudd, og dermed oppsigelsesgrunn i følge Marsilius, Ockham og Piccolominus. På bakgrunn av dette synes den svenske oppfattelsen av opprørs- eller motstandsretten på 1430-tallet langt på vei å samsvare med den tenkingen som ble fremmet i tilknytning til konsilbevegelsen, inkludert forløperne Marsilius og Ockham.

Sammenlignet med de tidligere svenske tronskiftene i 1319, 1364 og 1388, samt de danske i 1326 og 1330, der en sittende konge ble forkastet, synes avsettelsen av kong Erik i Sverige i 1434 å ha en annen karakter. I de tidligere kongeavsettelsene ble kongen fordrevet, og en annen valgt til ny konge, i de fleste tilfeller uten en formell avsettelse av forgjengeren. Avsettelsen av Magnus Eriksson i 1364 synes imidlertid å ha skjedd formelt på et stormannsmøte, men noe avsettelsesdokument er ikke overlevet i kildematerialet og kildene til avsettelsen er basert på en tendensiøs propagandapamflett.¹²¹ Det hefter dermed noe usikkerhet til hvor vidt det ble foretatt en formell avsettelse av kong Magnus i 1364. Avsettelsen av Valdemar III i Danmark i 1330 representerer også et unntak, fordi den var et resultat av forhandlinger mellom de tyske grevene som var rikets reelle maktinnehavere. En formalisert avsettelse av en forsamling som kunne gjøre krav på å representere riket i forlengelsen av disse forhandlingene er det ikke spor etter i kildematerialet. De tidligere

¹²¹ *Scriptores rerum Svecicarum*: 3:1, 195; *En svensk cröneka*: 124.

kongeavsettelsene før 1434 fortonte seg som oppgjør der det forelå to klare alternative tronkandidater, og der avgjørelsen utelukkende ble avgjort ut fra det militære styrkeforholdet. Den svenske avsettelsen av kong Erik i 1434 var den første kongeavsettelsen som sikkert ble formalisert, ved at beslutningen ble foretatt av en forsamling som kunne gjøre krav på å representere riket. Dessuten synes det å ha vært et større behov for å legitimere denne beslutningen utad. Hovedforskjellen mellom avsettelsen av kong Erik i 1434 sammenlignet med de tidligere avsettelsene var imidlertid at den skjedde uten at det på det tidspunkt forelå en alternativ kandidat til tronen. Tilsvarende trekk gjorde seg også gjeldende i forbindelse med den endelige avsettelsen av kong Erik i de nordiske rikene i 1439/40, men da med en viktig forskjell, nemlig at det forelå en alternativ kandidat til tronen da avsettelsesbrevene ble utformet. Oppsummert synes det dermed å ha skjedd en utvikling av den politiske praksisen knyttet til kongeavsettelse frem til den svenske avsettelsen av kong Erik i 1434. Denne utviklingen sammenfaller også med utviklingen i den politiske tenkningen, og ser ut til å bli reflektert i kontraktforholdet mellom konge og folk i forliksavtalen av 1436.

Ideer og realpolitikk

Den konfliktfylte politiske utviklingen på 1430-tallet i Norden var relatert til de problemene som oppstod i spenningsfeltet mellom unionen og de enkelte rikene, og mellom kongemakten og aristokratiet. Krigføringen i Sønderjylland var i så måte en utløsende faktor, fordi den medførte hard beskatning, krigsdeltakelse og negative handelspolitiske virkninger, noe som skapte misnøye i Sverige og Norge, fordi man der vanskelig kunne identifisere seg med konflikten om Sønderjylland.¹²² I tillegg inneholdt konflikten på 1430-tallet en ny dimensjon ved at maktforholdene var endret, fordi 3. standen, spesielt det øvre sjikt blant bøndene, var blitt mer betydningsfull. På 1800- og begynnelsen av 1900-tallet ble dette forklart som bøndenes nasjonal-demokratiske oppvåkning.¹²³ På første halvdel av 1900-tallet ble en ny forklaring lansert av marxistisk influerte historikere, nemlig oppvåkningen av klassebevisstheten.¹²⁴ De eldre forklaringene er for lengst forlatt i historieforskningen. For å forklare bøndenes nye rolle på 1400-tallet legges det i dag vekt på et samspill mellom

¹²² HR: 1:7, nr. 818; Hamre 1968: 67-70 og 84-89; L-O. Larsson 1997: 166-176.

¹²³ Se f. eks. Schück 1915: 47-54 og 212-214;

¹²⁴ Waldén 1934: spesielt 93, 104-105 og 387; Nyström [1935] 1974: 202-211; Wallentin 1978: 63-84. Norske historikere forklarte opprøret til Amund Sigurdsson Bolt i 1436 på tilsvarende måte (Bull 1922: 296-297; Koht 1926: 5, 24 og 29). Halvdan Koht forente imidlertid klassekamperspektivet med et nasjonalt aspekt (Koht 1926: 29).

økonomiske, politiske og militære forklaringer. Folketapet som følge av pestepidemiene førte til et drastisk inntektstap for de som leide bort jordegods, det vil si det verdslige aristokratiet, kirken og kongemakten.¹²⁵ Dette medførte en ”ressurskamp” innad i det jordeiende toppsjiktet i samfunnet og mellom kongemakten og bøndene, som bidrar til å forklare bøndenes politiske aktivisering, og da for å opprettholde den eksisterende samfunnsordningen. En konsekvens av denne ressurskampen var økt beskatning av bøndene, som i mange tilfeller ble en mobiliseringsfaktor.¹²⁶ Resultatene til Samuel K. Cohn, som har gått gjennom et omfattende materiale vedrørende middelalderens folkelige reisninger, bekrefter også en slik årsakssammenheng på mange av reisningene. Han understreker likevel at mange av reisningene ikke kan forklares med en slik generell teori. En fellesfaktor ved middelalderens folkelige reisninger var likevel i følge Cohn et begjær etter frihet i den forstand at reisningene hadde en politisk karakter og politiske mål.¹²⁷

Det at bøndene ble aktivisert skyldes også militære forandringer når det gjaldt våpentekniske og stridstaktiske forhold, som gjorde dem mer betydningsfulle enn tidligere. Spredningen av armbrøsten var viktig i denne sammenheng, fordi den gjorde det mulig for bønder å hevde seg mot den tungt bepansrede og væpnede ridderklassen.¹²⁸ Da bøndene fikk større økonomisk og militær betydning, ble de også en mer betydningsfull politisk kraft med menn i gråsonen mellom titulært aristokrati og bønder som ledere.¹²⁹ For å påvirke bøndene og andre samfunnsgrupper ble det dermed viktigere enn tidligere å rette propaganda og agitasjon mot dem. Ulike former for propaganda forekom allerede på 1300-tallet, men først

¹²⁵ Om de kausale sammenhengene mellom pestepidemiene, folketalutvikling og agrarkrise, se f. eks. Norborg 1958: spesielt 203-205; 1960: 19-26; Bjørkvik [1996] 2005: 10-59; Imsen 2002: 77-89 (jvf. henvisninger til eldre norsk forskningslitteratur om denne tematikken der).

¹²⁶ Norborg 1958: 204-205; Lindkvist 1986: 10-11; 1993: 26-28; Reinholdsson 1998: 27-37, spesielt 28. På dette punktet et sammenfall med den såkalte ”J-kurve-teorien”, der det fremheves at folk må komme over et visst ressursnivå før opprør fremstår som en reell mulighet. Opprør oppstår da i situasjoner der en periode med økonomisk fremgang blir avløst av tilbakegang, ofte i form av økt beskatning (Jvf. Østerberg 1979: 175; Bøgh 1988a: 13).

¹²⁷ Cohn 2006: spesielt 228-242. *Lust for Liberty* av Samuel K. Cohn ble trukket frem av Erik Opsahl under et inspirerende foredrag på ”De norske historiedagene 2010”. I følge Opsahl er boken til Cohn både tankevekkende, perspektivrik og provoserende med mulighet for å trekke linjer også til nordisk materiale.

¹²⁸ Lindkvist 1993: 28; Reinholdsson 1998: 37-39.

¹²⁹ Det sosiale sjiktet mellom bønder og aristokrati har fått flere betegnelser, som ”knapedadel” og ”bondeadel”, men disse begrepene er ikke spesielt presise. Steinar Imsen karakteriserer sjiktet som en slags norsk *yeoman-gentry*, noe som vil si at de ikke var adelige i juridisk forstand, men at de var lokale jordeiere med lederposisjoner i lokalsamfunn. Noen i denne gruppen tenderte i følge Imsen nedover mot storbondesjiktet, mens de øverste tenderte oppover mot adelssjiktet (Imsen 1998: 96-101). Erik Opsahl tar utgangspunkt i at det er vagere kriterier for å finne klare indikasjoner på aristokratisk status for menn i senmiddelalderen, enn i tidlig moderne tid da en adel ble lovdefinert, men peker på jordegods, slektstilhørighet, tjeneste, våpenskjold og eksklusiv tittel som kriterier. Under dette sjiktet mener Opsahl at ”utitulært aristokrati” eller ”klientaristokrati” er de mest presise benevnelsene for det som på engelsk kalles *gentry* (Opsahl 2008: 169; Jvf. Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 370-376).

fra 1430-tallet ble den rettet mot de bredere samfunnslagene. På 1400-tallet ble det også i kirken rettet et større fokus på disse.¹³⁰ Med aktiviseringen av de bredere samfunnsgruppene på 1400-tallet ble det dermed ikke lenger ansett for tilstrekkelig at det utelukkende var aristokratiet som skulle utgjøre det politiske samfunnet. Snarere ble grunnen lagt for et standssamfunn som ikke bare innbefattet økonomiske forhold, men også politiske. Her føyer de nordiske rikene seg inn i et allment europeisk mønster.

De politiske maktforholdene er avgjørende for å forklare det svenske opprøret som munnet ut i forliksavtalen av 1436. Samtidig synes det klart at innholdet i denne også var influert av tidens politiske tenkning i tilknytning til konsilbevegelsen.¹³¹ I det minste synes det å være sammenfall mellom de prinsippene som ble formulert i forliksavtalen når det gjaldt forholdet til lov, opprørs- eller motstandsrett og en nasjonalisme i tilknytning til frihetsbegrepet. Ettersom det også er grundig dokumentert at de nordiske kirkeprovinsene stod i tett kontakt med konsilbevegelsen og hadde utsendinger både i Konstanz og Basel foreligger det også en direkte forbindelse. Det ser således ut til at idéstrømninger fra kirkekonsilene ble utnyttet i den nordiske maktkampen.

¹³⁰ Lindkvist 1986: 11; Reinholdsson 1998: 39-51.

¹³¹ En påvirkning fra konsilbevegelsen på den politiske utviklingen i Sverige i 1430-årene har tidligere vært trukket frem av flere historikere (Lönnroth [1934] 1969: 188-198; Losman 1970: 182-195), men innholdet i forliksavtalen er ikke tidligere analysert på bakgrunn av konsilbevegelsens idégrunnlag.

11. Forslaget til ny unionsavtale 1436-1438

En gang mellom 1436 og 1438 ble det laget et utkast til en ny unionsavtale. Muligens ble utkastet utarbeidet under Kalmarmøtet i 1436, der også den svenske forliksavtalen ble utstedt, men det er også mulig at det ble forfattet noe senere.¹ Bakgrunnen for utkastet var at unionen var i krise som følge av det svenske opprøret, og den konflikten som forelå mellom de svenske og danske stormennene på den ene side og kong Erik på den andre. Fra svensk side lyktes man i få unionsbrevet av 1397 stadfestet i 1435.² Samtidig synes det å ha vært en erkjennelse av at det ikke var tilpasset den politiske situasjonen i 1430-årene, og ikke ville være tilstrekkelig for å legge til rette for et velfungerende styre i unionen. På denne bakgrunn må utarbeidelsen av et utkast til ny unionsavtale forstås.

Utkastet videreførte imidlertid hovedlinjene fra unionsbrevet av 1397 ved å slå fast at unionen skulle vare til evig tid, at hvert rike ble ved sin lov og rett, at den som ble fredløs i ett rike også ble det i de to andre rikene, en felles utenrikspolitikk med to fra hvert rike involvert i slike spørsmål og et felles forsvarsforbund. Vedrørende det sistnevnte ble det riktignok presisert at rikenes råd skulle overveie bistanden, og at alle de tre rikene skulle samtykke til å starte krig. Det ble i tillegg innført et enda eldre prinsipp, nemlig prinsippet om at kongen skulle oppholde seg like lenge i hvert rike i unionen i en form for ”turnus”, som tidligere var nedfelt i den svensk-norske avtalen av 1319.³ Videre ble det slått fast at spørsmål om toll, mynt og lignende ble overlatt til kongen og rådet i hvert rike, noe som synes å ha vært hentet fra voldgiftsdommernes meklingsforslag under møtet i Kalmar i 1436.⁴ Det ble også presisert at lovgivning skulle skje i hvert rike med de menige innbyggernes samtykke, noe som var i tråd med de danske håndfestningene på 1300-tallet og den svenske landsloven.⁵ Utkastet inneholdt imidlertid også noen bestemmelser som var nye. Det gjelder for det første bestemmelser om at det i hvert av rikene skulle være riksembetsmenn. For det andre gjelder

¹ Utkastet er udateret, men det kan plasseres i dette tidsrommet 1436-38, fordi erkebiskop Hans Laxman først tiltrådte sitt embete i august 1436 og erkebiskop Olof Larsson døde i juni 1438 (Erslev [1901] 1937: 43). Flere historikere mener at det mest trolig ble utferdiget allerede under Kalmarmøtet i 1436 (G. Carlsson 1941: 361; Olesen 1980: 59), andre at det ble utferdiget i Söderköping i slutten av september 1436 (Daae 1976: 69-70; Y. Nielsen 1880: 288-289), mens Beata Losman mener det ble utferdiget i Lund året etter (Losman 1970: 192). Aksel E. Christensen oppsummerer dateringsspørsmålet så langt det er mulig ved å konstatere at utkastet muligens forelå allerede under Kalmarmøtet, men at det mer trolig ble utformet i kjølvannet av dette møtet, altså enten høsten 1436 eller våren 1437 (Christensen 1980: 248).

² ST: III, nr. 469 og 473a.

³ DN: VIII, nr. 50; NMD: nr. 68; ST: I, nr. 192; DS: III, nr. 2196.

⁴ HR: II:1, nr. 604.

⁵ Se kapittel 3, *Hoffenes/parlamentenes kompetanse* og kapittel 5, *Fyrsteideal, lov og blandingskonstitusjon*.

det bestemmelser som la opp til at tronfølgen skulle ordnes ved å innføre et arvelig valgkongedømme med en felles, unionell kongevalgforsamling.⁶ Disse nye bestemmelsene utgjorde også sentrale deler av dokumentet, ettersom seks artikler omhandlet riksembetene og ti artikler omhandlet kongevalget av totalt 27 artikler.

Historikere har drøftet spørsmålet om hvilke ideer utkastet var influert av og hvem som var dokumentets opphavsmann eller menn. Kristian Erslev mente at utkastet var influert av den ”demokratiske” bevegelse Engelbrekts-reisningen representerte, og pekte ut fra et slikt resonnement på Hans Kröpelin, høvedsmannen i Stockholm, som dets opphavsmann.⁷ Erik Lönnroth hevdet derimot at de utkastet til ny unionstraktat enda tydeligere enn unionsbrevet av 1397 la til grunn et *regimen politicum* styresett. Videre fremhevet han den kirkelige innflytelsen på dokumentet, og hevdet at bestemmelsene om kongevalgforsamlingen var et uttrykk for en konstitusjonell tenkning influert av kirkekonsilene.⁸ Lönnroth pekte ikke selv på mulige opphavsmenn, men hans fremheving av den kirkelige innflytelsen på dokumentet ledet flere historikere til å søke mulige kirkelige opphavsmenn. I den sammenheng har både biskop Thomas Simonsson av Strängnäs, biskop Nils Ragnvaldsson av Växiö og erkebiskopene Hans Laxmand av Lund og Olof Larsson av Uppsala vært foreslått.⁹

I det følgende vil de sentrale politiske prinsippene i utkastet til ny unionsavtale bli drøftet. Dette gjelder lovgivningsbestemmelsen, bestemmelsene om riksembetene og bestemmelsene om et felles unionelt kongevalg. Disse vil bli drøftet i lys av konsilbevegelsens idégrunnlag og den politiske utviklingen. Først er det imidlertid nødvendig å redegjøre for forbindelsene mellom kirkekonsilene og de nordiske rikene ytterligere.

Konsilbevegelsen og de nordiske rikene

Det er allerede redegjort for forbindelsene mellom den svenske kirkeprovinsen og konsilbevegelsen,¹⁰ og det er derfor Danmark og Norge som vil bli behandlet i det følgende. Til Konstanzkonsilet ble det sendt to danske biskoper som utsendinger fra kong Erik. Disse var Hans Skondelev av Slesvig (1375-1421) og Peder Lykke av Ribe (1409-1425), som senere ble erkebiskop av Lund (1425-1436). Begge to hadde studier bak seg ved utenlandske universiteter. Hans Skondelev hadde studert ved forløperen til universitetet i Erfurt og senere

⁶ NGL: 2:1, nr. 88; ST: III, nr. S. 171-179; DRL 1397-1513: nr. 7.

⁷ Erslev [1901] 1937: 42-53.

⁸ Lönnroth [1934] 1969: 193-195; Jvf. Olesen 1980: 62.

⁹ G. Carlsson 1945: 99; Losman 1970: 193; Christensen 1980: 248-249.

¹⁰ Se kapittel 10, *Sverige og konsilbevegelsen*.

ved universitetet i Paris på begynnelsen av 1370-tallet,¹¹ mens Peder Lykke hadde studert ved universitetet i Paris i 1370-årene. Begge to kan ha stiftet bekjentskap med Pierre d' Ailly, og Peder Lykke kan også ha hatt ham som lærer.¹² De to danske biskopene ankom konsilet i januar 1415, og Hans Skondelev oppholdt seg der trolig til konsilet ble oppløst, mens Peder Lykke dro hjem i 1416.¹³ Begge var involvert i noen av de store stridsspørsmålene, som konflikten med pave Johannes XXIII, saken mot Jan Hus og debatten om tyrannmord.¹⁴ Biskopene hadde med seg et stort følge til Konstanzt, og fra norsk side må det nevnes at abbed Stein av Munkeliv kloster var til stede.¹⁵ På Baselkonsilet deltok biskop Ulrik Stygge av Århus, som hadde studert i Heidelberg, sammen med den svenske biskopen Nils Ragnvaldsson fra februar/mars 1434. Ulrik synes ikke å ha vært like aktiv som sin svenske kollega, og reiste hjem igjen allerede høsten 1434.¹⁶ I tillegg var det andre danske geistlige tilstede, men viktig var også den diplomatiske kontakten som erkebiskop Hans Laxmand stod for.

Universitetene var viktige institusjoner for spredning av konsilbevegelsens idégrunnlag. Blant de danske biskopene på 1430-tallet må spesielt erkebiskop Hans Laxmand av Lund (1436-1443) trekkes fram. Han studerte først i Praha og deretter i Erfurt fra 1413, og i 1420-årene studerte han kanonisk rett ved universitetet i Köln.¹⁷ Han etterfølger Tue Nielsen av Lund (1443-1472) hadde studert i Erfurt der han oppnådde doktorgraden i teologi og var også rektor der en periode.¹⁸ Av de øvrige biskopene hadde Jens Pedersen av Roskilde (1431-1448), som deltok i mange sentrale begivenheter under unionskonflikten i 1430-årene, trolig studert ved universitetet i Erfurt.¹⁹ Hans forgjenger Jens Andersen Lodehat hadde studert i Praha på slutten av 1300-tallet,²⁰ mens biskopene Navne Jensen Gyrsting av Odense (1421-1440) og Christian Henningsen av Ribe (1418-1454) hadde studert i Paris.²¹ I likhet med Hans Skondelev og Peder Lykke er det sannsynlig at de der stiftet bekjentskap med den konsiliære tenkningen til de fremstående teologene ved universitetet i Paris.

¹¹ N. K. Andersen 1962: 174. Erfurt hadde lange tradisjoner som lærested for universitetsprivilegiene ble utstedt i 1379 (Rashdall [1895/1936] 1958: II, 245-248).

¹² Lindhardt 1942: 17-18, spesielt note 29.

¹³ Lindhardt 1942: 19-20, 30 og 38; Losman 1970: 19, 22 og 25.

¹⁴ Om de to danske biskopenes innsats ved Konstanztkonsilet, se Lindhardt 1942: 19-38.

¹⁵ Losman 1970: 26.

¹⁶ Lindhardt 1942: 74 og 79; Losman 1970: 125.

¹⁷ *Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter*: 2, 10 og 21; E. Jørgensen 1915: 206.

¹⁸ E. Jørgensen 1915: 206.

¹⁹ *Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter*: 20. *Johannes Petri de Dacia* var nevnt i matrikkelen i 1412.

²⁰ E. Jørgensen 1915: 204-205.

²¹ E. Jørgensen 1914: 358; Jvf. Norvin 1929: 47.

Den norske erkebiskopen Aslak Bolt var utvilsomt en lærd mann, som trolig hadde studert utenlands, men det er usikkert hvor han i så fall studerte. Det samme gjelder for de øvrige norske biskopene i 1430-årene. Uavhengig av norske studiereiser, ser det ut til at Aslak Bolt sluttet opp om konsilbevegelsens idégrunnlag både med hensyn til frie kanoniske valg og avholdelse av provinskonsiler.²² I sum synes den danske kirken i likhet med den svenske kirken å ha hatt gode forbindelser til konsilbevegelsen, både gjennom deltakelse på konsilene i Konstanz og Basel, og gjennom biskopenes og andre fremstående geistliges studieopphold ved universiteter som støttet om konsilbevegelsens reformkrav. I tillegg kan brevtutveksling ha spilt en viktig rolle. For Norges del synes ikke forbindelsene å ha vært like sterke, men også der slo konsiliær tenkning gjennom under Aslak Bolts tid som erkebiskop.

Lovgivning

I utkastet til ny unionsavtale fra 1436-38 ble det slått fast at ”hvert rike blir ved sin lov og rett, privilegier, friheter og gode gamle sedvaner”, og videre at ”Ingen konge skal ha noen makt til å innføre eller gi annen lov og rett i noe land, uten med de menige innbyggernes samtykke i hvert land for seg.”²³ Dette var samme prinsipp som i de danske håndfestningene på 1320-tallet og den svenske landslovens kongebolk, men med det som på 1430-tallet ble ansett som en viktig presisering, nemlig at lovgivningen skulle skje i ”hvert land for seg”. I utgangspunktet kan det se ut til at overføringen av lovgivende myndighet fra danehoffet til rikets menige innbyggere for Danmarks del innebar en ”demokratisering”, der innbyggerne fikk mer makt, men i realiteten dreier det seg mest sannsynlig om samme institusjon med basis i *communitas*-begrepet, som ble oversatt til allmuen eller menigheten. Opprinnelig var begrepene knyttet til folket som helhet, men fra omkring midten av 1300-tallet kunne det også henseile på allmuen som 3. standen.²⁴ Når det i utkastet står ”menige innbyggernes samtykke” i forbindelse med lovgivning synes det å være mindre sannsynlig at det utelukkende dreide seg om 3. standen. Dersom det dreide seg om folket som helhet, har man imidlertid også to muligheter: Utsagnet kan henseile på en samtykkende rett forvaltet av en

²² Hamre 1955: 458-460; Imsen 1977: 380; Haug 1998a: 130-136. Beata Losman undervurderer erkebiskop Aslak Bolts forhold til konsilbevegelsen ved å hevde at han ikke hadde noen spesielt konsilvennlig innstilling (Losman 1970: 165).

²³ DRL 1397-1513: nr. 7; NGL: 2:1, nr. 88; ST III: nr. 475, biakt. Artikkel 1: ”*hwart righe bliffue wit sin log hoc ræt, privilegia, frihet oc gothe gamell sidwonæ*”. Artikkel 2: ”*Engen koningh nogher macht at haffue anner log hoc ræt in at draghe eller sethie i noghet therres, vthen meth meninghe innbyggers samthocke oc godh welie, vti hwar therres wid sich.*”

²⁴ Se kapittel 4, *Communitas regni og representasjon*.

stormannsforsamling på vegne av folket som helhet, eller på en samtykkende rett forvaltet av en stenderforsamling på vegne av folket som helhet.

Spørsmålet er hvor vidt tidens politiske tenkning kan bidra til å avklare dette nærmere. Innenfor konsilbevegelsen ble generalkonsilet betraktet som kirkens lovgivende organ. For Jean Gerson var et generalkonsil en forsamling av hver stand i kirkens hierarki, noe han karakteriserte som et perfekt politisk fellesskap (*communitas*) nettopp på grunn av blandingen av monarki (paven), aristokrati (kardinalene) og meritokrati (deltakelse på grunn av evner).²⁵ Det er godt mulig at Jean så for seg en tilsvarende forsamling i verdslige riker som burde ha den lovgivende funksjonen, ettersom han sammenlignet generalkonsilet med den franske stenderforsamlingen.²⁶ Da Nicolaus Cusanus uttalte seg om lovgivning i keiserriket, la han en aristokratisk holdning til grunn i den forstand at den lovgivende forsamlingen skulle bestå av de ledende menn innenfor den verdslige og den geistlige standen.²⁷ Rent praktisk var det trolig vanskelig å inkludere tredjestanden i en forsamling som omfattet hele keiserriket. I sine mer generelle betraktninger om lovgivning var Nicolaus likevel mer positiv, ettersom han slo fast at lovgivning bør bli innført av de som er bundet av den eller av deres representanter.²⁸

Den politiske tenkningen i tilknytning til konsilbevegelsen gir dermed ingen entydig pekepinn på om lovgivningsbestemmelsen i forslaget til ny unionstraktat la opp til at en stenderforsamling eller en aristokratisk stormannsforsamling skulle inneha den lovgivende myndigheten i tillegg til kongemakten. Hovedpoenget bak bestemmelsen synes imidlertid å ha vært at lovgivning skulle skje ”i hvert land for seg”, noe som åpnet opp for ulik praksis i de respektive rikene med hensyn til hvordan det skulle gjennomføres. På bakgrunn av at både den politiske utviklingen og tendensene i den politiske tenkningen illustrerer en økt bevissthet rundt tredjestandens medvirkning,²⁹ er det imidlertid noe mer sannsynlig at lovgivningsbestemmelsen la opp til at det var en form for stenderforsamling, eller i det minste en forsamling som inkluderte representanter for tredjestanden.

Riksembetene

Bestemmelsene om riksembetene ble tydelig formulert i utkastet til ny unionsavtale:

²⁵ *De potestate ecclesiastica*. Oversatt i *From Irenaeus to Grotius. A Sourcebook in Christian Political Thought, 100-1625*: kap. 13, 528-529.

²⁶ Carlyle 1903-36: Vol. VI, 140; Schäfer 1935: 55, n. 86; Kantorowicz [1957] 1997: 218-219.

²⁷ *De concordantia catholica*: III.12.376.

²⁸ *De concordantia catholica*: III, innledning, 276; Jvf. Sigmund 1963: 150-152.

²⁹ Se kapittel 10, *Ideer og realpolitikk*.

”3. Og alle kongens sedvaner og retter skal være heretter i kommende tid i alle tre rikene, å ha drost og marsk i hvert rike, den som der til er best skikket til, etter riksrådets råd (...).

4. Drosten skal ha sådan makt, som kongen selv (...), over alle andre dommere, å styre vold og urett, styrke og hjelpe dem som lider urett; og der bør alle innbyggerne hjelpe han tro når drosten tilsier, akkurat som kongen selv.

5. Marskens embete er så, at han er særdeles pliktig til å hjelpe drosten til å styrke lov og rett i kongens sted. (...) Dersom krig og angrep kommer til riket (...), da skal han være formann til alle de, som da utskikkes til rikets vern, og styre og råde der for etter gode menns råd (...).

6. Og kongen skal ha hovmester i hvert rike (...), fordi når kongen kommer til riket som han bør være i, da følger det best (...), at hans hovmester av det samme rike møter han og regjerer kongens gård, som hans embete er, etter rikets sed og gode sedvaner.

7. Andre embetsmenn, som tilhører kongens gård, må kongen ha om han vil, ha av alle tre rikene. (...).

8. Og kongen skal ha en øverste kansler i hvert sitt rike med rikets segl til saker, som der tilhører; og han skal ha en gårdskansler i hvert rike (...).”³⁰

Således ble embetene definert slik at drottseten ble tillagt kongelig makt i kongens fravær innenfor rettsvesenet og når det gjaldt å gi innbyggerne beskyttelse, og var dermed kongens stedfortreder. Marsken var derimot leder av hæren, og skulle for øvrig bistå drottseten i hans styre. I utkastet til unionstraktat nøyde man seg imidlertid ikke med drottsete og marsk, men la dessuten til grunn at det skulle være en kongelig hofmester, eventuelt supplert med flere embetsmenn, i hvert rike som skulle forvalte kronens eiendom, samt en øverste kansler og en gårdskansler.

Fra svensk side ble det fremmet et krav om å få utnevnt drottsete og marsk i 1435, noe det også ble enighet om i de foreløpige avtalene mellom svenskene og kong Erik som ble

³⁰ NGL: 2:1, nr. 88; ST: III, nr. 475, biakt, s. 171-179; DRL 1397-1513: nr. 7. “<3.> Oc schall alle koninghe sith oc ræt være her effter til komende tiid vti alle thry rigen, at haue drotzet oc marsk i huert rige, som ther ær best fallen till, effter rigens radhs radh; at lathe oc haue them wit sadane macht, som them bør at haue, som her effter følger etcetera. <4.> Drossæn scall haffue sadane macht, som koninghen selffuer ner wore i alle mathe, ouer alle andre domere, oc styre wold // oc wræt, styrke oc hielpe them, ther wrætten ouerganger; oc ther bør alle inbygger hanum troliche till hielpe, naar drotzen tilsiger ligherwiss, som koningen selffuer ner wore oc selffuer pakallethe etcetera. <5.> Marschens æmbethe er swo, at han ær serdelis plichtugh till at hielpe drotzen till at styrke logh oc ræt i koningens stadh oc rætthe ouer them, som vræt haue oc wellie ey them lathee nøyæ i rætte; oc ær hans amethe meer, om krich oc orloff fulle pa righet, som guth styre, tha schall han tha være forman til alle the, som tha viskickes till rigens wern, oc styre oc rade ther fore effter gode mens radh (...). <6.> Oc scall koningen haue hoffmester i huert rige for synderlich sach skylt; først forthy, først koninghen komer i thet riget, som hanum bør at wærevti, tha følger // best skell, at hans hoffmester aff thet samme rige at møthe hanum oc regere koningens gardh, som hans æmbethe er, effter rigens sith oc gode sidwane, (...). <7.> Ander æmbitzmen, som koningens gardh tilhorer, maa koningen wel haffue aff alle thry righen (...). <8.> Oc scall koningen haue en ouerste canceler e huart sit rige meth rigens inciglæ till saghe, som ther till horer; oc scall han en gards canseler haue e huart righe (...).“

inngått i Halmstad og Stockholm i 1435.³¹ Kravet om drottsete gikk også igjen i den norske forlikavtalen av 1437 i kjølvannet av det norske opprøret i 1436.³² Hvilken betydning hadde så rikseembetene? Drottsete (drots, drost) var ikke et nytt embete. Opprinnelig var det et hirdembete tilsvarende en kjøkemester eller hofmester ved det kongelige hoffet med ansvar for husholdningen, men gjennomgikk i løpet av 1200-tallet en utvikling til å bli det fremst riksembetet, som kongens medhjelper og stedfortreder. I følge en dansk erklæring fra 1385-86 skulle drosten styre riket når kongen var fraværende, noe som inkluderte å innsette og avsette kongelige tjenestemenn, å bestyre kongens inntekter og avgjøre ankede rettssaker i kongens navn.³³ Drottseteembetet var spesielt viktig under umyndige konger, som for eksempel i Sverige og Norge under Magnus Erikssons umyndige periode, og senere i Danmark og Norge under Olav Håkonssons tid som umyndig konge. Da Erik ble konge som umyndig i 1389/1396, ble det imidlertid ikke utnevnt drottseter i de tre rikene. Heller ikke etter dronning Margretes død ble det utnevnt drottseter i de tre rikene under kong Erik.³⁴ I Danmark og Sverige er marskembetet kjent tilbake til 1200-tallet, og ser ut til å være en videreføring av stallaren. I Norge ble ikke marskittelen tatt i bruk, og man fortsatte dermed å anvende stallartittelen frem til 1308, da embetet ble avskaffet. Utover på 1300-tallet endret marskembetet karakter i Danmark og Sverige, akkurat som drottseteembetet gjorde, fra et hirdembete til et ledende riksembete, og da som leder for hæren og som en støttespiller for drottseten.³⁵ Tilsvarende skjedde ikke i Norge med stallaren. Heller ikke marskembetet ble besatt i Danmark og Sverige under dronning Margrete og kong Erik.³⁶ Hofmesterembetet (*magister curie*) ble første gang nevnt i Valdemar Atterdags regjeringstid, og embetets hovedoppgave var å lede det kongelige husholdet ved hoffet. Noen politisk betydning synes ikke hofmesteren å ha hatt før under dronning Margrete, da en hofmester hadde et utstrakt virke i Sverige, og spesielt i den finske riksdelen. Under kong Erik ble embetet besatt av ledende kongelige rådgivere, men stod i 1430-årene ubesatt. I Sverige og Norge var det først etter utkastet til ny unionsavtale ble utferdiget, at hofmesterembetet ble utnevnt særskilt i de rikene.³⁷

³¹ ST: III, nr. 469 og 473a.

³² NGL: 2:1, nr. 90; NMD: nr. 109. Om det norske opprøret ledet av Amund Sigurdsson (Bolt), se Imsen 1990a; 1997; 1998. Jevnfør referanser til eldre litteratur der.

³³ DRL indtil 1400: nr. 34, art. 12; Jvf. W. Christensen 1903: 31.

³⁴ E. Hildebrand 1896: 124-125; W. Christensen 1903: 31-36; P. J. Jørgensen 1940: 338-339; A. O. Johnsen og Rosén 1958 (KLNMI III): 338-347.

³⁵ DRL indtil 1400: nr. 34, art. 13; Jvf. W. Christensen 1903: 55.

³⁶ E. Hildebrand 1896: 125-126; W. Christensen 1903: 54-63; H. Nielsen 1966 (KLNMI XI): 465-467.

³⁷ W. Christensen 1903: 39-54; H. Nielsen 1961 (KLNMI VI): 631-632.

Kanslerembetet ser ut til å ha blitt innført i de tre rikene på 1100-tallet, men først fra 1200-tallet finnes det kilder som uttyper dets innhold. Opprinnelig synes kansleren å ha fulgt kongen på hans reiser for å kunne utføre sine oppgaver, men etter hvert som kansleren ble mer stasjonær ble embetet forbeholdt biskoper i Danmark og Sverige, henholdsvis biskopen av Roskilde og Strängnäs, og i Norge forbeholdt prosten i Mariakirken fra 1314.³⁸ Kanslerens oppgaver var knyttet til den skriftlige riksforvaltningen og rettspleien. I den norske hirdloven Hirdskrå (1273-77) ble kanslerembetet definert slik:

”Kansleren skal være en av kongens fremste rådgivere innen hirden. (...) Og det er kanslerens særlige plikt å ta vare på kongens segl så omhyggelig som mulig, og å utferdige de brev kongen dikterer. (...). Han skal også bokføre nøyaktig de eiendommer og eiendeler som blir kjøpt eller faller under kongedømmet, fra hvem og for hva. Det gjelder også jordegods som kongen gir eller yter ymse menn, og i hvilket år og vinter slik gunst gives. Slik skal han også se til at kongens landskyld blir nøyaktig ført, at den er rett satt og rett tatt av dem som skal kreve den inn, og med kongens forsyn og råd. Fare skal han også på de ferdene kongen pålegger ham, slik det måtte passe seg, innenlands og utenlands.”³⁹

I henhold til den norske hirdskrå var dermed kansleren også sentral i finansforvaltningen. I Danmark var det på første halvdel av 1300-tallet ikke bare én kansler, men også visekanslere. Fra rundt 1400 var det i Danmark en øverste kansler for riket, som var biskopen av Roskilde, og i tillegg en personlig kansler for kongen, samt en egen rettertingskansler (*justitiarius*).⁴⁰ Et tilsvarende mønster med en rikets kansler og en rettertingskansler finner man spor av også i Sverige på 1400-tallet, men ikke like gjennomført som i Danmark. I Norge skulle det i henhold retterboten til Håkon V. om kanslerembetet av 1314 være en visekansler som virket som en kongelig kansler i tillegg til den ordinære, men det er noe usikkert om en slik ordning kom i stand.⁴¹ Ordningen med visekanslere skyldes at kongene hadde behov for å ha en kansler som fulgte dem på reiser, noe de ordinære kanslerne ikke alltid hadde mulighet til, fordi de også måtte ivareta sine kirkelige embeter. Forslaget til ny unionstraktat la derfor opp

³⁸ NMD: nr. 60; E. Hildebrand 1896: 126-127; W. Christensen 1903: 82-99; Taranger 1904: 214-218; P. J. Jørgensen 1940: 341-343; G. Carlsson, H. Nielsen og Agerholt 1963 (KLN VIII): 232-239.

³⁹ Hirdskrå: kap. 16 (21). ”Kanceler. A. æin at vera með hælstrom raðgiovum konongs innan hirðar. (...) Er þat æinkanlega skylða kancelers at gæyma sem røkølegazt konongs jnsiglis oc gera þau bref sem konongr segir honom firir. (...) Hann skal oc sk’r’a sem skilvislegatzt æignir þær sem køylptær værða eða falla vndir konongs ðomen. Af huæirium. Eða firir huat. Sva oc þær iarðer sem konongr gelfr eða væitir. Imisum monnum oc .a. huæirium vettre. Anno gracie þat gerlezt. Suo skal hann oc ga at lanðskyllðar skar konongs se rettar. Þat a sætt sem a vera. Oc þat af tæikit sem af skal taka. með konongs forsiö oc raðe. Fara skal han oc þær færðir sem konongr byðr honom oc hann seer at II byriar innan lanz oc vittann (...)” Jvf. Taranger 1904: 215.

⁴⁰ Olesen 2000: 29-31.

⁴¹ NMD: nr. 60; E. Hildebrand 1896: 126-127; W. Christensen 1903: 82-99; Taranger 1904: 214-218; P. J. Jørgensen 1940: 341-343; G. Carlsson, H. Nielsen og Agerholt 1963 (KLN VIII): 232-239.

til at det skulle være en øverste kansler som skulle besitte rikets segl, og som da henspeilte på de fremstående geistlige som tradisjonelt hadde innehatt dette embetet, og i tillegg en gårdskansler, som da var mer å oppfatte som kongens personlige kansler eller en visekansler. Bestemmelsen om kanslerembetet i forslaget til ny unionstraktat var således i samsvar med tidligere praksis. De ordinære kanslerembetene var besatt også i dronning Margretes og kong Eriks regjeringstid i de tre rikene, men i realiteten fungerte den svenske og den norske kansleren fortrinnsvis som rettertingskanslere. Heller ikke det danske rikets kansler synes å ha hatt noen vesentlig politisk betydning, mens kongens kansler ser ut til å ha virket som den øverste kansleren og som en unionskansler, og var en av kong Eriks nærmeste medarbeidere.⁴² Bakgrunnen for en slik ordning var trolig at dronning Margrete og kong Erik ville utøve sin myndighet i Sverige og Norge selv om de oppholdt seg i Danmark.

Hvordan skal man så forstå kravet om å få utnevnt riksembeter på 1430-tallet i en større politisk sammenheng? Etter alt å dømme var kravet knyttet til politiske behov og misnøye i unionen. Kong Erik oppholdt seg lite i Sverige, og var aldri i Norge etter dronning Margretes død. Middelalderkongedømmet i både Sverige og Norge var imidlertid langt på vei basert på kongelig nærvær, og ettersom kongen for det meste var fraværende, etterlot han seg et maktvakuum. Når det ikke ble kompensert for dette fraværet, kunne fogder utnytte situasjonen, noe de også gjorde fordi en vesentlig del av årsaken til det svenske og det norske opprøret var fogdenes harde fremferd og tendenser til lovløse tilstander i enkelte riksdeler.⁴³ En løsning på denne problematikken ble skissert i utkastet til ny unionsavtale:

”9. Og det skal være sed og rett at alle konger skal besøke alle sine tre riker hvert år, å bruke og regjere og fullføre sitt kongsembete; det er å styre og råde sitt land og folk til rett og skjel og styrke rettfærdigheten og undertrykke dem, som er mot rett og skjel og hjelpe dem, som er gjenstand for vold og urett.

10. Og den tid han så hvert rike besøker (...), da steller kongen seg slik, at han er fire måneder i hvert rike, mer eller mindre, etter leiligheten som der er på ferden. (...).”⁴⁴

⁴² Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 339; Olesen 2000: 29-30; 2002: 56-59.

⁴³ L.-O. Larsson 1984a: 131-132; 1997: 185-188; Imsen 1990b: 83; 1997: 71; 1998: 101-103; Harrison [1997] 2004: 51-54.

⁴⁴ NGL 2:1 nr. 88; ST: III, nr. 475, biakt, s. 171-179; DRL 1397-1513: nr. 7. “<9.> Oc scall alle koninghe sith oc ræt wære, at søghe sine rige alle thry e huart aar, at brughe oc reghere oc folföliche sit koninge æmbede; thet ær thet, at styre oc radhe sine land oc folk til ræt oc skell, oc styrke rætwise oc forthryckæ the, som modh skell oc ræt wille wære, oc hielppe the, ther wold oc wræt ouergaar. <10.> Oc then tiidh sa huert righe at søghe, haue wii saa vt ouerweghet: (...), tha stille koningen sich saa, at han er iiii manethe e huart rige, mynne eller meer, effter leglicheet, som tha vppa ferdom er (...).”

Prinsippet om at kongen skulle oppholde seg like mye i hvert rike i en form for turnus var et uttrykk for et ønske om mer kongelig nærvær, fordi en konge var forpliktet til å sikre fred og rettferdighet. I videreføringen av dette måtte kongens fravær kompenseres ved at drottseteembetet skulle ha en stedfortredende funksjon, som dermed skulle fylle det vakuumet kongen etterlot seg når han dro videre til de andre rikene. I sitt arbeid skulle drottseten støttes av marsken, og for øvrig hadde også kanslerembetet en viktig funksjon både som leder av kanselliet og innenfor rettspleien. Det svenske kravet om å få utnevnt drots og marsk og det norske kravet om å få utnevnt drottsete, og bestemmelsen i det utkastet til ny unionsavtale om at hvert av rikene skulle ha begge disse embetene i tillegg til to kanslere og én hofmester, hadde ingenting med nye politiske ideer å gjøre. Snarere var det overordnede målet for det første å gjenopprette et innenlandsk styre basert på tidligere styringsapparat i rikene, men under en felles unionskonge. Med andre ord en mer rendyrket personalunion, der de felles anliggende fortrinnsvis var knyttet til utenriks- og forsvarspolitik. For å gjenopprette et innenlandsk styre kunne man vise til en tidligere praksis med riksembeter, og presisere disses funksjon. Årsaken til dette var åpenbart misnøye med hvordan riksforvaltningen fungerte i kong Eriks regjeringstid, spesielt i Sverige og Norge der kongen for det meste var fraværende. For det andre ville gjenopprettelsen av innenlandske styre i de tre rikene innskrenke kongens makt.

Bestemmelsen om kanslerembetet i forslaget til ny unionstraktat slo fast at den øverste kansler i hvert rike skulle være i besittelse av rikets segl, noe de ikke var på 1430-tallet. Dette ble underbygd i den norske forliksavtalen av 1437, der kravet om at ”seglet” skulle tilbakeføres til riket ble reist.⁴⁵ Det norske ønsket om å få riksseglet tilbakeført var et krav som gikk langt tilbake i tid, og var omtalt i dronning Margretes instruks til kong Erik i 1405:

”(...) om nordmennene vil ha rikets segl opp, som prosten av Oslo hadde, og er ikke han kommet, som han vil ha dertil, da må han si dem, at han vil først tale med rikets råd om hvem, som han vil ha dertil, og at han vil ikke ta seglet opp før han er kommet, som han vil ha dertil (...); og at han tar også ingen annen til kansler og ingen andre får seglet uten den, som [han] har skrevet til at han skal komme (...).”⁴⁶

⁴⁵ NGL: 2:1, nr. 90; NMD: nr. 109.

⁴⁶ DN: XI, nr. 110; NMD: nr. 105, artikkel 20. *”Item vm Northmennene wele haue righens jncigle vpp, som prouisten aff Oslo loffthe, oc er eky han kommen, som han wyl haue ther til, tha ma han sighe thom, at han wyl først tale with righens radh vm hwem, som han wyl haue ther til, oc at han wyl ey før taghe jnsiglet vpp; er oc han kommen, som han wyl haue ther til (...); oc at han tagher oc ængin annen til canceler oc fonger ængin annen jnciglet wten then, som [han] hauer til screuit at til hanom scal komme (...).”*

Det norske riksseglet som det ble vist til både i 1405 og 1437 dreide seg trolig om et eget norsk unionssegl, som ble benyttet i 1398 i forbindelse med en stadfestelse av de hanseatiske privilegiene. Disse ble stadfestet separat for hvert av de tre rikene, men bare det norske med et eget riks- eller unionssegl. Det danske og det svenske privilegiebrevet ble beseget med kong Eriks majestetssegl. Trolig var det også et ønske i Sverige å få et eget rikssegl til bruk i den innenlandske forvaltningen. I Norge ble seglet fra 1398 benyttet som rettertingssegl fra 1442, og det ser dermed ut til at kravet ble innfridd.⁴⁷ For Sveriges del ble det utformet et nytt rikssegl i 1439.⁴⁸ Hovedmotivet bak krav et om å få ha rikssegl i hvert av rikene var knyttet til det overordnede kravet om gjenopprette et innenlandsk styre i Sverige og Norge.

Unionell kongevalgforsamling

Bestemmelsen om en unionell kongevalgforsamling i det udaterte utkastet til ny unionstraktat er svært interessant når det gjelder utviklingen av synet på representative forsamlinger. Det foreslått at en nøye sammensatt unionsforsamling skulle velge konge:

”Når så Gud bestemmer og tillater, at konger skal velges, da skal det så foregå, som her etter følger: Først skal så, at i hvilket rike kongen dør, da skal drotsen og marsken i samme rike forkynne det de to rikene og forkynne og be hardt de, som her etter står skrevet, å møtes i Halmstad.

Av Sverige skulle de som skulle møte være: Først erkebiskopen av Uppsala, og ta med seg biskopen av Linköping og biskopen av Skara, drotsen og lagmannen av Uppland, marsken og deretter lagmennene av Södermannaland, av Östergötaland, av Finland, og en ridder med førnevnte lagmenn, og lagmannen av Gotland, og av alle disse byer, som er Stockholm, Visby, Åbo, Kalmar, Söderköping og Lödese, tilkalles en borgermester til førnevnte valg og to odelsbønder av hvert lagdømme i Sverige.

Av Danmark: erkebiskopen av Lund, biskopen av Roskilde, biskopen av Ribe, drotsen og marsken og alle landsdommere, så vidt som Danmark er, først av Jylland, av Skåne, av Sjælland, av Fyn, av Lolland, og to riddere med hvert, 2 av Jylland, 2 av Sjælland, 2 av Skåne, 2 av Fyn og en av Lolland; av kjøpstedene: 1 av Ribe, 1 av Viborg, 1 av Århus, 1 av Randers, 1 av Aalborg, 1 av Odense, 1 av Roskilde, 1 av København, 1 av Kalundborg, 1 av Lund, 1 av Malmö, 1 av Nakskov, tilkalles en borgermester til førnevnte valg, og to odelsbønder av Jylland, 2 av Skåne, 2 av Sjælland og 2 av Fyn.

Av Norge: erkebiskopen av Nidaros, biskopen av Oslo og biskopen av Bergen, drotsen og marsken, prosten av Mariakirken, lagmennene av Trøndelag, av Bergen, av Tønsberg, av Borgesyssel, av Viken, og tolv riddere, slike som drotsen og marsken synes dertil å være skikket; av kjøpstedene, som er Trondheim, Oslo, Bergen og Tønsberg, en rådmann av staden til førnevnte valg, 2 odelsbønder

⁴⁷ Trætteberg 1930-33; 565-577; Christensen 1980: 175-177; Olesen 2002: 55-56.

⁴⁸ Schück 1976: 283.

av Trøndelag, 2 av Bergens bispedømme, 2 av Stavangers bispedømme, 2 av Hamars bispedømme, 2 av Borgesyssel og 2 av Viken.

Så er summen 40 av hvert rike, åndelige og verdslige, og summen av alle tre rikene 120. Dette er valgt for det beste, at disse førnevnte 120 skulle ha full makt til å velge konge i all tilkommende tid (...).⁴⁹

En unionell kongevalgforsamling bestående av 120 menn, 40 fra hvert rike innbyrdes fordelt på de ulike stendene, skulle dermed i følge disse bestemmelsene foreta felles kongevalg i fremtiden. Mellom rikene forelå det imidlertid en noe ulik innbyrdes fordeling:

Stand/Rike	Sverige	Danmark	Norge	Totalt
Geistlige	3	3	4	10
Verdsl. aristokrati	11	16-17	20	49-50
Byborgere	6	12	4	22
Bønder	18 (20)	8-9	12	36-39
Totalt	38 (40)	40	40	118-120

⁴⁹ NGL: 2:1, nr. 88; ST: III, nr. 475, biakt, s. 171-179; DRL 1397-1513: nr. 7. "Naar guth foreseer oc tillather, at koningen scall wellies, tha scall thet sa tillgaa oc holdis , som her effter følger: Først scall sa, at e huilket rige koningen affgaar aff dötzen weghne, tha scall drotzen oc marsen i samme riget først künde thet the tw rigen oc forbyude oc bywde hordelliche the, her effter screffuit staa, at mädis i Halmstede.

Swo at Swerighe sculle wære the, som // möde sculle: Først erchebiscoppen aff Opsale, oc taghe thiill sich biscoppen aff Lynköpinge, biscoppen aff Skara, drotzeten, laghmannen aff Vplan, marschens oc sithen laghmannen aff Sudermanneland, aff Öster Götland, aff Fynland oc en riddermet<isk> man meth for laghmen, oc laghmennen aff Gulland, oc aff alle thesse steder, som er Stockholm, Wysby, Abo, Kalmarna, Suderköpingh, Lødesyö, tillkallis meth borghermester til for koor oc aff huorix lagsogn i Swerighe ii odelbønder.

Aff Danmark: Erchebiscoppen aff Lund, biscoppen aff Roskill, biscoppen aff Ribe, drotzeten oc marssen oc alle landsdomere, sa with som Danmark er, sa som ær først aff Iutland, aff Schone, aff Sieland, aff Fyn, aff Lalandh oc <two> riddermetis<k>e men, two aff Iutland, ii aff Sieland, ii aff Schone, ii aff Fywn oc en aff Laland; aff köpstedernæ: En aff Ribe, en aff Wiborgh, en aff Aars, en aff Randers, en aff Alleborgh, // en aff Othens, en aff Roskild, en aff Köpenhaffn, en aff Kalingborgh, en aff Lund, en aff Malmø, en aff Nakschow, tilkallendis en borgemester til for koor, oc two odelbønder aff Iutlan, ii aff Schone, ii aff Seland, ii aff Fywn.

Aff Norghe: Erchebiscoppen aff Nydross, biscoppen aff Auslo, biscoppen aff Bergen, drotzeten oc marssen, prosten aff Marie kirke, laghmennen aff Trondelagh, aff Berghen, aff Tønsbergh, aff Ausclo, aff Borghesyssle, aff Wiggen oc xii riddermetis<k>e men, sclighe som drotzeten oc marsken thycker ther till fallen wære; aff köpstedernæ, som ær Thronhem, Ausclo, Berghen oc Tønsbergh, en radman aff >huer sted, til for koor, ii odelbønder aff > Trondelagh, ii aff Berghens biscoppsdome, ii aff Staffangers biscoppsdome, ii aff Hammars biscoppsdome, ii aff Borgesyssle, ii aff Wiggen.

Sa er somen xl aff huert righe, andeliche oc werdeliche, tha er sommen aff alle thry righen tyuwe oc c. Thette er kest for thet beste, at thesse for tyuwe oc hundred sculle haue fullemacht // oc alle at kесе koningh i alle tillkommende tiid (...)." Det er bare nevnt 39 fra Danmark, noe som muligens skyldes at en odelsson fra Lolland ble uteglemt, i følge Olof S. Rydberg (ST: III, s. 176). Det er forsåvidt også noe uklart med hensyn til fordelingen av de svenske mennene, fordi det er uklart hvor mange lagdømmer man opererte med. I Magnus Erikssons landslov ble det regnet opp ni lagdømmer, mens Kristoffer av Bayerns revidering (1442) inneholdt elleve.

Den ulike fordelingen mellom stendene i de tre rikene bygde på forvaltningen i det enkelte rike. Til en viss grad gjenspeiler denne fordelingen også samfunnene i de tre rikene. Det er ikke overraskende at Danmark hadde størst byrepresentasjon, og Norge minst. Det er heller ikke overraskende at Sverige og Norge hadde større bonderepresentasjon enn Danmark. Derimot er det noe overraskende at Norge hadde størst aristokratisk representasjon, ettersom man vanligvis regner det norske aristokratiet for mer fåtallig sammenlignet med naborikenes aristokrati. For Sveriges del er det noe uklart når det gjelder bonderepresentasjonen, fordi det opereres med to fra hvert lagdømme. I følge Magnus Erikssons landslag (ca. 1350) var det ni lagdømmer i Sverige, men i den reviderte landsloven til Kristoffer av Bayern (1442) var det elleve. Dersom det skal bli 40 menn totalt fra Sverige, er det derimot ti lagdømmer som i så fall stemmer overens med den øvrige svenske delegasjonen. Det kan imidlertid ikke utelukkes at det foreligger en feil i unionsutkastet som gjør at regnestykket ikke går opp. Uansett kan det slås fast at det for Sveriges del ble lagt til grunn en høy bonderepresentasjon. For Norges del ble det tatt utgangspunkt i de fem bispedømmene, men for å øke bonderepresentasjonen ble den doblet fra Oslo bispedømme ved å dele det i to, Borgersyssel og Viken. Dette innebar imidlertid at store deler av bispedømmet ville forbli uten bonderepresentasjon, noe som tyder på at bestemmelsene ikke var tilstrekkelig kvalitetssikret.

Var denne representasjonen i tråd med tidligere bestemmelser om kongevalg eller en nyvinning? Kongevalgforsamlingen i henhold til den svenske landsloven av 1350 bestod av 117 menn, hvorav 9 lagmenn, 54 fra det øvrige verdslige aristokrati og 54 bønder (12 menn fra hvert lagdømme, hvorav 6 adelsmenn og 6 bønder).⁵⁰ I denne bestemmelsen hadde imidlertid ikke de geistlige noen representasjon. Den norske landsloven hadde også en bestemmelse om kongevalg dersom det ikke fantes en arveberettiget kandidat. I slike tilfeller skulle det innkalles til samråd med erkebiskopen. Dit skulle hertug og jarl, dersom de eksisterte, alle biskopene og abbedene, alle lendmenn eller baroner og hirdstjorer med hele hirden, samt tolv menn fra hvert bispedømme, dra. De sistnevnte skulle være av de ”viseste” menn, og skulle inkludere kongens sysselmenn, men det er uklart hvor vidt man hadde en tilsvarende fordeling som i Sverige.⁵¹ Det er imidlertid ikke utenkelig. Forskjellen mellom den svenske og den norske innretningen av kongevalgforsamlingen var at de geistlige i Norge hadde større innflytelse, mens lagmennene hadde det i Sverige. Dessuten hadde også hirden en funksjon i Norge på 1200-tallet. Felles for begge innretningene var at de bar mer preg av å

⁵⁰ Jvf. kapittel 5, *Riksrepresentative forsamlinger*.

⁵¹ MLL: II, 6.

ha vektlagt geografisk fordeling, enn en standsfordeling. Bestemmelsen i det udaterte utkastet til ny unionstraktat inneholdt derimot både en tydelig geografisk og en tydelig standsfordeling i hvert rike innenfor det unionelle fellesskapet. Sammensetningen av den unionelle kongevalgforsamlingen var svært detaljert, noe som vitner om intensjoner om formalisering.

Hvilke politiske ideer lå så bak konstruksjonen av denne unionelle kongevalgforsamlingen? På bakgrunn av de detaljerte bestemmelsene om sammensetningen med representanter fra de ulike stendene, synes det å ha vært bevisst vektlagt at forsamlingen til en viss grad skulle gjenspeile samfunnets sammensetning, altså det Brian Tierney kaller en *mimesis* form for representasjon.⁵² Det var imidlertid noe ulik vektning av de respektive stendene. Forsamlingens representative karakter går også frem av at ”disse førnevnte 120 skulle ha full makt til å velge konge”. Begrepet ”full makt” er en oversettelse av det latinske begrepet *plena potestas* som har sin opprinnelse i romerretten, og som også knyttes til fremveksten av representative forsamlinger i middelalderen.⁵³ For å kunne besitte en fullmakt, må man opptre på vegne av noen, man må representere noen. Et eksempel på dette er når konger utstedte fullmakt til betroddene menn til å forhandle på vegne av seg med fremmede makter.⁵⁴ I slike tilfeller representerte menn med fullmakt kongen. Når det gjelder den unionelle kongevalgforsamlingen, stod derimot utsendingene som representanter for og med fullmakt til å handle på vegne av *communitas regni*, rikets menighet, i de respektive rikene. Ettersom begrepet fullmakt ble anvendt som en oversettelse av *plena potestas* i forbindelse med sammensetningen av en representativ forsamling, ble representasjonskonseptet tydeliggjort. Dette fordi ved å anvende begrepet ble det eksplisitt slått fast at delegatene handlet på vegne av en større gruppe med et mandat, mens dette ikke var tilfelle i tidligere forfatningsdokumenter.

På 1430-tallet var dette blitt vanlig. I den norske forliksavtalen av 1437 i kjølvannet av Amund Sigurdssons opprør ble begrepet fullmakt også benyttet i tilknytning til et representasjonskonsept i forbindelse med en politisk forsamling. Etter opplistingen av 21 menn innledningsvis i dokumentet stod det at disse hadde ”fullmakt på menige allmuens vegne over hele Oslo bispedømme”.⁵⁵ Forliksavtalen mellom kong Erik og svenskene av 1436

⁵² Tierney [1983] 1997: 25; Jvf. kapittel 2, *Danehoffet, ”rikets beste menn” og representasjon*.

⁵³ Se kapittel 2, *Representasjonskonseptet og politisk tenkning*.

⁵⁴ Et eksempel på dette er kong Håkon V. Magnusson som i 1312 utstedte en fullmakt til ridderen Tore Torleifsson til å forhandle med hansastedene (HR: I, nr. 103).

⁵⁵ NGL: 2:1, nr. 90; NMD: nr. 109. ”(...) ffulle makt a menigha almoghans weghna offuer alt Oslo biscopsdøme”. Det er dermed liten tvil om at Steinar Imsen har rett i at allmuen, altså innbyggerne som helhet, i Oslo bispedømme var den ene avtaleparten i forliket. I dokumentet ble det imidlertid kunngjort at det også var andre allmuerepresentanter tilstede fra andre bispedømmer, men uten at disse ble nevnt som en avtalepart.

inneholdt ikke begrepet ”fullmakt”, men avtalen ble fra svenskens side inngått av ”Sveriges rikes fullmektige sendebud” som også titulerte seg som ”rikets råd og menn i Sverige”.⁵⁶ Ettersom den svenske forhandlingsdelegasjonen omtalte seg som ”fullmektige sendebud” går det frem at de hadde fullmakt til å inngå en avtale. Når de dessuten brukte benevnelsen ”rikets råd og menn”, gjorde de krav på å representere riket, og dermed implisitt også dets innbyggere. I den forberedende Halmstad-avtalen fra året før ble det eksplisitt oppgitt at et svensk forhandlingsutvalg, bestående av tre geistlige og tre verdslige stormenn, ”hadde fullmakt av rikets råd og menn og alle andre innbyggere i Sverige”.⁵⁷ Dessuten må det i denne sammenheng også nevnes at stenderformularet ble anvendt i forbindelse med et møte i Arboga i januar 1435, der ”biskoper, prelater, riddere og svenner, kjøpstads menn av hele riket” (eventuelt ”av rikets menighet”) i følge Engelbrektskrönikan deltok.⁵⁸ Lenge ble dette ansett for å ha vært Sveriges første riksdag,⁵⁹ men et slikt syn er forlatt. Snarere synes møtet i Arboga å ha vært et stormannsmøte supplert med representanter fra kjøpmannsborgerskapet i byene.⁶⁰ Det at de sistnevnte ble inkludert viser likevel en utvikling i retning av et stendermøte, og man kjente også til stenderformularet, men uten å ta konsekvensene av det fullt ut. På 1430-tallet synes således det romerrettslige begrepet *plena potestas* i nordisk oversettelse til ”full makt” å ha blitt brukt i økende grad, og også i tilknytning til et representasjonskonsept. Samtidig synes det å ha vært en økende bevissthet omkring en stendertenkning i politiske sammenhenger.

Hvordan harmonerer så dette med tidens politiske tenkning? Kristian Erslev mente at det sterke innslaget av bønder i kongevalgforsamlingen skyldes en påvirkning fra Engelbrekts ”demokratiske” bevegelse.⁶¹ Mot dette viste Erik Lönnroth til en påvirkning fra den svenske landsloven og de store kirkekonsilene i Konstanz og Basel. Det at lagmenn og lagdømmer, samt tilsvarende i Norge og Danmark, dannet kjernen i representasjonsutvalget, var influert av

Ettersom forliksbrevet ble utferdiget under et møte mellom riksrådet og allmuen, kan det sies å ha blitt utstedt av en forsamling med likhetstrekk med en stenderforsamling. Det må likevel understrekes at forliksbrevet ble utstedt i en svært spesiell politisk situasjon, og derfor ikke kan regnes som en ordinær stenderforsamling (Imsen 1990a: 184-187; 1997: 63-64).

⁵⁶ ST: III, nr. 475. ”Sveriges rikes fulmæchtig sændebudh” og ”rikesens radh oc mæn i Swerighe”.

⁵⁷ ST: III, nr. 469. ”(...) ful macht haffuendis aff righens rath oc men oc alle andræ inbyggere i Swerighe”.

⁵⁸ Svenska medeltidens rim-krönikor: II, v. 1612-1613. ”Biscoppe prelata riddere och sswena köpstadz men af riket mena.” Det har vært noe uenighet om oversettelsen av det siste leddet, som enten kan bety ”av hele riket” (G. Carlsson 1936: 42) eller ”av hele rikets menighet”, altså *communitas regni* (Lönnroth 1943: 4, note 1).

⁵⁹ Se f. eks. E. Hildebrand 1896: 180-181; Schück 1915: 161-163; Tunberg 1931: 60. I debatten om den svenske riksdagens oppkomst har historikere villet henføre den både til 1300-tallet (G. Carlsson 1936: 34-37; Ahnlund [1935] 1943: 77-82; Kumlien 1947: 18-48, spesielt 46-48), og senere på 1400-tallet (Lönnroth 1943: 14; Rosén [1962] 1978: 244; Schück 2005: 120-121).

⁶⁰ G. Carlsson 1936: 42-49; Lönnroth 1943: 4-7; Schück 2005: 98-101.

⁶¹ Erslev [1901] 1937: 47-48.

den svenske landsloven, hevdet Lönnroth. Han viste også til at prinsippet om å la den unionelle kongevalgforsamlingen bestå av representanter fra de tre rikene sammenfalt med organiseringen av Konstanzkonsilet (1414-1418).⁶² Konsilet var der delt inn i fire ”nasjoner”: den franske, tyske, engelske og italienske, der Norden hørte til den tyske ”nasjonen”. En slik inndeling ble også praktisert på en del universiteter. Deltakerne var i stor grad etablerte kirkelige autoriteter som biskoper og abbeder, som representerte kirken i kraft av sitt embete, og som ofte var blitt utnevnt etter medvirkning fra kongene, noe som gav verdslige myndigheter stor innflytelse. Under Baselkonsilet (1431-1449) ble representasjonssystemet endret til at konsilet selv utnevnte sine medlemmer, og i stedet for en nasjonsinndeling ble det organisert i fire deputasjoner eller komiteer, henholdsvis for tro, reform, fred og felles anliggender. En inndeling i nasjoner fortsatte likevel mer uoffisielt.⁶³

Det var diskusjon knyttet til representasjonsspørsmålet. Både representasjonstanken og ideen om et kirkekonsil som representerte hele kirken eller hele det kristne samfunnet hadde lange tradisjoner. En konkretisering av hvem som skulle representere den eller det ble problematisert av William Ockham på 1300-tallet. På grunn av kirkens størrelse var det i følge Ockham umulig å samle sammen alle dens medlemmer, men dette betydde ikke at dens makt ble svekket. Den universelle kirken kunne foreta seg hva som helst dersom den var samlet sammen gjennom visse utvalgte menn fra ulike deler av kirken, mente Ockham. Nærmere bestemt når det gjaldt sammensetningen mente han, at én eller flere menn kunne sendes fra hvert kirkesokn eller hvert samfunn til et episkopalt konsil eller til et verdslig parlament, som da kunne velge visse personer for å bli sendt til generalkonsilet.⁶⁴

Dette kan vanskelig oppfattes på noen annen måte enn at et generalkonsil skulle representere hele kirkesamfunnet. Selv om Ockham underminerte sin egen representasjonsteori, ved å hevde at alle avgjørelser fattet av generalkonsilet skulle godkjennes av hele kirkesamfunnet gjennom en resepsjonsprosess, var han likevel tydeligere vedrørende et representasjonskonsept enn noen tidligere hadde vært. Ockham øvde betydelig innflytelse på 1400-tallets konsiliære tenkning.⁶⁵

Under konsilbevegelsen ble sammenligningen mellom det kirkelige generalkonsilet og verdslige stenderforsamlinger eller parlamenter mer eksplisitt fremhevet, blant annet av Jean

⁶² Lönnroth [1934] 1969: 194-195.

⁶³ Black 1979: 28; 1998: 67-68.

⁶⁴ *Dialogus*: traktat I, 6.84 og traktat III (i), 3.13; Miethke 1971: 173-175; Black 1992: 172-173.

⁶⁵ Tierney 1954: 68-70; Offler [1990] 2000: 347-354; Black 1992: 172-173.

Gerson, en av de ledende menn under Konstanzkonsilet.⁶⁶ I følge Gerson skulle dermed generalkonsilet være en samling av alle stender innenfor den katolske kirkens hierarki, der ingen skulle ekskluderes.⁶⁷ En annen konsiliær leder under Konstanzkonsilet, Pierre d' Ailly, hevdet opprinnelig at generalkonsilet skulle bestå av biskoper og abbeder, men endret dette til et mye bredere representasjonskonsept som inkluderte teologer og jurister ved universitetene, samt verdslige fyrster eller deres representanter. Representasjon ble dermed for d' Ailly knyttet til visdom og innflytelse, og må således sies å ha en aristokratisk karakter.⁶⁸ En av de ledende tenkerne under Baselkonsilet, Nicolaus Cusanus, argumenterte for valg av alle kirkelige embeter, noe som ville sikre at kardinalene representerte kirkeprovinsene, og at biskopene representerte bispedømmene. Med en slik gjennomgående representasjon kunne generalkonsilet representere kirkens hierarki gjennom embeter med forrang (*praesides*), hovedsakelig biskoper, og representanter for de ulike delene av kirken (*legati*).⁶⁹ I behandlingen av verdslige styresett, og mer spesifikt det tysk-romerske keiserriket, behandlet Nicolaus representasjonsspørsmålet når det gjaldt valg av keiseren.⁷⁰ Nicolaus var ikke opptatt av at de som gjennomførte valget skulle være innbyggernes valgte representanter. Snarere så han for seg at de ledende mennene representerte alle, og henviste til at de sju valgfyrstene (fire verdslige og tre geistlige) i det tysk-romerske keiserriket hadde blitt utpekt til denne oppgaven med innbyggernes samtykke, slik at de representerte alle innbyggerne.⁷¹

Verken Konstanzkonsilet eller Baselkonsilet hadde klart avgrensede regler for representasjon, og innenfor den politiske tenkningen forelå det heller ikke forslag om en slik rigid inndeling av forsamlingen, som det udaterte forslaget til ny unionstraktat la til grunn. Det nærmeste man kommer var organiseringen av pavevalget i 1439, da et valgkollegium bestående av tre menn valgte 33 menn fra generalkonsilet til et valgkollegium, der alle nasjoner skulle være likt representert.⁷² Dette ble imidlertid utformet etter det udaterte utkastet

⁶⁶ Jean Gerson mente at et generalkonsil kunne representere hele kirken, som den mystiske kroppen (*corpus mysticum*) til Kristus (*De potestate ecclesiastica*: 2 og 11. Jvf. Black 1992: 171-172), og omtalte den franske stenderforsamlingen som Frankrikes *corpus mysticum* (*Vivat rex*, sitert i Schäfer 1935: 55, n. 86); Kantorowicz [1957] 1997: 218-219.

⁶⁷ *De potestate ecclesiastica*. Oversatt i *From Irenaeus to Grotius. A Sourcebook in Christian Political Thought, 100-1625*: kap. 12.

⁶⁸ Oakley 1964: 149-154.

⁶⁹ *De catholica concordantia*: II, 18 og 34; Sigmund 1963: 163-168.

⁷⁰ *De catholica concordantia*: III, Prooemium (Preface), 283. "(...) *ut optimus omnium voluntate ad commune conferens praesit rei publicae semper, non est melior quisquam statuendi modus quam per novam electionem omnium aut maioris partis vel saltem eorum procerum, qui omnium vices ex consensu habent.*"

⁷¹ *De catholica concordantia*: III, Prooemium (Preface), 283 og 14.331-332; Black 1992: 182-183. Om Nicolaus Cusanus og representasjonskonseptet hans, se også Haubst 1971: 139-162.

⁷² Lönnroth [1934] 1969: 195.

til unionsavtale, men kan likevel ha vært et uttrykk for ideer som ble drøftet under Basalkonsilet også forut for utformingen av utkastet til unionsavtale.

Valget ble ikke stilt helt fritt. En ektefødt sønn av avdøde konge skulle velges, men om det var flere ektefødte sønner skulle valget være fritt mellom dem. Helt fritt skulle valget være dersom den avdøde kongen ikke etterlot seg ektefødte sønner.⁷³ Bestemmelsene inneholdt også en prosedyre dersom kongevalgforsamlingen ikke ble enige om et valg:

”25. Var det også slik, at de ikke ble enige om valget og ikke kunne bli enige, (...) skal det da holdes slik, at de 40 av hvert rike oppnevner fire av dem, to åndelige og to verdslige, de viseste og fornuftigste (...), slik at de blir 12, og de tolv gjør da straks deres ed på ny, og kommer sammen i et hus og skilles ikke av, før enn de blir enige, og som de da blir enige, slik skal det bli.”⁷⁴

Denne prosedyren hadde klare likhetstrekk med prosedyren for pavevalg, og det er godt mulig at bestemmelsen var influert av fremgangsmåten ved pavevalg.⁷⁵

I sum synes bestemmelsene om sammensetningen av den unionelle kongevalgforsamlingen å være, som Lönnroth påviste, både influert av den svenske landlovens bestemmelser om kongevalg og av impulser fra konsilbevegelsen.⁷⁶ De er imidlertid også et uttrykk for en tydeligere stendertenkning enn man finner der. I tillegg var bestemmelsene også tilpasset det overordnede kravet om å gjenopprette et innenlandsk styre i hvert rike under en felles unionskonge. På dette punktet synes bestemmelsene å være influert av de realpolitiske maktforholdene. Dette gjelder også stendertenkningen. Etter folketapet som følge av den store pestepidemien på midten av 1300-tallet og de etterfølgende mindre pestutbruddene, ble allmuens posisjon styrket økonomisk, mens kongemaktens, kirkens og aristokratiets ble svekket. Dette er et fellestrekk som gjorde seg gjeldende over hele Europa. Samtidig skjedde det militære forandringer når det gjaldt våpentekniske og stridstaktiske forhold, som gjorde bøndene mer betydningsfulle enn tidligere.⁷⁷ Dessuten førte unionen til større avstand mellom sentrum og periferi, eller mer presist mellom sentralmakten/kongemakten på unionsnivå og forvaltningen på riks- og regionalnivå. Dette

⁷³ NGL: 2:1, nr. 88.

⁷⁴ NGL: 2:1, nr. 88; ST: III, nr. 475, biakt, s. 171-179; DRL 1397-1513: nr. 7., artikkel 25. ”*Wore thet sa at them icke sæmde om koret oc kunne ey ens worde, tha ma man ey thoc koningh myste, tha scall ther frandelis sa om holdis, at the xl aff huært rige neffnæ vt fyre aff them, ii andeliche oc ii wærdelighe, the wiseste oc fornøpstughe, the kunne kenne aff the tywe oc hundrede, sa at theworde xii, oc the xii gøre tha strax therres edh vppa ny, oc komme // samen i et huss oc ther ey atskyllies, før æn the wordhe æns, oc som the tha æns wordhe, at thet sa bliffue.*”

⁷⁵ Jvf. NGL: 2:1, nr. 88, s. 172, note 3; G. Carlsson 1941: 364-365; Olesen 1980: 61.

⁷⁶ Lönnroth [1934] 1969: 193-195.

⁷⁷ Se kapittel 10, *Ideer og realpolitikk*; Jvf. Lindkvist 1993: 28; Reinholdsson 1998: 37-39.

gav kongedømmets regionale representanter stor makt, noe som ikke nødvendigvis var til bøndenes fordel.⁷⁸ Disse forholdene medførte i sum at det i senmiddelalderen var en lavere terskel for bønder å innlede eller delta i opprør under ledelse av stormenn, og konsekvensen ble at det øvre sjiktet i bondestanden på en helt annen måte enn tidligere ble en politisk maktfaktor. På bakgrunn av disse opprørene på 1430-tallet ble det dermed trolig sett på som viktig å inkludere bøndene i kongevalget for å sikre kongen tilstrekkelig legitimitet i befolkningen, og for således å redusere faren for nye opprør. I så måte kan vel også Erslev sies å ha hatt ett poeng når han knyttet bestemmelsene om et unionelt kongevalg i forslaget til ny unionsavtale til Engelbrekts opprør,⁷⁹ men han overdrev og la for ensidig vekt på denne dimensjonen.

Ideer og realpolitikk

Utkastet til ny unionsavtale fra 1436-1438 må forstås på bakgrunn av den politiske utviklingen. Det svenske opprøret førte etter hvert til at den svenske forliksavtalen ble inngått mellom svenskene og kong Erik på et møte i Kalmar i 1436. Dette møtet var et vendepunkt i unionskonflikten, fordi de danske stormennene ikke lenger sluttet opp om kong Eriks interesser, men innledet et samarbeid med de svenske stormennene og inntok en opposisjonsrolle mot kong Erik.⁸⁰ Samtidig oppstod det også opprør i Norge under ledelse av Amund Sigurdsson (Bolt). I sum innebar dette at unionskonflikten hadde spredd seg til alle de tre rikene. Fra svensk side hadde det tidligere vært et krav å få stadfestet unionsbrevet av 1397. I de to foreløpige avtalene som ble inngått i henholdsvis Halmstad og Stockholm i 1435 ble det enighet om at unionsbrevet av 1397 skulle "bli ved sin fulle makt", og at en vidisse av det skulle foretas, slik at hvert rike fikk sitt eksemplar.⁸¹ Når så dette utkastet til ny unionsavtale dukket opp, må man gå ut fra at det skyldes at man ikke lenger betraktet unionsbrevet av 1397 som et tilstrekkelig dokument. Med andre ord må man ha sett behovet for en ny og forbedret unionsavtale. Den politiske utviklingen på 1430-tallet forklarer dermed tilblivelsen av utkastet til ny unionsavtale.

På innholdssiden var utkastet influert av konsilbevegelsens idégrunnlag, noe som spesielt kom til uttrykk når det gjaldt bestemmelsene om et unionelt kongevalg, men kom

⁷⁸ Jvf. Imsen 1990a: 194.

⁷⁹ Erslev[1901] 1937: 42-53.

⁸⁰ Christensen 1980: 239-240; Olesen 1980: 58 og 64-68.

⁸¹ ST: III, nr. 469 og 473a. "forbyndelsebrefuen, som riken Swerige, Danmark oc Norghe æru medh samanbunden (...) skulu blifua widh theru fulla macht (...)."

muligens også til uttrykk i lovgivningsbestemmelsen. I alle fall var det samsvar mellom den og konsiliær tenkning. Bakgrunnen for denne innflytelsen var tette forbindelser mellom de nordiske rikene og kirkekonsilene, og dessuten at konsiliær tenkning også gjorde seg gjeldende ved de europeiske universitetene. Når det derimot gjelder bestemmelsene om riksembetene, så synes disse primært å ha bygd på tidligere praksis i de nordiske rikene, men formalisert på en langt tydeligere måte enn tidligere. Lovgivningsbestemmelsen og bestemmelsene om et unionelt kongevalg reflekterer også til en viss grad tredjestandens økte maktpolitiske betydning.

12. Kong Kristoffers svenske håndfestning av 1441

26. april 1441 utstedte kong Kristoffer av Danmark en foreløpig svensk håndfestning i København som ble sendt av gårde til Sverige.¹ I håndfestningen ble det svenske riksrådet tillagt en vidtgående kompetanse, og en bemerkelsesverdig lovgivningsbestemmelse ble slått fast. Dessuten ble flertallsavgjørelser for første gang slått fast som et prinsipp i et nordisk forfatningsdokument. Dette må drøftes på bakgrunn av Baselkonsilet og politisk tenkning i tilknytning til konsilbevegelsen, samt i lys av den politiske situasjonen håndfestningen ble utstedt i.

Kong Kristoffers foreløpige svenske håndfestning, som også er karakterisert som et løftebrev, ble utstedt på dansk i København, og inneholdt 14 artikler. I den måtte Kristoffer forplikte seg til at rikets innbyggere i Sverige fritt skulle beholde og nyte Sverige skrevne lov, rett, privilegier, frihet og gode, gamle sedvaner, og dessuten til å stadfeste alle lovendringer som "rikets råd og innbyggere" foreslo (1). Videre forpliktet han seg til bare å oppta svenske, innfødte menn i rådet etter rikets råds råd (2) En seksmannsnemnd, bestående av erkebiskopen i Uppsala, drosten, lagmannen i Uppland og tre medlemmer utnevnt av riksrådet eller mestedelen av det, skulle forvalte forleningene ved interregnum (3). Slott, land, len eller krongods skulle besittes av svenske, innfødte menn og etter rikets råds råd eller største delen av dem (4). Når kongen var i Sverige, skulle han ha svenske embetsmenn, spesielt hovmester, kansler, kammermester, kjøkemester, skjenk og fodermarsk, de som rådet synes var best skikket (5). Videre forpliktet kongen seg til vekselvis å oppholde seg i hvert av rikene, slik at retten ikke ble forsømt i kongens fravær, og til at den innkrevde skatten i hvert av rikene ikke skulle føres ut av de respektive rikene (6). Deretter inneholdt håndfestningen en bestemmelse om at det i Sverige skulle være et skattkammer der rikets råd syntes at det var hensiktsmessig, og utnevne gode menn til å forvalte det etter rikets råd. (7). Videre forpliktet kongen seg til å arbeide for at alle brev, privilegier og vidisser som berørte Sverige, og som fantes i Danmark og Norge, skulle komme til Kalmar og forvaltes av rikets råd (8). Kongen forpliktet seg til å arbeide for at Gotland ble lagt inn under det svenske riket igjen (9). Videre skulle ikke

¹ ST: III, nr. 480. Kjell Kumlien hevdet at dokumentet heller burde karakteriseres som et løftebrev enn som en håndfestning (*forsäkran*), fordi det først gjennom en stadfesting ville bli gyldig (Kumlien 1933: 177-178). De fleste har likevel valgt å karakterisere det som en håndfestning/*forsäkran*, eventuelt av en foreløpig karakter (Lönnroth [1934] 1969: 199, 203, 217; G. Carlsson 1941: 486-489; Rosén [1962] 1978: 246; Olesen 1980: 171; Enemark 1994: 169-170). Aksel E. Christensen valgte imidlertid å følge Kumlien ved å anvende betegnelsen løftebrev (Christensen 1996: 287).

svenske menn lenger kreves for toll ved Båhus (10). Dersom nytt land ble lagt inn under kongen i øst, enten gjennom forhandling eller krig, skulle det regnes som en del av Sverige (11). De av innbyggerne som ikke hadde gjort tjeneste for deres gods i henhold til loven i den foregående strid skulle ikke lastes (12). Spørsmål om mynt og toll skulle bestemmes etter rikets råds råd (13), og til slutt at de gode menn som hadde lidt nød, skade eller fengsel på grunn av kong Erik skulle styrkes og hjelpes (14).²

Innholdet i den svenske håndfestningen av 1441 har ikke vært gjenstand for inngående forskning. På et overordnet plan fremhevet Erik Lönnroth at overgangen fra Erik av Pommern til Kristoffer av Bayern som nordisk unionskonge innebar en ”förvandling från en absolutistiskt styrd dynastisk enhet till et konstitutionellt statsförbund”,³ noe det i grove trekk synes å være bred enighet om, selv om begrepsbruken varierer og ikke alle er like spissformulert som Lönnroth.⁴ Når det gjaldt Sveriges stilling i unionen, ble den i følge Lönnroth regulert av håndfestningen av 1441, som slo fast *regimen politicum*, samt av den dansk-svenske unionsavtalen.⁵ Poul Enemark mener at det var intensjonen fra svenskens side at håndfestningen skulle opphøyes til en ”fælles unionel regeringsform gældende alle tre riger”, men understreket at dette ikke ble realisert. Enemark konstaterer dermed at det var en vesensforskjell mellom Sverige på den ene side, og Danmark og Norge på den andre, ettersom svenskene hadde fått en håndfestning, mens det for naborikene ikke forelå tilsvarende.⁶ Det er enighet om at håndfestningen var vidtgående, i den forstand at den gikk langt i å innskrenke kongemakten til fordel for riksrådet.⁷ En dypere analyse av håndfestningens politiske prinsipper er imidlertid ikke foretatt. Dette vil bli gjort i det følgende med vekt på lovgivning, riksrådet, blandingskonstitusjon og flertallsavgjørelser.

Kongens forhold til lov og lovgivning

Den vidtgående lovgivningsbestemmelsen henger sammen med spørsmålet om kongens forhold til lov. I Kristoffers svenske håndfestning av 1441 ble det slått fast ”at dere alle, rikets

² ST: III, nr. 480. Bestemmelsen om at svenske menn ikke lenger skulle kreves for toll ved Båhus er oppsiktsvekkende ettersom Kristoffer ikke var norsk konge da håndfestningen ble utstedt. Likevel forpliktet Kristoffer seg på dette, noe som tyder på at han regnet med at også ville bli tatt til konge i Norge dersom han ble valgt til svensk konge.

³ Lönnroth [1934] 1969: 199.

⁴ Rosén [1962] 1978: 246-247; Hamre 1968: 119-121; Christensen 1996: 306-309; Albrechtsen 1997: 186-191; Olesen 1998: 74-80; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 351-353; Schück 2003b: 691-695.

⁵ Lönnroth [1934] 1969: 198-199.

⁶ Enemark 1981: 46-48; 1994: 169-170.

⁷ Lönnroth [1934] 1969: 199 og 225; G. Carlsson 1941: 489; Rosén [1962] 1978: 246; Olesen 1980: 171-172; Christensen 1996: 287.

råd og innbyggere i Sverige, åndelige og verdslige, må og skal beholde, nyte og bruke fritt og uhindret all Sveriges skrevne lov, rett, privilegier, frihet og alle gode gamle sedvaner.”⁸

Dermed ble et lovbasert styre slått fast, og kongen ble forpliktet til å sørge for at innbyggerne fikk nyte og bruke loven, men uten at kongen selv personlig ble eksplisitt forpliktet til å holde loven i sin regjeringsutøvelse. Dette hadde han vært både i den svenske landslovens kongeed og i de tre første danske håndfestningene. Forskjellen ligger i at i stedet for personlig å være forpliktet til å regjere i henhold til loven som i landslovens kongeed, ble kongen i de senere dokumentene stående som en garantist for at innbyggerne fikk ”nyte” loven. Den danske landefreden av 1360 og den danske håndfestningen av 1376 hadde formuleringer som tilsvarte de som stod i den svenske håndfestningen av 1441.⁹ I den dansk-svenske unionsavtalen av 1438 ble det slått fast, ”at hvert rike blir ved sitt navn, lov, rett, privilegier, frihet og gode gamle sedvaner”,¹⁰ og tilsvarende ble også slått fast i den svensk-norske forbundsavtalen av 1441.¹¹ Dette tilsvarte den svenske håndfestningsbestemmelsen av 1441, bare med den presiseringen at det gjaldt hvert rike, noe som tidligere også hadde blitt presisert i unionsbrevet av 1397 og i det udaterte utkastet til unionstraktat (1436-38).¹²

Endringen sammenlignet med landsloven og de første danske håndfestningene ser ikke ut til å ha hatt noen reell betydning, fordi formuleringen i den nye svenske kongeeden, som ble inkorporert i Kristoffers landslov av 1442, vendte tilbake til tydeligere personlig å underordne kongen loven i hans styre. Det fremgår der at kongen skal ”styre og råde (...) som lov og rett er; men slik, at åndelig og verdslig adel får nyte sine privilegier og gamle frihet”, og videre at ”Konger skal (...) Sveriges lov (...) holde, styrke og verge, slik at ingen ulov går over rett lov, særlig at ingen utenlandsk rett dras inn i riket (...)”¹³ Dermed ble kongen eksplisitt underordnet loven. Den personlige kongelige forpliktelsen i kongeeden i Kristoffers landslov fulgte opp tilsvarende bestemmelse i den tidligere kongeeden. Ettersom dette ble

⁸ ST III: nr. 480, s. 191. ”at I alle, rigssens radh ok inbyggere i Swerighe, andhelige och wärildzlige, mwä ok skule beholdhe, nydhe ok brughe frii ok uhindrat all Sweriges beskrefne lagh, rätt, priuilegia, friiheet ok alle godhe gamle sidhwaner”.

⁹ Se kapittel 6, underkapittel ”Et lovbundet monarki og sterk fyrstemakt” og kapittel 8.

¹⁰ DRL 1397-1513: nr. 8; ST: III, nr. 476. ”at hwert righe bliue with sit naffn, lagh, rett, priuilegia, friiheet ok godhe gamle sedhwane”.

¹¹ NGL: 2:1, nr. 100. ”at huarth riiketh wari thet andra throliga behielpuga, at thet blifwe niutande sin bestämman (beskrefne) lagh ok räth, priuilegia ok goda gambla sedhwenior.”

¹² NGL: 2:1, nr. 22 og 88; ST: II, nr. 424; III, nr. 475, biakt s. 171-179; DRL 1397-1513: nr. 2 og 7.

¹³ Kristoffers landslag: konungxbalker, II og IV, §.7. ”Han [kongen] ægher styra oc raadha borgom oc landom, vpsala ödthom, kronona gootz oc allom konungslikom ræth oc ingældom, eensak sina hawa, dwiga draap oc dana arff oc saköris bruth siin offuer aswerike, som lagh och rættir ær; tho swa, ath andelikit oc wærzlilikit frelse nyute siin preuilegia oc gambla friiheet. (...) Siwnde articulus ær at konunger scal kirkiom, klærkom oc klostrum, riddarom oc svenom, oc huars thera hionom oc gotzom, alt gamalt frelse, friiheet oc preuilegia halda, oc swerikis lagh, (...) halda oc styrkia oc wæria, swa ath engen olagh gange offuer ræth lagh; serlica ath engen wilendzsker rætter draghis jn i riket almoganom til twnga (...)”.

videreført i 1442, er det lite trolig at det forelå noen realitetsforskjell i innholdet mellom kongeeden og håndfestningen, fordi Kristoffer åpenbart stod svakere før han var blitt svensk konge enn etter, og ville dermed neppe akseptert en svekking av kongemaktens stilling fra 1441 til 1442. Forskjellen mellom kongeeden og håndfestningen synes således snarere å skyldes den ulike karakteren til dokumentene. En konge ed må nødvendigvis inneholde en personlig forpliktelse, mens en mer generell bestemmelse om lovbasert styre kunne aksepteres i andre sammenhenger. En slik avpersonifisering reflekterer muligens en utvikling der kongen i større grad ble betraktet som en innehaver av et offentlig embete.¹⁴ I et slikt perspektiv var det i første rekke viktig i håndfestningen å få slått fast prinsippet om et lovbasert styre og at kongen garanterte for dette i kraft av sitt embete.

Lovgivningsbestemmelsen i Kristoffers svenske håndfestning av 1441 inneholdt derimot nytenkning av en helt annen karakter sammenlignet med tidligere bestemmelser:

”På hvilken måte dere eller deres etterkommere nå eller i fremtiden kunne forbedre loven, det vil vi fullbyrde og stadfeste og ingen steder være mot det eller forhindre det.”¹⁵

Dermed ble lovgivningsmyndigheten lagt til det svenske ”rikets råd og innbyggere”, mens kongen uforbeholdent skulle sanksjonere de endringene som ble foreslått. En lovgivningsprosedyre ble imidlertid ikke presisert nærmere i håndfestningen. Likevel må lovgivningsbestemmelsen i håndfestningen av 1441 sies å representere noe fundamentalt nytt, ettersom kongen nærmest abdiserte som lovgiver. Dette er svært forskjellig fra tilsvarende bestemmelser i tidligere dokumenter. Både i Magnus Erikssons landslov og så sent som i utkastet til ny unionstraktat fra 1436-38 la man en dualistisk tilnærming til lovgivning til grunn, slik at lovgivning ble betraktet som et fellesprosjekt der kongen i utgangspunktet var lovgiveren, men der folket hadde en samtykkende funksjon. Lovgivningssuvereniteten var dermed delt mellom konge og folk. En slik tilnærming var i tråd med Gratian og til dels Thomas Aquinas.¹⁶

Selv om kongens rolle som lovgiver hadde vært noe svakere i Sverige enn i naborikene,¹⁷ er det et helt nytt prinsipp at det gjensidige samtykket, den delte lovgivningsmyndigheten mellom konge og innbyggere, ble erstattet med et prinsipp som langt

¹⁴ Se kapittel 9, *Regimen regale versus regimen politicum som idépolitisk front?* Jvf. også kapittel 4, *Fyrsteideal og konstitusjon*.

¹⁵ ST III: nr. 480. ”(...) i hwad madhe i eller ethre effterkommende nw eller i tilkommende tiidh kunnä förbättre laghen, thet wele wii fulburdhe ok stadfästä ok engen stadh ther emodh ware eller thet förhindrä.”

¹⁶ Se kapittel 3, *Hoffenes/parlamentenes kompetanse*.

¹⁷ Se kapittel 5, *Fyrsteideal, lov og blandingskonstitusjon*.

på vei minner om moderne konstitusjonelle monarkier: For at en lov skal bli rettsgyldig, må kongen signere, men han har ingen innflytelse på utformingen av lovene. Håndfestningsbestemmelsen gikk imidlertid ikke så langt som dette, fordi den i og for seg ikke utelukket at kongen kunne komme med initiativ. Hovedpoenget er likevel at håndfestningsbestemmelsen ikke sier noe om kongens rolle som lovgiver, noe som var nytt sammenlignet med landsloven og forslaget til ny unionsavtale. Dette synes å reflektere en endring i synet på lovgivning, i den forstand at lovgivning i henhold til håndfestningen i første rekke ble ansett som en oppgave for "rikets råd og innbyggere". Kongen på sin side skulle i utgangspunktet ikke ha en samtykkende funksjon, men skulle uforbeholdent stadfeste de lovendringene som "rikets råd og innbyggere" foreslo. Kristoffers svenske håndfestning av 1441 satte dermed kongemakten til side til fordel for et suverent politisk samfunn uttrykt ved "rikets råd og innbyggere". Hvordan kunne et så vidtgående prinsipp vinne innpass? Svaret ligger trolig dels i de negative erfaringene fra kong Eriks styre og dels i innflytelse fra konsilbevegelsen.

Det svenske opprøret mot kong Erik i 1434 var i utgangspunktet rettet mot den harde beskatningen og futenes fremferd, men fokuset ble endret da de verdslige stormennene tok kontrollen. I de forhandlingene som ble innledet mellom kong Erik og svenskene stod således spørsmålet om kongens forhold til lov sentralt. I forliksavtalen som ble inngått i Kalmar i 1436 måtte kong Erik forplikte seg til å la innbyggerne "ha og bruke uforstyrret all deres skrevne lov og rett, privilegier, frihet og gode gamle rettferdige sedvaner, slik det utviser seg i alle sine artikler."¹⁸ Dette var ett hovedpunkt i forliksavtalen, og det kan dermed konstateres at de svenske stormennenes strategi var å innordne kong Erik et styre i henhold til den svenske landsloven. Lovgivningsbestemmelsen i kong Kristoffers håndfestning gikk imidlertid, som vi har sett, langt utover tilsvarende bestemmelse i landsloven. I 1441 ble det med andre ord ikke ansett for tilstrekkelig bare å få kongen forpliktet til å styre i henhold til loven, men i tillegg for riksrådet å tilegne seg kontrollen over lovgivningen. For å forklare denne nye vendingen, må man trolig se nærmere på utviklingen i Kalmarunionen forut for utstedelsen av håndfestningen.

Konflikten mellom svenskene og kong Erik fortsatte også etter forliksavtalen av 1436. Kong Erik hadde dessuten også havnet i en dyptgående konflikt med danske stormenn som følge av hans bestrebelse for å få antatt sin slektning Bogislav som dansk tronfølger. I 1439

¹⁸ ST: III, nr. 475. "(...) hafua oc bruka ofortøffradh all thera bescrifna lagh oc ræt, priuilegia, frihet oc godha gambla skælica sidhwænior, swasom sigh thet vtwisar i allom sinom artiklom (...)". For mer utfyllende om dette, se kapittel 10, *Konge og lov*.

ble kong Erik avsatt som konge i begge rikene.¹⁹ I henhold til den dansk-svenske avtalen om fornyelse av Kalmarunionen som ble inngått året før, skulle et fremtidig kongevalg drøftes på et felles møte.²⁰ Under et nytt dansk-svensk møte i Jönköping i november 1439 ble dette stadfestet,²¹ men danskene brøt denne avtalen, og valgte isteden Kristoffer av Bayern til konge på egen hånd på Viborg landsting i april 1440.²² I Sverige utnyttet den svenske marsken og riksforsanderer, Karl Knutsson, avtalebruddet til sin fordel. Han intensiverte sin propaganda for at Sverige skulle velge en innfødt konge, og samtidig førte han en politikk for å passivisere politiske motstandere i det svenske aristokratiet og for å styrke sine militære disposisjoner. En mer unionsvennlig fraksjon blant de svenske stormennene ønsket imidlertid ikke å gi slipp på den nordiske unionen, og sommeren 1440 ble det innledet forhandlinger. I første omgang dreide det seg om Karl Knutssons betingelser for å tre tilbake, og senere utover høsten og vinteren om betingelsene for å velge Kristoffer til svensk konge.²³ Et nordisk stormannsmøte i Lödöse i februar 1441 skulle være et ledd i disse forhandlingene, men de danske utsendingene møtte der uten noen fullmakt fra Kristoffer. Resultatet ble dermed at svenskene inngikk en forbundsavtale med nordmennene,²⁴ som sommeren 1440 hadde utstedt et oppsigelsesbrev til kong Erik.²⁵

Utstedelsen av den foreløpige håndfestningen må forstås på bakgrunn av dette maktpolitiske spillet. Det var en reell fare for at svenskene kunne komme til å velge en innenlandsk konge, og i tillegg innebar den svensk-norske alliansen en fare for at også Norge kunne forsvinne ut av unionen med Danmark. I denne situasjonen var Kristoffer nødt til å foreta seg noe for å komme svenskene i møte, og forhandlingene resulterte i at Kristoffer utstedte brevet til svenskene som hadde karakter av en foreløpig håndfestning basert på et svensk utkast.²⁶ Ettersom det svenske utkastet er gått tapt, er det usikkert hvor vidt Kristoffer uforbeholdent aksepterte de svenske betingelsene, eller hvor vidt han bare aksepterte

¹⁹ Om avsettelsen av kong Erik i Sverige og Danmark, se Christensen 1980: 251-260; Olesen 1980: 97-116; L-O. Larsson 1997: 234-249.

²⁰ NGL: 2:1, nr. 92; ST: III, nr. 476; DRL 1397-1513: nr. 8.

²¹ ST: III, nr. 478.

²² DRL 1397-1513: nr. 9. Om det danske kongevalget, se Olesen 1980: 117-133; Christensen 1996: 272-277.

²³ Om det svenske kongevalget i 1441, se Kumlien 1933: 138-187; Christensen 1996: 277-295; L-O. Larsson 1997: 250-256.

²⁴ NGL: 2:1, nr. nr. 99; ST: III, nr. 479. Om den svensk-norske forbundsavtalen, se Hamre 1968: 116-117; Christensen 1996: 279-286.

²⁵ NGL: 2:1, nr. 97. Om den norske avsettelsen, se Hamre 1968: 95-99; Blom 1973: 71-81; Imsen 1977: 379-382; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 346-350.

²⁶ ST: III, nr. 480.

hovedtrekkene.²⁷ Håndfestningen ser uansett ut til å ha gjort utslaget for svenskenes del, og Kristoffer ble dermed valgt til svensk konge på Mora 13. september, og kronet i Uppsala domkirke dagen etter.²⁸

Lovgivningsbestemmelsen i håndfestningen ble imidlertid ikke stående, og ble allerede i Kristoffers svenske landslov av 1442 reversert til at ”ingen ny lov [skal] gis allmuen uten å få deres ja og gode vilje”.²⁹ Dermed vendte man tilbake til det mer tradisjonelle prinsippet om en delt lovgivningsmyndighet mellom kongen og innbyggerne, eller rikets representanter. Dette skyldes at de maktpolitiske realitetene ble betydelig endret etter kongevalget. For å bli valgt som konge måtte Kristoffer akseptere alle eller i det minste de fleste svenske kravene, men som regjerende konge hadde han et mye større handlingsrom. I dette tilfellet resulterte det i en reversering av den radikale lovgivningsbestemmelsen.

Under forhandlingene om håndfestningen må lovgivningsbestemmelsen ha vært et krav fra svenskenes side, og som vi har sett, lyktes de også i å få det innfridd i første omgang. Hvordan kom de svenske stormennene så på å kreve at den lovgivende myndigheten ble tillagt ”rikets råd og innbyggere”, mens kongens rolle ble redusert til å stadfeste lovendringene? I 1371 hadde de svenske stormennene en tilsvarende mulighet til å gjennomføre ønskede reformer, men var ikke i nærheten av å innføre en tilsvarende bestemmelse. Mye tyder således på at det idépolitiske rammeverket var blitt utvidet siden den gang, og ettersom konsilbevegelsen var den viktigste premissleverandøren innenfor politisk tenkning i tiårene forut for håndfestningen av 1441, synes det plausibelt å søke forklaringen på dette der.

Konsilbevegelsen var influert av tenkningen til Marsilius av Padova. Han tillot den lovgivende myndighet til *legislator humanus*. Med det mente han ”folket, den universelle kroppen til borgerne eller dens tyngste del (*valentior pars*)”, ofte uttrykt gjennom en ”generalforsamling”. Denne skulle få fremlagt utarbeidede lovforslag fra eksperter, som enten kunne godkjennes eller avvises med beslutende myndighet.³⁰ Hva dette innebar, er omdiskutert. Noen har hevdet at Marsilius var en tilhenger av folkelig suverenitet, og at

²⁷ Christensen 1996: 277-278. Det er heller ikke tilsvarende eksempler å sammenligne med, som eventuelt kunne ha bidratt til å forklare hvor vidt Kristoffer uforbeholdent aksepterte de svenske betingelsene, eller hvor vidt han bare aksepterte hovedtrekkene.

²⁸ *Vadstenadiariet*: nr. 511-512; *Finlands medeltidsurkunder*: III, nr. 2412. Om den svenske konflikten om kongevalget, se Kumlien 1933: 138-187; G. Carlsson 1941: 436-507; Christensen 1996: 277-282; Harrison 2004: 114-138.

²⁹ *Kristoffers landslag*: Konungsbalker, IV, §.7.

³⁰ *Defensor pacis*: diskurs I, 12.3 og 13.8.

tenkningen hans derfor nærmest hadde en demokratisk karakter.³¹ Andre har heller lagt vekt på at betydningen av *valentior pars*, altså den tyngste delen, henspilte på mer elitistiske eller aristokratiske aspirasjoner,³² mens andre igjen inntar en mellomposisjon.³³ Uansett hvilken tolkning som legges til grunn, er det enighet om at fyrsten ikke ble tillagt noen rolle i lovgivningen i den politiske tenkningen til Marsilius. Muligens kan ”rikets råd og innbyggere” i håndfestningsbestemmelsen sies å være et uttrykk for konseptet *legislator humanus*.

Innenfor konsilbevegelsen ble tråden fra Marsilius tatt opp igjen. Francesco Zabarella (1360-1417), som var jurist i kanonisk rett og en av de ledende konsiliaristene forut for og under Konstanzkonsilet (1414-18), mente at det var nødvendig at generalkonsilet skulle kunne utstede lover som regulerte pavenes makt.³⁴ Jean Gerson uttrykte seg enda tydeligere om lovgivning. Han hevdet at en lov ikke var rettsgyldig uten å være godkjent gjennom sedvane av de den berørte, og videre mente han at dette betydde at folket hadde mye autoritet når det gjaldt å gi og oppheve lover.³⁵ Mer eksplisitt uttrykte Jean seg om lovgivning i kirken, hvor den lovgivende funksjonen ble lagt til generalkonsilet, og understreket at paven ikke hadde myndighet til å oppheve konsilets lovgivning.³⁶ Det er godt mulig at Jean så for seg at en tilsvarende forsamling i verdslige riker burde ha den lovgivende funksjonen, ettersom han i en annen sammenheng trakk paralleller mellom den franske stenderforsamlingen og generalkonsilet.³⁷ Når det gjelder herskerens rolle i lovgivningen, var imidlertid Gerson noe utydelig når det gjaldt hvor vidt denne skulle elimineres, slik Marsilius mente, nedtones eller innebære en initiativrolle. Det er dermed noen uklarheter i tenkningen til Jean omkring lovgivning, men i utgangspunktet synes det å være et samsvar med lovgivningsbestemmelsen i den svenske håndfestningen av 1441.

³¹ Se spesielt Gewirth 1951: 167-225 og 303-317; Ullmann 1965: 204-214; Rubinstein 1965: 44-75; Skinner 1978: I, 61-65; Syros 2006: 228-248; Sullivan 2010: 257-269.

³² Mellwain 1932: 297-312; Wilks 1964: 194-196; 1972: 253-292; Condren 1980: 305-311.

³³ James M. Blythe tolker Marsilius av Padovas tenkning som en preferanse for en blandingskonstitusjon, som innenfor en slik ramme også uttrykte en fremvoksende idé om folkelig suverenitet (Blythe 1992: 193-202). Cary J. Nederman mener at Marsilius opererte med et konsept om folkelig suverenitet, men at det ikke hadde noe med demokrati i moderne forstand å gjøre. I følge Nederman var dermed Marsilius verken så ”revolusjonær” eller så ”typisk” som forskere har foreslått (Nederman 1995: spesielt 73-79 og 143). Jvf. Antony Black som inntar en lignende posisjon (Black 1992: 58-71).

³⁴ Ullmann [1948] 1972: 213; Black 1979: 24.

³⁵ Carlyle 1903-36: Vol. VI, 140.

³⁶ *Ambulate*. Oversatt i *Unity, Heresy and Reform, 1378-1460*: 81.

³⁷ Jean Gerson mente at et generalkonsil kunne representere hele kirken, som den mystiske kroppen (*corpus mysticum*) til Kristus (*De potestate ecclesiastica*. Oversatt i *From Irenaeus to Grotius*: kap. 2 og 11. Jvf. Black 1992: 171-172), og omtalte den franske stenderforsamlingen som Frankrikes *corpus mysticum* (*Vivat rex*, sitert i Schäfer 1935: 55, n. 86); Kantorowicz [1957] 1997: 218-219.

Under Baselkonsilet ble det av den radikale flertallsgrupperingen fremhevet at generalkonsilet hadde uinnskrenket suverenitet i kirken, noe som innebar at det kunne utstede bindende dekretter om troselære og reformer, og dermed var å anse som kirkens lovgivende organ.³⁸ Flere av bidragsytere til den politiske tenkningen innenfor Baselkonsilet var influert av Marsilius, og utdypet dette. Heimerich van de Velde (1395-1460) hevdet at paven skulle være bundet til å iverksette generalkonsilets dekretter. I videreføringen av dette betraktet han generalkonsilet som kirkens overordnede, lovgivende myndighet, mens pavemakten ble ansett som dens utøvende myndighet. Dermed trakk Velde opp en tydelig maktdeling mellom generalkonsilet og pavemakten, som har en moderne parallell i skillet mellom den lovgivende (parlament) og den utøvende makt (regjering).³⁹ Et slikt skille opererte også Juan de Segovia med, og mente i videreføringen av dette at paven som utøvende makt var avhengig av og ansvarlig overfor generalkonsilet. Juan fremhevet også at konsilet var suverent når det gjaldt lovgivning, men modererte seg noe i senere arbeider fra rundt 1450 til en mer tradisjonell dualisme mellom konge og aristokrati i lovgivning.⁴⁰ Et tilsvarende syn, om enn noe mer moderat enn flertallsfraksjonen, ble utformet av Nicolaus Cusanus:

”Lovgivning bør bli innført av alle de som vil bli bundet av den eller (...) av deres representanter, fordi den skal tjene det felles beste og det som berører alle skal bli godkjent av alle.”⁴¹

Rent konkret uttalte Nicolaus seg også om lovgivning i keiserriket:

”det bør være målet til herskeren å etablere lover med enighet. Det er derfor passende at alle generelle lover som berører samfunnet bør bli innført og bestemt i et konsil bestående av ledere og styreere av begge stender [åndelig og verdslig]. Og kongen bør iverksette det som blir slått fast med konsilets enighet (...).”⁴²

Således tilla Nicolaus fyrsten en overordnet funksjon når det gjaldt lovgivning, men med en klar vektlegging av at konsilet skulle ha den lovgivende myndigheten, mens fyrsten skulle ha en iverksettende funksjon. Lovgivningsbestemmelsen i den svenske håndfestningen av 1441

³⁸ Black 1979: 51.

³⁹ Black 1979: 79-82.

⁴⁰ Black 1979: 189-191.

⁴¹ *De concordantia catholica*: III, innledning, 276. “*Legis autem latio per eos omnes, qui per eam stringi debent, aut maiorem partem aliorum electione fieri debet, quoniam ad commune conferre debet, et quod omnes tangit, ab omnibus approbari debet, (...).*”

⁴² *De concordantia catholica*: III.12.376. “*Est etiam istud in summa sciendum, quod studium regentis debet esse, ut per concordiam leges ordinet. Unde opportunum est in concilio utriusque status primatum et praesulum cuncta universalia rem publicam tangentia statui et ordinari. Illius vero sic per concordiam constituti exsecutor rex esse debet, (...).*” Jvf. Sigmund 1963: 151-154.

harmonerer dermed med synet til flertallsfraksjonen under Baselkonsilet og den politiske tenkningen til Marsilius av Padova, Nicolaus Cusanus, Juan de Segovia og Heimerich van de Velde.

Ved at kong Kristoffer i håndfestningen aksepterte uforbeholdent å godkjenne lovendringer, gav han langt på vei avkall på den lovgivende myndigheten, selv om han riktig nok fremdeles kunne innta en initiativrolle. Under kong Eriks styre var det fra svensk side misnøye med at han dels overså lovene og dels tolket dem på sin egen måte. Tidligere, både i forlikavtalen mellom kong Erik og svenskene av 1436, og under konflikter i Sverige og Danmark på 1300-tallet, ble det imidlertid ansett som tilstrekkelig å få kongen til å forplikte seg på å styre i henhold til lov, samt en forpliktelse om at lovgivning skulle ha innbyggernes godkjennelse gjennom samtykke. I 1441, da dette ikke lenger ble betraktet som tilstrekkelig, gjorde nok realpolitiske vurderinger seg gjeldende, men dette forklarer ikke hele bildet. I og for seg hadde både svenske og danske stormenn hatt mulighet til å diktere et slikt prinsipp også tidligere, men når det først ble nedfelt i et forfatningsdokument i 1441, synes det også å skyldes at det idépolitiske rammeverket var blitt utvidet. I den forbindelse er det sannsynlig at svenske geistlige ble influert av Baselkonsilet og konsilbevegelsens idégrunnlag.

Rikets råd og blandingskonstitusjon

I den svenske håndfestningen av 1441 fikk ”rikets råd” en fremtredende plass. Det opptrådte ikke eksplisitt som kongens motpart, men kong Kristoffers forpliktelser i håndfestningen ble utstedt til ”erkebiskop, biskoper, prelater, marsken, riddere og svenner, rikets råd og gode menn og hele menigheten, klerker og lekmenn, Sveriges rikes innbyggere”.⁴³ Betegnelsen ”rikets råd og gode menn” ble her anvendt som en fellesbetegnelse på de som ble listet opp først, altså som en betegnelse på aristokratiet, som ble etterfulgt av benevnelser som også innbefattet rikets øvrige innbyggere. I håndfestningen stod det videre:

”[1] Først, at alle, rikets råd og innbyggere i Sverige, åndelige og verdslige, må og skulle beholde, nyte og bruke fritt og uhindret hele Sveriges skrevne lov (...).”⁴⁴

⁴³ ST: III, nr. 480. ”(...) *erchibiskop, biskoppa, præлата, marsken, riddare ok swene, righsens rad ok godhe män ok all menicheden, klerkä ok leghmän, Sweriges righes inbyggerä (...)*”.

⁴⁴ ST: III, nr. 480. ”*Först, at i alle, rigssens radh ok inbyggere i Swerighe, andhelighe och wärldzlighe, mwä ok skule beholdhe, nydhe ok brughe frii ok uhindrat all Sweriges beskrefne lagh, rätt, ok brughe frii ok uhindrat all Sweriges beskrefne lagh, rätt, priuilegia, friiheet ok alle godhe gamble sidhwaner (...)*”.

Denne bestemmelsen innbefattet alle innbyggerne, og ”rikets råd” er formodentlig eksplisitt skilt ut for å understreke at bestemmelsen spesielt gjaldt for rådet, og markerte dermed også hvor viktig det var. Videre fikk ”rikets råd” en dominerende posisjon i håndfestningen:

[2] Likeså, vil vi ingen ta i vårt råd i Sverige uten svenske innfødte menn, og av dem ingen uten etter rikets råds råd (...).

[3] Likeså, skal slottsloven over hele riket alltid heretter slik bli stående, at slottene skulle etter vår død overleveres erkebiskopen, drottseten, lagmannen i Uppland og i tillegg tre gode menn, som ble sendt til dem av mestedelen av rikets råd. (...).

[4] Likeså, vil vi og skulle ikke noen overleveres slott, land, len eller gamle Uppsala ød i Sverige uten svenske, innfødte menn, og etter rikets råds råd eller største delen av dem (...).

[5] Likeså, når vi er i Sverige, da vil vi ha svenske embetsmenn, de som vårt råd i Sverige synes der til å være best skikket (...).

[7] Likeså, vil vi ha vårt skattekammer i Sverige, der rikets råd synes det er lageligst, ok ordne dertil gode menn som skulle forestå skattekammeret etter rikets råds råd (...).

[8] Likeså, vil vi etter vår ytterste lovbestemte fremgangsmåte arbeide der om, at alle de brev, privilegier og vidisser, som kunne finnes i Danmark og Norge, som vedrører Sveriges rike, skulle komme til Kalmar på førstkommende sankt Johannes døperens dag og der fritt overleveres rikets råd i Sverige. (...).

[13] Likeså, om mynt og toll over hele riket vil vi bestemme og holde etter vårt rikets råds råd i Sverige (...).

[14] Likeså, det vi etter vårt rikets råds råd i Sverige styrke eller hjelpe (...), det vil vi gjerne gjøre.⁴⁵

I lys av disse bestemmelsene er det tydelig at riksrådet hadde fått en fremtredende plass i riksstyringen. Bakgrunnen for dette må forklares både med hensyn til den politiske tenkningen i samtiden og den politiske situasjonen håndfestningen ble utstedt i. Først må imidlertid forholdet til de bredere stormannsforsamlingene og kongens råd drøftes.

⁴⁵ ST: III, nr. 480. ”Item, wele wii engin taghe i wort radh i Swerige uden swenskä infödde män, ok aff thöm engin uden effter rigssens radhz radh, (...). Item, skal slotzlowen ower alt righet allthid her effter swo bliwe standende, at slotten skulle antwardis effter wor dödh erchibiskopen, drotzeden, laghmannen i Vplanden ok ther til tre gode män, som til thöm skickede worde samdrächtelige aff rikssens radh eller aff mestedelen aff rikssens radh. (...). Item, wele wii ok skule engin slott, land, lähn eller gamblä Vpsahla ödhe i Swerike noghon antwordhe vden swenske indfödde män, ok effter righens radz radh eller störste delin aff thöm (...). Item, när wii i Swerige ärä, tha wele wii hawe swenske embetzmän, the som wort radh i Swerige tycker ther til bäst befalne warde (...). Item, wele wii hawe wan träsil i Swerige, hwar rikessens radh tycker lägheligst warä, ok skicke ther til godhe män, som treselin schule föresta effter righsens radz radh (...). Item, wele wii effter wor yderste formwe arbeydhe ther um, at alle the breff, privilegia ok instrumenta, som finnes kunne i Danmark ok Norighe, ther Swerighes righ e anrörande ähre, skulle komme til Calmarn vppa sancti Johannis baptistæ dagh nästkommende oc ther früi antwordhes righssens radh i Swerige. (...) Item, um mynt ok told ower alt righet wele wii skicke ok holde effter wort righssens radz radh i Swerighe (...). Item, hwad wii kunne effter wort righssens radz radh i Swerige styrke eller hielpe (...) thet wele wii gerne göra.”

I håndfestningen av 1441 ble betegnelsen ”vårt råd” anvendt, noe som henspilte på det kongelige rådet som var nedfelt i landsloven. Nye medlemmer i kongens råd skulle utnevnes etter ”rikets råds råd”. Det ”rikets råd” som ble omtalt i den svenske håndfestningen av 1371 synes å ha vært identisk med det rådet som i landsloven ble omtalt som ”kongens råd”,⁴⁶ men den svenske håndfestningen av 1441 ble utstedt sytti år etter dette, og det er derfor grunn til å se nærmere på hva som skjedde i mellomtiden. Videre i kong Albrekts regjeringstid kom ikke riksrådet til å fungere etter intensjonene i håndfestningen av 1371, noe som medførte nye konflikter og nye håndfestninger utover 1370-tallet og begynnelsen 1380-årene. I stedet for et velfungerende riksråd skjedde det en omfattende maktkonsentrasjon på stormannen Bo Jonssons hender.⁴⁷ Under dronning Margrete og kong Erik er det svenske rådet lite utforsket, men det ser ut til at de i Sverige foretrakk bredere stormannsforsamlinger med termen ”rikets råd og menn” og tilsvarende,⁴⁸ og dessuten store unionsmøter der rådgivere fra alle de tre nordiske rikene deltok,⁴⁹ fremfor ”rikets råd”. I følge Henry Bruun var de nordiske unionsmøtene å regne for Danehoffets arvtaker med hensyn til karakter og kompetanse.⁵⁰ Dette avvises imidlertid av Aksel E. Christensen, fordi unionsmøtene ikke hadde noen annen funksjon enn å være et rådgivende organ for kongen, og ble innkalt til i situasjoner som dronning Margrete og kong Erik betraktet det for å være politisk hensiktsmessig.⁵¹ Christensen har utvilsomt rett i sine innvendinger, fordi det ikke er noen kilder som tyder på at de nordiske unionsmøtene ble tillagt noen kompetanse eller myndighet, snarere synes de utelukkende å ha vært et redskap for kongemakten. De nordiske unionsmøtene ble også avholdt relativt sjelden, og var konsentrert i de første årene etter Kalmarmøtet i 1397 og i perioden 1419-1425, hovedsakelig med forhandlinger med fremmede makter som hovedformål.⁵² På disse unionsmøtene var det heller ikke bare de tre rikenes råd, men faktisk oftest de tre rikenes ”råd og menn” som deltok, noe som innebar at opp mot 200 nordiske stormenn deltok på unionsmøtet i Helsingborg i 1401.⁵³ Et svensk forhandlingsutkast til håndfestning, trolig fra 1389, inneholdt en bestemmelse om at biskopene skulle avlegge ed til riksrådet, og viste til at både biskopene og andre

⁴⁶ Se kapittel 7, *Det svenske riksrådet*.

⁴⁷ Tunberg 1926: 294-306; Rosén [1962] 1978: 190-191; Fritz 1972-73: I, 114-115; L-O. Larsson 1997: 36-37; Harrison 2010: 64-67.

⁴⁸ Schück 2005: 89-94.

⁴⁹ G. Carlsson 1941: 118-119; 1945: 91; Hervik 2002: 49-51.

⁵⁰ Bruun 1961: 443-444.

⁵¹ Christensen 1980: 189-191.

⁵² Hervik 2002: 51.

⁵³ *Nye danske magazin*: 2:5, s. 2-8.

rådsmedlemmer skulle være innenlandske menn.⁵⁴ Noen selvstendig kompetanse og myndighet ble riksrådet ikke tillagt i håndfestningsutkastet, slik det ble i håndfestningen av 1371. Utkastet fra rundt 1389 ble heller ikke utstedt i en rettsgyldig form.

Det ser på denne bakgrunn heller ikke ut til at riksrådet, slik det stod frem i håndfestningen til Albrekt i 1371, kom til å fungere i dronning Margretes og kong Eriks regjeringstid. Herman Schücks gjennomgang av rådsmøtene i den turbulente perioden 1434-1441 viser at det først og fremst var de bredere sammensatte stormannsforsamlingene, som gjorde seg gjeldende både under termen ”rikets råd og menn” og under termen ”rikets råd”/”rikets råd i Sverige”, men likevel med varierende sammensetning. Schück regner også med en snevrere rådsrets fra 1435/36, men peker på at forelå en et uklart skille mellom en snevrere rådgiverkrets og de bredere sammensatte møtene. Konklusjonen hans blir likevel at 1430-tallets rådsmøter i realiteten snarere var en videreføring av de eldre, bredere sammensatt stormannsmøtene, enn av det riksrådet som stod frem i håndfestningen av 1371.⁵⁵ Her tok Schück opp tråden fra Karl-Erik Löfqvist, som på 1930-tallet problematiserte uttrykket ”rikets råd og menn”, og viste at det ikke nødvendigvis var identisk med ”rikets råd”, men slo fast at termen var henspeilte på en aristokratisk forsamling. Löfqvist lyktes imidlertid ikke i å gi et klart svar på hvordan termen skulle forstås, og måtte konkludere med at den fremdeles var uavklart.⁵⁶

Hvordan skal man så forstå det ”rikets råd” som stod frem i håndfestningen av 1441? I følge Schück viste betegnelsen ”rikets råd” der til den snevrere rådsretsen, og viste dermed tilbake til det ”rikets råd” som stod frem i håndfestningen av 1371, som var utviklet fra ”kongens råd” som var nedfelt i landsloven.⁵⁷ De to siste artiklene i håndfestningen av 1441 underbygger en slik tolkning, fordi rådet ved to anledninger omtales med begge benevnelser som ”vårt rikets råd” (artikkel 13-14). Kongens råd og rikets råd synes dermed å henseile på samme rådgiverkrets, og begge terminologiene var fremdeles i bruk på midten av 1400-tallet. Årsaken til at det ble brukt to ulike benevnelser på samme rådsforsamling henseiler trolig på rådets to hovedfunksjoner; den monarkisk-konsultative og den aristokratisk- og riksrepresentative.⁵⁸ Det ”rikets råd” som stod frem i håndfestningen av 1441 synes imidlertid ikke ensidig å representere en videreutvikling av ”kongens råd”, men må også forstås på bakgrunn av den bredere sammensatte stormannsforsamlingen, ”allt rikets råd”. Trolig kan

⁵⁴ G. Carlsson 1964: 257-264.

⁵⁵ Schück 2005: 110-129.

⁵⁶ Löfqvist 1936: 406-409.

⁵⁷ Schück 2005: 109.

⁵⁸ Se kapittel 7, *Det svenske riksrådet*.

1400-tallets svenske riksråd forstås som en form for fusjon mellom det snevrere sammensatte kongens råd og det bredere sammensatte "allt rikets råd".⁵⁹ Riksrådet inntok en dominerende stilling under kong Kristoffer og hans etterfølgere, og det oppstod senere på 1400-tallet en ny type møter som kan karakteriseres som stendermøter eller eventuelt en standsriksdag.⁶⁰

Det svenske rådet i håndfestningen av 1441 var i større grad rikets råd enn kongens råd, slik at det var en sterkere vektlegging av den riksrepresentative funksjonen enn den monarkisk-konsultative. Dette kom ikke bare til uttrykk ved at termen "rikets råd" ble benyttet nesten gjennomgående, men spesielt som følge av at rikets råd trådte inn i riksstyringen på en annen og mer formalisert måte enn tidligere. Riktig nok var det tendenser til dette allerede i håndfestningen 1371, og før det igjen hadde praksis under formynderstyrer gitt viktige erfaringer. Periodevis hadde således et rådsstyre fungert, men først med håndfestningen av 1441 ble grunnlaget lagt for riksrådet som en institusjon med en mer varig riksrepresentativ karakter. Når det gjelder myndighet og kompetanse, skulle riksrådet i henhold til håndfestningsbestemmelsene, tre inn i riksstyringen på en rekke områder. Håndfestningen av 1441 tok i så måte opp igjen tråden fra håndfestningen av 1371, og selv om den ikke gikk like langt når det gjaldt slotts- og lensforvaltningen, ble rådets kompetanseområder betydelig utvidet, både når det gjaldt utnevning av embetsmenn, arkivvesen og finansforvaltning, herunder skattekammeret og mynt- og tollspørsmål (artikkel 5, 7, 8 og 13). Hvordan kan man så forklare en slik utvikling?

I den politiske tenkningen fulgte prinsippet om en blandingskonstitusjon mellom monarki, aristokrati og demokrati/timokrati i kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles sine politiske verk på midten av 1200-tallet.⁶¹ Thomas Aquinas og mange av hans tilhengere (thomister) inntok en slik posisjon, og dessuten kan også fremstående 1300-tallstenkere som Marsilius av Padova, William Ockham, Walter Burley og Nicole Oresme tas til inntekt for et slikt syn.⁶² Konsiliære tenkere som Pierre d'Ailly og Jean Gerson tok opp igjen prinsippet om

⁵⁹ Jvf. kapittel 13, *Riksrådene*.

⁶⁰ Schück 2005: 117-129; Jvf. Lönnroth 1943: 7-18.

⁶¹ Aristoteles sine tre gode styreformers var monarki, aristokrati og *politia*, der den sistnevnte var en form for blandingskonstitusjon. Da Thomas Aquinas mer eksplisitt tok stilling for en blandingskonstitusjon hevdet han at det skulle være en blanding av monarki, aristokrati og demokrati. Den sistnevnte styreformens var i følge Aristoteles den beste av de dårlige styreformene, men så lenge den ble balansert av et monarki og et aristokrati, anbefalte Aquinas demokratiske innslag. Hans etterfølgere på slutten av 12- og begynnelsen av 1300-tallet som inntok tilsvarende standpunkt brukte også termen demokrati. Jean Gerson, som eksplisitt tok standpunkt for en blandingskonstitusjon på 1400-tallet, brukte imidlertid istedenfor demokrati termen timokrati, som henspilte på den tredje gode styreformens til Aristoteles, *politia*, og innebar at borgernes rettigheter og plikter ble fastsatt etter størrelsen av deres formue, altså en mer hierarkisk innretning av en blandingskonstitusjon. Pierre d'Ailly anvendte imidlertid same terminologi som Aquinas (jvf. Blythe 1992).

⁶² Blythe 1992; Jvf. kapittel 3, *Blandingskonstitusjon*.

blandingskonstitusjonen i forbindelse med debatten om styret av kirken i tilknytning til konsilbevegelsen. Slik formulerte d'Ailly seg:

"(...) selv om styret av konger, der en enkelt hersker over mengden i henhold til dyd, er bedre enn noe annet enkelt styresett, er det likevel som filosofen [Aristoteles] viser i *Politikken* III, et bedre styresett dersom det blir blandet med aristokrati, der mange utøver herredømme i henhold til dyd, og med demokrati, der folket styrer, altså et blandet styresett der alle har en del i styret."⁶³

På dette punktet var han influert av Jean Quidort, som allerede rundt 1300 overførte prinsippet om en blandingskonstitusjon til kirken, blant annet med henvisning til det gamle israelske kongedømmet i Det gamle testamentet.⁶⁴ Dette ble gjentatt av d'Ailly, men han kom i fortsettelsen med en viktig presisering når det gjaldt styret i kirken:

"Således synes det klart at det vil være det beste styret av kirken, dersom under en pave mange ble valgt fra og ved hver provins, og slike bør være kardinaler, som bør styre kirken med paven og under ham, og bør sette grenser for hans bruk av makt."⁶⁵

Slik betraktet d'Ailly kardinalkollegiet som det aristokratiske elementet i en kirkelig blandingskonstitusjon. Jean Gerson fulgte opp med eksplisitt å overføre Aristoteles sine tre gode styresett; monarki, aristokrati og timokrati (*politia*), til kirken:

"(...) vi kan skille mellom pavelig, kollegial og synodal, som er et generalkonsil, innenfor kirkens fellesskap. Pavedømmet er som et monarki, kardinalkollegiet som et aristokrati, generalkonsilet som et timokrati. Eller mer presist, det er som det perfekte politiske fellesskap, som er et resultat av alle [tre]."⁶⁶

⁶³ *Tractatus De Ecclesiae*. Sitert etter Oakley 1964: 117; Jvf. Blythe 1992: 245-246. "*Sciendum est, quod licet regimen Regium, in quo unus singulariter principatur multitudini, secundum virtutem sit melius quolibet alio regimen simplici ut ostendit Philosophus, 3. Politicorum: tamen si fiat mixtum cum Aristocratia, in qua plures dominantur secundum virtutem; et cum Democratia, in qua populus principatur, tale regimen melius est, in quantum in regimine mixto omnes aliquam partem habent in Principatu (...)*."

⁶⁴ Oakley 1964: 117-118.

⁶⁵ *Tractatus De Ecclesiae*. Sitert etter Oakley 1964: 118-119; Blythe 1992: 246. "*(...) sic etiam manifeste videtur, quod esset optimum regimen Ecclesiae, si sub uno Papa eligerentur plures de omni, et ab omni Provincia, et tales deberent esse Cardinales, qui cum Papa et sub eo Ecclesiam regerent, et usum plenitudinis Potestatis temperarent.*"

⁶⁶ *De potestate ecclesiastica. From Irenaeus to Grotius*: kap. 13. Latinsk sitat fra Blythe 1992: 249-250. "*(...) politiam ecclesiasticam dividere, quod alia est papalis, alia est collegialis, alia synodalis seu concilii generalis. Papalis imitatur regalem, collegialis dominorum cardinalium imitatur aristocratiam; synodalis generalis imitatur politiam seu timocratiam; vel potius est perfecta politia quae resultat ab omnibus.*"

Dermed er likhetstegnet mellom kardinalkollegiet og aristokratiet enda tydeligere hos Gerson enn hos d'Ailly. Ettersom man tidligere hadde betraktet kardinalkollegiet som en parallell til kongens råd, er det grunn til å gjøre det vedrørende 1400-tallet også. Det nye med tenkningen til d'Ailly og Gerson var at kardinalkollegiet ble sett på som et instrument til å innskrenke pavemakten.⁶⁷ Med andre ord betraktet de ikke kardinalkollegiet bare som et rådgivende organ for paven, men også som et aristokratisk forfatningsorgan som la begrensninger på pavemakten, og som dermed i henhold til deres tenkning burde ha en noe mer selvstendig stilling en tidligere. Brian Tierney karakteriserte dette som en "delt suverenitet".⁶⁸

Nicolaus Cusanus behandlet i motsetning til sine forgjengere innenfor konsilbevegelsen også eksplisitt den verdslige fyrstens råd, og dro parallellen til kardinalkollegiet:

"Fyrsten bør ha de best kvalifiserte av sine undersåtter valgt fra alle deler av riket for å delta i et daglig råd med ham. Disse rådgiverne skal representere alle innbyggerne i riket, på samme måte som ble beskrevet ovenfor vedrørende kardinalene som assisterer paven."⁶⁹

Rådgiverne skulle i følge Cusanus utnevnes etter enighet på et stort møte i riket, som var en parallell til kirkens generalkonsil, og som skulle avholdes årlig.⁷⁰ Her pekte han på den tyske riksdagen. Dermed skulle ikke fyrsten selv utnevne rådet, og det ble dessuten lagt vekt på rådets representative karakter, både med hensyn til at alle delene av riket skulle være representert og i den forstand at rådet også skulle "representere alle innbyggerne i riket".⁷¹ Således kan også Nicolaus Cusanus sies å ha fremmet standpunkter i tråd med en middelalderlig blandingskonstitusjon.⁷²

Det svenske riksrådet som stod frem i den svenske håndfestningen av 1441 synes å være i tråd med hvordan d'Ailly og Gerson betraktet kardinalkollegiet. Vektlegging av rådets riksrepresentative og aristokratisk-representative funksjon, samt en tilsvarende nedtoning av dets monarkisk-konultative funksjon, stemmer således overens med tidens tenkning når det gjaldt styret av kirken. Ettersom Cusanus også dro en parallell mellom kardinalkollegiet og den tysk-romerske keiserens råd, er det tydelig at det forelå en parallell mellom verdslige

⁶⁷ Oakley 1964: 118-119; Blythe 1992: 250.

⁶⁸ Tierney [1975] 1979: 238-253. "divided sovereignty".

⁶⁹ *De catholica concordantia*: III, 12.378. "Habere quippe debet princeps ex omnibus de subiectis viros perfectos ad hoc de omni parte regni electos, qui in cotidiano consilio assint regni. Tales quippe consilarii vicem gerere debent omnium regnicolarum (...)." Jvf. Sigmund 1963: 214.

⁷⁰ *De catholica concordantia*: III, 12.378 og III, 32.508.

⁷¹ Jvf. Sigmund 1963: 212-216; Black 1992: 182-183.

⁷² Sigmund 1996: 127-134.

fyrsters eller rikers rådsorgan på den ene siden og kirkens eller pavens på den andre. Videre er det noen likhetstrekk mellom tenkningen til Cusanus og det svenske riksrådet, slik det stod frem i håndfestningen av 1441. Dette kommer til uttrykk både når det gjelder prinsippet om at fyrsten ikke kunne utnevne rådsmedlemmer på egen hånd, og i prinsippet om at rådet ikke bare var et fyrstelig råd, men også hadde en representativ karakter. På denne bakgrunn stemmer det svenske riksrådet, slik det stod frem i håndfestningen av 1441, overens med den politiske tenkningen i samtiden knyttet til konsilbevegelsen.

Da gjenstår det å vurdere de realpolitiske motivene bak håndfestningsbestemmelsene om riksrådet. Utviklingen av rådet fra primært å være ”kongens råd” til i større grad å være ”rikets råd” reflekterte en sterkere vektlegging av den riksrepresentative og den aristokratisk-representative dimensjonen, og innebar på 1430-tallet en uklar grenseoppgang mellom rådet og den bredere sammensatte forsamlingen, ”rikets råd og menn”.⁷³ Etter at den mest kaotiske opprørsperioden var over da Puke-reisningen var blitt slått ned i 1437, lå det i og for seg til rette for at riksrådet kunne konsolideres som et aristokratisk-representativt riksorgan, fordi det nedre sjiktet i aristokratiet da ble sjaltet ut av det maktpolitiske spillet for en stund. Likevel fortsatte den uklare grenseoppgangen frem til 1441, da riksrådet ble konsolidert i håndfestningen av 1441. I den reviderte utgaven av landsloven av 1442 fortsatte man imidlertid å bruke termen ”kongens råd”, og det er noe uklart hvor vidt ”kongens råd” var identisk med riksrådet, eller hvor vidt riksrådet hadde en noe bredere sammensetning. I alle fall fikk riksrådet etter hvert en bredere sammensetning.⁷⁴ Forklaringen på konsolideringen av riksrådet er trolig å finne i det maktpolitiske spillet. Så lenge Karl Knutssons fokus lå på å opprette et innenlandsk kongedømme med seg selv som konge, synes det ikke å ha vært en prioritert oppgave å konsolidere riksrådet. Etter at han oppgav sitt tronkandidatur lå derimot forholdene til rette for dette, fordi det da handlet om å begrense den nye unionskongens makt til fordel for det innenlandske aristokratiets. Til et slikt formål var et snevrere sammensatt råd med faste medlemmer mer praktisk, fordi det var lettere å sammenkalle, administrere og mer handlekraftig enn en bredere og løsere sammensatt stormannsforsamling. Man tok dermed opp igjen tråden fra 1371, og lyktes denne gang med å etablere riksrådet som en mer permanent institusjon.

⁷³ Jvf. Schück 2005: 128.

⁷⁴ Schück 2005: 104-110, 120 og 128.

Flertallsavgjørelser

Kong Kristoffers svenske håndfestning av 1441 inneholdt ett nytt prinsipp som ikke fantes i tidligere nordiske forfatningsdokumenter:

[3] ”Slottene skulle etter vår død [kongens] overleveres erkebiskopen, drotsen, lagmannen i Uppland og i tillegg tre gode menn, som ble sendt til dem i enighet av rikets råd eller av mestedelen av rikets råd.”

[4] ”(...) og ingen slott, land, len eller gamle Uppsala öd i Sverige skulle overleveres noen utenom svenske, innfødte menn, og etter rikets råds råd eller største delen av dem (...).”⁷⁵

Dermed ble prinsippet om flertallsavgjørelser slått fast i slotts- og lenspolitikken, både når det gjaldt tildeling og valg av forvaltere ved interregnum. Man må regne med at ”største delen” og ”mstedelen” innebar det samme, nemlig at dersom det var uenighet, skulle riksrådets flertall ha avgjørelsesmyndighet. I tidligere forfatningsdokumenter var det blitt slått fast at riksrådet skulle ha en myndighet innenfor slotts- og lenspolitikken,⁷⁶ men i den svenske håndfestningen av 1441 skjedde det altså en presisering av dette ved bruk av flertallsavgjørelser. Hva betydde dette i praksis, og hva var bakgrunnen for at dette ble tatt inn i den svenske håndfestningen av 1441?

Det må understrekes at det er gjort for lite for å undersøke utviklingen av flertallsavgjørelser i europeisk middelalder.⁷⁷ Begrepet ”største delen” eller ”mstedelen” var en nordisk oversettelse av det latinske begrepet *maior pars*. I dag vil man automatisk ta dette til inntekt for at én stemmes overvekt vil være tilstrekkelig for å konstituere en beslutning, med mindre det eksplisitt er presisert at det trengs et kvalifisert flertall, altså to tredjedelers overvekt (eventuelt $\frac{3}{4}$). I middelalderen var dette langt fra like selvsagt. I følge Otto von Gierke var majoritetsprinsippet ukjent i germanske land (inkludert Skandinavia) i første del av middelalderen. Fokuset lå på å oppnå enighet. Dersom ledernes anbefalinger ikke førte til enighet, kunne riktig nok flertallssynet vinne frem, men dette kunne ikke forplikte mindretallet, og ofte ved uenighet om kongevalg falt avgjørelsen gjennom militær strid.⁷⁸ I kirken var også enighet målet. Frem til 1100-tallet var den alminnelige praksisen ved valg til kirkelige embeter, at det skulle skje ved enighet eller enstemmighet. Det var imidlertid en

⁷⁵ ST: III, nr. 480. ”Item, skal slotzlowen ower alt righet allthid her effter swo bliwe standende, at slotten skulle antwardis effter wor dödth erchibiskopen, drotzeden, laghmannen i Vplanden ok ther til tre gode män, som til thöm skickede worde samdrächtelige aff rikssens radh eller aff mestedelen aff rikssens radh. (...). Item, wele wii ok skule engin slott, land, lähn eller gamblä Vpsahla ödhe i Swerike noghon antwordhe vden swenske indfödde män, ok effter righens radz radh eller störste delin aff thöm (...).

⁷⁶ Se kapittel 7, *Slotts- og lenspolitikken*.

⁷⁷ Ullmann 1975: 156, note 1; Burns 2003: 66.

⁷⁸ Gierke 1913: 315.

generell utviklingstendens gjennom den andre halvdel av middelalderen i retning av en akseptering av majoritetsprinsippet, i den forstand at et flertall kunne binde et mindretall. I en overgangsfase fungerte dette i følge Gierke slik at en slutenighet fremdeles ble krevd, noe som innebar at mindretallet måtte stadfeste flertallssynet. Etter hvert ble imidlertid dette endret til at flertallets beslutning direkte uttrykte viljen til alle involverte, noe som i følge Gierke og senere forskere bygde på den såkalte korporasjonsteorien utviklet i romerrett og kanonisk rett.⁷⁹ Studiet av romerrett introduserte et nytt juridisk begrep, *universitas*, som ble brukt for å betegne en forening av mennesker i både offentlig og privat rett, og kan oversettes til korporasjon, som vil si en helhet. Denne helheten var noe mer enn en gruppe individer, og flertallets vilje ble da et uttrykk for helhetens vilje.⁸⁰ Introduksjonen av prinsippet om flertallsavgjørelser stammet således fra romerrett og kanonisk rett.

I kanonisk rett ble det imidlertid utviklet mer kompliserte prosedyrer. Bruken av majoritetsprinsippet ble betraktet som et middel for å oppnå enighet, og kan dermed sies å være en juridisk fiksjon der majoritetens vilje ble betraktet som alles vilje. Når man i de første danske håndfestningene opererte med *consensus*, og i andre skandinaviske dokumenter på nordiske språk med ”samtykke”, henspiler det trolig på en slik tolkning. Den kanoniskrettslige begrunnelsen for å ta i bruk flertallsavgjørelser ved uenighet var, at det var mer sannsynlig at majoritetens innfallsvinkel var sann og god enn mindretallets. For å være sikker på dette, ble ikke numerisk flertall alene ansett som tilstrekkelig, men man måtte også ha med seg den klokere (*sanior*) delen av en forsamling eller gruppe. For at en gruppe skulle utgjøre *sanior pars* måtte det i tillegg foreligge en bredere gruppe, og dermed ble det åpnet opp for doktrinen om *maior et sanior pars*.⁸¹ Den ble innført i kanonisk rett gjennom et dekret vedtatt av Det tredje Laterankonsilet i 1179, og samtidig ble det fastsatt at ved pavevalg skulle det være totredjedelers flertall i kardinalkollegiet, altså *sanior pars*. Også forståelsen av *maior pars* innebar i realiteten at det ble krevd totredjedelers flertall, for eksempel ved domkapittelvalg.⁸² Den ledende juristen i kanonisk rett Johannes Teutonicus definerte imidlertid *maior pars* uforbeholdent som det høyeste tallet av velgerne, noe de fleste juristene i kanonisk rett på 1200-tallet og senere i middelalderen var enige i.⁸³ Dette ble dermed det rådende synet i kanonisk rett.

⁷⁹ Gierke 1913: 319-322; Heinberg 1932: 454-455; Black [1984] 2003: 61.

⁸⁰ Pennington [1988] 2003: 443-444; Canning [1988] 2003: 473-474; Burns 2003: 72.

⁸¹ Heinberg 1932: 456; Monahan 1987: 136-140.

⁸² DEC: 211 og 219; Monahan 1987: 140-141.

⁸³ Pennington [1988] 2003: 451-452.

I den politiske tenkningen influert av Aristoteles tok det tid før et slikt syn eksplisitt ble innarbeidet. Både i den latinske oversettelsen av *Politikken*, og i arbeider influert av denne, som blant andre *Defensor pacis* av Marsilius av Padova, ble termen *valentior pars*, den tyngre delene, benyttet i forbindelse med lovgivning. Dette har blitt tolket som et krav om numerisk overvekt innenfor den lovgivende forsamlingen.⁸⁴ I nyere forskning betrakter imidlertid de fleste *valentior pars* som den forsamlingen som skulle ”representere” hele det politiske samfunnet, uten å drøfte hvor vidt begrepet impliserte flertallsavgjørelser innenfor denne eller ved eksplisitt å avvise at termen hadde noe med numeriske flertallsavgjørelser å gjøre.⁸⁵ Først i Lupold av Bebenburg sitt verk *De iuribus regni et imperii* (1338-40) ble det slått fast at det som ble besluttet av den større delen (*maior pars*) skal bli behandlet som om det hadde vært handlingen til alle medlemmer av samfunnet (*universitas*).⁸⁶ Lupold var selv jurist i kanonisk rett, slik at påvirkningskanalen synes å være tydelig.

Allerede på 1100-tallet gjorde læren om *maior et sanior pars* seg gjeldende i Norden. I den norske tronfølgeaven av 1163 eller 1164 som slo fast at dersom det oppstod uenighet om kongevalget, skulle ”de få sin sak fram som blir de fleste og [som] erkebiskopen og de andre biskopene følger”.⁸⁷ Ved uenighet var det således ikke tilstrekkelig med et flertall, men i tillegg måtte episkopatet, som i tronfølgeaven utgjorde *sanior pars*, samtykke. I den norske landsloven av 1274 ble det slått fast i en bestemmelse om kongevalg dersom ingen arveberettigede tronkandidater forelå, at ”de skal de ha avgjørelsen som er de fleste og de forstandigste og som erkebiskopen og de andre biskoper følger”.⁸⁸ I den norske retterboten om tronfølge og formynderstyre av 1302 ble det slått fast at dersom det oppstod uenighet blant de tolv menn som utgjorde formynderstyret, skulle ”de rå som er de fleste og eldste og som blir enig om det samme”.⁸⁹ Formodentlig henspeilte termen ”de eldste” på de klokeste,

⁸⁴ Gewirth 1951: 181-199; Lee 2008: 119-122. Hvor vidt den numeriske overvekten (*maior pars*) var tilstrekkelig, enten i form av simpelt eller kvalifisert flertall, eller hvor vidt *valentior pars* også innebar krav om tilslutning fra den dyktigere eller visere delen (*sanior pars*), altså som *maior et sanior pars*, er imidlertid omdiskutert. For referanser til eldre bidrag, se Gewirth og Lee.

⁸⁵ Wilks 1972: 252-292; Condren 1980: 305-306; Nederman 1991: 23-26; 1995: 85-87; 2009: 108-110; Burns 2003: 67; Sullivan 2010: 258-269. Hvor vidt dette impliserte et konsept om folkelig suverenitet er imidlertid en annen diskusjon, jvf. underkapitlet *Kongens forhold til lov og lovgivning*.

⁸⁶ *De iuribus regni et imperii*: kap. VI, 106-107; Jvf. Burns 2003: 72.

⁸⁷ NMD: nr. 8. ”*En ef þa skilr a. þa scola þeir sitt mál hava er fleiri ver ða saman. oc ærkibiscop. oc aðrer bicopar fylgia.*”

⁸⁸ MLL: Kristendomsbolken, kap. 6.3. ”*En ef þa skil a þa skulu þeir sitt mal hafa er fleiri verða saman oc skilrikare eru oc erkibyskup oc aðrir byskupar fylgia (...).*”

⁸⁹ NMD: nr. 47. ”*En ef þa greinir nokot a. þa skulu þeir rada sem fleiri ero saman oc eldri ero oc a eit verða satter.*”

og i begge disse bestemmelsene synes dermed doktrinen om *maior et sanior pars* å ha gjort seg gjeldende.⁹⁰

I den svenske byloven av 1355 ble det slått fast, at det ved uenighet om valg av rådmenn og borgermester ”skola de råda, som flera hålla i hop och hava bättre skäl och som fogden håller med”.⁹¹ Dette var også en slags variant av *maior et sanior pars*. I den norske byloven av 1276 finner man en annen innfallsvinkel. Der ble det slått fast at ”alle de vedtægter (mål) som vi vedtar os i mellem ved haandsoprækning paa bymøtet (...), det skal holdes os imellem”.⁹² Her var det dermed ingen gradering, der den klokere delen ble tillagt større vekt, men det er imidlertid også noe usikkert om håndsopprekningen innebar at det dreide seg om flertallsavgjørelser eller enstemmighet/enighet. I danske byer, i det minste fra 1400-tallet, var det slik at uenighet i byrådet kunne avgjøres med én stemmes overvekt.⁹³ Dette er relativt sent sammenlignet med italienske bystater, der flertallsavgjørelser basert på at én stemmes overvekt var tilstrekkelig ble praktisert allerede på 1100-tallet, men kvalifisert flertall ble også utbredt etter hvert.⁹⁴ Det er også sent sammenlignet med tyske byer der flertallsavgjørelser også ble tatt i bruk relativt tidlig.⁹⁵

På 1400-tallet ser det også ut til at man i kirkeorganisasjonen i Norden hadde begynt å ta i bruk rene flertallsavgjørelser i domkapitlene, uten å kamuflere det som enstemmighet utad, som for eksempel da domkapitlet eller mesteparten (*maior pars*) av det i Uppsala i 1408 valgte ny erkebiskop.⁹⁶ Med forbehold om at kildematerialet er spinkelt, kan det se ut til at *maior et sanior pars* var den mest utbredt beslutningsprosedyren i Norden på 1200- og 1300-tallet, men fokuset på *consensus* i rikspolitiske beslutninger kan imidlertid ha kamuflert rene flertallsavgjørelser. Først på 1400-tallet finner man tydelige bevis for en mer rendyrket og direkte form for *maior pars* doktrine i byene, kirken og i riksstyret i de nordiske rikene.

Hva skyldes så den endringen som reflekteres i den svenske håndfestningen av 1441, der majoritetsprinsippet første gang ble nedfelt i et forfatningsdokument? I henhold til kanonisk rett kunne man på et mye tidligere stadium ha legitimert majoritetsprinsippet eksplisitt i beslutningsprosesser i riksstyret, men synes snarere å ha vektlagt enighet/enstemmighet eller *maior et sanior pars*. Ettersom endringen skjedde midt under Baselkonsilets tid, kan det være nærliggende å tenke seg en mulig påvirkning derfra. Under

⁹⁰ Om *maior et sanior pars* i retterboten om tronfølge og formynderstyre, jvf. Helle 1972: 468.

⁹¹ MES: Konungsbalken, VII.

⁹² MLB: VI, kap. 2, 3. Jvf. Helle 1982: 527-528.

⁹³ Steenstrup 1932: 458.

⁹⁴ Waley [1969] 1988: 37-38; Black [1984] 2003: 61.

⁹⁵ Steenstrup 1932: 457.

⁹⁶ SD: nr. 946.

Baselkonsilet (1431-1449) ble flertallsavgjørelser en del av beslutningsprosessen i alle saker som ble behandlet. Arbeidet var organisert i komiteer, og i disse var det tilstrekkelig med simpelt flertall for å bli innstilt til videre behandling i de andre komiteene. Minst to komiteer måtte innstille på forslag for at de skulle bli lagt frem for konsilets generalforsamling, og der måtte forslag oppnå to tredjedelers flertall for å bli vedtatt.⁹⁷ En av de ledende konsiliaristene, Andrés de Escobar, begrunnet dette med at alle kristne var brødre i ånden, og derfor også skulle være brødre i kjødet, noe som innebar at de måtte ha en lik andel i kirken, og følgelig også skulle ha en lik stemme i kirken med hensyn på frelse og styre.⁹⁸ Nicolaus Cusanus uttrykte stor tillit til majoritetsavgjørelser, fordi majoriteten av prestene alltid ville forbli ved den sanne tro og lov.⁹⁹ Når saker som skulle avgjøres med et felles samtykke i verdslige sammenhenger, hevdet han også at majoriteten ville gjøre det rette. Imidlertid understreket han at ”den tyngre delen” (*valentior pars*) skulle handle på vegne av resten av den politiske enheten (*politia*). Med ”den tyngre delen” mente Nicolaus aristokratiet, eller ”de adelsmenn som representerer alle med deres samtykke”.¹⁰⁰ Juan de Segovia og Panormitanus foretrekk å bruke begrepet *maior pars* som henspeilte på flertallsavgjørelser i sin argumentasjon, og sistnevnte argumenterte også utførlig for dette, blant annet ved å vise til italienske bystater og juristen Bartolus av Sassoferrato.¹⁰¹ Nytt med Baselkonsilet var hvor gjennomgående slike flertallsavgjørelser ble benyttet, men selve prinsippet forelå mye tidligere. Det er ikke usannsynlig at svenske delegater ble influert av Baselkonsilets beslutningsprosesser og av de idéstrømningene som gjorde seg gjeldende der, og sørget for å få majoritetsprinsippet nedfelt på noen viktige områder i håndfestningen.

Prinsippet om flertallsavgjørelser var imidlertid slått fast i forfatningsdokumenter i andre europeiske land lenge før Baselkonsilets tid. Magna Carta (1215) innholdt for eksempel dette prinsippet. I tilfeller der det var uenighet i komiteen bestående av 25 baroner, skulle det majoriteten bestemte bli fastsatt.¹⁰² Den gyldne bulle (1356) slo også fast at valget av tysk-romerske keisere skulle skje i henhold til majoritetsprinsippet. Allerede på 1200-tallet kunne det også legitimeres i henhold til kanonisk rett, noe høyt utdannede menn også i Norden må ha vært klar over. Likevel synes det å ha skjedd en betydningsfull endring med Baselkonsilet i

⁹⁷ Black 1979: 28-29.

⁹⁸ Black 1979: 88.

⁹⁹ *De catholica concordantia*: I, VIII.43 og XIV.58; II, IV.79.

¹⁰⁰ *De catholica concordantia*: III, Preface, 270, 276 og 283. “(...) *vel saltem eorum procerum, qui omnium vices ex consensu habent.*” Nicolaus Cusanus sin bruk av begrepet *valentior pars* var influert av Marsilius av Padova (Sigmund 1962: 397-398).

¹⁰¹ Black 1970: 36 og 114; Jvf. Burns 2003: 73.

¹⁰² Holt 1992: appendix 6, art. 61.

retning en tydeligere formulering av flertallsprinsippet, noe som også influerte praksisen i det tysk-romerske keiserriket.¹⁰³ Når flertallsavgjørelser først ble slått fast som beslutningsprosedyre i et nordisk forfatningsdokument i 1441, er det plausibelt å se en slik formalisering i sammenheng med en påvirkning fra Basalkonsilet, men det må også ha forelagt et reelt behov for å knesette et slikt prinsipp. Det er i så måte neppe tilfeldig at de to bestemmelsene som inneholder dette prinsippet dreide seg om slotts- og lensforvaltningen, et område det ofte hadde vært uenighet om og som ofte kunne åpne opp for rivalisering mellom forskjellige stormenn. På bakgrunn av de kaotiske årene forut for håndfestningen av 1441, med strid blant annet om forleninger, var det i så måte neppe tilfeldig at majoritetsprinsippet ble slått fast i spørsmål som vedrørte forvaltningen av slott og len. Hvor vidt disse bestemmelsene innebar at simpelt flertall var tilstrekkelig, eller hvor vidt trettedjeler var nødvendig for å konstituere en beslutning kan ikke avgjøres sikkert, men dersom Basalkonsilet var påvirkningskilden, er det kanskje mest sannsynlig at simpelt flertall ble ansett som tilstrekkelig.

Ideer og realpolitikk

I en situasjon der Karl Knutsson hadde oppgitt ønsket om et innenlandsk kongedømme inntil videre, synes det å ha vært bred enighet blant de svenske stormennene, både verdslige og geistlige, at den nye unionskongens makt og myndighet skulle vingeklippes. Erik Lönnroth tolket overgangen mellom kong Erik og kong Kristoffer, som en overgang fra *regimen regale* til *regimen politicum*.¹⁰⁴ Mer presist synes det å være å betrakte dette som en overgang fra en rendyrket monarkisk styringsmodell til en blandingskonstitusjon, i tråd med samtidens politiske tenkning i tilknytning til konsilbevegelsen. I den sammenheng tok de ledende menn i aristokratiet opp igjen tråden fra den svenske håndfestningen av 1371, og gjorde riksrådet til en sentral instans i riksstyringen, som et riksrepresentativt og aristokratisk-representativt organ. I og for seg har dette sine paralleller i konsilbevegelsen, men enda tydeligere er parallellene til konsilbevegelsens idégrunnlag og praksis under Basalkonsilet når det gjelder lovgivningsbestemmelsen og prinsippet om flertallsavgjørelser i den svenske håndfestningen av 1441. Når det i årene forut for utstedelsen av håndfestningen også var nære forbindelser mellom ledende svenske geistlige og konsilbevegelsen, kan det slås fast at det idépolitiske rammeverket ble utvidet. Ikke minst må man gå ut fra at Nils Ragnvaldsson, som var blitt

¹⁰³ Wohlmut 1994: 889-890.

¹⁰⁴ Lönnroth [1934] 1969: 145-199.

erkebiskop av Uppsala i 1438, spilte en viktig rolle i denne sammenheng på bakgrunn av at han tidligere hadde hatt en sentral rolle under Baselkonsilet. Således ble det lagt et grunnlag for en innføring av disse nye prinsippene, med dette kan ikke bare forstås på bakgrunn av en påvirkning utenfra. En minst like viktig forutsetning var det at de svenske stormennene hadde interesse av å implementere disse i svensk politikk. Nye ideer ble dermed virkemidler for å innskrenke den nye unionskongens makt og myndighet til fordel for et innenlandsk styre basert på riksrådet.

13. Håndfestningene fra kongevalgene 1448-1449

Kristian av Oldenburg utstedte en foreløpig dansk håndfestning i Haderslev 1. september 1448.¹ Året etter utstedte han sin norske håndfestning i Marstrand 3. juli, mens hans rival i kampen om den norske tronen, Karl Knutsson, utstedte sin norske håndfestning i Trondheim 20. november.² Bakgrunnen for utstedelsen av håndfestningene var kongevalg i Danmark og Norge, som følge av at kong Kristoffer brått døde i januar 1448 uten en sønn eller andre åpenbare etterfølgere. Dermed oppstod det en uklar politisk situasjon i alle de tre nordiske rikene, der både innenlandske og unionelle kandidater kunne vurderes. På et stormannsmøte i juni valgte svenskene Karl Knutsson til konge, mens danskene valgte Kristian av Oldenburg.³ Nordmennene var splittet i synet på hvem av disse de skulle velge, og striden om kongevalget resulterte således i at begge tronkandidatene utstedte hver sin håndfestning.⁴ De tre håndfestningene fra 1448/49 var nært forbundet med hverandre i den forstand at Kristians norske håndfestning bygde på hans danske, mens Karl Knutssons norske håndfestning bygde på Kristians norske håndfestning.⁵

Kristians danske håndfestning inneholdt tretten artikler. Det ble slått fast at Danmark skulle være et fritt valgrike, og at ingen utenlandske menn skulle få forleninger eller sete i rikets råd. Videre ble det presisert at kongen ikke kunne føre utenlandske menn inn i riket, begynne krig, foreta seg noe som vedrørte kronen, ikke overdra eller forpante slott og len,

¹ DRL 1397-1513: nr. 21.

² NGL: 2:2, nr. 3 og 5; NMD: nr. 118 og 119.

³ Danskenes overordnede ønske etter Kristoffers død ser ut til å ha vært å videreføre en unionsløsning med grev Adolf av Holstein som den mest opplagte tronkandidaten i utgangspunktet. Han både var i slekt med Kristoffer, kunne føre slekten tilbake til den nordiske kongeætten og ikke minst ville kunne bidra til en forening mellom Danmark og hertugdømmet Slesvig. Situasjonen ble imidlertid komplisert ettersom man også måtte ta hensyn til den unge enkedronning Dorotheas betydelige morgengavekrav. Dersom man fant en tronkandidat som kunne gifte seg med enkedronningen, ville ikke kravet utløses. Dette kan ha medvirket til at grev Adolf avsto, og i stedet pekte på sin nevø, Kristian av Oldenburg. Et giftemål mellom Kristian og enkedronningen ble akseptert av begge parter, og politiske forhandlinger munnet ut i utstedelsen av Kristians foreløpige danske håndfestning (Olesen 1980: 379-398; 1983: 713-720; Enemark 1981: 1-7, 18-34, 73-79 og 103-108).

⁴ I Norge oppstod det en strid mellom et "danskeparti" som ville ha Kristian av Danmark og et svenskeparti som ville ha Karl Knutsson av Sverige til konge, etter at tanken om en innenlandsk konge var blitt forlatt. Både Kristian og Karl sendte delegasjoner til Norge for å fremme sine respektive kandidaturer. Et stormannsforbund ble inngått til støtte for Karls kandidatur i februar 1449, men på et stormannsmøte i Marstrand sommeren 1449 ble Kristian valgt til konge, og han utstedte da sin håndfestning. "Svenskepartiet" innledet deretter en kampanje for å skaffe støtte fra allmuen til Karls kandidatur. Høsten 1449 kom Karl til Norge, ble valgt til konge, utstedte en håndfestning og ble kronet i Trondheim. Etter et mislykket forsøk på å innta Akershus slott, dro Karl tilbake til Sverige, og Kristian kunne innta den norske tronen etter en dansk-svensk avtale der Karl ble tvunget til å oppgi den norske tronen. Kristian ble kronet i Trondheim i 1450 (Daae 1879: 1-46; Benedictow 1977: 9-46; Enemark 1981: 161-177; Opsahl 2008: 161-182).

⁵ Taranger 1917: 74; Jvf. Benedictow 1977: 37.

ikke føre rikets klenodier eller brev ut av riket og ikke legge skatt på innbyggerne uten rikets råds råd. Kongen skulle heller ikke gjeste klostre eller være allmuen til vanskelighet, og alle brev som kong Kristoffer hadde utstedt på slott, len, rente, privilegier eller frihet skulle stå ved lag.⁶ Kristians norske håndfesting, som var den første norske håndfestingen, slo fast de samme hovedprinsippene som hans danske, men inneholdt noen flere bestemmelser og presiseringer i tillegg. Det ble slått fast at innbyggerne og kirken skulle få nyte sin lov, frihet, retterbøter og privilegier, at det skulle være et skattkammer i Norge og at kongen hvert tredje år skulle komme til riket. Videre skulle ingen utlendinger kunne få forleninger eller sitte i riksrådet med mindre de allerede var bosatt i Norge eller var inngift. Dessuten ble det presisert at det norske riket ikke var et rent valgkonedømme, men et arvelig valgkonedømme. Til slutt ble det slått fast at det skulle være tollfrihet mellom Norge og Danmark, og at riksrådet nødvendig skulle kalles til Danmark.⁷ Karls norske håndfesting videreførte for det meste de samme bestemmelsene. Den største forskjellen er knyttet til forholdet til kirken ettersom erkebiskop Aslak Bolt fikk fullt ut gjennomslag for sitt kirkepolitiske program i kong Karls håndfesting, noe som innebar at Sættargjerden fra 1277 ble stadfestet. En annen forskjell er presiseringen av at forleninger, embeter og riksrådsmedlemskap skulle forbeholdes Norges innfødte menn.⁸

Historikere har ikke viet Kristian av Oldenburgs foreløpige danske håndfestning av 1448 spesielt mye oppmerksomhet. Muligens skyldes dette nettopp at den var foreløpig, og ikke ble utstedt i en mer permanent versjon. De fleste oversiktsverkene nøyer seg i alle fall med å redegjøre kort for innholdet i håndfestningen.⁹ Henning Matzen påpekte at Kristians håndfestning skilte seg fra 1300-tallets danske håndfestninger ved at den ikke var en avtale mellom kongen og Danehoffet, men mellom kongen og riksrådet. I følge Matzen hadde dermed riksrådet overtatt Danehoffets rolle som det riksrepresentative organet overfor kongen, og han konstaterte at kongen ikke kunne foreta seg noe av betydning uten riksrådets råd. Likevel tilføyde Matzen at riksrådet hadde det så travelt med å sikre sin makt mot inntrenging fra adelen i hertugdømmet Slesvig, at de glemte å få med en rekke bestemmelser som først ble tatt inn i håndfestningen til kong Hans av 1483.¹⁰ Dette har i hovedtrekk fått tilslutning av senere danske historikere, der linjene trekkes tilbake til 1300-tallet og

⁶ DRL 1397-1513: nr. 20.

⁷ NGL: 2:2, nr. 3; NMD: nr. 118.

⁸ NGL: 2:2, nr. 5; NMD: nr. 119; Jvf. Seip 1942: 200-201.

⁹ Erslev 1902: 493-494 og 719-720; Arup 1932: 219; Kjersgaard og Hvidtfeldt 1963:13; Hørby 1980: 179; Dahlerup 1989: 204-205; Albrechtsen 1997a: 202.

¹⁰ Matzen 1889: 43-44 og 158.

hastverksaspektet vektlegges.¹¹ Noen supplement er likevel kommet. I følge Anders Bøgh var håndfestningen ”ganske visst moderat”,¹² mens Erik Ulsig fremhever en tydeligere kontinuitet tilbake til 1300-tallets håndfestninger enn Matzen gjorde.¹³ Historikerne har heller ikke viet innholdet i de norske håndfestningene av 1449 så veldig stor oppmerksomhet, noe som skyldes at det i større grad har vært fokusert på kongevalget og overgangen til valgrikestatus.¹⁴ Det er enighet om at håndfestningene innebar noe nytt i norsk statsrett, og var knyttet til innføringen av valgriket. Videre er det enighet om at hovedforskjellen på de to norske håndfestningene av 1449 er at Karl Knutssons håndfestning inneholdt en bestemmelse som innebar en stadfestelse av konkordatet mellom kongemakten og kirken fra 1277 (Sættargjerden), mens Kristian ikke gjorde det.¹⁵ Lars Hamre knyttet også håndfestningene til et *regimen politicum* ideal.¹⁶

Når det gjelder Kristians danske håndfestning, skiller den seg fra 1300-tallets håndfestninger på tre overordnede punkter. For det første var den forfattet på dansk og ikke latin, for det andre trådte riksrådet frem som kongens motpart i stedet for Danehoffet, som

¹¹ Olesen 1980: 393-394; Enemark 1981: 104.

¹² Bøgh 2001: 79.

¹³ Ulsig 1981: 87.

¹⁴ Diskusjonen om innføringen av et arvelig valgkongedømme blir behandlet grundig i underkapitlet *Den norske overgangen til valgrike*. Når det gjelder kongevalget, har det vært delte meninger i synet på hvorfor nordmennene ble splittet i ett ”danskeparti” og ett ”svenskeparti”. Norske historikers tradisjonelle syn var at de som i utgangspunktet ønsket et innenlandsk kongedømme sluttet seg til svenskepartiet, som dermed kunne karakteriseres som et nasjonalt parti, mens ”danskepartiet” ble betraktet som unionstilhengere. Dessuten ble ”svenskepartiet” betraktet som tilhengere av valgkongedømme, mens ”danskepartiets” tilhengere holdt fast ved arverikestatusen (Taranger 1917: 60-75; O. A. Johnsen 1924: 150-159; Hasund 1934: 244-246). Lars Hamre og Steinar Imsen gikk bort fra den nasjonale forklaringen, og hevdet derimot at ”svenskepartiet” ville innføre valgrike og et *regimen politicum* styresett, mens ”danskepartiet” ville opprettholde det tradisjonelle *regimen regale* styresettet og arverikeforfatningen (Hamre 1968: 128-133; Imsen 1972: 45-50; 1983b: 103). Ole Jørgen Benedictow avviste derimot at en motsetning mellom *regimen regale* og *regimen politicum* gjorde seg gjeldende under striden om kongevalget, og videre avviste han også den tradisjonelle nasjonale forklaringen. I stedet hevder han at de som støttet Karl Knutsson kan ha gjort det fordi han vanskelig kunne bli en handlekraftig konge, og dermed ut fra et ønske om en svak konge som ville tillate et utstrakt indre selvstyre (Benedictow 1977: 17-36). Den danske historikeren Poul Enemark inntar en mellomposisjon ved å mene at det er grunnlag for å betrakte spørsmålet om arverike eller valgrike som en partidannende faktor, men ikke etter Marstrand-møtet i juli 1449. Det viktigste bidraget hans er imidlertid en vektlegging av slektsforbindelser som partidannende faktor (Enemark 1981: 161-177 og 293). Nyere arbeider ser ut til å slutte opp om Benedictows avvisning av at motsetningen mellom arverike og valgrike gjorde seg gjeldende og Enemarks vektlegging av slektsforbindelser (Bjørkvik [1996] 2005: 248-252; Albrechtsen 1997a: 209-210; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 353-357). Erik Opsahl gjør også det i et senere arbeid, men legger større vekt på allmuens rolle enn tidligere forskning. Han mener at forskjellene mellom de to partienes argumentasjon var knyttet til forskjellig politisk taktikk og retorikk, samt reelle motsetninger. Mens ”danskepartiet” gjennom riksrådet gjorde krav på å representere riket og argumenterte for Kristians arverettslige krav, argumenterer Opsahl for at et ønske om en innenlandsk konge hadde sitt utspring i allmuen, og at svenskepartiet forsøkte å mobilisere den til fordel for Karls kandidatur. Ettersom allmuen primært ønsket og tok initiativ til en innenlandsk og subsidiært gav tilslutning til en svensk konge, opptrådte allmuen i følge Opsahl med vilje og evne til å formulere politiske interesser og til å handle politisk i henhold til dem (Opsahl 2008: 161-182).

¹⁵ Taranger 1917: 73-76; Hamre 1968: 131-134; Benedictow 1977: 36-40; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 354-357.

¹⁶ Hamre 1968: 132.

Matzen påpekte, og dessuten var den med sine 13 artikler langt mindre detaljert enn 1300-tallets håndfestninger, som varierte mellom 35 i 1376 og 46 i 1326. Flere av bestemmelsene slo imidlertid fast tilsvarende prinsipper som i 1300-tallets håndfestninger. Dette gjelder bestemmelsene om at utlendinger ikke skulle benyttes i riksstyringen ved verken å få forleninger eller sete i rådet, bestemmelsen om ikke å starte krig uten å innhente samtykke og bestemmelsen om ikke å gjeste klostre. Det nasjonale aspektet ved disse tilsvarende bestemmelsene er tidligere drøftet.¹⁷ Skattebestemmelsen var videre omformulert sammenlignet med tidligere. Mens det i håndfestningene av 1320 og 1326 ble slått fast at ingen nye skatter skulle innføres og i håndfestningen av 1376 at tiendeskatten ikke skulle innkreves,¹⁸ ble det i Kristians håndfestning åpnet opp for endringer i beskatningen med riksrådets samtykke. På noen punkter ble det også åpnet opp for flertallsavgjørelser. Dersom utenlandske ”herrer” skulle dras inn i riket, krevde det at et flertall i riksrådet tilrådte det. Det samme gjaldt dersom kongen skulle foreta noen ”merkelige ærender” som vedrørte kronen, trolig i betydningen av å inngå avtaler med fremmede makter og lignende. Innføringen av prinsippet om flertallsavgjørelser ble behandlet i forbindelse med den svenske håndfestningen av 1441, og da prinsippet også ble innført i håndfestningene av 1448/49, må de forstås på samme bakgrunn, samt supplert med en mulig påvirkning fra Sverige.¹⁹ Den realpolitiske bakgrunnen for formaliseringen av en slik maktdeling vil for Norges del behandles i forbindelse med riksrådet og overgangen til et arvelig valgrike. I sum innebærer dette at det i dette kapitlet spesielt vil bli fokusert på riksrådet i Danmark og Norge, den norske overgangen til arvelig valgrike og problematikken knyttet til Sættargjerdene i de norske håndfestningene, samt introduksjonen av statsbegrepet. Bestemmelser om dette i håndfestningene vil drøftes både med hensyn til tidens politiske tenkning og den politiske utviklingen.

Riksrådene

I henhold til Kristian av Oldenburgs danske og norske håndfestninger, ble kongemakten betydelig innskrenket. Den danske håndfestningen slo fast følgende:

”<3.> Vi skal ingen utenlandske herrer eller andre dra inn i riket uten mestedelen av rikets råds råd, og ikke forskrive til noen utenlandske noe av rikets rente.

¹⁷ Se kapittel 3, *Dansk nasjonalisme?* og kapittel 10, *Nasjonal identitet og nasjonalisme* og *Nasjonalisme og frihetsbegrepet*.

¹⁸ DD/DRB: 2:8, nr. 176; 2:9, nr. 273; 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 22, 23 og 31.

¹⁹ Se kapittel 12, *Flertallsavgjørelser*.

- <4.> Vi skal ingen utenlandske la få slott, land eller len i Danmark, og ingen utenlandske ha i rikets råd.
- <5.> Vi skal ingen krig begynne med noen uten med menige rikets råds fullbyrd og vilje.
- <6.> Vi skal ingen merkelige ærender foreta og fullbyrde, som vedrører kronen, uten med mestedelen av rikets råds fullbyrd og tillatelse, og ingen slott overdra uten etter rikets råds råd.
- <8.> Vi skal ikke forpante eller avhende rikets slott, len eller rente, uten, det Gud forby, at riket et slikt angrep får, at det nød og behov gjøres, da skal vi det gjøre etter vårt råds råd.
- <9.> Vi skal holde og regjere vår gård og stat etter rikets råds råd.
- <10.> Vi skal ingen landskatt legge på rikets innbyggere uten menige rikets råds fullbyrd og vilje.²⁰

Dermed kunne ikke kongen ta utlendinger i sin tjeneste, ikke starte krig, ikke inngå avtaler vedrørende kronen, ikke tildele, pantsette eller avhende rikets slott, len og inntekter, ikke regjere sin gård og ”stat” og ikke foreta skatteøkninger uten etter riksrådets råd eller vilje. Disse bestemmelsene ble også i det vesentligste tatt inn i Kristians norske håndfestning, og i tillegg noen bestemmelser til:

”[3.] Og vi vil holde skattekammer i Norge, der som det er beleilig etter Norges råds råd.

[14.] Og vi vil hvert tredje år uten forfall selv komme inn i Norges rike, og hva vi gjør da og anordner om slott, land eller len med vårt råds råd i Norge, det skal bli stående til dess vi kommer inn i riket igjen. (...).²¹

Forvaltningen av et norsk skattekammer skulle dermed også skje etter riksrådets råd, noe som må ha blitt ansett som viktig for å kunne ha et innenlandsk styringsverk, og dessuten ble det presisert at avgjørelser vedrørende forvaltningen av det norske riket skulle fattes av kongen i Norge og med riksrådets råd. For å sikre dette skulle kongen komme til riket hvert tredje år. En slik regelmessighetsbestemmelse var ikke noe nytt fenomen, men hadde røtter tilbake til den norsk-svenske avtalen om kongefellesskap av 1319, og var også med i forslaget til ny

²⁰ DRL 1397-1513: nr. 20. ”<3.> Item schule wy enghe vdlendesche herre eller andre indraghe i ryghet vden mestedelen righens radhs radh, och icke forscriffue noger vdlensche noger righens ræntte. <4.> Item schule wy enghen vdlensche fange slot, land eller leen i Danmark och enghen vdlensche haue vdi righens radh. <5.> Item schule wy ænghen kriig vpa sla meth noger vden meth mene ryghns radhs fulbord och wilghe. <6.> Item schule wy enghen merkeligh ærende foretaghe och fuldraghe, som kronen vpa røre, vden meth mestendelen aff righens radhs fulbordh och tilladelse, och ænghn slot forantworde vden effter righens radhs radh. (...). <8.> Item schule wy ey forpantte eller affhende righens slot, læn eller ræntte, vden thet gudh forbiude, at righet swodant anfald fÿnghe, at thet nødh och behoff giordes, tha schule wy thet gøre effter wort radhs radh. <9.> Item schule wy holde och regere wor gardh och staat efter righens radhs radh. <10.> Item schule wy enghen landskat legge vpa righens inbiggere vden meth menæ righens radhs fulbord och wilghe.”

²¹ NGL: 2:2, nr. 3; NMD: nr. 118. ”[13.] Oc willia wii holle dresseell i Norge ther, som beleiligst er effther Norges raadz raad. [14.] Oc willia vii vtj huart tredie aar forfalleløst sielffwe indh komme i Norges ricke, oc huad wii tha gjøre oc bestelle vm sloth, land eller leen met wort raadz raad i Norgie, thet skaall bliifwe staandes, tiill thes vii komme i ricketh ighen (...).”

unionsavtale fra 1436-38.²² Bestemmelsen i Kristians norske håndfestning skilte seg imidlertid fra disse eldre bestemmelsene ved at den ikke knesatte noe prinsipp om full likestilling i den forstand at kongen skulle oppholde seg like lenge rikene.

For Danmarks del innebar den foreløpige håndfestningen at riksrådet stod frem som kongens motpart i forhandlingene, i stedet for den bredere sammensatte stormannsforsamlingen Danehoffet som tidligere. Hva var så bakgrunnen for dette? Det har vært enighet om at forklaringen på at Danehoffet på 1400-tallet forsvant ut av historien må søkes i utviklingen av riksrådet.²³ Et kongelig råd kan som i Sverige spores tilbake til andre halvdel av 1200-tallet, trolig med formynderstyret for Erik Klipping og Erik Menved som de formative fasene.²⁴ I 1276 fremstod kongens råd som en innsnevret gruppering som var skilt fra de øvrige ”rikets beste menn”, da en lov ble gitt ”af den højbaarne danske Konges Raadgivere og andre Rigets gode Mænd.”²⁵ I den danske håndfestningen av 1320 ble det slått fast at ingen tysker skulle tas opp i ”kongens snævre eller edsvorne råd”, noe som viser at det ble foretatt formelle utnevnelser.²⁶ Ut fra disse utsagnene er det altså kongens råd det dreier seg om, men samtidig ser det ut til at kongens råd har inngått i den bredere sammensatte stormannsforsamlingen, akkurat som i Sverige.

Danske historikere har vanligvis tillagt slutten av kong Valdemar Atterdags regjeringstid stor betydning for utviklingen av riksrådet, fordi det da tidvis opptrådte i hans fravær, og fikk dermed også en sterk posisjon etter hans død og de første årene i kong Olavs tid.²⁷ Tradisjonelt har historikerne videre at det skjedde en svekkelse av riksrådet under dronning Margretes styre, før det på ny fikk en sterkere stilling mot slutten av kong Eriks regjeringstid.²⁸ Mot slutten av Valdemar Atterdags regjeringstid hadde en rådsforsamling tatt ett skritt i retning av å framstå som et riksrepresentativt organ. Dette går frem av at det førte forhandlinger med hansstedene i 1369-70 under betegnelsen ”kong Valdemar af Danmarks riges råder”, og opptrådte på ”Danmarks riges vegne” i kongens fravær.²⁹ Under kong Olav

²² NMD: nr. 68; NGL: 2:1, nr. 88; DRL 1397-1513: nr. 7.

²³ Hude 1893: 204-221; Erslev [1904] 1937: 190-207; P. J. Jørgensen 1940: 489-491; Olesen 1980: 133.

²⁴ P. J. Jørgensen 1940: 489-491; Christensen 1945: 90-93; H. Nielsen 1969 (KLNIV XIV): 220; Helle 1972: 541-543.

²⁵ DRL indtil 1400: nr. 10; SHKO, Erik Klipping og hans sønner: 50. ”*per consiliarios illustris regis Danor[um] et ceteros meliores (...).*”

²⁶ DD/DRB: 2:8, nr. 176, artikkel 14; DRL indtil 1400: nr. 22. ”(*...*) *consilio regis fiat stricto uel iurato.*”; P. J. Jørgensen 1940: 490-491.

²⁷ Christensen 1945: 224-229; Jvf. Erslev 1902: 358-363; Arup 1932: 154; Kjersgaard 1963: 403; Hørby 1980: 56; Olesen 1980: 1.

²⁸ Erslev [1882] 1971: 240-244; Arup 1932: 166 og 183; Christensen 1945: 229-231; 1980: 172-174, 187-193 og 247-251; Olesen 1980: 1-6.

²⁹ DD/DRB: 3:8, nr. 369 og 450.

Håkonsson, dronning Margrete og kong Erik ble forskjellige betegnelser som ”rikets rådgivere”, ”*concilium regis*/Danmarks riges råd”, ”kong Eriks råd og menn”, ”vore (...) raadgivere fra Danmark”.³⁰ I tillegg ble også betegnelsen ”rikets menn” anvendt i 1396.³¹ Uffe Geer Madsens gjennomgang av rådet under dronning Margrete viser at det under hennes styre skjedde en utvikling. Mens kong Valdemars råd bestod av personlig utvalgte og tilknyttede råder, skjedde det under dronning Margrete ”en betydningsfull aristokrativering av rådet”, i den forstand at det økte i størrelse spesielt ved også å inkludere jyske stormenn, konkluderte han.³² Ut fra at antallet menn som stod bak disse betegnelse på det meste var over 30 i flere dokumenter i 1370-årene, og minst 44 opptrådte som rådgivere på omtrent samme tid,³³ ser det ikke ut til at disse rådsforsamlingene var en videreføring av kongens råd.

Snarere synes rådgiverne å ha vært en videreføring av en bredere sammensatt stormannsforsamling bestående av ”rikets beste menn”, slik allerede Kristian Erslev viste. Erslev mente dermed at overgangen fra Danehoff til riksråd ikke innebar en like stor omveltning som Anna Hude tidligere hadde fremhevet, fordi Danehoffet var dominert av ”rikets beste menn” som i realiteten ble til riksrådet. I følge Erslev var ikke dette en entydig seier for kongemakten, men snarere et tiltak både i kongens og de ledende stormennenes interesse. Kongen fikk på sin side større innflytelse på sammensetningen av riksrådet enn han tidligere hadde hatt på sammensetningen av ”rikets beste menn”, mens stormennene på sin side ble sikret en regelmessig innflytelse på kongen ved å kunne delta i alle politiske forhandlinger.³⁴ Erslevs forklaring ble støttet av Poul J. Jørgensen, som la til at også en innflytelse fra Sverige og Norge kunne ha gjort seg gjeldende.³⁵ Det synes imidlertid å ha vært et uklart skille mellom en fastere kjerne av kongelige rådgivere, og en bredere og løsere gruppe av ”rikets rådgivere”.³⁶

Hude pekte på kong Eriks regjeringstid som et gjennombrudd for riksrådet, og senere har Jens E. Olesen påpekt at riksrådet i andre halvdel av kong Eriks regjeringstid var blitt ”en jævnbyrdig modpol til kongemakten”.³⁷ Helt entydig er ikke dette bildet, noe som også fremgår av dokumentene fra avsettelsen av kong Erik. Selve avsettelsesbrevet fra 1439, som ble utstedt av 34 geistlige og verdslige stormenn, inneholdt imidlertid ikke noen

³⁰ DRL indtil 1400: nr. 34, 36; DD/DRB: 4:6, nr. 624.

³¹ DD/DRB: 4:6, nr. 145.

³² Madsen 1985: 1-31, spesielt 22.

³³ Bøgh 2003: 220.

³⁴ Erslev [1904] 1937: 193-201.

³⁵ P. J. Jørgensen 1940: 491.

³⁶ Hude 1893: 214; Madsen 1985: 2-4; Jvf. Ulsig 1981: 84-85; Bøgh 2003: 220.

³⁷ Hude 1893: 210-215; Olesen 1980: 6.

rådsbetegnelse, og alle kunne heller ikke karakteriseres som rådsmedlemmer.³⁸ I brevet til Kristoffer av Bayern fra året før ble derimot tjue utstedere listet opp under tittelen *regni Dacie consilarii* (Danmarks rikes rådgivere).³⁹ Det forskjellige termene og uklare avgrensningene mellom en snevrere og en bredere rådgiverkrets under kong Erik viser at et riksråd ikke stod frem som et institusjonalisert organ i hans regjeringstid. En råds-krets synes likevel å ha utkrystallisert seg i den politiske maktkampen mot kong Erik i 1430-årene.⁴⁰ Madsens undersøkelse av rådet under dronning Margrete viser dessuten på den andre siden at linjene må trekkes tilbake til hennes regjeringstid, og videre tilbake til slutten av 1360- og begynnelsen av 1370-årene.⁴¹ Et fast riksrepresentativt organ ble det imidlertid ikke i deres regjeringstid, dels fordi Margrete og Erik ikke synes å ha ønsket en slik utvikling, og dels fordi det forelå et uklart skille mellom en snevrere rådgiverkrets og en bredere sammensatt stormannsforsamling. Dette innebærer at det må rettes et søkelys mot kong Kristoffers regjering (1440-48) med hensyn til å forklare en institusjonalisering av riksrådet. I kong Kristoffers kongevedt av 1440 forpliktet han seg til å utstede en håndfestning på førstkommende Danehoff,⁴² noe som riktig nok aldri skjedde. Snarere skjedde det under kong Kristoffer, slik Olesen påpeker, en overgang til riksrådet som rikets representasjon overfor kongen som formelt ble fullført med Kristians håndfestning av 1448.⁴³ I løpet av Kristoffers regjeringstid styrket riksrådet sin posisjon, slik at det etter hans død kunne stå frem som den påtroppende kongens motpart i forhandlinger i stedet for Danehoffet.⁴⁴ Først under kong Kristoffers regjeringstid fikk riksrådet en fastere utforming, og ble et riksrepresentativt organ med en mer varig karakter. Dette samsvarer med resultatene vedrørende det svenske riksrådet.⁴⁵

Akkurat som det danske riksrådet stod også det norske riksrådet frem som kongens motpart i Kristians håndfestning, noe det i og for seg også hadde gjort i forbindelse med forhandlingene om Kristoffers antagelse som norsk konge i 1442.⁴⁶ Kong Kristian måtte forplikte seg til å styre i henhold til ”rikets råds råd” i slotts- og lenspolitikken, forvaltningen

³⁸ *Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns afsættelse som konge af Danmark*: nr. 3; Bruun 1932: 84-92.

³⁹ *Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns afsættelse som konge af Danmark*: nr. 2.

⁴⁰ Jvf. Olesen 1980: 48-116.

⁴¹ Madsen 1985: 1-23; Jvf. Christensen 1945: 223-229.

⁴² DRL 1397-1513: nr. 9.

⁴³ Olesen 1980: 133.

⁴⁴ Om utviklingen av riksrådet under kong Kristoffer, se Olesen 1980: 275-378, spesielt 317-331.

⁴⁵ Se kapittel 12, *Rikets råd og blandingskonstitusjon*. Resultatene bygger i stor grad på Herman Schück, jvf. Schück 2005: spesielt 128.

⁴⁶ NGL: 2:1, nr. 99, tillæg 3 og 4; nr. 102; DN: III, nr. 771; V, nr. 702, 707 og 711. Jvf. s.

for øvrig, krigsspørsmål, utenrikspolitikk og skattepolitikk.⁴⁷ I håndfestningen ble det dermed tydelig lagt opp til en formalisert maktdeling mellom kongen og riksrådet, noe som kan tolkes som et uttrykk for en blandingskonstitusjon. Hva var så bakgrunnen for det norske riksrådets fremstående plass i håndfestningen av 1449?

Riksrådet hadde som i naborikene lange røtter tilbake til et kongelig råd, som for alvor fikk sitt gjennombrudd på 1260-tallet.⁴⁸ Et norsk riksråd ble første gang nevnt i retterboten om tronfølge og formynderstyre av 1302, og viste da til at en eventuell enkedronning skulle følge ”rikets råd” vedrørende forvaltningen av morgengaven. Samtidig ble det slått fast at et råd bestående av tolv menn og i tillegg to biskoper skulle fungere som formynderstyre for en umyndig konge.⁴⁹ Et vitnebrev om riksstyringen som ble utstedt ved Håkon V. Magnussons dødsleie i 1319 viste til ”Norges konges rikes råd”, som var identisk med det rådet som skulle stå for riksstyringen i henhold til retterboten av 1302.⁵⁰ Betegnelsene ”Norges konges rikes råds menn” og ”Norges konges rikes menn” ble brukt om de som samme år inngikk en avtale om kongefellesskap med en svensk forhandlingsdelegasjon på vegne av ”alle Svea rikes menn”. Avtalen ble fra norsk side beseglet med ”det alminnelige seglet til rikets råd i Norge”.⁵¹ På bakgrunn av disse dokumentene konkluderer Knut Helle med at et riksråd trådte i funksjon etter kong Håkons død i 1319, og at man kunne skille mellom et kongsråd før 1319 og et riksråd senere.⁵² Steinar Imsen karakteriserer dette som en overgang fra kongens råd til rikets råd, og mener at ”tiden 1319-1349 var avgjørende for fremveksten av et rikets råd”, som ”en mer selvstendig riksinstitusjon sideordnet med kongemakten”. I følge Imsen kom det virkelige gjennombruddet i 1323 da rådet tok over formynderstyret for Magnus Eriksson som et aristokratisk-representativt riksorgan, og dermed fikk grunnlag for en selvstendig regjeringsevne.⁵³

⁴⁷ NGL: 2:2, nr. 3; NMD: nr. 118.

⁴⁸ Helle 1972: 316-318.

⁴⁹ NMD: nr. 47.

⁵⁰ DN: I, nr. 156; NMD: nr. 67. ”Noregs konongs rikissins rad”

⁵¹ DN: VIII, nr. 50; NMD: nr. 68. ”Noreghs konungs rikiss raðes monnum (...) allra Suiarikes manna (...) Noreghs konungs rikiss menn (...) jnsigli almenelegho rikissens raðs.”

⁵² Helle 1972: 324-327. Her gir Knut Helle støtte til et syn som tidligere var fremmet av Yngvar Nielsen (Y. Nielsen 1880: 143), og noe mer upresist av T. H. Aschehoug og Absalon Taranger (Aschehoug 1866: 143; Taranger 1904: 256). Samtidig avviser Helle en oppfatning fremmet av blant andre Halvdan Koht og Johan Schreiner som ikke har villet se 1319 som et vesentlig skille, men som i stedet fører riksrådet lenger tilbake i tid (Koht [1928] 1953: 46; Schreiner 1946-48c: 608; 1949-51: 157). Schreiner påpekte likevel en forskjell mellom før og etter 1319 i den forstand at stormennene ikke skjulte seg bak termen ”gode menn”, men stod frem som ”lovgivere i rådets navn” og 490-493). Jvf. også Ole Jørgen Benedictow, som opererer med 1319 som gjennombruddsåret for riksrådet (Benedictow 1971: 20-21).

⁵³ Imsen 1977: 49-52; Jvf. 2002: 35-36; Jvf. også Blom 1967: 387-395.

Videre utover på 1300-tallet hevdet imidlertid Grethe Authén Blom at det var vanskelig "å tegne et skarpt bilde av kong Magnus Erikssons norske råd", men hun understreket at riksrådet spilte en fremtredende rolle under formynderstyret til Håkon VI. Magnusson (1343-55), videre i hans tid som regjerende konge og under formynderstyret for Olav IV. Håkonsson (1380-87). Under Håkon VI. virket rådet i følge Blom i to varianter, et mindre daglig råd under betegnelsen "vårt råd" og et tallrikere "hele rikets råd", og var videre også inndelt i to mer eller mindre stasjonære avdelinger i henholdsvis Oslo og Bergen. Blom konstaterer imidlertid at rådet i større grad var kongens råd enn rikets råd.⁵⁴ I senere oversiktsverker gis det tilslutning til at det på 1300-tallet skjedde en overgang fra kongens råd til riksrådet.⁵⁵ Det er også gjort forsøk på å påvise at det skjedde en institusjonalisering av riksrådet i perioden 1319-1388, uten at det lyktes å klargjøre dette i noen særlig grad.⁵⁶ I den påfølgende perioden under dronning Margrete og kong Erik har det vært vanlig å hevde at riksrådet ble satt til side eller pasifisert.⁵⁷

Fremdeles mangler det imidlertid moderne, grundige studier av utviklingen av riksrådet etter 1319, og spesielt utviklingen i perioden 1319 til 1449 fortjener økt oppmerksomhet, ikke minst for å kunne forklare hvorfor riksrådet kunne stå frem som "et mer selvstendig riksrepresentativt organ ved siden av kongemakten" i håndfestningene av 1449. Påstanden om at det skjedde en overgang fra "kongens råd" til "rikets råd" i 1319 eller de påfølgende årene er basert på avtalen om kongefelleskap med Sverige og formynderstyret for Magnus Eriksson. Dette ble imidlertid ikke en permanent ordening. Senere i regjeringstiden til Magnus Eriksson og i regjeringstiden til hans sønn, Håkon VI. Magnusson, ble det hovedsakelig anvendt betegnelser for kongens råd og hans rådgivere, men også "rikets råd" og tilsvarende ble til tider brukt, men da ofte under betegnelsen "alt rikets råd".⁵⁸ Som Blom påpeker forelå det altså et snevrere sammensatt "kongens råd" og en bredere sammensatt stormannsforsamling, og dermed ser det ikke ut til å ha skjedd en entydig overgang fra "kongens råd" til "rikets råd" allerede i 1319 eller de påfølgende årene. Dette samsvarer også

⁵⁴ Blom 1992: I, 350-364 og II, 784-812, spesielt 799-805; Jvf. Blom 1967: 391.

⁵⁵ Bjørkvik [1996] 2005: 176-177; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 183-186.

⁵⁶ Øien 2001.

⁵⁷ Hamre 1968: 50-51 og 82-82a; J. Larsen 1970: 3; Imsen 1977: 325-334; Bjørkvik [1996] 2005: 177; Albrechtsen 1997: 110-114, 122-126 og 166-167. Det foreligger imidlertid nyanser mellom disse, som for eksempel at Lars Hamre tillar riksrådet noe større betydning under kong Eriks styre enn under dronning Margrete. Yngvar Nielsen fremmet et alternativt syn ved å indikere at det ble avholdt flere norske riksrådsmøter utenom unionsmøtene under dronning Margrete enn det er tydelige vitnesbyrd om i det overleverte kildematerialet. Nielsen konstaterte likevel at riksrådet fikk redusert sin innflytelse under dronning Margrete og kong Erik (Nielsen 1880: 266-285). Senere har Eldbjørg Haug tatt opp igjen denne innfallsvinkelen, og mener at riksrådet fortsatte med jevnlig møter så lenge dronning Margrete levde (Haug 2000: 243-257).

⁵⁸ Blom 1992: I, 109, II, 785-787; Jvf. Johan Schreiners kildegjennomgang (Schreiner 1949-51: 534-538).

med Herman Schücks resultater vedrørende Sverige.⁵⁹ Når den samme terminologien ble anvendt i Norge og Sverige på 1300-tallet, med de nære forbindelsene som var mellom de to rikene på denne tiden, kan man vanskelig forestille seg at den skulle ha en annen betydning i Norge enn i Sverige.

Formynderstyret for Olav Håkonsson ble forvaltet av ”rikets råd”, og organet fortsatte sitt virke også etter hans død, og stod sentralt under tronskiftet i 1388/89. Under dronning Margrete og kong Erik fortsatte man å anvende termene ”rikets råd” og ”rikets rådgivere”, også etter at kong Erik var blitt myndig i 1401, og foretrakk disse fremfor betegnelser for kongens råd eller rådgivere, selv om også slike varianter kunne forekomme.⁶⁰ Det ser dermed ut til at riksrådet som et riksrepresentativt organ fikk et gjennombrudd under dronning Margrete. Dette harmonerer med utviklingen i Danmark, og synes å henge sammen med Kalmarunionen, fordi det var behov for å skille kongens råd i de respektive rikene fra hverandre terminologisk, noe som lettere kunne gjøres ved å knytte rådet til rikene. Riksrådsmøter synes imidlertid bare av og til å ha blitt avholdt i hennes og Eriks regjeringstid etter at han var blitt myndig. Som regel dreide det seg om unionsmøter knyttet til forhandlinger mellom de nordiske rikene eller med utenlandske makter som et redskap for kongemakten.⁶¹ Ved ett tilfelle inngikk også det norske riksrådet en avtale med en fremmed makt uten kong Eriks tilstedeværelse, nemlig fornyelsen av Perth-traktaten i 1426 i Bergen med skotske utsendinger.⁶² En økning i antall riksrådsmedlemmer under dronning Margrete, som i Danmark, synes ikke å ha funnet sted i Norge før under Sigurd Jonssons drottsetestyre (1439-42).

Under unionskonflikten i 1430-årene stod det norske riksrådet frem som en mer selvstendig politisk aktør enn tidligere, noe som skyldes den problematiske politiske situasjonen i unionen og en fraværende kongemakt. Til å begynne med opptrådte ”rikets råd” lojalt mot kong Erik, og utstedte i 1434 et brev til det svenske riksrådet, der de rådet svenskene til å trekke avsettelsen av kong Erik tilbake.⁶³ Året etter deltok flere norske rådsmedlemmer som meglere under konflikten mellom kong Erik og svenskene, og fikk således inngående kjennskap til det politiske systemet i Sverige. Da opprør brøt ut i Norge i 1436 under ledelse av Amund Sigurdsson, var det i kongens fravær riksrådet som tok føringen og innledet forhandlinger med opprørerne. Etter at opprørerne brøt en midlertidig

⁵⁹ Schück 2005: 37-41 og 60-63.

⁶⁰ NGL: 2:1, nr. 2, 3, 4, 10, 21, 22, 24.

⁶¹ Hervik 2002: 51.

⁶² DN: VIII, nr. 276.

⁶³ DN: V, nr. 646.

stillstandsavtale, ble opprøret slått ned under ledelse av ledende riksrådsmedlemmer. Riksrådet utnyttet imidlertid situasjonen til å fremme sine egne politiske krav i den endelige forlikavtalen av 1437.⁶⁴ Kravet om en norsk drottsete ble fulgt opp i 1439, da kong Erik utnevnte Sigurd Jonsson til drottsete etter å ha fått brev fra ”vårt elskelige råd og gode menn av Norge” med nominasjon av tre kandidater.⁶⁵

Utnevnelsen av ny drottsete, samt utnevnelsen av en ny innenlandsk kansler,⁶⁶ innebar gjenopprettingen av et innenlandsk styringsverk. Sigurd Jonsson la vekt på å styre sammen med riksrådet, og gjennomførte dessuten flere tiltak for å styrke riksrådet som institusjon. For det første sørget han for å få utnevnt flere riksrådsmedlemmer.⁶⁷ For det andre gjennomførte han organisatoriske tiltak ved at han synes å ha hatt en fast indre rådgiverkrets, som bistod i riksstyret som en form for arbeidsutvalg, og ved å foreta en oppdeling av riksrådet i en nordenfjelsk og en sønnenfjelsk avdeling med henholdsvis Bergen og Oslo som sentre.⁶⁸ En slik organisatorisk oppdeling hadde det muligens også vært tendenser til under Håkon VI. Magnusson, slik Blom hevdet, men den fikk i så fall et fastere uttrykk på 1400-tallet.⁶⁹ For det tredje inntok ”rikets råd og menn” rollen som bærer av det norske rikets suverenitet, da en slik forsamling i 1440 gikk til det skritt å utstede et avsettelsesbrev til kong Erik. Senere innledet riksrådet forhandlinger med Kristoffer om å bli antatt til ny konge. Det kan se ut til at årene under drottsetestyret til Sigurd Jonsson 1439-42 skjedde en viktig institusjonaliseringsfase for riksrådet, noe som harmonerer med resultatene for Sverige og Danmark.⁷⁰ Da Kristoffer ble norsk konge i 1442, var riksrådet allerede blitt en fast institusjon, et selvstendig riksorgan, som kongen måtte forholde seg til. Kong Kristoffers regjeringstid bar i forlengelsen av dette preg av et samarbeid mellom konge og riksråd. Da det på ny oppstod en tronvakanse i 1448, oppstod det uenighet om hvem som skulle velges som ny konge, men det synes å ha vært enighet om å formalisere riksrådets stilling.⁷¹

Den viktigste forutsetningen for at det danske og det norske riksrådet kunne stå frem som kongens motpart og som et selvstendig riksorgan i håndfestningene av 1448/49, synes dermed å ligge i den indre politiske utviklingen. I et lenger utviklingsperspektiv må linjene trekkes tilbake til dannelsen av et ”kongens råd” på andre halvdel av 1200-tallet, utviklingen

⁶⁴ NGL: 2:1, nr. 90; NMD: nr. 109. Om forlikavtalen, se Hamre 1968: 110-112; Imsen 1977: 361-365; 1990a: 183-187; Njåstad 2003: 108-110.

⁶⁵ NGL: 2:1, nr. 95; DN: XVI, nr. 106.

⁶⁶ Jvf. NGL: 2:1, nr. 97.

⁶⁷ J. Larsen 1970: 92-93; Imsen 1977: 376.

⁶⁸ J. Larsen 1970: 100 og 104-105.

⁶⁹ Blom 1992: II, 800-801.

⁷⁰ Se kapittel 12, *Rikets råd og blandingskonstitusjon*.

⁷¹ Jvf. Benedictow 1977: 36-39.

av et riksråd i tilknytning til formynderstyre for Norges del på 1300-tallet og dannelsen av Kalmarunionen som medførte at kongens råd i de respektive rikene fikk en mer varig riksrepresentativ funksjon. Under dronning Margrete og kong Erik medvirket imidlertid riksrådet lite i riksstyringen, og det var først i den påfølgende perioden 1434-1449 at en institusjonalisering fant sted. For Norges del var drottsetestyret 1439-42 en avgjørende fase. I tillegg må en ytre påvirkning fra Sverige ha spilt en rolle ved at danske og norske stormenn deltok som meglere i striden mellom kong Erik og svenskene. For Norges del kan også Kristians danske håndfestning som kilde til den norske tillegges en viss betydning. Kristians danske håndfestning kunne imidlertid ikke ha blitt overført til det politiske systemet i Norge, dersom forholdene ikke hadde ligget til rette for det. I tillegg må også de europeiske idéstrømningene fortrinnsvis knyttet til konsilbevegelsen kunne sies å være en bakenforliggende påvirkningskilde til det danske og det norske riksrådets nye stilling i håndfestningene av 1448/1449. Den danske og de norske håndfestningene kan i likhet med den svenske av 1441 og de danske fra 1300-tallet tolkes som et uttrykk for blandingskonstitusjoner, og den idépolitiske bakgrunnen vil være den samme som for den svenske av 1441.⁷² Det ser ut til at riksrådene i Danmark og Norge hadde flere medlemmer enn kongens råd tidligere hadde. Mens den tallmessige økningen for Danmarks del synes å ha skjedd under dronning Margrete, skjedde denne for det norske riksrådets del først under drottsetestyret til Sigurd Jonsson (1439-42) og under kong Kristoffer i 1440-årene.⁷³

Økningen i antall medlemmer betydde et større og mer riksrepresentativt råd. Riksrådet kunne dermed til dels ta over funksjonen til Danehoffet og ”hele rikets råd” i Norge, men samtidig fortsatte man å bruke bredere sammensatte stormannsforsamlinger ved spesielt viktige anledninger. Det riksrådet som stod frem i de nordiske rikene på 1440-tallet var således ikke bare en titulær endring av ”kongens råd”, men en nyskaping i den forstand at det snevrere ”kongens råd” fusjonerte med ”rikets beste menn” til et riksrepresentativt organ med klart definerte edsvorne medlemmer. Utover på 1400-tallet innebar riksrådet en utvidelse av det opprinnelige ”kongens råd”, men en innsnevring av ”rikets beste menn”.

Den norske overgangen til valgrike

I kong Kristians foreløpige danske håndfestning av 1448 ble det for første gang eksplisitt slått fast at Danmark var et valgrike:

⁷² Se kapittel 12, *Rikets råd og blandingskonstitusjon*.

⁷³ Madsen 1985: 22; J. Larsen 1970: 120-121.

”<1.> Først at Danmarks rike skal beholde og ha sitt frie valg etter vår død til å velge konge, ettersom at det er et fritt valgrike.”⁷⁴

Dette var i samsvar med sedvanerettlig tradisjon og praksis i Danmark, men trolig på grunn av erfaringene med kong Eriks forsøk på å få sin pommerske slektning Bogislav anerkjent som tronarving, ble det ansett som viktig å presisere valgrikestatusen i håndfestningen. Slik kunne man forsøke å hindre at Kristian forsøkte seg på noe lignende i sin regjeringstid. Det ble heller ikke lagt noen begrensning på valget. Mer oppsiktsvekkende var det likevel at en tilsvarende bestemmelse også ble innført i Kristians norske håndfestning av 1449:

”[10.] Og Norges rike skal ha fritt valg etter våre dager, dersom vi ikke får barn etter oss, fordi det nå er og skal forbli et fritt rike etter det som loven anviser.”⁷⁵

Her ble riktig nok valget innskrenket dersom Kristian fikk barn, noe som må forstås som at kongssønner ble gitt forrang. Ettersom det stod ”barn”, ble arvekrav gjennom kvinneledd akseptert, noe som trolig innebar at dattersønner skulle ha forrang, dersom sønner eller sønnesønner ikke fantes. I Karl Knutssons norske håndfestning fra november samme år ble dessuten en tilsvarende bestemmelse slått fast:

”[6.] Vi lover det, at etter vår død skal Norges rike og innbyggere ha sitt frie valg til å velge den til deres herre og konge, som de synes, at Norge er best tjent med, uten vi har etter oss i live en ekte sønn, som der til kan være skikket.”⁷⁶

Her var det imidlertid en klar hentydning til at en ektefødt sønn av Karl Knutsson som ble ansett for å være skikket, skulle ha forrang, men uten å presisere en subsidiær forrang for dattersønner. På grunn av skikkethetskravet har det blitt hevdet at Karls håndfestning inneholdt et noe sterkere valgelement enn Kristians,⁷⁷ men trolig lå skikkethetskravet også implisitt i formuleringene som ble brukt i Kristians håndfestning, slik at nyansene i

⁷⁴ DRL 1397-1513: nr. 20. ”Først at Danmarcks righe schall beholde och haue syt frii koor effter wor dødth at kese koning, effter thy at det ær et frii korerighe.”

⁷⁵ NGL: 2:2, nr. 3; NMD: nr. 118. ”[10.] Oc skall Norges ricke haffue sith frii koor effther vore dage, vm vi ey haffwe barn effther oss; thy thet er nw och bliiffwe skaall eth friith ricke, efftherty som laghen vtvisser.”

⁷⁶ NGL: 2:2, nr. 5; DN: VI, nr. 531; NMD: nr. 119. ”[6.] Jtem lofuom wer þet, at efter vart frafall scall Noreghis rike oc inbyggjare hafua sit fri kor at kiosa þeim þen till þeira herra oc konung, sem þem tykker, at Noreghe er bæzst meðh belatit, vitan wer hafuom efter oss lifuandis ein ekta son, sem þer till kan verdha fallen.”

⁷⁷ Taranger 1917: 74-75; Imsen 1972: 48; Benedictow 1977: 39.

formuleringene ikke synes å ha noen prinsipiell betydning. I unionsavtalen mellom Danmark og Norge av 1450 ble valgprinsippet utdypet:

”[5.] Og når Gud vil, at så forferdelig kan skje, at kongen frafaller, da skal (...) rikenes råd med det første komme sammen i Halmstad (...). Har da kongen en ekte sønn eller flere, da velger begge rikenes råd i enighet den til konge, som de synes er best skikket (...). Kunne så forferdelig skje, som Gud forby, at ingen ekte sønner av kongen var til, da møtes dog begge rikenes råd på førnevnte sted og velger den i enighet til konge, som de på begge rikenes vegne synes å være best skikket.”⁷⁸

Således kan bestemmelsene om kongevalg i de to norske håndfestningene av 1449 og i den dansk-norske unionsavtalen fra året etter sies å slå fast et arvelig valgrike, noe som også hadde blitt lagt til grunn i unionsbrevet av 1397 og forslaget til ny unionsavtale fra 1436-38.⁷⁹

Hvilken betydning hadde så den nye norske tronfølgeordningen? På bakgrunn av disse forfatningsdokumentene har det vært vanlig blant norske historikere å hevde at det i 1449/50 skjedde en overgang fra arverike til valgrike i Norge.⁸⁰ I nyere tid er det Steinar Imsen som har behandlet spørsmålet grundigst. Han har påvist at innføringen av valgrikeforfatningen skjedde gjennom en sedvanerettslig utvikling som gradvis avvirket arveriket i perioden 1319-1450, der det bare skjedde et regulært tronskifte. Selv om flere av tronskiftene hadde klare

⁷⁸ NGL: 2:2: nr. 21; NMD: nr. 121. ”*Oc nar Gudh wil, at swo hordelighe kan skeep, at koning frafaller, tha skal righens radh j thet righe, som koning bliffuer dødth vdi, biuthe vforrtøffret thet annet righes radh til, at the tha aa bothe sidher righens radh med thet første samen komme j Halmstæthe, som førre bebindelsen jinnehølt vm then stæth. Haffuer tha koning echtae son eller flere, tha keese bothe for righens radh endræchtelighe then til koning, som them thychker bæst tilfallen ware, oc the andre forsees j bothe rikene, som tilbo. Kunne swo hordhelighe falle, som Gudh forbiuthe, at ey ware konings æchte søn til, tha mødes thoc bægge righens radh j for stæth oc keese then med endræcht til koning, som them vppa bothe righens wæghne thycke bæst wære tilfallen.*”

⁷⁹ Imsen 1972: 70-76; Jvf. K-G. Hildebrand 1934: 131 og 137-142. Se også s.

⁸⁰ Aschehoug 1866: 192-196; Nielsen 1880: 312-314; O. A. Johnsen 1914: 195 og 204-206; Holmsen [1939] 1961: 366-367; Hamre 1968: 117-118 og 131-136; Imsen 1972: spesielt 21-51, 64-65 og 85-86; 1976: 96-107; 1987: 169-179; Benedictow 1977: 38; Bjørkvik [1996] 2005: 178-179; Albrechtsen 1997: 209; Moseng, Opsahl, Sandmo [1999] 2007: 354-356. Alternative syn har imidlertid blitt fremmet. Gottfrid Carlsson og Halvdan Koht regnet med at et valgkongedømme ble innført i Norge i kjølvannet av dannelsen av Kalmarunionen i 1397, under henvisning til redegjørelsen fra de engelske sendebudene i 1402. Koht la dessuten vekt på at arverettsbestemmelsene ble brutt både i 1343 og 1388, slik at det dreide seg om en glidende utvikling mot valgkongedømme (Carlsson 1930: 438-442; Koht 1934-36: 207-209). Morten Beyer mente også at det skjedde en glidende utvikling mot valgkongedømme, der alle tronskiftene fra 1388/89 var å regne som faktiske valg (Beyer 1975: 181-223). Absalon Taranger tidfestet innføringen av valgrike til 1442, fordi Kristoffer av Bayern ble valgt til konge uten en redegjørelse for hvorfor arvefølgebestemmelsene ble satt til side, slik man hadde gjort ved tidligere brudd på disse (Taranger 1917: 2-4). I den andre retningen har Johan Schreiner hevdet at Kristian av Oldenburgs håndfestning innebar at Norge fortsatt skulle være et arverike dersom Kristian fikk sønner, og viste til at forestillingen av Norge som et arverike fortsatte å gjøre seg gjeldende også etter at en valgrikeforfatning ble innført i 1449/50, fordi arveriket ble betraktet som et middel for å bevare Norges selvstendighet (Schreiner 1934-36b: 320-329). Kåre Lunden går enda lenger, og hevder at valgrikeforfatningen som ble slått fast i dokumentene i 1449/50 ikke ble en realitet, men at arveretten ble holdt i hevd, og faktisk styrket gjennom praksis etter det (Lunden 1986: 393-419). Jevnfør Steinar Imsens tilsvaret (Imsen 1987: 169-179).

elementer av valg, med Kristoffer av Bayerns antagelse til norsk konge i 1442 som det klareste tilfellet, skjedde dette likevel i følge Imsen innenfor arverikets juridiske ramme. For Imsen er det således avgjørende at en forfatningsendring først ble foretatt i 1449/50, da valgkongedømmet ble slått fast som en positiv lov.⁸¹ Det synet er blitt kritisert av Morten Beyer, som la større vekt på de faktiske forholdene rundt tronskifter i perioden 1319-1450, og mente at det i realiteten skjedde en overgang fra arverike til valgrike før det ble lovfestet.⁸² Således nedtonet Beyer betydningen av at et valgrike først ble slått fast ved positiv lov i 1449/50:

”En må da regne med en overgangsfase der forståelsen av Norges forfatning ikke lenger entydig var bundet til de gamle arvelover og der forestillingen om Norge som valgrike var i fremvekst. Lovfestingen av valgkongedømmet medfører da ikke mer enn bekreftelsen på tendenser som klart var til stede i tiden før 1449/50”.⁸³

Spesielt skilte Beyer seg fra Imsen når det gjaldt antagelsen av Kristoffer av Bayern til norsk konge, som han mente skjedde gjennom et kongevalg.⁸⁴ Det er ingen grunn til å betvile riktigheten av Imsens konklusjon om at valgriket ble innført i Norge i 1449/50 som positiv lov, men prosessen frem til denne lovendringen kan, blant annet i tråd med Beyers bidrag, diskuteres. Hva var så bakgrunnen for de nye bestemmelsene?

Når det gjelder motiver for innføringen av valgrikeforfatningen har det også vært uenighet. Noen hevdet på sin side at det var det norske riksrådet selv som tok initiativ til forfatningsendringen.⁸⁵ Johan Schreiner hevdet derimot at nordmennene forsvarte arverikeforfatningen ut fra en nasjonal interesse, selv etter at den formelt var avskaffet, fordi den ble betraktet som ”en garanti for at Norge ikke kunde bli skjøvet helt i bakgrunnen”. I følge Schreiner ble således valgrikeforfatningen innført som følge av ytre press.⁸⁶ Beyer antydte derimot at interessene til det norske aristokratiet allerede på 1300-tallet sammenfalt med et valgkongedømme, og hevdet at omstendighetene rundt antagelsen av Kristoffer av Bayern til norsk konge tydet på at ”rådsmedlemmene var tilhengere av valgriket”.⁸⁷ Imsen synes derimot å stå i en mellomposisjon ved legge vekt på ulike faktorer. Utgangspunktet

⁸¹ Imsen 1972: spesielt 21-51 og 64-65; 1976: 96-107; 1987: 169-179.

⁸² Beyer 1975: 181-223.

⁸³ Beyer 1975: 223.

⁸⁴ Beyer 1975: 211-214. Dette synet støttes langt på vei av Halvard Bjørkvik (Bjørkvik [1996] 2005: 236-238).

⁸⁵ O. A. Johnsen 1914: 204-207; Taranger 1917: 75.

⁸⁶ Schreiner 1934-36b: 316-318.

⁸⁷ Beyer 1975: 214 og 222-223.

hans er at det var et motsetningsforhold mellom den svenske og danske valgrikestatusen på den ene siden, og den norske arverikestatusen på den andre.⁸⁸ Etter en lengre periode med ”dynastiske planer og bestrebelser” kom i følge Imsen ”valgrikeforkjemperne i sterk fremgang” etter det svenske opprøret i 1434, ikke bare i Sverige, men også i Danmark. Den påfølgende tiden deltok nordmenn som voldgiftsdommere og meglere i striden mellom kong Erik og svenskene, og gjorde seg i følge Imsen dermed ”fortrolig med deres suksessjonsrettslige forestillinger”. Fra 1430-årene regner Imsen med at det ”konstitusjonelle program” som svenske og danske stormenn kjempet for også hadde sine tilhengere i Norge, og at det fra da av og frem til lovfestingen av valgriket i 1449/50 var uenighet blant norske stormenn i spørsmålet om arv versus valg. Et ledd i den politiske prosessen som endte med at valgriket ble innført også i Norge, var i følge Imsen, i tillegg til den sedvanerettslige utviklingen, også et betydelig press fra naborikene, spesielt Sverige, som så den norske arverikeforfatningen som en trussel mot deres valgrikestatus.⁸⁹

Det er ingen grunn til å betvile Imsens konklusjon om at man for å forklare bestemmelsene om valgkongedømme i de norske håndfestningene av 1449, og stadfestelsen av dette i den dansk-norske unionsavtalen av 1450, må legge vekt på både internordiske forhold og en indre politisk utvikling i Norge. Derimot kan det stilles spørsmål ved hvor vidt det var uenighet mellom arveriketilhengere og valgriketilhengere under striden om kongevalget, og hvor vidt ytre press kan sies å være en avgjørende forklaringsfaktor. For det første ser det ikke ut til at motsetningen mellom arvekongedømme og valgkongedømme var så stor som mange historikere har ment, men snarere synes alle middelalderlige tronfølgeordninger å ha inneholdt elementer av begge deler.⁹⁰ Videre synes det allerede i 1430-årene å ha vært et vendepunkt når det gjaldt tanken om å innføre valgkongedømme i Norge. Tesen om at det allerede på 1430-tallet var tilhengere av å innføre et valgkongedømme underbygges av forslaget til ny unionsavtale fra 1436-38, som la opp til at en unionell kongevalgforsamling skulle velge en felles nordisk konge, med forrang til sønner av

⁸⁸ På dette punktet var Imsen influert av tidligere forskning (Jvf. f. eks. Lönnroth [1934] 1969; Schreiner 1934-36b: 314-318; Hamre 1968: spesielt 132-133).

⁸⁹ Imsen 1972: 51 og 79-84; 1976: 96-97 og 105-107; 1987: 170-171; 2002: 36-39. Opprinnelig regnet Steinar Imsen med at det var en uenighet i riksrådet vedrørende spørsmålet om arverike versus valgrike, og at spørsmålet om arv og valg trolig virket fraksjonsdannende under striden om kongevalget, men at arveriketilhengerne trolig var i flertall i riksrådet inntil 1449/50 (Imsen 1972: 45-51 og 84). Imsen justerte dette i polemikken med Beyer til at flertallet i riksrådet brukte ”elementer fra arveriket i sin agitasjon” inntil 1449/50 (Imsen 1976: 106-107). Senere gikk Imsen tilbake til utgangspunktet ved å hevde at spørsmålet om arverike eller valgrike trolig også var et partikonstituerende element under striden om kongevalget (Imsen 1983b: 103).

⁹⁰ K-G. Hildebrand 1934: 129-147; Lunden 1976: 380-385.

foregående konge.⁹¹ Utkastet har blitt karakterisert som et ideologisk snarere enn et realpolitisk forslag, blant annet fordi det brøt med norsk statsskikk når det gjaldt bestemmelsen om valgkongedømme.⁹² Det er imidlertid ingen grunn til å tvile på at det var seriøst ment, og ettersom erkebiskop Aslak Bolt og Eindrid Erlendsson var nevnt blant utstederne må forfatterne ha hatt et reelt håp om at disse ville besegle dokumentet.⁹³ Sistnevnte hadde deltatt i forhandlingene mellom svenskene og kong Erik i 1435,⁹⁴ mens førstnevnte sammen med flere av lydbiskopene hadde deltatt på et nordisk bispemøte i Vordingborg sommeren 1434.⁹⁵ I årene forut for det udaterte utkastet til ny unionsavtale var det dermed politiske og kirkelige drøftinger i Norden, noe som innebar personlige kjennskap over landegrensene. Gjennom forhandlingene mellom kong Erik og svenskene kan dessuten de norske stormennene, slik Imsen antyder, ha sett fordelene med et valgkongedømme,⁹⁶ riktig nok med et betydelig element av arv. Hvis det ikke var en viss bevegelse i Norge i retning valgrike, ville utkastet til ny unionsavtale trolig aldri blitt utformet på den måten. Man må derfor anta at en aristokratisk gruppering hadde et realistisk håp om å få vedtatt en innføring av et felles kongevalg i Norden, og det betinger i så fall at valgriketilhengerne var på fremmarsj innen de norske rådsretsene allerede på andre halvdel av 1430-årene. Årsaken til dette var trolig at nordmennene hadde sett fordelene med innskrenkninger i kongemakten, som blant annet et valgkongedømme ville innebære, da de deltok som meglere i konflikten mellom kong Erik og svenskene i 1435. Samtidig hadde en rekke irregulære tronskifter som i realiteten hadde karakter av kongevalg svekket arverikeprinsippet, og den sedvanerettslige utviklingen gikk dermed i retning av et tydeligere valgrike.⁹⁷ På denne bakgrunn må det i 1430-årene ha vært vanskelig å hevde at den arvelige suksesjonen var en ordning som ikke kunne fravikes ved behov, og endres når forholdene tilsa det.

Muligens kan en nærmere undersøkelse av tronskiftet i 1442 kaste ytterligere lys over bakgrunnen for innføringen av bestemmelsene om valgkongedømme i håndfestningene av 1449. For Imsen er bruken av ordet ”annamme” avgjørende for konklusjonen om at

⁹¹ NGL: 2:1, nr. 88; DRL 1397-1513: nr. 7.

⁹² Lönnroth [1934] 1969: 195-196; Olesen 1980: 62.

⁹³ Aslak Bolt og Eindrid Erlendsson er de to som er nevnt på grunn av at de var henholdsvis den fremste geistlige og den fremste verdslige representant for riksrådet, men ingen av dem deltok i utformingen av dokumentet. Opphavsmennene synes å ha vært noen medlemmer av eller personer med tilknytning til det svenske riksrådet. Jvf. Erslev [1901] 1937: 42-53; Olesen 1980: 59-62. Se også kapittel 11 innledningsvis.

⁹⁴ ST: III, nr. 473a og 473b.

⁹⁵ DN: I, nr. 745-746; IV, nr. 855 og VI nr. 453-455; NGL: 2:1, nr. 291-295.

⁹⁶ Imsen 1972: 81.

⁹⁷ Jvf. Imsen 1972: spesielt 64-65 og 81.

Kristoffer ble tatt som rett arving til tronen i juridisk forstand etter arverikets prinsipper.⁹⁸ Mot dette viste Beyer til at ”annamme” ikke bare ble brukt ved suksesjon i arveriker, men også i valgriker. Dermed viser ikke bruken av ”annamme” i allmuens fullmaktsbrev til riksrådet nødvendigvis at Kristoffer ble tatt til konge etter arverikets prinsipper. Beyer viste videre til at kong Kristoffer ble betraktet som en valgt konge i Norge i to brev utstedt under et riksrådsmøte i 1444 i København, og mente dermed at det i Lödese ble foretatt et kongevalg.⁹⁹ I polemikk med Beyer vedgikk Imsen at arveelementet manglet i ”positiv forstand” i 1442, og at det dreide seg om et langt mer utilslørt kongevalg enn de foregående tronskiftene, men understreket at samme arverettslige prosedyre ble benyttet som tidligere, og at det nære slektskapet mellom Kristoffer og kong Erik var en forutsetning.¹⁰⁰ Hvilken prosedyre benyttet man så i 1442?

I et brev til det svenske riksrådet allerede i 1438 hevdet Kristoffer at han hadde arverett til Norge,¹⁰¹ men forhandlingene i forkant av og under Lödese-møtet i 1442 gir ikke inntrykk av noe arverettslig krav. Snarere synes det å dreie seg om lange og kompliserte forhandlinger om et kongevalg.¹⁰² Dessverre er ikke riksrådets begrunnelse for å ta Kristoffer til konge overlevert i noe diplom, og dermed er hovedkilden allmuerepresentantenes fullmaktsbrev til riksrådet:

”(…) høybåren herre kong Christoffer med Guds nåde hadde bevitnet i sine brev inn i Norges rike, at han ville at noen av allmuen skulle komme hit til disse forhandlingene, som nå skal være her i Lödese. (...) Det, som rikets råd i Norge finner til Norges gagn og beste i før nevnte ærender, det er vi blitt enige om med fullt samtykke av alle (...), at hva som det nevnte rikets råd i Norge her nå gjør, slutter og blir enige om, det å annamme før skrevne høybåren herre og fyrste kong Christoffer med Guds nåde til å være konge i Norge og alle andre ærender som vedrører Norges rike (...), det vil vi alt holde og ha ubrytelig i så måte, at vi må alltid få nyte Norges lov, retterbøter, fred og nåde, som gode herrer konger i Norge har laget, stadfestet, unt og gitt til rikets nytte og til hele allmuens fred, frelse og velferd.”¹⁰³

⁹⁸ Imsen. 1972: 42-43.

⁹⁹ Beyer. 1975: 211-214, Jvf. NGL 2:1 nr. 130 og 131.

¹⁰⁰ Imsen 1976: 106-107.

¹⁰¹ DN V nr. 669

¹⁰² NGL 2:1 nr. 99, tillegg 1-5; Taranger 1917: 2-4. Steinar Imsen påpeker også at det pågikk lange og vanskelige forhandlinger (Imsen 1972: 44).

¹⁰³ NGL 2:1 nr. 102. ”(...) *høgboren herræ konung Christoffer medh Gudz nadh hafde siin breff jn j Norighes rike swa vattande, at han wilde, at nokre af almughanom skulde hiit komma til thennæ daghtinghen, sem nu hæer skal wæra j Lødisso. (...) þui, sem rikissens radh j Norighe funno fore Norighes gangn oc bæzsta j fyrnembdom ærindom, þui ærom meerswa eins wordhne medh fulræ samtykt allæ, sem nu hiit kompnæ æra af fyrnempds almugs wegna, at hwat sem tratnempt rikissens radh j Norighe hæer nu giøra, enda oc eins wærdha vm þæt at anama forscreuen høghboren herræ oc forsta kunnung Christoffer medh Gudz nadh til konnung at wæra j Norighe oc oll annor ærinde, sem Norighes rike er vppa rørende j þesso sinne, þæt wiliom meer alt haldæ oc hafua vbrighdeligha j swa mathæ, at meer mughom niotande værda jæmpnan hædan af waar Norighis lagh,*

Av allmuebrevet går det frem at utsendingene var blitt innkalt ”til disse forhandlingene, som nå skal være i Lödese”. Forhandlinger skjedde når det dreide seg om suksesjon ved valg, og ikke ved arvelig suksesjon. Allmuerepresentantene var dermed innkalt til forhandlinger, og ikke til en kongehylling eller *konungstekja*, noe som er en klar forskjell sammenlignet med de foregående tronskiftene. Dersom de omtalte forhandlingene dreide seg om andre saker enn kongevalg, hadde trolig ikke allmuerepresentanter blitt innkalt, ettersom forhandlinger med andre riker vanligvis ble ført utelukkende av riksrådet under interregnum. Videre var allmuerepresentantene enige om å holde det som ”rikets råd i Norge her nå gjør, slutter og blir enige om, det å annamme (...) kong Kristoffer til å være konge i Norge (...)”.¹⁰⁴ Dermed gav allmuerepresentantene riksrådet fullmakt til å forhandle om å ta kong Kristoffer til konge. Forhandlingene var muligens allerede innledet, men de var definitivt ikke sluttført ettersom verbene stod i presens og futurum.

Det var imidlertid et brudd på tronfølgeoven å foreta kongevalg dersom det fantes arveberettigede kandidater, noe det fremdeles gjorde. Kong Eriks utpekte arvtaker, Bogislav av Pommern, hadde som kong Eriks fetter i henhold til landsloven arvekrav etter 6. arveklasse, men tilfredstilte ikke kravet om å være av ”rette kongeätt”.¹⁰⁵ Kong Eriks slektsforbindelser til den norske kongeätten gikk gjennom morssiden, mens Bogislav ikke kunne vise til en slik slektsforbindelse. Kristoffer nedstammet derimot fra de nordiske kongeslektene, og for Norges vedkommende ville det dermed vært mulig å ta ham til konge med en tydeligere arverettslig begrunnelse enn hva som skjedde. Kristoffer hadde faktisk i henhold til landslovens kongearvetall et arvekrav i 9. arveklasse,¹⁰⁶ og var med det den nærmeste arvingen av ”rette kongeätt” til den norske tronen etter kong Erik. Når riksrådet likevel gjennomførte tronskiftet gjennom en valghandling, og gikk bort fra arvekongedømmets prinsipper, må det skyldes en bevisst vilje og strategi. Det var likefullt et brudd på tronfølgeoven, og det kan derfor ha vært viktig for riksrådet å dekke over hva som egentlig hadde skjedd.¹⁰⁷

rettæ bother, fridh oc nadher, sem godha herrær kunnunga j Norighe giort, stadhfest, vnt oc gefuut hafua, rikino til nytsæmder oc ollom almughanom till fridhar oc frælsis oc fuldræ vælfærdh.”

¹⁰⁴ NGL 2:1 nr. 102

¹⁰⁵ MLL: II, 5. ”(...) af rettre konunga ættenne komin.”

¹⁰⁶ Jvf. MLL: II, 5.

¹⁰⁷ Jvf. Imsen. 1972: 44. Dette endret imidlertid ikke hans oppfatning om at kong Kristoffer ble konge ved arvelig suksesjon. Imsen vedgår at Kristoffers antagelse som norsk konge inneholdt et mye tydeligere valgelement enn tidligere tronskifter (Imsen 1976: 104-107); Jvf. også Bjørkvik [1996] 2005: 237-238.

Dermed ser det ut til at prosessen med å gjøre Norge til et arvelig valgrike fikk et gjennombrudd i 1441/42, da riksrådet brøt tronfølge-loven og valgte Kristoffer til norsk konge etter fullmakt fra allmuen. Dette indikerer også at valgriketilhengerne allerede da var i flertall blant de norske stormennene,¹⁰⁸ fordi det ville vært fullt mulig for riksrådet å erklære Kristoffer som tatt til norsk konge med begrunnelse i arverikeforfatningen. I 1441/42 synes man imidlertid å ha vært svært opptatt av å sikre den nye kongen legitimitet nedenfra folket gjennom allmuerepresentasjon. Da et arvelig valgkongedømme ble innført som ”positiv lov” i håndfestningene av 1449, var det dermed i realiteten en kodifisering av praksisen ved det foregående tronskiftet.

Arvekongedømme versus valgkongedømme i 1449?

Det neste spørsmålet som da må stilles, er hvor vidt en strid om arvelig suksesjon og valgkongedømme fremdeles gjorde seg gjeldende under den norske striden om kongevalget i 1449, og dermed var et diskusjonstema i forbindelse med forhandlingene om Kristians og Karl Knutssons respektive håndfestninger. I følge flere historikere var splittelsen mellom arveriketilhengere og valgriketilhengere sammenfallende med splittelsen mellom det såkalte danskepartiet og det såkalte svenskepartiet. Arveriketilhengerne støttet Kristian, mens valgriketilhengerne støttet Karl, i følge dem. Dette ble begrunnet med at det var en motsetning mellom bestemmelsen om valgrike og erklæringen om at Kristian var valgt til norsk konge i hans håndfestning på den ene side, og på den andre et brev utstedt under samme møte til innbyggerne i Skien syssel, der en arverettslig begrunnelse ble anvendt for å ta Kristian til konge.¹⁰⁹ Ved første øyekast synes dette å stå i et bemerkelsesverdige motsetningsforhold til håndfestningen, men det er ikke gitt at dette danner grunnlag for påstanden om at danskepartiet var tilhengere av arverike og svenskepartiet av valgrike. I brevet til innbyggerne står det følgende:

”(…) Så om den verdige herre kong Kristian. Vi overveide og undersøkte, og fant ut og forstod med sannhet at han er født av rette, verdige kongeblood av Norge, så nær at vår verdige kong Olavs mor, dronning Margrete, og verdige kong Kristians morfar var født av søsken, og kong Eriks mormor og kong Kristians morfar er født av søsken (...). Derfor, kjære venner, kunne vi ikke finne rettere etter vår norske lov i kongearvetallet, enn det at verdige herre kong Kristian er nestbåren til riket etter verdige fyrste kong Erik. Derfor har vi overveid etter vår beste samvittighet og Norges rikes (...) og alle Norges

¹⁰⁸ Jvf. Beyer 1975: 214.

¹⁰⁹ Taranger 1917: 75; Hamre 1968: 132-133; Imsen 1972: 45-50; 1983b: 103.

innbyggeres beste og sikkerhet, og har annammet verdige fyrste kong Kristian for å være en fullmektig konge over Norges rike (...).”¹¹⁰

Ettersom et valgkongedømme først ble innført som positiv lov i håndfestningen og stadfestet ved utstedelsen av den dansk-norske unionsavtalen av 1450, kunne fremdeles kongearvetallet i landsloven anvendes juridisk sett under tronskiftet i 1449, selv om et utilsørt kongevalg i 1442 nok innebar at det rådet en viss uklarhet om tronfølgepraksisen. I henhold til kongearvetallet i landsloven skulle man ta utgangspunkt i den foregående kongen, altså kong Kristoffer.¹¹¹ I den arverettslige begrunnelsen i 1449 ble det i stedet tatt utgangspunkt i et slektskap til dronning Margrete og kong Erik, for å redegjøre for Kristians slektskap til den norske kongeætten. De faktiske forholdene når det gjelder Kristians arvekrav er at han var firmenning av Kristoffer og tipptipptippoldebarn av Håkon V. Magnusson.¹¹² Den 13. og siste arveklassen viser til det private arvetallet, med tilleggskrav om at en tronkandidat måtte være mann og ”av rette kongeætt”, og det private arvetallet går i 13. arveklasse ned til og med firmenninger.¹¹³ Dermed innfridde Kristian så vidt de arverettslige kravene i kongearvetallet, men i stedet for å forklare dette, forsøkte man i brevet til innbyggerne i Skienssysel å gi inntrykk av at det arverettslige kravet var sterkere.

Det å anvende en arverettslig begrunnelse var imidlertid ikke nødvendigvis identisk med å være arveriketilhenger. Hovedpoenget i denne argumentasjonen var at Kristian var ”av rette, verdige kongeblood av Norge”, noe hans rival Karl Knutsson ikke var. Betydningen av en dynastisk blodslinje gikk utover skillet mellom arverike og valgrike, fordi også i valgriker var det sedvane at kongevalget inneholdt et arvelig element. Dette innebar vanligvis at kongssønner hadde forrang, og dersom slike ikke fantes valgte man en annen mann av kongeætten. Nettopp dette var det svake punktet til Karl Knutssons tronkandidatur; han var ikke ”av rette kongeætt”. Kristian av Oldenburg kunne derimot presenteres som en kontinuitetsløsning på grunn av sin tilknytning til den gamle norske kongeætten, selv om

¹¹⁰ NGL 2:2 nr. 4; DN: III, nr. 806. ”(...) saa om then wærdugæ herræ koning Christiern. Owerwagæ wy oc randsagede oc beffwnnæ wy oc wnderstodæ med sannennæ, ath han ær fødder aff rættæ wærdugæ konings blodh aff Norgæ, saa nær ath wærdugæ, wor wærdugæ herre konings Olaffs moder, drotning Margrette, och wærdugæ koning Christierns moderffader the wore ffoddæ aff syskenne, och koning Eriks moder moder, och koning Chrystierns moder fader wore och fødde aff syskynnæ (...). Thy, kiære wænnær, kwnne wy ey ræthære, fyynnæ æffiher wor Norgis lag i koningh ærffda balk, wihen thæth wærdugæ herræ kong Christyærn ær næsth boren till Norgis rygæ med wærdugæ førstæ koning Erik. Thij haffwæ wy owerweyth æffiher worth bæystæ samwyd oc Norgis rygæ, oss, edder oc allæ Norigis jndbøgere bæistæ och bestandh, oc haffwæ anammet verdugæ førstæ koning Christiærn oss och edder for en fwldmectugæ koning ath wære offwer Norgis rygæ (...).”

¹¹¹ MLL: II, 5.

¹¹² Imsen 1977: 11.

¹¹³ MLL: II, 5 og V, 7.

slektsforbindelsene var fjerne. I det politiske spillet under striden om kongevalget var det derfor forståelig at danskepartiet anvendte en arverettslig begrunnelse.

Dette forklarer imidlertid ikke hvorfor Kristian i håndfestningen ble omtalt som ”utvalgt, annammet og unnfanget (*vtkored, anameth oc vndfongeth*)” til norsk konge, ettersom ”utvalgt” henspiller på en valghandling. Begrepet ”unnfanget” henspiller imidlertid på sin side på en arvelig aspekt. Mens man i håndfestningens beskrivelse av kongevalget dermed vektla både valgelementet og det arvelige aspektet, ble det sistenevnte utbrodert i brevet til innbyggerne i Skienssyssele. Årsaken til dette var at det ble vurdert som taktisk riktig, fordi en tilsvarende begrunnelse ikke kunne brukes for å fremme Karl Knutssons kandidatur. Dermed kan dette karakteriseres som propaganda eller som politisk taktikk og retorikk.¹¹⁴ Bruken av en arverettslig begrunnelse i allmuebrevet utelukket ikke en preferanse for kongevalg, og det trenger ikke å være en motsetning mellom håndfestningen og allmuebrevet forutsatt at danskepartiets tilhengere støttet et arvelig valgkonedømme. Dette synes mer sannsynlig enn at det forelå et motsetningsforhold mellom de to dokumentene, fordi man må anta at det i så fall ville være fare for at det ville bli avdekket.

Den politiske utviklingen i perioden 1397-1449 tyder heller ikke på at et motsetningsforhold mellom valgriketilhengere og arveriketilhengere utgjorde en viktig konfliktdimensjon i forbindelse med kongevalget. I begge utkastene til unionsavtaler, unionsbrevet av 1397 og det utdaterte utkastet fra 1436-38, fremstod et arvelig valgkonedømme, der sønn av siste regjerende konge skulle velges til ny konge, som et kompromiss det er sannsynlig at nordmennene kunne gi sin tilslutning til.¹¹⁵ Den forfatningsmessige utviklingen i perioden 1434-49 der riksrådet etter hvert fremsto som et riksrepresentativt organ ved siden av kongen, harmonerer også med et ønske om å gå over til et arvelig valgkonedømme. Gjennomføringen av antagelsen av kong Kristoffer til norsk konge synes også å reflektere at flertallet var tilhengere av et arvelig valgkonedømme. Det foreligger ingen indikasjoner på at noen norske stormenn ønsket å stå fast ved landslovens arvekonedømme, og det ser ut til å ha vært bred enighet om en dreining i retning av å formalisere et arvelig valgkonedømme i 1449. På dette punkt er tronkandidatenes håndfestninger i overensstemmelse, selv om det riktignok er noen nyanser. Dersom tronfølgepraksisen var en partidannende faktor, ville man trolig kunne forvente at dette kom til uttrykk i de respektive håndfestningene. Det gjorde det ikke.

¹¹⁴ Beyer 1975: 215-217; Benedictow 1977: 24-25; Bjørkvik [1996] 2005: 249; Opsahl 2008: 167-168.

¹¹⁵ Se kapittel 9, *Arvekonedømme versus valgkonedømme*; Jvf. kapittel 11, *Unionell kongevalgforsamling*.

Når det gjelder spørsmålet om hvor vidt ytre press fra naborikene var en faktor som spilte inn ved den norske overgangen til valgrike, er det vanskelig å akseptere dette som en ensidig forklaring, slik Johan Schreiner foreslo.¹¹⁶ Steinar Imsen hevder også at ytre press fra naborikene, spesielt Sverige, kunne være en forklaringsfaktor, fordi den norske arverikestatusen kunne utgjøre en fare, noe som kom til uttrykk da kong Erik brukte Norge som base for krigshandlinger mot Sverige.¹¹⁷ På denne bakgrunn er det godt mulig at man fra svensk side gjerne så at Norge gav avkall på arverikestatusen, men fra dansk side kunne dette fortone seg annerledes. Jens E. Olesen argumenterer i den sammenheng for at unionen fra et dansk ståsted ville bli vanskeligere å kontrollere dersom Norge ble et valgrike, fordi nordmennene da kunne gå sammen med svenskene ved kongevalg, noe det også ser ut til at danskene vektla i forbindelse med Kristoffers antagelse til norsk konge.¹¹⁸ Det ser dermed ikke ut til at det forelå noe press fra dansk side om at Norge burde gå over til å bli et valgrike. Ettersom det ikke kan belegges et ensidig press fra naborikene, er det også vanskelig å belegge at ytre press kan ha vært en forklaringsfaktor. En påvirkning i form av impulser og tankestrømninger kan imidlertid være en forklaringsfaktor ved siden av den indre politiske utviklingen.

På midten av 1400-tallet var suksessjon både basert på valg og arv reelle alternativer. De sterke kongedømmene Frankrike og England hadde for eksempel arvelig suksessjon, mens Det tysk-romerske keiserriket var et valgrike. Flere av de østeuropeiske kongerikene som Polen og Ungarn var også valgriker. Det ser imidlertid ikke ut til at en valgrikeforfatning var på fremmarsj i Europa på midten av 1400-tallet.¹¹⁹ Da gjenstår det å stille spørsmål ved om den politiske tenkningen i samtiden kan ha medvirket til Norges overgang fra arverike til arvelig valgrike. Tidligere er det vist til at et valgkongedømme ble anbefalt av blant andre Thomas Aquinas og Marsilius av Padova.¹²⁰ Førstnevnte kan nok ha utøvd en selvstendig innflytelse, mens sistnevntes innflytelse spesielt er knyttet til konsilbevegelsen. Konsilbevegelsens tenkere omtalte i første rekke kirkelige forhold, men to konsiliære tenkere behandlet spørsmålet om arv eller valg i verdslige sammenhenger mer eksplisitt; Jean Gerson og Nicolaus Cusanus. Gerson, som virket under Konstanzkonsilet, synes å ha vært influert av Nicole Oresme og Jean Quidort, samt av å bo i arveriket Frankrike, og konkluderte i likhet med Oresme og Quidort med at et opprinnelig valg av et dynasti var tilstrekkelig, og at en

¹¹⁶ Schreiner 1934-36b: 316-318.

¹¹⁷ Imsen 1972: 79-86; 2002: 38-39.

¹¹⁸ Olesen 1980: 62 og 163.

¹¹⁹ Guenée [1971] 1985: 67-69.

¹²⁰ Se kapittel 5, *Arvelig valgkongedømme*.

arvefølge deretter gav den beste løsningen.¹²¹ Et annet syn ble fremmet av Nicolaus under Basalkonsilet. Han viste til at strålende, kloke og edle menn ofte hadde blitt valgt til konger sammen med sine etterkommere, noe som noen ganger var til fordel for samfunnet, men fordi avkommet ofte ikke var av samme kvalitet som sine foreldre, kunne deres etterfølgere være dårligere egnet. Selv om Nicholas erkjente at det var mange gode argumenter for arvelig suksesjon, hevdet han derfor at dersom den beste mannen skulle styre riket etter alles vilje for det felles beste, var valg den beste metoden.¹²² Nicolaus var influert av Aristoteles og Marsilius av Padova på dette punkt.¹²³

Andre konsiliarister som Franciscus Zabarella og Juan de Segovia berørte ikke spørsmålet om arv versus valg eksplisitt, men kan likevel tolkes som en preferanse for et valgkongedømme. Zabarella hevdet at hele kristenheten utgjorde en korporasjon eller et samfunn (*universitas*), der en forsamling av dets medlemmer (generalkonsilet) innehadde den øverste makten med paven som overhode for korporasjonen, men med innskrenket makt. Dersom paven feilet, kunne den myndigheten som var overført til ham trekkes tilbake, og ved vakanse i paveembetet ble hele kirkens makt overført til generalkonsilet.¹²⁴ Selv om Zabarellas utgangspunkt var styret av kirken, innebar den sterke vektleggingen av korporasjonslæren at teoriene hans også kunne overføres til verslige politiske enheter. Selv gjorde han ikke dette i noen særlig grad, men han omtalte valgmennene i keiservalget som et kollegium.¹²⁵ Segovia bygde videre på Zabarellas teorier, men innrettet sin tenkning i større grad som en generell styringsteori. Således mente Segovia at all makt utgikk fra samfunnet, som herskeren fikk sin autoritet fra, slik at det ble etablert et tillitsforhold mellom herskeren og samfunnsmedlemmene.¹²⁶ I Basalkonsilets tid kan den sterke fremhevingen av at den øverste makten skulle ligge i et generalkonsil, med klare paralleller mellom styret av kirken og verdslige enheter, vanskelig oppfattes som noe annet enn en preferanse for valgkongedømme, selv om det riktignok bare var Cusanus som fremførte standpunktet eksplisitt. Zabarellas teori om at myndigheten ble tilbakeført til generalkonsilet ved vakanse i paveembetet, er også en klar parallell til riksrådenes rolle i de nordiske rikene i senmiddelalderen.

¹²¹ Carlyle 1903-36: vol. VI, 159; Schäfer 1936: 37-38.

¹²² *De concordantia catholica*, bok III, 283; Jvf. Sigmund 1963: 192-195.

¹²³ *De concordantia catholica*, bok III, 284 og fotnote 20 s. 211; Sigmund 1962: 401-402.

¹²⁴ Ullmann [1948] 1972: 191-231; Tierney 1955: 220-237; Jvf. Monahan 1994: 95-98.

¹²⁵ Carlyle 1903-36: vol. VI, 165-167.

¹²⁶ Black 1970: 22-34.

Ettersom kirkeprovinsene i Norden støttet reformkonsilene aktivt, og hadde forbindelser med dem både gjennom deltakelse og diplomati,¹²⁷ er det sannsynlig at Baselkonsilets idégrunnlag medvirket til at valgriketilhengerne kom på fremmarsj i Norge. Innenfor det norske episkopatet støttet erkebiskop Aslak Bolt opp om konsilbevegelsen og pleide kontakt med svenske biskoper,¹²⁸ noe som i kombinasjon med hans ledende rolle i de politiske begivenhetene i Norge i perioden 1437-1449 gjør det sannsynlig at han hadde en sentral rolle i prosessen med å innføre et arvelig valgrike i Norge. Dermed kan bakgrunnen for innføringen av et arvelig valgrike i Norge i 1449/50 sies å være en indre politisk utvikling influert av impulser fra Sverige og av Baselkonsilets idégrunnlag.

Verdslige og geistlige myndigheter

Den største forskjellen mellom Kristians og Karls norske håndfestninger er knyttet til forholdet mellom verdslige myndigheter og kirken. På dette punktet nøyde Kristian seg med å slå fast at kirken skulle få nyte ”sin frihet og privilegier”,¹²⁹ mens Karls håndfestning var mye tydeligere:

”Og kirken, kirkens formenn og alle klerkene skal frelselig nyte og bruke alle de privilegiene, som gode konger her i Norge har gitt dem. Ikke skal vi eller våre menn befatte oss med det som hører til deres omdømme, eller noen klerk inntrengi i noen inntekt, eller befatte oss mer med dem [kirken], enn de gamle overenskomstene (*composiciones*), som er gjort mellom kongedømmet og kirken, forklarer.”¹³⁰

Med en av de gamle *composiciones* henspeiles det på den såkalte sættargjerden av 1277 som var en forliksavtale mellom kongemakten og kirken. Denne avtalen innebar at kirken gav avkall på sine krav om innflytelse ved kongevalg og kroneofring til St. Olav i tråd med Magnus Erlingssons tronfølgelov av 1163/64.¹³¹ Til gjengjeld anerkjente kongen kirkens domsmyndighet over geistlige og over kristenrettssaker som innbefattet overtredelser av

¹²⁷ Losman 1970. Se også kapittel 10, *Sverige og konsilbevegelsen* og kapittel 11, *Konsilbevegelsen og de nordiske rikene*.

¹²⁸ Hamre 1955: 458-461; Haug 1998a: 130-136.

¹²⁹ NGL: 2:2, nr. 3; NMD: nr. 118. “[.] Fforsth at Norges rickes indbyggere skole niwthe theres lag, friiheth oc kwngeligh rettebother, oc then helge kirke sin frriheth oc priuileger.”

¹³⁰ NGL: 2:2, nr. 5; NMD: nr. 119. ”Oc scall kirkian oc kirkiunnar formen oc alt klerkrit niota ok bruka frelsligha oll þau priuilegia, sem godhe konunga her i Noreghe þeim gifuit hafua. Ey skulom wer ware men oss nakut luta medh þeira vmdome, eða nokon klerk intrengia i nokot kirkiunna ingield, eða nokot oss medh þeim bewara ytermeire, en þe gambla composiciones, sem giord er mellom konungxdomen oc kirkiunna i Noreghe, vtskyre.” Jvf. Seip 1942: 200-201.

¹³¹ NMD: nr. 8.

kirkens lære og saker som vedrørte kirkens økonomiske stilling. Dessuten fikk kirken økte økonomiske rettigheter i form av utvidet skattefrihet, samt en stadfestelse av eldre rettigheter når det gjaldt frie kanoniske valg.¹³² Sættargjerden er blant de mest omdiskuterte norske middelalderdokumentene. Tidligere var det vanlig å betrakte kirken med erkebiskop Jon Raude i spissen som den seirende parten, og kong Magnus Lagabøte som den ettergivende og tapende part.¹³³ Nyere forskning nyanserer dette bildet, fordi dokumentet ikke lenger blir vurdert som å representere et gjennombrudd for kirkelig jurisdiksjon, men betrakter det snarere som resultat av en utvikling tilbake til andre halvdel av 1100-tallet. Videre er det også vist at kong Magnus gjennom utformingen av landsloven demmet opp mot en ekspansiv kirkerett. Dessuten tyder heller ikke analyser av Sættargjerdens innhold på en ensidig konklusjon, der erkebiskopen seiret og kongen tapte.¹³⁴

Hvorfor dukket det så opp en bestemmelse som i realiteten innebar en stadfestelse av Sættargjerden i Karl Knutssons norske håndfestning av 1449? Absalon Taranger påviste at den norske erkebiskopen Aslak Bolt lot avskrive Sættargjerden og andre dokumenter som omhandlet kirkens stilling før han dro til Oslo og Marstrand våren 1449. Hensikten må trolig ha vært å få Sættargjerden stadfestet.¹³⁵ Bestemmelsen om Sættargjerden i Karl Knutssons norske håndfestning kan dermed knyttes til Aslak Bolt, noe som også ble underbygd med at det ble vist til Sættargjerden i provinsialstatuttet av 1436, som ble utarbeidet under erkebiskopens ledelse.¹³⁶ Det lyktes imidlertid ikke å få mer enn en generell stadfestelse av kirkens privilegier i Kristians norske håndfestning, mens erkebiskopen senere altså fikk fullt gjennomslag i Karls norske håndfestning. Dette bidrar til å forklare erkebiskopens preferanse for den svenske tronkandidaten, men også vurderinger av hvilken konge det ville være størst muligheter for å kunne ivareta kirkens interesser over tid kan ha spilt inn. Dessuten kan mer

¹³² NMD: nr. 29 (inkludert oversettelse til moderne norsk); Jvf. Helle [1974] 1993: 138-141. Haug 2003: 91-93.

¹³³ Dette synet går tilbake til Rudolph Keyser og P. A. Munch, men fikk sitt sin mest utførlige utforming av Jens Arup Seip (Seip 1942: spesielt 138-143). Jevnfør litteraturgjennomgang vedrørende Sættargjerden hos Knut Helle og Eldbjørg Haug (Helle [1974] 1993: 140; Haug 2003: 91).

¹³⁴ Grunnlaget for dette synet ble lagt allerede av Oluf Kolsrud og Halvdan Koht (Jvf. Helle [1974] 1993: 140; Haug 2003: 91), men er utdypet av en rekke senere historikere i opposisjon til Seips syn. Se spesielt de nyeste bidragene, Gunnes 1970: 121-160; Bagge 1981: 133-159; 2008: 201-224; Sandvik 1986: 563-585; Hamre 2003: 381-431; Jvf. Haug 2003: 91-93. I tillegg må det nevnes at heller ikke praksis i kristenrettssaker etter utstedelsen av Sættargjerden tyder på at kirken entydig seiret og kongemakten tapte (Riisøy 2004: spesielt 170-177).

¹³⁵ Taranger 1917: 76; Jvf. Enemark 1981: 175.

¹³⁶ Taranger 1917: 76; Hamre 1955: 466; Enemark 1981: 175; Haug 1998b: 135-136; NGL: 2:1, nr. 307. Jvf. også Ole Jørgen Benedictow som finner det vanskelig å ta stilling til hvorfor Aslak Bolt støttet Karl Knutssons tronkandidatur. Ettersom kirkens privilegier også ble stadfestet i Kristians håndfestning, hadde erkebiskopen ingen grunn til å føle seg snytt, hevdet Benedictow, men understreket at stadfestingen av Sættargjerden var en betydelig personlig triumf for Aslak Bolt (Benedictow 1977: 20 og 39-40).

generelle maktpolitiske vurderinger med hensyn til forholdet mellom de tre rikene og mellom kongemakten og aristokratiet ha medvirket til Aslak Bolts preferanse for Karl Knutsson.

Hvorfor var det så viktig for Aslak Bolt å få stadfestet Sættargjerden i 1449? Trolig henger dette sammen med konsilbevegelsens idégrunnlag, og de realpolitiske utfordringene kirken stod overfor i kjølvannet av denne.¹³⁷ I 1433 ble det under Baselkonsilet utstedt et dekret om bispevalg, som slo fast at det var domkapitlene som skule foreta bispevalg, og erkebiskopen som skulle stadfeste valgene.¹³⁸ Dette var et oppgjør med en tidligere praksis, som fra begynnelsen av 1200-tallet innebar at alle utnevnelser gikk til pavedømmet for stadfestelse, og fra midten av århundret også at paven kunne reservere ledige bispeembeter og på egen hånd utnevne biskoper. Under Avignon-pavedømmet var dette prinsippet også blitt innlemmet i kanonisk rett,¹³⁹ og konsekvensen ble et nært samarbeid mellom europeiske fyrster og pavedømmet om utnevnelser av biskoper, noe som også medførte at domkapitlenes kanoniske valg til tider ble satt til side. Allerede året etter utstedelsen av Baselkonsilets dekret ble det gjennomført bispevalg i den norske kirkeprovinsen i henhold til dets prinsipper, da Olav av Gran ble valgt til ny biskop i Bergen.¹⁴⁰ Ved å gjennomføre bispevalget på denne måten, ble også kongen fratatt muligheten til å påvirke bispevalgene gjennom et samarbeid med pavedømmet, noe som hadde vært utbredt under dronning Margrete og kong Erik.¹⁴¹ Tilsvarende var vanlig blant de fleste europeiske fyrster, og dermed kan konsilbevegelsen forstås som en reaksjon ikke bare mot den sterke pavemakten, men også mot det nære samarbeidet mellom pavedømmet og europeiske fyrster.¹⁴² Det andre aspektet som knytter Aslak Bolt til konsilbevegelsen, er hans initiativ til avholdelse av provinskonsiler i 1435 og 1436. Dette hadde sitt utspring i et dekret utstedt av Baselkonsilet i 1433, som la opp til at det skulle avholdes regelmessige provinskonsiler.¹⁴³

Etter at Baselkonsilet i 1449 hadde utspilt sin rolle, ble pavedømmet igjen en betydelig politisk maktfaktor, som både de nordiske kirkeprovinsene og kongene måtte forholde seg til. Wiener-konkordatet, som ble inngått mellom *natio Germanica* ved den tysk-romerske keiseren og pavedømmet, ble også gjort gjeldende i de nordiske rikene, noe som innebar at man vendte tilbake til den kanoniske retten slik den fremstod under Avignon-pavedømmet. I følge Lars Hamre var det således viktig å få stadfestet Sættargjerden i 1449 for å forhindre at

¹³⁷ Hamre 1955: 458-459.

¹³⁸ NGL: 2:1, nr. 285;

¹³⁹ Gallén og Pirinen 1956 (KLNMI): 613-614.

¹⁴⁰ Hamre 1968: 89-90; Losman 1970: 126-127; Haug 1998a: 131-132.

¹⁴¹ Hamre 1955: 455-458; Jvf. kapittel 9, *Kroning, kongedømme og kirke*.

¹⁴² Hamre 1955: 454-455.

¹⁴³ Losman 1970: 152-155; Haug 1998a: 132-135; 2003: 106-110.

et nært samarbeid mellom kongemakten og kurien skulle gjenoppstå, slik det hadde vært i dronning Margretes og kong Eriks regjeringstid.¹⁴⁴ Det ser ut til at et slikt samarbeid til å begynne med var utgangspunktet for Kristians kirkepolitikk. I alle fall nølte han ikke med å trekke pavedømmet inn i striden om erkebispevalget etter Aslak bolts død i 1450. Etter et mellomspill med svindleren Marcellius som kongens kandidat, endte provisjonen av striden med at paven utnevnte den pavevennlige tyskeren Henrik Kalteisen som ny erkebiskop.¹⁴⁵ På bakgrunn av striden om erkebispevalget i begynnelsen av 1450-årene, var det tydelig at en frykt for en gjenoppliving av det tidligere samarbeidet mellom konge og pave var velbegrunnet. Dette underbygger Hamres forklaring: Viktigheten av å sikre frie kanoniske bispevalg var trolig årsaken til at bestemmelsen om Sættargjerden ble tatt inn i Karl Knutssons norske håndfestning. Da kong Kristian i 1458 stadfestet Sættargjerden i bytte mot å få sin sønn hyllet som sin etterfølger, synes imidlertid bakgrunnen å ha vært mer sammensatt. I 1450-årene gjorde nemlig antiklerikale tendenser seg gjeldende både i lovgivning og i praktisk politikk anført av Hartvig Krummedike som var kongemaktens fremste representant i Norge. De antiklerikale tendensene la opp til brudd på kirkens jurisdiksjon. For kirkens menn var dette en del av bakgrunnen for ønsket om en stadfesting av Sættargjerden i 1458, men i tillegg synes et ønske om å få stadfestet prinsippet om frie bispevalg fremdeles å ha gjort seg gjeldende.¹⁴⁶

Svekkelsen av Baselkonsilet utover 1440-årene og oppløsningen i 1449 la grunnen åpen for en endring av forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter. I hovedsak kan man operere med tre grunnsyn: en episkopal retning som søkte å videreføre konsilbevegelsens prinsipper om *libertas ecclesiae* (kirkens frihet), en nasjonal-territoriell retning som søkte å legge kirken under kongemaktens kontroll og en hierokratisk-papalistisk retning som hevdet

¹⁴⁴ Hamre 1955: 463-467; Jvf. Hamre 1968: 133-134 og 140-141; Jvf. også Benedictow 1977: 39-40.

¹⁴⁵ Hamre 1955: 469-478; Haug 1998a: 136-139.

¹⁴⁶ Halvdan Koht hevdet tideligere at det var hensynet til frie bispevalg som også lå bak stadfestingen av Sættargjerden i 1458 (Koht 1930: 75-82). Jens Arup Seip la imidlertid grunnlag for et annet syn ved å ta utgangspunkt i stadfestingsdokumentet som ikke fokuserte på bispevalg, men snarere på kirkelig jurisdiksjon, noe som også måtte forklare bakgrunnen for stadfestingen (Seip 1942: 201-203). Dette ble utdypet og nyansert av Lars Hamre, som i tillegg satte stadfestingsdokumentet inn i en realpolitisk ramme ved i vise til den antiklerikale politikken i 1450-årene, og sammenhengen mellom stadfestingen og Hartvig Krummedikes fall. Selv om hovedfokuset i stadfestingsdokumentet lå på jurisdiksjonen, utgjorde i følge Hamre også spørsmålet om frie bispevalg en del av bakgrunnen, og han antydte at det muligens lå taktiske overveininger til grunn for vektleggingen i selve stadfestingsdokumentet (Hamre 1946-48: 205-219; Jvf. 1955: 489-490). Eldbjørg Haug slutter seg i hovedsak til Hamres syn (Haug 1998a: 139-143; 2003: 110-114). Anne Irene Riisøy fremhever også at hensynet både til kirkelig jurisdiksjon og frie bispevalg kan ha medvirket til at ønsket om en stadfestelse av Sættargjerden på ny ble satt på dagsorden i 1450-årene (Riisøy 2004: 103-105).

pavemaktens overherredømme over verdslige makter.¹⁴⁷ Bak bestemmelsen om Sættargjerden i Karl Knutssons håndfestning lå den første av disse retningene, og bestemmelsen kan dermed oppfattes som et forsvarsverk mot de to andre. Utgangspunktet for konsilbevegelsen var en avvisning av det universelle pavedømmet basert på en hierokratisk tolkning, der paven ble betraktet som Guds ufeilbarlige stedfortreder på jord. Dette innebar også en avvisning av et kirkelig overherredømme over verdslige myndigheter, og i stedet ble et dualistisk syn på forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter lagt til grunn.

En av konsilbevegelsens forløpere og sentrale påvirkningskilder var Jean Quidort,¹⁴⁸ som på begynnelsen av 1300-tallet kom med et kraftfullt forsvar for dualismelæren:

”Forholdet [mellom kongelig og pavelig makt] er mye mer sammenlignbart til det mellom et overhode for en husholdning og en militær leder, for ingen av disses makt avledes fra den andre men begge heller fra en høyere makt. Så derfor er den verdslige makten større enn den åndelige i verdslige spørsmål, og er i disse spørsmålene på ingen måte underlagt den åndelige siden den ikke er avledet fra den. Begge tar sin opprinnelse direkte fra den høyeste makten, nemlig Gud. Derfor er ikke den lavere underordnet den høyere i alle ting, men bare i de spørsmålene som den høyeste makt har underordnet den lavere under den høyere. (...) Presten er da større enn fyrsten i det åndelige, og omvendt fyrsten i det verdslige (...).”¹⁴⁹

I følge Jean var dermed verdslige og geistlige myndigheter to vidt forskjellige maktsfærer som i utgangspunktet ikke skulle gripe inn i hverandre. Dermed avviste han tydelig det hierokratiske synet som pave Bonifacius og hans tilhengere forfektet under den tilspissede striden med kong Filip IV av Frankrike.¹⁵⁰ Da Pierre d’Ailly, en av de ledende teologene ved universitetet i Paris og en av de ledende konsiliaristene under Konstanzkonsilet, skulle behandle forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter, bygde han videre på

¹⁴⁷ Hamre 1955: 488; Jvf. Haug 2003: 111. Disse tre retningene sammenfaller også delvis med tre teorier om avtaler mellom verdslige myndigheter og kirken (konkordat). Privilegieteorien legger til grunn at paven har *plenitudo potesta*, og bare han kan derfor slutte konkordater, mens de rettene kongedømer eller kirken får i de enkelte rikene er å oppfatte som privilegier. Legalteorien er innebærer derimot at ”staten” har suverenitet innenfor sitt territorium, noe som innebærer at konkordatene blir betraktet som en regulering av innenlandske forhold som statsoverhodet har full råderett over. Den tredje, kontrakteorien, står i en mellomposisjon mellom de to førstnevnte, og innebærer at kirken og kongedømmet er å regne for likeverdige parter som inngår gjensidig bindende avtaler (Hamre 2003: 387).

¹⁴⁸ Jvf. Tierney 1955: 157-178.

¹⁴⁹ *De potestate regia et papali*: V. ”*Sed se habet sicut potestas paterfamilias ad potestatem magistri militum, quarum una non est derivata ab alia, sed ambæ a quadam superiori potestate. Et ideo in aliquibus potestas secularis major est potestate spirituali, scilicet in temporalibus, nec quoad ista est ei subjecta in aliquo, quia ab illo non oritur: sed ambæ oriuntur ab una suprema potestate, scilicet divina immediate: propter quod inferior non est omnino subjecta superiori, sed in his solum in quibus suprema subiecit eam majori (...). Est ergo sacerdos in spiritualibus major principe, et e converso in temporalibus princeps major sacerdote (...).*”

¹⁵⁰ Om striden mellom Filip IV av Frankrike og pave Bonifacius, se Tierney 1964: 172-192; Strayer 1980: 237-300.

standpunktene til Jean. I følge Pierre var Kristus og Peter, som hans stedfortreder og kirkens overhode, i besittelse av et åndelig monarki med åndelige hensikter, men ikke i besittelse av et verdslig kongedømme med verdslige formål. Videre hevdet han at verdslige fyrsters oppgave skulle være å styre sine undersåtter gjennom sivile lover og moralske dyder for å lede dem til avslutningen på dette livet, mens prestenes oppgave skulle være å styre sine flokker gjennom guddommelige lover og heroiske dyder for å lede dem til den ultimate avslutningen på det fremtidige livet og evig frelse.¹⁵¹ Innenfor konsilbevegelsen befattet man seg mest med styret av kirken, men en konsekvens av avvísningen av det hierokratiske synet, var at et dualistisk syn ble lagt til grunn for forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter.

Under striden mellom kongemakten og kirken i Norge i 1270-årene forelå det noen aspirasjoner i en hierokratisk retning, ved at erkebiskop Jon Raude tok opp igjen Magnus Erlingssons tronfølgelov og privilegiebrev til kirken med krav om å få disse stadfestet. Dette kan imidlertid ha vært en del av et taktisk spill for å ha noe å forhandle bort,¹⁵² men uansett kan det slås fast at slike kirkelige krav ble lagt bort med utstedelsen av Sættargjerden i 1277. Ingenting tyder på at Aslak Bolt hadde noe ønske om å ta opp igjen Jon Raudes opprinnelige krav, selv om han sikkert kunne fått gjennomslag for det meste hos Karl Knutsson. Derimot synes et markert forsvar for *libertas ecclesiae*, spesielt med hensyn til frie kanoniske valg, i tråd med konsilbevegelsens idégrunnlag å ligge bak håndfestningsbestemmelsen om Sættargjerden i Karl Knutssons norske håndfestning av 1449.

Statsbegrepet og politisk tenkning

I kong Kristians danske håndfestning av 1448 ble statsbegrepet brukt eksplisitt: "[9] Vi skal holde og regjere vår gård og stat (*staat*) etter rikets råds råd."¹⁵³ I Kristians danske kongeed av 1448 og hans danske kroningsed fra året etter ble statsbegrepet også brukt: "Og beskytte (...) rikets rettighet og kronens *staet*."¹⁵⁴ Her ble det brukt en annen skrivemåte av begrepet, men det er trolig tilfeldig. Tidligere ble det også brukt i den danske kongeeden til kong Kristoffer i 1440 på samme måte, noe som trolig var første gang det ble brukt i de nordiske rikene.¹⁵⁵ Verken i Kristians norske håndfestning eller i Karl Knutssons norske håndfestning ble statsbegrepet brukt. Hva betydde så introduksjonen av statsbegrepet? Etersom man brukte

¹⁵¹ Oakley 1964: 42-51, spesielt 48-49.

¹⁵² Seip 1942: 102.

¹⁵³ DRL 1397-1513: nr. 20.

¹⁵⁴ DRL 1397-1513: nr. 22-23.

¹⁵⁵ DRL 1397-1513: nr. 9.

den tyske skriveformen, og Kristian tross alt var fra Tyskland, ble begrepet etter alt å dømme innført derfra. Det tyske ordet *staat* var en oversettelse av det latinske begrepet *status*. ”Vår *staat*” i Kristians danske håndfestning tilsvarer således det latinske uttrykket *status nostri*, som ble brukt i hans norske kroningsed av 1450.¹⁵⁶ Begrepet ”vår stat” synes å henseile på ”kongens stat”, som da tilsvarer det latinske begrepet *status regis*, mens ”kronens *staet*” er en oversettelse fra latin, *status coronae*.

Begge disse variantene var vanlige i Europa allerede på 1200-tallet i tillegg til den kanskje mest vanlige varianten, *status regni*, samt den noe mer sjeldne, *status reipublicae*. Trolig måtte også de engelske kongene i sin kroningsed forplikte seg til å beskytte eller bevare kronens stat (*l' estat de la corone*).¹⁵⁷ Opprinnelig betydde *status* i slike sammenhenger tilstand, og henspilte i tilfellet *status regis* på kongen i privat forstand med referanse til hans lykke og besittelser. Fra andre halvdel av 1200-tallet fikk det imidlertid i økende grad en betydning som henseilte på en offentlig funksjon relatert til fyrstens makt og styrke.¹⁵⁸ *Status regis* og de overlappende *status regni* og *status coronae* viste i så måte til kongsembetets eller kongedømmets tilstand og ikke til kongens personlige tilstand. I en slik sammenheng kan begrepet vise til finanser, evne til å forsvare seg mot ytre fiender og evne til å opprettholde indre ro og orden, altså den rettslige og politiske tilstanden i en politisk enhet.¹⁵⁹ Således dreide det seg om anliggender som vedrørte hele korporasjonen, *universitas*, eller hele det politiske samfunnet, *communitas regni*. Utviklingen av statsbegrepet er dermed relatert til *communitas*-begrepet.¹⁶⁰ Et offentlig aspekt kom også til uttrykk i på 13- og 1400-tallet da *status* også kom til å bety styresett, og synonymt med *regimen* (regjering) og *gubernatio* (styring),¹⁶¹ noe som også må sies å være relatert til en politisk enhets rettslige og politiske tilstand. Utviklingen av denne nye betydningen av *status* synes således å henge sammen med utviklingen av den opprinnelige betydningen i tilknytning til *corona* og tilsvarende begreper. Det som skjedde var i følge Alan Harding, at fyrstens tilstand smeltet sammen med og begynte å absorbere tilstanden til samfunnet han styrte.¹⁶² Selv om dette i og for seg ikke impliserer et moderne statsbegrep, må det likevel understrekes at den begrepsbruken som ble benyttet var et steg på veien mot moderne diskusjoner om

¹⁵⁶ NGL: 2:2, nr. 17; NMD: nr. 120 (inkludert oversettelse til moderne norsk).

¹⁵⁷ Richardson 1949: 50.

¹⁵⁸ Guenée [1971] 1985: 4-5.

¹⁵⁹ Harding 2002: 252-294.

¹⁶⁰ Se kapittel 4, *Communitas regni og representasjon*.

¹⁶¹ Guenée [1971] 1985: 4-5.

¹⁶² Harding 2002: 259.

statsbegrepet.¹⁶³ Bruken av statsbegrepet i Kristians danske håndfestning, kongeed og kroningsed av 1448/49 kan også, på bakgrunn av dette resonnementet, sies å reflektere en slik utvikling. Det at statsbegrepet ikke ble anvendt i de norske håndfestningene av 1449 kan være tilfeldig, skyldes at nordmennene ikke var like kjent med terminologien som danskene eller rett og slett henspeile på at statsutviklingen var kommet lenger i Danmark enn i Norge.

Hvordan skal man så forklare denne begrepsutviklingen? I følge Harding må den forstås på bakgrunn av den politiske tenkningen, der han hevdet at Thomas Aquinas utgjorde et vendepunkt.¹⁶⁴ Dette fordi Aquinas forstod at den lovgivende funksjonen ble utøvd på forskjellige måter i forskjellige samfunn, og dersom styresettet i en politisk enhet ble forandret, måtte også lovene forandres. Aquinas relaterte dette til folket (*populus*) ved å presisere at når folkets tilstand (*status*) ble forandret, måtte de juridiske forskriftene også endres, og relaterte dermed styresettets tilstand til folkets tilstand.¹⁶⁵ Ptolemeus av Lucca tok dette et skritt lenger, ved å betrakte den kongelige tilstanden (*status regalis/regis*) for å ha en universell kvalitet felles for alle folk som var underlagt den.¹⁶⁶ Med andre ord var ikke den kongelige tilstanden bare en sak som angikk kongen, men også noe som berørte innbyggerne i kongeriket. Omtrent hundre år senere kunne Jean Gerson operere med at kongens tilstand og ære (*status et dignitas regnis*) var kongens andre liv, i den forstand at det var et politisk liv med fokus på det felles beste, og ikke det personlige. Gerson karakteriserte dette også som en kongelig politisk enhet (*regalis policia*).¹⁶⁷ På denne bakgrunn er det tydelig at det ikke bare forelå et skille mellom kongen som privat og offentlig person, men at kongen som offentlig person også smeltet sammen med den politiske enheten han styrte. Den offentlige kongemakten eller kongedømmet basert på et fellesskap eller det felles beste, var dermed også et steg på veien mot den moderne statsmakten eller staten. Bruken av statsbegrepet i betydningen *status coronae* og *status regis* i Kristians danske håndfestning må trolig forstås på bakgrunn av denne utviklingen. Sammenlignet med bruken av begrepene *corona*, *regnum* og *respublica* i 1300-tallets håndfestninger, må dette også sies å representere et ledd i utviklingen mot det moderne statsbegrepet. Et mer moderne statsbegrep kan man imidlertid først begynne å snakke om på 1500- eller 1600-tallet, da *status* løsrev seg fra kongedømmet,

¹⁶³ Skinner 1989: 90-126, spesielt 95.

¹⁶⁴ Harding 1994: 58-59; 2002: 7 og 191.

¹⁶⁵ Summa theologica, I-II, q. 95, artikkel 4; Harding 2002: 7 og 191.

¹⁶⁶ Ptolemeus: *De regimine principum*: bok 2, kap. 7.3; Harding 2002: 259.

¹⁶⁷ Harding 2002: 280-281.

og fikk en selvstendig betydning.¹⁶⁸ Uansett kan det konstateres at utviklingen av begrepsbruken var relatert til utviklingen i den politiske tenkningen.

Dette harmonerer også med Jean-Philippe Genet sin teori om statens oppkomst, som han plasserer innenfor tidsrommet 1260-1360, noe han begrunner med at tre elementer ble utviklet i denne fasen. For det første måtte herskeren ha suverenitet innenfor et territorium, og stå i en relasjon til sine undersåtter. Videre ble skattlegging basert på begreper om det felles beste og nødvendighet introdusert, og endelig var kongens legitimitet avhengig av innbyggernes samtykke gjennom representative institusjoner. I likhet med Harding legger Genet avgjørende vekt på det vendepunktet Thomas Aquinas, eller mer presist gjenoppdagelsen av Aristoteles' *Politikken*, representerte. Det essensielle nye var at man da begynte å hevde at det politiske samfunnet eksisterer på grunn av dets medlemmer, men Genet medgir at tenkning innenfor romerrett og kanonisk rett hadde banet vei for dette synet. Likevel blir gjenoppdagelsen av *Politikken* avgjørende for Genet, fordi dette innebar en betraktning av at staten eksisterte på grunn av dets medlemmer og en gjenoppdagelse av politikk i aristotelisk forstand, noe som medvirket til utviklingen av de tre skisserte elementene i statens oppkomst.¹⁶⁹ Dermed representerer den latinske oversettelsen av *Politikken* og de som produserte politisk tenkning i kjølvannet av denne med Thomas Aquinas i spissen et vendepunkt ikke bare når det gjaldt utviklingen av statsbegrepet, men dermed også når det gjelder utviklingen av selve staten. Med utgangspunkt i Hardings og Genets resultater kan det være verd å se nærmere på den politiske tenkningen som bakgrunn for bruken av statsbegrepet i Danmark på 1440-tallet.

Før gjenoppdagelsen av Aristoteles' *Politikken* forelå det to diskusjoner innenfor den politiske tenkningen som hadde relevans for utviklingen av statsbegrepet, nemlig diskusjonen om forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter og diskusjonen om forholdet mellom keiserdømmet og kongedømmene. Disse diskusjonene dreide seg om hvor vidt en universell makt, det være seg pavedømmet eller keiserdømmet, stod over kongedømmene.¹⁷⁰ Således

¹⁶⁸ Skinner 1989: 102-126; Harding 1994: 57-72; 2002: 295-321; Davis 2003: 280.

¹⁶⁹ Genet 1992: 119-133.

¹⁷⁰ Som arvtager etter de romerske keiserne og Karl den store betraktet den tysk-romerske keiseren seg som verdens øverste verdslige myndighet. Dette hadde klar støtte i den klassiske romerretten. Den kanoniskrettslige juristen Johannes Teutonicus (d. ca. 1245) utdypet ved å hevde at keiseren stod over alle konger og alle folk var under ham, og videre at keiseren var verdens herre (Pennington 1992: 432). Utover i høymiddelalderen samsvarte ikke dette med de politiske realitetene. Kongene hevdet på sin side å være keisere i sine riker, og var ikke å anse for å være underlagt keiseren. Dette ble akseptert av pave Innocens III, og fikk støtte fra flere jurister i kanonisk rett. Tydeligst var Ricardus Anglicus som allerede rundt 1200 sidestilte kongens og keiserens autoritet innen sine respektive riker (Tierney 1964: 159-162). Jurister i romerrett tok i løpet av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet dette synet et skritt videre med Andreas de Isernia (d. ca. 1316) som den kanskje mest betydningsfulle. Andreas argumenterte med utgangspunkt i den romerrettslige lovtypen *ius gentium*

inneholdt dette prinsipielle, juridiksjonelle problemstillinger som det var nødvendig å løse med hensyn til suverenitetsspørsmålet før et moderne statsbegrep kunne utvikles, men selve innholdet i et slikt begrep ble ikke eksplisitt behandlet. Med Aristoteles ble fremhevingen av et samfunnsaspekt tydeligere. En forutsetning for forestillingen om et politisk samfunn som eksisterte på grunn av dets medlemmer, var i følge Aristoteles teorien om det menneskelige samfunnets naturlige opprinnelse, der samfunnet ble bygd nedenfra og opp av mennesker som ble betraktet som sosiale vesener. Samfunnene skulle videre ha egne mål til det felles beste for innbyggerne. Denne teorien var imidlertid kjent i middelalderens Europa før gjenoppdagelsen av *Politikken*, fordi den også figurerer i Ciceros *De officiis*, som var innflytelsesrik allerede fra midten av 1100-tallet.¹⁷¹ Eksempelvis var John av Salisbury dypt influert av Ciceros tenkning på dette punktet.¹⁷²

Gjenoppdagelsen av *Politikken* på midten av 1200-tallet gav imidlertid inspirasjon til videreutvikling av tenkningen omkring den territorielle staten. I Aristoteles sin verden var den greske bystaten, *polis*, den naturlige politiske enheten. Da han redegjorde for utviklingen av ulike menneskelige organisasjoner fra familie til landsby, kulminerte denne i bystaten, som var en mer eller mindre selvforsynt forening av flere landsbyer bestående av mennesker med ulik rang. Bystaten ble betraktet som en naturlig organisasjonsform og et partnerskap inngått av borgerne under et felles styresett innrettet for det gode, og var identisk med et politisk samfunn.¹⁷³ Den latinske oversettelsen av *Politikken* oversatte *polis* med *civitas*, som i tillegg til å betegne en bystat også kunne betegne en større politisk enhet, og som dermed inkluderte de europeiske kongedømmene. For Thomas Aquinas var det politiske samfunnet i likhet med hos Aristoteles identisk med dets innbyggere, og han slo videre fast at *civitas* var det perfekte samfunn. Influert av Aristoteles hevdet Aquinas videre at det politiske samfunnets affærer skulle være innrettet mot det felles beste, og betraktet *civitas* som en lovgivende enhet.¹⁷⁴

Blant etterfølgerne til Thomas Aquinas lå fokuset på å fremheve de territorielle kongerikene som politiske enheter. Aegedius Romanus hevdet at selv om en bystat kunne dekke menneskenes behov, kunne et kongerike gjøre det bedre, spesielt når det gjaldt forsvar,

(folkenes/nasjonenes lov/rett) for at en konge i sitt kongedømme hadde samme makt som keiseren i sitt imperium, og mente at et kongedømme og et keiserdømme var samme type territoriell kropp (Canning 1983: 4-7).

¹⁷¹ En tradisjonell oppfatning tidligere var at teorien om samfunnets naturlige opprinnelse først ble tilgjengelig i middelalderens Europa med gjenoppdagelsen av Aristoteles på midten av 1200-tallet (se f. eks. Ullmann 1961: 234-251; Luscombe [1982] 1990: 759-763). Nyere forskning har imidlertid klarlagt at dette allerede var kjent gjennom kirkefedrene og Cicero (Post 1964: 494-561; Nederman 1988a: 3-26; Black 1992: 14-28).

¹⁷² Nederman 1988a: 11-14.

¹⁷³ *Politikken*: I.1-2, III.3 og IV.3-4.

¹⁷⁴ *Summa theologiae*: IaIIae 90, artikkel 2 og 3. "(...) *perfecta enim communitas civitas est* (...)".

og derfor utgjorde kongeriket den ideelle politiske enheten.¹⁷⁵ Jean Quidort forfektet samme syn, men med en annen innfallsvinkel. Han avviste imperiet eksplisitt som unaturlig, mens han derimot betraktet kongeriker som naturlige, og fremhevet videre at et samfunn ble bedre og fredeligere styrt når autoriteten til hvert rike ble begrenset til å være innenfor dets egne grenser.¹⁷⁶ Utviklingen av en statsadministrasjon, et byråkrati, ble derimot i liten grad vektlagt. Petrus de Alvernia synes likevel til en viss grad å ha vært opptatt av dette. Influert av Aristoteles fremhevet han betydningen av at overordnede embetsmenn, assistert av underordnede dommere og embetsmenn, skulle ha en viktig funksjon for å binde aristokrati og folk sammen til en enhet.¹⁷⁷

1300-tallets to mest betydningsfulle jurister i romerrett, Bartolus av Sassoferato og hans elev Baldus de Ubaldis, tok det teoretiske grunnlaget for den territorielle staten noen viktige skritt videre. En forutsetning for dette var at de kunne forene den romerrettslige tradisjonen med aristotelisk tenkning. Forholdet mellom keiserriket, kongeriker og bystater dannet et sentralt utgangspunkt for deres drøfting. Bartolus mente at keiserriket i prinsippet (*de iure*) hadde et universelt herredømme, men når andre makter ikke anerkjente dets overherredømme, kunne disse maktene oppnå suverenitet ut fra de faktiske (*de facto*) forholdene. Denne distinksjonen ble tatt et skritt videre av Baldus, som påpekte at selv om keiserriket i prinsippet var universelt, stemte ikke dette med realitetene, fordi en rekke territorielle monarkier ikke stod under keiserens jurisdiksjon. Disse hadde da opparbeidet seg en legitim *de facto* suverenitet. Influert av Aristoteles sin lære om mennesket som et politisk vesen og det menneskelige samfunnets naturlige opprinnelse, ble folkets samtykke for Baldus et konstitutivt element som legitimt kunne anvendes for å anerkjenne en overordnet autoritet. Dette kunne dermed anvendes til å hevde én uavhengig bystats eller ett kongerikes suverenitet. Det viktigste bidraget til Bartolus og Baldus når det gjelder utviklingen av ideen om staten, var likevel at de utviklet et konsept om staten som en abstrakt enhet adskilt fra dens regjering og dens medlemmer med utgangspunkt i korporasjonsteorien. Dette var et klart skritt videre fra den aristoteliske oppfatningen av en ”stat”. Baldus var tydeligst når det gjaldt å anvende korporasjonsteorien på territorielle kongeriker, og hevdet at kongeriket, *regnum*, på den ene side identifiserte seg med dets medlemmer, og på den andre siden var en abstrakt, uødelig størrelse som *universitas* eller *respublica regni*.¹⁷⁸ Kongerikets uødelige kropp

¹⁷⁵ Dunbabin [1988] 2003: 481.

¹⁷⁶ *De potestate regia et papali*: III.

¹⁷⁷ Dunbabin [1988] 2003: 479-480.

¹⁷⁸ Canning 1983: 8-26; 1987: 206-208; [1988] 2003: 467-476.

inkluderte i følge Baldus også kongsembetet, som ble innehatt av den enkelte hersker som individ. Dermed var det to ulike personer i kongen; den menneskelige personen og en abstrakt juridisk person,¹⁷⁹ og betoningen av staten som en abstrakt, udødelig enhet trådte tydelig frem. I sum er det liten tvil om at Bartolus og spesielt Baldus opererte med en form for konsept om staten. En suveren kropp bestående av innbyggerne innenfor et territorium i politisk forstand, som var skilt ut som en abstrakt enhet som skilte seg fra dens regjering og medlemmer, kan tydelig oppfattes som dette, men ikke i moderne forstand.

Marsilius av Padova stod i den aristoteliske tradisjonen, og forklarte eksplisitt at forskjellen mellom en bystat, *civitas*, og et kongerike, *regnum*, lå kvantitativt i størrelsen, men ikke kvalitativt når det gjaldt organisering og status. Dette innebar at der Marsilius anvendte termen *civitas* vedrørende den politiske organiseringen, innbefattet det også *regnum*.¹⁸⁰ Marsilius var imidlertid også influert av juridisk tenkning og korporasjonsteorien, og bruken av begrepet *legislator humanus* kan tyde på at han betraktet dette som en korporativ kropp, som en fiktiv juridisk person.¹⁸¹ Dette er imidlertid mye vagere formulert enn hos Bartolus og Baldus, og kan også diskuteres.¹⁸² Av større betydning var Marsilius sin behandling av oppgavene til *civitas* med fred som det overordnede målet, og understreket behovet for beskyttelse, lovgivning og rettshåndheving for at den kunne ivareta den fredsskapende funksjonen.¹⁸³ En innføring av en fredsskapende funksjon var i og for seg ikke noe nytt prinsipp, men tidligere var dette en oppgave som kongen eller herskeren personlig var forpliktet til å ivareta, mens det for Marsilius var en funksjon som ble tillagt *civitas* gjennom dens politiske korporasjon.

Statsutvikling

Innholdet i den danske og de norske håndfestningene av 1448/49 kan bidra til å kaste lys over andre aspekter ved statsutviklingen. I den danske håndfestningen av 1448 kan følgende bestemmelser ha relevans:

”<3.> Vi skal ingen utenlandske herrer eller andre dra inn i riket uten mestedelen av rikets råds råd, og ikke forskrive til noen utenlandske noe av rikets rente.

¹⁷⁹ Kantorowicz 1957: 397-401; Canning 1983: 23-25.

¹⁸⁰ *Defensor pacis*: I, 2.2, 3.2 og 4.1; Black [1984] 2003: 88.

¹⁸¹ *Defensor pacis*: I.12.3-5; Wilks 1972: 254-258.

¹⁸² Canning [1988] 2003: 476.

¹⁸³ *Defensor pacis*: I.1-4, I.2.3, I.4.4 og I.11.1. Jvf. Gewirth 1951: 92-115.

- <4.> Vi skal ingen utenlandske la få slott, land eller len i Danmark, og ingen utenlandske ha i rikets råd.
- <5.> Vi skal ingen krig begynne med noen uten med menige rikets råds fullbyrd og vilje.
- <6.> Vi skal ingen merkelige ærender foreta og fullbyrde, som vedrører kronen, uten med mestedelen av rikets råds fullbyrd og tillatelse, og ingen slott overdra uten etter rikets råds råd.
- <7.> Vi skal ikke bortføre eller la komme ut av riket rikets klenodier eller brev, som vi der før oss finner.
- <8.> Vi skal ikke forpante eller avhende rikets slott, len eller rente, uten, det Gud forby, at riket et slikt angrep får, at det nød og behov gjøres, da skal vi det gjøre etter vårt råds råd.
- <9.> Vi skal holde og regjere vår gård og stat etter rikets råds råd.
- <10.> Vi skal ingen landskatt legge på rikets innbyggere uten menige rikets råds fullbyrd og vilje.¹⁸⁴

Tilsvarende bestemmelser finnes også i de norske håndfestningene av 1449.¹⁸⁵ Bestemmelsene bærer gjennomgående preg av at det forelå et skille mellom kongen og riket/kronen i den forstand at sistnevnte stod for fellesskapets anliggender. ”Rikets rente” eller rikets inntekter, rikets klenodier og rikets brev tilhørte riket og ikke kongen, og det ble derfor i håndfestningen lagt begrensninger på kongens råderett over disse. Samtidig opptrådte rikets råd som en representant for hele det politiske samfunnet (*communitas regni*), og skulle regjere sammen med kongen. Dette innebar at kongen måtte innhente samtykke fra riksrådet, eller mesteparten av det, for å føre ”utenlandske herrer” inn i riket, for å starte krig, for å inngå avtaler, for å overdra slott, for i en nødssituasjon å forpante eller avhende rikets slott, len eller rente, for å regjere det kongelige husholdet og kongsembetet og for å innføre ny beskatning. Konsekvensen av dette var at kongen ikke ble ansett for å være en konge av guddommelig rett, men snarere at kongen var innehaver av det øverste embetet i det politiske samfunnet, noe som innebar at kongen var forpliktet til å styre til det felles beste.

Sammenlignet med de danske håndfestningene på 1300-tallet hadde det skjedd en markert utvikling. Riktig nok var det bestemmelser også i 1300-tallets håndfestninger som var knyttet til fellesskapets anliggender, men disse dokumentene bar i større grad preg av å regulere kongens forhold til de ulike stendene gjennom en privilegietenkning. Tydeligst kom

¹⁸⁴ DRL 1397-1513: nr. 20. ”<3.> Item schule wy enghen vldendesche herre eller andre indraghe i ryghet vden mestedelen righens radhs radh, och icke forscriffue noger vldensche noger righens ræntte. <4.> Item schule wy enghen vldensche fange slot, land eller leen i Danmark och enghen vldensche haue vdi righens radh. <5.> Item schule wy ænghen kriiig vpa sla meth noger vden meth mene ryghns radhs fulbord och wilghe. <6.> Item schule wy enghen merkeliigh ærende foretaghe och fuldraghe, som kronen vpa røre, vden meth mestendelen aff righens radhs fulbordh och tilladelssse, och ænghn slot forantworde vden effter righens radhs radh. <7.> Item schule wy ey burt føre eller burt lade komme vdh aff righet righens clenodia eller breff, som wy ther fore oss fynne. <8.> Item schule wy ey forpantte eller affhende righens slot, læn eller ræntte, vden thet gudh forbiude, at righet swodant anfald fynghe, at thet nødh och behoff giordes, tha schule wy thet gøre effter wort radhs radh. <9.> Item schule wy holde och regere wor gardh och staat efter righens radhs radh. <10.> Item schule wy enghen landskat legge vpa righens inbiggere vden meth menæ righens radhs fulbord och wilghe.”

¹⁸⁵ NGL: 2:2, nr. 3 og 5; NMD: nr. 118 og 119.

dette til uttrykk i håndfestningen av 1320 som var stramt redigert. Først fulgte de artiklene som vedrørte kirken, deretter de som vedrørte det verdslige aristokratiet, videre de som vedrørte byborgerskapet og så de som vedrørte bøndene. Til slutt fulgte så noen generelle bestemmelser om riksstyret. Flere av privilegiebestemmelsene omhandlet imidlertid også riksstyringen, men komposisjonen av håndfestningene tyder på at disse først og fremst ble oppfattet som rettigheter eller privilegier. Det er likevel bortfallet av de mange mer særegne privilegiebestemmelsene som er den mest slående forskjellen mellom Kristians danske håndfestning av 1448 og 1300-tallets håndfestninger, noe som innebar at håndfestningen av 1448 var mye kortere enn de tidligere håndfestningene. Mens Kristians danske håndfestning bare hadde 13 artikler, varierte 1300-tallets håndfestninger mellom 35 og 46 artikler. Mange av dem var svært spesifikke, for eksempel med hensyn til hvordan skatter skulle innkreves, tilbakeføring av gods til kirken og verslige stormenn, nedrivning av kongelige borger og at klostre måtte ikke belemres med å fø kongens hester og hunder.¹⁸⁶ Når det gjelder privilegiebestemmelser inneholdt faktisk ikke Kristians danske håndfestning noe som helst, men i kongeeden og kroningseden stadfestet han tidligere privilegier i generelle vendinger, noe han også gjorde i sin norske håndfestning.¹⁸⁷ Kristians håndfestninger hadde dermed et entydig fokus på å slå fast noen grunnprinsipper vedrørende riksstyringen, og dermed også et mer entydig fokus på offentlige anliggender knyttet til det politiske samfunnet enn 1300-tallets danske håndfestninger.

Ettersom Kristians danske og norske håndfestninger fokuserte på det politiske samfunnets offentlige anliggender og riksstyringen i større grad enn 1300-tallets danske håndfestninger, synes de å reflektere utviklingen av et tydeligere skille mellom privat og offentlig i kjølvannet av gjenoppdagelsen av Aristoteles' *Politikken*, og muligens også sammensmeltingen av den aristoteliske og den romerrettslige tradisjonen gjennom arbeidene til Bartolus av Sassoferrato og Baldus de Ubaldi. Utviklingen i håndfestningene samsvarer dermed med utviklingen i den politiske tenkningen.

Innebærer dette at det kan forsvares å anvende statsbegrepet vedrørende senmiddelalderen i Norden? Hvor vidt det er riktig å gå like langt som Jean-Philippe Genet, når han tidfester den moderne statens oppkomst til perioden 1260-1360, er omdiskutert.

¹⁸⁶ DD/DRB: 2:8, nr. 176, 2:9, nr. 273 og 4:1, nr. 40; DRL indtil 1400: nr. 22, 23 og 31. Kong Hans sin dansk-norske håndfestning av 1483, den såkalte Halmstad-recessen, hadde til sammenligning 51 artikler, men vendte ikke tilbake til 1300-tallsformen. Den inneholdt likevel generelle stadfestelser av lover og privilegier, men karakteriseres først og fremst ved fokuset på riksstyringen med riksrådet i de to rikene i en dominerende posisjon (NMD: nr. 130; DRL 1397-1513: nr. 37).

¹⁸⁷ DRL 1397-1513: nr. 22-23; NGL: 2:2, nr. 3; NMD: nr. 118.

Mange vil hevde at et fravær av et statsbegrep i dets moderne betydning også må innebære at man må avvise eksistensen av stater i middelalderen, fordi det bare må opereres med begreper som ble anvendt i den perioden som studeres.¹⁸⁸ Dette har imidlertid blitt kritisert ut fra en begrunnelse om at man må kunne bruke en term analytisk selv om den ikke eksisterte i samtiden.¹⁸⁹ Dersom termens tilstedeværelse i seg selv ikke er et kriterium, åpner man opp for undersøkelser av den moderne statens opprinnelse.¹⁹⁰ Det foreligger utallige studier som befatter seg med denne problematikken. Noen enighet om en definisjon av statsbegrepet er imidlertid ikke oppnådd, og konsekvensen er utallige definisjoner i varierende grad basert på territorielle, juridiksjonelle, tvangsmessige, fiskale og institusjonelle aspekter. Uttallige definisjoner, samt vektlegging av diverse forskjellige variabler, medfører også forskjellige konklusjoner om statens oppkomst.¹⁹¹ Tradisjonelt har det likevel vært to hovedposisjoner når det gjelder datering; statens oppkomst kan henføres til høymiddelalderen¹⁹² eller tidlig moderne tid.¹⁹³ I nordisk historieforskning finner man igjen de to hovedposisjonene vedrørende statens oppkomst. Spesielt i Norge har en tradisjon som opererer med at "Norge

¹⁸⁸ Brunner [1943] 1992: 95-99; Davies 2003: 287-293. En avvisning av statsbegrepet anvendt på middelalderen har åpnet opp for antropologiske tilnærminger til statsdannelse med utgangspunkt i det forstatlige samfunnet, og et fokus på hvilke strukturer som der skapte forutsetninger for sentralisering og disiplinering. Et problem med en slik tilnærming er at middelaldersamfunnet kan fremstå som for antikvarisk og for statisk (Melve 2006a: 208-210).

¹⁸⁹ Guenée [1971] 1985: 4-6; Canning 1983: 26-27; Black 1992: 186-191; Reynolds 2003: 553-555.

¹⁹⁰ Problemet med slike undersøkelser som søker oppkomsten til den moderne staten i middelalderen er at perioden som konsekvens blir gjort for moderne (Melve 2006a: 210).

¹⁹¹ Jevnfør nyere forskningsoversikter (Reynolds 1997: 117-138; Melve 2006a: 193-230; H. Gustafsson 2006: 93-117; Jespersen, Netterstrøm og Nygaard 2007: 5-33). I Norden har rettshistorikeren Ole Fenger for eksempel knyttet statsbegrepet til lovgivningssuverenitet, og ettersom ingen makt i middelalderen oppnådde en slik suverenitet, avviser han at statsbegrepet bør anvendes på middelalderen (Fenger 1991: 289-295).

¹⁹² Mitteis [1940] 1975; Strayer 1970: spesielt 9-10, 34-36 og 107-109; Mann 1986: 416-424; Kaeuper 1988: 1 og 121. Joseph R. Strayer begynte med å identifisere noen kjennetegn ved staten, og mente ut fra disse at sentrale trekk ved statsdannelser begynte å komme til syne allerede i perioden 1000-1300: Territorielle enheter fikk legitimitet gjennom en kontinuitet gjennom flere århundrer, permanente institusjoner for finansiell og juridisk administrasjon ble etablert, en gruppe profesjonelle stats tjenestemenn ble utviklet og kanselliet hadde blitt etablert som et sentralt, koordinerende organ. For Strayer representerte etableringen av politiske institusjoner et nøkkelpunkt i statsdannelsen, men han understreket også betydningen av innbyggernes lojalitet til staten ble den dominerende lojaliteten (Strayer 1970: 3-56). Senmiddelalderen ble derimot av Strayer og Kaeuper betraktet som en nedgangstid når det gjaldt statsutvikling, noe som hovedsakelig skyldes de negative virkningene av 100-årskrigen mellom England og Frankrike (Strayer 1970: 60-61; Kaeuper 1988: 117-133). Michael Mann mener derimot at statsutviklingen fortsatte også i senmiddelalderen, og at 100-årskrigen snarere bidro til statsutvikling. Her er Mann influert av Charles Tilly sin fremheving av sammenhengen mellom krig, beskatning og utviklingen av byråkrati, men Mann er langt mer nyansert enn Tilly (Mann 1986: 430-435; Tilly 1975: 73-74).

¹⁹³ Se for eksempel P. Anderson 1974: spesielt 7, 15-16 og 51; Tilly 1975: 3-83, spesielt 38-46; K. Dyson 1980: 25-33. I følge Perry Anderson oppstod det han karakteriserte som "the Absolutist State" (den absolutistiske staten) på 1500-tallet i kjølvannet av senmiddelalderens krise. Charles Tilly kritiserte Strayer for å operere med for lettvinde statskriterier, og argumenterte for at en rekke forhold var uavklart rundt 1300. Dette gjaldt den typen nasjonsstat som vokste frem i tidlig moderne tid, som i middelalderen fremdeles hadde konkurranse fra keiserriket, den katolske kirken, handelsnettverk og føydale strukturer, mens dette på 1500-tallet ble avklart, slik at nasjonsstaten stod igjen som seierherre (Tilly 1975: 25-28).

blir en stat” i høymiddelalderen stått sterkt,¹⁹⁴ men også i Danmark og Sverige ble middelalderstaten tatt for gitt.¹⁹⁵ Slike oppfatninger blir utfordret i nyere forskning.¹⁹⁶ I Danmark har flere tatt til orde for å forbeholde statsbegrepet for tiden etter middelalderen med utgangspunkt i forskjellige statsdefinisjoner.¹⁹⁷ Tradisjonelt har ikke senmiddelalderen blitt tillagt noen spesiell vekt når det gjelder statsutvikling. Dette bildet er imidlertid i ferd med å endres. Senmiddelalderen blir for eksempel av noen betraktet som en transformasjonsfase, ofte med merkelappen stenderstaten, i overgangen fra middelalderstaten eller føydalsamfunnet til den moderne staten.¹⁹⁸ Andre har tatt til orde for at statsutviklingen i senmiddelalderen må forstås på sine egne premisser, og ikke som en slik transformasjonsfase.¹⁹⁹ Begge disse oppfatningene har til felles at de legger opp til at senmiddelalderen fortjener økt fokus.

For Norges del ble senmiddelalderen tradisjonelt regnet som en nedgangstid, der ”statsmakten” brøt sammen som følge av pest og union.²⁰⁰ Nyere forskning er mer nyansert. Noe sammenbrudd i den norske ”statsmakten” etter 1350 er det vanskelig å finne spor av. Snarere synes riksforvaltningen å ha vært relativt velfungerende under Håkon VI. Magnusson, men ble tilpasset reduksjonen i kongedømmets økonomiske ressurser som følge av pesten.²⁰¹ Under Kalmarunionen fortsatte det gammelnorske forvaltningssystemet å fungere på lokalt nivå, men sentralmakten forsvant ut av riket.²⁰² Statsutvikling kan imidlertid også betraktes i tilknytning til Kalmarunionen i følge Steinar Imsen, som også tolker bondemotstanden på 1400-tallet som en reaksjon mot statsutvikling innenfor det fiskale området.²⁰³

Nettopp Kalmarunionen kompliserte bildet av statsutvikling i Norden, fordi man forente tre ulike territorielle riksenheter under en konge. I 1448 brøt riktig nok Sverige ut, men unionen fortsatte som en dansk-norsk union basert på en ny unionsavtale, der blant annet følgende ble slått fast:

¹⁹⁴ Se spesielt Helle [1974] 1993.

¹⁹⁵ W. Christensen 1903; Lönnroth 1940; Christensen 1945; Schück 1976.

¹⁹⁶ Se Bagge 2010: spesielt 379-384; 2012: 13. Jevnfør referanser til forskningslitteratur som avviser relevansen av statsbegrepet for høymiddelalderen der.

¹⁹⁷ Fenger 1991: 289-295; Jvf. Bagge 2012: 12, note 9.

¹⁹⁸ For en slik skjematisk utvikling fra føydalsamfunnet via stenderstaten til den moderne staten, se Poggi 1978. Jvf. også David Nicholas som vektlegger senmiddelalderen som en transformasjonsfase som en forberedende periode for den moderne staten (Nicholas 1999).

¹⁹⁹ Guené [1971] 1985: 18-22; Watts 2009: 1-2 og 25-26.

²⁰⁰ Om denne forskningstradisjonen og referanser, se Imsen 2002: 7-16 og 62.

²⁰¹ Blom 1992: 818-834; Moseng, Opsahl, Pettersen og Sandmo [1999] 2007: 328-333 og 365-370.

²⁰² Imsen 2002: 58-76; 2012: 192-210.

²⁰³ Imsen 1990b: 79-87; 1998: 91-107; 2002: 103-104.

” At begge rikene Norge og Danmark heretter skulle bli og være sammen i broderlig kjærlighet (...) og vennskap, og ingen den andres overmann være, men at hvert rike regjeres med innfødte menn, som begge rikenes privilegier utviser.”²⁰⁴

Kalmarunionen kan i følge Harald Gustavsson karakteriseres som en konglomeratstat. Med det mener han en stat som bestod av flere territorier, som var ført sammen under et kongelig dynasti, men hvor territoriene hadde ulike relasjoner til herskeren, noe som for eksempel kom til uttrykk i form av ulike lover og privilegier. Slik var det også i Kalmarunion, noe som eksplisitt kom til uttrykk i denne bestemmelsen i unionsavtalen, fordi den gjorde det klart at de to rikene fortsatt skulle ha sine respektive privilegier. Gustavsson mener videre at konglomeratstaten var en ”missing link”, et bindeledd, mellom middelalderstaten og den moderne nasjonalstaten.²⁰⁵ Gustavssons karakteristik av Kalmarunionen som en konglomeratstat kan imidlertid diskuteres.²⁰⁶ Karakteristikken innebærer at Kalmarunionen sees på som en statsdannelse, men unionen ble til tross for ulike lover og privilegier inngått mellom tre formelt likestilte kongeriker, og kan dermed i større grad sies å ha vært et statsforbund. Kalmarunionen førte imidlertid frem mot den oldenborgske konglomeratstaten Danmark-Norge i tidlig moderne tid (1536-1814), da Norge formelt ble en del av det danske riket. Videre blir Gustavssons påstand om at begrepet konglomeratstat karakteriserer en ”missing link” mellom middelalderstaten og den moderne staten å trekke det alt for langt, fordi bare dynastiske og territoriale aspekter ved statsutvikling blir vektlagt. Det blir rett og slett for snevert til å kunne karakterisere en epoke i en komplisert statsutviklingsprosess.

Danmark var det ledende riket i unionen, og danske historikere har derfor også kunnet behandle en dansk statsutvikling i senmiddelalderen mer løsrevet fra Kalmarunionen. Spesielt har det blitt fokusert på administrasjons- og forvaltningshistorie. Sentrale elementer her er fremveksten av riksembeter, organiseringen av lensvesenet og forsvaret, en økende bruk av skriftelighet gjennom bokføring og arkivvesen fra omkring 1400 og fremveksten av København som administrasjonssentrum i tiden etter 1417 med fast tilholdssted for kanselliet

²⁰⁴ NGL: 2:2, nr. 21; NMD: nr. 121. ”At bothe righen Norighe oc Danmark skule her effter bliffue oc være til samen j brøderligh kerlighed, sønderligh halling oc wenscap, oc wengen anners owerman være, vden at hwert righe regeres medh jnfødde mæn, som bægge righens priuilegia vduise.”

²⁰⁵ H. Gustavsson 1998: 189-213. Harald Gustafsson gir Knut Mykland æren for introduksjonen av konglomeratstatsbegrepet i nordisk historieforskning.

²⁰⁶ Flere historikere støtter Harald Gustafssons introdusering av konglomeratstatsbegrepet på Kalmarunionen, og fører konglomeratstatselementer tilbake til høymiddelalderen i Norden med begrunnelse i de danske og svenske besittelsene i Østersjøen og Frisland, samt de norske skattlandene vest i havet (Imsen 2007: 478-485; Porskrog Rasmussen 2007: 34-62; Jvf. også Njåstad 2003: 249-250). Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen foretrekker imidlertid betegnelsen ”unionsimperiet” og ”det danske imperium” som karakteristikker av Kalmarunionen (Bregnsbo og Villads Jensen 2004: 91-104).

og arkivet.²⁰⁷ Nært forbundet med dette er også overgangen fra det som karakteriseres som en borgøkonomi, der inntektene fra lenene var viktigst, til en skattestat, der inntektene fra beskatning stod mer sentralt. Senmiddelalderen kan betraktes som en overgangsfase mellom disse to systemene.²⁰⁸ Fremveksten av et skattesystem henger sammen med at krigføring krevde store økonomiske ressurser, noe som for Danmarks del gjorde seg gjeldende både på 1300- og 1400-tallet. Under Kalmarunionen skjedde det en overføring av skatteinntekter fra Sverige og Norge til Danmark. Den administrative utviklingen først og fremst knyttet til Danmark, og muligens kan dette også forklare hvorfor statsbegrepet ble brukt vedrørende Danmark og ikke vedrørende Norge i håndfestningene av 1448/49.

Innkrevningen av skatter førte igjen til utvikling av riksforvaltningen. Dermed er det noe i Charles Tillys berømte tese *”war made the state, and the state made war”*.²⁰⁹ Dette forklarer imidlertid ikke hele bildet, fordi en statsutviklingsprosess også må forstås på bakgrunn av fremveksten av en offentlig rettshåndheving basert på skrevne lover, noe som også medvirket til utvikling av riksforvaltningen i middelalderen. Rettshåndheving er også et sentralt aspekt ved Max Webers klassiske definisjon av at ”den moderne stat er et organisert maktsamband som innenfor et område med hell hevder monopol på legitim bruk av vold som politisk virkemiddel.”²¹⁰ Så langt kom man ikke i de nordiske rikene i middelalderen, fordi kirken hadde en selvstendig jurisdiksjon ved siden av kongemakten. Den kirkelige og den verdslige jurisdiksjonen var i utgangspunktet adskilte sfærer, men likevel med konfliktfylte gråsoner. Felles for kongemakten og kirken var et ønske om å begrense privat vold og opprettholde en indre fred i rikene, men heller ikke til sammen lykkes de å tilegne seg et monopol på legitim bruk av vold i senmiddelalderen, fordi det forelå ulike normative bestemmelser om opprørs- og feiderett. Utviklingen av et legitimt monopol på bruk av vold var imidlertid en langvarig prosess som kan sies å ha vart fra ca. 1000 til 1800.²¹¹ For middelalderens del synes en viktig del av denne utviklingen knyttet til rettshåndheving og lovgivning å ha skjedd i høymiddelalderen. For senmiddelalderens del kan man merke seg at de danske håndfestningene på 1300-tallet inneholdt bestemmelser om at ingen skulle fengsles eller straffes uten lov og dom, mens slike bestemmelser er fraværende i tilsvarende dokumenter fra 1400-tallet. Det ser dermed ut til at slike bestemmelser hadde mistet sin aktualitet, og at vilkårlige fengslinger ikke lenger var et problem. I senmiddelalderen ser det

²⁰⁷ W. Christensen 1903; Olesen 2000: 3-45; Jespersen 2007: 63-85.

²⁰⁸ Poulsen 2012: 67-75; Jvf. 1995:101-122.

²⁰⁹ Tilly 1975: 42; Jvf. [1990] 2009: 67.

²¹⁰ Weber [1919] 2006: 8.

²¹¹ Netterstrøm 2007: 88-117.

dermed ut til at det systemet som ble utviklet i høymiddelalderen ble mer rettferdig praktisert fra kongemaktens side på dette området.

Uansett om man velger å anvende statsbegrepet når man behandler middelalderen eller ikke, og uansett om man tar utgangspunkt i senmiddelalderen som en transformasjonsfase eller velger å studere perioden på dens egne premisser, må statsutvikling betraktes som en lang prosess. Både høymiddelalderen og senmiddelalderen var en del av denne i Norden så vel som Europa for øvrig.²¹² Håndfestningene av 1448/49 illustrerer både en begynnende bruk av statsbegrepet og et tydeligere fokus på det politiske samfunnets offentlige anliggender, og kan dermed forstås som et ledd i statsutviklingsprosessen.

Ideer og realpolitikk

Håndfestningene fra kongevalgene i 1448/49 i Danmark og Norge hadde stor betydning, ikke minst når det gjaldt en formalisering av institusjonaliseringen av riksrådene som hadde funnet sted i disse rikene under kong Kristoffer. I Sverige skjedde en slik formalisering allerede i Kristoffers håndfestning av 1441, mens kong Kristians danske og norske håndfestning innebar at tilsvarende prinsipper ble slått fast også der. Det var imidlertid i stor grad en kodifisering av praksisen under kong Kristoffer. For Danmarks del betydde det at riksrådet avløste Danehoffet som kongens motpart i forhandlingene om håndfestninger, mens det for Norges del, som fikk sin første håndfestning, betydde enda større omveltninger av styringsprinsippene. For det første ble overgangen fra et arverike til et arvelig valgkongedømme, som hadde kommet til uttrykk allerede i 1442, nå slått fast, og for det andre

²¹² Det synes også å være en tendens i nyere arbeider som omhandler statsutvikling og statsdannelse å trekke linjene tilbake til middelalderen (se f. eks. Mann 1986: 416-430; Tilly [1990] 2009: 5, 28-29, 38-45 og 127-160; Spruyt 1994: 59-108; Ertman 1997: 35-89). Dette gjorde man også i det europeiske forskningsprosjektet *The Origins of the Modern State in Europe*, som under ledelse av Wim Blockmans og Jean-Philippe Genet resulterte i sju antologier som kom ut i årene 1995-2000. I følge Joseph R. Strayer var kristning og kirkeorganisasjonen og politisk stabilitet essensielle forutsetninger for statsutvikling (Strayer 1970: 15-18). Andre har derimot betraktet krig som den viktigste faktoren for å forklare statsdannelse, noe Charles Tilly oppsummerte med det treffende utsagnet "*War made the state, and the state made war*". Tesen er da at krigføring var kostbart, og førte dermed til beskatning, noe som igjen resulterte i utbyggingen av en statsadministrasjon, et byråkrati, og representative institusjoner med en samtykkende funksjon (se spesielt Tilly 1975: spesielt 42 og 73-75; [1990] 2009: 14, 20-28 og 67-95; Jvf. også f. eks. Hintze [1906] 1975: 180-215; Mann 1986: 430-437; Kauper 1988: 117-133). Strayer vedgikk imidlertid også at krig kunne stimulere til vekst i administrative institusjoner, men krig kunne også, som under hundreårskrigen, være så utmattende at en utvikling av statsapparatet ble hindret (Strayer 1970: 60). I løpet av 1990-tallet ble imidlertid den dominerende posisjonen til Tilly nyansert ved at andre faktorer i større grad ble trukket inn i tillegg til krig. Spesielt gjelder dette jurisdiksjon og lovgivning (Padoa-Schioppa 1997: 335-369), handelsvekst og urbanisering (se spesielt Spruyt 1994: 59-76) og maktrelasjoner knyttet til både eliter (Reinhard [ed.] 1996) og de bredere lag av befolkningen (se spesielt Blickle [ed.] 1997). Et maktrelasjonsperspektiv på statsutvikling innebærer også at representative institusjoner, lovgivning og urbanisering vektlegges.

innebar formaliseringen av riksrådets stilling og dets maktdeling med kongemakten at også Norge fikk en middelalderlig blandingskonstitusjon i likhet med naborikene. Dette var ikke noe som skjedde plutselig, men et resultat av en politisk utvikling som gikk tilbake til de konfliktfylte 1430-årene.

Fra norsk side synes dette å ha vært en villet utvikling blant de fleste geistlige og verdslige stormenn. Den kirkelige konsilbevegelsen hadde ført til en radikalisering av episkopatet med erkebiskop Aslak Bolt i spissen, og konsilbevegelsens idégrunnlag er dermed en faktor for å forklare nordmennenes ønske om reformer. Samtidig var perioden 1432-1442 preget av en unionskonflikt som var et uttrykk for misnøye med kong Eriks styre både når det gjaldt krigføring, beskatning, kirkepolitikk, Bogislav-planen og slotts- og lensforvaltningen. På denne bakgrunn var det tydelige realpolitiske motiver bak ønsket om politiske reformer i de tre nordiske rikene. Svenskene førte an i denne striden, og det er grunn til å tro at impulser derfra også bidro til krav om reformer også i Norge. Fremstående norske stormenn hadde deltatt som meglere under striden mellom kong Erik og svenskene, og dermed inngående kjennskap til hvilke gjennomslag svenskene fikk. Samtidig var arvekongedømmet blitt såpass utvannet over tid gjennom en rekke irregulære tronskifter, og dermed kunne man lettere se behovet for endringer i tronfølgerreglene. I kraft av å være det ledende riket i Kalmarunionen skjedde det på 1400-tallet en betydelig statsutvikling i Danmark. De nye prinsippene i Kristians danske og norske håndfestning synes dermed å være et resultat av et samspill mellom den indre politiske utviklingen, impulser fra naborikene og konsilbevegelsens idégrunnlag.

14. Konklusjoner

I denne avhandlingen har det vært fokusert på nordiske forfatningsdokumenter i perioden 1282-1449, med sikte på å analysere de sentrale politiske prinsippene både med hensyn til en idépolitisk og en realpolitisk bakgrunn. Innledningsvis ble det definert en idépolitisk ramme med utgangspunkt i tre innflytelsesrike elementer i middelalderens politiske tenkning, som kunne være relevante for den aktuelle perioden. Det var studiet av romerrett og kanonisk rett, gjenoppdagelsen av Aristoteles sine politiske verk og konsilbevegelsen. Resultatene av analysene av de sentrale politiske prinsippene i forfatningsdokumentene viser at en påvirkning fra tidens politiske tenkning etter all sannsynlighet gjorde seg gjeldende, men utelukkende i tilfeller der det var et samsvar med realpolitiske interesser. Samspillet mellom politisk idé og realpolitisk interesse var avgjørende. De sentrale politiske prinsippene i forfatningsdokumentene befant seg for det meste innenfor den idépolitiske rammen. En del politiske prinsipper synes imidlertid ikke å ha noen forbindelse til tidens politiske tenkning, men var utelukkende et produkt av den realpolitiske utviklingen.

Kongedømme

Tradisjonelt i nordisk historieskriving har det vært en tendens til å overdrive distinksjonen mellom valgkongedømme og arvekongedømme. I nyere forskning er det imidlertid relativt vanlig å nedtone dette skillet, fordi middelalderens tronfølgeordninger inneholdt elementer av begge deler. På denne bakgrunn kan ”arvelig valgkongedømme” sies å være den beste termen for tronfølgeordningen i Danmark og Sverige i hele perioden. Det ble også innført i Norge i 1449. Ut fra den politiske tenkningen var det mulig å legitimere både arvekongedømme og valgkongedømme på slutten av 1200-tallet og utover i senmiddelalderen (kap. 5).

Erik Lönnroth tolket de to Kalmarbrevene fra 1397, kroningsbrevet og unionsbrevet, som et uttrykk for henholdsvis arvekongedømme og valgkongedømme.¹ En nærmere analyse av dokumentene viser imidlertid at ingen av dem stemmer overens med en slik terminologi. Kroningsbrevet behandlet ikke tronfølgespørsmål, og kan derfor heller ikke tas til inntekt for en arvekongedømmeideologi. Unionsbrevet på sin side stadfestet de tre rikenes respektive lov og rett, og dermed både det danske og svenske arvelige valgkongedømmet på den ene siden

¹ Lönnroth [1934]: 40-53.

og det norske arvekongedømmet med ett element av valg på den andre. Tronfølgebestemmelsen i dokumentet gikk ut på at de tre rikene skulle bli enige om å ”velge og ta” fremtidige konger blant kongssønnene, noe som kunne tillempes også innenfor den norske arvekongedømmeordningen. Derimot innebar den en presisering og innsnevring av den danske og svenske valgordningen i den forstand at det arvelige elementet ble forsterket (kap. 9).

Samme løsning ble videreført i det udaterte utkastet til unionstraktat fra 1436-38, men der med en ytterligere presisering av at det skulle avholdes et unionelt kongevalg, der en kongssønn skulle velges. Av denne grunn har utkastet blitt betraktet som urealistisk, fordi nordmennene ikke ville gi opp arverikeforfatningen. En nærmere analyse av den norske overgangen til et arvelig valgrike indikerer imidlertid en bevegelse i en slik retning allerede i 1430-årene, noe som tydelig kom til uttrykk ved at Kristoffer i realiteten ble valgt til norsk konge i 1442, altså før et arvelig valgkongedømme ble slått fast som ”positiv lov” i 1449. I denne prosessen var Basalkonsilets idegrunnlag trolig en viktig påvirkningskilde. Samtidig må denne overgangen forstås på bakgrunn av den politiske utviklingen tilbake til 1300-tallet som over tid hadde uthulet det norske arvekongedømmet. Fremstillingen av den norske overgangen til et arvelig valgkongedømme bygger i stor grad på Steinar Imsens arbeider.² I avhandlingen nyanseres likevel det bildet Imsen tegner ved i større grad å betone at krefter var i sving allerede på 1430-tallet for å endre den norske tronfølgeordningen, noe som kom til uttrykk ved at Kristoffer av Bayern ble valgt til norsk konge i 1442. Samtidig betraktes endringen av tronfølgeordningen mer utfyllende i lys av en påvirkning fra den politiske tenkningen knyttet til konsilbevegelsen (kap. 13).

Kongens forhold til lov gjennomgikk en utvikling i forfatningsdokumentene. I de første danske håndfestningene (1282-1326) og det svenske frihetsbrevet av 1319 ble kongen ilagt en sterk personlig forpliktelse til å ”ubrytelig” overholde lovene. I de senere dokumentene foreligger det en mer upersonlig forpliktelse der kongen stod som garantist for at innbyggerne fikk nyte lov og rett. Problematiseringen av kongens forhold til lov tyder også på en påvirkning fra romerrett. Bestemmelsen i de første danske håndfestningene er imidlertid bemerkelsesverdig, fordi den gikk noe lenger enn den alminnelige romerrettslige oppfatningen. Likevel kunne den finne en viss støtte i tidens politiske og juridiske tenkning, og synes derfor ikke å ha sprenget den idépolitiske rammen. Innføringen av bestemmelsen må også forstås på bakgrunn av den politiske utviklingen i årene forut, og som et mottiltak mot en

² Imsen 1972; 1976 og 1987.

vilkårlig og ekspanderende kongemakt. Endringen fra en personlig, kongelig forpliktelse til å styre i henhold til lovene til et prinsipp der kongen stod som garantist for at innbyggerne fikk nytte loven betydde at kongen isolert sett ikke lenger var personlig underordnet loven, men i større grad inntok en *rex iustus*-rolle som garantist for at lov og rett ble opprettholdt (kap. 2, 4 og 6). I den svenske forliksavtalen av 1436 ble begge disse aspektene eksplisitt slått fast. Samtidig ble også kongens rettigheter definert ut fra loven. Den sterkere vektleggingen av igjen å underordne kongen loven i 1436 må forstås på bakgrunn av den politiske utviklingen under kong Eriks styre, og svenskens beskyldninger om at han hadde brutt lov og rett på mange punkt. Dessuten kan den sterke vektleggingen av at herskerne skulle styre i henhold til lov innenfor konsilbevegelsen ha medvirket til at kongens forpliktelse ble tydeliggjort (kap. 10).

Når det gjelder fyrsteidealet, så reflekteres ikke et sakralt kongedømme av Guds nåde, der kongen var å oppfatte som Guds stedfortreder på jorden, i noen av dokumentene. Formularet ”konge av Guds nåde” eller ”konge med Guds nåde” ble riktig nok benyttet, men uten at kongen selv ble tillagt en religiøs funksjon. Snarere reflekteres et *rex iustus* fyrsteideal der kongen stod frem som rettferdighetens, fredens og frihetens beskytter, noe som tydelig kom til uttrykk i det svenske frihetsbrevet og den svenske landsloven.³ Samtidig gjenspeiler alle de undersøkte forfatningsdokumentene at kongen skulle styre i henhold til innbyggernes interesser. I forlengelsen av dette står tanken på kongen som innehaver av et embete og overhode for en korporasjon (*universitas*). *Rex iustus*-idealet kan spores tilbake til Augustin, men må i høy- og senmiddelalderen også forstås som et ledd i en nedtoning av kongedømmets sakrale karakter og en sterkere vektlegging av rettferdighetskonseptet i tilknytning til lov under innflytelse fra romerrett og kanonisk rett, samt etter hvert fra Thomas Aquinas (kap. 4, 5, 11 og 13).

En formalisert opprørsrett ble ikke slått fast i noe forfatningsdokument på riksnivå i de nordiske rikene før 1483. Likevel har det vært hevdet at det svenske frihetsbrevet av 1319 antydte en opprørsrett. En nærmere analyse av denne påstanden ser ut til å avkrefte dette, men samtidig er det ingen grunn til å betvile at det forelå en oppfatning av at det var legitimt å avsette en tyrannisk konge i Sverige i 1319, og for så vidt også i Danmark i 1326. Da Valdemar III ble avsatt i Danmark i 1330 kunne han ikke anklages for å være en tyrann, men snarere synes begrunnelsen å ha vært at kongemakten ikke fungerte. Resultatet ble at man gjeninnsatte Kristoffer II som hadde vært anklaget for tyranni fire år tideligere. Den svenske

³ Drar 1980: 29-68.

avsettelsen av kong Erik i 1434 ble også begrunnet gjennom en beskrivelse av en tyrannisk konge, men han ble likevel gjeninnsatt. Forlikavtalen av 1436 la imidlertid til grunn at svenskenes lojalitet til kong Erik var i bytte mot et styre i henhold til lov, underforstått at dersom kongen ikke styrte i henhold til lov, var det legitimt for svenskene på ny å avsette ham. I Sverige på 1400-tallet ble kong Erik og Karl Knutsson, som var svensk konge i tre perioder (1448-57, 1464-65 og 1467-70), avsatt og gjeninnsatt i likhet med Kristoffer II av Danmark i hundreåret før. Det at konger ble gjeninnsatt etter å ha blitt avsatt reflekterer en betraktning av kongen som en innehaver av et embete.

I den politiske tenkningen skjedde det en utvikling fra utelukkende å fokusere på tyrannproblematikken til å legge bredere kriterier til grunn for en motstandsrett, der målet ikke nødvendigvis var å avsette fyrsten, men å korrigere ham. Samtidig ble det etter hvert gjort tydeligere at det var det politiske samfunnet gjennom offentlig autoritet som hadde rett til å avsette en konge. Denne utviklingen reflekteres også i den politiske utviklingen i Sverige. Opprøret mot Birger Magnusson i Sverige ble legitimert ved at han ble betraktet som en tyrann som så ble jaget ut av riket, og deretter valgte man en ny konge i 1319. Avsettelsen av kong Erik i 1434 ble derimot foretatt av en stormannsforsamling, og grundig begrunnet til omverdenen for å legitimere beslutningen, men uten at man på det tidspunktet kunne stille opp en motkonge (kap. 4 og 10).

I de danske håndfestningene 1282-1376 og i kongebolken i den svenske landsloven (ca. 1350) ble prinsippet om at ingen skulle fengsles eller straffes uten lov og dom slått fast. Dette kan oppfattes som et uttrykk for en individuell rettssikkerhet, og som en tidlig forløper for tilsvarende bestemmelser i de moderne menneskerettighetserklæringene. Bakgrunnen for prinsippet kan betraktes som en presisering av en lovbasert rettshåndheving, og som et svar på en problematikk knyttet til en vilkårlig rettshåndheving. Det kan også forstås innenfor rammene av tidens politiske, juridiske og teologiske tenkning som på 1100-tallet innebar et økt fokus på individet eller jeget, ikke minst gjennom den juridiske prosedyren i kanonisk rett (kap. 2). I håndfestningene på 1400-tallet ble ikke et individuelt rettssikkerhetsprinsipp nevnt, men var fremdeles med i den reviderte utgaven av den svenske landsloven (1442). På denne bakgrunn ser det ut til at problematikken knyttet til en vilkårlig rettshåndheving var av mindre betydning i Danmark på 1400-tallet sammenlignet med århundret før, mens man ikke har tilsvarende indikasjon for Sverige. For Sveriges og Norges del synes det også å ha skjedd maktmisbruk i forbindelse med skatteinnkrevingen på 1400-tallet, men det er noe usikkert hvor vidt vilkårlige fengslinger var et problem (kap. 10).

Forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter var i alle forfatningsdokumentene 1282-1449 preget av dualisme eller tosverdlæren, som ble fremmet av en rekke kanoniske jurister og av Thomas Aquinas og hans intellektuelle etterfølgere, samt av konsilbevegelsens tenkere. Frem til begynnelsen av 1300-tallet gjorde et hierokratisk syn, der kirken ble ansett for å stå over verdslige myndigheter, seg sterkt gjeldende fra kirkelig hold i den politiske tenkningen, men dette synet slo ikke gjennom i de nordiske rikene på slutten av 1200-tallet og utover i senmiddelalderen. Verdslige myndigheter stod øverst i den verdslige sfæren, mens geistlige myndigheter stod øverst i den åndelige. Grenseoppgangen mellom de to sfærene kunne imidlertid være en kime til konflikt (kap. 5). Både i håndfestningene og i kongeeden i den svenske landsloven ble kirkens privilegier og rettigheter stadfestet. I de første danske håndfestningene ble dette gjort på en svært spesifikk og utfyllende måte, mens man senere gjorde det i mer generelle vendinger. I de norske håndfestningene av 1449 gjorde denne problematikken seg gjeldende, fordi det ser ut til å ha vært et ønske fra kirkens side om en mer utfyllende stadfesting av dens privilegier og rettigheter. Dette ble innvilget av kong Karl, men ikke av kong Kristian (kap. 13).

Kroningsbestemmelser sier også noe om forholdet mellom verdslige og geistlige myndigheter. I henhold til kongeolken i den svenske landsloven var kroningen et ledd i et tronskifte, men kongen kom i besittelse av full kongelig myndighet før han ble kronet, og kroningen var kirkelig innvielse i kongsembetet som kongen hadde rett til å få gjennomført. Kirken hadde dermed ikke rett til å nekte å gjennomføre en kroning, og ble dermed ikke tillagt noen makt i forbindelse med et tronskifte. Kongedømmets legitimitet kom nedenfra gjennom valghandlingen og edsutvekslingen, og ikke ovenfra Gud (kap. 5). I redegjørelsen for unionskroningen i 1397 i kroningsbrevet indikeres imidlertid en kirkelig skikkethetsvurdering ved at det ble lagt til grunn at kong Erik først gjennom kroningen kom i besittelse av full kongelig myndighet. Samtidig ble legitimiteten gjennom valg eller tilsvarende vektlagt, slik at kongedømmets legitimitet både kom nedenfra folket og ovenfra Gud, i tråd med tenkningen til blant andre Thomas Aquinas (kap. 9).

Representasjon og blandingskonstitusjon

I de første danske og svenske forfatningsdokumentene (1282-1326) kom et representasjonskonsept tydelig til uttrykk ved at en stormannsforsamling representerte riket ved siden av kongen. Stormannsforsamlinger fikk ikke delegert myndighet fra innbyggerne, men gjorde krav på å representere riket i kraft å bestå av ”rikets beste menn”. Det dreide seg

med andre ord ikke om et moderne representasjonskonsept. Bakgrunnen for representasjonskonseptet er å finne i romerrett og kanonisk rett. Prinsippet om at "det som berører alle, skal godkjennes av alle (*quod omnes tangit...*)" kunne vanskelig innebære at personlig godkjenning skulle innhentes av alle, og noen kunne dermed opptre med "full makt (*plena potestas*)" på vegne av andre, også uten en formell delegering av myndighet. Dette forutsatte en bevisstgjøring av at det eksisterte et samfunn eller en politisk enhet, der innbyggerne som helhet utgjorde en form for korporasjon (*universitas*), ofte under betegnelsen "rikets menighet (*communitas regni*)". Representative forsamlinger ser først ut til å ha blitt anvendt innenfor kirkens organisasjon, både i form av store kirkekonsiler som representerte kirken som helhet på begynnelsen av 1200-tallet og på lavere nivåer i erkebispedømmene og bispedømmene. De representative stormannsforsamlingene oppstod ikke fra intet, men var en videreutvikling av monarkiske stormannsforsamlinger med en mer føydal karakter, der stormennene møtte for å bistå kongen med "råd og hjelp". En slik dimensjon fortsatte, men i tillegg kunne de representative stormannsforsamlingene opptre som kongens motpart, i hans fravær eller som et sanksjonerende organ ved siden av kongen (kap. 2 og 4).

Overgangen til representative stormannsforsamlinger innebar også at de kunne tillegges kompetanse og myndighet. I de danske håndfestningene på 1300-tallet ble det slått fast at lovgivning, krigsspørsmål og eksportforbud krevde samtykke fra stormannsforsamlinger (hof/parlament). Det svenske frihetsbrevet slo på sin side fast at ekstraordinær beskatning krevde samtykke fra en stormannsforsamling etter en rådgivende høringsrunde hos landskapstingene. Den svenske landsloven vektla i større grad innbyggernes kompetanse og myndighet i lovgivning og beskatning, men var uklar med hensyn til prosedyrene. I håndfestningene fra 1440-årene ble riksrådet tillagt myndighet og kompetanse i slotts- og lensforvaltningen, finans- og arkivforvaltningen, spørsmål om toll- og beskatning og i krigsspørsmål. Det ble dermed foretatt en formalisert maktdeling mellom konge og stormannsforsamling/riksråd. Bakgrunnen for dette var den politiske utviklingen i årene forut for de avgjørende dokumentene, som tilsa at det var behov for en innskrenkning i kongens makt og myndighet. Sverige var i årene før frihetsbrevet ble utstedt preget av intern strid under en ekspanderende og vilkårlig kongemakt som kulminerte med drapene på kongens brødre, mens Danmark før håndfestningen av 1320 var preget av en ambisiøs utenrikspolitikk med kostbar og mislykket krigføring som redskap. Tilsvarende dannet kong Eriks unionsmonarki og konfliktene på 1430-tallet bakteppet for håndfestningene som ble utstedt på

1440-tallet. Til felles har disse tilfellene at det forelå misnøye med kongenes regjeringsutøvelse i perioden før forfatningsdokumentene ble utstedt (kap. 3-5 og 12-13).

En formalisert maktdeling må også forstås på bakgrunn av tidens politiske tenkning. I kanonisk rett ble det hevdet at et generalkonsil stod over paven i trosspørsmål, og det ble utviklet regler for hva en biskop kunne foreta seg på egen hånd og for hva som krevde domkapitlenes samtykke. Gjenoppdagelsen av Aristoteles sine politiske verker innebar en bevisstgjøring rundt ulike former for styresett. Aristoteles selv kan tolkes som å ha foretrukket en blandingskonstitusjon, men enda mer eksplisitt ble dette fremhevet av middelalderens politiske tenkere. En rekke av dem med Thomas Aquinas i spissen stadfestet eksplisitt at de foretrakk en blandingskonstitusjon som bestod av monarki, aristokrati og demokrati. I den politiske tenkningen var dette et sentralt aspekt under den tidlige resepsjonen av Aristoteles på andre halvdel av 1200- og begynnelsen av 1300-tallet. På 1400-tallet stadfestet også flere av de ledende konsiliaristene at de foretrakk en blandingskonstitusjon. I tillegg til dem som eksplisitt fremhevet en blandingskonstitusjon er det også mange av bidragsyterne til middelalderens politiske tenkning som kan tolkes til inntekt for et slikt syn. Forfatningsdokumenter som inneholder en formalisert maktdeling, i den forstand at stormannsforsamlinger eller bredere sammensatte forsamlinger ble tillagt makt og myndighet innenfor gitte områder, kan tolkes som et uttrykk for en middelalderlig blandingskonstitusjon. Det blir også påpekt at i den grad det kan sies å ha vært en forfatningsstrid i de nordiske rikene i middelalderen, så er distinksjonen mellom rendyrket monarki og blandingskonstitusjon mer treffende enn Erik Lönnroths polarisering mellom *regimen regale* og *regimen politicum*,⁴ fordi forfattere både i middelalderen og i dag har tolket disse begrepene forskjellig (kap. 3, 9 og 12).

Et viktig utviklingstrekk var at bredere sammensatte stormannsforsamlinger eller parlamenter opptrådte som kongens motpart i forhandlinger om håndfestninger og lignende dokumenter på 1300-tallet, mens denne funksjonen på 1400-tallet ble overtatt av riksråd. Tradisjonelt har dette blitt tolket som at kongens råd ble omdannet til rikets råd på 1300-tallet, som avløste de bredere sammensatte stormannsforsamlingene. For Sveriges del har imidlertid Herman Schück vist at de bredere sammensatte stormannsforsamlingene fortsatte å eksistere også utover på 1400-tallet under ulike betegnelser.⁵ Årsaken til uklarhetene vedrørende de middelalderlige rådsorganene skyldes til dels en forvirrende terminologi som gjør det vanskelig å skille et snevrere rådsorgan fra en bredere rådsforsamling, og dels at rådsorganene

⁴ Lönnroth [1934] 1969.

⁵ Schück 2005.

var fleksible når det gjaldt sammensetning i ulike situasjoner. En nærmere analyse synes å støtte opp om Schücks resultater, også overført til Danmark og Norge. Samtidig hadde det over tid skjedd en utvikling av kongens råd tilbake til slutten av 1200-tallet. I perioder med formynderstyre og konflikt med kongen opptrådte det nemlig som rikets råd på 1300-tallet, noe som ser ut til å ha blitt en permanent ordning etter opprettelsen av Kalmarunionen i 1397. På samme tid skjedde det i Danmark en økning av antall rådgivere under dronning Margrete, og det samme synes etter hvert også å ha skjedd i naborikene. En inngående undersøkelse av overgangen til riksråd som kongens motpart i forhandlinger ligger utenfor denne avhandlingens rammer. Ut fra de dykkene som er gjort ned i kildematerialet, ser det likevel ut til at det som skjedde var at kongens råd i de tre rikene fusjonerte med den bredere stormannsforsamlingen, og ble til de riksrådene som stod frem som kongens motpart i håndfestningene fra 1440-årene. Resultatet ble en bredere edsvoren forsamling enn kongens råd, men en mer avgrenset forsamling enn de bredere stormannsforsamlingene. Rent maktpolitisk var dette en fordel for kongen, fordi han da kunne ha kontroll med hvem som møtte i den riksrepresentative forsamlingen. Samtidig var det en fordel for stormennene, fordi de da i større grad var sikret å bli involvert i viktige forhandlinger. Muligens kan denne utviklingen ha vært påvirket av parlamentarisk praksis under kirkekonsilene i Konstanz og Basel (kap. 5, 7, 12 og 13).

Nasjon, union og stat

En modernistisk forskningstradisjon har villet forbeholde nasjonsbegrepet for moderne tid med utgangspunkt i moderne nasjonsdefinisjoner, men en rekke middelalderforskere er av en annen oppfatning. Nasjonsbegrepet *natio* og lignende begreper som *patria* (fedreland) og *gens* (folk) var i bruk i middelalderen, og da må man også kunne godta at det eksisterte nasjoner i middelalderen, selv om definisjonskriteriene i moderne nasjonsdefinisjoner ikke blir oppfylt. Utviklingen av en nasjonal identitet var et resultat av dannelsen av de europeiske kongerikene som politiske enheter, trolig med det gamle israelske kongedømmet i Det gamle testamentet som et forbilde. For å slå ring om de politiske enhetene, ble det konstruert etniske fellesskap for innbyggerne innenfor et gitt territorium, ofte knyttet til opphavsmyster, kongelige eller hellige genealogier, legendariske slag og lignende. Nasjoner ble dermed konstruert i middelalderen, og her spilte historieskrivingen en viktig rolle, men man kan diskutere hvor vidt nasjonal identitet utelukkende var et aristokratisk elitefenomen eller hvor vidt den også omfattet de bredere lag av befolkningen (kap. 3).

Når det så dukket opp bestemmelser i de danske håndfestningene, i den svenske landsloven og i den svenske håndfestningen av 1371 som slo fast at forleninger og sete i kongens råd skulle forbeholdes innenlandske menn, illustrerer det tydelig at det forelå en dansk og en svensk identitet på 1300-tallet. Det eksisterte en oppfatning av at det å være dansk var noe annet enn å være tysk, og det å være svensk var noe annet enn å være dansk, der distinksjonene var knyttet til territorium, politisk organisering, språk og historie. Samtidig kan slike bestemmelser sies på være et uttrykk for en form for nasjonalisme, der medlemmene av et politisk-kulturelt fellesskap innenfor et gitt territorium gikk inn for å opprettholde kontroll og selvstyre over det territoriet som de satte i sammenheng med sin identitet. En slik nasjonal retorikk kom på 1300-tallet tydeligst til uttrykk i det danske Klagedigtet fra 1329 (kap. 3).

I utgangspunktet synes den nasjonale identiteten i større grad å ha vært basert på et politisk-kulturelt fellesskap enn på etnisitet, men fokuset på opphavsmyster, kongelige genealogier og legendariske slag i historieskrivingen forsterket det etniske aspektet i Sverige på 1400-tallet. Dette gjorde seg gjeldende tidligere i den danske og norske historieskrivingen. For Sveriges del skjedde det en interessant utvikling i 1430-årene ved at man knyttet en form for nasjonalisme til frihetsbegrepet i politiske dokumenter ved bruk av termen ”rikets frihet”. Tilsvarende kom også til uttrykk i Norge under striden om kongevalget i 1449. Tydeligst kom denne sammenhengen likevel til uttrykk i den svenske Frihetsvisan (ca. 1439). Dette reflekterer en endring av frihetsbegrepet (*libertas*) fra å tilsvare privilegier til å bli et generelt begrep som omfattet alle, og som implisitt var knyttet til rettferdighetsbegrepet (*iustitia*). Endringen i frihetsbegrepet samsvarer også med tidens politiske tenkning innenfor konsilbevegelsen, men kan spores tilbake til romerretten og blant andre Marsilius av Padova (kap. 10).

Dannelsen av Kalmarunionen ble gjort mulig som følge av et dynastisk fellesskap, men må kanskje først og fremst forstås på bakgrunn av et interessefellesskap mellom de tre nordiske rikene mot den felles trusselen fra Mecklenburg. På Kalmarmøtet i 1397 synes dette å ha stått i sentrum og veid tyngre enn innbyrdes motsetninger mellom rikene og forholdet mellom kongemakten og aristokratiet, selv om slike forhold også ble berørt i forhandlingene. Likevel konkluderes det etter en inngående analyse av kalmarbrevene med at forhandlingene trolig var mer harmoniske enn de fleste tidligere har regnet med. Dette innebærer en nedtoning av både nasjonale motsetningsforhold og en konflikt mellom kongemakten og aristokratiet om styresettet i unionen (kap. 9). Den nasjonale identiteten i de tre rikene og de

innbyrdes interessenmotsetningene var imidlertid for sterke til at Kalmarunionen fikk en varig karakter.

Håndfestningsbestemmelsene reflekterer også en statsutvikling i løpet av perioden 1282-1449. På 1300-tallet hadde man ikke noe statsbegrep, men tilgrensede begreper som *regnum* (rike), *corona* (krone), *communitas* (menighet/innbyggerne som helhet) og *respublica* (politisk/offentlig samfunn) ble brukt i de nordiske forfatningsdokumentene. Det eksisterte dermed forestillinger om kongedømmet og det politiske samfunnet som abstrakte enheter, og et skille mellom offentlig og privat. I dansk historieforskning har man tradisjonelt sett håndfestningene fra 1320-årene i sammenheng med en periode preget av føydalisering og statsoppløsning. Aksel E. Christensen hevdet videre at Valdemar Atterdag medvirket til gjennombruddet for den suverene staten med utstedelsen av landefreden av 1360 med sin anti-føydale tendens.⁶ Ut fra nyere forskning kan imidlertid en føydalisering trekkes lenger tilbake, og gjorde seg dessuten gjeldende også utover i senmiddelalderen. Samtidig er det ikke gitt at føydalisme stod i et motsetningsforhold til statsutvikling. En analyse av landefredens politiske prinsipper viser at nettopp et føydalt begrepsapparat kom tydeligere til uttrykk der enn i noe annet forfatningsdokument. Samtidig kan landefreden vanskelig tolkes som et gjennombrudd for den suverene staten, fordi man ikke på noen måte hadde løst problemstillingen knyttet til forholdet mellom geistlige og verdslige myndigheter, slik at det ble én øverste myndighet (kap. 6).

På 1400-tallet ble statsbegrepet brukt i den danske håndfestningen til Kristian av Oldenburg, og ble i 1440-årene også brukt i kongeeder. Statsbegrepet innebar imidlertid ikke et moderne statsbegrep, men det ble brukt i betydningen tilstand sammenstilt til ”kongens stat (*status regis*)” i håndfestningen og som ”kronens stat (*status coronae*)” i kongeedene. Kongens tilstand som offentlig person hadde dermed smeltet sammen med tilstanden til samfunnet han styrte, noe som var et steg på veien mot et moderne, abstrakt statsbegrep. Denne begrepsbruken samsvarer med utviklingen i politisk tenkning fra gjenoppdagelsen av Aristoteles sine politiske verk, via Thomas Aquinas og hans etterfølgere og innenfor konsilbevegelsen. Samtidig reflekterte det utviklingen av en forståelse om det politiske samfunnet som en abstrakt enhet i retning av et statsbegrep, men uten å benytte et statsbegrep eksplisitt innenfor politisk og juridisk tenkning. Spesielt kom dette til uttrykk hos de romerrettslige juristene Bartolus av Sassoferato og Baldus de Ubaldi, samt hos Marsilius av Padova. Kong Kristians norske håndfestning av 1449 bygde på hans danske fra året før, men

⁶ Christensen 1945.

statsbegrepet ble ikke tatt inn i den norske. Dette kan muligens ha gjenspeilet reelle forhold. Danske historikere har i motsetning til norske kunnet operere med at det skjedde en statsutvikling i Danmark på 1400-tallet isolert fra Kalmarunionen, spesielt på bakgrunn av at København ble et administrasjonssentrum og en økende bruk av skriftlighet gjennom bokføring og arkivvesen. Man kunne dermed lettere operere med den danske ”kronens stat”, enn den norske ”kronens stat” på 1400-tallet.

Bestemmelsene i håndfestningene fra 1400-tallet illustrerer også at det hadde skjedd en statsutvikling dersom man sammenligner dem med håndfestningene fra 1300-tallet. De sistnevnte karakteriseres av en dominerende privilegietenkning, der de fleste bestemmelsene gav privilegier til de respektive stendene, mens bare et fåtall av bestemmelsene omhandlet riksstyringen. I håndfestningene fra 1400-tallet er det bildet snudd i den forstand at det da var riksstyringen som stod i fokus med riksrådet i de tre rikene i dominerende posisjoner, mens bare et fåtall av bestemmelsene dreide seg om standsprivilegier. Dermed kan man si at det politiske samfunnet basert på fellesinteresser trådte tydeligere frem på bekostning av mer rendyrkede standsinteresser. Dette reflekterer også et steg i statsutviklingen. Likevel må det understrekes at også dette kan forstås i tråd med standsinteresser, i den forstand at håndfestningene sikret det øverste sjiktet i aristokratiet politisk innflytelse gjennom riksrådet.

To reformfaser

Det kan skilles ut to reformfaser i den nordiske forfatningsutviklingen 1282-1449. Den første omfattet Danmark 1282-1326 og Sverige 1319-1350. I disse fasene ble det i de to rikene utmeislet en blandingskonstitusjon, der det ble foretatt en formalisert maktdeling mellom kongen og aristokratiet gjennom bredere stormannsforsamlinger, parlamenter. Den andre reformfasen var i årene 1436-1449, da de negative erfaringene med kong Erik som unionskonge førte til at man endret blandingskonstitusjonen ved at snevrere sammensatte riksråd i de tre rikene stod frem som kongens motpart. Riksrådene ble i større grad institusjonalisert enn de bredere sammensatte stormannsforsamlingene, og ble derfor også mer effektive organer med hensyn til å utøve kontroll med kongemakten. Mens den første fasen bare omfattet Danmark og Sverige, gjorde den andre seg også gjeldende i Norge.

Begge reformfasene ble drevet frem av konflikt. I Danmark ble striden innledet av kong Erik Klippings konflikt med de arveberettigede kongeslektningene, men i bakgrunnen lå også en konflikt med deler av det verdslige aristokratiet og kirken. En tilspisset politisk situasjon innebar at kong Erik måtte forplikte seg på Danmarks første håndfestning. Svake

konger på 1320-tallet førte til at kongens makt ytterligere kunne svekkes på bekostning av aristokratiet. I Sverige var det opprøret mot kong Birger Magnusson i 1318-19 som førte til utstedelsen av det første håndfestningslignende dokumentet, det såkalte frihetsbrevet av 1319. Noen tiår senere ble Magnus Erikssons svenske landslov (ca. 1350) utstedt med en kongebolk som la opp til en formalisert maktdeling mellom konge, aristokrati og folk i en blandingskonstitusjon. Reaksjonen mot kong Erik Klipping og Birger Magnusson kan begge forstås som en reaksjon mot en ekspanderende og vilkårlig kongemakt. Det samme kan sies om reaksjonen mot kong Erik som unionskonge. Bemerkelsesverdig er det at disse to reformfasene sammenfaller med resepsjonen av nye politiske ideer. Den første skjedde i en fase der man kan regne med at resepsjonen av Aristoteles og Thomas Aquinas begynte å gjøre seg gjeldende, mens den andre sammenfalt med at konsilbevegelsen var på høyden av sin innflytelse. Samtidig synes begge reformfasene å ha inneholdt en påvirkning fra romerrett og kanonisk rett.

15. Kilder og litteratur

Kilder

- Aktstykker vedrørende Erik af Pommerns Afsættelse som Konge av Danmark.* Udg. Av Anna Hude. [1897] 1971. København.
- Aristoteles: *The Politics*. 1988. Cambridge.
- Aristoteles: Etikken.
- Augustin. *De civitate dei. Gudsstaten eller Guds by* (oversatt av Aasgaard). 2002. Oslo.
- Augustin. *City of God*, I-VII (lat. og eng. trans. by Greene). London - Cambridge, U.S.
- Augustin. *De libero arbitrio. The problem of free choice* (trans. by Pontifex). 1955. London.
- Bartolus av Sassoferato: *De tyrannia. Humanism and Tyranny*. 1964. Gloucester, Mass.
- Birgitta av Vadstena: *Revelationes. Himmelska uppenbarelser, I-IV* (oversatt av Lundén). 1957-59. Malmö.
- Cambridge Translations of Renaissance Philosophical Texts. Vol. II: Political Philosophy* (ed. by Kraye). 1997. Cambridge.
- Cicero. *De officiis. On Duties* (ed. By Griffin and Atkins). 1991. Cambridge.
- Cicero. *De legibus. On the Commonwealth and on the Laws* (ed. by Zetzel). 1999. Cambridge.
- Danmarks gamle landskabslove, III* (udg. af Skautrup). 1951. København.
- Danmarks gamle love paa nutidsdansk, I-II* (oversatt av Erik Kroman). 1945. København.
- Danmarks middelalderlige annaler* (utg. ved Erik Kroman). 1980. København.
- Danmarks riges breve = DRB*. 1938-. København.
- Decrees of the Ecumenical Councils = DEC*, vol. I (ed. by Tanner). 1990. London.
- De gestis concilii Basiliensis commentariorvm* (ed. And trans. by Hay). 1967. Oxford.
- Den danske rigsgivning (DRL) indtil 1400* (utg. ved Erik Kroman). 1971. København.
- Den danske rigsgivning (DRL) 1397-1513* (utg. ved Erik Kroman). 1989. København.
- Detmar-Chronik von 1101-1396. *Die Chroniken der deutsche Städte 19*. 1967 (1884). Göttingen.
- Digesta. *The Digest of Justinian, vol. I* (ed. by Mommsen, Krueger and Watson). 1985. Philadelphia.
- Diplomatarium danicum = DD*. 1938-. København.
- Diplomatarium norvegicum = DN*. 1847-1992. Oslo.
- Diplomatarium suecanum = DS*. 1829-. Stockholm.
- English Historical Documents*, vol. III-IV (ed. by Douglas, Rothwell and Myers). 1969-75. London.
- Erikskrönikan* (utg. av Sven-Bertil Jansson). 1986. Stockholm.
- Finlands medeltidsurkunden, I-VIII*. 1910-35. Helsingfors.
- From Irenaeus to Grotius. A Sourcebook in Christian Political Thought 100-1625* (ed. By Donovan and Donovan). 1999. Grand Rapids and Cambridge.
- Frostatingslova* (oversatt av Hagland og Sandnes). 1994. Oslo.
- Gratian. *Decretum. The treatise on laws with the ordinary gloss (Decretum DD. 1-20)* (trans. by Thompson and Gordley). 1993. Washington DC.
- Gulatingslovi* (omsett av Robberstad). 1969. Oslo.
- Hanserecesse von 1256-1476 = HR*, I: 1-8 og II: 1-3. Utg. av Ropp med flere. 1870-97. Leipzig.
- Institutes. *Justinian's institutes* (trans. by Birks & McLeod, latin text by Krueger). 1987. London.

- Isidor av Sevilla. *Etymologiae. Etymologies of Isidore of Seville* (trans. by Barney). 2006. Cambridge.
- Islandske annaler indtil 1578* (utg. av Storm). 1888. Christiania.
- Jean Gerson: *De potestate ecclesiastica. On Church Power and the Origin of Law and Right. From Irenaeus to Grotius. A sourcebook in Christian Political Thought 100-1625*. 1999. Grand Rapids and Cambridge.
- Jean Quidort [John of Paris]: *De posta regia et papali. On royal and papal power* (trans. by Watt). 1971. Toronto.
- John Fortescue: *On the laws and Governance of England* (ed. Lockwood). 1997. Cambridge.
- John av Salisbury: *Policraticus* (trans. by Nederman). Cambridge.
- John av Salisbury: *Policraticus I-IV. Corpvs Christianorvm Continvatio Mediaevalis, CXVIII* (Keats-Rohan, ed.). Turnhout.
- Jyske krønike* (oversatt av Rikke Agnete Olsen). 1995. Århus.
- Kongsspegelsen*. Norrøne bokverk 7/14 (omsett av Hellevik). 1976. Oslo.
- Konungastyrelsen. *Um styrilsi kununga ok höfþinga* (utg. av Geete). 1878. Stockholm.
- Kristoffers landslag. *Fornsvenska textbanken*:
<http://www.nordlund.lu.se/Fornsvenska/Fsv%20Folder/> (26.08.11.).
- Liber extra, Prooemium. *Prefaces to Canon Law Books in Latin Christianity* (trans. by Sommerville and Brasington). 1998. New Haven – London.
- Lupold von Bebenburg: *De Iuribus Regni et Imperii. Über die rechte von Kaiser und Reich* (hrsg. von Miethke und Sauter). München.
- Magnus Erikssons landslag* = MEL. *Samlingar utgivna av Svenska fornkriftsällskapet*, 78/258. Utg. av Wiktorsson. 1989. Lund.
- Magnus Erikssons landslag* = MEL. *I nusvensk tolkning. Rättshistoriskt bibliotek*, VI. Utg. av Holmbäck och Wessén. 1962. Lund.
- Magnus Erikssons stadslag. I nusvensk tolkning. Rättshistoriskt bibliotek*, VII. Utg. av Holmbäck och Wessén. 1966. Lund.
- Magnus Lagabøters landslov* = MLL (oversatt av A. Taranger). [1915] 1962. Oslo – Bergen.
- Magnus Lagabøters bylov* (oversat av K. Robberstad). 1923. Kristiania.
- Marsilius of Padua: *Defensor pacis. The Defender of the Peace* (trans. by Brett). 2005. Cambridge.
- Marsilius von Padua: Defensor Pacis. Fontes iuris germanici antiqui*, 7,1 (hrsg. Von Scholz). 1932. Hannover.
- Matrikler over Nordiske Studerende ved fremmede Universiteter* (saml. og udg. af Daae). 1885. Christiania.
- Medieval political ideas, I-II*. 1954 (translated by Ewart Lewis), New York.
- Nicolaus Cusanus: *De concordantia catholica. The Catholic Concordance* (trans. by Sigmund). 1991. Cambridge.
- Nicolai de Cusa: *Opera omnia, XIV. De concordantia catholica* (Kallen, ed.) 1938. Köln.
- Nicole Oresme: *Livre de politiques d' Aristote. Highlight from his French Commentary on Aristotle's Politics* (transl. by Menut). 1979. Bloomington.
- Norges gamle love* = NGL, 1. rekke, bind 1-2, 2. rekke, bind 1-2. 1846-1914. Christiania/Kristiania.
- Norske middelalderdokumenter* (Bagge, Helle og Smedsdal, red.). 1973. Bergen – Oslo – Tromsø.
- Nye danske Magazin*, 2:5. 1794-1836. København.
- Olaus Petri: *En svensk cröneka* (utg. af Sahlgren). 1917. Uppsala.
- Prefaces to Canon Law books in Latin Christianity : selected translations, 500-1245* (com. and transl. by Somerville and Brasington). 1998. New Haven.
- Ptolemeus av Lucca: *De regimine principum. On the Government of Rulers* (trans. by Blythe).

- Philadelphia.
- Ptolemeus av Lucca: De regno [De regimine principum]. *Opuscula omnia necnon opera minora*, vol. I. 1949. Paris.
- Röster från svensk medeltid* (Aili, Ferm och Gustavson, red.). 1991. Stockholm.
- Samling af Sweriges gamla lagar, I-XII.* (utg. af Collin och Schlyter). 1827-77. Stockholm.
- Scriptores rerum Svecicarum medii aevi*, I-III. [1818-76] 1966. Graz.
- Select Historical documents of the Middle Ages* (ed. by Henderson). 1912. London.
- Selskabet til historiske kildeskrifters oversættelse = SHKO. Erik Klipping og hans sønner.* 1927. København.
- Sjællandske krønike* (oversatt av Rikke Agnete Olsen). 1981. Århus.
- Song of Lewes* (latinsk tekst og engelsk oversettelse, utg. av Kingsford). 1890. Oxford.
- Svenska landskapslagar*, I-V (utg. av Holmbäck och Wessén). 1933-46. Stockholm.
- Svenska Medeltids Dikter och Rim* (utg. av Klemming). 1881. Stockholm.
- Svenska medeltidens rimkrönikor*, I-III (utgitt av Klemming). 1865-68. Stockholm.
- Svenskt Diplomatarium från och med år 1401*, I-IV = SD (utgifvet af Riks-Archivet genom Carl Silfverstolpe). 1875-1904. Stockholm.
- Sveriges traktater med främmande magter: jemte andra dit hörande handlingar = ST*, vol. I-III (utg. av Rydberg). 1877-95. Stockholm.
- Thomas Aquinas: Summa theologiae. *Selected political writings* (ed. by D'Entrèves, transl. by Dawson) [parallellutgave latin-engelsk]. 1959. Oxford.
- Thomas Aquinas: De regimine principum. *Selected political writings* (ed. by D'Entrèves, transl. by Dawson) [parallellutgave latin-engelsk]. 1959. Oxford.
- Thomas Aquinas: In libros politicorum. *Commentary on Aristotle's Politics* (transl. by Richard J. Reagan). Indianapolis.
- Thomas Aquinas: De regno [De regimine principum]. *Opuscula omnia necnon opera minora*, vol. I. 1949. Paris.
- Unity, heresy and reform, 1378-1460. Documents of Medieval History 3* (ed. by Crowder). 1977. London.
- Vadstenadiariet. Latinsk text med översättning och kommentar* (utg. af Gejrot). 1996. Stockholm.
- Visbyfranciskanernas bok* (utg. m. översättning av Odelman och Merefors). 2008. Visby.
- William Ockham: Dialogus. *A Letter to the Friars Minor and Other Writings* (trand. by Kilcullen). 1995. Cambridge.
- William Ockham: *Dialogus*. Latin text and english translation (ed. by Kilcullen etc). British Academy. <http://www.britac.ac.uk/pubS/dialogus/ockdial.html>.
- William Ockham: De imperatorum et pontificum potestate. *On the Power of Emperors and Popes* (trans. by Brett). 1998. Bristol.
- William Ockham: Breviloquium de principatu tyrannico. *A short discourse on the tyrannical government*. 1992. Cambridge.
- Ælnoths krønike* (oversatt av Erling Albrechtsen). 1984. Odense.

Litteratur

- Ahnlund, Nils. [1935] 1943: Hur gammal är Sveriges riksdag? *Svenskt och nordisk från skilda tider*. Stockholm.
- Ahnlund, Nils. 1954: Den nationella och folkliga Eriksskulten. *Erik den helige. Historia-kult-*

- relikier* (Thordeman, red.). Stockholm.
- Albrectsen, Esben. 1997a: *Fælleskabet bliver til 1380-1536, bd. 1 i Danmark-Norge 1380-1814*. Oslo.
- Albrectsen, Esben. 1997b: Anmeldelse af Eldbjørg Haug: Provincia Nidrosiensis I dronning Margretes unions- og maktpolitik. *Historisk tidsskrift*, 1997. København.
- Albrectsen, Esben. 1998: Valdemar Atterdag, Margrethe og Erik af Pommern. Danske forudsætninger for Kalmarunionen. *Konge, adel og oprør. Kalmarunionen 600 år* (red. av Arstad). Oslo.
- Albrectsen, Esben. 2001: *Dansk udenrigspolitik historie I. Konger og krige 700-1648*. København.
- Aldener, Gösta. 1946-48: Kronologiska synpunkter på Amund Sigurdssons Bolts uppror. *Historisk tidsskrift* 34. Oslo.
- Altamira, Rafael. 1917: Magna Carta and Spanish mediæval jurisprudence. *Magna Carta Commemoration Essays* (ed. by Malden). Aberdeen.
- Andersen, Niels Knud. 1962: *Den danske kirkes historie, bd. II* (red. Af Koch). København.
- Andersen, Per. 2005: *Rex imperator in regno suo. Dansk kongemagt og rigsgivning i 1200-tallets Europa*. Odense.
- Andersen, Per. 2006: *Lærd ret og værdslig lovgivning. Retlig kommunikation og udvikling i middelalderens Danmark*. København.
- Anderson, Benedict. [1983] 1993: *Imagined communities*. London – New York.
- Anderson, Perry. 1974: *Lineages of the Absolutist State*. London.
- Andersson, Ingvar. 1928: *Källstudier till Sveriges historia 1230-1436*. Lund.
- Andersson, Ingvar. 1929: "Folkresningen" i Sverige 1371. *Scandia*, II. Lund.
- Andersson, Ingvar. 1974: *Skånes historia, vol. II. Senmedeltiden*. Stockholm.
- Andreen, Per G. 1935: Englebretksfejdens innebörd och idépolitiska bakgrund. *Historisk tidskrift för Finland*, 1935. Helsingfors.
- Andræ, Carl Göran. 1960: *Kyrka och frälse i Sverige under äldre medeltid*. Uppsala.
- Armstrong, John. 1982: *Nations before Nationalism*. Chapel Hill.
- Arnold, Benjamin. 1991: *Princes and territories in medieval Germany*. Cambridge.
- Arup, Erik. 1926: Kritisk vurdering af Klagediget af 1329. *Aarbøger for nordisk oldkyndighed og historie*, 1926, III: 16. Kjøbenhavn.
- Arup, Erik. 1928: Om overleveringen af Valdemar 3.s haandfæstning og om kirketienden i Danmark i 13. og 14. aarhundrede. *Scandia I*. Lund.
- Arup, Erik. 1932: *Danmarks historie II. 1282-1624*. København.
- Aschehoug, Torkel H 1866: *Statsforfatningen i Norge og Danmark indtil 1814*, Christiania.
- Asztalos, Monika. 1992: The Faculty of Theology. *A History of the University in the Middle Ages* (ed. by Ridder-Symoens). Cambridge.
- Axelsson, Sven. 1964: Om orsakerna till den svensk-norska unionens upplösning 1343. *Historisk tidsskrift, vol. 43*. Oslo.
- Bagerius, Henric och Ekholst, Christine. 2008: En olydig sodomit. Om Magnus Eriksson och det heteronormativa regentskapet. *Scandia*, 73:2. Lund.
- Bagge, Sverre. 1975: *Samkongedømme og enekongedømme*. *Historisk tidsskrift*, 54. Oslo.
- Bagge, Sverre. 1981a: Kirkens jurisdiksjon i kristenretssaker før 1277. *Historisk tidsskrift*, 60. Oslo.
- Bagge, Sverre. 1981b: Norge. *Ur nordisk kulturhistoria. Universitetsbesöken i utlandet före 1660*. Jyväskylä.
- Bagge, Sverre. 1984: Nordic Students at Foreign Universities until 1660. *Scandinavian Journal of History*, 9. London.
- Bagge, Sverre. [1986] 1994: *Europa tar form. År 300-1300*. Oslo.
- Bagge, Sverre. 1987: *The Political Thought of The King's Mirror*. Odense.

- Bagge, Sverre. 1989: Anmeldelse av Elsa Sjöholm: Sveriges medeltidslagar. *Historisk tidsskrift*, 68. Oslo.
- Bagge, Sverre. 1993: The autobiography of Abelard and medieval individualism. *Journal of Medieval History*, 19. Amsterdam.
- Bagge, Sverre. 1995: Nationalism in Norway in the Middle Ages. *Scandinavian Journal of History* 1995/1. Oslo.
- Bagge, Sverre. 1998a. Innledning: Individet i den europeiske kulturtradisjon. *Det europeiske menneske. Individopfatninger fra middelalderen til i dag*. Oslo.
- Bagge, Sverre. 1998b. Det politiske menneske i middelalderens og renessansens historieskriving. *Det europeiske menneske. Individopfatninger fra middelalderen til i dag*. Oslo.
- Bagge, Sverre. 2000: Anmeldelse av Esben Albrechtsen: Fællesskabet bliver til, *Historisk tidsskrift* 2/2000, Oslo.
- Bagge, Sverre. 2001: *Da boken kom til Norge, bd. 1 Norsk idéhistorie*, Oslo.
- Bagge, Sverre. 2005: Kirken, bøndene og motstandsretten i Norge i middelalderen. (norsk) *Historisk tidsskrift*, 2/2005. Oslo.
- Bagge, Sverre. 2007: Aims and means in the inter-nordic conflicts 1302-1319. *Scandinavian Journal of History*, vol. 32. Oslo.
- Bagge, Sverre. 2008: "Salvo semper region iure". Kampen om Sættargjerdene 1277-1290. *Historisk tidsskrift*, 88. Oslo.
- Bagge, Sverre. 2010: *From Viking Stronghold to Christian Kingdom. State Formation in Norway c. 900-1350*.
- Bagge, Sverre. 2012: Skandinavisk statsdannelse. *Statsutvikling i Skandinavia i middelalderen* (Bagge m. fl. red.). Oslo.
- Barracough, Geoffrey. 1968: *The Medieval Papacy*. London.
- Barthélemy, Dominique. 1996: The "Feudal Revolution". *Past & Present* 152. Oxford.
- Bartlett, Robert. [1993] 1994: *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950-1350*. Princeton.
- Beckman, Bjarne. 1953-54: Mats Kättilmundsson och hans tid, I-II, *Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien handlingar*, 84-85. Stockholm.
- Benedictow, Ole Jørgen. 1971: Norge. *Den nordiske adel i senmiddelalderen*. København.
- Benedictow, Ole Jørgen 1977: *Fra rike til provins. 1448-1536. Norges historie*, bd. 5. Oslo.
- Berges, Wilhelm. 1938: *Die Fürstenspiegel des hohen und späten Mittelalters*. Stuttgart.
- Berman, Harold J. 1983: *Law and Revolution. The Formation of the Western Legal Tradition*. Cambridge (US) – London.
- Beyer, Morten. 1975: Den norske tronfølgeutviklingen 1319-1450. *Historisk tidsskrift*, 54. Oslo.
- Bickle, Peter (ed.). 1997: *Resistance, Representation, and Community. The Origins of the Modern State in Europe, 13th-18th Centuries*. Oxford-New York.
- Birch, Anthony H. 1972: *Representation*. London.
- Bisson, Thomas. 1966: The Military Origins of Medieval Representation. *The American Historical Review*, 71. Chicago.
- Bisson, Thomas. 1994: The "Feudal Revolution". *Past & Present* 142. Oxford.
- Bjurling, Oscar. 1952: *Väldgästning och frälse. Till de eldsta skatteprivilegiernas historie*. Lund.
- Bjørge, Narve. 1970a: Samkongedøme kontra einekongedøme. *Historisk tidsskrift*, 49. Oslo.
- Bjørge, Narve. 1970b: Samkongedømme. *KLNM, XV*. Oslo.
- Bjørge, Narve. 1976: Samkongedøme og einekongedøme. *Historisk tidsskrift*, 55. Oslo.
- Bjørge, Narve. 1995: 800-1536. Makt og avmakt. *Selvstendighet og union*, bd. 1. *Norsk utenrikspolitikk historie*. Oslo.

- Bjørkvik, Halvard. [1996] 2005: *Folketap og sammenbrudd 1350-1520*, bd. 4. *Aschehaugs Norges historie* (Helle, red.). Oslo.
- Bjørkvik, Halvard. 2002: Anmeldelse av Eldbjørg Haug: Dronning Margrete – Den siste dronning i Sverreætten. *Middelalderforum. Forum medievale*, 2002/1. Oslo.
- Black, Antony. 1970: *Monarchy and Community: Political Ideas in the Later Conciliar Controversy 1430-1450*. Cambridge.
- Black, Antony. 1974: The Universities and the Council of Basle: Ecclesiology and Tactics. *Annuario Historiae Conciliorum*, 6. Paderborn.
- Black, Antony. 1979: *Council and Commune: The Conciliar Movement and the Fifteenth-Century Heritage*. London.
- Black, Antony. [1984] 2003: *Guild & State. European Political Thought from the Twelfth Century to the Present*. New Brunswick and London.
- Black, Antony. [1988] 2003a: The individual and society. *The Cambridge History of Medieval Political Thought* (ed. by Burns). Cambridge.
- Black, Antony. [1988] 2003b: Community II. The conciliar movement. *The Cambridge History of Medieval Political Thought* (ed. by Burns). Cambridge.
- Black, Antony. 1991: Political languages in later medieval Europe. *The Church and Sovereignty c. 590-1918. Essays in Honour of Michael Wilks* (ed. by D. Wood). Oxford.
- Black, Antony. 1992: *Political Thought in Europe 1250-1450*. Cambridge.
- Black, Antony. 1998: Popes and councils. *Cambridge Medieval History, vol. VII c. 1415- c. 1500*. Cambridge.
- Bloch, Marc. [1939-40] 1965: *Feudal society I-II*. London.
- Blockmans, Wim. 1978: A typology of representative institutions in late medieval Europe. *Journal of Medieval History*, 4. Amsterdam.
- Blockmans, Wim. 1998: Representation (since the thirteenth century). *The new Cambridge Medieval History, vol. VII. c. 1415- c. 1500* (ed. by Allmand). Cambridge.
- Blom, Grethe Authén. 1967: *Kongemakt og privilegier i Norge inntil 1387*. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Blom, Grethe Authén. 1973: Warum die Norweger König Erich von Pommern den Gehorsam nicht kündigen wollten. *Kultur und Politik im Ostseeraum und im Norden 1350-1450. Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1971*. Visby.
- Blom, Grethe Authén. 1980: *Avtale omkongefellesskap mellom Norge og Sverige. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Skrifter 1980/6*. Oslo.
- Blom, Grethe Authén. 1981: Ingebjørg med Guds miskunn Kong Håkons datter, Hertuginne i Sviarike. Bruddstykker av et politisk kvinneportrett. *Historisk tidsskrift, vol. 60*. Oslo.
- Blom, Grethe Authén. 1987: Norges betydning i unionspolitikken på 1300-tallet. *Kong Olofs minne 1387-1987* (red. av Bökwall). Falsterbo.
- Blom, Grethe Authén. 1992: *Norge i union på 1300-tallet, I-II*. Trondheim.
- Blythe, James M. 1992: *Ideal Government and the Mixed Constitution in the Middle Ages*. Princeton.
- Blythe, James M. 1997: Introduction. *On the Government of Rulers. De Regimine Principum*. Philadelphia.
- Brandenburg Jensen, Ole. 1981: Magnus Erikssons finanser. (Svensk) *Historisk tidsskrift, 1981*. Stockholm.
- Brate, E. og Schück, Henrik. 1901-1902: Runstenen i Orléans. *Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens Månadsblad*, 30-31. Stockholm.
- Bregnsbo, Michael og Villads Jensen, Kurt. 2004: *Det danske imperium. Storhed og fald*. København.
- Breuilly, John. 1993: *Nationalism and the State*. Manchester.

- Briggs, Charles F. 1999: *Giles of Rome's De regimine principum : reading and writing politics at court and university, c.1275-c.1525*. Cambridge.
- Briggs, Charles F. 2011: *The Body Broken. Medieval Europe 1300-1520*. London – New York.
- Brilioth, Yngve. 1941: *Svenska kyrkans historia, II. Den senare medeltiden 1274-1521*. Uppsala.
- Brooke, John. 1964: Namier and Namierism. *History and Theory*, vol. 3:3. Middletown.
- Brown, A. L. 1989: *The Governance of Late Medieval England 1272-1461*. London-Melbourne-Auckland.
- Brown, Elisabeth A. R. 1974: The Tyranny of a Construct: Feudalism and Historians of Medieval Europe. *The American Historical Review*, vol. 79/4. New York.
- Brundage, James A. 1995: *Medieval Canon Law*. London – New York.
- Brundage, James A. 2000: Teaching Canon Law. *Learning Institutionalized. Teaching in the Medieval University* (ed. by Van Engen). Notre Dame.
- Brunner, Otto. [1943] 1992: *Land and lordship. Structures of governance in medieval Austria*. Philadelphia.
- Bruun, Henry. 1932: Var Udstederne af Opsigelsesbrevet af 23. Juni 1439 alle Rigsraader? *Historisk tidsskrift*, 10:2. København.
- Bruun, Henry. [1940] 1968: De nordiske unioner 1380-1523. *Norges nedgang – Senmiddelalder. Norske historikere i udvalg IV*. Oslo.
- Bruun, Henry. 1951: Adelskandinavismen. En skizze, *Nordisk tidsskrift for vetenskap, konst och industri*, 1951.
- Bruun, Henry. 1961: Biskop Jens Andersen (Lodehat) som oppositionsfører. *Historisk tidsskrift*, 11:6. København.
- Bruun, Henry. 1962: Kalundborgvidissen 1425 af Kalmarunionsbrevet af 1397, *Historisk tidsskrift*, 11:6. København.
- Brønserud Larsen, Mette. 1998: National identitet i dansk senmiddelalder? *Historie*, vol. 2. Århus.
- Bull, Edvard. 1922: *Kristianias historie*, bd. 1. Kristiania.
- Bulst, Neithard. 1996: Rulers, Representative Institutions and their Members as Power Elites: Rivals or Partners?. *Power Elites and State Building* (ed. by Reinhard). Oxford.
- Burns, J. H. 1985: Fortescue and the Political Theory of Dominion. *The Historical Journal*, 28:4. Cambridge.
- Burns, J. H. [1988] 2003: *The Cambridge History of Medieval Political Thought* (ed. by Burns), Cambridge.
- Burns, J. H. [1988] 2003: Introduction. *The Cambridge History of Medieval Political Thought* (ed. by Burns), Cambridge.
- Burns, J. H. 1992: *Lordship, Kingship and Empire. The Idea of Monarchy 1425-1500*, Oxford.
- Burns, J. H. 2003: Majorities: An Exploration. *History of Political Thought*, XXIV. Exeter.
- Bynum, C. W. 1980: Did the twelfth century discover the individual? *Journal of Ecclesiastical History*, 31. Cambridge.
- Bøgh, Anders. 1988a: Om bondeoprør: Analyseskemaer, hypoteser og teorier. *Til kamp for friheten. Sociale oprør i nordisk middelalder*. Århus.
- Bøgh, Anders. 1988b: “Med Guds og Sankt Eriks hjælp”. Sociale oprør i Sverige-Finland 1432-38. *Til kamp for friheten. Sociale oprør i nordisk middelalder*. Århus.
- Bøgh, Anders. 1994: Feudalisering og bondekommunalisme. *Danmark i senmiddelalderen* (red. Av Ingesman og Jensen). Århus.
- Bøgh, Anders. 1997: On the causes of the Kalmar Union. “Huru thet war talet j kalmarn”. *Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte. 600 Jahre Kalmarer Union*

- (1397-1997) (hrsg. von Kattinger). Hamburg.
- Bøgh, Anders. 2001: Kongen og hans magt. *Middelalderens Danmark* (Ingesman, Kjær, Madsen og Vellev, red.). København.
- Bøgh, Anders. 2003: *Sejren i kvindens hånd. Kampen om magten i Norden ca. 1365-89*. Århus.
- Caenegem, R. van. [1988] 2003: Government, law and society. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*, Cambridge.
- Canning, Joseph. 1983: Ideas of the State in thirteenth and Fourteenth-Century Commentators on the Roman Law. *Transactions of the Royal Historical Society*, 33. Cambridge.
- Canning, Joseph. 1987: *The political thought of Baldus de Ubaldis*. Cambridge.
- Canning, Joseph. [1988] 2003: Law, sovereignty and corporation theory, 1300-1450. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*, Cambridge.
- Canning, Joseph. [1996] 2005: *A History of Medieval Political Thought 300-1450*. London-New York.
- Canning, Joseph. 1998: Italian juristic thought and the realities of power in the fourteenth century. *Political Thought and the Realities of power in the Middle Ages* (Canning and Oexle, eds.). Göttingen.
- Canning, Joseph. 2006: Power and Powerlessness in the Political Thought of Marsilius of Padua. *The World of Marsilius of Padua* (ed. by Moreno-Riano). Turnhout.
- Canning, Joseph and Oexle, Otto Gerhard (eds.). 1998: *Political Thought and the Realities of power in the Middle Ages*. Göttingen.
- Carlsson, Einar. 1937: Konungavalet år 1319 och dess författningshistoriska förutsetningar. *Historisk tidskrift*, 57. Stockholm.
- Carlsson, Einar. 1940: Till diskussionen om 1319 års konungaval. *Historisk tidskrift*, 60. Stockholm.
- Carlsson, Gottfrid. 1928: Den svensk-norska unionen under Magnus Eriksson. *Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. Årsberättelse 1927-28*. Lund.
- Carlsson, Gottfrid. 1930: Kalmarunionen. Till frågan om rättsgiltigheten av 1397 års unionsaftal. *Historisk tidskrift*, 1931. Stockholm
- Carlsson, Gottfrid. 1931: 1397 års mötebeslut om Nordens evärdeliga förening. *Historisk tidskrift*, 1931. Stockholm.
- Carlsson, Gottfrid. 1936: Arboga möte 1435. *Historisk tidskrift*, 56. Stockholm.
- Carlsson, Gottfrid. 1941: *Senare medeltiden I. Tidsskedet 1389-1448*, bd. 3:1 i *Sveriges historia till våra dagar*. Stockholm.
- Carlsson, Gottfrid. 1942: Biskop Thomas' sång om Sveriges frihet. *Kungl. Humanistiska vetenskapssamfundet i Lund. Årsberättelse*, 1941-1942. Lund.
- Carlsson, Gottfrid. 1945: *Medeltidens nordiska unionstanke. Det levande förflutna 8*. Stockholm.
- Carlsson, Gottfrid. [1950] 1964: Engelbrekt Engelbretsson. *Twistefrågor i svensk historia* (red. Av Sallnäs). Stockholm.
- Carlsson, Gottfrid. 1955: *Kalmar recess 1483. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien*, 1955. Stockholm.
- Carlsson, Gottfrid. 1956: Heliga Birgittas upprorsprogram. *Archivistica et mediævistica Ernesto Nygren oblata*. Stockholm.
- Carlsson, Gottfrid. 1964: På tröskeln til Kalmarunionen. *Historisk tidskrift*, 1964. Stockholm.
- Carlsson, Gottfrid, Nielsen, Herluf og Agerholt, Johan. 1963: Kansler. *KLNM, VIII*. København.
- Carlyle, R. W. and A. J. 1903-36: *Mediæval Political Theory in the West. Vol. I-VI*. Edinburgh-London.
- Carpenter, Christine. 1995: Political and constitutional history: Before and after Macfarlane.

- The Macfarlane Legacy. Studies in Late Medieval Politics and Society* (ed. by Britnell and Pollard. New York.
- Christensen, Aksel E. 1944: En feudal periode i dansk middelalder?. *Scandia*, XVI. Lund.
- Christensen, Aksel E. 1945: *Kongemagt og aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk statsopfattelse indtil unionstiden*. København.
- Christensen, Aksel E. 1951-52: Erik af Pommerns danske kongemagt. *Scandia*, XXI. Lund.
- Christensen, Aksel E. [1963] 1976: De danske stændersamfunds epoker. *Danmark, Norden og Østersjøen. Udvalgte afhandlinger*. København.
- Christensen, Aksel E. [1968] 1976: De nordiske kongeskifter 1319. *Danmark, Norden og Østersjøen. Udvalgte afhandlinger*. København.
- Christensen, Aksel E. [1973] 1976: De nordiske kongevalg 1448. En Huitfeldt-studie. *Danmark, Norden og Østersjøen. Udvalgte afhandlinger*. København.
- Christensen, Aksel E. 1977: Tiden 1042-1241. *Danmarks historie 1*. København.
- Christensen, Aksel E. 1978: *Ret og magt i dansk middelalder*, København.
- Christensen, Aksel E. 1980: *Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439*. København.
- Christensen, Aksel E. 1996: Christoffer af Bayern som unionskonge. *Historisk tidsskrift* 12:1. København.
- Christensen, William. 1895: *Unionskongerne og Hansestæderne 1439-1466*. København.
- Christensen, William. 1903: *Dansk statsforvaltning i det 15. århundrede*. København.
- Chroust, Anton-Hermann. 1974: The Philosophy of Law of St. Thomas Aquinas. *American Journal of Jurisprudence* 1/1974. Notre Dame.
- Clarke, Maude V. 1936: *Medieval Representation and Consent*. London – New York – Toronto.
- Cohn, Samuel K. 2006: *Lust for Liberty. The Politics of Social Revolt in Medieval Europe, 1200-1425*. Cambridge (Massachusetts) and London.
- Coleman, Janet. 1991: The dominican political theory of John of Paris in its context. *The church and sovereignty c. 590-1918. Essays in honour of Michael Wilks*. Oxford.
- Coleman, Janet. 1996: The Individual and the Medieval State. *The Individual in Political Theory and Practice* (ed. Coleman). Oxford.
- Coleman, Janet. 2000: *A history of political thought. From the middle ages to the renaissance*. Oxford.
- Condren, Conal. 1980: Democracy and the Defensor Pacis: On the English Language Tradition of Marsilian Interpretation. *Il Pensiero Politico*, XIII.
- Dahl, Ottar. 1967: *Grunntrekk i historieforskningens metodelære*. Oslo.
- Dahlerup, Troels. 1968: Provisialkonsil. Danmark. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* = KLNLM, vol. XIII. Oslo.
- Dahlerup, Troels. 1971: Danmark. *Den nordiske adel i senmiddelalderen*. København.
- Dahlerup, Troels. 1989: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistore*, bd. 6. *De fire stænder 1400-1500*. København.
- Dahlerup, Troels. 1994: Danish national identity, c. 700-1700. *Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past*. København.
- Dahlerup, Troels. 1999: Omkring en dansk identitetsfølelse i middelalderen. *Danmark og Europa i senmiddelalderen* (Ingesman og Poulsen, red.). Århus.
- Damsgaard Olsen, Thorkil. 1992: Oldtid og middelalder før 1536. *På sporet af dansk identitet* (red. av Lundgreen-Nielsen). København.
- Dannert, Leif. 1938: Konungastyrelsens politiska åskådning och skriftens datering. *Historisk tidskrift för Finland*, vol. 23. Helsingfors.
- Danstrup, John. 1947: Anmeldelse av Aksel E. Christensen: Kongemagt og aristokrati. *Historisk tidsskrift* 11:2. København.
- Davies, Rees. 2003: The Medieval State: The Tyranny of a Concept?. *Journal of Historical*

- Sociology* 16:2. Oxford.
- Davis, Charles T. 1975: Roman patriotism and republican propaganda: Ptolemy of Lucca and pope Nicholas III. *Speculum* 50. Cambridge (US).
- Deane, Herbert A. 1963: *The political and Social Ideas of St. Augustine*. New York.
- d'Entrèves, Alexander P. 1967: *The Notion of the State. An Introduction to Political Theory*. Oxford.
- Downing, Brian M. 1989: Medieval origins of constitutional government in the west. *Theory and Society*, 18. Dordrecht.
- Drar, Kristin. 1980: *Konungens herravälde såsom rättvisans, fridens och frihetens beskydd: medeltidens fursteideal i svenskt hög- och senmedeltida källmaterial*. Stockholm.
- Dunbabin, Jean. 1965: Aristotle in the schools. *Trends in Medieval Political Thought* (ed. by Smalley). Oxford.
- Dunbabin, Jean. [1988] 2003: Government. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*, Cambridge.
- Dyson, Kenneth. 1980: *The state tradition in Western Europe : a study of an idea and institution*. Oxford.
- Dyson, Richard W. 2003: *Normative theories of society and government in five medieval thinkers*. Lewiston, N.Y.
- Dørum, Knut. 1995: Ble Erik av Pommern kronet i Norge før Kalmar-møtet ?. *Historisk tidsskrift*, 4/1995. Oslo.
- Daae, Ludvig. 1876: Bidrag til Norges historie i aarene 1434-1442. *Historisk tidsskrift*, IV. Christiania.
- Daae, Ludvig. 1879: *Kong Christian den förstes norske historie. 1448-1458*. Kristiania.
- Ebbesen, Sten. 2002: *Dansk middelalderfilosofi*. København.
- Elton, Geoffrey R. 1970: *Political History. Principles and Practice*. London – New York.
- Enemark, Poul. 1979: *Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunionen epoke 1397-1521*. København.
- Enemark, Poul. 1981: *Kriseår 1448-1451. En epoke i nordisk unionshistorie*. København.
- Enemark, Poul. 1994: Motiver for nordisk aristokratisk unionspolitikk. *Danmark i senmiddelalderen* (Ingesman og Jensen, red.). Århus.
- Engel, Pal. 2001: *Realm of St. Stephen: A History of Medieval Hungary, 895-1526*. London.
- Engström, Sten. 1935: *Bo Jonsson I. Till 1375*. Uppsala.
- Erslev, Kristian. [1882] 1971: *Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse*. København.
- Erslev, Kristian. [1889] 1937: Unionsbrevet fra Kalmarmødet 1397. *Historiske Afhandlinger I*. København.
- Erslev, Kristian. [1895] 1937: Den saakaldte ”Constitutio Valdemariana” af 1326. *Historiske afhandlinger I*. København.
- Erslev, Kristian. 1899-1900: Europæisk feudalisme og dansk lensvæsen. *Historisk tidsskrift*, bind 7:2. København.
- Erslev, Kristian. [1901] 1937. Forslaget til ny Unionsakt” i *Historiske Afhandlinger 2*. København.
- Erslev, Kristian. [1901] 1971: *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning*. København.
- Erslev, Kristian. 1902: *Danmarks riges historie. Bind II. Den senere middelalderen*. København.
- Erslev, Kristian. [1904] 1937: Rigets ”bedste Mænd”, Danehof og Rigsraadet. *Historiske afhandlinger 2*. København.
- Ertman, Thomas. *Birth of the Leviathan. Building States and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge.

- Etting, Vivian. 1997: *Margrete den første. En regent og hendes samtid*. København.
- Etting, Vivian. 1998: *Fra fællesskab til blodbad. Kalmarunionen 1397-1520*. København.
- Fabricius, Knud. 1960-62: Kr. Erslevs tolkning af den saakaldte Constitutio Valdemariana. *Dansk historisk tidsskrift 11: 6*. København.
- Fagerland, Tor Einar. 2002: *Krig og diplomati i nordisk middelalder. De internordiske konfliktene 1286-1319 i et nordisk og europeisk perspektiv. Forsvarsmuseets småskrift nr. 29*. Oslo.
- Fagerland, Tor Einar. 2005: *Krigføring og politisk kultur i nordisk middelalder. De mellomnordiske konfliktene 1286-1319 i et europeisk perspektiv*. Upublisert doktorgradsavhandling. NTNU.
- Fasolt, Constantin. [1991] 2002: *Council & Hierarchy. The Political Thought of William Durant the Younger*. Cambridge.
- Feldbæk, Ole. 1991: *Dansk identitetshistorie*, bind 1. København.
- Feldbæk, Ole. 1996: Is there Such a Thing as a Medieval Danish Identity?. *The Birth of Identities. Denmark and Europe in the Middle Ages* (ed. by McGuire). Copenhagen.
- Fenger, Ole. 1977: *Romerret i Norden*. København.
- Fenger, Ole. 1989: Anmeldelse af Elsa Sjöholm: Sveriges medeltidslagar. *Historisk tidsskrift*, 15:4. København.
- Fenger, Ole. 1991: Fra stammeret til statsbegreb. *Fra Stamme til Stat i Danmark 2. Høvdingesamfund og Kongemagt* (red. af Mortensen og Rasmussen). Århus.
- Ferm, Olle. 1993: Heliga Birgittas program för uppror mot Magnus Eriksson. *Heliga Birgitta – budskapet och förebilden*. Stockholm.
- Ferm, Olle. 2002: State-formative Tendencies, Political Struggle and the Rise of Nationalism in Late Medieval Sweden. *Runica et Mediævalia*, 2002. Stockholm.
- Figgis, John Neville. 1907: *Political thought from Gerson to Grotius, 1414-1625*. Cambridge.
- Finnis, John. 1998: *Aquinas. Moral, Political and Legal Theory*. Oxford.
- Fladby, Rolf. 1964: Oppløsningen av den svensk-norske unionen i 1343. *Historisk tidsskrift*, vol. 43. Oslo.
- Flüeler, Christoph. 1992a: *Rezeption und Interpretation der Aristotelischen Politic aim spätem Mittelalter. Teil I*. Amsterdam/Philadelphia.
- Flüeler, Christoph. 1992b: Die Rezeption der "Politica" des Aristoteles an der Pariser Artistenfakultät im 13. und 14. Jahrhundert. *Das Publikum politischer Theorie im 14. Jahrhundert* (herausgeben von Miethke). München.
- Fourquin, Guy. 1978: *The anatomy of popular rebellion in the Middle Ages*. Amsterdam-New York-London.
- Fritz, Birgitta. 1972-1973: *Hus, land och län. Förvaltningen i Sverige 1250-1434, I-II*. Stockholm.
- Fritz, Birgitta. 1981: Det tidiga 1300-talets svenska statsfinanser. *Svensk historisk tidskrift*, 1981. Stockholm.
- Furuhausen, Hans. 1990: *Furstinnan av Närke som blev Heliga Birgitta*. Stockholm.
- Gadamer, Hans-Georg. [1960] 1989: *Truth and Method*. London.
- Gagnér, Sten. 1960: *Studien zur Ideengeschichte der Gesetzgebung*. Stockholm.
- Gallagher, Clarence. 1978: *Canon Law and the Christian Community*. Rome.
- Gallén, Jarl og Pirinen, Kauko. 1956: Biskop. *KLNM*, vol. I. København.
- Gallén, Jarl og Skyum-Nielsen, Niels. 1965: Libertas ecclesiae. *KLNM*, vol. X. København.
- Gallén, Jarl. 1958: Dominikanorden. *KLNM*, vol. III. København.
- Ganshof, F. L. [1944] 1969: *Hva er feudalismen?*. Oslo.
- Geary, Patrick. 2002: *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton.
- Gellner, Ernest. [1983] 2006: *Nations and nationalism*. Oxford.
- Gelting, Michael H. 1988: Europæisk feudalisme og dansk 1100-1200-tal. *Kongemagt og*

- samfund i middelalderen*. Festskrift til Erik Ulsig. Århus.
- Gelting, Michael H. 2011: The Problem of Danish 'Feudalism': Military, Legal, and Social Change in the Twelfth and Thirteenth Centuries. *Feudalism. New Landscapes of Debate* (Bagge, Gelting and Lindkvist, eds.). Turnhout.
- Genet, Jean-Philippe. 1992: Which State Rises? *Historical Research*, LXV. Oxford.
- Genet, Jean-Philippe. 1998: Politics: Theory and practice. *The new Cambridge Medieval History, VII* (ed. by Allmand). Cambridge.
- Gewirth, Alan. 1951: *Marsilius of Padua, vol. I*. New York – London.
- Gierke, Otto. 1881: *Das deutsche Genossenschaftsrecht, III*. Berlin.
- Gierke, Otto. [1900] 1958: *Political Theories of the Middle Ages*. Cambridge. [opprinelig utgitt på tysk *Das deutsche Genossenschaftsrecht III*, 1881].
- Gierke, Otto. 1913: Über die Geschichte des Majoritätsprinzips. *Essays in Legal History* (ed. by Vinogradoff). Oxford.
- Gilkær, Torben. 1993: *The Political Ideas of St. Birgitta and her Spanish Confessor, Alfonso Pecha*. Odense.
- Gillingstam, Hans. 1969: Rigsråd. Sverige. *KLNM, XIV*. Oslo.
- Gillingstam, Hans. 1985: Det svenska riksrådets världsliga medlemmar under konung Erik av Pommern. *Historisk tidsskrift*, 1985. Stockholm.
- Gilby, Thomas. 1958: *The Political Thought of Thomas Aquinas*. Chicago.
- Gilson, Etienne. 1957: *The Christian Philosophy of Saint Thomas Aquinas*. London.
- Gorski, Philip S. 2000: The Mosaic Moment: An Early Modernist Critique of Modernist Theories of Nationalism. *The American Journal of Sociology*, 105:5. Chicago.
- Guenée, Bernard. [1971] 1985: *States and rulers in later medieval Europe*. Oxford.
- Gunnes, Erik. 1970: Kirkelig jurisdiksjon i Norge 1153-1277. *Historisk tidsskrift*, 49. Oslo.
- Gurevitj, Aron J. [1970] 1979: *Feodalismens oppkomst i Västeuropa*. Stockholm.
- Gustafsson, Harald. 1998: The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe. *Scandinavian Journal of History*, 23. Oslo-Copenhagen-Stockholm-Boston.
- Gustafsson, Harald. 2006: Den gamla staten på nye äventyr. Synspunkter på nyare statsbildningsforskning. *Scandia*, 72:1. Lund.
- Gustafsson, Sofia. 2006: *Svenska städer i medeltidens Europa. En komparativ studie av stadsorganisation och politisk kultur*. Stockholm.
- Hall, Patrik. 2000: *Den svenskaste historien. Nationalism i Sverige under sex sekler*. Stockholm.
- Hamre, Lars. 1946-48: Omkring stadfestingen av Sættargjerd i 1458. *Historisk tidsskrift*, 34. Oslo.
- Hamre, Lars. 1955: Unionstiden 1450-1523, *Nidaros erkebispestol og bispesete 1153-1953* (A. Fjellbu, red.). Oslo.
- Hamre, Lars. 1968: *Norsk historie frå om lag 1400*. Oslo.
- Hamre, Lars. 1969: Rettarting. *KLNM, XIV*. Oslo.
- Hamre, Lars. 1974: Traktat. *KLNM, XVIII*. Oslo.
- Hamre, Lars. 2003: Ein diplomatarisk og retthistorisk analyse av Sættargjerda i Tunsberg (red. Av E. Haug). *Historisk tidsskrift*, 82. Oslo.
- Harding, Alan. 1980: Political Liberty in the Middle Ages. *Speculum*, 55. Cambridge, US.
- Harding, Alan. 1994: The Origins of the Concept of the State. *History of Political Thought*, XV. Exeter.
- Harding, Alan. 2002: *Medieval Law and the Foundations of the State*. Oxford.
- Harrison, Dick. [1997] 2004: *Uppror och alliansar. Politisk våld i 1400-talets svenska bondesamhälle*. Lund.
- Harrison, Dick. 2002: *Sveriges historia. Medeltiden*. Stockholm.

- Harrison, Dick. 2004: *Karl Knutsson. En biografi*. Lund.
- Harrison, Dick. 2009: *Sveriges historia 600-1350*. Stockholm.
- Harrison, Dick. 2010: *Sveriges historia 1350-1600*. Stockholm.
- Hastings, Adrian. 1997: *The Construction of Nationhood*. Cambridge.
- Hasselberg, Gösta. 1959: Eriksgata, *KLNM IV*. København.
- Hasund, Sverre. 1934: *Det norske folks liv og historie*, bd. 3. *Tidsrummet 1280 til omkring 1500*. Oslo.
- Haubst, Von R. 1971: Wort und Leitidee der "Representatio" bei Nikolaus v. Kues. *Der Begriff der Representatio im Mittelalter* (hrsg. Zimmermann). Berlin – New York.
- Haug, Eldbjørg. 1995a: Erik av Pommerns norske kroning. *Historisk tidsskrift*, 74. Oslo.
- Haug, Eldbjørg. 1995b: Erik av Pommerns norske kroning igjen? *Historisk tidsskrift*, 74. Oslo.
- Haug, Eldbjørg. 1996: *Provincia Nidrosiensis i dronning Margretes unions- og maktpolitikk*. Trondheim.
- Haug, Eldbjørg. 1998a: Den norske kirkes utvikling fra 1430-årene til stadfestingen av Sættargjerdene 1458: En forskningsoversikt. *Collegium Medievale*, 9. Oslo.
- Haug, Eldbjørg. 1998b: Dynastiskiftet i 1380-90 årene og dannelsen av Kalmarunionen. *Konge, adel og opprør. Kalmarunionen 600 år* (K. Arstad, red.). Oslo.
- Haug, Eldbjørg. 2000: *Margrete - den siste dronning i Sverreætten*. Oslo.
- Haug, Eldbjørg. 2003: Konkordat-konflikt-privilegium. Sættargjerdene som indikator på forholdet stat-kirke fra Magnus Lagabøter til Christian I (1273-1458). *Ecclesia Nidrosiensis 1153-1537* (Imsen, red.). Trondheim.
- Hedlund, Monica. 1993: Medeltida kyrko- og klosterbibliotek i Sverige. *Helgerånet. Från måssböcker till munkepärmor*. Stockholm.
- Heinberg, John Gilbert. 1932: Theories of Majority Rule. *The American Political Science Review*, 3/26. Baltimore.
- Helk, Vello. 1981: Danmark. Middelalderen. *Ur nordisk kulturhistoria. Universitetsbesöken i utlandet före 1660. XVIII Nordiska historikermötet*. Jyväskylä.
- Helle, Knut. 1972: *Konge og gode menn i norsk riksstyning ca. 1150-1319*. Oslo-Bergen-Tromsø.
- Helle, Knut. [1974] 1993: *Norge blir en stat 1130-1319*. Oslo.
- Helle, Knut. 1982: *Kongssete og kjøpstad. Fra opphavet til 1536. Bergen bys historie*, bd I. Bergen.
- Helle, Knut. [1995] 2005: *Under kirke og kongemakt 1130-1350. Aschehougs Norges historie, bind 3*. Oslo.
- Helle, Knut. 1997: Rettsoppfatninger og rettsendringer. Europa og Norge i middelalderen. *Festskrift til Historisk instituttets 40-års jubileum 1997*. Bergen.
- Hellström, Jan Arvid. 1980: Recension av Kristin Drar, Konungens herravälde så som rättvisans, fridens och frihetens beskydd. Medeltidens fursteideal i svenskt hög- och senmedeltida källmaterial. *Kyrkohistorisk årsskrift*, 1980. Uppsala.
- Hervik, Frode. 2002: *Norge og Kalmarunionen 1397-1450*, (upubl.) Hovedfagsoppgave Universitetet i Bergen.
- Hildebrand, Emil. 1896: *Svenska statsförfatningens historiska utveckling*, Stockholm.
- Hildebrand, Hans. 1882: K. Magnus Eriksson och Skåne. (Svensk) *Historisk tidsskrift*, 1882. Stockholm.
- Hildebrand, Hans. 1905: *Sveriges historia, II. Medeltiden*. Stockholm.
- Hildebrand, Karl-Gustav. 1934: Gustav Vasa arvförening. Dess medeltida bakgrund och förutsättningar. *Historisk tidsskrift*, 54. Stockholm.
- Hinnebusch, William A. 1973: *The History of the Dominican Order, vol. II*. New York.
- Hintze, Otto. [1906] 1975: Military Organization and the Organization of the State. *The*

- historical Essays of Otto Hintze* (ed. by Gilbert). Oxford.
- Hintze, Otto. [1929] 1968: *The Nature of Feudalism. Lordship and Community in Medieval Europe* (ed. by Cheyette). New York.
- Hintze, Otto. [1931] 1975: *The Preconditions of Representative Government in the Context of World History. The historical Essays of Otto Hintze* (ed. by Gilbert). Oxford.
- Hjärne, Erland. 1919: *Biskop Thomas' av Strängnäs visa om striden för Sveriges frihet. Historisk tidskrift för Finland*, 1919. Helsingfors.
- Hjärne, Erland. 1949-50: *Fornsvenska lagstadganden. Tolkningar och sammanställningar. Kungl. Humanistiska vetenskaps-samfundet i Uppsala. Årsbok*, 1949-50. Uppsala.
- Hobsbawm, Eric J. 1990: *Nations and nationalism since 1780*. Cambridge.
- Hoffmann, Erich. 1976: *Königserhebung und Thronfolgeordnung im Dänemark bis zum Ausgang des Mittelalters*. Berlin – New York.
- Holberg, Ludvig. 1886: *Leges Waldemari regis. Kong Valdemars Lov*. Kjøbenhavn.
- Holberg, Ludvig. 1889: *Dansk rigslovgivning*. Kjøbenhavn.
- Holberg, Ludvig. 1891: *Dansk og fremmed ret*. Kjøbenhavn.
- Holberg, Ludvig. 1895: *Konge og Danehof i det 13. og 14. aarhundrede*. København.
- Holmbäck, Åke. 1962: Inledning. Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning (utg. av Holmbäck och Wessén). *Rättshistoriskt bibliotek*, bd. VI. Stockholm.
- Holmgren, Gustaf. 1937: *Taga och vråka konung. Fornvännen*, 1937. Stockholm.
- Holmqvist-Larsen, Niels H. 1996: *Saxo Grammaticus in Danish Historical Writing and Literature. Nations, Nationalism and Patriotism in the European Past*. København.
- Holmsen, Andreas. [1939] 1961: *Norges historie 1. Fra de eldste tider til 1660*. Oslo.
- Holt, J. C. [1960] 1985: *Rights and Liberties in Magna Carta. Magna Carta and Medieval Government*. London and Ronceverte.
- Holt, J. C. 1992: *Magna Carta* (2. ed.). Cambridge.
- Holtsmark, Anne. 1964: *Kongespeillitteratur. KLNLM, IX*. Oslo.
- Hude, Anna. 1893: *Danehoffet og dets plads i Danmarks statsforfatning*. København.
- Huizinga, Johan. [1950] 1972: *Nationalism in the Middle Ages. Nationalism in the Middle Ages* (ed. by Tipton). New York.
- Hørby, Kai. 1977: *Status regni Dacie. Studier i Christofferlinjens ægteskabs- og alliancepolitik 1252-1319*. København.
- Hørby, Kai. 1980: *Tiden fra 1340-1523. Danmarks historie*, bind 2, første halvbind. København.
- Hørby, Kai. 1983: *Kalmarunionens statsrett. Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark*. Århus.
- Hørby, Kai. 1989: *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Bind 5. Velstands krise og tusind baghold 1250-1400*. København.
- Imsen, Steinar. 1972: *Arv – Annammelse – Valg. En studie i norsk tronfølgerett*. Oslo.
- Imsen, Steinar. 1976: *Litt mer om tronfølgeordningen 1319-1450. Historisk tidsskrift*, 55. Oslo.
- Imsen, Steinar. 1977: *Norges historie*, bd. 4. *Avfolking og union 1319-1448* (Mykland, red.). Oslo.
- Imsen, Steinar. 1983a: *Anmeldelse av Aksel E. Christensen. Kalmarunionen i nordisk politikk 1319-1439. Historisk tidsskrift*, 62. Oslo.
- Imsen, Steinar. 1983b: *Anmeldelse av Poul Enemark. Kriseår, 1448-1451. En epoke i nordisk unionshistorie. Historisk tidsskrift*, 62. Oslo.
- Imsen, Steinar. 1987: *Den tronfølgerettslige situasjonen i Norge ved utgangen av middelalderen. Historisk tidsskrift*, 66. Oslo.
- Imsen, Steinar. 1989: *Over bekken etter vann eller historien om den tyske bondekommunalismen som hjelp til selvhjelp. Historisk tidsskrift*, 68. Oslo.

- Imsen, Steinar. 1990a: *Norsk bondekommunalisme*. Del 1: *Middelalderen*. Trondheim.
- Imsen, Steinar. 1990b: Bondemotstand og statsutvikling i Norge ca. 1300 til ca. 1700. *Heimen*, 1990. Oslo.
- Imsen, Steinar. 1997: Oslofjordbygdene som politisk og sosialt stormsentrum under Erik av Pommern. *Vestfoldminne 1997*. Tønsberg.
- Imsen, Steinar. 1998: Unionsregimentene og bondemotstand under Erik av Pommern. *Konge, adel og opprør – Kalmarunionen 600 år*. Oslo.
- Imsen, Steinar. 2002: *Noregs nedgang*. Oslo.
- Imsen, Steinar. 2007: The Union of Calmar – Nordic great Power or Northern German Outpost. *Politics and Reformations: Communities, Polities, Nations, and Empires. Essays in Honor of Thomas A. Brady, Jr.* Boston – Leiden.
- Imsen, Steinar. 2012: Den gammelnorske bondestaten. *Statsutvikling i Skandinavia i middelalderen* (Bagge m. fl. red.). Oslo.
- Ingesmann, Per og Poulsen, Bjørn. 1999: Indledning. *Danmark og Europa i senmiddelalderen* (red. af Ingesmann og Poulsen). Århus.
- Jensen, Ole Brandenborg. 1981: Magnus Erikssons finanser. (svensk) *Historisk tidskrift*, 1981. Stockholm.
- Jespersen, Mikkel Leth, Netterstrøm, Jeppe Büchert, Nygaard, Bertel. 2007: Teorier om statsdannelse og den danske stat 1400-1600, *På sporet af staten. Den jyske historiker 2007*. Aarhus.
- Jespersen, Mikkel Leth. 2007: Administration og statsdannelse i Danmark 1400-1660. *På sporet af staten. Den jyske Historiker*, 116. Århus.
- Jexlev, Thelma. 1978: Christoffer av Bayern, kancelliet og købstæderne. *Festskrift til Johan Hvidfeldt*. København.
- Johansson, Rune. 1993: Nationer och nationalism: Teoretiska och empiriska aspekter. *Den problematiska etniciteten* (Tägil, red.). Lund.
- Johnsen, Arne Odd og Rosén, Jerker. 1958: Drottsete. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bind III*. Oslo-København.
- Johnsen, Oscar Albert. 1914: Om det norske folks opfatning av tronfølgen før 1660. *Historisk tidsskrift*, 5:2. Kristiania.
- Johnsen, Oscar Albert. 1924: *Noregsveldets Undergang*. Kristiania.
- Johnson, Lesley. 1995: Imagining Communities: Medieval and Modern. *Concepts of National Identity in the Middle Ages*. Leeds.
- Johnston, David. 2000: The jurists. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge.
- Jones, Richard H. 1968: *The royal policy of Richard II: Absolutism in the later middle ages*. Oxford.
- Jonsson, Inge. 1954-56: Normännens ställning till unionen mellan Sverige och Norge 1319-1343. *Historisk tidsskrift, vol. 37*. Oslo.
- Jägerskiöld, Stig. 1963: *Studier rörande receptionen av främmande rätt i Sverige under den yngre landslagens tid*. Lund.
- Jägerstad, Hans. 1948: *Hovdag och råd under äldre medeltid*. Stockholm.
- Jørgensen, Ellen. 1914: Nordiske studierejser i middelalderen. *Historisk tidsskrift*, 8:5. København.
- Jørgensen, Ellen. 1915: Nogle Bemærkninger om danske studerende ved Tysklands Universiteter i Middelalderen. *Historisk tidsskrift*, 8:6. København.
- Jørgensen, Poul Johs. 1940: *Dansk retshistorie*. København.
- Jørgensen, Stig. 1991: Jyske Lov i europæisk sammenhæng. *Jyske Lov 750 år* (Fenger og Jansen, red.). Viborg.
- Kaeuper, Richard W. 1988: *War, Justice, and Public Order. England and France in the Later*

- Middle Ages*. Oxford.
- Kanstrup, Jan. 1973: Valdemar III's regering og Christoffer II's tilbagekomst. *Historisk tidsskrift*, 12:6. København.
- Kantorowicz, Ernst H. 1957: *The king's two bodies. A study in medieval political theology*. Princeton.
- Kantorowicz, Ernst H. 1961: Kingship under the Impact of Scientific Jurisprudence. *Twelfth-Century Europe and the Foundations of modern Society*. Madison.
- Kattinger, Detlef. 1997: Schweden am Vorabend der Kalmarer Union. "Huru thet war talet j kalmarn". *Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte. 600 Jahre Kalmarer Union (1397-1997)* (hrsg. von Kattinger). Hamburg.
- Kellas, James K. 1992: *The Politics of Nationalism and Ethnicity*. London.
- Kern, Fritz. 1939: *Kingship and law in the middle ages*. Oxford. [to arbeider opprinnelig publisert på tysk i 1914 og 1919. Engelsk utgave opptrykt 1956].
- King, P. D. [1988] 2003: The barbarian kingdoms. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge.
- Kjelstadli, Knut. 1991: Struktur, norm og interesse – om historikernes behov for handlingsteori. *Historisk tidsskrift*, 70. Oslo.
- Kjersgaard, Erik. 1963: *Danmarks historie*, bd. 4. *Borgerkrig og Kalmarunion 1241-1448*. København.
- Kjersgaard, Erik og Hvidtfeldt, Johan. 1963: *Danmarks historie*, bd. 5. *De første Oldenborgere 1448-1533*. København.
- Kleinschmidt, Harald. 2000: *Understanding the Middle Ages. The Transformation of Ideas and Attitudes in the Medieval World*. Woodbridge.
- Koenigsberger, H. G. 1995: Parliaments and Estates. *The Origins of Modern Freedom in the West* (ed. by Davis). Stanford.
- Koht, Halvdan. 1926: *Norsk bondereising*. Oslo.
- Koht, Halvdan. [1928] 1953: Gamalt og nytt syn på norsk historie. *På leit etter liner i historia*. Oslo.
- Koht, Halvdan. 1930: Stadfestinga 1458 på Sættargjerda i Tunsberg. *Historisk tidsskrift*, 29. Oslo.
- Koht, Halvdan. [1931] 1953: Det nye i nordisk historie kringom 1300. *På leit etter liner i historia*. Oslo.
- Koht, Halvdan. 1934-36: Tilleggs-merknader om sjølvstende-tape for Noreg i 1536. *Historisk tidsskrift*, 30. Oslo.
- Koht, Halvdan. 1947: The Dawn of Nationalism in Europe. *The American Historical Review*, vol. 52/2. New York.
- Koht, Halvdan. 1956a: *Dronning Margareta og Kalmar-unionen*. Oslo.
- Koht, Halvdan. 1956b: Unionsbrevet frå Kalmar 1397. *Syn og segn*, 62. Oslo.
- Kolsrud, O. 1958: *Noregs kyrkjesoga I. Millomalderen*. Oslo.
- Korpiola, Mia. 2001: 'The People of Sweden shall have Peace': Peace Legislation and Royal Power in Later Medieval Sweden, *Expectations of the Law in the Middle Ages* (ed. by Musson), Woodbridge.
- Korpiola, Mia. 2005: On Ecclesiastical Jurisdiction and the Reception of Canon Law in the Swedish Provincial Laws. *How Nordic are the Nordic Medieval Laws?* (ed. by Tamm & Vogt). Copenhagen.
- Kraft, Salomon. 1927: En pamflett mot Magnus Eriksson i dess idépolitiska och litterära miljö. *Svensk historisk tidskrift*, 47. Stockholm.
- Krause, Hermann. 1958: Dauer und Vergänglichkeit im mittelalterlichen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 75, Tyskland.
- Kumlien, Kjell. 1933: *Karl Knutssons politiska verksamhet 1434-1448*. Stockholm.

- Kumlien, Kjell. 1942: Svenskarna vid utländska universitet under medeltiden. *Historiska studier tillägnade Sven Tunberg*. Uppsala.
- Kumlien, Kjell. 1947: Problemet om den svenska riksdagens uppkomst. *Svensk historisk tidskrift* 67. Stockholm.
- Laarhoven, Jan Van. 1984: Thou shalt not slay a tyrant! The so-called theory of John of Salisbury. *The World of John of Salisbury* (ed. by Wilks). Oxford.
- Lagarde, Georges de. 1937: L'idée de représentation dans les oeuvres de Guillaume d'Occam. *Bulletin of the International Committee of Historical Sciences* 9, IV, 37. Paris.
- Lagerroth, Fredrik. 1915: *Frihetstidens författning*, Stockholm.
- Lagerroth, Fredrik. 1947: *Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning*. Lund.
- Landau, Peter. 2005: The Importance of Classical Canon Law in Scandinavia in the 12th and 13th Centuries. *How Nordic are the Nordic Medieval Laws?* (ed. by Tamm & Vogt). Copenhagen.
- Larsen, Jacob. 1970: *Det norske riksråd 1434-50. Sammensetning og organisasjon*. Hovedfagsoppgave, Universitetet i Bergen (upubl.).
- Larsen, J. E. 1840: Om Rigsdage og Provindsialforsamlinger samt Rigsraadet i Danmark, fra det 13de Aarhundrede indtil Statsforandringen 1660. *Historisk tidsskrift*, 1:1. København.
- Larsson, Gabriela Bjarne. 1994: *Stadgelagstiftning i senmedeltidens Sverige*. Lund.
- Larsson, Inger. 2001: *Svenska medeltidsbrev. Om framväxten av ett offentligt skriftbruk inom administration, förvaltning och rättsutövning*. Stockholm.
- Larsson, Lars-Olof. 1984a: *Engelbrekt Engelbrektsson och 1430-talets svenska uppror*. Stockholm.
- Larsson, Lars-Olof. 1984b: Det svenska rådet och Engelbrektsupprorets inledningsskede. *Historisk tidskrift*, 1984. Stockholm.
- Larsson, Lars-Olof. 1997: *Kalmarunionens tid*. Stockholm.
- Larsson, Lars Olof. 1998: Engelbrekt Engelbrektsson och upproren i Sverige. *Konge, adel og opprør. Kalmarunionen 600 år* (red. Av Arstad). Oslo.
- Lee, Hwa-Yong. 2008: *Political Representation in the Later Middle Ages*. New York.
- Leegaard Knudsen, Anders. 2000: Interessen for den danske fortid omkring 1300. *Historisk Tidsskrift*, 100:1. København.
- Leegaard Knudsen, Anders. 2012: Nye perspektiver på de danske kongers pantsætningspolitik indtil 1439. *Statsutvikling i Skandinavia i middelalderen* (Bagge m. fl. red.). Oslo.
- Leff, Gordon. [1968] 1975: *Paris and Oxford Universities in the Thirteenth and Fourteenth Centuries*. New York.
- Lejon, Kjell O. 2005: Petrus de Dacia – dominikanbroderns internationella sammanheng. *Diocesis Lincopensis II. Medeltida internationella influenser* (red. av Lejon). Skellefteå.
- Lerdam, Henrik. 1996: *Danske len og lensmænd 1370-1443*. København.
- Lewis, Andrew W. 1981: *Royal succession in Capetian France. Studies on familial order and the state*. Cambridge, Mass.
- Lewis, Ewart. 1954: *Medieval political ideas I-II*. London.
- Lind, John. 1988: The Russian sources of King Magnus Eriksson's campaign against Novgorod 1348-1351 – reconsidered. *Medieval Scandinavia*, 12. Odense.
- Lindhardt, P. G. 1942: *Danmark og Reformkoncilerne*, København.
- Lindkvist, Thomas och Ågren, Kurt. 1985: *Sveriges medeltid*. Stockholm.
- Lindkvist, Thomas. 1982: Medeltida bönder och skatter. En inledande problemstilling. (svensk) *Historisk tidskrift*, 1982. Stockholm.
- Lindkvist, Thomas. 1986: Staten och feodalismens kris i svensk medeltid. *Folkets historia*,

- 14/3. Stockholm.
- Lindkvist, Thomas. 1989: Medeltidens lagar. Elsa Sjöholm. Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling. *Historisk tidskrift*, 1989. Stockholm.
- Lindkvist, Thomas. 1993: Världen rättvänd och felvänd. Uppror och protest av medeltida bönder. *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*. Stockholm.
- Lindkvist, Thomas. 1997a: Kalmarunionen – Medeltida nordism?. *Finsk tidskrift*, 1997. Helsingfors.
- Lindkvist, Thomas. 1997b: Schweden auf dem Weg in die Kalmarer Union. “*Huru thet war talet j kalmarn*”. *Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte. 600 Jahre Kalmarer Union (1397-1997)* (hrsg. von Kattinger). Hamburg.
- Lindkvist, Thomas. 2006: Att skapa ett kungarike. *Saga och Sed*, 2006. Stockholm.
- Lindroth, Sten. 1975: *Svensk lärdoms historia. Medeltiden - Reformationstiden*. Stockholm.
- Line, Philip. 2007: *Kingship and state formation in Sweden, 1130-1290*. Leiden.
- Linton, Michael. 1971: *Drottning Margareta. Fullmäktig fru och rätt husbonde*. Århus.
- Linton, Michael. 1987: Valet af Olof till konung 1376 och dess förhistoria. *Kung Olufs minne* (red. av Bökwall). Falsterbo.
- Linton, Michael. [1997] 2000: *Margrete den I. Nordens dronning*. København.
- Linton, Michael. 1998: Folkunge eller mecklenburgare? *Konge, adel og opprør. Kalmarunionen 600 år* (red. av Arstad). Oslo.
- Little, Lester K. and Rosenwein, Barbara H. 1998. Feudalism and Its Alternatives. Introduction. *Debating the Middle Ages* (ed. by Little and Rosenwein). Oxford.
- Losman, Beata. 1970: *Norden och reformkonsilierna 1408-1449*, Göteborg.
- Löfqvist, Karl-Erik. 1935: *Om riddarväsen och frälse i nordisk medeltid*. Lund.
- Löfqvist, Karl-Erik. 1936: Rikets råd och män. *Historisk tidskrift*, 1936. Stockholm.
- Lönnroth, Erik. 1931: Biskop Thomas’ Frihetsvisa. *Scandia*, IV. Lund.
- Lönnroth, Erik. [1934] 1969: *Sverige och Kalmarunionen 1397-1457*. Göteborg.
- Lönnroth, Erik. 1940: *Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige*. Göteborg.
- Lönnroth, Erik. 1943: Den svenska riksdagens uppkomst. *Scandia XV*. Lund.
- Lönnroth, Erik. [1944/1959] 1964: De äkta folkungarnas program. *Från svensk medeltid*. Stockholm.
- Lönnroth, Erik. 1958: Unionsdokumenten i Kalmar 1397. *Scandia*, XXVIII. Lund.
- Lönnroth, Erik. 1966: *Biskop Thomas av Strängnäs*, Stockholm.
- Lönnroth, Erik. 1973: Gotland, Osteuropa und die Union von Kalmar. *Kultur und Politikk im Ostseeraum und in Norden 1350-1450. Visby-symposiet för historiska vetenskaper 1971*. Visby.
- Lönnroth, Erik. 1981: Magnus Erikssons barndom och tidiga finanser. *Svensk historisk tidskrift*, 1981. Stockholm.
- Lönnroth, Erik. 1997: Mötet i Kalmar 1397. *Unionsdrottningen. Margareta I och Kalmarunionen*. København.
- Lukes, Steven. [1973] 1985: *Individualism*. Oxford.
- Lunden, Kåre. 1976: *Norge under Sverreætten. Norges historie, bind 3* (Mykland, red.). Oslo.
- Lunden, Kåre. 1986: Norsk tronfylgjerett i seinmellomalderen og lovgjevingssuvereniteten. *Historisk tidsskrift*, 65. Oslo.
- Lundqvist, Elisabeth. 2003: Får man störta en usel kung? Heliga Birgitta och de svenska reformatörernas skilda uppfattningar. *Forskningsfronten flyttas fram. Utbildningskultur och maktkultur*. Bromma.
- Luscombe, D. E. [1982] 1990: The state of nature and the origin of the state. *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy* (Kretzmann, Kenny, Pinborg, eds.). Cambridge.
- Luscombe, D. E. [1988] 2003: Introduction: the formation of political thought in the west. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge.

- Luscombe, D. E. and Evans, G. R. [1988] 2003: The twelfth-century renaissance. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge.
- Mackay, Angus. 2002: *Spain in the Middle Ages*. New York.
- Maddicott, J. R. 1994: *Simon de Montfort*. Cambridge.
- Maddicott, J. R. 2010: *The Origins of the English Parliament, 924-1327*. Oxford.
- Madsen, Uffe Geer. 1985: Det danske rigsråds adelige medlemmer 1375-1412. *Historisk tidsskrift*, 89. København.
- Mager, Wolfgang. [1984] 1994: Republik. *Geschichtliche Grundbegriffe, bd. 5* (herausgeben von Brunner, Conze und Koselleck). Stuttgart.
- Makinen, Virpi and Pihlajamäki, Heikki. 2004: The Individualization of Crime in Medieval Canon Law. *Journal of the History of Ideas*, 65/4. Philadelphia.
- Mann, Michael. 1986: *The sources of social power, volume 1*. Cambridge.
- Mansfield, Harvey C. Jr. 1968: Modern and Medieval Representation. *Representation. Nomos X*. New York.
- Maraongui, Antonio. 1968: *Medieval parliaments. A comparative study*. London.
- Markus, R. A. 1970: *Saeculum: History and Society in the Theology of St Augustine*. Cambridge.
- Markus, R. A. [1988] 2003: The Latin fathers. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge.
- Matzen, Henning. 1889: *Danske kongers haandfæstninger*. København.
- Matzen, Henning. 1895: "Leges Waldemari Regis". *Historisk tidsskrift*, 6:6. København.
- McGrade, Stephen. 1974: *The Political Thought of William Ockham*. Cambridge.
- McGrade, Stephen. 1980: Ockham and the birth of individual rights. *Authority and Power* (ed. by Tierney and Linehan). Cambridge.
- McIlwain, Charles H. 1932: *The Growth of Political Thought in the West. From the Greeks to the End of the Middle Ages*. New York.
- McIlwain, Charles H. [1947] 1966: *Constitutionalism. Ancient & Modern*. Ithaca and New York.
- Melve, Leidulf. 2006a: Har staten vendt attende, og i tilfellet: kvar er den? *Historisk tidsskrift* 85. Oslo.
- Melve, Leidulf. 2006b: 'The revolt of the medievalists'. Directions in recent research on the twelfth-century renaissance. *Journal of Medieval History*, 32. Amsterdam.
- Miethke, Jürgen. 1971: Repräsentation und Delegation in den politischen Schriften Wilhelms von Ockham. *Der Begriff der Repraesentatio im Mittelalter. Miscellanea Mediaevalia* 8. Berlin – New York.
- Miethke, Jürgen. 1980: Marsilius und Ockham. Publikum und Leser ihrer politischen Schriften im späteren Mittelalter. *Medioevo*, 6.
- Miethke, Jürgen. 2000a: Political Theory and the Fourteenth-Century University. *Learning Institutionalized. Teaching in the Medieval University* (ed. by Engen). Notre Dame.
- Miethke, Jürgen. 2000b: Practical Intentions of Scholasticism: The Example of Political Theory. *Universities and Schooling in Medieval Society* (Courtenay and Miethke, eds.). Leiden-Boston-Köln.
- Mitteis, Heinrich. [1940] 1975: *The state in the middle ages*. Amsterdam – Oxford – New York.
- Moberg, Lennart. 1983-84: Konungastyrelsen – en medeltida handledning I statskonst och goda seder. *Saga och Sed*, 1983-84. Stockholm.
- Moberg, Lennart. 1984: *Konungastyrelsen. En filologisk undersökning. Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet*, 255. Uppsala.
- Mohlin, Allan. 1950: Unionsavtalet under drottning Margareta. *Historisk tidsskrift*, 1950. Stockholm.

- Mohlin, Allan. 1960: *Kristoffer II av Danmark*. Lund – Köpenhamn.
- Mohnhaupt, Heinz. 1997: Verfassung. *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, vol. VI. Stuttgart.
- Mohnhaupt, Heinz. 1998: Von den “leges fundamentales” zur modernen Verfassung in Europa zum begriffs- und dogmengeschichtlichen Befund (16.-18. Jahrhundert). *Ius Commune. Zeitschrift für Europäische Rechtsgeschichte*, XXV Frankfurt am Main.
- Monahan, Arthur P. 1987: *Consent, Coercion and Limit. The Medieval Origins of Parliamentary Democracy*. Leiden.
- Monahan, Arthur P. 1994: *From Personal Duties towards Personal Rights. Late Medieval and Early Modern Political Thought, 1300-1600*. Montreal & Kingston – London – Buffalo.
- Moseng, Ole Georg, Opsahl, Erik, Pettersen Gunnar I. og Sandmo, Erling. [1999] 2007: *Norsk historie I. 750-1537*. Oslo.
- Morrall, John B. 1962: *Political thought in medieval times*. New York.
- Morris, Colin. [1972] 1987: *The Discovery of the Individual 1050-1200*. Toronto – Buffalo – London.
- Myers, A. R. 1975: *Parliaments and Estates in Europe to 1789*. London.
- Myers, Henry A. with Wolfram, Herwig 1982: *Medieval kingship*. Chicago.
- Myrdal, Janken. 1993: Den folkliga klasskampen före Engelbrektsupproret. *Folkets historia*, 21. Stockholm.
- Myrdal, Janken. 2000: Senmedeltidens samhällssystem och bonderesningarna. Anmeldelse av Peter Reinholdsson: Samhällsorganisation och konflikt i senmedeltidens Sverige. *Historisk tidskrift*, 3/2000. Stockholm.
- Maarbjerg, John P. 2000: Regimen Politicum and Regimen Regale. Political Change and Continuity in Denmark and Sweden (c.1450-c.1550). *Scandinavian Studies*, 72:2. Eugene (US).
- Namier, Lewis B. 1955: *Personalities and Powers*. London.
- Nederman, Cary J. [1984] 1997: Bracton on kingship revisited. *Medieval Aristotelianism and its limits*. Aldershot.
- Nederman, Cary J. 1988a: Nature, Sin and the Origins of Society: The Ciceronian Tradition in Medieval Political Thought. *Journal of History of Ideas* 49. Philadelphia.
- Nederman, Cary J. 1988b: A Duty to Kill: John of Salisbury’s Theory of Tyrannicide. *Review of Politics*, 50:3. Notre Dame.
- Nederman, Cary J. 1990: Conciliarism and Constitutionalism: Jean Gerson and Medieval Political Thought. *History of European Ideas*, 12:2. Oxford.
- Nederman, Cary J. 1991: Knowledge, Consent and the Critique of Political Representation in Marsiglio of Padua’s Defensor Pacis. *Political Studies*, XXXIX. Nottingham.
- Nederman, Cary J. 1995: *Community and Consent. The Secular Political Theory of Marsiglio of Padua’s Defensor Pacis*. London.
- Nederman, Cary J. 1996: Constitutionalism – Medieval and Modern: Against Neo-Figgisite Orthodoxy (again). *History of Political Thought*, XVII. Exeter.
- Nederman, Cary J. 2009: *Lineages of European Political Thought*. Washington D. C.
- Nederman, Cary J and Sullivan, Mary E. 2008: Reading Aristotle through Rome. *European Journal of Political Theory*. Vol. 7. Newbury Park.
- Nedkvitne, Arnved. 1992: Det norske riksrådet og utenlandske kjøpmenn 1440-1455. *Kongsmenn og Krossmenn. Festskrift til Grethe Authén Blom* (red. Supphellen). Trondheim.
- Nelson, Janet. 1988: Kingship and empire. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge.
- Netterstrøm, Jeppe Büchert. 2012: Den danske stat og voldsmonopolet 1400-1660. *På sporet*

- af staten. Den jyske Historiker*, 116. Århus.
- Nicholas, David. 1999: *The Transformation of Europe 1300-1600*. London-Sydney-Auckland.
- Nielsen, Herluf. 1961: Hofmester. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bind VI*, Oslo-København.
- Nielsen, Herluf. 1962: Håndfæstning. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bind VII*, Oslo-København.
- Nielsen, Herluf. 1966: Marsk I. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bind XI*. Oslo-København.
- Nielsen, Herluf. 1969: Rigsråd. Danmark. *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bind XIV*. Oslo-København.
- Nielsen, Yngvar. 1880: *Det norske Rigsråd*. Christiania.
- Niléhn, Lars. 1981: Sverige. *Ur nordisk kulturhistoria. Universitetsbesöken i utlandet före 1660*. Jvääskylä.
- Njåstad, Magne. 2003: *Grenser for makt. Konflikter og konfliktløsning mellom lokalsamfunn og øvrighet ca. 1300-1540*. Trondheim.
- Nordberg, Michael. 1995: *I kung Magnus tid. Norden under Magnus Eriksson 1317-1374*. Stockholm.
- Nordborg, Lars-Arne. 1958: *Storföretaget Vadstena kloster. Studier I senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning*. Lund.
- Nordborg, Lars Arne. 1960: Agrarkrisen i senmedeltidens Sverige. *Historielärarnas förenings årsskrift, 1959-1960*. Uppsala.
- Norvin, William. 1929: *København universitet i middelalderen*. København.
- Norvin, William. 1936: Lærdoms-skolerne. *Danske i Paris gennem tiderne* (Jessen, red.). København.
- Nyberg, Tore. 2003: Birgitta politikern. *Birgitta av Vadstena. Pilgrim och profet 1303-1373* (Beskow och Landen, red.). Stockholm.
- Nyström, Per. [1935] 1974: Engelbrekts revolution. *Historieskrivningens dilemma och andra studier av Per Nyström*. Stockholm.
- Oakley, Francis. 1962: On the Road from Constance to 1688: The Political Thought of John Major and George Buchanan. *The Journal of British Studies*, 1:2. Chicago.
- Oakley, Francis. 1964: *The Political Thought of Pierre d'Ailly*. New Haven and London.
- Oakley, Francis. 1973: Celestial hierarchies revisited: Walter Ullmann's vision of medieval politics. *Past and present*, 60. Oxford.
- Oakley, Francis. 1983: Legitimation by consent: The question of the medieval roots. *Viator*, vol. 14. Los Angeles.
- Oakley, Francis. 1995: Nederman, Gerson, Conciliar Theory and Constitutionalism: Sed Contra. *History of Political Thought*, XVI. Exeter.
- Offler, H. S. [1990] 2000: The 'Influence' of Ockham's Political Thinking: The First Century. *Church and Crown in the Fourteenth Century*. Aldershot.
- O'Callaghan, Joseph F. [1975] 1983: *A History of Medieval Spain*. Ithaca and London.
- Olesen, Jens E. 1980: *Rigsråd, kongemagt og union 1434-1449*. Århus.
- Olesen, Jens E. 1983: Unionsproblemer. *Historie*, XIV/4. Århus.
- Olesen, Jens E. 1994: Erik af Pommern og Kalmarunionen. Regeringssystemets udformning 1389-1439. *Danmark i senmiddelalderen* (red. af Ingesmann og Jensen). Århus.
- Olesen, Jens E. 1998: Erik af Pommerns stærke unionskongedømme og Christoffer af Bayerns rigsråds-konstitutionalisme. *Konge, adel og oprør. Kalmarunionen 600 år* (red. av Arstad). Oslo.
- Olesen, Jens E. 1999: Analyse und Charakteristik der Kalmarer Union. *Der Deutsche Orden in der Zeit der Kalmarer Union 1397-1521* (herausgeben von Nowak). Torún.
- Olesen, Jens E. 2000: Middelalderen til 1536: Fra rejsekongedømme til

- administrationcentrum. *Dansk forvaltningshistorie, I*. København.
- Olesen, Jens E. 2002: Union og kancelli i det 15. århundrede. *Ny väg till medeltidsbrevet*. Stockholm.
- Olesen, Jens E. 2003: Inter-Scandinavian relations. *The Cambridge History of Scandinavia, vol I. Prehistory to 1520* (ed. by Helle). Cambridge.
- Olesen, Jens E. 2007: Senmiddelalderens danske stændersamfund. *Konge, kirke og samfund*. Århus.
- Opsahl, Erik. 1989: Rådsed. (upublisert manuskript).
- Opsahl, Erik. 1992: Bastard Feudalism or Sub-vassality in Medieval Norway? *Collegium Medievale*, 4:1991/92. Oslo.
- Opsahl, Erik. 1995: Erik av Pommerns kroning og Norges rolle i dannelsen av Kalmarunionen. *Historisk tidsskrift 4/1995*. Oslo.
- Opsahl, Erik. 1997: Norwegen 1319-1397: ein "willenloser Trabant" der Nachbarländer?. "Huru thet war talet j kalmarn". *Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte*. Hamburg.
- Opsahl, Erik. 1998: Kalmarunionen – Et dansk-svensk prosjekt med Norge på slep? Norges rolle i nordisk politikk 1319-1397. *Konge, adel og opprør. Kalmarunionen 600 år. Forsvarsmuseets småskrift 18*. Oslo.
- Opsahl, Erik. 2002: "Norge [...] thette rige som vort federne rige og land". Norsk identitet i lydriketida (1537-1660)?. *Historisk tidsskrift*, 81. Oslo.
- Opsahl, Erik. 2003: Del I. 900-1537. *Norsk innvandringshistorie I. I kongens tid 900-1814*. Oslo.
- Opsahl, Erik. 2008: Conflict and Alliance. The question of a national kingdom – political attitudes of Norwegian gentry and farmers in the Late Middle Ages. *Scandinavian Journal of History*, 33. Oslo – Copenhagen – Stockholm – Boston.
- Opsahl, Erik. 2009: I hvilken grad oppstod norsk nasjonalfølelse og identitet i middelalderen? *Tankar om ursprung*. Stockholm.
- Opsahl, Erik. 2011: '[...] Nonetheless [he] fulfilled his obligations towards the hirð': Fealty and politics in medieval Norway. *Feudalism. New Landscapes of Debate* (Bagge, Gelting and Lindkvist, eds.). Turnhout.
- Opsahl, Erik. Upublisert manuskript: *Nordiske aristokraters lojalitet og identitet i konflikter i senmiddelalderen*.
- Orrman, Eljas. 2008: Anmeldelse av Herman Schück, Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280-1480. *Parliaments, estates and representation*, vol. 28, 2008. London.
- Padua-Schioppa, Antonio (ed.). 1997: *Legislation and Justice. The Origins of the Modern State in Europe, 13th-18th Centuries*. Oxford-New York.
- Palme, Sven Ulric. 1950: Till den statsrättsliga tolkningen av 1397 års acta. *Scandia*, XX. Lund.
- Paludan, Helge. 1977: Tiden 1241-1340. *Danmarks historie. Bind 1. Tiden indtil 1340*. København.
- Pennington, Kenneth. [1988] 2003: Law, legislative authority and theories of government, 1150-1300. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge.
- Pennington, Kenneth. 1993: *The prince and the law 1200-1600. Sovereignty and rights in the western legal tradition*. Berkley-Los Angeles.
- Piltz, Anders. 1978: *Medeltidens lärda värld*. Stockholm.
- Pipping, Rolf. 1917: Västgötalagens stadgande om svearna och konungavalet. *Historisk tidsskrift*, 33. Stockholm.
- Pitkin, Hannah. 1967: *The Concept of Representation*. Berkeley.
- Poggi, Gianfranco. 1978: *The development of the modern state : a sociological introduction*. Stanford (US).

- Poly, Jean-Pierre and Bournazel, Eric. 1991 (1980): *The Feudal Transformation 900-1200*. New York – London.
- Porskrog Rasmussen, Carsten. 2007: Delene og helheden. Statsdannelse i det dansk ledede monarki ca. 1380-1700. *På sporet af staten. Den jyske Historiker*, 116. Århus.
- Post, Gaines. 1964: *Studies in Medieval Legal Thought*. Princeton.
- Poulsen, Bjørn. 1995: Kingdoms on the Periphery of Europe: The Case of Medieval and Early Modern Scandinavia. *Economic Systems and State Finance* (ed. by Bonney). Oxford.
- Poulsen, Bjørn. 2012: Den danske konges indtægter i middelalderen. *Statsutvikling i Skandinavia i middelalderen* (Bagge m. fl. red.). Oslo.
- Powicke, F. M. 1917: Per iudicium parium vel per legem terrae. *Magna Carta Commemoration Essays*. London.
- Proctor, Evelyn S. 1980: *Curia and Cortes in León and Castile 1072-1295*. Cambridge.
- Prange, Knud. 1959-61: Kongevalgene i 1320 og 1326. *Jyske samlinger. Tidsskrift for Danmarks historie. Ny række. Bind V*. Aarhus.
- Prestwich, Michael. 1989: *English Politics in the Thirteenth Century*. Basingstoke.
- Quillet, Jeannine. [1988] 2003: Community, council and representation. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge.
- Ranehök, Allan. 1975: *Centralmakt och domsmakt. Studier kring den högsta rättskipingen i kung Magnus Erikssons länder 1319-1355*. Uppsala.
- Rashdall, Hastings. [1895/1936] 1958: *The Universities of Europe in the Middle Ages, I-III* (ed. by Powicke and Emden). Oxford.
- Rasmussen, Kirsten J. 1988: Jydernes gamle stivsind. Bondeoprør og adels reaktion imod Erik Menved i 1313. *Til kamp for friheden. Sociale oprør i nordisk middelalder*. Ålborg.
- Rehfeld, Andrew. 2005: *The Concept of Constituency*. Cambridge.
- Reid, Charles J. 1991-92. The Canonistic Contribution to the Western Rights Tradition: An Historical Inquiry. *Boston College Law Review*, 33. Boston.
- Reinhard, Wolfgang (ed.). 1996: *Power Elites and State Building. The Origins of the Modern State in Europe, 13th-18th Centuries*. Oxford-New York.
- Reinholdsson, Peter. 1998: *Uppror eller resningar? Samhällsorganisation och konflikt I senmedeltidens Sverige*. Uppsala.
- Renan, Ernest. 1994 (1882): Qu'est-ce qu'une nation? *Nationalism* (ed. by Hutchinson and Smith). Oxford.
- Renna, Thomas J. 1974: The populus in John of Paris' theory of monarchy. *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 243. Leiden.
- Renna, Thomas J. 1978: Aristotle and the French Monarchy, 1260-1303. *Viator*, 9. Berkeley.
- Renouard, Yves. 1970: *The Avignon Papacy 1305-1403*. London.
- Reuter, Timothy. 1997: The "Feudal Revolution". *Past & Present* 155. Oxford.
- Reynolds, Susan. [1984] 1997: *Kingdoms and Communities in Western Europe 900-1300*. Oxford.
- Reynolds, Susan. 1994: *Fiefs and Vassals*. Oxford.
- Reynolds, Susan. 1997: The Historiography of the Medieval State. *Companion to Historiography* (ed. by Bentley). London – New York.
- Reynolds, Susan. 2003: There were States in Medieval Europe: A Response to Rees Davies. *Journal of Historical Sociology*, 16/4. Oxford.
- Reynolds, Susan. 2005: The idea of the nation as a political community. *Power and the Nation in European History* (ed. by Scales and Zimmer). Cambridge.
- Richardson, H. G. 1949: The English Coronation Oath. *Speculum*, 24. Cambridge, U.S.
- Richardson, H. G. and Sayles, G. O. 1963: *The Governance of Medieval England from the Conquest to Magna Carta*. Edinburgh.

- Rigaudière, Albert. 2000: The theory and practice of government in western Europe in the fourteenth century, *The New Cambridge Medieval History, vol VI*, Cambridge.
- Riisøy, Anne Irene. 2004: *Stat og kirke. Rettsutøvelsen i kristenrettssaker mellom Sættargjerden og reformasjonen*. Oslo.
- Robinson, I. S. 1988: Church and papacy. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge.
- Rokkan, Stein. 1975: Dimensions of State Formation and Nation-Building: A possible Paradigm for Research on variations within Europe. *The Formation of National States in Western Europe* (ed. by Tilly). Princeton.
- Rosén, Jerker. 1939: *Striden mellan Birger Magnusson och hans bröder. Studier i nordisk politisk historia 1302-1319*. Lund.
- Rosén, Jerker. 1948-49. Anmeldelse av Hans Jägerstad: Hovdag och råd under äldre medeltid i Sverige. *Scandia XIX*. Lund.
- Rosén, Jerker. 1952: Kring Alsnö stadga. *Gottfrid Carlsson 18.12.1952*. Lund.
- Rosén, Jerker. [1962] 1978: *Svensk historia I*. Lund.
- Rosén, Jerker. 1964: Konungsråfst. *KLNM, IX*. Oslo.
- Roshwald, Aviel. 2006: *The Endurance of Nationalism*. Cambridge.
- Rouse, Richard H. and Rouse, Mary A. 1967: John of Salisbury and the Doctrine of Tyrannicide. *Speculum*, vol. 42/4. Cambridge, Mass.
- Rowe, Christopher. 2000: Aristotelian constitutions. *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought*. Cambridge.
- Rubinstein, Nicolai. 1965: Marsilius of Padua and Italian Political Thought of his Time. *Europe in the Late Middle Ages* (ed. by Hale, Highfield and Smalley). London.
- Rueger, Zofia. 1964: Gerson, the Conciliar Movement and the Right of Resistance (1642-1644). *Journal of the History of Ideas*, 25:4. Philadelphia.
- Rydberg, Olof. 1886. *Om det från unionsmötet i Kalmar år 1397 bevarade dokumentet rörande de nordiska rikenas förening*. Stockholm.
- Rönquist, Ralf. 1990: *Historia och nationalitet*. Lund.
- Sabine, George H. [1937] 1961: *A history of political theory*. New York.
- Sandnes, Jørn. 1994: Bondeopposisjon i Norden ved utgangen av middelalderen og i tidlig nytid. *Normer og sosial kontroll i Norden ca. 1550-1850*. Oslo.
- Sandström, Josef. 1931: Hva beslöt Kalmarmötet 1397? *Historisk tidskrift*, 1931. Stockholm.
- Sandvik, Gudmund. 1986: Sættargjerda i Tunsberg og kongens jurisdiksjon. *Samfunn – Rett – Rettferdighet. Festskrift til Torstein Eckhoffs 70-årsdag*. Oslo.
- Scales, Len and Zimmer, Oliver. 2005: Introduction. *Power and the nation in European history* (ed. by Zimmer and Scales). Cambridge.
- Scholz, Richard. 1903: *Die Publizistik zur Zeit Philipps des Schönen und Bonifaz' VIII*. Stuttgart.
- Schramm, Percy Ernst. 1937: *A history of the English coronation*, Oxford.
- Schreiner, Johan. 1934-36a: Norge og unionskongedømmet i det 14. århundre. *Historisk tidsskrift*, vol. 30. Oslo.
- Schreiner, Johan. 1934-36b: Norges overgang fra arverike til valgrike. *Historisk tidsskrift*, vol. 30. Oslo.
- Schreiner, Johan. 1938: Arvekongedømmet i Norge. *Scandia*, XI. Lund.
- Schreiner, Johan. 1946-48a: Formynderstyret i Norge for Magnus Eriksson. *Historisk tidsskrift*, vol. 34. Oslo.
- Schreiner, Johan. 1946-48b: De første kongekroninger i Norden. *Historisk tidsskrift*, vol. 34. Oslo.
- Schreiner, Johan. 1946-48c: Kongens rådgivere under Håkon Håkonsson. *Historisk tidsskrift*, vol. 34. Oslo.

- Schreiner, Johan. 1946-48d: Tronfølgeaven av 1260. *Historisk tidsskrift*, vol. 34. Oslo.
- Schreiner, Johan. 1949-51: Høvdingmøte og riksråd i Norge (fire deler). *Historisk tidsskrift*, 35. Oslo.
- Schreiner, Johan. 1951: Mötet i Kalmar 1397. *Historisk tidsskrift*, 1951. Stockholm.
- Schreiner, Johan. 1960-61: Seglene på unionsbrevet fra Kalmar. *Historisk tidsskrift*, 40. Oslo.
- Schreiner, Johan. 1966: Omkring Kalmarbrevene 1397. *Historisk tidsskrift*, 45. Oslo.
- Schulze, Hagen. 1996: *States, Nations and Nationalism. From the Middle Ages to the Present*. Cambridge, US.
- Schück, Henrik. 1900: Svenska Pariserstudier under medeltiden. *Kyrkohistorisk årskrift*, I. Uppsala.
- Schück, Henrik. 1908: Konungastyrelsens författare. *Samlaren*, 29. Uppsala.
- Schück, Henrik. 1913: Medeltidens svenska konungaval. *Svensk historisk tidsskrift*, 33. Stockholm.
- Schüch, Henrik. 1915: *Engelbrekt*. Stockholm.
- Schück, Herman. 1976: *Rikets brev och register*. Stockholm.
- Schück, Herman. 1985a: Riksdagens fremväxt: tiden intill 1611. *Riksdagen genom tiderna*. Stockholm.
- Schück, Herman. 1985b: I Vadstena 16 augusti 1434. Till frågan om rikets råd under Erik av Pommern. *Historisk tidsskrift*, 1985. Stockholm.
- Schück, Herman. 2003a: Sweden under the dynasty of the Folkungs. *The Cambridge History of Scandinavia, vol. I* (ed. by Helle). Cambridge.
- Schück, Herman. 2003b: The political system. *The Cambridge History of Scandinavia, vol. I* (ed. by Helle). Cambridge.
- Schück, Herman. 2005: *Rikets råd och män. Herredag och råd i Sverige 1280-1480. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. Historiska serien 23*. Stockholm.
- Schäfer, Carl. 1935: *Die Staatslehre des Johannes Gerson*. Bielefeld.
- See, Klaus von. 1964: *Altnordische Rechtswörter*. Tübingen.
- Seip, Jens Arup. 1940: Problemer og metode i norsk middelalderforskning. *Historisk tidsskrift*, 32. Oslo.
- Seip, Jens Arup. 1942: *Sættargjorden i Tunsberg og kirkens jurisdiksjon*. Oslo.
- Seip, Jens Arup. [1958] 1983: Årsaksproblemer. Innlegg ved doktordisputas. *Problemer og metode i historieforskningen*. Oslo.
- Sejersted, Francis. 1984: *Demokrati og rettsstat*. Oslo-Bergen-Trondheim-Tromsø.
- Sejersted, Francis. 1989: Norsk historisk forskning ved inngangen til 1990-årene - Et oppgjør med den metodologiske individualisme. *Historisk tidsskrift*, 68. Oslo.
- Sigmund, Paul E. 1962: The Influence of Marsilius of Padua on XVth-Century Conciliarism. *Journal of the History of Ideas*, 23. Philadelphia.
- Sigmund, Paul E. 1963: *Nicholas of Cusa and Medieval Political Thought*. Cambridge, Mass.
- Sigmund, Paul E. 1996: Nicholas of Cusa on the Constitution of the Church. *Nicholas of Cusa on Christ and the Church* (ed. by Christianson and Izbicki). Leiden – New York – Köln.
- Sjödell, Ulf. 1981: *Historiker inför Kalmarunionen*. Lund.
- Sjögren, Paul. 1946: Unionsbrevet i Kalmar 1397. Några synspunkter. *Historisk tidsskrift*, 1946. Stockholm.
- Sjöholm, Elsa. 1988: *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rättstradition i politisk omvandling*. Lund.
- Sjöstedt, Lennart. 1954: *Krisen inom det svensk-skånska väldet 1356-1359*. Lund.
- Skinner, Quentin. 1969: Meaning and understanding in the history of ideas.. *History and Theory*, vol. 8.
- Skinner, Quentin. [1974] 1988: Some problems in the analysis of political thought and action.

- Meaning and Context. Quentin Skinner and his Critics.* Cambridge.
- Skinner, Quentin. 1978: *The foundations of modern political thought I-II.* Cambridge.
- Skinner, Quentin. 1989: The state. *Political innovation and conceptual change* (Ball and Hanson, eds.). Cambridge.
- Skinner, Quentin. 2002: *Visions of Politics, vol. I. Regarding Method.* Cambridge.
- Skovgaard-Petersen, Inge. 2003: The Danish kingdom: consolidation and disintegration. *The Cambridge History of Scandinavia, vol. I, Prehistory to 1520* (ed. by Helle). Cambridge.
- Skyum-Nielsen, Niels. 1955-56: Ærkekonge og Ærkebiskop. Nye træk i dansk kirkehistorie 1376-1536. *Scandia*, XXIII. Lund.
- Skyum-nielsen, Niels. 1958-59: Anmeldelse av Hugo Yrwing: Kungamordet i Finderup. *Dansk historisk tidsskrift* 11:5. København.
- Skyum-Nielsen, Niels. 1960: Et vitenskapelig falsum i debatten om Kalmarunionen. *Scandia*, XXVI. Lund.
- Skyum-Nielsen, Niels. 1960-62: Om første og anden rangs kilder. En replikk. *Dansk historisk tidsskrift* 11:6. København.
- Skyum-Nielsen, Niels. 1963: *Kirkekampen i Danmark 1241-1290.* København.
- Skyum-Nielsen, Niels. 1971: *Kvinde og slave. Danmarks historie uden retoche* 3. København.
- Skyum-Nielsen, Niels. 1994-97: *Fruer og vildmænd I-II.* København.
- Smalley, Beryl. 1965: Introduction. *Trends in Medieval Political Thought* (ed. by Smalley). Oxford.
- Smith, Anthony D. [1971] 1983: *Theories of Nationalism.* London.
- Smith, Anthony D. 1986: *The Ethnic Origins of Nations.* Oxford.
- Smith, Anthony D. 1991: *National Identity.* London.
- Smith, Anthony D. 1995: National Identities: Modern and Medieval? *Concepts of National Identity in the Middle Ages.* Leeds.
- Smith, Anthony D. [2001] 2007: *Nationalism.* Cambridge.
- Smith, Anthony D. 2002: When is a Nation? *Geopolitics*, 7:2. London.
- Smith, Anthony D. 2004: *The Antiquity of Nations.* Cambridge and Malden.
- Sommerville, J. P. 1991: Absolutism and royalism. *The Cambridge History of Political Thought, 1450-1700.* Cambridge.
- Spangenberg, Hans. [1912] 1964: *Vom Lehnstaat zum Ständestaat.* München.
- Spruyt, Hendrik. 1994: *The Sovereign State and Its Competitors.* Princeton.
- Stavenow, Ludvig. 1935: Sveriges riksdag. (Svensk) *Historisk tidsskrift*, 55. Stockholm.
- Steenberghen, Fernand van. 1955: *Aristotle in the West. The Origins of Latin Aristotelianism.* Louvain.
- Steenstrup, Johannes. 1932: Flertall og mindretall. En Undersøgelse om Afstemning og Valg i Danmark i ældre Tid. *Historisk tidsskrift*, 10:2. København.
- Steenstrup, Johannes. 1934: Valdemar Sejrs Død og de ved Tronskiftet vedtagne Ændringer I Landets Styrelse. *Historisk tidsskrift*, 10:3. København.
- Stein, P. G. 1988: Roman law. *The Cambridge History of Medieval Political Thought.* Cambridge.
- Stieber, Joachim W. 1978: *Pope Eugenius IV, the Council of Basel and the secular and ecclesiastical Authorities in the Empire.* Leiden.
- Storm, Gustav. 1892: Om Amund Sigurdsson Bolt og urolighederne i det sydlige Norge 1436-1438. *Historisk tidsskrift*, 3:2. Kristiania.
- Strayer, Joseph R. [1956] 1968: Feudalism in Western Europe. *Lordship and Community in Medieval Europe* (ed. by Cheyette). New York.
- Strayer, Joseph R. 1970: *On the Medieval Origins of the Medieval State.* Princeton.
- Strayer, Joseph R. 1980: *The Reign of Philip the Fair.* Princeton.

- Sullivan, Mary E. 2010: Democracy and the Defensor Pacis revisited: Marsiglio of Padua's Democratic Arguments. *Viator*, 41. Berkeley.
- Syros, Vasileios. 2006: The Sovereignty of the Multitude in the Works of Marsilius of Padua, Peter of Auvergne, and Some Other Aristotelian Commentators. *The World of Marsilius of Padua* (ed. By Moreno-Riano). Turnhout.
- Szomlajski, Leif. 1970: Rigslovgivning og indenrigspolitik under Valdemar Atterdag 1354-60. *Historie 9/1970*. Århus.
- Söderberg, V. 1902: Nicolaus Ragvaldi och Baselkonciliet. *Bidrag till Sveriges Medeltidshistoria tillägnade C. G. Malmström*. Uppsala.
- Söderlind, N. Striden om Uppsala ärkebiskopsstol åren 1432-1435. *Kyrkohistorisk årsskrift*, 1932. Uppsala.
- Söderwall, K. F. 1880: *Studier öfver Konunga-styrelsen*. Lund.
- Sørensen, Jen Peter. 1983: Oprørsretten som politisk instrument i kampen mellem kongemagt og aristokrati 1476-1505. *Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark*. Århus.
- Sällström, Åke. 1951: *Aristokrati och hierarki i det medeltida Sverige I. Studier kring Kalmarmötet år 1397*. Lund.
- Sällström, Åke. 1957: *Bologna och Norden intill Avignonpåvedömets tid. Bibliotheca Historica Lundensis V*. Lund.
- Tamm, Ditlev. 2005: How Nordic are the Old Nordic Laws? *How Nordic are the Nordic Medieval Laws?* (ed. by Tamm & Vogt). Copenhagen.
- Taranger, Absalon. 1898-1904: *Udsigt over den norske rets historie I-II*, Kristiania.
- Taranger, Absalon. 1915-17: *Norges historie 3 I/II*. Kristiania.
- Taranger, Absalon. 1934-36: *Om kongevalg i Norge i sagatiden*. (norsk) *Historisk tidsskrift*, 30. Oslo.
- Thordeman, Bengt. 1952: Kungakröning och kungakrona i medeltidens Sverige. *Arkeologiska forskningar och fynd*. Stockholm.
- Tierney, Brian. 1954: Ockham, the Conciliar Theory, and the Canonists. *Journal of the History of Ideas*, 15:1. Philadelphia.
- Tierney, Brian. 1955: *Foundations of conciliar theory*. Cambridge.
- Tierney, Brian. [1957] 1979: Pope and Council: Some new Decretist Texts. *Church Law and Constitutional Thought in the Middle Ages*. London.
- Tierney, Brian. 1963: "The Prince is Not Bound by the Laws." Accursius and the origins of the modern state. *Comparative Studies in Society and History*. Vol. 5, No. 4. Cambridge.
- Tierney, Brian [1963] 1979: Bracton on Government. *Church Law and Constitutional Thought in the Middle Ages*. London.
- Tierney, Brian. 1964: *The crisis of church & state 1050-1300*. Englewood Cliffs.
- Tierney, Brian. 1966: Medieval canon law and western constitutionalism. *The Catholic Historical Review*. Vol. LII: 1. Washington.
- Tierney, Brian. [1975] 1979: "Divided sovereignty" at Costance: A Problem of Medieval and Early Modern Political Theory. *Church Law and Constitutional Thought in the Middle Ages*. London.
- Tierney, Brian. 1979 [optrykt 1997]: Aristotle, Aquinas, and the ideal constitution. *Rights, Laws and Infallibility in Medieval Thought*. Aldershot.
- Tierney, Brian. [1982] 2008: *Religion, law and the growth of constitutional thought 1150-1650*. Cambridge.
- Tierney, Brian. [1983] 1997: The idea of representation in the medieval councils. *Rights, Laws and Infallibility in Medieval Thought*. Aldershot.
- Tierney, Brian. 1995: Freedom and the Medieval Church. *The Origins of Modern Freedom in*

- the West*. Stanford.
- Tierney, Brian. [1997] 2001: *The Idea of Natural Rights*. Cambridge.
- Tilly, Charles. 1975: Reflections on the History of European State-Making. *The Formation of National States in Western Europe* (ed. by Tilly). Princeton.
- Tilly, Charles. [1990] 2009: *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Cambridge (US) and Oxford.
- Tjällén, Biörn. 2007: *Church and Nation. The discourse on authority in Ericus Olai's Chronica regni Gothorum (c. 1471)*. Stockholm.
- Tobiassen, Torfinn. [1964] 1969: Tronfølgelov og privilegiebrev. *Samfunnsmaktene brytes, Norske historikere i utvalg II*. Oslo.
- Trætteberg, Hallvard. 1933: Norges statssymboler til 1814. *Historisk tidsskrift*, 29. Oslo.
- Trætteberg, Hallvard. 1969: Rikssegl. Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder, bind XIV, Oslo-København.
- Tunberg, Sven. 1908: Det världsliga frälsets uppkomst i Sverige. *Historiska studier tillägnade professor Harald Hjärne*. Uppsala og Stockholm.
- Tunberg, Sven. 1926: *Sveriges historia till våra dagar. Andra delen. Äldre medeltiden*. Stockholm.
- Tunberg, Sven. 1931: *Sveriges Riksdag. Bind 1. Riksdagens uppkomst och utveckling intill medeltidens slut*. Stockholm.
- Tunberg, Sven. 1946: ”Huru thet war talet i Kalmarn”. Den nordiska unionens grunddokument. *Historisk tidsskrift*, 1946. Stockholm.
- Tägil, Sven. 1962: *Valdemar Atterdag och Europa*. Lund.
- Ullmann, Walter. [1948] 1972: *The Origins of the Great Schism*. Hamden.
- Ullmann, Walter. 1961: *Principles of Government and Politics in the Middle Ages*. London.
- Ullmann, Walter. 1965: *A History of Political Thought: The Middle Ages*, Harmondsworth.
- Ullmann, Walter. 1975: *Law and Politics in the Middle Ages*. Ithaca-New York.
- Ulsig, Erik. 1981: Rigsråd – Kongemagt – Union 1434-1449. *Historie*, XIV/1. Århus.
- Urbinati, Nadia. 2006: *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. Chicago.
- Valente, Claire. 1998: The Deposition and Abdication of Edward II. *The English Historical Review*, 113: 454. Oxford.
- Valente, Claire. 2003: *The Theory and Practice of Revolt in Medieval England*. Aldershot.
- Vandvik, Eirik. 1962: *Magnus Erlingssons privilegiebrev og kongevigslse*. Skrifter utgitt av det norske videnskaps-akademi, II, nr. 1. Oslo.
- Verger, Jacques. 1997: *Men of Learning in Europe in the End of the Middle Ages*. Notre Dame.
- Viroli, Maurizio 1992: *From Politics to Reason of State. The acquisition and transformation of the language of politics 1250-1600*. Cambridge.
- Vogt, Helle. 2008: The king's power to legislate in twelfth- and thirteenth-century Denmark. *Law and Power in the Middle Ages* (ed. by Andersen, Münster-Swendsen and Vogt). Copenhagen.
- Vogt, Helle. 2012: Kampen om retten – Ærkebiskop og konge ca. 1254-1264. *Statsutvikling i Skandinavia i middelalderen* (Bagge m. fl. red.). Oslo.
- Walden, Bertil. 1934: *Engelbrektsfejden*. Stockholm.
- Waley, Daniel. [1969] 1988: *The Italian City-republics*. London and New York.
- Wallace-Hadrill, J. M. 1965: The Via Regia of the Carolingian age. *Trends in medieval political thought*. Oxford.
- Wallentin, Hans. 1978: *Svenska folkets historia*. Lund.
- Watt, J. A. 1988: Spiritual and temporal powers. *The Cambridge History of Medieval Political Thought*. Cambridge.
- Watts, John. 2009: *The Making of Polities. Europe, 1300-1500*. Cambridge.

- Weber, Max. [1919] 2006: Politikk som livskall. *Makt og byråkrati*. Oslo.
- Weber, Max. [1948] 1994: The Nation. *Nationalism* (ed. by Hutchinson and Smith). Oxford.
- Weibull, Lauritz. 1930: Unionsmötet i Kalmar 1397. *Scandia*, III. Lund.
- Weisheipl, James A. 1975: *Friar Thomas d' Aquino. His Life, Thought, and Works*. Oxford.
- Wernicke, Horst. 1997: Die Hanse und die Entstehung der Kalmarer Union. "Huru thet war talet j kalmarn". *Union und Zusammenarbeit in der Nordischen Geschichte. 600 Jahre Kalmarer Union (1397-1997)* (hrsg. von Kattinger). Hamburg.
- Wessén, Elias. 1956: Almuge. Sverige. *KLNM*, vol. I. København.
- Westman, Karl Gustav. 1904: *Svenska rådets historia till år 1306*. Uppsala.
- Westman, Karl Gustav. 1908: Konung och landskapliga myndigheter i den äldsta svenska rättegongen. *Historiska studier tillägnade professor Harald Hjærne*. Uppsala & Stockholm.
- Westman, Karl Gustav. 1934: Från landskapslagar och folkting till rikslag och ämbetsmannamässig rättstillämpning. *Minneskrift ägnad 1734 års lag I*. Stockholm.
- Westman, Knut B. 1915: *Den svenska kyrkans utveckling. Från S:T Bernhards tidevarv till Innocentius III:S*. Stockholm.
- White, Stephen D. 1996: The "Feudal Revolution". *Past & Present 152*. Oxford.
- Wieland, Georg. [1982] 1990: The reception and interpretation of Aristotle's Ethics. *The Cambridge History of Later Medieval Philosophy*. Cambridge.
- Wilks, Michael. [1963] 1964: *The Problem of Sovereignty in the later Middle Ages*. Cambridge.
- Wilks, Michael. 1972: Corporation and representation in the Defensor pacis. *Studia Gratiana*, XV.
- Winroth, Anders. 2006: The Teaching of Law in the Twelfth Century. *Law and Learning in the Middle Ages. Proceedings of the Second Carlsberg Academy Conference on Medieval Legal History 2005*. Copenhagen.
- Wohlmuth, Josef. 1994: Universität und Konzil. Verfassungsrechtliche und wissenschaftstheoretische Einflüsse der Universitäten auf die Konzilien von Konstanz und Basel. *Scientia und ars im Hoch- und Spätmittelalter*, 2. Halbband (hrsg. Von Craemer-Ruegenberg und Speer). Berlin – New York.
- Würtz Sørensen, Jørgen. 1988: Bøndernes oprørspraksis i nordisk middelalder. *Til kamp for friheten. Sociale oprør i nordisk middelalder*. Århus.
- Yrwing, Hugo. 1954: Kungamordet i Finderup. *Skrifter utgivna av Vetenskaps-societeten i Lund 45*. Lund.
- Yrwing, Hugo. 1960-62: Kring källorna till kungamordet i Finnerup. *Dansk historisk tidsskrift 11:6*. København.
- Yrwing, Hugo. 1968: Sten Sture, Ivar Axelsson och unionsfrågan 1471-1484. *Scandia*, XXXIV. Lund.
- Zutshi, P. N. R. 2000: The Avignon papacy. *The New Cambridge Medieval History, VI. c. 1300- c. 1415* (ed. by Jones). Cambridge.
- Øien, Roy-Olav. 2001: *Institusjonaliseringa av det norske riksrådet 1319-1388*. Hovedfagsoppgave (upubl.). Universitetet i Bergen.
- Österberg, Eva. 1979: Agrar-ekonomisk utveckling, ägostrukturer och sociala oroligheter: de nordiska länderna ca. 1350-1600. *Scandia*, 45. Lund.
- Østerud, Øyvind. 1994: *Hva er nasjonalisme?*. Oslo.
- Øyrehagen Sunde, Jørn. 2005: *Speculum legale – rettspegelelen*. Bergen.
- Åquist, Gösta. 1989: *Kungen och rätten*. Lund.

Oppslagsverk og ordbøker

- Fritzner, Johan. [1867] 1973: *Ordbog over Det gamle norske sprog*, I-IV. Oslo – Bergen – Tromsø.
- Hellquist, Elof. 1957: *Svensk etymologisk ordbok*, I-II. Lund.
- Johanssen, Jan, Nygaard Marius og Schreiner, Emil. [1887] 2002: *Latinsk-Norsk ordbok* (4. utg. rev. ved Kraggerud og Tosterud). Oslo.
- Johnsen, Oscar Albert. 1912: Ord- og sageregister. *Norges gamle love*, 2:1. Christiania.
- Kalkar, Otto. 1881-1907: *Ordbog over det ældre danske sprog*, I-IV. København.
- Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* = KLNLM, I-XXII. 1956-1978. København-Oslo-Stockholm.
- Söderwall, K. F. 1884-1918: *Ordbok öfver svenska medeltidsspråket*, I-III. Lund.

Forkortelser

- DEC = *Decrees of the Ecumenical Councils* = DEC, vol. I (ed. by Tanner). 1990. London.
- DD = *Diplomatarium danicum*. 1938-. København.
- DN = *Diplomatarium norvegicum*. 1847-1992. Oslo.
- DRB = *Danmarks riges breve*. 1938-. København.
- DRL = *Den danske rigsslovgivning*. A) indtil 1400 (utg. ved Erik Kroman). 1971. København. B) 1397-1513 (utg. ved Erik Kroman). 1989. København.
- DS = *Diplomatarium suecanum*. 1829-. Stockholm.
- HR = *Hanserecesse von 1256-1476* = HR, I: 1-8 og II: 1-3. Utg. av Ropp med flere. 1870-97. Leipzig.
- KLNLM = *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder* = KLNLM, I-XXII. 1956-1978. København-Oslo-Stockholm.
- MEL = *Magnus Erikssons landslag*. A) *Samlingar utgivna av Svenska fornskriftsällskapet*, 78/258. Utg. av Wiktorsson. 1989. Lund. B) *I nusvensk tolkning. Rättshistoriskt bibliotek*, VI. Utg. av Holmbäck och Wessén. 1962. Lund.
- MLL = *Magnus Lagabøters landslov*. A) oversatt av A. Taranger. [1915] 1962. Oslo – Bergen. B) *Norges gamle love*, I:2. Christiania.
- SHKO = *Selskabet til historiske kildekrifters oversættelse. Erik Klipping og hans sønner*. 1927. København.
- SD = *Svenskt Diplomatarium från och med år 1401*, I-IV (utgifvet af Riks-Archivet genom Carl Silfverstolpe). 1875-1904. Stockholm.
- SRS = *Scriptores rerum Svecicarum medii aevi*, I-III. [1818-76] 1966. Graz.
- ST = *Sveriges traktater med främmande magter: jemte andra dit hörande handlingar* = ST, vol. I-III (utg. av Rydberg). 1877-95. Stockholm.